

ଆର୍ତ୍ତାଭ୍ୟାସ ପ୍ରକଳ୍ପ

ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

ବିସ୍ମୃତିର ଚିତ୍ର

ଭଗବତୀଚରଣ ବର୍ମା

ଅନୁବାଦକ

ଗୋଲ୍‌କବିହାରୀ ଧଳ

ନ୍ୟାସନାଲ୍ ବୁକ୍ଟ୍ରଷ୍ଟ୍, ଇଣ୍ଡିଆ

ନୂଆ ଦିଲ୍ଲୀ

First Edition 1971 (Saka 1893)

Reprinted 1983 (Saka 1905)

© ଭବବିଚାର ବିନୀ, ୧୯୭୦

Rs. 16.00

Original Title : BHULE BISRE CHITRA (Hindi)
Oriya Translation : BISMURUTIRA CHITRA

**Published by Director, National Book Trust, India,
A-5 Green Park, New Delhi-110016 and printed by
Jupiter Offset Press, B-10/3, Jhilmil Industrial Area,
Delhi-110032**

ଆଲୋଚନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଫ୍ରାନସରେ ହେନରୀ ବାଲ୍‌ଜାକ୍ ନାମରେ ଜଣେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଲଠି ଥିଲା । ସେଥିରେ ଲେଖାଥିଲା, ‘ଏହି ଲଠି ସବୁ ଭାଙ୍ଗି ବୁଦ୍ଧି ନଷ୍ଟ କରିଦିଏ ।’ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଜର୍ମାନୀର ଜଣେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଫ୍ରେନ୍‌ଜ୍ କାଫ୍‌କା ଯେତେବେଳେ ଏଇ କଥା ଶୁଣିଲେ, ସେ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ବାଡ଼ିଦେହରେ ଲେଖାଇଥିଲେ ଯେ ଏହି ବାଡ଼ିକୁ ଯେକୌଣସି ଜନିତ ଭାଙ୍ଗି ଦେଇପାରେ । ସମାଲୋଚକମାନେ କହନ୍ତି, ସେହି ଲଠି ଦୁଇଟିର ଅନ୍ୟ କିଛି ଅର୍ଥ ନୁହେଁ; ସେ ଦୁଇଟି ସୁରୋପୀୟ ଉପନ୍ୟାସମାନଙ୍କର ବିକାଶ ପଦ୍ଧତିର ଦୁଇଟି ପ୍ରତୀକ ମାତ୍ର । ବାଲ୍‌ଜାକ୍‌ଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ ହେଉଛି ତାଙ୍କର ଲଠି । ତାହାର ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ନିଜର ସମସାମୟିକ ସମସ୍ତ ଅନ୍ୟାୟ, ଅସାଧୁତା ଓ ସ୍ୱାତୀନ ପରମ୍ପରା ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିଥିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁ ଜାଗ୍ରତ ମଧ୍ୟମଶ୍ରେଣୀର ମନୋଭାବର ସାହାଯ୍ୟକ ପରିସ୍ରବଣ ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରାୟତଃ ଏହା ମନୁଷ୍ୟର ସବୁପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି, ଦୁର୍ଦ୍ଦମ୍ଭ ଓ ସମସ୍ୟା ପ୍ରତି ସତେଜ ହୋଇ ରହିଛି । ଏହି କଥା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଲେଖାରେ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ଓ ସୌଭାଗ୍ୟବଶତଃ ହିନ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଉପନ୍ୟାସ ‘ପରଷାଗୁରୁ’ (ଲଲି ଶ୍ରୀନିବାସ ଦାସ)ରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଜାଗ୍ରତ ବା ସଚେତନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

କଥା ଓ କାହାଣୀ ଯେ କେବଳ ଚିତ୍ତବିନୋଦନ ପାଇଁ ନୁହେଁ; ଚିତ୍ତବିନୋଦନ ସହତ ଉପଦେଶ ଦେବା ମଧ୍ୟ ତାର ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏହି କଥା ପୁସ୍ତକ ତଳିଆସୁଛି । କିନ୍ତୁ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ଶକ୍ତି ଓ ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନାନାପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ସଂପର୍କ ଓ ସମସ୍ୟା ଠିକ୍‌ଭାବେ ଦୃଢ଼ଯୁକ୍ତମପୂର୍ବକ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଛବି ଆଙ୍କିବା ଆଧୁନିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିବ । ଉପନ୍ୟାସ ଅଧ୍ୟୟନରେ ମନୋରଞ୍ଜନ ସହତ ଉପଦେଶ ତ ମିଳିଯାଏ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଉପଦେଶ ସ୍ଥାନରେ ଏବେ ଯେଉଁ ସମସ୍ୟାବହୁଳତା ଦେଖାଦିଏ ସେଥିରୁ ଔପନ୍ୟାସିକର ସ୍ୱରୂପସ୍ଥିତି, ଜାଗ୍ରତ ଓ ବୌଦ୍ଧିକତାର ପରିଚୟ ମିଳେ । । ଉପନ୍ୟାସରେ ଆଜିକାଲି ଯେମିତି ଜୀବନ୍ତ ଚରିତ୍ର ଯୋଜନା କରାଯାଏ ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ଘଟଣାବଳୀଦ୍ୱାରା ପାରିପାଶ୍ୱରିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ କରାଯାଏ, ତାହା ପ୍ରାଚୀନ କଥା ଓ କାହାଣୀରେ ଆଦୌ

ନଥିଲା । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଉପନ୍ୟାସ ପ୍ରାଚୀନ କାହାଣୀଠାରୁ ଭିନ୍ନ । ଆଜିର ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି—‘ପୁଣି କଣ ହେଲା ?’ ‘କାହିଁକି ହେଲା ?’ ‘ବର୍ତ୍ତମାନ କ’ଣ ହେଉଛି ?’ ‘ପୁଣି କ’ଣ ହେବ ?’ କହବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ ଯେ ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ଜୀବନର ଅନେକ ମୌଳିକ ପ୍ରଶ୍ନ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ଯାହା ହେଉ, ହିନ୍ଦୀ ଉପନ୍ୟାସ ତାର ପ୍ରାରମ୍ଭରୁ ଆଧୁନିକତାର ଏହି ମୌଳିକ ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ସ୍ୱୀକାର କରିନେଇଛି । ଭାରତେନ୍ଦ୍ର ଓ ପ୍ରତାପନାଭସାହେବମାନଙ୍କର ନାଟକ ଓ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହାଯ୍ୟରେ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା, ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅସାଧୁତା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱର ଉତ୍ତୋଳନ କରିଥିଲେ, ଲଲା ଶ୍ରୀନିବାସ ଦାସ ଓ ବାଳକୃଷ୍ଣ ଭଟ୍ଟ ସେମାନଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସରେ ତାହାକୁ ଆହୁରି ଡାକ୍ତ କରିଦେଇଥିଲେ । ସମସ୍ୟାକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝି, ତା ସହିତ ଲଢ଼ିବା ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । କଥାଟା ଅବଶ୍ୟ ଟିକିଏ ଅତ୍ୟୁକ୍ତ ଲାଗିପାରେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ କଥା ହେଉଛି ‘ଚନ୍ଦ୍ର କାନ୍ତା ସନ୍ତତି’ରେ ଯେଉଁ ଅତିରଂଜନ ଓ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ବିଦ୍ୟମାନ, ସେ ସବୁର ମୂଳରେ ଅଛି ମାନବିକ, ଲୌକିକ ତଥା ଯଥାର୍ଥବାଦୀ ଦୃଷ୍ଟି । ସେହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ଅସ୍ତ୍ରାସ୍ତ୍ରମାନ ସାମନ୍ତବାଦ ଓ ଉଦ୍‌ଭ୍ରାନ୍ତମାନ ପୃଷ୍ଠିବାଦ ବର୍ଣ୍ଣନାମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତାପ ବା ‘ଫାଶ୍ଟାସି’ ଭାଷାରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରାଯାଇଛି ।

ଭାରତେନ୍ଦ୍ର-ଯୁଗର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଉପନ୍ୟାସକୁ ପ୍ରଶଂସା କଲବେଳେ ଗୋଟିଏ କଥା ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ସେଥିରେ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଥିଲା ଖବର ସ୍ଥଳ । ସେଥିରେ ଚରିତ୍ର କିମ୍ବା ଘଟଣାର କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥିତ ରୂପ ନ ଥିଲା । ସମସ୍ୟାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ସେହି ଅନୁସାରେ ଚରିତ୍ର ଓ ଘଟଣାବଳୀକୁ ଗଢ଼ି ନିଆଯାଉଥିଲା । ସେଥିରେ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିର ଅଭାବ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ର ସେହି ଅଭାବକୁ ପୂରଣ କରି ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରୁ ସମସ୍ୟା ଆପେ ଆପେ ଜନ୍ମଲାଭ କରୁଥିଲା ଓ ସେହି ସମସ୍ୟାମାନଙ୍କର ସମାଧାନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉଦ୍ୟମ ନ ଥିଲା (ଯାହା ଉଦ୍ୟମ ଥିଲା ତାହା ଉପରଠାଉଥିଲା ଓ ଅବେପିତ, ତେଣୁ କଳାହୀନ) । କିନ୍ତୁ ଉପନ୍ୟାସର ଯଥାର୍ଥ ଚରିତ୍ର, ଘଟଣାବଳୀ ଓ ସଂଘଟଣା ଉପଯୁକ୍ତ ଭାଷା ପାଇଁ ସେ ସଫଳା ସତେଷ୍ଟ ଥିଲେ । ଯଥାର୍ଥ ଗଭୀର ଦୃଷ୍ଟି, ବ୍ୟାପକ ମାନବିକ ସଂବେଦନା, କଳାକାରର ଆତ୍ମୀୟତା ଏବଂ ଭାଷାର ବିଶେଷ ସୃଜନାତ୍ମକ ପ୍ରୟୋଗ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ । ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଂବେଦନା ଓ ସାମାଜିକ ଇତିହାସର କେବଳ ଏକ ମିଳନ ବିନ୍ଦୁ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ମିଳନର ଏକ ବିସ୍ତୃତ କ୍ଷେତ୍ର । ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସରେ ବ୍ୟକ୍ତି ବଡ଼ ନା ସମାଜ ବଡ଼—ସେ ବିଷୟରେ ‘ହୁଁ’ ‘ନାହିଁ’ କୌଣସି ସଠିକ ଉତ୍ତର ଦେବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଠିକ୍ ଯେଉଁ ବିନ୍ଦୁରେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରେ, ସେଇଠି ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ

ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରେ । ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମନୋବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟ ସହଜ ଦୈନନ୍ଦିନ ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ତାଙ୍କ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ଉପନ୍ୟାସରେ ଏପରି ଏକପ୍ରକାର ଅପରାଜେୟ ସଂକଳ୍ପ ଓ ଅଦମ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସର ସୂଚନା ମିଳେ, ଯାହାକୁ ସ୍ୱାର୍ଥୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ଆଶାବାଦ ଓ ବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରତୀକରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ୧୯୩୦ ପାଖାପାଖି ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ରକ୍ଷାୟ ଆନ୍ଦୋଳନର ଅସଫଳତା ପ୍ରବୃତ୍ତ ଜନମାନସକୁ ଏପରି ଭାବରେ ପୀଡ଼ିତ କରିପକାଇଥିଲା ଯେ ଜଣେ ସଙ୍ଗୋଟ କଳାକାର ହୁଏତବେଳେ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ର ତାହାକୁ ଖୁବ୍ ଦକ୍ଷତା ସହ ପାଠକମାନଙ୍କ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିପାରିଥିଲେ ।

୧୯୩୦ ବେଳକୁ ଦେଶର ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ପରାଜୟ, ବିଫଳତା ତଥା ନୈରାଶ୍ୟ ଦେଖାଦେଇଥିଲା ସେଥିରୁ ଏକ ନୂତନ ଶ୍ରେଣୀର ଲେଖକ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲେ । ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଯେଉଁ ମଧ୍ୟବିତ୍ତଶ୍ରେଣୀ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିଲା, ତାହା କାଳକ୍ରମେ ନିଜର ସ୍ୱରୂପ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ବିଷୟରେ ସନ୍ଦେହ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଏଣେ ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଯଙ୍ଗେ ଯଙ୍ଗେ ତେଣେ ବୌଦ୍ଧିକ ଚେତନା ଓ ବିଶେଷୀକରଣରେ ମଧ୍ୟ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଦର୍ଶିଥିଲା । ମାର୍କସ, ଫ୍ରେଡ୍ ଓ ତାର୍ଡ୍ସ୍‌ମ୍ୟ ରାଜାବରଣକୁ ଆହୁରି ଯରଗରମ କରି ଦେଇଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ଯୁଗ-ଯୁଗ ଧରି ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ ନେଇ ଚଳିଆସୁଥିଲା, ତାର ଭିତ୍ତିଭୂମିକୁ ସେମାନେ ଦୋହଲାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଏହିପରି ଏକ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ବାତାବରଣ ମଧ୍ୟରେ ତୃତୀୟ ଶତକର ନୂତନ ଶ୍ରେଣୀ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା । ଏକପକ୍ଷରେ ସେମାନଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଯେପରି ବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀ ଓ ସ୍ୱାର୍ଥୀନତାବାଦୀ ଦର୍ଶନ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିଲା, ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ସେମାନେ (ପ୍ରେମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ ବା ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉ) ସବୁବେଳେ ଏକପ୍ରକାର ଅସଫଳତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ବିପ୍ଳବର ନୂତନ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ନବୀନ ଲେଖକମାନେ ପାପ-ପୁଣ୍ୟ, ନୀତି-ଅନୀତି, ପ୍ରେମ ଓ କାମନା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ଏକ ନୂତନ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ବିଚାର କରୁଥିଲେ । ଏହି ଲେଖକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ବ୍ୟାପକ ସମାଜରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିର ମନର ଅତଳ ଗଭୀରତାକୁ ମାପିବା ପାଇଁ ଯେମିତି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ, ଆଉ କେତେକ ଆଶୁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ତଥା ପରାଜୟ ଆଡ଼କୁ ଧାବମାନ ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ସେମିତି ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଜୀବନକୁ ଉପଭୋଗ କରିବାର ବ୍ୟାକୁଳତାରେ ଯେତେବେଳେ ପାପ-ପୁଣ୍ୟ ଓ ନୀତି-ଅନୀତିର ପ୍ରଶ୍ନ ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଦେଖାଦେଉଥିଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନେ ସବୁକିଛି ନଷ୍ଟ କରିଦେବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏକ ହୁଏତ ତଥା ସଂଯାସବାଦୀ ଦର୍ଶନ ଗ୍ରହଣ

କରିବା ପାଇଁ ବାଧା ହେଉଥିଲେ ।

ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ବର୍ମା ଏହି ଜୁଗାୟ ଶତକରେ ବାସ କରୁଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କର ଜଣେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରତିନିଧି । ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ସେହି ଯୁବକମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି, ଯେଉଁମାନଙ୍କୁ ଜୀବନ ଏକପକ୍ଷରେ ତା'ର ଉଦ୍‌ବେଳ ଲହରୀରେ ଢେଳିବା ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ କରୁଛି ଓ ଅପର-ପକ୍ଷରେ ଯେଉଁମାନେ ଜୀବନର ବିଶାଳତାରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ ନିଜର ବିନାଶ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଦେଖିପାରୁଛନ୍ତି । ଏହି ଚରୁଣମାନଙ୍କର ନିଃସଙ୍ଗ ଆତ୍ମା ଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଯେ ଦେଶ ଓ କାଳରେ ବିସ୍ତୃତ ଏହି ଉତ୍ତଳ ଲହରୀ ତା ନିଜଠାରୁ ତେଜସ୍ବି ବଢ଼ି । ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ପରାସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିର ବେଦନାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଏ ଯୁଗର ସମସ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ କବିତାରୂପରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ବଙ୍ଗାଳୀର ଚରଚନ୍ଦ୍ର, ହିନ୍ଦୀର ଜୈନେନ୍ଦ୍ର, ଇଲଚନ୍ଦ୍ର, ଯୋଶୀ କିମ୍ବା ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ବର୍ମା କେହି ହେଲେ ସେହି ପ୍ରଭାବରୁ ରକ୍ଷା ପାଇ ପାରୁ ନାହାନ୍ତି । କି ବରଦନ, କି ଅଞ୍ଜଳି, କି ନରେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମା ଏହା ହିଁ ସମସ୍ତଙ୍କର କବିତାର ଏକମାତ୍ର ପୃଷ୍ଠଭୂମି; କିନ୍ତୁ ଏତିକି ମନେରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ପରାଜୟର ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ରୋହର ଏକ କ୍ଷୀଣ ସ୍ଵର ବରାବର ଶୁଣାଯାଉଛି, ଯଦିଓ ସେ ବିଦ୍ରୋହ ନିତାନ୍ତ ନିଷ୍ଫଳ ପରି ମନେହେଉଛି ।

ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଭଗବତ୍‌ଗୀତାର ବର୍ମାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ଅଧ୍ୟୟନ କଲେ ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥ ଓ ପ୍ରତୀକତା ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠେ । ତାଙ୍କର ତିନୋଟି ପ୍ରାଥମିକ ଉପନ୍ୟାସ 'ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା', 'ଜାନ୍ ବର୍ଷ' ଓ 'ତେଡ଼େ ମେଡ଼େ ରାସ୍ତେ'ର ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ମଣ୍ଡିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ କୌଣସି ନା କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସଫଳ ପରି ମନେହୁଅନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାରେ ଅତୀତର ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ପାପ-ପୁଣ୍ୟର ଛବି ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି । 'ଜାନ୍ ବର୍ଷ' ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଜର ପ୍ରେମ, ବିବାହ ଓ କାମନାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଛି ଓ 'ତେଡ଼େ ମେଡ଼େ ରାସ୍ତେ'ରେ ସମସାମୟିକ ରାଜନୈତିକ ବିଶ୍ୱାସ ଉପରେ ସନ୍ଦେହର ପ୍ରଶ୍ନବାଚୀ ଦେଖାଦେଇଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ସମସ୍ତ ଆଲୋଚନା ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଯତ୍ୟ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଛି । ତାହା ହେଉଛି, 'ମନୁଷ୍ୟ ମାତ୍ରେ ପରସ୍ପର ଦାସ । ସବୁଠି ଦେଖାଦେଉଛି ଯୁଗ-ଯୁଗ ଧରି ଚଳିଆସିଥିବା ପରମ୍ପରା ପ୍ରତୀକଠାର ଆଦାତ । ଏ ଦୁନିଆରେ କେହି ପାପୀ ବା ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ନୁହେଁ, ବେଶ୍ୟା ବି କୁଳକନ୍ୟାଠାରୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ହୋଇପାରେ ଓ ସମସ୍ତ ରାଜନୈତିକ ବିଶ୍ୱାସ ମଧ୍ୟ ମିଥ୍ୟା ହୋଇପାରେ । ଏପ୍ରକାର ଦର୍ଶନ ସମସାମୟିକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଶକ୍ତି ଯୋଗାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଏକପ୍ରକାର କ୍ଷୟକାଣ୍ଡ ଜୀବନଦର୍ଶନ କୁହାଯାଇପାରେ । ୧୯୫୭ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ 'ଭୁଲେ ବିପ୍ଳବେ ଚନ୍ଦ୍ର'ରେ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ଏହିପରି କହି ତାଙ୍କ ମନକୁ

ହାଲୁକା କରୁଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ, “ମନୁଷ୍ୟ ହାତରେ କିଛି ନାହିଁ, ବଳ୍ଲୁକା କିଛି ନାହିଁ; ତେଣୁ ଚିନ୍ତାକରି ଲାଭ କ’ଣ ? ଯାହା ହେବାର ଥିଲା ତା ହୋଇଯାଇଛି । ତାକୁ କେହି ବନ୍ଦ କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।”

କେତେକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭଗବତ୍‌ବାଚୁ ତାଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଔପନ୍ୟାସିକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନର ଅଧିକାରୀ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି । ଜେନେନ୍, କମ୍ପା, ଇଲ୍‌ଚନ୍, ଯୋଶୀ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ବ୍ୟସ୍ତ ଥିବାବେଳେ ଭଗବତ୍‌ଚରଣ ସାମାଜିକ ସାଧାରଣ ବିଚାରରେ ଲାଗିରହିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଚିନ୍ତଣର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ପ୍ରେମ୍‌ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ସୁଦୂର-ପ୍ରସାରୀ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟମଶ୍ରେଣୀ ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଟଣାଓଟଣା ଓ ସେମାନଙ୍କର ଝିଣ୍ଟା-ପ୍ରତିଝିଣ୍ଟା ନେଇ ନାନା ସମସ୍ୟାରେ ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ପରିବାର-କେନ୍ଦ୍ରୀୟ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ସେ ପ୍ରେମ୍‌ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରିମାରର ନିକଟତର ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମକାଳୀନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଔପନ୍ୟାସିକମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ତାଙ୍କର କାହାଣୀ ରଚନାର ତାଙ୍କ ଅଧିକାଂଶରେ ପ୍ରେମ୍‌ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରି ମନେହୁଏ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦେଖିବାର କଥା ଯେ ଅନ୍ୟ ଔପନ୍ୟାସିକମାନେ ସେମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ଦର୍ଶନ ଓ ଦାର୍ଢ଼ ଆଲୋଚନାକୁ ଯେମିତି ସ୍ଥାନ ଦିଅନ୍ତି, ବର୍ମା ସେପରି କରନ୍ତି ନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ସେ ଯେଉଁପ୍ରକାର ଦର୍ଶନ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି, ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଉପନ୍ୟାସ ସ୍ପଷ୍ଟବର୍ତ୍ତୀ ଘଟଣାବହୁଳ ହୋଇପଡ଼ିଛି ।

ପ୍ରଥମେ କୁହାଯାଇଥିବା ତିନୋଟି ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା ପରେ ଭଗବତ୍‌ବାଚୁଙ୍କ ରଚନାକୌଶଳରେ କେତେକାଂଶରେ ଅଧୋଗତ ଦେଖାଦେଇଛି । ତାଙ୍କ ରଚିତ ‘ଆଖିର ଘାବ’ ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଉପନ୍ୟାସ; କିନ୍ତୁ ପରେ ‘ଭୂଲେ ବିସ୍‌ରେ ଚନ୍ଦ’ ଓ ‘ସାମର୍ଥ୍ୟ ଔର ସୀମା’ ଉପନ୍ୟାସରେ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ଓ ରଚନାକୌଶଳ ବେଶ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଛି । ‘ଭୂଲେ ବିସ୍‌ରେ ଚନ୍ଦ’ ପାଇଁ ତ ‘ସାହତ୍ୟ ଏକାଡେମୀ’ ଓ ‘ହିନ୍ଦୁ ସ୍ଥାନା ଏକାଡେମୀ’ରୁ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୁରସ୍କାର ପାଇସାରିଛନ୍ତି ।

ମୂଳତଃ ‘ଭୂଲେ ବିସ୍‌ରେ ଚନ୍ଦ’ ୭୦୦-୭୫୦ ପୃଷ୍ଠାର ଏକ ବିରାଟ ଉପନ୍ୟାସ । ଏହା ତାହାର ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସଂସ୍କରଣ । ମୂଳକଥାକୁ ଅସ୍ପୃଶ୍ଯ ରଖି ଏହାକୁ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଯଦିଓ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରିବା ଫଳରେ କେତେକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଂଶ ଓ ଜୀବନର କେତେକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ଧ ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଉଛି; ତଥାପି ଏ କଥା ସତ୍ୟ ଯେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଦ୍ଵାରା ଉପନ୍ୟାସଟି ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ, ପୁରାତ୍ମ ଓ କଳାତ୍ମକ ହୋଇପାରୁଛି ।

ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ଗୁରୁପୁରୁଷ ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି ଓ ସମସାମୟିକ ପରିସ୍ଥିତିର ସଂଘର୍ଷରେ ସେମାନଙ୍କର ଅନେକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ପଡ଼ିଛି । ସେହି ସମାଜ

ଓ ସେହି ପରିବାର ଏବେ ଲୁପ୍ତ ହୋଇ ଇତିହାସରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲେଣି । ଏପରି ଉପନ୍ୟାସକୁ ଏକପ୍ରକାର ‘ପିରିଅଡ୍ ନଭେଲ୍’ କୁହାଯାଇପାରେ । ବିଷୟର ଘଟଣାକାଳ ୧୮୮୦ ଠାରୁ ୧୯୩୦ ମଧ୍ୟରେ ବିସ୍ତୃତ । ଏହି ପରୱାନା ବର୍ଷ ଭିତରେ ଘଟିତ ଭାରତୀୟ ରାଜନୈତିକ ଘଟଣାବଳୀ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଷୟବସ୍ତୁର ବିନ୍ୟାସ କରାଯାଇଛି । କଥାବସ୍ତୁର ଐତିହାସିକତା ରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ବର୍ମାଜା ତାହାକୁ ୧୯୩୦ ମଧ୍ୟରେ ସୀମାବଦ୍ଧ ରଖିଛନ୍ତି; କାରଣ ତା ପରକାଳରେ ଯାହା ସବୁ ଘଟିଲା, ସେ ନିଜେ ସେଥିରେ ଭୁକ୍ତଭୋଗୀ ଥିଲେ । ମନେରଖିବା କଥା, ଯେ ବର୍ମାଜୀଙ୍କ ଏହି ରଚନା ପ୍ରାୟ ୧୯୩୦ ପାଖାପାଖି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । ଏ କଥା ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ‘ନବଲ୍’ ବର୍ମାଜୀଙ୍କ ପୁରୁଷର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତୀକ । ତାହାଙ୍କୁ ସଂଘର୍ଷ ଭୂମିରେ ଠିଆକରାଦେଇ ଉପନ୍ୟାସକାର ନିବୃତ୍ତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ଓ ନିଜର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଦେବାପାଇଁ ସେ ଇଚ୍ଛା କରିନାହାନ୍ତି ।

ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ଗୁରୋଟି ମୂଳକଥା ଅଛି : ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାରର ଅବସାନ, ମଧ୍ୟମଶ୍ରେଣୀର ଅଭ୍ୟୁଦ୍ଧାନ, ପୃଷ୍ଠିବାଦବାଦୀ ସାମନ୍ତବାଦର ପରାଜୟ ଓ ଗୁମ୍ଫାୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ଅନ୍ଦୋଳନର ବିକାଶ । ଏହି ଗୁରୋଟି କଥା ନେଇ ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସଟି ଗଠିତ । ଏହି ଗୁରୋଟି କଥାର ଫିୟା-ପ୍ରତିଫିୟା ନେଇ ଉପନ୍ୟାସଟିର ସମସ୍ତ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଯୋଜନା । ପ୍ରଥମ ପୁରୁଷର ପ୍ରତୀକ ହେଉଛନ୍ତି ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ୍, ସେ କଟେରା ବାହାରେ ବସି ନିବିର୍ତ୍ତା କାମ କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଇଂରେଜ ପାଠ୍ୟା ପୁଅ ଇଂରେଜ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଦୟାରୁ ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହୁଅନ୍ତି । ଇଏ ହେଲା ମଧ୍ୟମଶ୍ରେଣୀର ଉଦ୍ଧାତ୍ତର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଫିୟା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ୍ ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ଉପରେ ଏହି ଘଟଣାର ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ । ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାରରୁ ଗୋଡ଼ କାଢ଼ି ପୁଅ ସଙ୍ଗେ ବୋହୂ ବାହାରକୁ ଯିବା ଏଇ ପ୍ରଥମ । ତାଛଡ଼ା ଶିବଲଲ୍ଙ୍କ ଭାଇ ଗୁଧେଲଲ୍ଙ୍କ ସବୁ ଚେଷ୍ଟା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ଭଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା । ଏହି ସମସ୍ୟା ପୁଣି ଭବିଷ୍ୟତରେ କାଳେ ଦେଖାଦେଇପାରେ ସେଥିପାଇଁ ଔପନ୍ୟାସିକ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ନବଲ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ନିଜ ବାପମା’ଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ରଭାବରେ ଦେଖାଇଛନ୍ତି ।

ଭୂମିକା ଭାଗରେ ଆମେ କହୁଯାଉଛୁ ଯେ ୧୯୩୦ ପାଖାପାଖି ପହଞ୍ଚିଲବେଳକୁ ମଧ୍ୟବିଶ୍ରେଣୀର ଲୋକେ ସଙ୍କଟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ଏହି ଲୋକମାନେ ପ୍ରଥମେ ପୃଷ୍ଠିବାଦ ଓ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ବାହୁସ୍ଥାପକତାରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କାଳକ୍ରମେ ଆର୍ଥିକ ଅନଟନର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ ହେଲେ । “ଭୂଲେ ବିସ୍ତରେ ଚନ୍ଦ୍ର”ରେ ଏହା ହିଁ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏହିପରି ମଧ୍ୟବିଶ୍ରେଣୀର ଗୁରୁତ୍ୱାକ୍ଷର ପ୍ରତୀକ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ

ସେ କଲେକ୍ଟର ହୋଇଗଲେ, ତାହା ମଧ୍ୟବିତ୍ତଶ୍ରେଣୀର ଚରମ ଉନ୍ନତର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ହଠାତ୍ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ନବଲ ପୁଣି ଜେଜେବାପାଙ୍କ ଅବସ୍ଥାକୁ ସେ ଆସିପାରୁ ନାହିଁ । ଫଳରେ ତାର ଆତ୍ମା କାହାର ଦୟା ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ରାଜ ହେଉନାହିଁ; ବରଂ ଜୀବନର ଜୁଆରରେ ବହୁଯିବାପାଇଁ ସେ ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଣରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ-ସଂଗ୍ରାମ ଭିତରକୁ ଡେଇଁପଡ଼ୁଛି । ବାସ୍ତବରେ ଚତୁର୍ଥ ପୁରୁଷରେ ନବଲଠାରେ ହିଁ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଲୋକମାନଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଓ ବ୍ୟୟ ନିଦେଶ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ରୂପଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଏହି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମିଳାଇ ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ଗୁରୁ ପୁରୁଷ ମାଧ୍ୟମରେ ଉପନ୍ୟାସଟି ସଫଳତା ଲାଭ କରିଛି ।

ଉପନ୍ୟାସର କଥାବସ୍ତୁର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଆଉ ଏକ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଏ; ଯଥା— ସାମନ୍ତବାଦ ବନାମ ପୁଞ୍ଜିବାଦ । ଘାଟମପୁର ଡହସିଲରେ ନାଏବ ଡହସିଲଦାର ପହଞ୍ଚିଲାମାତ୍ରେ ଠାକୁର ଗଜରାଜସିଂହ, ଠାକୁର ଦରଜୋରସିଂହ ଏବଂ ଲାଲ ପ୍ରଭୁ-ଦୟାଲଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍ଘର୍ଷ ଦେଖାଯାଏ । ମାମୁଲି ବଣିଆଁଲ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଧୀରେ ଧୀରେ କୁଳାଭିମାନ ଓ ପୁରୁଣା ସାମନ୍ତବାଦୀ ଅଭିମାନରେ ମସ୍ତହୋଇ ଠାକୁର ଗଜରାଜସିଂହ ଓ ଦରଜୋରସିଂହଙ୍କୁ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସାମନାରେ ନୀଚ ପ୍ରମାଣିତ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ନିଜ କାମ ହାସଲ କରିବା କୌଶଳ ତାଙ୍କୁ ବେଶ୍ ଜଣା । ସେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ ସରକାରୀ ଗୁଳିରିଆ ଲୋକଙ୍କୁ ହାତରେ ରଖିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ତେଣୁ ସରକାରୀ ଗୁଳିରିର ପ୍ରତୀକ ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ ନ୍ୟାୟ ଓ ଆଇନ ନାମରେ ଅନୁସାଧୁତ୍ୱେ ତାଙ୍କୁ ସହାୟତା କରନ୍ତି । ଏହିପରି ସରକାରୀ ଗୁଳିରିଆ ଓ ପୁଞ୍ଜିବାଦୀଙ୍କର ସଙ୍ଘଠନରେ ସାମନ୍ତବାଦର ଐତିହାସିକ ପରାଜୟକୁ ଚିତ୍ରିତ କରିବାପାଇଁ ଲେଖକ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି । ଏହି ପୁଞ୍ଜିବାଦ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରେ; କାରଣ ଏହି ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେ ବିଦେଶୀ ପୁଞ୍ଜିବାଦ ବରୁଙ୍କରେ ନିଜର ଆସନ ଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । କିନ୍ତୁ ନିଜର ନାହିଁ ହାସଲ ହୋଇଯିବା ପରେ ସେ ପୁଣି ମୁହଁମୋଡ଼ି ଚାଲିଯାଏ । ଏହି ପୁଞ୍ଜିବାଦ ବିଦେଶୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରି ସେହି ସାହାଯ୍ୟ ବଦଳରେ ସାର୍ ଉପାୟ ଲାଭ କରି ସମାଜରେ ଆଭିଜାତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଚ ଆସନ ଦାସ କରେ । ପରର ସମ୍ପଦକୁ ଅସାଧୁ ଭାବରେ ହଜମ କରିବାପାଇଁ ସେ ତଳେମାତ୍ର କୁଣ୍ଡାବୋଧ କରେ ନାହିଁ; ଏପରିକି ଅର୍ଥପାଇଁ ମୃତ୍ୟୁସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପଡ଼ିଥିବା ମା' ପ୍ରତି ସେ କଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାକୁ ପଶ୍ଚାତ୍ତପଦ ହୁଏ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଯେଉଁ ଟିପ୍ପଣୀ ଦେଇଥିଲେ ତାହା ପୁଞ୍ଜିବାଦର ସ୍ବରୂପର ଏକ ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା । ସେ କହୁଥିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ । ଏହି ପୁଞ୍ଜିପତି ଖୁବ୍ ଲାଭ

ଉଠାଉଛି ଓ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ସୁବିଧା ପାଇବାପାଇଁ ସେହି ଲଭରୁ ସରକାରଙ୍କୁ ଅଳ୍ପ କିଛି ଦେଇଦେଉଛି । ସେହି ଲଭରୁ ସେ କିଛି ଅଂଶ କଂଗ୍ରେସକୁ ମଧ୍ୟ ଦେଉଛି; କାରଣ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଜୋରସୋରରେ ଚାଲିଲେ ନିଜର ଜିନିଷ ସହଜରେ ବଢ଼ି ହୋଇ ପାରିବ । ଏହି ଲଭରୁ କିଛି ଅଂଶ ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଇଦେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଯାହା ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଡକ୍ଟର ଓ ବେଇମାନ ଇତ୍ୟାଦି କରିବେ, ସରକାରୀ ଅଫିସରମାନେ ତାହା ଦେଖି ନ ଦେଖିଲେପରି ଆଖି ବନ୍ଦ କରି ରହିଯିବେ । ପଇସା ଏ ଯୁଗରେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ଦରକାର ।”

ଅର୍ଥ-ବ୍ୟବସ୍ଥା କଥା ବିଚାର କଲେ ଆସେ ଆସେ ରାଜନୀତିର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ । ଉପନ୍ୟାସର ଦ୍ୱିତୀୟ ଭାଗରେ ରାଜନୈତିକ ପରିସ୍ଥିତିର ଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଧାନତା ଲାଭ କରିଛି । ଏହି ଝଗଡ଼ା ପୁରୀ ଅଧ୍ୟାୟରେ ବିଦେଶୀ ଶାସନ, ତା’ର ପ୍ରଭାବ, ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକତା ଓ ଜାତୀୟତା ଆଦି ବିଷୟରେ ବିଶେଷ ଆଲୋଚନା ହୋଇଯାଇଛି । ପୁଣି ରାଜିଲତ୍ ଆକଟ୍, ଅସହ-ଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ, ଚୌଶତୌର କାଣ୍ଡ, ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଝଗଡ଼ା, ହରତାଳ, ଦାଣ୍ଡିଯାତ୍ରା ଓ ଲବଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆଦି ସବୁକଥା ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ଏହି ରାଜନୈତିକ କଥା-ବସ୍ତୁରେ ହିଁ ଉପନ୍ୟାସର ସମାପ୍ତି ଘଟିଛି ।

ପ୍ରସ୍ତୁତ ଉପନ୍ୟାସରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁ ବିଷୟ ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଭିନ୍ନ ନୁହନ୍ତି; ବରଂ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ଉପରେ ବରାବର ଆଶ୍ରୟ କରି ରହିଛି, ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି । ପ୍ରକୃତରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ମୂଳକଥାକୁ ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ପୁରୁଣା ଦୁନିଆରେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ଓ ବିଶ୍ୱାସକୁ ହଟାଇଦେଇ ତାହାର ସ୍ଥାନରେ ନବାଗତ ଦୁନିଆର ମୂଲ୍ୟବୋଧକୁ ଦେଖାଇବା ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ମୂଳକଥା । ସାମନ୍ତବାଦୀ କୁଳୀନତା ଓ ଆଭିଜାତ୍ୟର ମୂଲ୍ୟବୋଧ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପୃଷ୍ଠିବାଦକୁ ସମର୍ଥନ କରି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହନ୍ତି, “ବାପା, କିଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ନୁଆ ଦୁନିଆ । ଏଥିରେ ନିଜେ କ’ଣ କିଏ ବଢ଼େଇ କାମ କରୁଛି । ସେ ତ କାଠର କାରିଗାରୀ ଖୋଲିବ; ସେଥିରେ ଶହ ଶହ ବଢ଼େଇ ଆସି କାମ କରିବେ । ମେସିନ୍ ସାହାଯ୍ୟରେ କାମ ହେବ ଓ ବଢ଼ିଆ ବଢ଼ିଆ ଜିନିଷ ତିଆରି ହେବ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର କାମ ହେବ । ନୁଆ ଦୁନିଆର ରୂପ ନୁଆ ହେବ ।” ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀ ତ ଏଥିରୁ କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ନିଜ ପୁଅ ଯେତେବେଳେ କହୁଛି ଓ ସେ ଯେତେବେଳେ ଜଣେ ନବଯୁଗର ଯୁବକ, ତା କଥା ନ ମାନିବାକୁ ତାଙ୍କର ଚାହୁଁ ନ ଥିଲା । ପୃଷ୍ଠିପତି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଚାଲିଆ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକ । ଏହିପ୍ରକାର ନୂତନତା ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ପରିବାର ଭିତରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାପାଇଁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା—“ଶିବଲୀ ଭାବିଲେ, ଶିବ

ଓ ଶମତା ନିଜର ସ୍ଥାନ ବଦଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେମାନେ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରୁ ଯାଇ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ରହିଲେଣି । ପରମ୍ପରା ମଧ୍ୟ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଗଲାଣି ।”

କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଦୁନିଆ ବି ବଦଳିଯାଇଛି, ସେ ବି ପଛରେ ପଡ଼ିଯାଇଛନ୍ତି । ତେସୁଟୀ କଲେକ୍ଟର ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବିଷୟରେ କହନ୍ତି, “ଦେଖନ୍ତୁ ମୀରସାହେବ, ସେ ସେ ଜଣେ ଖୁବ୍ ଦୁର୍ଦ୍ଦୟବାନ ସାହସୀ ଲୋକ, ଏ କଥା ଆପଣଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ମୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ।” ସେ ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକ, ଏହି ନୂଆ ଦୁନିଆରେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ ଆଗେଇଯିବେ । ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକଙ୍କର ଲକ୍ଷଣ ହେଉଛି ସେମାନେ ଖୁବ୍ ସାହସୀ, ସେମାନେ କେବେ ଖୁସାମତ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ଇଂରେଜ ଲୋକମାନଙ୍କ ସହିତ ବି ନିଜର ସମାନତା ପରି ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି; ସେମାନଙ୍କର ଭିତର ବାହାର ସମାନ । ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଲୋକେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ନିଜ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ନେଇ ନିଶ୍ଚୟ ଆଗେଇଯିବେ । କିନ୍ତୁ ନିଜର ପୁଣ୍ୟ-ପୁରାଣ ଓ ଗୁରୁ-ବାକ୍ୟର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲେ ସେମାନେ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ହରାଇ ବସୁଛନ୍ତି, ଭିତରର ଭୟରେ ସେମାନଙ୍କର ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ୁଛି ! ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତି ମମତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅପମାନିତ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି । ଏପ୍ରକାର ସାହସ ତାଙ୍କର ପରପୁରୁଷରେ ଦେଖା ଦେବାପାଇଁ ବାକି ରହିଥିଲା । ରୋଗାନ୍ତର ପିତାଙ୍କର ସେବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ, ଭୁବାରାୟା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ପୁଅ ନବଲକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦେଖି ଭାବୁଥିଲେ—ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସରେ ବଳୀୟାନ ତାଙ୍କର ସମର୍ଥ ପୁଅ ନବଲ ପ୍ରକୃତରେ ଆଗାମୀ ଯୁଗର ପ୍ରତୀକ । ନବୀନ ଯୁଗର ଏହି ପ୍ରତୀକ ନାରୀ ସ୍ୱାଧୀନତାରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଓ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କର ଗୁରୁତ୍ୱ କରିବା ପ୍ରଶ୍ନକୁ ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକେ ଉଚିତ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖିପାରୁଥିବା ବୋଲି ସେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ସେ ଓକିଲତା କରିବାପାଇଁ ଅନୁଷ୍ଠାନ, କାର୍ଯ୍ୟ ଓକିଲତା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଜାଲକୁଆସେଇ, ଖର, ମିଛ ଓ ଖୁସାମତ ଇତ୍ୟାଦି ଦରକାର ସେସବୁ ତାଙ୍କ ହାତରେ ହେବ ନାହିଁ । ସେ କହନ୍ତି, “ମୁଁ ହତାଶ ହୋଇ ଜେଲ୍ ଯାଇନାହିଁ; ବରଂ ମୁଁ ଯେଉଁ ମାର୍ଗ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି, ତା’ର ଫଳ ସ୍ୱାଧୀନତା ଆଉ କିଛି ହୋଇପାରେନା—ତା’ର ଫଳ କେବଳ ସଫର୍ଷ; ସଫର୍ଷ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ସେହି ସଫର୍ଷ ହିଁ ମୋର ଅନ୍ତରର ଆହ୍ୱାନ ।” ଅବଶ୍ୟ ସେ ଜାଣୁଛନ୍ତି ଯେ ସେ ଯେଉଁ ନବୀନ ଯୁଗ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି—“ଯେତେ ପୁରୁଣା କଥା, ସେସବୁକୁ ବଡ଼ ନିଷ୍ଠୁରତା ସହିତ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।”

ଦୁନିଆ ଯେ କେତେ ଶୀଘ୍ର ବଦଳୁଛି, ତାର ଆଉ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ କ’ଣ ହୋଇ

ପାରନ୍ତା ? ଉପନ୍ୟାସର ଆରମ୍ଭରେ ଯେଉଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି, ମାତ୍ର ପରାଶ ବର୍ଷପରେ ସେହି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନୂଆ ଦୁନିଆ ଦେଖି କିଂକର୍ତ୍ତବ୍ୟବମୂଳ ହୋଇ କହୁଛନ୍ତି, “ଭୟ, ଏସବୁ କ’ଣ ଚାଲିଛି ଓ କାହିଁକି ଚାଲିଛି କିଛି ଜଣାପଡୁନାହିଁ ।” ନାନାପ୍ରକାର ଛବି ଅପେ ଦିଆର ହୋଇଯାଇଛି, ସୃଷ୍ଟି ଆପେ ଆପେ ଲିଭିଯାଉଛି ! କଥା କ’ଣ ?” ତା’ପରେ ଲେଖକଙ୍କର ଏହିପରି ଟିପ୍ପଣୀରେ ଲେଖା ଶେଷ ହୋଇଛି ।

“ଦୁଇ ଜଣ ବୃଦ୍ଧ—ଯେଉଁମାନେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଯୁଗ ଓ ଜୀବନର ବହୁ ଉତ୍ତୁଆନ ପତନ ଦେଖିଥିଲେ, ଯାହାଙ୍କର ବହୁତ ଅନୁଭୂତି ଥିଲା, ସେମାନେ ସବୁ ଦେଖି ହତାଶ ଓ ନିର୍ବାକ୍ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ହଜାର ହଜାର ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଜୀବନର ନୂତନ ଗତିରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ନବୀନ ଉତ୍ସାହରେ ନୂତନ ସଂସାର ଗଢ଼ିବାପାଇଁ ଆଗେଇ ଯାଉଥିଲେ ।”

ବିସ୍ମୃତ ଦେଶକାଳ ଉପରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଏହି ଉପନ୍ୟାସର ଗଠନକଳା ମଧ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧ । ଏ ବିଷୟରେ ସଫପ୍ରଥମ ଆମର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରେ ବିଷୟବସ୍ତୁର ବର୍ଣ୍ଣନା-ଶୈଳୀ । ଲେଖକ ଜୀବନର ଯେଉଁ ପ୍ରତିଯୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ସେଥିପ୍ରତି ତାଙ୍କର ବିଷୟଗତ ନିରପେକ୍ଷତା ଥିବା ଦରକାର । ତେଣୁ ସେ ଜୀବନକାହାଣୀକୁ ଏକ ନିରପେକ୍ଷ ଦ୍ରଷ୍ଟାନ୍ତରେ ହିଁ କହୁଛନ୍ତି । ସେହି ଭାବରେ ଘାଁ ଦେଶକାଳର କଥା କହିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହେଉଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି ନିରପେକ୍ଷତା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କର ନାଟକୀୟ ଯୋଜନା ଫଳରେ ରଚନା ଅଧିକ ରସଯୁକ୍ତ ହୋଇପାରିଛି । ମଝିରେ ମଝିରେ ତାଜା ସଂବାଦ ଦେଇ ତାଙ୍କର ନାଟକୀୟତାକୁ ସେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରଖିପାରିଛନ୍ତି । ନିରପେକ୍ଷ ଦ୍ରଷ୍ଟାରୂପେ ଐତିହାସିକ ଶୈଳୀରେ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଫଳରେ ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ନିଜେ ପ୍ରବେଶ କରି କଥାକୁ ଆଗେଇ ନେବାପାଇଁ, ଚରିତ୍ର ଏବଂ ଘଟଣା ବିଷୟରେ ଟିପ୍ପଣୀ ଦେଇ କଥାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିବାପାଇଁ ଲେଖକଙ୍କର ସୁବିଧା ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ସୁବିଧା ସତ୍ତ୍ୱେ କଥାବସ୍ତୁର ଗଠନଶୈଳୀରେ କିଛି ଦୁର୍ବଳତା ମଧ୍ୟ ରହିଯାଇଛି । ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା ସୃଷ୍ଟିକରି କଥାକୁ ବଦାଇବାର ଚେଷ୍ଟା ଏହି ଦୁର୍ବଳତା ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟତମ । ବୁଦ୍ଧ ଓ ଜଗୁ ପହଲ୍ ମାନଙ୍କର କଥାର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସହଜ କିଛି ସଂପର୍କ ଆଇପାରେ; ମାତ୍ର ବିଶନଲ୍ଲର ସମସ୍ତ କଥାର ମୂଳ ବିଷୟବସ୍ତୁ ସହଜ କୌଣସି ସଂପର୍କ ଥିଲାପରି ମନେହୁଏନାହିଁ କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ବିଷୟର କୌଣସି ସାର୍ଥକତା ବଢ଼ିନାହିଁ; ବରଂ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଆକସ୍ମିକ ରୋଗ ଓ ମୃତ୍ୟୁ କଥା ଉଠାଇ ଲେଖକ ବୋଧହୁଏ ଶୀଘ୍ର ଏହି ଚରିତ୍ରକୁ ବିଦାୟ କରିବାକୁ

ଗୁହାନ୍ତି । ଅଥଚ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚରିତ୍ରରେ ଆଉ ଯାହାସବୁ ଦେଖାଯିବାର କଥା, ଲେଖକ ସେସବୁ ଦେଖାଇ ପାରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏନାହିଁ । ବରଜୋରସିଂହଙ୍କ ଆତ୍ମହତ୍ୟା ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଏହି କଥା କୁହାଯାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ଅଭାବ ସତ୍ତ୍ୱେ କଥାବସ୍ତୁକୁ ସୁଗଠିତ କରି ରଖିବା ବିଷୟରେ ଲେଖକ ତାଙ୍କ ଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗୁରୁ ପୁରୁଷର ଲୋକଙ୍କୁ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିରଖିବାକୁ ହେଲେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଚରିତ୍ରକୁ କେନ୍ଦ୍ର ସ୍ଥ କରି ରଖିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା । ତେଣୁ ବୀର୍ମା ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବାଛିଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କର ପିତା ଶିବଲଲଙ୍କ ପୁରୁଷକୁ ବର୍ଣ୍ଣ-ପରଂପରାସମେ ପାଇଥିଲେ ଓ ସେହି ସୂତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାର ତାଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା । ନିଜର ସୁନ୍ଦର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହେଲେ ତୃତୀୟ ପୁରୁଷ । ସେ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ନିଜ ସ୍ବରୂପର ବିକାଶ ହୋଇଥିବାରୁ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେହି ପୁରୁଷର ମୂଳବୋଧ ବେଶ ଜଣାଥିଲା । ନବଲ ଚରୁର୍ଥ ପୁରୁଷର ପ୍ରତୀକ; ତେଣୁ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଇଁ ସେ ଥିଲା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବୋଧ । ଏହିପରି ମୂଳରୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ଉପନ୍ୟାସର ମେରୁଦଣ୍ଡ ପରି ରହିଛନ୍ତି । ଯଦିଓ ସେ ଉପନ୍ୟାସର ପ୍ରଧାନ ଚରିତ୍ର ନୁହନ୍ତି, ତଥାପି ବହୁ ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତ ଜଣେ ବଶାଳ ଦ୍ରଷ୍ଟାନ୍ତରେ ସେ ଉପସ୍ଥିତ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟି ରୁ ଲେଖକ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ସବୁପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବନା ଓ ଶକ୍ତିକୁ ଟୁଙ୍ଗ ଦକ୍ଷତାର ସହିତ ପ୍ରୟୋଗ କରିପାରିଛନ୍ତି ।

ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ବିସ୍ତାର କଲବେଳେ ବରାବର ଦେଖାଯାଏ ଯେ ଲେଖକ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଗଭୀରତା ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଫୁଟାଇବାରେ ସଫଳ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ସୁବିସ୍ତୃତ ଦେଶକାଳ ମଧ୍ୟରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଚନ୍ଦ୍ର ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଫଳରେ ଏପରି ଘଟିଛି । ନଚେତ୍ ତାଙ୍କର ‘ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖା’, ‘ଘନ ବର୍ଷ’ ଓ ‘ତେଡ଼େ ମେଡ଼େ ରାସ୍ତେ’ ଉପନ୍ୟାସମାନଙ୍କରେ ସେ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ଶକ୍ତି ବେଶ୍ ଦେଖାଇ ପାରିଛନ୍ତି । ‘ତେଡ଼େ ମେଡ଼େ ରାସ୍ତେ’ର ପ୍ରଧାନ ନାୟକ ପଣ୍ଡିତ ରାମନାଥ ଉପନ୍ୟାସଗତ-ନାୟକ-ପରମ୍ପରାରେ ଅବସ୍ଥରଣୀୟ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚରିତ୍ର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତୀକ ବା ‘ଟାଇପ୍’ ଭାବରେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଚରିତ୍ର ଏପରି ଭାବରେ ଲେପ ହୋଇଯାଇଛି ଯେ ସେମାନଙ୍କର ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ଘଟଣା ନାହିଁ । ବିଧି ଅବିଧି ପ୍ରଣୟ ହେଉ କିମ୍ବା ବାସ୍ତବ ସମ୍ବନ୍ଧ ହେଉ, କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏପରି ଗଭୀର ଚିନ୍ତାଶୀଳତା ପ୍ରକାଶ ପାଇପାରୁନାହିଁ—ଯାହା ସମସ୍ତ ଡର୍କ-ବିଡର୍କ, କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଓ ପରମ୍ପରାକୁ ଭେଦ କରି ବ୍ୟକ୍ତିଚରିତ୍ରକୁ ବିଶିଷ୍ଟ ରୂପ ଦେଇପାରିଥାନ୍ତା । ଗୋଟିଏ

ଗୋଟିଏ ପୁରୁଷର କଥା କହିବାକୁ ଯାଇ ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ପାରିବାରିକ ସମ୍ବନ୍ଧ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ନାହିଁ । କି ପଦାଧିକାରୀ, କି ପୁତ୍ରପିତା, କି ରାଜନୈତିକ ନେତା କାହାର ବିଷୟରେ ଏଥିରେ ପୁଣ୍ୟରୂପେ କିଛି କୁହାଯାଇନାହିଁ; ଯାହା କେବଳ ସୂଚନା ମାତ୍ର ଦିଆଯାଇଛି । ଛୁନ୍ନା ଓ ଇଷ୍ଟ ପରି ଚରିତ୍ର ଯେତିକି ପରିପୁଷ୍ଟ, ସେତିକି ମାନବିକ ହୋଇପାରିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଉପନ୍ୟାସ କଥା ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ବିଶେଷ ବିକାଶ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ବୋଧହୁଏ ଲେଖକଙ୍କ ଯୋଜନା ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ନଥିଲା ।

ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ବର୍ଗଗତ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କଥା ବିଚାର କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ବର୍ମାଣ ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭୂମିକାର ଖୁବ୍ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ । ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳା, ପଟ୍ଟାୟା, ନବିସାହା ପ୍ରଭୃତି କାୟସ୍ଥକୁଳର ପ୍ରତିନିଧିମାନେ ନାନାପ୍ରକାର ଜାଲ୍ ବେଇମାନ ଇତ୍ୟାଦି କରି ନିଜର ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟିତ । ଯେତେବେଳେ ନିଜ ପୁଅ ମଧ୍ୟ ବାପର ଏପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ସ୍ୱୀକାର କରେ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ବାପ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରେ । ମୁନ୍ସି ରାଧେଲୀଳା ମଧ୍ୟ ଶିବଲୀଳାଙ୍କର ପରିପୁରକ । ଯେଉଁ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଲୋକେ ଚାକିରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତା, ସାଧୁତା ତଥା ନିୟମାନୁବର୍ତ୍ତିତା ଦ୍ୱାରା ଉପରକୁ ଉଠନ୍ତି, ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେହିମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରତିନିଧି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ବିକଶିତ ରୂପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେଉଛି ତାଙ୍କୁ କେବେ ନିଜର ପରିସ୍ଥିତି ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇବାକୁ ପଡ଼ିନାହିଁ; ବରଂ ତାଙ୍କ ପରିସ୍ଥିତି ତାଙ୍କ ଉନ୍ନତିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି ଓ ସେ ଜୀବନର ଏକ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସମତଳ ରାସ୍ତାରେ ଆଗେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ବ୍ୟସନବିଳାସ ଆଡ଼କୁ ସହଜରେ ଗତିକରି ଶେଷରେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ନବଲ ସେହି ପୁରୁଷର ପ୍ରତିନିଧି; ଯେଉଁମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣର ଆହ୍ୱାନ କେବଳ ସଫର୍ଷ—ଏକପ୍ରକାର ରୂପସ୍ଥାନ, ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନ ସଫର୍ଷ । ଅନ୍ୟ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଜରାଜସିଂହ, ବରଜୋରସିଂହ ଓ ସରୋହନର ରାଜା ସମସ୍ତେ ଯେମିତି ଏକ ଅସ୍ତ୍ରାୟମାନ ସାମନ୍ତବର୍ଗର ପ୍ରତୀକ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ୍ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସେହିପରି ଉଦାୟମାନ ପୁତ୍ରବାଦର ପ୍ରତୀକ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଯେମିତି ରାଜନୈତିକ ଚେତନାର, ବିଦ୍ୟା ସେହିପରି ବିଦ୍ରୋହୀ ନାଗର ପ୍ରତିନିଧି । ମୀର୍ ସାହେବ ଏକପକ୍ଷରେ ଲେଖକଙ୍କର ନିଜ ବିବେକର ଓ ଅପରପକ୍ଷରେ ପ୍ରାଚୀନ ଧାର୍ମିକତା ଓ ନିର୍ଭୀକତାର ସୂଚକ ରୂପରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । କିନ୍ତୁ ସେ ନୃତନ ଯୁଗପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ହୋଇ ନଥିବାରୁ ଲେଖକ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ତାଙ୍କୁ କଞ୍ଚାମଞ୍ଚୁ ହଟାଇ ନେଇଛନ୍ତି । ଚରିତ୍ରତ୍ରୟ ବିଷୟରେ ଏ କଥା ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଲେଖକ ଯେପରି ଦୃଷ୍ଟାବଦ୍ଧତା କଥାବସ୍ତୁର ଅବତାରଣା କରିଛନ୍ତି,

ସେଥିରେ ବର୍ଗଗତ ଚନ୍ଦ୍ର ସୃଷ୍ଟିର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ।

ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଘଟଣାପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ଲେଖକ ନିର୍ଦ୍ଦେଶିତ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଜ୍ଵାଳମୁଖୀର ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହେଉ, ଅଲ୍ଲାମା-ବହାଣୀ ଓ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ ହେଉ, ନବଲର ଜେଲଯାତ୍ରାର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ହେଉ କିମ୍ବା ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ସ୍ଥୋଗାନ ହେଉ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରି ଲେଖକ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉଭୟକୁ ପରିଚ୍ଛନ୍ନ କରିଛନ୍ତି । ଏ କଥା ମଧ୍ୟ ମନେ-ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଲେଖକ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଅଯଥା ମୋହ ଦେଖାଇ ନାହାନ୍ତି । ପାଠକକୁ ଅନ୍ୟତ୍ର କାହିଁ ଅଟକାଇ ରଖିବାଭଳି ଚେଷ୍ଟାର ଆଶ୍ରୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲେଖକ କେଉଁଠାରେ ହେଲେ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ବାତାବରଣ-ବିନ୍ୟାସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ଏକ ବିଶେଷ ସଫଳତା ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ ।

ପ୍ରେମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭାଷାରେ ଯେଉଁ ସହଜ ସରଳତା ଦେଖାଯାଏ, ତା'ର ସୂଚନା ଆମକୁ ଏଠାରେ ମିଳେ । ଅଧିକ ଅଲଙ୍କାରପୂର୍ଣ୍ଣ କିମ୍ବା ବିଶେଷ ଭାବୁକତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷାକୁ ଗ୍ରହଣ ନକରି ଲେଖକ ଯେଉଁ ସହଜ ଶୈଳୀ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି, ତା' ଫଳରେ ଉପନ୍ୟାସ ଅଧିକ ରୁଚିକର ଓ ସାର୍ଥକ ହୋଇପାରିଛି । ପ୍ରକୃତରେ ବିଗତ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଶତାବ୍ଦୀର ଅତୀତ କଥାକୁ ସ୍ମରଣ କରି 'ଭୁଲେ ବିସ୍ମରେ ଚନ୍ଦ୍ର'କୁ ଯେପରି ଭାବରେ ଚନ୍ଦ୍ରଣ କରାଯାଇଛି, ତାହା ସ୍ୱଳ୍ପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ଆନୁମାନକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରୁଛି । ରଚିତ ଉପନ୍ୟାସ ସ୍ୱାଧୀନତା ପର ହିନ୍ଦୀ ସାହିତ୍ୟର ଏକ ସଫଳ ସୃଷ୍ଟି । ଏହା ଯେପରି ପ୍ରେରଣାଦାୟକ, ସେହିପରି ଜ୍ଞାନବର୍ଦ୍ଧକ ଅଟେ ।

ଦେବୀଶଙ୍କର ଅବସ୍ଥା

ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ,

ଏକ

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ରଟାକୁ ହାତରେ ଧରି ଠାକୁରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଏଇ ନଅ, ତମ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ର ଲେଖା ହୋଇଗଲା । ମେକ୍‌ଲଲକୁ ଏଥିରେ ସିଧା ପାଞ୍ଚ ବର୍ଷ ଜେଲ ହୋଇଯିବ ।”

ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ରଟା ଦେଖି ଠାକୁର ଭୂପସିଂହ ଆନନ୍ଦରେ ଉଛୁଳି ପଡ଼ି ଜହଲ, “ଧନ୍ୟ ତମେ ମୁନ୍ସି, କେଡ଼େ ବଢ଼ିଆ ଲେଖିଛ !” ଏବଂ କହି ମୁନ୍ସିଙ୍କୁ ଦେବାପାଇଁ ସେ ଆଠଶିଟାଏ ବାହାର କଲା ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ମୁହଁ ବୁଲେଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ଦେଖ, ଟଙ୍କାଟିରୁ ପଇସାଟିଏ କମ୍ ହେଲେ ମୁଁ ନେବି ନାହିଁ । ଆଉ କେଉଁ ଓକିଲ ମୁକ୍ତାର ହାତରେ ପଡ଼ିଥିଲେ ସିଧା ଦୁଇଟଙ୍କା ନେଇଥାନ୍ତା; ତା’ଛଡ଼ା ତମ ମକଦ୍ଦମାକୁ ବି ବଗାଡ଼ ଦେଇଥାନ୍ତା !”

ଯାହା ହେଉ ବହୁତ ଧକଡ଼ ଚକଡ଼ ପରେ ଭୂପସିଂହ ଶିବଲଲଙ୍କୁ ଆଉ ଚାରିଶିଟିଏ ଦେଲା । ଶିବଲଲ ପଇସା ପାଇ ଠାକୁରଙ୍କୁ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ରଟା ଧରାଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ଦେଖ ଠାକୁର, ଏ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ର କଚେରୀରେ ପଢ଼ା ହେବ । ତମେ ସିଧା କଲେକ୍ଟରଙ୍କ କଚେରୀକୁ ଚାଲିଯା । ସେଠି ପେସ୍‌ବରଙ୍କ ହାତରେ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ରଟା ଦେଇ-ଦେବ । ମନେରଖିଥା, ତାଙ୍କୁ ପଇସା ଚାରିଶା ଯେମିତି ହେଲେ ଦେବ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଜଣେ ମଧ୍ୟମକାଚର ଲୋକ, ବେଶୀ-ବଡ଼ କିନ୍ତା ସାନ ନୁହଁନ୍ତି, ଦେଖିବାକୁ ଖୁବ୍ ପତଳା । ବୟସ ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ହେବ । ମୁହଁରେ କଳା ଧଳା ମିଶା ଛୋଟ ଛୋଟ ଦାଢ଼ି । ଅବଶ୍ୟ ଠାକୁରଣୀ-ଚନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ା ନ ଥିଲେ ମୁହଁଟି ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁଥାନ୍ତା । ସେଇ ଠାକୁରଣୀ ଯୋଗୁଁ ବି ଗୋରୁ ଚେହେରାଟା ତାଙ୍କର ଶ୍ୟାମଳ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଭୂପସିଂହକୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ଶିବଲଲ ବହୁଆ କାଢ଼ି ପାନ ଭାଙ୍ଗି-ବସିଲେ ଓ ପାଟି କରି ଘସିଟେକି ଡାକ ପକାଇଲେ ।

ଫତେପୁର ଜିଲ୍ଲା କଚେରୀ ହତାରେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ବରଗଛ ଥିଲା । ସେହି ଗଛ-ମୂଳେ ଗୋଟାଏ ପାଣିଘଡ଼ା ରଖି ଘସିଟେ ଲୋକଙ୍କୁ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଦେଉଥିଲା । ଶିବଲଲ ଡାକିଲବେଳକୁ ସେ ଘୁମାଉଥିଲା । ଡାକ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ତମକ ପଡ଼ି ଆସି, ମଳ୍ଲ ମଳ୍ଲ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “କ’ଣ ମୁନ୍ସି, ମୋତେ ଡାକୁଥିଲେ କି ?”

“ହଁ, ହଁ, ଟିକେ ଏଣିକି ଆ ।”

ଘସିଟେ ଜାତିରେ କେଉଟ । ମୁନ୍ସିଙ୍କ ଘର ପାଖରେ ତା'ର ଘର । ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀ ମୁନ୍ସିଙ୍କ ଘରେ କାମଦାମ କରୁଥିଲା ଓ ଘସିଟେ ନିଜେ କଚେରୀରେ ପାଣି ଦେଉଥିଲା । ଘସିଟେ ଆସିବାରୁ ମୁନ୍ସି ତା ଆଡ଼କୁ ଚାରିଟିଟାଏ ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ କହିଲେ, “ଘରକୁ ଗଲବେଳେ ତାଡ଼ି ଚାରିଟାର ନେଇଯାଇଥିବୁ ।”

ଘସିଟେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ମୁନ୍ସିଙ୍କ ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ରାମ ରାମ, ମୁନ୍ସି, ତମକୁ ଏତେ ଟିକେ ଲଜ ନାହିଁ ? ଏଇ ଦୁଇ ଚାରି ଦିନ ହେଲା ମାଲା ଧରି ଆଜିଠାରୁ ପିଆ ଆରମ୍ଭ କଲଣି ?”

ମୁନ୍ସି ଟିକିଏ ଚପୁ ରହୁଯାଇ ପୁଣି କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଲୁ । ଅଜି ଜାଣି ତୋର ଜିତାପଟ ହୋଇଗଲା । ତେବେ ଘରେ ବୋତଲରେ ଗଞ୍ଜାଜଳ ଅଛି, ଦୁଇ ଚାରି ଟୋପା ସେଥିରୁ ମିଶାଇ ଦେଲେ ସବୁ ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ । ଗଞ୍ଜାଜଳରେ ତ ସବୁ ପବନ ହୋଇଯାଏ ।”

ଘସିଟେ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ହଉ, ତମ କଥା ଏବେ ମୁଁ ଚାହିଁଗଲି ।” ତାପରେ ଚାରିଟିଟା ଛଠାଇ ନେଇ ସେ ବରଗଛମୂଳକୁ ଫେରିଲେ । ସେଠି ପାଣି ପିଇବା-ପାଇଁ ଦୁଇ ଚାରିଜଣ ଯୁକ୍ତିଯାଇଥିଲେ ।

ମୁନ୍ସି ପାନ ଖାଇ ଦେଇ ମକଦମା ଖୋଜାରେ ଲାଗିଗଲେ, କାଲେ କେହି ଲୋକ ଯୁକ୍ତି ଦିବେ । ହଠାତ୍ ଦେଖିଲେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଚପ୍ରାସୀ ଚନ୍ଦନ ସିଂହ ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁଛି । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଚନ୍ଦନ ସିଂହ କହିଲା, “ମୁନ୍ସିଜୀ, ମୁଁ କେତେବେଳୁ ଆପଣଙ୍କୁ ଖୋଜୁଛି । ସାହେବ କାହିଁକି ଆପଣଙ୍କୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ।”

ସାହେବଙ୍କ ନାଁ ଶୁଣି ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ଶଙ୍କିଗଲେ । ଭାବିଲେ ଭୁପସିଂହ ଦର୍ଶାସ୍ତରେ ସେ ଯେଉଁ ଗୁଲ୍‌ଲୀ କରୁଛନ୍ତି ତାକୁ ଦେଖି ସାହେବ ବିଗିଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ତ ? କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦନ ସିଂହ ତାଙ୍କୁ ସାହସ ଦେଇ କହିଲା, “ଡରିବାର କିଛି ନାହିଁ । ସାହେବ ତ ହସି ହସି ପେସ୍‌ବାରବାବୁଙ୍କୁ କ'ଣ କହୁଥିଲେ । ତମ ଉପରେ ସେ ଆଦୌ ବିଗିଡ଼ି ନାହାନ୍ତି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ଗାଲୁ ମାରି କହିଲେ, “ହଁ, ବିଗିଡ଼ିଲେ ଏବେ କ'ଣ କରିବେ, ଆମେ ତ ହକ୍ କାମ କରି ପେଟ ପୋଷୁଛୁ, ଇଣ୍ଟରଙ୍କ ନାଁ ନେଇ ଦିନ କାଟୁଛୁ ।”

କଲେକ୍ଟର ସାହେବ ତାଙ୍କ କଚେରୀରେ ବସିଥାନ୍ତି । ପେସ୍‌ବାର ସେ ଦିନର କାଗଜପତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଶୁଣାଉଥାନ୍ତି ଓ ସାହେବ ଅର୍ଡର ଲେଖୁଥାନ୍ତି । ଶିବଲଲଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ହାକିମ ପଚାରିଲେ, “କ'ଣ ମୁନ୍ସି, ତମେ ତ ବଡ଼ ଗୁଲ୍‌ଲ୍ ଲୋକ ।”

ମୁନସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଜୁରଙ୍କ ଦୟା ! ଏହି ଅଧମର ହଜୁରଙ୍କ ନିକଟରେ ଯଦି କିଛି ଭୁଲଭଟକା ହୋଇଯାଇଥାଏ ତେବେ...”

ଠାକୁର ଭୂପ ସିଂହର ଦର୍ଶାସୁତା ବାହାର କରିବା ପାଇଁ ପେସାରକୁ ଆଦେଶ ଦେଇ ଶିବଲୁଲୁକୁ କଲେକ୍ଟର ପଚାରିଲେ, “ତମେ କେଉଁଠି ଠାକୁରକୁ ବଢ଼ିଆ ମାରିଲ; କିନ୍ତୁ ବଢ଼ିଆକୁ ଗଣ୍ଡ ଗଡ଼େଇ ଦେଲ । ବେଶ୍ ମଜା କଥା ତ ! ତମେ କଣ ଭରୁଛ ଆମେ ଏ କଥା ବିଶ୍ୱାସ କରିଯିବୁ ? ମୁଁ ତ ପୁଲିସକୁ ଇନ୍‌କ୍ୱାସ ପାଇଁ ଦେଇ ଦେଲିଣି, ତେବେ ତମେ ଅସଲ ସତ କଥାଟା କଣ କହ ?”

ଶିବଲୁଲୁ ଟିକିଏ ଗଲା ସଫା କରି ନେଇ କହିଲେ, “ହଜୁର, ଜୀବନ ରଖିଲେ ସତ କଥା କହିବି ।”

ସେହିନ ଯୋଗକୁ ହାକିମଙ୍କର ମିଜାଜ ଭଲ ଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତମକୁ କ୍ଷମା ଦେଲି । କିନ୍ତୁ ତମେ ସବୁ କଥା ସତ କହ; ମିଛ ଯେମିତି ପଦେ ନ କହ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ସେ ମେକ୍‌ଲୁଲୁଟା ମହା ପାଜି । ଶହ ଶହ ଗରିବ ଗୁରୁକୁ ସେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ କରି ଦେଇ ଯାରିଲଣି । ତାଠାରୁ କରଜ ଖାଇ କେହି କେବେ ମୁକୁଳି ନାହିଁ ।”

“ଓଁ, ଏବେ ବୁଝିଲି । ସେଇ ବଢ଼ିଆଟା ତା ହେଲେ ମହାଜନ ମେକ୍‌ଲୁଲୁ । ସେଟା ତ ନିଶ୍ଚୟ ପାଜି ହୋଇଥିବ । ହଁ, ତା’ପରେ କ’ଣ ହେଲା ?”

“ସେହି କଥା କହୁଛି ହଜୁର ! ଠାକୁର ଭୂପସିଂହ ବିଚାର ବଡ଼ ସାଦାସିଧା ଲୋକ; କିଛି ଜାଣେ ନାହିଁ । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଗକୁ ସେ ମେକ୍‌ଲୁଲୁ ହାତରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଆଜିକୁ ଅସଲ ମୂଲର ତିନି ଗୁଣ ନେଇ ଯାରିଲଣି, ତଥାପି ତା କରଜ ଭରଣା ହେଉ ନାହିଁ । ସେଇଥିପାଇଁ ତା’ ମନରେ ଟିକିଏ ରାଗ ହୋଇ ଯାଇଥିବ ନିଶ୍ଚୟ । ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

କଲେକ୍ଟର ପୁଣି ପଚାରିଲେ, “ତାହେଲେ ଏ ଦର୍ଶାସୁତା ମିଛ ?”

“ହଜୁର, ମିଛ କି ସତ ସିନା ସାକ୍ଷୀ କହିବେ । ମୁଁ ହଜୁରଙ୍କୁ ସବୁକଥା ମୋ ମାଲିକ ହସାବରେ କହି ଦେଇଛି; ଅଦାଲତର ହାକିମ ହସାବରେ ତ କହିନାହିଁ । ହଜୁର, ପାଜିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପାଜି କାରବାର ନ କଲେ ସେମାନଙ୍କୁ କ’ଣ ପାରିହେବ ?”

କଲେକ୍ଟର ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ତମେ ତ ମୁନସି କମ୍‌ପାଜି ନୁହଁ, ହେଲେ ତମକୁ ମୁଁ ଭଲପାଏ । ହଁ, ତମେ ତମ ପୁଅ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କଥା କହୁଥିଲ ନା ?”

“ହଜୁର ଗରିବଙ୍କ ବାପମା । ପୁଅକୁ କାନଗୋଇ କିମ୍ବା ନାଜର ଚାକର ଖୋଜୁ କୁମ୍ପ ହେଲେ, ଗରିବର ବହୁତ ଉପକାର ହେବ ।”

ଏଥର କଲେକ୍ଟର ବହୁତ ଜୋରରେ ହସି ହସି କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ ମୁନସି, ତମର କିଛି କହିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ତମେ କହିବା ଆଗରୁ ତମ ପୁଅକୁ ମୁଁ ନାଏବ ତହସିଲଦାର କରିଦେଇଛି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ମୁନସି ନିଜ କାନକୁ ବଶାସ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ଆଖି ତରୁଟି ରହିଗଲେ । କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କହିଲେ, “କଣ ହୁକୁମ ହେଲେ ହଜୁର, ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ନାଏବ ତହସିଲଦାର କରିଦେଲେ ! ହଜୁର, ମୁଁ ଠିକ୍ ହୋସରେ ରହି ଶୁଣୁଛି ତ ?”

ସରକାରୀ ଅର୍ଡ଼ରଟାକୁ ଶିବଲଲଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ କଲେକ୍ଟର କହିଲେ, “ଏଇ ଦେଖ ଅର୍ଡ଼ର, ପନ୍ଦରଦିନ ଭିତରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କାନପୁର ଜିଲ୍ଲା ଘାଟମ-ପୁର ତହସିଲରେ ଯାଇ ଜଏନ୍ କରିବା ଦରକାର । ସେ ଶୀଘ୍ର ଆସି ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କଲେ ସବୁକଥା ମୁଁ ତାକୁ ବୁଝାଇଦେବି ।”

ମୁନସି ଶିବଲଲ ହଠାତ୍ ଡେଇଁପଡ଼ି କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁ ଜୁହାର କରି କହିଲେ, “ହଜୁର, ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ଆମେ ହଜୁରଙ୍କୁ କଲ୍ୟାଣ କରୁଥିବୁ ।” ତା ପରେ ଉଠିପଡ଼ି ପ୍ରେସ୍‌ର ସାହେବଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେ ଏକ ଲମ୍ବା ସଲମ ପକାଇଲେ ।

ମୁନସି ଶିବଲଲଙ୍କ ପୁଅ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହେବା କଥା ବିଜୁଳି ପରି ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ଫତେପୁର ସହରଯାକ ଝେଳିଗଲା । ମୁନସି ନିଜେ ଆସି ଏ ଝବର ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ଝବର ଆସି ଗାଁରେ ପହଞ୍ଚିଯାଇଥିଲା । ମୁନସିଙ୍କ ସାନଭାଇ ରାଧେଲଲଙ୍କୁ ଗାଁ ଲୋକେ ଘେରି ବସିଥାନ୍ତି ଓ ସେ ନିଜେ କହିବୁଲିଥାନ୍ତି. “ଆମ ଘର କଥା ତ ତମେ ଜାଣିଥିବ । ବିଦ୍ରୋହ ପୂର୍ବରୁ ଆମ ବଂଶର ଗୁଲିଚଳନ ତମେ ନିଶ୍ଚୟ ଦେଖିଥିବ । ଇତିହାସରେ ଲେଖାଅଛି, ଆମର ଖାନଦାନୀ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ନବାବ-ମାନେ ପୁରୁଷ ଚଳୁଥିଲେ । କଲେକ୍ଟର ସାହେବ ସବୁ ଜାଣିଗଲା ପରେ କେହି କିଛି ନ କହୁଣ୍ଡି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ସେ ନାଏବ ତହସିଲଦାର କାମରେ ରଖିଦେଲେଣି ।”

ପଡ଼ିଶା ଲୋକେ ତ ରାଧେଲଲଙ୍କ ଦିନପୁରୁଷ ଖାନଦାନୀ କଥା ବେଶ୍ ଜାଣିଥିଲେ । ରାଧେଲଲଙ୍କ ଜେଜେବାପା କୁନ୍ଦନଲଲ ଫତେପୁରକୁ ପ୍ରଥମେ ପହଞ୍ଚିଆର ଭବରେ ଆସିଥିଲେ । ନାନାପ୍ରକାର ଜାଲ, କୁଆରୋର ଓ ବେଇମାନୀ ଯୋଗୁ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ବଦନ ମ ଥିଲା । ସେ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପକାଘର କରିଥିଲେ ଓ ନଗଦ ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କା ଗଣିପାରୁଥିଲେ । ସେ ଗୋଟାଏ ଜମିଦାରୀ କିଣିବାପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ କରୁଥିଲା-ବେଳେ ହଠାତ୍ ଠାକୁର ଝୁମର-ସିଂହଙ୍କ ସହୃଦ ତାଙ୍କର ଝଗଡ଼ା ହେଲା । ଝୁମର-ସିଂହ ତ ଖାଲି ଜମିଦାର ନ ଥିଲେ, ଜଣେ ବଡ଼ ଡକ୍ଟରୀ ଡକ୍ଟର ଥିଲେ । ହଠାତ୍ ଦିନେ କୁନ୍ଦନଲଲଙ୍କ

ଘରେ ତାକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ଦେଇ ପଣି ତାଙ୍କର ଗହଣାଗାଣି ସବୁ ନେଇଗଲେ ଓ କୁନ୍ଦନଲତାଙ୍କୁ ପିଟି ତାଙ୍କ ହାତଗୋଡ଼ ସବୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେଲେ । ଗଲାବେଳେ ତାକୁ ମାନେ କହୁଗଲେ ସେ କଥାକୁ ବେଶି ପ୍ରସନ୍ନ କଲେ ଘରର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ମାରିଦିଆଯିବ । କୁନ୍ଦନଲତାଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରୁ ତାଙ୍କ କୋଠା ଖଣ୍ଡିତ କେବଳ ତାଙ୍କ ପୁଅ ବନବାସୀଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା । ବନବାସୀ ବାପ-ମା'ଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ । ସେ ପାଠ ନ ପଢ଼ି ବାରୁଲୁ ପାଲଟିଗଲେ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ଜୀବନଟା ଅସହରେ କଟିଗଲା; କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ପଇସା କେଉଁଠୁ ଆସୁଥିଲା କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଦୁଇପୁଅ ହେଲେ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଓ ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଲ । ଶିବଲଲ ନିର୍ବାସ କାମ କରନ୍ତି ଓ ରାଧେଲଲ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ମକଦ୍ଦମା ଲଗାଇ ଓକିଲମାନଙ୍କ ପାଖରେ ଦଲଲ କରନ୍ତି ।

ରାଧେଲଲଙ୍କର ବଡ଼ାବଡ଼ା କଥାରେ ଜବାବ ଦେବା କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ମିଛ କଥାକୁ କାଟିବା ପାଇଁ ସାଜପଡ଼ିଗାରେ ଗାହାରି ସାହସ ନ ଥିଲା । ପ୍ରାୟ ସବୁ ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ଭୟଙ୍କର ଭବୁଥିଲେ । କାହାକୁ କାହା ସଙ୍ଗରେ କେତେବେଳେ ଲଗାଇ ଦେବେ କେହି ଜାଣୁ ନଥିଲେ । ଶିବଲଲ ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ସାଜପଡ଼ିଗା ଏକସ୍ୱରରେ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇ କହିଲେ, “ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲଙ୍କର ଜୟ ହେଉ ! କହନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, ଭୋଜିଭତ କେବେ ମିଳିବ ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଆରେ ଭାଇ, ତମମାନଙ୍କ ଆଖିବାଦରୁ ଭଗନାନ ମୋ ଗୁମାରି ଶୁଣିଲେ । ଏଇ ଦ ଗୁରୁ ଦିନ ଭିତରେ ସଂସାରାୟୁଷ ମୋ ପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ କରୁଛି । କାଲିସ୍ୱାଦ ଅସିଗଲା ପରେ ପୁଣି ଭୋଜିଭତ କରିବା ।”

ସାଜପଡ଼ିଗାଙ୍କୁ ବିବାକର ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଘର ଭିତରେ ଯାଇ ଲୁଗା ବଦଳାଉଛନ୍ତି, ଛୁନକା ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ଛୁନକାର ବୟସ ପ୍ରାୟ ତରିଶ, ବେଶ୍ ଗୋଲ୍‌ଗୋଲ୍, ସୁନ୍ଦର ଚେହେରା, ରକ୍ତ ସାବନ, ମୁହଁରେ ସବୁବେଳେ ହସ ଲାଗିରହିଥାଏ । ଘସିଟେର ସେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତ୍ରୀ । ତାର ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀ ଶ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବାରବର୍ଷ ହେଲା ସଂସାର ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ତାର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ ଭିକ୍ଷୁକୁ ମାତ୍ର ଆଠବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ଏବେ ଛୁନକାର କିଛି ପିଲାପିଲି ନଥିଲା କିମ୍ବା ଆଉ ହେବାର ଆଶା ବି ନଥିଲା । ଘସିଟେର ବୟସ ବି ପାଠିଏ ପୁରୁଯାଇଥିଲା ।

ମୁରକିହସା ଦେଇ ଛୁନକା କହିଲା, “ଏଥର ରୂପାର ହାର ଗଢ଼ାଇ ଦେବ, ପୁଅ ତ ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହେଲା ।”

ଶିବଲଲ ଜବାବ ଦେଲେ, “ଆଜ୍ଞା ହଉ, ସୁନାହାର ପାଇଁ କାଲି ବଣିଆକୁ କହିଦେବା । ହଁ, ବୋହୂ ବର୍ତ୍ତମାନ କ'ଣ କରୁଛନ୍ତି ?”

ମୁନ୍ଦି ଶିବଲ୍ଲ ଏବେ ଏକାକୀ । ଗତ ଆଠବର୍ଷ ହେଲା ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ମର୍ତ୍ତ୍ୟାବସ୍ଥାରେ । ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ମୋଟେ ଚଉଦବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଦୁଇବର୍ଷ ଆଗରୁ ତାର ବିଷୟର ସନ୍ଧ୍ୟାବସ୍ଥା । ସାଜପଡ଼ିଶା, ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଯେ ଯେତେ କୁହାବୋଲି କଲେ ବି ଶିବଲ୍ଲ ଆଉ ବିଷୟ ହେଲେ ନାହିଁ । ସେ କହୁଲେ, ଘରେ ପୁଅ ବୋହୂ, ସାନଭାଇ ଓ ତା ପିଲାପିଲି ଥାଉଁ ଥାଉଁ ଆଉ ପୁଣି ବାହା ହେବ କ'ଣ ? ଏଣିକି ତ ବୃଦ୍ଧା ହେଲଣି, ରାମ ନାମ ଜପିବା କଥା ।

ଛମାସ ହେଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦର ବୋହୂ ଯମୁନା ପୁଆଣୀ ହୋଇ ଘରକୁ ଆସିଥିଲା । ଯମୁନାକୁ ସେତେବେଳକୁ ମାତ୍ର ସୋଳବର୍ଷ । ସେ ଖାଲି ଘରର ବୋହୂ ସିନା; କିନ୍ତୁ ଘରର ଅସଲ ମାଲିକାଣୀ ଥିଲେ ରାଧେଲ୍ଲନଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ।

ଛନକା ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ବସିଥିଲା ପରି କହୁଲା, “ବୋହୂ ରୋଷାଇ କରୁଛନ୍ତି । ସାନ ସା’ନ୍ତାଣୀ ତାଙ୍କୁ ଭାରି ହଇରାଣ କରୁଛନ୍ତି । ଯେତେ ହେଲେ ପିଲା ବୋହୂଟା । ଦିନରାତି ଖାଲି ଖଟାଉଛନ୍ତି । ମୁଁ ପଚାରୁଛି, ତମେ ସାନ ସା’ନ୍ତାଣୀଙ୍କୁ ମନା କରୁନାହିଁ କାହିଁକି ?”

ମୁନ୍ଦି ଶିବଲ୍ଲ ଛନକାର କଥାକୁ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ କହୁଲେ, “ସାନ ସା’ନ୍ତାଣୀ କ’ଣ ପରଲୋକ ହୋଇଛନ୍ତି ? ସେ ତ ଘରର ମାଲିକ, ତାଙ୍କୁ ଯାହା ଭଲ ଘଟିବ ସେ ତାହା କରିବେ ।”

ଛନକାର ମନ ଟିକିଏ ମରିଗଲା । କହୁଲା, “ହଁ ହଁ, ସବୁ ଜାଣିଲି । ବୋହୂ ତେଣେ ରୁଟି ବେଲୁଥିବେ । ଯାଏଁ ତାଙ୍କ କାମ ଟିକିଏ କରିଦିଏ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଫତେପୁରରେ ଯେତେ ଦିନ ରହୁଲେ, ବଡ଼ ଧୂମ୍‌ଧାମ୍‌ରେ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ କଟିଲା । ଶିବଲ୍ଲ ନିଜେ ତାଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଫତେପୁରର ବଡ଼ ବଡ଼ ହାକିମଙ୍କ ପାଖରେ ମୁଣ୍ଡ ଆମରେଇ ଆଣିଲେ । ଫତେପୁରର ବଡ଼ ବଡ଼ କାୟସ୍ତ ଓ ସାଜପଡ଼ିଶା ଲୋକେ ବହୁତ ଭୋଜି ମଉଜ କଲେ । ଶିବଲ୍ଲ ବି ନିଜେ ମୁକ୍ତହସ୍ତରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଘାଟମପୁର ଯିବାକୁ ମାତ୍ର ଦୁଇଦିନ ବାକୀ ଥିଲା, ଛନକା ଯମୁନାକୁ ପଚାରିଲା, “ଶୁଣିଲି ତମ ଘର କୁଆଡ଼େ ଖବର ଆସିଛି ଜ୍ଞାନ ସଙ୍ଗରେ ତମକୁ ଘାଟମପୁର ପଠାଇଦେବା ପାଇଁ; କିନ୍ତୁ ତମ ଯିବା ପାଇଁ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ ତ କାହିଁ ନାହିଁ ? ତମେ ଜ୍ଞାନକୁ କହୁନା ?”

ଯମୁନା ଉଦାସ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “କଣ କହିବ ଖୁଡ଼ୀ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ କହୁଲଣି, କିନ୍ତୁ ସେ ତ କିଛି ଶୁଣୁନାହାନ୍ତି । କହୁଛନ୍ତି ବାପା ଯାହା କରିବେ ।”

ଛନକା କହୁଲା, “ଜ୍ଞାନ ତେବେ କ’ଣ ଏକା ଯାଉଛି ? କାହିଁ ସାନ ସା’ନ୍ତାଣୀଙ୍କର

ତ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ ନାହିଁ ।”

“କେଜାଣି ଏକା ଏକା ଯାଉଥିବେ ଅବା, ମୋତେ ତ କାହିଁ କିଛି କହୁନାହାନ୍ତି । ତା ଛଡ଼ା କହବାକୁ ବି ବେଳ କାହିଁ ? ଦିନରାତି ତ ଭେଜିଭେଜିରେ ଲାଗିଛନ୍ତି ।”

ଛୁନଙ୍କା ପୁଣି କ’ଣ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲା ପରି କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ଟିକିଏ ରହ, ମୁଁ ଯାଇ ମୁନ୍‌ସିଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଆସେ । କ୍ଲାଲ ସଙ୍ଗରେ ତମର ଯିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର, ନୌହଲେ ତା ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିବ କିଏ ?”

ଛୁନଙ୍କା କଥା ଶୁଣି ଯମୁନା ଟିକିଏ ଶଙ୍କେଶ୍ୱର ଓ ତାର ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲା, “ଛୁନଙ୍କା ଖୁଜୁ, ତୁମକୁ ବହୁତ କରି କହୁଛି, ତମେ ଏଡ଼େବେଳେ ଅଛୁ ସେ କଥା ଉଠା । ବର୍ତ୍ତମାନ କହିଲେ ବାପା ଭାବିବେ ମୁଁ ଏସବୁ କରୁଛି । ତାହେଲେ ଇଏ ତ ମୋତେ ଆଉ ଗୁଡ଼ିଏ ନାହିଁ ତମେ ଜାଣ ।”

ଛୁନଙ୍କା ହାତ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ କହିଲା, “ବୋହୂଗୁଣୀ, ତମେ ଏଡ଼େ ଡରଲେ କ’ଣ କାମ ହେବ ? ତମେ ପଠାଇଛ ବୋଲି କଣ ମୁଁ ଯାଇ ତାଙ୍କୁ କହିବି ? ତମେ ରୁପ ହୋଇ ବସ । ତୁମକୁ ଯେମିତି ହେଲେ ମୁଁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଦେବି ?” ଏତିକି କହି ଯମୁନାର ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ଛୁନଙ୍କା ଚାଲିଗଲା ।

ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲଲ ଗାଧୋଇଯାଉ ପୂଜାରେ ବସିବାକୁ ବାହାରିଛନ୍ତି, ଛୁନଙ୍କା ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଗଲା । ମୁନ୍‌ସି ତାକୁ ଦେଖି କିଛି ପଚାରିବା ପରି ଚାହିଁବାରୁ ସେ କହିଲା, “ତମ ସଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ଜରୁରୀ କାମ ଥିଲା ।”

ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ବରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “କଥାଟା କ’ଣ ମୋ ପୂଜା ପରିବା-ଯାଏ ରହି ପାରିବ ନାହିଁ ?”

“ମଲା, ରହ ପାରନ୍ତା ଯଦି ମୁଁ କହନ୍ତି କାହିଁକି ? ତମ ପୂଜା କ’ଣ ମୁଁ କେବେ ଆଉ ବନ୍ଦ କରିଥିଲି ?”

ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ଅସିଯାଇ କହିଲେ, “ହଉ, ଯାହା କହୁଛୁ ଶୀଘ୍ର କହ, ମୋର ଆଜି ଅନେକ କାମ ଅଛି । କ୍ଲାଲର ଯିବାପାଇଁ ଯରୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଛୁନଙ୍କା ଟିକିଏ ଅଭିମାନ କଲପରି କହିଲା, “ତମ ଘର ତଳିଣିରେ ମୋର କିଛି କହବାର ନାହିଁ କିମ୍ବା ମୋର କିଛି ଓଜର ଆପଣି ନାହିଁ । ମୁଁ ଖାଲି ପଚାରୁଛି କ୍ଲାଲ କ’ଣ ଏକା ଏକା ଯାଉଛି ?”

“ହଁ, ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରର କ’ଣ ପିଲପିଲ ହେବ । ତେଣୁ ସାନବୋହୂଙ୍କ ଯିବା ମୁଁ ବନ୍ଦ କରିଦେଲି । ନୌହଲେ ସେ ତ ଯିବାପାଇଁ ଉଆର ହୋଇ ବସିଥିଲେ ।”

“ତାହେଲେ କ୍ଲାଲର ଖାଇବା ପିଇବା କଥା କିଏ ବୁଝିବ ?”

“ହଁ, ସେଥିପାଇଁ ସେ ଗୋଟାଏ ପୁରାଣ ରଖିନେବ । ବଡ଼ ଅତିସରକୁ କ’ଣ ଚାଲିବ ଅଥବା ? ମୁଁ ଜ୍ଞାନକୁ ସବୁ ବୁଝାଇ ଦେଇଛି ।”

ହିନକା ମୁହଁ ଫୁଲାଇ କହିଲା, “ଧନ୍ୟରେ ତମ ଅଜ୍ଞ ! ଚାଲିବ ଧରି କିଏ କେନ୍ଦ୍ର ଘର କଲଣି ନା ଜ୍ଞାନ କରିବ ? ବିଦେଶରେ ରହିବ, ହାକିମ କ୍ଷମତା, ସେଥିରେ ପୁଣି ଯୁବା ବୟସ ।”

ମୁନସି ଶିବଲଲ ଖୁବ୍ ବଗଡ଼ି ଯାଇ କହିଲେ, “ଯା ଯା, କ’ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ଏଣୁ-ତେଣୁ ବାଜେ କଥା ବକୁଡ଼ ?” ତା’ପରେ ସେ ଆଖି ବୁଜି କିଛି ସମୟ ରହିଗଲେ । ବିରକ୍ତ ହେଲେ ସତ; କିନ୍ତୁ ଶେଷ କଥାଟା ଶୁଣି ମନ ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ଶକ୍ତିଗଲା । କଥାଟା ଯଦିଓ ଖୁବ୍ ସ୍ଵାଭାବିକ, ତଥାପି ଆଗରୁ ସେ କଥା ତାଙ୍କୁ ଦିଶି ନ ଥିଲା ।

ହିନକା ଏବେ ଶିବଲଲଙ୍କର ମନକଥାଟା ଜାଣିପାରି ଭାବିଲା, ତା କାଣ୍ଡ ଠିକ୍ ଜାଗାରେ ବାଜିଛି । ତା’ପରେ ନିଜ କଥାକୁ ଟିକିଏ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଇ କହିଲା, “ନା, ମୁଁ ଥିଏ କଥା କହୁନାହିଁ ଯେ, ଜ୍ଞାନ ପରି ପୁଅ ପ୍ରକୃତରେ ମିଳିବ ନାହିଁ । ଯେମିତି ସାଦାସିଧା ସେମିତି ଭୋଲା । ମୁଁ କ’ଣ କହୁଛି କି, ଚାଲିବର କି ଗରଜ ପଡ଼ିଛି ଯେ ସେ ପୁଅ କଥା ବୁଝିବ । ତମେ ନିଜେ ଭାବି ଦେଖ, ତା ଦେହପା ଯେମିତି ଭଲ ରହିବ ସେମିତି କର ।”

ଶିବଲଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଖି ଖୋଲି ଭାବିଲେ, ପ୍ରକୃତରେ ଏ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ତାଙ୍କ ନିଜର ଦାୟିତ୍ଵ । ହିନକା ଆଡ଼କୁ କିଛି ସମୟ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତୋର ଏଥିରେ ମତ କଣ ?”

ହିନକା ଟିକିଏ ଫୁଲିଯାଇ କହିଲା, “ତମ ସାଙ୍ଗେ ତ କଥା କହିବାକୁ ତର ମାଡ଼ୁଛି, ମୋ କଥା ନ ଧରିବ ଯଦି କହିବ । ହେଲେ ମୋ କଥା ତମକୁ ମାନିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

“ଆରେ କହନା ଆଗ, ମାନିବା କଥା ହୋଇଥିଲେ ସିନା ମାନିବ ।”

“ତେବେ ମୋର ଇଚ୍ଛା ଜ୍ଞାନ ସଙ୍ଗରେ ତା ବୋହୂକୁ ପଠାଇଦିଅ ।”

“ହଁ, ମୁନସି ରାମସହାୟ ଠିକ୍ ସେୟା ଲେଖିଥିଲେ । ତେବେ ବୋହୂକୁ କେମିତି ପଠାଇବା ? ସେ ଏକା ଏକା ସେଠି କେମିତି ଚଳିବ ?”

ହିନକା ଜବାବ ଦେଲା, “ଜ୍ଞାନ ତ ଅଛି, ପୁଣି ଏକା କଣ ?”

“ହଁ, ସେ କଥା ଠିକ୍ ଯେ, ବୋହୂକୁ ସେଠି ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କେହି ଜଣେ ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ ସିନା !”

“ତା ହେଲେ ମୁଁ କହୁଛି ଶୁଣ । ଜ୍ଞାନ ଯେତେବେଳେ ଜଣେ ହାକିମ ହୋଇ

ଯାଉଛି, ତା' ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ଗୁନର ଯିବା ଦରକାର । ତମେ ଗୁଣିଲେ ଆମେ ଭିକ୍ଷୁକୁ ପଠାଇଦେବା ।”

ଭିକ୍ଷୁ ପ୍ରସାଦ ଶୁଣି ଶିବଲୀଳ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଗଲେ । ଭାବିଲେ, ପୁଅ ଯେତେବେଳେ ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହୋଇ ଯାଉଛି, ଅନ୍ତତଃ ବାହାରକୁ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ନିଜର ଗୋଟାଏ ଗୁନର ରହିବା ଦରକାର । ଭିକ୍ଷୁ ତ ସହଜେ ଘରର ପିଲା, ଘର ଭିତରେ ରହି ବଢ଼ିଛି । ଭିକ୍ଷୁ ପାଖରେ ଥିଲେ ବୋହୂର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବ ନାହିଁ, ନିଶ୍ଚୟ କଥା ।

“ଆଜ୍ଞା, ସେୟା ଠିକ୍ ହେଲା । ଜ୍ଞାନ-ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଦେ ସେ ତା ଜନପ୍ରସନ୍ନ ଠିକ୍ କରୁ । ପଥର ଭନ ଦ-ପହରେ ଏଠୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ସାନବୋହୂକୁ ବି କହି ଦେଉଛି । ଆଉ ଦେଖ, ଯିବାପାଇଁ ଭିକ୍ଷୁକୁ ମଧ୍ୟ ଠିକ୍ ଠାକ୍ କରିଦେ ।”

ଦୁଇ

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସଙ୍ଗେ ଭିକ୍ଷୁକୁ ପଠାଇବା ପାଇଁ ଘରଟିକୁ ରାତି କରାଇବା ଛୁନକା ପକ୍ଷରେ ଆଦୌ କଷ୍ଟକର ହେଲାନାହିଁ ।

ଘରଟି ଜାଣିଥିଲା, ରାଜାମହାରାଜାମାନଙ୍କର ଯେତକ କ୍ଷମତା, ନାଏବ ତହସିଲଦାରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେତକ କ୍ଷମତା । ତା ଛଡ଼ା ଭିକ୍ଷୁ ତ ଶିବଲୀଳଙ୍କ ପରିବାରରେ ଘର ପିଲାଙ୍କ ପରି ତଳେ; ତେଣୁ ଛୁନକା କଥାରେ ଘରଟି ବଡ଼ ଖୁସିରେ ରାତି ହୋଇଗଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଯେତେବେଳେ ତା' ବାପ ମୁହଁରୁ ଶୁଣିଲା ସେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସଙ୍ଗେ ଘାଟମପୁର ଯିବ, ସେତେବେଳେ ତାର ଆନନ୍ଦର ସୀମା ରହିଲା ନାହିଁ । ନୂଆ ଜାଗାକୁ ଯିବ, ସେଥିରେ ପୁଣି ନିଜ ହାତରେ ପଇସା ରେଜିଗାର କରିବ ଭାବ ସେ ଏତେ ଖୁସି ହୋଇଗଲା ଯେ ବାପମା'କୁ ଛାଡ଼ି ଯିବାପାଇଁ ତା' ମନରେ ଆଦୌ ଦୁଃଖ ନ ଥିଲା ।

ଯମୁନା ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଘାଟମପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଗଲା ପରେ ଭିକ୍ଷୁକୁ ଗୋଟାଏ ନୂଆ ହାକିମ ପଦ ମିଳିଗଲା ପରି ଲାଗିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ହେଲା ଘରର ଗୁଲକ । ସରକାରୀ କାମରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଫୁରୁସତ୍ ନଥାଏ । ଯମୁନା ତ ଘରେ ହାକିମଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହୁଏତରେ ପଲଙ୍କରେ ଶୋଇ ଶାସନ ତଳଇଥାଏ; ପର୍ଦା ଭିତରୁ ବାହାରକୁ ଆସିବାକୁ ପଡ଼େ ନାହିଁ । ଭଣ୍ଡାର ଘର ଓ ପରିବାରର ଖର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରମ ସବୁ ଭିକ୍ଷୁ

ହାତରେ ଥାଏ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଯମୁନା ଭିତରେ ଭିକ୍ଷୁ ଏକପ୍ରକାର ଯୋଗସୂତ୍ର ପୀଲଟି ଯାଇଥାଏ ।

ଶୀତଢେଉ, ଭିକ୍ଷୁ ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ଚିନ୍ତାମ ଟାଣୁଥାଏ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟୁରରେ ବାହାରିଯାଇଥାନ୍ତି ଓ ଯମୁନା ଜମିଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଖକୁ ବୁଲି ଯାଇଥାଏ । ତେଣୁ ଭିକ୍ଷୁ ଏକପ୍ରକାର ଘରର ମାଲିକ ହୋଇ ବସିଥାଏ । ମନ ଭାର ଆନନ୍ଦ ଓ ଆତ୍ମ-ସନ୍ତୋଷରେ ଭରିଯାଇଥାଏ । ଭିକ୍ଷୁ ଏମିତି ବସିଛୁ ହଠାତ୍ ତାର ପୁଅସ୍ବପ୍ନଧାରା ଚହଲିଗଲା । ଦେଖିଲା ଶିବପୁରର ଲମ୍ବୁରଦାର ତା ଆଗରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ପଛୁରୁଛନ୍ତି, “ହଇରେ, ନାଏବ ତହସିଲଦାର ସାହେବ ଘରେ ନାହାନ୍ତି କି ?”

ଭିକ୍ଷୁ ଉଠପଡ଼ି ଜବାବ ଦେଲା, “ନାହିଁ, ସେ ନାହାନ୍ତି, ଟୁରରେ ଯାଇଛନ୍ତି, କାଲି ଆସିବେ ।”

ଲମ୍ବୁରଦାର ଏକା ଏକା ଆସି ନ ଥିଲେ; ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଜଣେ ବୋଝିଆ ଗୋଟାଏ ବୋଝ ଧରି ଆସିଥିଲା । ଲମ୍ବୁରଦାର କହିଲେ, “ନାଏବ ତହସିଲଦାର ସାହେବଙ୍କୁ କହିଦେଉ ଶିବପୁରର ଲମ୍ବୁରଦାର ଆସିଥିଲେ । ଦୁଇ ଗୁରୁ ଦିନରେ ପୁଣି ଆସିବେ । ଆଜ୍ଞା, ବୋହୂଗୁଣୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଏହି ଜନସତକ ଟିକିଏ ନେଇ ଯା ।” ତାପରେ ସେ ବୋଝିଆ ମୁଣ୍ଡରୁ ବୋଝ ଉତ୍ତାରି ଦେଇ ଭିକ୍ଷୁ ସାମନାରେ ରଖିଦେଲେ ।

ବୋଝକୁ ଦେଖି ଭିକ୍ଷୁର ଭାରି ଲୋଭ ହେଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ପୁଣି ଟିକିଏ ଅଟକି ଯାଇ କହିଲା, “ଘରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୋହୂଠାକୁରଣୀ ନାହାନ୍ତି, ତାଛଡ଼ା ସାହେବଙ୍କ କତ୍ତା ହୁକୁମ କେହି କିଛି ଜନସ ଆଣିଲେ ସାହେବଙ୍କୁ ନ କହି ନ ଦେଖାଇ ଆମେ ରଖିବୁ ନାହିଁ ।”

“ଆରେ ମୁଁ ତ ଏ ଜନସ ସାହେବଙ୍କ ପାଇଁ ଆଣିନାହିଁ । ମୋ ସ୍ତ୍ରୀ ପଠାଇଛନ୍ତି ସାହେବଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ହୋଲାଯାହା ସକାଶେ । ଆଉ ଶିବପୁର ଯିବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି ମଧ୍ୟ ।” ଏତିକି କହି ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଟଙ୍କାଟିଏ କାଢ଼ି ଭିକ୍ଷୁ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଇଦେଇ କହିଲେ, “ଏହି ଡୋ ବକ୍ସିସ୍ ନେ ।”

ଟଙ୍କାଟି ନେଇ ଭିକ୍ଷୁ ବଡ଼ ସଙ୍ଗଟରେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ ବୋଝକୁ ଘର ଭିତରକୁ ନେବ କି ନାହିଁ ଠିକ୍ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ ଟଙ୍କାଟିଏ ପାଇବା ପରେ ତା କଥାର ଭଙ୍ଗ ବଦଳିଗଲା । ଭାରିଲା, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି ହାତକୁ ଆୟୁଧବା ଧନ ଫେରାଇ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତା’ପରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ଲମ୍ବୁରଦାର ସାହେବ, ଏ ବକ୍ସିସ୍ କଥା ସାହେବଙ୍କୁ କହିବେ ନାହିଁ, ସେ ଶୁଣିଲେ ଭାରି ବିଚିତ୍ରବେ ।”

ଲମ୍ବୁରଦାର ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଗୁଲିଯିବା ପରେ ଭିକ୍ଷୁ ଯେତେବେଳେ ବୋଝକୁ

ଖୋଲି ଦେଖିଲା, ତମକି ପଡ଼ିଲା । କେତେ ପ୍ରକାର ମେଝୁ, ପେସ୍ତା, ବାଦାମ, କାଜୁ, ଅନରୋଟ, ଗୋଟାଏ ଆନ ମଝମଲ ଓ ଗୋଟାଏ ଆନ ଜରିଲଗା ସିଲ୍‌କ । ଗୋଟାଏ ରୂପା ଥାଳି ଓ ତା' ଦେହରେ ରେଶମ ରୂପାଳରେ ବନ୍ଧା ହୋଇଛି ଶହେ ଟଙ୍କା । ଭିକ୍ଷୁ ପତ୍ର ଜନସବୁ ପୂର୍ବପରି ସଜାଡ଼ି ଦେଇ ଭଣ୍ଡାର ଘରେ ରଖିଦେଲା । ତା'ପରେ ପୁଣି ବାହାରକୁ ଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ରମ ଟାଣିଲା; କିନ୍ତୁ ତା' ମନଟା କାହିଁକି ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଭାବିଲା ଜନସବୁ ରଖିଦେଇ ସେ ଭୁଲ କରୁଛି ବୋଧହୁଏ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଯମୁନା ଫେରିଆସିବା ପରେ ଭିକ୍ଷୁ ପତ୍ର ଜନସବୁ ତା ଆଗରେ ରଖି ଦେଇ କହିଲା, “ବୋହୂ ଠାକୁରାଣୀ ! ଦେଖ, ଶିବପୁରର ଲମ୍ବୁରଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତମପାଇଁ ଏହି ଭାବ ପଠାଇଛନ୍ତି । ଲମ୍ବୁରଦାର ପ୍ରଭୁଦୟାଳୁ ନିଜେ ଧରିକରି ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇପାରୁଁ ତମକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି । ମୁଁ ତ ପ୍ରଥମେ ଭାବିଥିଲି ଭାବକୁ ନ କହି ମୁଁ ରଖିବି ନାହିଁ । ଲମ୍ବୁରଦାରଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ସେହି କଥା କହିଦେଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ ସେ ମୋତେ ଆଦୌ ଗୁଡ଼ିଲେ ନାହିଁ; କହିଲେ ତମପାଇଁ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ପଠାଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଁ ଆଉ କିଛି ନ କହି ଚାଲି ହୋଇ ରଖିଲି ।”

ଯମୁନା ବୋହୂ ଫିଟାଇ ଯେତେବେଳେ ମଝମଲ ଓ ଜରିଲଗା ଆନ ଦେଖିଲା, ସେତେବେଳେ ତାର ଆଖି ଖଲିଗଲା । ଦୁଇ ଆନଯାକ ଲୁଗା ଫିଟାଇ ଏପାଖ ସେପାଖ ବହୁତ ଦେଖିଲା । ଆନନ୍ଦରେ ମୁହଁ ତାର ହସିଉଠିଲା । ତା'ପରେ ରୂପା ଥାଳିର ରେଶମ ରୂପାଳରେ ଯେଉଁ ଟଙ୍କା ଥିଲା, ତା' ଉପରେ ତାର ନଜର ପଡ଼ିଲା । ଟଙ୍କା ଦେଖି ତାର ମନ ଟିକିଏ ମଉଳିପଡ଼ିଲା । କହିଲା, “ଭିକ୍ଷୁ ଫଳ ଆଉ ଲୁଗାପଟାତ ଠିକ୍; କିନ୍ତୁ ଏ ଟଙ୍କା ପଠାଇଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

“ମୁଁ କ'ଣ ଜାଣିଛି, ତେବେ ମୁଁ ଭାବୁଛି ଲମ୍ବୁରଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଭାବିଥିବେ, କାଲେ ଗହଣା ପଠାଇଲେ ତମର ପସନ୍ଦ ହେବ କି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କା ଦେଲେ ନିଜ ଭାବୁ ଆନୁସାରେ ତମେ ଗଢ଼େଇ ନେବ ।”

କିନ୍ତୁ ଭିକ୍ଷୁ କଥାରେ ଯମୁନାର ମନ ପୂର୍ବ ମାନିଲା ନାହିଁ, ତେବେ ଆଉ କରବାର କିଛି ବାଟ ନ ଥିଲା । ଭୁଲ ହେଉ କି ଠିକ୍ ହେଉ, ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଫେରିଲେ ଯାଇ ଯାହା ହେବ । ତାପରେ ବୋହୂ ଭଣ୍ଡାର ଘରେ ରଖିଦେଇ କବାଟ କଲିଦେବାପାଇଁ ସେ ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଫେରିଲେ ଯାହା ହେବ କରିବେ ।

ତହିଁ ଆରଦ୍ଦନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟୁରୁ ଫେରିଲା ପରେ ଯମୁନା ଭିକ୍ଷୁ ହାତରେ ଜନସବୁ ଅଣାଇ ତାଙ୍କ ସାମନାରେ ରଖିଦେଲା । ଜନସବୁ ଆଣିଲାବେଳେ ଭିକ୍ଷୁ ରୂପା ଥାଳି ଓ ଟଙ୍କାକୁ କାଢ଼ି ରଖିଦେଇ ଆସିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜନସବୁ ଦେଖି ଖୁବ୍ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ

ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ସେହିନ ରାଜପୁରରୁ ଫେରିଲା ପରେ ତମପାଇଁ ଗୋଟାଏ ମଝମଲ ଘାଘର କରିଦେବା ପାଇଁ ତମେ ମୋତେ କହିଥିଲ । ତମ ମନୋବାଞ୍ଛା ଏବେ ପୂରିଲା; ଦୁଇଟା ଘାଘର କରିଦେବା, ଗୋଟାଏ ମଝମଲର ଓ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜରିଲଗା ସିଲ୍‌କର ।”

ଭିଷ୍ମ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲା ଯେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭାର ଦେଖି ଖୁସି ହେଲେ ସେତେବେଳେ ସେ ବାଙ୍କା ଥିବା ରୂପା ଆଳି ଓ ଟଙ୍କା ନେଇ ଆସି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରଖିଦେଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତମକି ପଡ଼ି ପଚାରିଲେ, “ଏ ଆଳି ଆଉ ଏ ଟଙ୍କା କ’ଣ ?”

“ଏସବୁ ଭାର ସଙ୍ଗରେ ଆସିଥିଲା ଯେ ମୁଁ କାଢ଼ି ରଖିଦେଇଥିଲି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବହୁତ ପାଟି କଟି କହିଲେ, “ତା ହେଲେ ତ ଇଏ ଭାର ନୁହେଁ, ଲକ୍ଷ ! କଥାଟା ଏବେ ବୁଝିଲି । ତୁ ତା’ ହେଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଠାରୁ ଯାକୁ ରଖିଲୁ କାହିଁକି ?”

ଏତେବେଳକୁ ଭିଷ୍ମର ପକ୍ଷ ସବଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ମଝମଲ ଓ ଜରି ସିଲ୍‌କ ପ୍ରଭୃତି ଲୁଗା ଓ ମେଠୁ । ଆଉ ଫଳ ଯଦି ଭାର ହେଲା, ରୂପା ଆଳିରେ ଥିବା ଟଙ୍କା ତାହେଲେ ଉପହାର ହେବ ନାହିଁ କାହିଁକି ? କେବଳ ଫରକ ହେଉଛି ଗହଣା ଜାଗାରେ ସେ ରୂପା ପଠାଇଛନ୍ତି, ବୋହୂ ତାଙ୍କ ମନଇଚ୍ଛା ଗହଣା ଗଢ଼ାଇ-ନେବେ ।”

ଭିଷ୍ମର ଏହି ଅକାଟ୍ୟ କଥାକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଉ କାଟି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କହିଲେ, “ହଁ, ଠିକ୍ କହୁଛୁ ଯେ କିନ୍ତୁ... ଛୁଡ଼, ଯାଉ । ଆଜ୍ଞା, ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କିଛି କାମ କରିଦେବା ପାଇଁ କହିଯାଇନାହିଁ ତ ?”

ଭିଷ୍ମ ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ଫୁଲିଯାଇ କହିଲା, “ନାହିଁ ମ, କାମ ବଡ଼େଇବେ କଣ ? ମୁଁ ତ କହିଲି ତମେ ବିଗିଡ଼ିବ, ବୋହୂ ନାହାନ୍ତି, ମୁଁ ରଖିବି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେବେଳେ କହିଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ପଠାଇଛନ୍ତି, ମୁଁ ଆଉ କ’ଣ କରିଥାନ୍ତି କହିଲି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ତମେ ଦରକାର ଡକାଇ ଘାଘର କରିନଥ, କାନପୁରରୁ ମୁଁ ରେଶମ ଫିଡ଼ା ମଗାଇ ଦେଉଛି । ବଣିଆକୁ ଡକାଇ ଯାହା ଗଢ଼ାଇବା କଥା ଗଢ଼ାଇ ନଥ ।”

ଯଦିଓ ଲଲା ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସେମିତି ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଜମିଦାର ନଥିଲେ ତେବେ ତାଙ୍କର ମାନମର୍ଯ୍ୟାଦା ଖୁବ୍ ଭଲ ଥିଲା । ସେ ବରାବର ଜମିଦାରୀ କଣ୍ଠଥିଲେ । ଜାତିରେ ସେ ବଣିଆ । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଜାଲି ବୁଝଳ ଗୋଦାମ ଥିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଳ

ନିଜେ ଟଙ୍କାପଇସା କରଜ ଦେଉଥିଲେ । ଲୋକେ କହନ୍ତି, ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କଠାରୁ ସେ କରଜ ନିଏ ସେ କେବଳ ନିଜ ଜୀବନରେ ନୁହେଁ, ପୁରୁଷ ପୁରୁଷ ଧରି ମଧ୍ୟ କରଜ ସୂତ୍ରି ପାରେନାହିଁ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କାହାର ଘୃଣା କିମ୍ବା ବିରକ୍ତ ନଥିଲା । ତାଙ୍କ ବୈଠକଖାନା ଫାଟକ ପାଖରେ ଏକ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିର ଥିଲା । ସାତ ଆଠ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେ ମନ୍ଦିର ସେ ନିଜେ ତୋଳାଇଥିଲେ । ସବୁ ଦିନ ସଞ୍ଜ-ସକାଳେ ମନ୍ଦିରରେ ଭୋଗ ଓ ଆଳତି ହେଉଥିଲା । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତିଦିନ ସେଠି ରାମାୟଣ ମହାଭାରତ ପାଠସ୍ଥଳ ହେଉଥିଲା ଓ ତାହା ଶୁଣିବା ପାଇଁ ବହୁ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରରୁ ଲୋକେ ଆସୁଥିଲେ । ବଡ଼ ବଡ଼ ଅତିଥୀଙ୍କ ପାଇଁ ତାଙ୍କ ଘରେ ବରାବର ଭୋଜି ମଉଜ ହେଉଥିଲା ।

ଘାଟମପୁର ଆସିଲା ପରେ ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ବିଷୟରେ ଅନେକ କଥା ଶୁଣିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅନେକ ଥର ଦେଖାସାକ୍ଷାତ୍ତ୍ୱ ବି ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ କୌଣସି ନିକଟ ସମ୍ପର୍କ ନଥିଲା । ଘାଟମପୁର ଆସିବା ପରେ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ ଦିନ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ଘାଁ ଜେଦେଇ ଶିବପୁର ମନ୍ଦିରର ସାଜସଜ୍ଜା ଦେଖିବା ପାଇଁ ନିଜେ ଆସି ଯମୁନାକୁ ଡାକି ନେଇଥିଲେ । ଯମୁନା ସେଠି ଦୁଇ ଦିନ ରହିଯିବା ଫଳରେ ଦୁହେଁ ଭିତରେ ଭାବି ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ବିଦାୟ ବେଳରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀଙ୍କୁ କେତେକ ଉପହାର ଦେବାପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀ ତାହା ନେବା ପାଇଁ ମନାକରିଦେଇଥିଲେ ।

ଯମୁନା ସେହି ଦିନ ଦରଜକୁ ଡାକି ମଙ୍ଗମଲ ଓ ଜରିନଗା ଘାଘର ବରଦ ଦେଲା ଓ ବଣିଆକୁ ଡାକି ପାଞ୍ଚତୋଳା ଓଜନର କଙ୍କଣ ଗଢ଼ିଦେବାପାଇଁ କହିଲା । ଦୁଇ ଦିନ ମାତ୍ର ଭିତରେ ଘାଟମପୁର ଜମିଦାର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ହିଅ ବାହାଘର ହେବାର ଥିଲା । ସେଇଥିପାଇଁ ଯମୁନା ଏତେ ଚରଚରରେ ଜିନିଷ ବରଦ ଦେଲା । ଜମିଦାର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ଖୁବ୍ ନାଁ ଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ହିଅର ଅବଧର ଏକ ଜମିଦାରଙ୍କ ପୁଅ ସଙ୍ଗେ ବିବାହ ହେବାର ଥିଲା । ବରଯାତ୍ରୀ ପ୍ରାୟ ହଜାରେ ଜଣ ଆସିବେ ବୋଲି ଶୁଣାଯାଉଥିଲା । ଯାହାଙ୍କ ଘରକୁ ଏତେ ବରଯାତ୍ରୀ ଆସିବେ, ତାଙ୍କ ଘରକୁ ନିଶ୍ଚୟ ଅନେକ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ମାତ୍ରେ ଦୁଇମାସ ପୂର୍ବରୁ ଆସିବେ ।

ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀଙ୍କଠାରୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ବୟସରେ ତେର ବଡ଼ ହେଲେ ବି ଦୁହେଁ ଭିତରେ ଖୁବ୍ ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଥିଲା । କାରଣ ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀଙ୍କ ମାମୁ ରାମସହାୟ ଓ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ପରିବାର ଭିତରେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବ ଥିଲା । ତେଣୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ଜ୍ଵାଳାମୁଖୀଙ୍କୁ ଜଣେ ଅତିଥୀ ଭାବରେ ଖାଦିର ନ କରି ନିଜର ଜଣେ ସମାନସ୍ଥର ବନ୍ଧୁ ଭାବରେ ଖାଦିର କରୁଥିଲେ ।

ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ରାଣୀ ଦେବକୁଆଁର ମଧ୍ୟ ଯମୁନାଠାରୁ ବୟସରେ ତେର ବଡ଼ । ଯମୁନା ପ୍ରତି ସେ ବୟସ୍କା ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପରି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ହିଅ ବାହାଘରରେ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଚର୍ଚ୍ଚା କାମ ସେ ପୁରାପୁରା ଯମୁନା ହାତରେ ଗୁଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ବଡ଼ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ ଚଳିବାକୁ ହେଲେ ନିଜକୁ ବି ବଡ଼ କରାଯାଇ ହେବ; କିନ୍ତୁ ବଡ଼ଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହେବାପାଇଁ ଯମୁନାର ଚଳମଳ ଲୁଗାପଟା କମ୍ପା ଦାମିନୀ ଗହଣାଗାଣି କିଛି ନ ଥିଲା । କିଛି ଗହଣା ତ ସେ ତାର ଯାଇଁ ମହାରାଣୀଙ୍କ ଠାରୁ ମାଗି ଆଣିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଲୁଗାପଟାର କିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିପାରି ନଥିଲା । ସେଥିଲିଖି ଦି'ଗୁଣ ଟଣ୍ଡ ଭଲ ଦାମିନୀ ଲୁଗା କଣିକା ପାଇଁ ସେ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଥିଲା ଓ ତା'ଠାରୁ ତାରିଦା ଶୁଣି ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନାଟକଦମ୍ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ଦାମିନୀ ଲୁଗା ପାଇଁ ତ ଟଙ୍କା ଦରକାର । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ଆଉ ସବୁ ଥିଲେ ବି ପଇସା ଆଦୌ ନଥିଲା । ଦରମାର ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯଠାଇ ଦେଇ ବାଙ୍କା ଟଙ୍କାରେ ସେ ଘରଝେଟ ଚଳାଇ ନେଉଥିଲେ । ଉପୁରି ଟଙ୍କା ତାଙ୍କୁ ମିଳିପାରିଲା; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସ ନଥିଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଠାରୁ ଉପହାର ପାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ହୋଇଗଲା । ଏତେ ସହଜରେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ହୋଇଯିବ ବୋଲି ସେ କେବେ କଲଜ୍ଜନ କରି ନ ଥିଲେ । ଏହି ସମାଧାନରେ ଆନନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ ବାସ୍ତବତାର ବିଷମୟ ରୂପକୁ ସେ ଭୁଲିଯାଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଘଟଣାର ତୁଳନାସ ପରେ ସେ ତାର ଏକ କ୍ଷୀଣ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପାଇଲେ, ଯେଉଁ ଦିନ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ବାହାଘରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଜେଦେଇ ଏକ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆସି ତାଙ୍କ ଦୁଆରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ବିଭାଘରକୁ ଯିବାପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଥିଲେ । ଯମୁନା ଯେତେବେଳେ ବିଭାଘରକୁ ଯିବାପାଇଁ ସଜବାଜ ହେଉଥିଲା, ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଜେଦେଇ ଠିକ୍ ସେତିକିବେଳେ ଆସି ତାଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ଜେଦେଇ ଯମୁନା ସଙ୍ଗରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରେ ରହୁବ ବୋଲି ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଯେତେବେଳେ କହିଲେ, ଯମୁନା ସେତେବେଳେ ଭାରି ଖୁସି ହେଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଝଟକା ଲାଗିଲା । ହେଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କର କଥାକୁ ଏଡ଼ିଦେବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏବେ ଆଉ ଉପାୟ ନଥିଲା; ତେଣୁ ଉପର ମନରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କରିବାପାଇଁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ।

ସେହିଦିନ ସକାଳେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ବରଯାତ୍ରୀ ଆସିଥିଲେ । ଲେକେ କହନ୍ତୁ, ବରଯାତ୍ରୀରେ ପ୍ରାୟ ବାରଶହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୋକ ଥିଲେ । ଏମିତି ବାହାଘର

ବରଯାତ୍ରୀ ଘାଟମୁଣ୍ଡକୁ କେବେ ଆସିବାର କେହି ଦେଖି ନଥିଲେ । ବରଯାତ୍ରୀକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଏଗାର ଘର ଛାଡ଼ା, ଏକାବନ ଘର ଓଟ, ଶହେ ଘୋଡ଼ା, ଚିନିଶହ ଗାଡ଼ିରେ ଛଣିତ ବଳଦ ବା ଆସିଥିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କ କଥା ଚାହୁଁପୁଣ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ଆଠଶହ ଜଣ ଗୁରୁ ଆସିଥିଲେ । ବରଯାତ୍ରୀ ରହବା ପାଇଁ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ପରାଣ ବଦା ଆମ୍ଭତୋଟା ଭିତରେ ଦୂରଦୂରନ୍ତରୁ ଆଣି ଅନେକ ତମ୍ବୁ ପକାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ।

ଫକୀର ଜମିଦାର ଯେ ଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କ ପୁଅ ଇନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କ ସହୃଦ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଝିଅର ଯେଉଁ ବାହାଘର ହେଲା, ସେଥିରେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ବହୁତ ଟଙ୍କାପଇସା ଟଙ୍କା କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯାନ-ଯୋଗୁଁକର ତ ଠିକଣା ନଥିଲା, ସେଥିରେ ପୁଣି ସେ ରାଜା-ମହାରାଜାଙ୍କ ପରି ଯେଉଁ ଆଡ଼ମ୍ବର କଲେ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଟଙ୍କାପଇସା କରଜ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ପାଖରେ ପାଞ୍ଚଶେ ଗାଁ ବନ୍ଦା ପକାଇ ଏହି ଟଙ୍କା ସେ ତାଙ୍କଠାରୁ କରଜ ଆଣିଥିଲେ ।

ଲମ୍ବୁରଦାରଣୀ ଜେଦେଇ ଯମୁନା ସଙ୍ଗରେ ଦଶଟା ବେଳକୁ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ଗୁଲିଗଲେ । ତା'ପରେ ଦୁଇପ୍ରହର ବେଳକୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେମାନେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ତାଙ୍କ ଅଫିସ ଘରେ ବସିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଚାରିପାଖେ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ଓ ଅନ୍ୟ ଜମିଦାରମାନେ ଘେର ରହି ବରଯାତ୍ରୀ-ମାନଙ୍କର ଭଲପନ୍ନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ବହୁତ ବରଯାତ୍ରୀ ଆସିବେ ଜାଣି ସେ ଖୁବ୍ ଭଲ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏତେ ଲୋକ ଆସିବେ ବୋଲି ସେ କେବେ କଲ୍ଲନା କରି ନଥିଲେ । ସେ ଯାହା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଥିଲେ ତାହା ଏତେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଶ୍ଳିଷ୍ଟ ନାହିଁ ଦେଖି ବିଚାର ବଡ଼ ବିପଦରେ ପଡ଼ିଲେ । ତେଣୁ ଅଧିକ ଜନସମାସ ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କୁ ଏଣେତେଣେ ପଠାଇ ସେମାନଙ୍କର ଫେରିବା ବାଟକୁ ଅନାଇ ବସିଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଗଜରାଜ ସିଂହ କହିଲେ, “ନାଏବ ସାହେବ, ଶୁଣିଲେଣିଟି ! ଏଗୁଡ଼ା ବରଯାତ୍ରୀ ନେଇକରି ଆସିଛନ୍ତି ନା ଡକାୟତ କରିବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଇଜଣ କାନଗୋଇଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ଆପଣଙ୍କୁ ଆଗରୁ କହି ପାରି ନ ଥିଲି, ବର୍ତ୍ତମାନ କହୁଛି, ଆପଣଙ୍କ ନାଁରେ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଇଗୁରୁଜଣ ପଟ୍ଟାଭାଷୁ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଡକାଇ ଆଣିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ସେମାନେ କ'ଣ ଆପଣଙ୍କ ଲୋକ ନୁହନ୍ତି, ମୁଁ ତ ନିଜେ ସେବା କରିବା ପାଇଁ ହାଜର ଅଛି । ବଡ଼ଲୋକଙ୍କର ବଡ଼ କଥା ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ବଡ଼ଲୋକ କହି ଆଉ ଲଜ୍ଜା ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ,

ନାଏବ ସାହେବ !” ତାପରେ ସେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ବସନ୍ତ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ! କେତେବେଳେ ଆପଣ ଆସିଲେ ?”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କହିଲେ, “ଆମେ ସକାଳୁ ଆସିଲୁଣି । ମୋ ସଙ୍ଗରେ ମୋ ସ୍ତ୍ରୀ ବି ଆସୁଥିଲେ । ବାଟରେ କିନ୍ତୁ ତହସିଲଦାରଣୀ ତାଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତ ତାଙ୍କ ଘରେ ରଖାଇ ନେଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେମାନେ ଆମ ଆଗରୁ ଏଠାକୁ ଆସିଗଲେଣି । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏବେ ବହୁତ ଘନିଷ୍ଟତା ହୋଇଗଲାଣି । ତହସିଲଦାରଣୀଙ୍କ ସ୍ନେହ ମମତା କଥା କ’ଣ କହୁବି । କ୍ୱାଲୁପ୍ରସାଦ ସାହେବ ଛେମିତି ସାଦାସିଧା, ଛେମିତି ସ୍ନେହ; ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବି ଠିକ୍ ଛେମିତି । ଭଗବାନ ଗୋଟାଏ ବଢ଼ିଆ ଯୋଡ଼ି ଯୁଟାଇଛନ୍ତି ।”

ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ହସି ହସି କହିଲେ, “ହଁ ଯାହା କହିଲେ ସେଥିରେ କଣ ସନ୍ଦେହ ଅଛି । ଆମ ଘର ଯାହା, ନାଏବ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘର ସେୟା, ସେଥିରେ କ’ଣ ଗୋଟାଏ ପର-ଆପଣା ଅଛି । ଭଲ କଲେ, ତାଙ୍କ ଘରେ ରହୁଲେ । ଏଠି ତ ଦେଖୁଛନ୍ତି କେତେ ଧୂମଧାମ୍ ଗଣ୍ଡଗୋଳ । ହିଅ ବାହାଘର ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ହଇରାଣ କାମ । ଦେଖୁଛନ୍ତି ତ ନିଶ୍ଚାସ ମାରିବାକୁ ଦଣ୍ଡେ ଫୁରୁସଦ୍ ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଆଗରୁ ଯଜ୍ଞପୁର ରାଜାସାହେବଙ୍କୁ ସଫା ମନାକରି ଦେଇଥିଲି ଏତେ ଲୋକ ଆଣିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କଥା ତ ଅଛି, ରଜାମନ ! ବଡ଼ ଜିଦିଆ ଲୋକ ସେ, ବାରଣ୍ଡା ଲୋକ ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ଆଦୁର ମଜା କଥା ହେଉଛି, ଏତେ ଲୋକଙ୍କର ଖାଇବା ପିଇବା ଜନସପାସ ଧରି ଆସିଛନ୍ତି, ସତେ ଛେମିତି କେଉଁଠି ରାଜ୍ୟଜୟ କରିବା ପାଇଁ ଯାଉଛନ୍ତି । ବୁଝିଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ, ଏସବୁ ଦେଖି ମୋତେ ଭାରି ରାଗ ଲାଗିଲା । ମୁଁ ସଫା ସଫା କହିଦେଲି ଏଥିରେ ସେ ଛେମିତି ହଇରାଣ, ମୋର ବି ଛେମିତି ଅସମାନ । କିନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ, କ୍ୱାଲୁବାବୁ ! ବିରୁଦ୍ଧ ଏଡ଼େ ସାଦାସିଧା, ଏଡ଼େ ଭଲଲୋକ ସେ ମୋ କଥା ଶୁଣି ବି କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ ଓ ମୋ କାନ୍ଦରେ ହାତ ପକାଇ କହିଲେ, “ଭାଇ ଗଜରାଜ, ମୋତେ କ୍ଷମା କର । ତମେ ଏତେ ଖରାପ ଭାବିବ ବୋଲି ମୋର ଆଦୌ ଧାରଣା ନଥିଲା ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଶଲା ବରଜୋର ସିଂହ ସେଇଠି ଥିଲେ, ସେ କହିଲେ, “ବୁଝିଲେ ଭଣୋଇ ସାହେବ ! ରାଜା ତ ମଣିଷ ନୁହନ୍ତି, ଜଣେ ଦେବତା । ତାଙ୍କ ପରି ଜଣେ ସମୁଦ୍ର ପାଇଁ ତମେ ଧନ୍ୟ ହୋଇଛ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି-ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଛୁତି କୁଣ୍ଡେ । ଆଉ ଲୋକ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ଦେଖିବା ପାଇଁ ସେ ଗୁରୁଆଡ଼କୁ ଆଖି ବୁଲେଇ ଦେଖିଲେ, ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ମୂରକ ମୂରକ ହସୁଛନ୍ତି । ମନେହେଲା ସେ ହସରେ ଛେମିତି ପରିହାସ ପୁରୁରହୁଛି । ଏବେ ମୋତେ ପାଞ୍ଚ ମାସ ତଳେ ଗଜରାଜ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ପାଖରେ ପାଞ୍ଚଟି ଗାଁ ବନ୍ଦା ପକାଇ ଟଙ୍କା କରଇ ନେଇଥିଲେ ।

ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ଜଣେ ବଡ଼ ଜମିଦାର । ଜମିଦାରୀରୁ ତାଙ୍କୁ ବର୍ଷକୁ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭ ମିଳୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଖର୍ଚ୍ଚ ଖୁବ୍ ବହୁତ ଥିଲା । ସେ ଏପରି ବିଳାସରେ ରହୁଥିଲେ ଯେ ପଇସାଟିଏ ବି ବଞ୍ଚୁ ନଥିଲା । ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ ନ କରିବାକୁ ସେ ଏକପ୍ରକାର ଦୁର୍ଗୁଣ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା, ବ୍ୟୟ କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ ଆୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଛୋଟ ନଜରରେ ଦେଖୁଥିଲେ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ଆଗେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଦୋକାନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ କୋଡ଼ିଏ ବର୍ଷ ଭିତରେ ସେ ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କାର କାରବାର କଲେଣି । ସାରା ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟ ଲାଭରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ପରି ନଗଦ ଏତେ ଟଙ୍କା ଗଣିଦେବା ଲୋକ ଆଉ କେହି ନଥିଲେ ।

ଗଜରାଜ ନିଜ କଥାକୁ ପୁଣି କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ, ଏ ବରଯାତ୍ରୀଙ୍କ କଥା ତମ ମନକୁ କ’ଣ ଆସୁଛି ?”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ବରଯାତ୍ରୀ କଥା ଆମେ କ’ଣ କହିବା, ସେ ତ ରଜା ଜମିଦାରଙ୍କ କଥା, ଲମ୍ବାତୋଡ଼ା କାରବାର ।” ତାପରେ ସେ ଟିକିଏ ଥମିଯାଇ ପୁଣି କହିଲେ, “ଶୁଣୁ, ଯଜ୍ଞପୁର ରାଜାସାହେବ ତାଙ୍କ ଜମିଦାରୀରୁ ବର୍ଷକୁ ଦିନିକିଏ ଟଙ୍କା ଲାଭ ପା’ନ୍ତି ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଯଜ୍ଞପୁର ରାଜାଙ୍କ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ବିଷୟରେ ଯାହା କହିଲେ, ସେଠି ବସିଥିବା କୌଣସି ଲୋକ ତାର ଭିତର ମରମ ବୁଝିପାର ନ ଥିଲେ, ବୁଝିଥିଲେ କେବଳ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ । ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ କଥାରେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ବଡ଼ ଖୁସି ହୋଇ କହିଲେ, “ରେଜିଷ୍ଟ୍ରାର ଯାହା ହେଉ, ତାଙ୍କର ଖର୍ଚ୍ଚ ଖୁବ୍ ବେଶି । ତାଙ୍କର ପଇସା ପାଣିପରି ବୋହୁଯାଏ । ଗୋଟାଏ କୋଠା ମୟୂରୀରେ, ଗୋଟାଏ ଆଲହାବାଦରେ, ପୁଣି ବର୍ଷରେ ଛମାସ କଲିକତାରେ ରହଣି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ବରଜୋର ସିଂହ ତାଙ୍କ ଭଣେଇଙ୍କ କଥାର ଟିପ୍ପଣୀ କରି କହିଲେ, “ସେ ତ କିଛି ବଣିଆ ମହାଜନ ନୁହନ୍ତି, ରଜାମହାରାଜା ଘର କଥା ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଘଟପରି ହସିହସି ମୁହଁରେ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଲ ବରଜୋର ସିଂହ । ଆମେ ତ ବଣିଆମାନେ, ତମ ରଜାଲୋକଙ୍କର ପ୍ରଜା । ଆମେ ତମ ସଙ୍ଗେ କେମିତି ସମାନ ହେବୁ ?”

ଠାକୁର ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବାପା ଜଣେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏବେ କାଳଚନ୍ଦ୍ରରେ ସବୁ ଓଲଟି ଯାଇଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ଗାଁ ଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଆଉ କିଛି ନଥିଲା । ସେହି ଗାଁର ଅଧିକାଂଶ ଜମି ବି ବାଲିତର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ସାଗ ଗାଁରୁ

ତାଙ୍କୁ ବର୍ଷରେ ମୋଟେ ଅଡ଼େଇ ଶହ ଟଙ୍କା ଲାଭ ମିଳୁଥିଲା । ତଥାପି ତ ସେ ଜମିଦାର ବୋଲୁଥିଲେ ! ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟରଠାରୁ ପାଞ୍ଚ ମାଇଲ ଦୂରରେ ତାଙ୍କ ନିଜ ଗାଁ ଚୁନୌଠାରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଘର ଥିଲା । ଏବେ ବି ସେହି ଘର ଆଗରେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ହାତୀ ଝୁଲୁଥିଲା । ପଇସା ଅଭାବରୁ ସେହି ବଡ଼ ଘର ମରାମତ ହୋଇପାରୁ ନଥିଲା; ଏଠୁସେଠୁ ଚୁନ ଝିଅ ପଡ଼ିଥିଲା । ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ହାତରେ ମାଝ ଶହେ ବିଦା ହାତଲୁପ୍ତ ଥିଲା । ଜମିଟା ଯମୁନାକୂଳରେ ହୋଇଥିବାରୁ ସେଥିରୁ ଭଲ ଆମଦାନୀ ହେଉଥିଲା ଓ ସେଇ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ସମ୍ପତ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପୁଅର ବାଲି ପକାଇବାରେ ସେ ଏତେ ଲମ୍ବା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିଦେଲେ ଯେ ସେଥିରେ ସେ ଉଚ୍ଛନ୍ନ ହୋଇଗଲେ । ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ସେହି ଜମିକୁ ସେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ପାଖରେ ବନ୍ଧା ପକାଇଥିଲେ । ଜମି ବନ୍ଧା ଦେଇ ସେ ମାଝ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ନେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପୁଅ ଉପରେ ପୁଅ ଚଢ଼ି ତାହା ଏବେ ଦୁଇ ହଜାରରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲା । ଗତବର୍ଷ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଏହି ଟଙ୍କା ବିଷୟରେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କୁ କଡ଼ା ଭାବିତ ଦେବା ଫଳରେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ ଥରେ ଅଧେ କତୟା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ତତ୍ତ୍ୱମାସ ପୂର୍ବେ ଦୁହେଁଙ୍କ ଭିତରେ ଏମିତି କଡ଼ାକଡ଼ି ହୋଇଯାଇଥିଲା ଯେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ମନଫସା ଦାଏର କରିବାପାଇଁ ଧମକ ଦେଇଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗ କଥାକୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଯେମିତି ସାଧାରଣ ପରିହାସ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ପୂର୍ବେ ମଧ୍ୟ ସେମିତି ତାଙ୍କ କଥାକୁ ଅତି ମାମୁଲି ଭାବରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏଥର କାହିଁକି ତାଙ୍କ ମନ ଭାରି ଚିଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବାହାଘରରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବାବୁ, ହଠାତ୍ କାହିଁକି ତମେ ଏତେ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ପଡ଼ିଲ ?”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଜବାବ ଦେଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ତହସିଲଦାର ବାବୁ, କ’ଣ ଭାବୁଥିଲି କି, ମିଥ୍ୟା ଅଭିମାନରେ ମଣିଷ କାହିଁକି ଏତେ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ନିଜର ଭଲ ମନ୍ଦ ବି ଭୁଲିଯାଏ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମାମୁଲି ଭାବରେ କହିଲେ, “ହଁ, ମୁଁ ବି ସେୟା ଭାବୁଥିଲି, ଗଜରାଜ ସିଂହ କାହିଁକି ନିଜର ଶକ୍ତି ବାହାରେ ତାଙ୍କ ବିଅ ବାହାଘରକୁ ଏତେ ଆଡ଼ାଚୋଡ଼ା କରୁଥିଲେ ?”

“ନାହିଁ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ମୁଁ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ କଥା ଭାବୁନାହିଁ, ମୁଁ ଭାବୁଛି ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ କଥା । ଆପଣ ତ ଦେଖିଥିବେ ବୁଲେଇ ବଙ୍କେଇ ମୋ ବିଷୟରେ ସେ କେମିତି ଅପମାନଜନକ କଥା କହୁଥିଲେ । ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି, ମୋ ବିଷୟରେ ମୋ ଏମିତି

କାହିଁକି କହୁଛନ୍ତି ? ମୁଁ ତ ଗୁଣ୍ଡିଲେ ମୁହୂର୍ତ୍ତକରେ ତାଙ୍କର ସଂନାଶ କରିଦେବି । ତାଙ୍କର ଶହେ ବିଦା ଜମି ମୋ ପାଖରେ ବନ୍ଧା ପଡ଼ୁଛି, ପୁଣି କରକ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ପୁରୁଗଲଣି । ଆଜିକୁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ହୋଇଗଲଣି, କରକ ସେମିତି ବଢ଼ି ଚାଲିଛି । ମୁଁ ଏବେ କେତେ ଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରିବି ? ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ମକଦ୍ଦମା କରିବି ଓ ଏହି ଅକାରଣ ଅପମାନର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବି । ଆପଣ ତ ସାକ୍ଷୀ ଅଛନ୍ତି । ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି ମୋର ଏଥିରେ କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଥିଲେ । ବରଜୋର ସିଂହ ସେମିତି ଭଲ, ସେମିତି ମେଲାଣି । ଅନ୍ୟର ଦୁଃଖରେ ତାଙ୍କର ଭାରି ଦୁଃଖ; କିନ୍ତୁ ଟିକିଏ ଜିଦ୍‌ଖୋର ଓ ଉଦ୍ଭଟ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି କିଛି ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତିତ ହେଲାପରି ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା କରକ ? ଏତେ ବଡ଼ କଥା ଜାଣି ଆଜି ମୁଁ ଶୁଣିଲି । ସେହି ଶହେ ବିଦା ହାତବୃକ୍ଷ ତାଙ୍କର ମୋଟ ଜମି । ତାଙ୍କ ଗାଁରୁ ତ ସେ କିଛି ପା’ନ୍ତି ନାହିଁ ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ମୋର ତ ଭାରି ଇଚ୍ଛା ତାଙ୍କ ନାଁରେ କେମିତି ମକଦ୍ଦମା ନ ହେଉ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ କ’ଣ କରିବି, ସେ ତ ମୋତେ ବାଧ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । କିଛି ଅଲପ ଟଙ୍କାର କଥା ତ ନୁହେଁ, ହଜାର ଟଙ୍କାର କଥା । ତାହାଠା ଯେ ଯାହା କରିବ, ସେ ତା’ ଭୋଗିବ; ସେଥିରେ ଅନ୍ୟ କାହାର ହାତ ଅଛି !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏଥିରେ କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଇ ନ ପାରି ରୁପ୍ ରହିଲେ । ତାହାଠା ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଜଣେ ଏମିତି ଲୋକ ଯେ ତାଙ୍କ କଥାବାଣୀ ଗୁଲିଚଳନରେ କେହି କେବେ ଅସନ୍ନ ହୋଇନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କେଜାଣି କାହିଁକି ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଅଶ୍ରଦ୍ଧା ବଢ଼ି ଚାଲିଥିଲା ।

ବାହାଘରରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଓ ଜେଦେଇ ଦିନଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରେ ରହିଲେ । ସେହି ଦିନଦିନ ଭିତରେ ଜେଦେଇ ଓ ଯମୁନାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଘନିଷ୍ଠତା ଅନେକ ବଢ଼ିଗଲା । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହିତ ଦିଅର ସଂପର୍କ କରିନେଲେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ପ୍ରତି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଗ୍ଳାନି ରହିଗଲା ।

ଚିନ୍ତା

ମୀର୍ ଖସାବନ୍ତ ହୁଏନଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗସାଥୀମାନେ ମୀର୍ ସାହେବ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କର ଜଣେ ସାଧୁ ଫକୀରଙ୍କ ପରି ଚେହେରା; ଖୁବ୍ ଡେଇଁ, ଲମ୍ବା ବେକ, ଦେଖିବାକୁ ବେଶ୍ ସୁନ୍ଦର । ମୁହଁରେ ଛୋଟ ଛୋଟ ନିଶକୁ ଖୁବ୍ ଛୋଟ ଛୋଟ ଦାଢ଼ୀ; ଚେହେରା ଗମ୍ଭୀର । ତାଙ୍କ ଚେହେରାରେ ଏମିତି ଗୋଟାଏ କିଛି ଥିଲା ଯାହା ଦେଖି ଲୋକେ ଆପେ ଆପେ ତାଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ କରୁଥିଲେ ।

ମୀର୍ ସାହେବ ଘାଟମପୁରର ତହସିଲଦାର ଥିଲେ ଯତ; କିନ୍ତୁ ସବୁ କାମ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଉପରେ ଛାଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବୟସ ପ୍ରାୟ ପଚାଶ । ନ୍ୟାୟ-ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଭାବ ଖାତିର । ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେ ଶୁଣୁରଚିନ୍ତାରେ କଟାଉଥିଲେ, ବାଙ୍କୀ ସମୟ ପଣାଖେଳରେ କଟିଯାଉଥିଲା । ପଢ଼ର ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁଅର ପରଲୋକ ହୋଇଯିବା ପରେ ସହାରରୁ ତାଙ୍କ ମନ ଚିତ୍ତପଡ଼ିଥିଲା । ଗତ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ତଳେ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ମରିଗଲା ପରେ ସେ ଏକପ୍ରକାର ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ପାଲଟି ଯାଇଥିଲେ କହିଲେ ତଳେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବରାବର ପରାମର୍ଶ କରୁଥିଲେ ଓ ସରକାରୀ କାଗଜପତ୍ର ତାଙ୍କଠାରୁ ଦସ୍ତଖତ କରାଇ ନେଉଥିଲେ ।

ପ୍ରତିବର୍ଷ ଖରାଦିନେ ମୀର୍ ସାହେବ ଲକ୍ଷ୍ମଣୀ ଯାଇ ତାଙ୍କ ନିଜ ଘରେ ରହନ୍ତି । ଏ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମଣୀରେ ଦୁଇମାସ ଖରା ମଟାଳି ଯେତେବେଳେ ସେ ଫେରିଆସିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସରକାରୀ କାଗଜପତ୍ର ନେଇ ତାଙ୍କ ଘରେ ହାଜର ହେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବସିବାକୁ କହି ମୀର୍ ସାହେବ ପଚାରିଲେ, “କଣ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଭଲ ଅଛନ୍ତି ତ ? ଦେଖୁଛୁ କାମ ତ ବେଶ୍ ଭଲ ଚାଲୁଛି । କାହାର କିଛି ଓଜର ଆପଣ ନାହିଁ । ଶୁଣିଲି, ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ବିଅ ବାହାଘର ଖୁବ୍ ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ହୋଇଗଲା । କ’ଣ ବଡ଼ତ ବରଯାତ୍ରୀ ଆସିଥିଲେ ?”

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତ ଜାଗନରେ କେବେ ହେଲେ ଏତେ ବରଯାତ୍ରୀ ଦେଖି ନ ଥିଲି । ଆପଣ ଯାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ବୋଲି ଗଜରାଜ ସିଂହ ଭାରି ଦୁଃଖ କରୁଥିଲେ ।”

“କ’ଣ କହିବି, ମୁଁ ନିଜେ ବି ସେଥିପାଇଁ ଭାରି ଦୁଃଖିତ । କିନ୍ତୁ ସମସ୍ତେ ତ ଜାଣନ୍ତି,

ବର୍ଷରେ ଦୁଇମାସ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ରହେ, ସେଥିରେ କେବେ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୁଏ ନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା, କରଜ କରି ଏମିତି ବଡ଼ ବିଭୀଷଣ କରିବା କ'ଣ ଦରକାର ! ଗୋଟାଏ ବାହାଘର ପାଇଁ କୋଡ଼ିଏ ହଜାର ଟଙ୍କା କରଜ । ତମର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ସହୃଦ ଖୁବ୍ ମିଳାମିଶା, ବଧୂତା ଅଛି । ତମେ ତାଙ୍କୁ ମନା କଲ ନାହିଁ କାହିଁକି ?”

“ହଜୁର, ମୋତେ ତ ତାଙ୍କ କରଜ କଥା ଆଦୌ ଜଣା ନ ଥିଲା । ଯେଉଁ ଦିନ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧକ ରେକର୍ଡ଼ି ହେଲା ସେହିଦିନ ମୁଁ ଜାଣିଲି । ଆଗରୁ ଜାଣିଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ମନାକରି ଦେଇଥାନ୍ତି—ଯଦିଓ ମୋ କଥା ସେ ରଖିଥାନ୍ତେ କି ନାହିଁ ସମେତ । ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି, ସେ କେମିତି ଜିଦ୍‌ଘେର ଲୋକ ।”

“ହଁ, ସତରେ ସେ ଖୁବ୍ ଭଲ, ଖୁବ୍ ଭଦ୍ର, କିନ୍ତୁ ଭାରି ଜିଦ୍‌ଘେର । ହଁ, ଆହୁରି ଶୁଣିଲି ଲମ୍ବୁରଦାର ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କଠାରୁ ମଧ୍ୟ ସେ କରଜ ନେଇଛନ୍ତି ।”

“ହଁ, ଆପଣ ଯାହା ଶୁଣିଛନ୍ତି ଠିକ୍ । ଗଜରାଜ ସିଂହ ପାଞ୍ଚଟା ଗାଁ ବନ୍ଧକ ରଖି କରଜ ନେଇଛନ୍ତି ।”

ମୀର୍ ସାହେବ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ତାହେଲେ ସେଇ ପାଞ୍ଚଟା ଗାଁ ତ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ପାଇଁ ଥିବ । ଭାଇ, ଧନ୍ୟ ତା ବୁଦ୍ଧିକୁ । ମୋର ଦେଖାରେ ସେ ଏତେ ବଡ଼ଲୋକ ହୋଇଗଲା । ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଶୁଣିଲି ଏଥର କୁଆଡ଼େ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ତମ ଘରଠି ରହିଥିଲା ?” ଏତିକି କହି ମୀର୍ ସାହେବ ଏକ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଚାହାଣୀର ଅର୍ଥ ବୁଝିବାପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବେଶି ସମୟ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, “ହଁ ଆଜ୍ଞା, ମୋ ଘରେ ସେ ରହିଥିଲେ ସତ ହେଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସେଥିପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ନଥିଲି । ସେ ଆପେ ଆପେ ଆସି ଆମ ଉପରେ ପଡ଼ି ରହିଲେ । ମୁଁ ଆଉ ନାହିଁ କରିଥାନ୍ତି କେମିତି ?”

ମୀର୍ ସାହେବ ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ, ବଡ଼ବଡ଼େ ଠିକ୍ କହିଛନ୍ତି, ପାପ ତ ଆସି ଉପରେ ପଡ଼ିବ; ହେଲେ ତାକୁ ଦୂରରେ ରଖିଲେ ଯାଇ ମଙ୍ଗଳ । ଟଙ୍କାପଇସା ତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭଲଲଗେ, ହେଲେ ଟଙ୍କାପଇସାର ଦେବତା ମଣିଷ ଭିତରର ଅସଲ ଦେବତାକୁ ଖାଇଯାଏ । ଦୂରକୁ ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ, ଏହି ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କଥା ଦେଖିବା ! ସେ ମନ୍ଦର ତୋଳିଛି, ମଦ ମାଂସ ବି କୁଏଁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତାର ସବୁଠୁ ବଡ଼ ଜିନିଷ ଧନ । ତମର ଧାରଣା କ'ଣ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆପଣ ବିଲକୁଲ୍ ଠିକ୍ କହିଛନ୍ତି, ଲୋକଟା ବହୁତ ତଳକୁ ଚାଲିଯାଇଛି ।”

“ହଁ, ବଦମାସଟା ନିଜେ ତଳକୁ ଯାଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରା ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତା ସଙ୍ଗେ ଯେ ସାଥୀ ହୁଏ ସେ ବି ତଳକୁ ଚାଲିଯାଏ । ସେଇଥିପାଇଁ ତମକୁ ଆଗରୁ କହିଦେବା ଦରକାର ପଡ଼ିଲା । ସେହିମାନେ ଧନଦେବତାକୁ ପୂଜା କରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଧର୍ମ ଅଛି ! ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ହେଉଛି ନିଜକୁ ବିସ୍ତାର କରି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଧର୍ମରେ ଦାକ୍ଷିତ କରାଇବା । ଧନଦେବତାର ପୂଜାର୍ଚ୍ଚମାନେ ପ୍ରକୃତରେ ଭାରି ଭୟଙ୍କର; କାରଣ ସେମାନେ ଅନ୍ୟର ଧର୍ମକୁ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ବହୁତ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ମୀରସାହେବ ବହୁତ ହସିଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମୀରସାହେବଙ୍କ ଘରୁ ଫେରି ଦେଖିଲେ ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ତାଙ୍କ ବୈଠକଖାନାରେ ବସିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ଚେହେରା ଟିକିଏ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ଗମ୍ଭୀର ଦେଖାଯାଉଛି ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇଦେଇ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ବସି ପଡ଼ିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଗମ୍ଭୀରତା ଦୂର କରିବାପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆରମ୍ଭ କଲେ, “ଠାକୁର ସାହେବ, ଏ ବର୍ଷ ତ ବର୍ଷା ଠିକ୍ ସମୟରେ ଚାଲିଛି । ଦେଖୁଛନ୍ତି କେମିତି ସୁନ୍ଦର ମେଘ ଉଠାଇଛି ।”

ତେବେ ସୁଦ୍ଧା ତାଙ୍କ ମୁଖର ଗମ୍ଭୀରତାରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ । କହିଲେ, “ହଁ ମେଘ ତ ଉଠିଛି, ହେଲେ ମେଘ ସୁନ୍ଦର ବୋଲି ଯାହା କହିଲେ ସେଥିରେ ମୋର ସନ୍ଦେହ ଅଛି ।” ଏତିକି କହୁ କହୁ ତାଙ୍କ ମୁହେଁରେ ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗଭାବ ହସର ଛଟା ଖେଳିଗଲା ।

ଏହା ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚୁପ୍ ପଡ଼ିଗଲେ । ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜାଣିପାରିଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହ କୌଣସି ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଉତ୍ତେଜନାର କାରଣ କ’ଣ ସେ କିଛି ଠିକ୍ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ; ବରଂ କିଛି ନ କହି ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ କଥାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲେ ।

ଗଜରାଜ ତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାପାଇଁ ଆସିଥିଲେ । ତେଣୁ କହିଲେ, “ହଁ, ମେଘ ତ ଉଠାଇଛି, ବର୍ଷିବ ନିଶ୍ଚୟ, ହେଲେ କେମିତି ବର୍ଷା ହେବ ସେ କଥା କହିବା ମୋ ପକ୍ଷେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଜ୍ଞାନବାବୁ !”

ଏଥର ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ହସିବାର ପାଳି ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ କଥାକୁ ତ କିଛି ରୁଚି ପଡ଼ୁ ନାହିଁ । କହନ୍ତୁ ଏବେ କିଛି ବୈଶେଷ ଘଟଣା ଘଟିଛି କି ?”

“ହଁ, କିଛି ବୈଶେଷ ଘଟଣା ଘଟି ନଥିଲେ ମୁଁ କ’ଣ ଏତେବେଳେ ଘରୁ ବାହାରି-

ଆନ୍ତ । ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ବିଶେଷ ଘଟଣା ଘଟିଛି, ନୋହଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହ କ'ଣ ଅଗାଧୁଆ ଅପାଧୁଆ ପୁକାପୁକା ନକରି ଏ ଦ୍ଵିପହର ବେଳରେ ଆସିଥାନ୍ତା । ଖାଲି ଘଟଣା ନୁହେଁ, ଖୁବ୍ ଗୁରୁତର ଘଟଣା ଘଟିଛି ।” ଏତିକି କହି ଗଜରାଜ ଟିକିଏ ଶୁଣିଲା ହସ ହସିଦେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମୀରସାହେବଙ୍କ ପାଖରୁ ଫେରିଲାବେଳୁ ଭାରି ଜ୍ଞାନ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ କଥାର ଡଙ୍ଗାଡ଼ାଙ୍ଗ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁନଥିଲା । ସ୍ଵା ଭିତରେ ମେଘବରଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ପୃବେଇ ପବନ ସାଙ୍ଗରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଟୋପା ପଡ଼ି ଏକପ୍ରକାର ବର୍ଷା-ସଙ୍ଗୀତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି ସମୟ ମେଘବର୍ଷା ଆଡ଼କୁ ଗୁଡ଼ି ଶେଷରେ କହିଲେ, “ଠାକୁର ସାହେବ, ଆପଣଙ୍କ ମନରେ ବହୁତ କିଛି ଅଛି, କ'ଣ କହିବେ କହୁ ନାହାନ୍ତି ?”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଟିକିଏ ଗଳା ସଫା କରି କହିଲେ, “ବୁଝିଲେ ନାଏବ ସାହେବ, ବଣିଆ ଏବେ ରାଜା ହେବାକୁ ବସିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିପ୍ପଣୀ ଦେଇ କହିଲେ, “ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କ'ଣ ଅଛି ? ଆଜି ତ ଆଉ ବାହୁବଳର କିଛି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ, ମୂଲ୍ୟ ଅଛି କେବଳ ପଇସାର । ଇଂରେଜ ଲୋକଗୁଡ଼ା ଏବେ କ'ଣ, ବଣିଆନା ! ବ୍ୟବସାୟ କରିବାପାଇଁ ସାତସମୁଦ୍ର ପାରହୋଇ ଆସିଥିଲେ; ଏବେ କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ସାରା ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ରାଜା ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଟିକିଏ ଚମକିଉଠି କହିଲେ, “ଇଂରେଜମାନେ ବଣିଆ ବୋଲି ଆପଣଙ୍କୁ କିଏ କହିଲା ? ଇଂରେଜମାନେ କେଡ଼େ ବିଦ୍ଵାନ୍, ଆମ ପଣ୍ଡିତ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କ'ଣ ସେମାନଙ୍କ ସହୃଦ ସମାନ ହେବେ ? ସେମାନେ ମାରିଜାଣନ୍ତି, ମରି ବି ଜାଣନ୍ତି, ସେଇଥିପାଇଁ ସେମାନେ ରାଜା । ସେମାନଙ୍କ ରାଜ୍ୟରେ ବାଘଛେଲି ଏବେ ଏକାଠି ପାଣି ପିଉଛନ୍ତି । ଆମ ଯନ୍ତ୍ରିମୁଖରେ କ'ଣ ସେମାନଙ୍କ ସହୃଦ ସମାନ ହୋଇ ପାରିବେ; ମୋଟେ ନୁହେଁ । ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନସାହେବ, ମୁଁ ଅତି ଗୋଟାଏ କଥା କହୁଛି । ଆପଣ ତ ଶୁଣିଥିବେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବରଜୋର ସିଂହ ନାରେ ମକଦ୍ଦମା କରିଛି । ବରଜୋରର ହାତଗୁଣ୍ଠ ଜମିଯାକ ସବୁ ବନ୍ଧା ପଡ଼ିଛି ।”

ଗତ ଦୁଇମାସ ତଳେ ଯାହା ଘଟିଥିଲା, ଏବେ ତାହା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନେପଡ଼ି-
ଗଲା । ସେତେବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭାବିଥିଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବୋଧହୁଏ ସାମୟିକ ବରଜୋରରେ ସେମିତି କହୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ବୁଝିଲେ, ପ୍ରକୃତରେ ଘଟଣା ତାହା ନୁହେଁ, ଏବେ ସେ ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବାପାଇଁ କାମ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କ୍ଷୀଣ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ଉପରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ହେବ ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଏକଥା ଶୁଣି କହିଲେ, “ତାହାହେଲେ ମୁଁ ଯାହା ଭାବିଥିଲି ତାହା ଭୁଲ୍ ନୁହେଁ । ମୋର ଧାରଣା ଆପଣ ଏକଥା ଜାଣିଥିବେ, ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ନିଶ୍ଚୟ ଆପଣଙ୍କୁ ଏକଥା କହିଥିବ । କିନ୍ତୁ ନାଏବ ସାହେବ, ବରଜୋର ମୋଟେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ନେଇଥିଲା, ତା’ କହିବା ଅନୁସାରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ସେ ବାରଣହ ଟଙ୍କା ଦେଇସାରିଲାଣି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କରଜ ତ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ବିପଦ, ତା’ଛଡ଼ା ବଦନାମ ଥିବା ସୁଧଝୋର ଲୋକଠାରୁ କରଜ ନେବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏକ ବିପଦ । ଏଇ କରଜ ପାଇଁ ବହୁ ଲୋକଙ୍କର ସତ୍ୟାନାଶ ହୋଇଛି, ତେବେ କ’ଣ କରିବା କହନ୍ତୁ ?”

“ମୋ ମନରେ ତ ଠିକ୍ ସେଇ ପ୍ରଶ୍ନ । ସେହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ପାଇବା ପାଇଁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଛି ।” ଗଜରାଜ ସିଂହ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା ହେଲାପରି କହିଲେ, “ବରଜୋର ପାଖରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କିଛି ପଇସାପତ୍ର ନାହିଁ । ମୋର ତ ଝିଅ ବାହାଘର ଟଙ୍କା ପଇସା ଏବେ ବି ସୁରିନାହିଁ । ତଥାପି ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିଛି । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଆପଣଙ୍କୁ ବହୁତ ଖାତର କରେ, ଆପଣ ଟିକିଏ ଆପଣଙ୍କ ଆଡ଼ୁ ଚୁଝାପୁଝା କରିଦିଅନ୍ତୁ, ନୋହଲେ ବହୁତ ………” ଏତିକି କହୁ କହୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ରହିଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଅସ୍ପଷ୍ଟ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ନୋହଲେ ତ…… ! ହଁ, ଏ ବିଷୟରେ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି କରିବା ଉଚିତ । ମୋର ଧାରଣା ବରଜୋର ସିଂହଠାରୁ ଅପମାନ ପାଇ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଏ ବାଟ ଧରିଛି । ଆପଣଙ୍କ ଝିଅ ବାହାଘର ବେଳେ ବରଜୋର ସିଂହ ଯାହା କହିଥିଲେ ଆପଣଙ୍କର ବୋଧହୁଏ ମନେନାହିଁ । ସେଦିନ ବରଜୋର ସିଂହ ଅକାରଣରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ଅପମାନିତ କରିଥିଲେ; ତେବେ ଏତେ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ତାକୁ ଅପମାନ ଦେବା କ’ଣ ଦରକାର ଥିଲା ?”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲାପରି କହିଲେ, “କାହିଁ, ମୋର ତ କିଛି ମନେପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ତ ଆପଣଙ୍କ ଘରେ ରହିଥିଲା । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ତ କୌଣସି କଥାବାତ୍ସା ହୋଇନଥିଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଶୁଖିଲା ହସ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ସେମିତି ଅବଶ୍ୟ କିଛି କଡ଼ାକଡ଼ି କଥାବାତ୍ସା ହୋଇନଥିଲା, ଯାହାକି ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କର ମନେରହିବ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ସେତେବେଳେ କିଛି ନ କହି ଅପମାନକୁ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ସମ୍ଭାଳି ନେଇଥିଲେ । ବରଜୋର ସେତେବେଳେ କହିଥିଲେ ଯେ ଆପଣଙ୍କ ସମ୍ପତ୍ତି ରାଜବଂଶର ଲୋକ, କୌଣସି ବଣିଆ ନୁହନ୍ତି—ସେହି କଥାଟା ସେତେବେଳେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କହିଥିଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଗଜରାଜଙ୍କ ମୁହଁରେ ଟିକିଏ ହସ ଦେଖାଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ ମୋର ଟିକିଏ ଟିକିଏ ମନେପଡ଼ୁଛି । କିନ୍ତୁ ବରଜୋର ତ ଏମିତି କିଛି ଭୁଲ କଥା କହି ନଥିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ କେତେ ଜାତ ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି । ବରଜୋର ସତ କଥାଟାକୁ କେବଳ ପାଟିରେ କହିଦେଲା । ସତ କଥାଟାକୁ କ’ଣ କେବେ ଖରାପ ବୋଲି ଧରାଯାଏ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜବାବ ଦେଲେ, “କିନ୍ତୁ ଠାକୁର ଯାହେବ, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି, ଅଗ୍ନି ସ୍ତବ୍ୟ କହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

“ହଁ, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଯାହା ଲେଖାହୋଇଛି ତା ଠିକ୍, ହେଲେ ଯାହା ହୋଇଗଲାଣି ସେ ତ ଗଲାଣି । ଧନୁରୁ ଖର ଝସିଗଲେ ଓ ପାଟିରୁ କଥା ଝସିଗଲେ ସେ କ’ଣ ଆଉ ଫେରେ କି ?” ଏତିକି କହୁ କହୁ ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ହସ ଲିଭିଗଲା । ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ମକ୍ଦମା ବସ୍ତ୍ରରେ ମମନ୍ ପାଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ବରଜୋର ମୁଣ୍ଡରେ ଭୂତ ପଶିଯାଇଛି । ବିଲବାଡ଼ି କାମ ପ୍ରାଣ କତେଇ ଦଉଡ଼ିବାକୁ କାହାକୁ ଭଲ ଲାଗେ ? ଆଜି ସକାଳୁ ସେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ପାଖକୁ ଦଉଡ଼ିଲାଣି । ମୁଁ ତାକୁ ଯିବାପାଇଁ ମନା କଲି; କିନ୍ତୁ ମନା କଲେ ମାନୁଛି କିଏ ? ସକାଳ ସାତଟାରୁ ସେ ଶିବପୁର ଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫେରିନାହିଁ । ମୋଟେ ତିନି ମାଇଲ ବାଟ, ଏତେବେଳା ଯାଏ କାହିଁକି ଫେରିନାହିଁ କିଛି ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଏଥରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ? ହୁଏତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫେରୁଥିବେ । ତହିଁକି ଆଜି ଭାରି ବର୍ଷା ହୋଇଛି । ବେଶୀ କିଛି ଉତ୍ତର ତ ହୋଇନାହିଁ ।”

ତା’ପରେ ଦୁହେଁଯାକ ବାହାର ମେଘ ବର୍ଷାକୁ ଚାହିଁ କିଛିକାଳ ରୁପ୍ ପଡ଼ିଗଲେ । ଦୁହେଁକି ମନରେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ କେତେକ ଭାବନା ଖେଳିଯାଉଥିଲା । ହଠାତ୍ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ପାଟିରୁ ବାହାରିପଡ଼ିଲା, “ଏଇ ବୋଧହୁଏ ବରଜୋର ହାତରେ ଆସୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦେଖିଲେ ଶିବପୁର ଆଡ଼ୁ ହାତୀ ଆସୁଛି ଓ ବରଜୋର ସଜଗୁଡ଼ା ହୋଇ ହାତୀ ଉପରେ ବସି ରହିଛି, ମାଲକଗୁ ମାରିଛି ଓ ଅଶ୍ଳାରେ ନିଜ ବଣର ଭରବାର ଝୁଲୁଛି । ହାତୀ ଠିକ୍ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘର ଆଡ଼କୁ ମୋଡ଼ିଲା ବେଳକୁ ସେ ପାଟିକରି ଡାକପକାଇଲେ, “ବରଜୋର, ଏ ବରଜୋର, ଆସ ଆସ, ମୁଁ ଏଇଠି ଅଛି ।”

ବରଜୋର ସିଂହ ତାଙ୍କ ଶୁଣି ହାତୀକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘର ଆଡ଼କୁ ମୁହଁାଇଦେଲା । ହାତୀରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ି ସଜଗୁଡ଼ା ହୋଇ ବୈଠକଖାନା ବାହାରେ ଠିଆ ହୋଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ସେ ହାତୀ ନେବା ପାଇଁ ମନାକଲା । ତାର ଜମି ଦରକାର ଓ ମୋର

ଶହେ ବାଦା ଜମି ।” ଏତିକି କହୁ ବରଜୋର ପାଗଳଙ୍କ ପରି ହସିଲା ।

ବରଜୋର ସିଂହର କରୁଣ କଣ୍ଠରେ ଓ ପାଗଳ ହସରେ କେତେ ନିରାଶା, କେତେ ପ୍ରାଣପୀଡ଼ା ଭରିରହିଥିଲା ତାହା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବେଶ୍ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ସେ ପଚାରିଲେ, “କରଜ ଟଙ୍କା ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କୁ କ’ଣ ହାତାଟା ଦେଇଦେବା ପାଇଁ ଯାଇଥିଲୁ ?”

“ହଁ ନାଏବ ସାହେବ, ଜମିକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଏହି ହାତକୁ ଆଜି ଗୁଡ଼ିବା ଲାଗି ଯାଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ ସେ କହୁଲ ହାତ ବାନ୍ଧିବା ସିନା ସହଜ; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ପାଲିବା କଷ୍ଟ । ସେ ବଣିଆ କେବେ କ’ଣ ହାତ ରଖିପାରିବ ? ସେଇଥିପାଇଁ ମୁଁ ଫେରି ଆସିଲି ।” ତା’ପରେ ସେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସି ହସି କହୁଲା, “ବୁଝିଲେ ଭେଣୋଇ ସାହେବ, ତା’ କଥା ଶୁଣି ମୁଁ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲି ନାହିଁ । ତା’ କୁଅରେ ଛେପ ପକାଇ ଦେଇ କହୁଲି, ବଣିଆ କେଉଁକାଳେ ହାତ ରଖିଲେଣି; ହାତ ରଖନ୍ତୁ ସିନା ଆମ ରଜାରୁଳୁଡ଼ା ଲୋକେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗଜରାଜ ସିଂହକୁ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁବାରୁ ଗଜରାଜ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସବୁ କଥା ବୁଝିଗଲେ । ସେ କହୁଲେ, “ବରଜୋର, ତମର ଗାଲିଗୁଲିଜ କରିବା କ’ଣ ଦରକାର ଥିଲା ? ଏହି ଗାଲିଗୁଲିଜ ପାଇଁ ତ ସେ ତମ ନାଁରେ ନାଲିସ୍ ଦାଏର କରିଛୁ । ମୁଁ ଆଉ ନାଏବ ସାହେବ ଦୁହେଁ ଉତ୍ତରୁ ତମେ ଯଦି ଗାଲି ପାଇଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଠାରୁ କ୍ଷମା ମାଗି ନିଅନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ସବୁ ମାମଲା ଭୁଟିଯାଆନ୍ତା ।”

‘କ’ଣ—କ୍ଷମା ମାଗିବ—ପୁଣି ସେ ବଣିଆଠାରୁ ? କ’ଣ ନାଏବ ସାହେବ, ଆପଣ ପୁଣି ମୋତେ ଏ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଛନ୍ତି ?” ତା’ପରେ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇ, ସେ ପୁଣି କହୁ ଚାଲିଲା, “ହଁ ନାଏବ ସାହେବ, ଆଜି କାଲି ବଦଳିଗଲା, ନୋହୁଲେ ଏହି ପ୍ରଭୁଦୟାଳକୁ ମୁଁ ରାଜାବଦି ଉଠାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।” ପୁଣି ହଠାତ୍ କଥାର ସୁଅ ବଦଳାଇ ସେ କହୁଲା, “ସ୍ତ୍ରୀକୁ, ଆପଣ ଆଉ ଭେଣୋଇ ସାହେବ ଏ ବିଷୟରେ ବୃଥାରେ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଇଏ ତ ଆମର ଆପଣା ଆପଣା ଭିତର କଥା । ମୁଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସାଙ୍ଗରେ ଆପୋଷ ମିଳାମିଶା କରିନେବି; ଅନ୍ୟ କେହି ହାତଦେବା ଦରକାର ନାହିଁ ।” ଏ କଥା କହୁ କହୁ ତାର ହାତ ସିଧା ଯାଇ ତରବାରି ମୁଠାରେ ପଡ଼ିଗଲା ।

ବରଜୋର ସିଂହ ହାତ ଉପରକୁ ଉଠିଯିବାରୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ କହୁଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତା’ହେଲେ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ମୁଁ ବି ଆସୁଛି । ଆଜି ତ ବର୍ଷା ବନ୍ଦ ହେଲା ପରି ଦିଶୁନାହିଁ;

ମୋର ବି ଗାଧୋଇବା ଓ ପୁଜା କରିବା ସମୟ ହୋଇଗଲାଣି । ଘରେ ପହଞ୍ଚି ପହଞ୍ଚି ଏହି ପହଞ୍ଚି ବର୍ଷାରେ ମୋର ଗାଧୁଆ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ସମ୍ଭବ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଆପଣ ଏ ମାମଲାଟା ଚାଲାଇଦିଅନ୍ତୁ । ବରଜୋର ସିଂହ ତ ହାତା ବିକବା ପାଇଁ ଦିଆର ଅଛି; ମୁଁ ବି ଅଳ୍ପ ଯାହା କିଛି ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବି ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏତେ ବେଳକୁ ଅନେକ କଥା ଜାଣିଯାଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ଥାଉ ବା ନଥାଉ ଜେଦେଇଙ୍କ ଯୋଗୁ ତାଙ୍କ ଦୁଇ ପରିବାର ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଘନସ୍ୱତା ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଜେଦେଇ ଜଣେ ପ୍ରସନ୍ନବଦନା ମେଳାପୀ ସ୍ୱଭାବର ସ୍ତ୍ରୀ । ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି । ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦିଅର ବୋଲି ଡାକିବାରୁ ସେ ବାଧ୍ୟହୋଇ ତାଙ୍କୁ ଶୁଭିନ ବୋଲି ଡାକୁଥିଲେ । ଜେଦେଇ ତାଙ୍କ ସ୍ୱାମୀଙ୍କର ଠିକ୍ ଓଲଟା; ହାତ ଯେମିତି ଖୋଲି, ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମାୟା ମମତା ବି ସେମିତି, ମନୁଷ୍ୟର ଅନେକ ଭଲ ଗୁଣ ତାଙ୍କଠାରେ ଥିଲା ।

ଜେଦେଇ ଓ ଯମୁନାଙ୍କ ଭିତରେ ବୟସ ତଫାତ୍ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାରରେ ସେମିତି କିଛି ତଫାତ୍ ଜଣା ପଡ଼ିନଥିଲା । ଜେଦେଇଙ୍କୁ ପଛଢେଣି ଓ ଯମୁନାଙ୍କୁ ଉଣେଇଶ, ତଥାପି ଜେଦେଇ ଯମୁନାଙ୍କୁ ନିଜର ସାଙ୍ଗସାଥୀପରି ଦେଖୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ବି ପିଲାପିଲି ବେଶୀ ନଥିଲେ; ଗୋଟିଏ ବୋଲି ପୁଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର । ଅଳ୍ପ ପିଲାର ମା’ ହୋଇଥିବାରୁ ବୋଧହୁଏ ସେ ନିଜକୁ ଅଳ୍ପବୟସ୍କା ମନେକରୁଥିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ବାପମା’ଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ପୁଅ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମିତି ଅଭିମାନୀ, ସେମିତି ଉଚ୍ଚତ ହୋଇଥିଲା । ବାପର ସବୁଯାକ ଗୁଣ ତା’ଠି ଥିଲା କହିଲେ ତଳେ । ଶୋଳବର୍ଷ ବୟସରେ ବି ସେ ଏତେ ଉଦୟ ହୋଇଥିଲା ଯେ ଆଖପାଖ ଲୋକେ ତାକୁ ବହୁତ ଭବୁଥିଲେ । ବଣିଆ ଘରର ପୁଅ ହେଲେ ବି ଦୁଇଟା କାରଣରୁ ସେ ଉଚ୍ଚତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଏକରେ ବାପ ଜଣେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ହୋଇଥିବାରୁ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ତାଙ୍କର କ୍ଷମତା ଥିଲା । ତା’ଛଡ଼ା ସେ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସହରରେ ମାମୁଘରେ ରହି ଇଂରେଜୀ ପଢ଼ୁଥିବାରୁ ସହର ଲୋକ ହସାବରେ ତାର ସାହସ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା ।

ସେଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖାଇଯାରି ଶିବପୁର ଚାଲିଗଲେ । ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ଫାଟକ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ସେଠି ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରି ହତାଭିତରକୁ ପଶିଲେ । ପାହାଚରେ କିଛି ବାଟ ଉଠିଗଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କର ବୈଠକଖାନା । ସେହି ବୈଠକଖାନା ବାରଣ୍ଡାରେ ଗୋଟାଏ ଡକ୍ଟା ପଡ଼ିଥିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସେତେବେଳେ

ଗୋଟାଏ ଭଲଆ ଉପରେ ଭଲ ଝେଲ ଅଥା ଶୁଆ ଅଥା ବସିବା ଅବସ୍ଥାରେ ବସିମ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସାମନାରେ ଟିକିଏ ଗୁଡ଼ିଆନା ଅଟିସର ଅମଳଦ ଅଲ୍ଲ ଗୋଟାଏ ଆରମ୍ଭ କୋକରେ ବସିଥାନ୍ତି । ସାମନାରେ ଥିବା ବୁଝା ଲାସରେ ମଦ ତାଳି ଉପରକୁ ଚାହିଁ ଲାସ ଲାସ ପିଇବାରେ ସେ ଲାଗିଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ହାତ ଅନାୟାସରେ ଲାସକୁ ମୁହଁ ପାଖକୁ ନେଇ ଫେରାଇ ଆଣୁଥାଏ ଓ ମଦ ଭରିକରି ପୁଣି ମୁହଁ ପାଖକୁ ନେଇ ଯାଉଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ପକାଇ କହୁଲେ, “ବାପା, କାକାସାହେବ ଆସିଲେଣି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଆଖି ବୁଲାଇବାମାନେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦକୁ ଦେଖି ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ନବୀ ଓ ପଟ୍ଟାଞ୍ଜଳ କାଗଜପତ୍ର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ପଟ୍ଟାଞ୍ଜଳ ସ୍ତ୍ରୀତଳପ୍ରସାଦ ହାତଯୋଡ଼ି ଆଡ଼େଇହୋଇ ଚାଲିଗଲା; କିନ୍ତୁ ଆନା ହାକିମ ଅମଳଦ ଅଲ୍ଲ ନିଜ ଜାଗାରେ ବସି କହୁଲେ, “ଖୁବ୍ ଭଲ ବେଳରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ନାଏବ ସାହେବ ! ପ୍ରଭୁଦୟାଲଜୀ, ଆଉ ଲାସେ ମଗାନ୍ତୁ । କି ସୁନ୍ଦର ପାଗ, ଦିନଯାକ ପିଅ—ଯେତେ ପିଇଥା—ଖୁବ୍ ପିଇକରି ଗଡ଼; ପିଅ ଯେମିତି ତେଜା ନରହୁ ।” ଏମିତି ନାନା ପ୍ରକାସ କରି ସେ ଖୁବ୍ ହସିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ବର୍ଷାକାଳର କୌଣସି ଉତ୍ସାହ ନଥିଲା । ସେ ଟିକିଏ କଠୋର ସ୍ତରରେ କହୁଲେ, “ଆନା ସାହେବ, ଆପଣ ତ ଜାଣିଥିବେ ମୋର ପିଇବାର ଅଭ୍ୟାସ ନାହିଁ । ତା’ଛଡ଼ା ଦିନ ଦୁଇପହରେ କିଏ ପିଏ ? ଏ ପାଖରେ ମୁଁ ଯେ ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟରୁ ଏତେ ବାଟ ଚାଲିକରି ଆସିଲି; ମୋର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କାମ ଅଛି । ମୁଁ ପିଇବା ପାଇଁ ଆସିନାହିଁ । ତା’ପରେ ସେ ପଟ୍ଟାଞ୍ଜଳ ସ୍ତ୍ରୀତଳପ୍ରସାଦକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “କିଏ ସ୍ତ୍ରୀତଳପ୍ରସାଦ, ତମେ ଏତେବେଳେ ନିଜ ଇଲାକାରେ ନରହୁ ଏଠି ଆସିଛ କେମିତି ?”

“ଆଜ୍ଞା, ଲମ୍ବୁରଦାରଙ୍କ ଡକ୍ଟରରେ ଏଠି ଆସିଥିଲି । ସେ ତ ଆପଣଙ୍କର ବନ୍ଧୁ; ତାଙ୍କ ଆଦେଶ ଅବମାନନା କରିବାର ଶକ୍ତି ଆମର କାହିଁ ?” ସ୍ତ୍ରୀତଳପ୍ରସାଦ ଯେମିତି ତଡ଼ା ତଙ୍ଗରେ ଜବାବ ଦେଲା, ସେଥିରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଖରାପ ଲାଗିଲା । ତଥାପି ସେ ଜାଣିଲେ ସେ ଲୋକଟା ମିଛ କହୁନାହିଁ । ଅମଳଦ ଅଲ୍ଲଙ୍କୁ ମଦ ପିଇବାର ଦେଖୁ ଦେଖୁ ତାଙ୍କ ନିଜ କଥା ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ସ୍ତ୍ରୀତଳପ୍ରସାଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କ ସେ କହୁଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଟିକିଏ ବାହାରକୁ ଯା’, ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସୋର ଟିକିଏ ଜରୁରୀ କାମ ଅଛି, କଥାବାଣ୍ଟି ପରିଲେ ମୁଁ ରୁମକୁ ଡାକିଦେବି ।”

ସ୍ୱାଧୀନପ୍ରସାଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସେଠାରେ ବାହାରିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଅମଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପ ଖୁବ୍ କୋରରେ ହସି ହସି କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏ ବୋତଲ ଶେଷ ନ କଲୁଯାଏ ଏଠାରେ ନାହିଁ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏମିତି ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି ଯେ ଆପଣମାନଙ୍କ କଥା ମୋତେ ଶୁଭ୍ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଶୁଭ୍ଲେ ବ ମୁଁ କିଛି ବୁଝୁନାହିଁ । ଆପଣମାନେ ଖୁସିରେ ମୋ ଆଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରପାରନ୍ତି ।”

ଏତେବେଳକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନର ବିରକ୍ତି ଅନେକ କମିଯାଇଥିଲା । ସେ ହସି ହସି କହିଲେ, “ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ କଥା କହୁନାହିଁ ଥାନା ସାହେବ ! ଆପଣ ଯଦି ଆମ କଥାରେ ଯୋଗଦେବାର କଷ୍ଟ କରନ୍ତି ତେବେ ମୁଁ ବହୁତ ଖୁସି ହେବି । ଘଟଣା ଏତେ ଜଟିଳ ଯେ ତାକୁ ସରଳ କରିବାପାଇଁ ଆପଣଙ୍କର ମତାମତ ବହୁତ ଦରକାର ।”

“ସେଥିପାଇଁ ସେବକ ହାଜର ଅଛି,” କହି ଅମଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପ ନିଜ ଚଉକାଟାକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖକୁ ଟାଣିନେଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ପାଖରେ ତାଙ୍କ ଖଟ ଉପରେ ବସିଗଲେ । କିଛି ସମୟ ମାରବ ରହିବା ପରେ ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ସାହେବ, ବରଜୋର ସିଂହ ମକଦ୍ଦମା ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଭୟଙ୍କର ରୂପ ଧରିଛନ୍ତି ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ମୁରକି ହସି କହିଲେ, “ଏ କଥା ବି ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ଗଲାଣି । ସେଇଥିପାଇଁ ଥାନା ସାହେବ ଅମଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପ ବି ମୁଁ ଏତେ କଷ୍ଟ ଦେଇଛି । ଭାବିଥିଲି ପୁଣି ସମୟ ଦେଖି ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି । ଆଜି ସକାଳେ ସେ ଅସି ମୋତେ ଧମକ ଦେଇ ଯାଇଛି । ମୋତେ ତ ପୁଣି ନିଜର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ କିଛି କରିବାକୁ ହେବ । ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କର ହୁକୁମ ଅଛି, ପୁଲିସ୍ ଅଛନ୍ତି, ଫଉଜ ବି ତ ଅଛନ୍ତି ।”

“କିନ୍ତୁ—କିନ୍ତୁ” ମାତ୍ର ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଅମିଶଲେ । ସେ ନିଜ କଥାଟା ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ କେମିତି ଭାବରେ କହିବେ କିଛି ବୁଝିପାରଲେ ନାହିଁ । ସେ ଜାଣିଥିଲେ ବରଜୋର ସିଂହ ଯେମିତି ଅପରାଧୀ ସେମିତି ଆଇନ ଅମାନ୍ୟକାରୀ ଅତ୍ୟାଚାରୀ ମଧ୍ୟ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ ତା’ ହାତରୁ ରକ୍ଷା କରିବା ଦରକାର । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ସେତେବେଳେ ଯେମିତି ତଙ୍ଗରେ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ବସିଥିଲେ, ଦେଖିଲେ ଯେକୌଣସି ଲୋକର ଦୟା ଆସିବ ।

ଅମଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ କଥା କହୁ କହୁ ଏମିତି ଅଟକି ଗଲେ କାହିଁକି ନାଏବ ସାହେବ ?”

“ଅମଳଦ୍ୱାରା ଅଳ୍ପ ସାହେବ, ମୁଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଆସିଥିଲି ଯେ ଦରଜୋର

ସିଂହଙ୍କର ମାତ୍ର ଶହେ ବାଦା ଜମି । ସେହି ତାଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଜବକା; ଏକମାତ୍ର ଆଶ୍ରୟ । ସେ ଜମିଟା ଯେପରି ତାଙ୍କ ହାତରୁ ନ ଯାଏ ସେଥିପାଇଁ କଣ କିଛି ଉପାୟ ନାହିଁ ?” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲେ ।

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଜବାବ ଦେଲେ, “ନାଏବ ସାହେବ, ଟଙ୍କା ଫେରସ୍ତ ପାଇବା ଆଶାରେ କରଜ ଦିଆଯାଏ । କରଜ ତ କିଛି ଦାନ ଦକ୍ଷିଣା ନୁହେଁ । ଆପଣ ମୋ ଟଙ୍କା ଫେରସ୍ତ ପାଇବାର ଗୋଟାଏ କିଛି ଉପାୟ ବତାନ୍ତୁ । ସେ ଆଜି ସକାଳେ ଆସିଥିଲା ହାତୀଟା ମୋତେ ଦେବାପାଇଁ । ସେ ଠିକ୍ କହୁଛି, ରଜାଲେକ ସିନା ହାତୀ ରଖନ୍ତି; ବଣିଆ କ’ଣ କେବେ ହାତୀ ରଖନ୍ତି ? ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ପଚାରୁଛି, ନିଜର ବଡ଼ପଣ ଦେଖାଇ ମୋତେ ଗାଳି ଦେଲାବେଳେ ସେ ନିଜେ ସେ ଭିକାରୀ, କାଙ୍ଗାଳ, ଏ କଥା ସେ ଭୁଲିଯାଏ କାହିଁକି ? ସେ ଯେମିତି କରେ ସେ ସେମିତି ଫଳ ପାଏ, ଏ ତ ବିଧିର ବିଧାନ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ପ୍ରଭୁଦୟାଲଜୀ, ଆପଣ ଟିକିଏ ବିଚାର କରନ୍ତୁ, ନଚେତ୍ ବିଚାର ସତ୍ୟାନାଶ ହୋଇଯିବ ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ନାଏବ ସାହେବ, ମୁଁ ଯଦି ଅନ୍ୟର ସତ୍ୟାନାଶ କଥା ବିଚାର କରିବାକୁ ବସିବି, ତାହେଲେ ଟଙ୍କା ପଇସା ବ୍ୟବସାୟ ମୋତେ ବନ୍ଦ କରିଦେବାକୁ ହେବ । ଜଣେ ନଷ୍ଟ ହେଲେ ସିନା ଆଉ ଜଣେ ସୃଷ୍ଟ ହେବ । ଯେ ନବୋଧ୍ୟ, ଅଯୋଗ୍ୟ, ଅସଂଯତ ତାର ସର୍ବନାଶ ସୁନଶ୍ଚିତ । ଏପରି ଲୋକର ସର୍ବନାଶକୁ କିଏ ବା କେମିତି ରକ୍ଷା କରିପାରିବ ? ଏଥିରୁ କଥା ଛୁଟନ୍ତୁ । ବିଧିର ବିଧାନ ଅତି ବିଚିତ୍ର । ତାହା ସେହିପରି ବିଚିତ୍ର ତଙ୍ଗରେ ଚାଲିବ । ଏ ଦୁନିଆରେ ସେ ସମର୍ଥ, ସେହି କେବଳ ବଞ୍ଚି ରହିବ ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କର ଏହି ପରିହାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଉକ୍ତି ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଢେଳି ଉଠିଲେ । ମାତ୍ର ତାଙ୍କ ମନର ତେଜ ତାଙ୍କ ମନ ଭିତରେହିଁ ଗୁପ୍ତିହୋଇ ରହିଗଲା । ସେ ପୁଣି ଅରେ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଜୀ, ମଣିଷ ଦେଖି ଲୋକ କାରବାର କରେ । ମୋର ଧାରଣା ବରଜୋର ସିଂହ ଯାହା କହୁଗଲା, ସେଟା ଖାଲି ମିଛ ଧମକ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଯଦି ପ୍ରକୃତରେ ମଣିଷ ଚିହ୍ନି ଥାଏ, ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ସେ ଯାହା କହୁଛି ତା ନିଷ୍ପତ୍ତ କରିବ । ଆନେଦାର ସାହେବ, ଆପଣ କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ? ଆପଣ ତ ପୁଲିସ୍, ପ୍ରତାପନ ନାନାପ୍ରକାର ଲୋକ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯାହା କହୁଛି ତା ଠିକ୍ ନା ଭୁଲ୍ ?”

ଅନଳ ଅଳ୍ପ ଏଥର ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ଆପଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି ନାଏବ ସାହେବ ! ମୁଁ ଜାଣେ ବରଜୋର ସିଂହ ବଡ଼ ନୀତିବାଦୀ ଲୋକ । ଯେଉଁମାନେ ନୀତିବାଦୀ ସେମାନେ ଯାହା କହନ୍ତି, ପ୍ରାୟ ତାହା କରନ୍ତି । ଅନ୍ୟାୟ କେବେ

ତାଙ୍କୁ ଛୁଇଁ ପାରେ ନାହିଁ । ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେମିତି କୌଣସି ଆଶ୍ଚ ନ ଆସେ ମୁଁ ତାହା ବରାବର ଦେଖିବି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ନିଜକୁ ତ ପୁଣି ସାବଧାନ ରହିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ସିନା ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କୁ ହାଜତରେ ବନ୍ଦ କରିଦେବି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଭେଣୋଇ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ପୋଲିସ, କଲେକ୍ଟର ସମସ୍ତେ ଚିହ୍ନା !”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଆହୁରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ତାଙ୍କ ଡକିଆ ଡକ୍ଟର ଶିଖରୀର ଆଖି ନିଜ ସାମନାରେ ଥୋଇଦେଇ କହିଲେ, “ନାଏବ ସାହେବ, ମୁଁ ଠିକ୍ ଜାଣେ ଜମିଦାରୀ କିଛି ହସ୍ତକ୍ଷେପ କଥା ନୁହେଁ । ମରଣ ସଙ୍ଗେ ଖେଳିବାକୁ ଯେ ଡରେ ନାହିଁ, ସେହି କେବଳ ବଞ୍ଚିପାରେ । ମୁଁ ସେ ପୁରୁଣାକାଳିଆ ଭୟଭୀତ କାପୁରୁଷ ବଢ଼ିଆ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଯଦି ଆଜି ବରଜୋର ସିଂହର ଧମକରେ ଡରିଗଲି, ତେବେ ତ କଥା ସରିଗଲା । ତାହେଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚଖଣ୍ଡ ଗାଁ ମୋ ପାଖରେ ବନ୍ଦୀ ପଡ଼ିଛି, ତାକୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ କେବେ କିଣିନେବାର ଆଶା ମୋତେ ଛାଡ଼ିଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆପଣ ମୋ ଚିନ୍ତା ଆଦୌ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ ନାଏବ-ସାହେବ । ଫୌଜଦାରୀରେ ମଧ୍ୟ ତା’ଠୁ ମୋର ବଳ ବେଶୀ ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କର ଯେଉଁ ସ୍ୱରୂପ ଆଜି କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ, ସେ କେବେ ତାହା କଲ୍ଲନା କରି ନଥିଲେ । ତାଙ୍କର ମନେହେଲା ସତେ ଯେପରି ଏକ ପ୍ରକାଶ ରାକ୍ଷସ ତାଙ୍କ ସାମନାରେ ବସିଛି; ଯାହାର କୌଣସି ଭୟ, ଭ୍ରାନ୍ତି କିମ୍ବା ଭାବନା ନାହିଁ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ମନେହେଲା ସତେ ଯେମିତି ସେ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଅତି ନଗଣ୍ୟ, ଅତି ସୁଦ୍ର, ସାମାନ୍ୟ ଗୋଟିଏ ବାଜ ମାଂସ । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ମନେ ହେଲା ସତେ ଯେମିତି ଅଗଣିତ ଲୋକ ତାଙ୍କର ପଦଲେହନ କରୁଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରିବାପାଇଁ ଅନାଇ ବସିଛନ୍ତି ।

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଏଇ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ ବସି ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନ ଉଭୟ ଯାଇଛି । ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଜଣେ ଦୁର୍ବଳ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ବସିଛନ୍ତି, କପାଳର ରେଖା ତାଙ୍କର କୁଣ୍ଡିତ ହୋଇଯାଇଛି । ଶିଉଳଭର ଉପରେ ତାଙ୍କର ହାତ କମିଛି; ଅଥଚ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟରେ ସେହି ଦୁର୍ବଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାଙ୍କର ଭୟଙ୍କର ମୃଗ ଉପରେ ରାକ୍ଷସର କଠୋର ସଂକଳ୍ପ ଫୁଟିଉଠୁଛି ।

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଉଠିପଡ଼ି ଛିଡ଼ାହୋଇ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ, ମୋର ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଯାହାସବୁ ରଖି ଥିଲା, ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ପୁଣିଦେଲି । ସେଥିପାଇଁ ମୋର ମନ ଏବେ ବହୁତ ହାଲୁକା ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ଯେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ମନର ଭାବ ବୁଝିପାରି ନାହିଁ ଓ ସେଇଥିରୁ ମୁଁ ଅନୁମାନ କରୁଛି ଯେ ଆପଣ ବି

ମୋ ମନକଥା ରୁହିଯାଉ ନାହାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଆମମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ବହୁତ ଭିନ୍ନ । ଆଜ୍ଞା, ମୋତେ ଏଥର କୁଟି ଦିଅନ୍ତୁ; ମୁଁ ଆସୁଛି ।”

କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆସି କହିଲା, “ମା କହିଛନ୍ତି ତମେ ତାଙ୍କ ହାତରୁ ମିଠେଇ ନଖାଇ ଫେରିଯାଇ ପାରିବନାହିଁ । ସେ ତମକୁ ଭିତରକୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ।”

ଗୃହି

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବରଜୋର ସିଂହ ନାଁରେ ଯେଉଁ ମକଦ୍ଦମା କରିଥିଲେ, ସେଥିରେ ସେ ଜିତିଗଲେ ଓ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ପାଉଁଶା ବାବଦରେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ହାତଗୃଷ ଶହେ ବିଦା ଜମି କୋରଖରେ ଉଠିଗଲା । ଯେଉଁ ଦିନ ସେ ଜମି ନିଲାମ ହେଲା ସେଦିନ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ଛଡ଼ା ଆଉ କେହି ନିଲାମ ଧରିବାକୁ ଗଲେ ନାହିଁ । ଯେତିକି ଟଙ୍କା ଡିଗ୍ରୀ ହୋଇଥିଲା ସେତିକି ଟଙ୍କାରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ସେ ଜମି କଣିନେଲେ ।

ଅଦାଲତରେ ଜମି ଦାଖଲ ଖାରଜ କରି ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଘାଟମପୁରଠାରେ ତାଙ୍କର ବଳଦଗାଡ଼ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲା । ସେହି ଗାଡ଼ି ଧରି ସେ ଘରକୁ ବାହାରିଲେ ।

ଜାନୁଆରୀ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହ, ଆକାଶରେ ଶୀତଦିନିଆ ମେଘ ଜମିରହୁଥାଏ । ଲଲା ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ଧଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କର ଗୃହର ଲଢ଼ିରାମ ଓ ପଟ୍ଟାସୀ ସୀତଲପ୍ରସାଦ ଆନ୍ତି । ଘାଟମପୁରରୁ ଶିବପୁର ଆଡ଼କୁ କରୁ ରାସ୍ତାରେ ଗାଡ଼ି ଯେମିତି ଓହ୍ଲାଇଲା ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ଡାକ ଶୁଭିଲା “ଲଲା ପ୍ରଭୁଦୟାଲ, ଟିକିଏ ରହ ।”

ଗାଡ଼ି ଅଟକିଲା, ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଶିଉଲଭର କାଢ଼ି ତାକୁ ଜୋରରେ ଧରିଲେ, ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ବରଜୋର ସିଂହ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ତାଙ୍କ ହାତରେ କିଛି ହାତୀର ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ରାଗରେ ମୁହଁ ତମତମ ଦିଶୁଥିଲା । ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ରେ ସେ ପଚାରିଲେ “କଣ ଦାଖଲ ଖାରଜ ଶେଷ କରି ଆସିଲ ? ମରଣ ବୋଧହୁଏ ତମର ପାଖେଇଗଲାଣି ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ କିତା ସ୍ତରରେ କହିଲେ, “କ’ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବକୁଛ, ଟିକିଏ ସାବଧାନ ହୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କର ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ହାତରେ ଶିଉଲଭର ଦେଖି ବରଜୋରଙ୍କୁ ହସ ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଶିଉଲଭର ଧରି ବୁଲୁଛ ? କିନ୍ତୁ ଏ ଶିଉଲଭର ବଣିଆଙ୍କ ହାତରେ

ସୁନ୍ଦର ଦିଶୁନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ବରଜୋର ବଡ଼ ନିର୍ଭୟରେ ତାଙ୍କ ହାତରୁ ଶିଉଳଭର ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଲେ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ଚେହେରା କଲା ପଡ଼ିଗଲା; ସେ ଭୟରେ ଚିତ୍କରି ଉଠିଲେ । ସୀତଲପ୍ରସାଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ହାତଯୋଡ଼ି ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ବସିଗଲେ । ବରଜୋର କହିଲେ, “ଦେଖ, ଡରବାର କିଛି ନାହିଁ, ମୁଁ ତୁମକୁ କେବେ ମାରିବି ନାହିଁ । ମୁଁ କେବଳ ଏତିକି କହିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ତମେ ବଞ୍ଚିଥିବାଯାକ ମୋ ଜମି ଉପରେ ହାତ ଦେଇ ପାରିବ ନାହିଁ ଓ ମରବା ପରେ ତମର ଅଧିକାର ବୃଥା ହୋଇଯିବ । ତେଣୁ ମୋ ଜମିକୁ ନେବା ପାଇଁ ଅକାରଣ ବୋକାମୀ କର ନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ସେ ଶିଉଳଭରକୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ଆଗରେ ରଖିଦେଇ ଘାଟମୟର ଆଡ଼କୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଗତିରେ ଫେରିଗଲେ ।

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଶିବପୁର ନଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘର ଆଡ଼କୁ ଗାଡ଼ି ମୁହାଁଇଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଭାରି ଭୟ ହୋଇଗଲା ।

ଏଣେ ଦୁଇ ଦିନଦିନ ହେଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଦେହ ଖରାପ, ଖୁବ୍ ଜୋର ଥଣ୍ଡା ଧରିଥିଲା । ଯମୁନା ମୁନ୍‌ସି ରାମସହାୟଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ତେଣୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରେ ଏକା ଥିଲେ । ଘର ଭିତରେ ସେ ରେଜେକ ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ଶୋଇଥିଲେ ଓ ଭିକ୍ଷୁ ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ ନିଆଁ ପାଖରେ ବସି ଚଳମ ଟାଣୁଥିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଉଠି ପଡ଼ି ସେ କହିଲା, “ବାରୁଙ୍କୁ ତ ଭାରି କାଶ ଆଉ ଜର, ଔଷଧ ଖାଇ ଶୋଇଛନ୍ତି । ଖୁବ୍ ଜରୁଆ କାମ ଯଦି ଅଛି ତାହେଲେ ଉଠାଇବ ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ ଭାରି ଜରୁଆ କାମ, ଟିକିଏ ଶୀଘ୍ର ଉଠାଇ ଦେ; କହି ଦେ ମୁଁ ଆସିଛି, ଜୀବନ ମରଣ କଥା ।”

ତା’ପରେ ଭିକ୍ଷୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ କହିଲା, “ଆରେ ବାପ୍‌ରେ, ନିଜେ ମାଲିକ ଆସିଛନ୍ତି, ରହନ୍ତୁ ମୁଁ ବୈଠକଘର ଖୋଲିଦିଏ ।” ବୈଠକଘର ଖୋଲି ଦେଇ ଭିକ୍ଷୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଉଠାଇ ଦେବାପାଇଁ ଚାଲିଗଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରୁ ଫେରି ଆସି ଭିକ୍ଷୁ କହିଲା, “ବାରୁ ଘର ଭିତରେ ଏକା ଅଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କୁ ଭିତରକୁ ଡାକୁଛନ୍ତି । ଭିତର ନାହାନ୍ତି, ରାଜପୁର ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ଆପଣ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଆସନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତକିଆ ଉପରେ ଆଉଜି ବସି ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ସାହେବ ! କ’ଣ କହିବ, ଦୁଇଦିନ ହେଲେ ଟିକିଏ ଜୋରରେ ଥଣ୍ଡା ଧରିଯାଇଛି, ସାମାନ୍ୟ ଜର ବି ଅଛି । ସ୍ତ୍ରୀ ବି ବାହାରକୁ ଚାଲି ଯାଇଛନ୍ତି । ଶୋଇକରି ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ ନେଉଛି । ବସନ୍ତ, ଆପଣ କାହିଁକି ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ଜଣାପଡ଼ୁଛନ୍ତି । କ’ଣ କଥା କ’ଣ ?”

ସାମନା ଚକ୍ରରେ ବସ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କହିଲେ, “ନାଏବ ସାହେବ, ଆଜି ମୁଁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ଜମି ଦାଖଲ ଖାରଜ କରି ଶିବପୁର ଫେରୁଥିଲି ।.....”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ କଥା ନ ସରୁଣୁ ମଝିରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ କ’ଣ ବରଜୋରର ହାତଗୁଣ୍ଠ ଜମି କରିନେଲେ କି ?”

“ଆପଣ କ’ଣ ଜାଣି ନାହାନ୍ତି ? ତାଙ୍କ ଭୟରେ କେହି ସେ ଜମି ନିଲମ ଧରିଲେ- ନାହିଁ । ତେଣୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ମୁଁ ନେଲି ।”

“ହଁ,” ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଭାବିଲାପରି ରହିଗଲେ । ପୁଣି ଉଦାସ ଭାବରେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ଆଜିକାଲି ବହୁତ କାର୍ଯ୍ୟବ୍ୟସ୍ତ, ମୋତେ ଏସବୁ କିଛି ଜଣା ନଥିଲା । ତାଛଡ଼ା ଦେହ ବି ଭଲ ନାହିଁ ।” ପୁଣି ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ନେଇ ସେ କହିଲେ, “ହଁ ତାହେଲେ ଆପଣ ସେ ଜମିକୁ କରିନେଇ ନିଜ ନାଁରେ ଦାଖଲ ଖାରଜ କରିନେଲେ ।”

“ହଁ ଆଜି ତ ଡେପୁଟୀ ସାହେବଙ୍କ କଚେରୀରେ ଦାଖଲ ଖାରଜ କରି କାନପୁରକୁ ଫେରୁଛି । ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ପିଲାମାନେ ଆପଣଙ୍କୁ କିଣିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କଚେରୀ ଉପରକୁ କେହି ଯାଇ ନଥିଲେ ।” ଏତିକି କହୁ କହୁ ହଠାତ୍ ତାଙ୍କ କଥା ଧିମେଇ ଗଲା । ସତେ ଯେମିତି ସେ ଭୟରେ ଶିଙ୍ଗିଗଲେ । କହିଲେ, “ରୁଟିଲେ ନାଏବ ସାହେବ, ମୋ ଗାଡ଼ି ଯେମିତି ଶିବପୁର ଆଡ଼କୁ ମୁହାଁଇଗଲା ବରଜୋର ସିଂହ ଆସି ଗାଡ଼ିକୁ ରୋକିଲା । ତା’ ଡେହେରା କେମିତି ଗୋଟାଏ ପାଗଳପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲା, ମୋତେ ମାରିଦେବ ବୋଲି ଧମକ ଦେଇ ଚାଲିଗଲା ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ପ୍ରତି ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଭୟଙ୍କର ଗ୍ଳାନି ଭରିଯାଇଥିଲା । ସେ ଟିକିଏ ବରକ୍ର ହୋଇ କହିଲେ, “ପ୍ରଭୁଦୟାଳ, ଏ ଧମକ ତ ଆଜି ନୁଆ ନୁହେଁ; ଆପଣ ତ ଆଗରୁ ଜାଣନ୍ତି । ଆପଣ ଯେଉଁ ଦିନ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ନାଲିସ ଦାଏର କଲେ, ସେହିଦିନୁ ସେ ପାଗଳ ହେଲେଣି । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଧମକ ମୋତେ କିଛି ନୁଆ ଲାଗୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ତ ସବୁବେଳେ ରିଭଲଭର ଅଛି । ଥାନାବାବୁ ଅମଳଦ୍ ଅଲ୍ଲ ଆପଣଙ୍କୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ଦାୟିତ୍ବ ନେଇଛନ୍ତି । ତଥାପି ଆପଣଙ୍କର ଏତେ ଭୟ କ’ଣ ?”

ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ଟିକିଏ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଆପଣ ଯାହା କହିଲେ ତାହା ଠିକ୍, ତର ଲାଗିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଅଗୁଭ୍ର ଘଟଣା ଘଟିଲେ ମୋର କାହିଁକି ଆଶଙ୍କା ହେଉଛି । କାଲି ମୋତେ ତାଙ୍କ ଜମି ଦଖଲ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଆନମନା ହୋଇ କହିଲେ, “ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ତାଙ୍କ ଜମି ଦଖଲ କରିବା ଆପଣଙ୍କର ହକ୍; କିନ୍ତୁ ଏ ବର୍ଷର ଫସଲଟା ଯଦି ଆପଣ ନ କାଟନ୍ତି, ଭଲ ହୁଅନ୍ତା ।”

“ସେ ଜମି ମୋର । ଫସଲ ହେଉଛି ଜମିର, ତେଣୁ ସେ ଫସଲ ହେଉଛି ମୋର । ସେହି ଜମି ଦଖଲ କରିବାପାଇଁ ଆପଣ ମୋତେ ଟିକିଏ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ ବୋଲି ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଆସିଛି ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ପ୍ରଥମେ ଚୁପ୍ ରହିଗଲେ, ତା’ପରେ ଖୁବ୍ ସାହସ ଧରି କହିଲେ, “କ୍ଷମା କରିବେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ, ମୁଁ ଏ ମାମଲରେ ସାମିଲ ହେବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ । ମୁଁ ଜାଣେ ଆଇନ ଆପଣଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ନୈତିକତା ଆପଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ନାହିଁ । ଆପଣ ତ ନିଜେ ଦେଖୁଛନ୍ତି, ମୋ’ ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ । ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ ଜର ବି ଅଛି ।”

ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଟିକିଏ ତମତମ ହୋଇ କହିଲେ, “ଆପଣ ଠିକ୍ କହିଲେ ନାଏବ ସାହେବ, ନୈତିକତା ମୋ ସପକ୍ଷରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କେହି ଆସି ମୋତେ କହୁ ତ, ଏ ଦୁନିଆରେ କାହା ପାଖରେ ନୈତିକତା ଅଛି ? ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ନିଜର ଭାବି ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲି ଓ ଆପଣଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ଚାହେଁଥିଲି । କିନ୍ତୁ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ସହୃଦ ଆପଣଙ୍କର ଯେଉଁ ଦମ୍ଭ ସଂପର୍କ ଅଛି ମୁଁ ବୋଧହୁଏ ତାହା ଭୁଲି ଯାଇଥିଲି । ଯେତେ ହେଲେ ବରଜୋର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଶଳା ନା ! ହଉ ଭଲ କଥା, ମୁଁ ଆଉ ଆପଣଙ୍କୁ କିଛି ଦେବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ଉଠି ଚାଲିଗଲେ ।

କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଏକ ଅଶାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କରି ଦେଇ ଚାଲିଗଲେ ।

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଏସବୁ କଥା ଭୁଲିଯାଇ ଶୋଇବାପାଇଁ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ବି ନିଦ ହେଲା ନାହିଁ; ଦୁଇ ଦଣ୍ଡାକାଳ ଏକତ୍ର ସେକତ୍ର ହୋଇ ଶେଷରେ ଉଠି ବସିଲେ । ତା’ପରେ ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଲେ, “ଭିକ୍ଷୁ, ମୁଁ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଉଛି, ଦଣ୍ଡାକ ଭିତରେ ଫେରି ଆସିବି ।”

ସେଦିନ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ବହୁତ ଲୋକ ଜମା ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହ ଆସିଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ଖାତରରେ ନାଟତାମସା ଚାଲିଥିଲା ।

ସେହି ନାଟତାମସାରେ ଯୋଗଦେବାପାଇଁ ଓ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଭୋଜନ ପାଇଁ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ମିଳିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଦେହ ଖରାପ ଥିବାରୁ ସେ ଯାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ଖବର ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଲୁଗାପଟା ଘୋଡ଼ାଇ ହୋଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଭାରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ

ଲଗିଲା । ସେ ତାଙ୍କୁ ସାଗତ କରି ପଚାରିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ଆସନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଘରେ ବୋଧହୁଏ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସବୁ କ’ଣ ଗୋଟାଏ ରୋଗ ! ନିଆଁ ଟିକିଏ ଗରମ ହୋଇଯାନ୍ତୁ ।” ତା’ପରେ ସେ ତାଙ୍କ ପକାଇଲେ “ଆରେ ବରଜୋର, ନାଏବ ସାହେବଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଗ୍ଲାସ ଆଣ ।”

ବରଜୋର ସିଂହ ରୂପା ଗ୍ଲାସରେ ଗ୍ଲାସେ ମଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବଢାଇଦେଲେ ଓ ସେ ତାକୁ ତକ ତକ କରି ଏକା ନିଶ୍ୱାସରେ ପିଇଦେଇ ଗ୍ଲାସ ରଖିଦେଲେ । ଗୁରୁ-ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ ଘର ଭିତରେ ଅଳ୍ପ କେତେ ଜଣ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି । ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହ ଝଟ ଉପରେ ଗୋଟାଏ ତକିଆ ଧରି ଆଖିବୁଜି ଶୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ସେ ଶୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି; କିନ୍ତୁ ପରେ ଦେଖିଲେ ସେ ତାଙ୍କ ହାତ ବରବର ଚାଲୁଛି, ଗୋଟାଏଲେଖା ଗ୍ଲାସ ନେଇ ଓଠରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଉଛି, ପୁଣି ତଳେ ରଖି ଦେଉଛି । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବରଜୋର ସିଂହ ବସିଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଆଖି ଲାଲ ହୋଇ ନିଆଁ ପରି ଜଳୁଥିଲା । ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କ ଗ୍ଲାସରେ ଯେତେ ବଞ୍ଚିଲ ମଦ ଭର୍ତ୍ତି କରୁଥିଲେ ତା’ଠୁ ଆହୁରି ଶୀଘ୍ର ନିଜ ଗ୍ଲାସ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରୁଥିଲେ । ସେଠି ଆଉ ଦୁଇ ତିନିଜଣ ଲୋକ ଥିଲେ ଯାହାଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କେବେ ଆଗରୁ ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ସମ୍ଭବତଃ ସେମାନେ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆସିଥିଲେ ।

ସାମନାରେ ନାଚତାମସା ଚାଲିଥାଏ, କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସେଗୁଡ଼ା କିଛି ଦେଖୁ ନଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବ ଦେଖିଲେ ସେଥିରେ ବିଶେଷ କିଛି ଆନନ୍ଦ କନ୍ଦା ଉତ୍ସାହ ନଥିଲା । କିଛି ସମୟ ଗୀତ ଶୁଣିଲା ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ କାନ ପାଖରେ ଚୁପ୍‌କରି କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଗୋଟାଏ ଜରୁରୀ କାମ ଥିବାରୁ ଆସିଥିଲି, ନଚେତ୍ ଏତେ ଦେହ ଖରାପରେ ଆସି ନଥାନ୍ତୁ ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ପଚାରିଲେ, “କେବେ ସେ ପାଖଘର ଭିତରକୁ ଯିବା କି ?”

“ନାହିଁ ଦରକାର ନାହିଁ । ଏଇଠି ଗୋଟାଏ କଣରେ ବସିଗଲେ ହେବ । କିନ୍ତୁ ବରଜୋରଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଡକାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ତାଙ୍କ ବିଷୟରେ କଥାବାତ୍ତା ଅଛି ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଯାହା ହେବାର ଥିଲା ତ ହୋଇଗଲା । ଭବିଷ୍ୟତରେ କ’ଣ ହେବ ତାହା କାହାର ହାତକଥା ନୁହେଁ, କେହି ତାକୁ ବନ୍ଦ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । ଆପଣ ଯାହା କହିବେ ମୁଁ ଜାଣେ । ପ୍ରଭୁଦୟାଲ କାଲି ବରଜୋରର ଜମି ଦଖଲ କରିବ; ଏହା ନା ଆଉ କ’ଣ କଥା ଅଛି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚମକିପଡ଼ି ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ ଏସବୁ କେମିତି ଜାଣିଲେ, ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା ।”

“ଏଥରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ? ଯେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କୁ ଜାଣେ ସେ ନିଶ୍ଚୟ କହିବ ଯେ ନିଜ ନାମରେ ଜମି ଦାଖଲ ଖାରଜ କରି ସାରିଲା ପରେ କେବେ ଚନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ବସି ରହିବ ନାହିଁ । କ୍ଷେତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଫସଲ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛି, ଏ ବସି ବହୁତ ଆମଦାନୀ ଆଣା ଅଛି; ବିଦା ଦଣ ମହଣରୁ କମ୍ ହେବ ନାହିଁ । ଏମିତି ଫସଲ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କ’ଣ କେବେ ଗୁଡ଼ି ପାରିବ ? କାଲି ସେ ନିଶ୍ଚୟ ବରଜୋରର ହାତ-ଜମିକୁ ଦଖଲ କରିବ ।”

“କିନ୍ତୁ ସେ କାଲି ଦଖଲ କରିବ ବୋଲି ଆପଣ କେମିତି ଜାଣିଲେ ?”

“ନାଏବ ସାହେବ, ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇଥିଲା ନା ନାହିଁ ? ବୋଧହୁଏ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରୁ ନିରାଶ ହେବାରୁ ଆନାବାରୁ ଅମଜଦ ଅଳଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ନିଜ ଗାଁକୁ ଗଲା । କାଲି ସେ ଦଳବଳ ଧରି ହାତରୂପ ଜମି ଦଖଲ କରିବାକୁ ଆସିବ । ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟର କଥା, ସରକାରୀ ଆଇନ, ସରକାରୀ ପୋଲିସ, ସରକାରୀ ବଳ ସବୁ ତାରି ସପକ୍ଷରେ ରହିବେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯଦି ବିନା ସରକାରୀ ସାହାଯ୍ୟରେ ଆସେ, ତାହେଲେ ଜମି କେମିତି ଦଖଲ କରାଯାଏ ଅମେ ତାକୁ ବୁଝାଇଦେବୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନିରାଶ ହେଲାପରି ପଚାରିଲେ, “ତା’ହେଲେ ପୁଣି କ’ଣ କରାଯିବ ?”

ଗଜରଞ୍ଜ ସିଂହ ଭୁଲସୀ ଦାସଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଦୋହା ଉକାରଣ କରି କହିଲେ, ଭଗବାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ଥିବ । ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରକୁ ଯାଇ ବିଶ୍ରାମ ନିଅନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କର ଏମିତି ଜର ଅବସ୍ଥାରେ ଆମ କଥା ବୁଝିବା ପାଇଁ ଯେ ଧାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଅନେକ ଧନ୍ୟବାଦ । ଆପଣ ତ ନିଜେ ଦେଖିଛନ୍ତି ? ଆପଣଙ୍କ କଥାରେ କିଛି କାମ ହେଲା ନାହିଁ । ବାସ୍ତବରେ ଯାହା ଘଟିବାର ଅଛି ତାକୁ ବଦଳାଇ ପାରିବ କିଏ ?”

ବରଜୋର ସିଂହ ନିଜ କାଗାରେ ବସି ପାଟିକରି ପଚାରିଲା, “ହେ, ସେଠି ଆପଣମାନେ ବସି କଣ ଫୁସ୍ ଫୁସ୍ ହେଉଛନ୍ତି ? ଆମକୁ ଟିକିଏ କହନ୍ତୁ ।” ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଭୂଷଣ ସିଂହ ମଧ୍ୟ ଉଠି ବସିପଡ଼ିଲେ ।

ଗଜରଞ୍ଜ ସିଂହ ଜବାବ ଦେଲେ, “ନାହିଁ, କିଛି ନାହିଁ, ଲାଲ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ କଥା ସେ କହୁଥିଲେ ।”

ବରଜୋର ସିଂହ ହସି ହସି କହିଲା, “ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ବିଷୟରେ ଆପଣମାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା ଆପଣମାନେ କରନ୍ତୁ, ମୋତେ କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ ପୁରୁଣୁ ନାହିଁ । ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସାଙ୍ଗେ ବରଜୋର ସିଂହର ଯାହା କରିବାର କଥା ସେ ତାହା ଏକା ଏକା କରିବ ।”

ବରଜୋର ସିଂହର କଣ୍ଠରେ ଏପରି ଏକ ଆଶ୍ୱସ ଥିଲା ଯାହା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭଲ

ଲଗିଲା ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭାଷା ସିଂହ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ବରଜୋର ମୋଟେ ଛୁଡ଼ିନା, ଆମେ ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଅଛୁ । ରଜାପିଲାମାନେ ଆଜି ଏମିତି ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ଯେ କାପୁରୁଷପରି ଚୁପ୍‌ଚପ ବସିରହିବେ । ବଣିଆର ପୁଣି ଏତେ ସାହସ ଯେ ସେ ଆମମାନଙ୍କୁ ଅପମାନ କରିବ ?”

ଏଥିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ମର୍ମାହତ ହେଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କା ଜାଗିଉଠିଲା । ସେ ନିରାଶ ଭାବରେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମୋତେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୁଟି ଦିଅନ୍ତୁ । ମୁଁ ଘରକୁ ଯାଇ ବଶ୍ରାମ କରେ । ମୋ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଚିନ୍ତା ହେବାରୁ ମୁଁ ଚାଲି ଆସିଥିଲି । ଏଣିକି ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯାହା ହେବ ସେ ସବୁ ଆପଣମାନଙ୍କ ହାତରେ ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବାପାଇଁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କିଛି ବାଟ ଯାଉ ଯାଉ କହିଲେ, “ଆପଣ ନିଶ୍ଚିନ୍ତରେ ବଶ୍ରାମ ନିଅନ୍ତୁ । ଏଗୁଡ଼ାକ ତ ଆମ କାମ, ଆମେ କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କରିନେବୁ । ଆପଣଙ୍କୁ ଆମର ଏତିକି ନିନେଦନ ଯେ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆପଣ ଯେମିତି କିଛି ନ ଜାଣିଲ ପରି ଏ ମାମଲାରୁ ଦୂରରେ ରହନ୍ତୁ । ଆପଣ ଯେଉଁ କାମକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ତାହା ଯେମିତି ହେବ ଆପଣ ତାକୁ ଛାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଯାଇ ବଛଣୀରେ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲେ । ଦେହ ଯେମିତି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ମନପ୍ରାଣ ଉଭୟ ମଧ୍ୟ ସେହୁପରି ଅଳିୟାଉଥିଲା ।

ସେ କେତେବେଳେ ଯାଏ ଶୋଇଲେ କିଛି ଜାଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେବକ ଲଛୁରମ ତାଙ୍କୁ ଉଠାଇଲାବେଳେ ସେ ଆଖି ମଲି ମଲି ଉଠି କାହିଁକି ଉଠାଇଲ ବୋଲି ପଚାରିଲେ । ଲଛୁରମ ବଡ଼ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ଲମ୍ବରଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଆପଣଙ୍କୁ ଡକାଇଛନ୍ତି । ଲମ୍ବରଦାର ଆଉ ନାହାନ୍ତି । କିଛି ସମୟ ଆଗେ ତାଙ୍କୁ ମାରି ଦିଆଯାଇଛି । ଆନାବାରୁ ଅମଳଦ୍ ଅଲ୍ଲଙ୍କୁ ଶିବପୁର ପଠାଇ ଦେଇ ଆମେ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିଛୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତମକ ଉଠିଲେ । ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ହେଲା, ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କୁ କିଏ ମାରି-ଦେଇଛି, କିଏ ମାରିଲା ? କେମିତି ମାରିଲା ?”

“ଗୁଲୁନୁ, ସେଠି ଲମ୍ବରଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କଠାରୁ ଆପଣ ସବୁ ଜାଣି ପାରିବେ ! ଗୁରୁବାକର କହନ୍ତି, ରାତି ପ୍ରାୟ ଦଶ ଏଗାରଟା ବେଳକୁ ଲମ୍ବରଦାର ଆନାବାରୁ ଅମଳଦ୍ ଅଲ୍ଲଙ୍କୁ ଘର ଫାଟକ ପାଖରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଫେରି ଯାଉଥିଲେ । ବାହାରଘର ଉପରକୁ ଉଠିଲା ବେଳକୁ ଖୁବ୍ ପାଟି କରି କହିଲେ, ‘ରଖ ରଖ ମତେ ମାରି ପକାଇଲେ ।’

ତାଙ୍କ ତାଙ୍କ ଶୁଣି ଚାଲିବାକର ସବୁ ଦୌଡ଼ିଲେ, ଦେଖିଲେ ଲମ୍ବରଦାର ମୁହଁମାଡ଼ି ପଡ଼ିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କ ପିଠିରୁ ରକ୍ତଧାର କୁଟିଛି । ଲମ୍ବରଦାରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଏହା ଦେଖି ବେହୋସ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଜଣେ ଚାକର ଆସି ଆମକୁ ଡାକିଲା । ଆମେ ବି ଦୌଡ଼ିକରି ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲୁ । ତେତା ହେବାକୁ ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଉ ଥାନା ବାବୁଙ୍କୁ ଡାକିନେବା ପାଇଁ ପଠାଇଛନ୍ତି ।”

କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଘଟିବ ବୋଲି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଆଗରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ ଚଞ୍ଚଳ ଏଡ଼େ କାଣ୍ଡ ଘଟିବବୋଲି ତାଙ୍କର ଧାରଣା ନ ଥିଲା, ସେ ଉଠିପଡ଼ି ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ପକାଇଲେ । ପ୍ରଥମେ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ସେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ହତ୍ୟା କଥା ଜଣାଇଦେବେ । କିନ୍ତୁ ପରେ ଭାବିଲେ ସେଥିରେ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । କେଜାଣି କାହିଁକି ହଠାତ୍ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ହେଲା ସତେ ଯେମିତି ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ଏ କଥା ଜଣା ଅଛି । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଚାକରଙ୍କ ସହିତ ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ା ଗାଡ଼ିରେ ବସି ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଶିବପୁର ଚାଲିଗଲେ ।

ତହିଁଆଡ଼ଠିକି ଦଶଟା ବେଳକୁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କର ଉକ୍ତାନ୍ତ ଭେଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ଘରକୁ ଫେରିଲେ ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କୁ ଭାରି ଜର । ଉନିବିନିଶିକାଳ ସେ ବେହୋସ ହୋଇ ବିଛଣାରେ ପଡ଼ିରହିଲେ । ଭିକ୍ଷୁ ରାଜପୁରକୁ ଲୋକ ପଠାଇ ମୁନସି ରାମସହାୟ ଓ ଯମୁନାକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଦେହ ଖରାପ କଥା ଜଣାଇଦେଲା । ଯମୁନା ଆସିବା ଅବସ୍ଥାରେ ନ ଥିଲେ, ତେଣୁ ମୁନସି ରାମସହାୟ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖିବାପାଇଁ ନିଜେ ଆସିଲେ । ଗୁରୁଦିନପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଜର ଛାଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କ ଦେହ କାହିଁକି ଏଡ଼େ ଖରାପ ହେଲା ରାମସହାୟ ଘାଟମୁଣ୍ଡରେ ପହଞ୍ଚି ବୁଝି ପାରିଲେ ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ହେବାପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ହତ୍ୟାର ସବୁକଥା ରାମସହାୟଙ୍କୁ ଶୁଣାଇଲେ । ସବୁକଥା ଶୁଣିଯାଇ ରାମସହାୟ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ବାବା ଜ୍ଞାନ, ସୌଭାଗ୍ୟର କଥା ଏ କେସବୁ ତମେ ଦୂରରେ ରହିଛ । ଦିନେ ନା ଦିନେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲର ଏ ଅବସ୍ଥା ନିଶ୍ଚୟ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଅସାଧୁତା ଓ ଅତ୍ୟାଚାର ବେଶି ଦିନ ରହେନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଶ୍ରୀମତୀ କଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ତାହେଲେ ମାମୁ, ଏହି ଆଇନ ଓ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା ସବୁ କାହିଁକି ରହିଛି ?” ତା’ପରେ କ’ଣ ଗୋଟାଏ ମନେ ପଡ଼ିଲା ପରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହଠାତ୍ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମାମୁ, ବରଜୋର ସିଂହ ଗିରଫ ହୋଇଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଆପଣ କହୁ ଜାଣନ୍ତି ?”

“ନା, ବରଜୋର ସିଂହ ତ ଗିରଫ ହୋଇନାହାନ୍ତି । କାରଣ ସେ ଏବେ

ଘାଟମପୁରରେ ନାହାନ୍ତି, ତାଙ୍କର ପିଲାପିଲି ସମସ୍ତେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ହତ୍ୟାର ସମ୍ଭାବନା ସୁଦ୍ଧା ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଚୁନିଠା ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଗଜରାଜ ସିଂହ କହନ୍ତି ଯେଉଁ ଦିନ ଏ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ହେଲା ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କ ସହିତ କାନପୁର ଚାଲିଯାଇଥିଲେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଏଗୁଡ଼ାକ ସବୁ ମିଛ, ତାହା ମିଛ, ସେଦିନ ରାତିରେ ତ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରଠାରେ ଯାହା ହେଉଥିଲା । ମଉଜ୍ ମଜଲିସ୍ ଓ ମଦର କାରବାର ଚାଲିଥିଲା । ଏସବୁ ତ ମୁଁ ନିଜ ଆଖିରେ ଦେଖି ଆସିଛି । ମୁଁ ସେହି ଉତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେଇ ରାତି ନଅଟାବେଳେ ତାଙ୍କ ଘରୁ ଫେରିଥିଲି ।”

ରାମସହାୟ କହିଲେ, “ଗଜରାଜ ସିଂହ କହନ୍ତି ଯେ ତମେ ଯିବା ପରେ ପରେ ଉତ୍ସବ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । କାରଣ ବର୍ଷା ବନ୍ଦ ହେବାରୁ ସେ ଚାଲିଗଲେ, କେବଳ ବର୍ଷା ଯୋଗୁ ସେ ଅଟକି ରହିଥିଲେ ।” ତା’ପରେ ସେ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ କରି କହିଲେ, “ତୁମେ ଯେମିତି ଏ କେସରେ ନପଡ଼ । ସେଥିରୁ ତୁମକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ମୋତେ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ ରହି ପୁଣି କହିଲେ, “ମାମୁଁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ପଚାରୁଛି ଏହି କେସରେ ମୁଁ ଚୁପ୍ ରହିବା କ’ଣ ଉଚିତ ହେବ ? ମୁଁ ଚୁପ୍ ରହି ଜଣେ ହତ୍ୟାକାରୀକୁ ବଞ୍ଚାଇବାଦ୍ୱାରା ନ୍ୟାୟ ଓ ଆଇନକୁ ହତ୍ୟା କରିବାକୁ ହେବ । ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି, ଏହି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ନ୍ୟାୟ ଓ ଆଇନ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏବଂ ଏହି ସରକାର ମୋ ଉପରେ ଏହି ଦାୟିତ୍ୱ ନ୍ୟସ୍ତକରି ମୋ କଥାରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖିଛନ୍ତି । ନ୍ୟାୟର ପଥରୋଧ କରି ମୁଁ କ’ଣ ଏହି ବ୍ରିଟିଶ ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟତା କରିବି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ମୁନ୍ସି ରାମସହାୟଙ୍କର କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଥିଲା । ସେ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ ଚାଲି ଚନ୍ଦ୍ରାକାଶ ଶେଷରେ ଏକ ଘାସ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ବାପା, ତମେ ଯାହା କହୁଛ ଠିକ୍ । ନ୍ୟାୟ ପଥରୁ ବିଚଳିତ ହେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ହେଲେ ଆଇନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବରଜୋର ଯେତେ ଦୋଷୀ ବୋଲି ଦେଖାପଡ଼ୁଛି ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନୁହେଁ । ତଥାପି ଆଇନଅନୁସାରେ ତ ବରଜୋର ନିଶ୍ଚୟ ହତ୍ୟା କରିଛି । ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ଯେଉଁ ଦଣ୍ଡ ମିଳିଲା ସେଥିରେ ମୋର ଆଦୌ ଦୁଃଖ ନାହିଁ । କାରଣ ତା’ ପାଇଁ ସେ ଦଣ୍ଡ ଠିକ୍ । ହେଲେ ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ମନଇଚ୍ଛା ଦଣ୍ଡ ଦେବା ପାଇଁ ବରଜୋର ସିଂହର କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତମେ ଯାହା ଠିକ୍ ଭାବୁଛ କର, ମୁଁ ତୁମକୁ ବାରଣ କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।”

ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ରାମସହାୟ ରାଜପୁର ଚାଲିଗଲେ ଓ ଗଲବେଳେ

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଦେଇ ଗଲେ, “ଦେଖ ବାପା, ଖୁବ୍ ଦୃଢ଼ିଆରୁରେ ତମେ କାମ କରିବ ଓ ଖୁବ୍ ସାବଧାନରେ ଚଳୁଥିବ । ଅବଶ୍ୟ ତମେ ବଡ଼ ଅତିସର, ତମକୁ ହାତ ଉଠାଇବାକୁ କାହାର ସାହସ ହେବ ନାହିଁ, ତଥାପି ସାବଧାନ ରହିବା ଦରକାର । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି ସାବଧାନ ରହିଲେ ବିପତ୍ତି ପଡ଼େନାହିଁ ।”

ଆଠଦିନ ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟଙ୍କ ଆଗରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେଲେ ଯାହା ଫଳରେ ବରଜୋର ସିଂହ ନାଁରେ ଗିରଫ ପରଓ୍ଵାନା ବାହାରଗଲା ।

ପ୍ରଭୁଦୟାଲଙ୍କ ଶୁଦ୍ଧି ଯା ତେର ଦିନରେ ହୋଇଗଲା କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ; ସେହି ଶୁଦ୍ଧି ଯାକୁ ଯାଇ ନ ଥିଲେ । ଶୁଦ୍ଧି ଯାହାର ପନ୍ଦର ଦିନ ପରେ ଜେଦେଇ, ପୁଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରେ ଯାଇଁ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଶୁଦ୍ଧି ଯାହାରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତି ଅଭିଯୋଗ କରି ଜେଦେଇ କହିଲେ, “ଦିଅର, ଭାଗ୍ୟତ କେବଳ ଆମ ଉପରେ ରୋଷ ବହୁ ନାହିଁ, ତମେ ବି ଆମ ଉପରେ ରୋଷ ବହୁଛ । ଶୁଦ୍ଧି ଯା ଦିନ ମୁଁ ତମକୁ କେତେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲି; କିନ୍ତୁ ତା ପରେ ବି ତମର ଦେଖା ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଏବେ ଏହି ଅନାଥ ପିଲାକୁ ଧରି ତମର ପାଖରେ ଶରଣ ପଶିବାକୁ ଆସିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦେଖିଲେ ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁ କଳାପଡ଼ି ଯାଇଛି, ପୁଅ ଚେହେରା ଆଉ ନାହିଁ । ବଡ଼ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ ସେ କହିଲେ, “ଭଉଜ, ତମେ ତ ଜାଣ ମୁଁ ବରଜୋର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେଇଛି ଓ ମୋର ସାକ୍ଷ୍ୟରେ ତା’ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଓ୍ଵାରଣ୍ଟ ବାହାରୁଛି । ଏପରି ଅବସ୍ଥାରେ ତମ ଘରକୁ ଯିବା ମୋର ଉଚିତ ନ ଥିଲା ।”

“ଠିକ୍ କହିଲ ଦିଅର, ତମେ ତ ଆମର ବଡ଼ ଆଶା । ଥାନାବାବୁ ଅମଳଦ୍ ଅଳ୍ପ ସ୍ଵାଙ୍କର ବଡ଼ ବ୍ୟଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଏ ମାମଲାକୁ ଏକ ପ୍ରକାର ଚପାଇ ଦେଇଥିଲେ ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଜେଦେଇଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ଭରିଗଲା । ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ଦେବରଜା, ଏବେ ଘାଟମପୁରରେ ଆମର ଆପଣାର ବୋଲି କେହି ନାହିଁ । ମୋ ବଡ଼-ଭାଇ କାନପୁରରୁ ଆସିଛନ୍ତି; ସେ କହୁଛନ୍ତି ଆମେ ଯାଇଁ କାନପୁରରେ ରହିବୁ । ଏଠି ରହିବା ଭଲ ନୁହେଁ । ସେଇକଥା ମୁଁ ତୁମକୁ ପଚାରିବାକୁ ଆସିଛି ।”

“ଏଥିରେ ମୁଁ କଣ କହିବି ଭଉଜ, ତମେ ଯାହା ଠିକ୍ ଭାବିବ, କରିବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତୁମକୁ ଗୋଟିଏ କଥା କହି ଦେଇ ପାରେ । ଏହି ଶିବପୁରରେ ତମପ୍ରତି କେହି ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାର କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ସରକାର ଅଛନ୍ତି ଓ ସରକାରଙ୍କର ଆଇନ୍ ବି ଅଛି । ସରକାର ଓ ତାଙ୍କ ଆଇନର ପ୍ରଭାବ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଅଛି ।”

ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଗୋଟିଏ ଥଳୀ ବଢାଇ ଦେଇ କହିଲେ,

“ଦିଅର, ମୁଁ ଭଲକୁ କହ ଦେଇଛି ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରକୁ ନେଇଯାନ୍ତୁ । କାନସ୍‌ପୁରରେ ସେ ତା’ ପତ୍ନୀ କାମ ଶେଷ କରିବ, ମୁଁ ଏଠି ରହି ବିଲବାଡ଼, ଘରଦ୍ୱାର ଦେଖିବି । ଏଠି ସ୍ୱାକ୍ଷର ଯେତେ ଯାହା ଅଛି, ତାକୁ ଆସ୍ତେ ଏକାଠି କରିବାକୁ ହେବ । ଦେବରଜା, ତମେ ଆମର ବହୁତ ଉପକାର କରିଛ, ଏଇ ଶହେଟା ସୁନା ମୋହର ତମପାଇଁ ମୁଁ ଆଣିଛି; ନଅ ।”

ସେହି ଥିଲାକୁ ଘୁଣ୍ଟି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ମୁରୁକି ହସାଦେଇ କହିଲେ, “ଭଉଜ, ମୁଁ ଯାହା କରୁଛି, ସେ ସବୁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଅନୁରୋଧରେ କରୁଛି । ନ୍ୟାୟ ଓ ମମତା ବିକା କଣା ଜନସ ନୁହେଁ । ଏହି ଟଙ୍କା ପଇସା ଜୀବନର ସବୁ ଦୁଃଖର ମୂଳ । ଦେଖ ଭଉଜ, ତମେ ମୋତେ ଏ ପ୍ରଲେଭନରେ ପକାଅ ନାହିଁ । ଆଉ ମୁଁ ବି କହୁଛି ତମକୁ, ତୁମେ ନିଜେ ଯେମିତି କୌଣସି ପ୍ରଲେଭନରେ ନ ପଡ଼ ।”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଜେଦେଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । କାରଣ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ପରମ୍ପରାରେ ତଳ ଆସିଥିଲେ ସେଥିରେ ସବୁ ପ୍ରକାର ଜନସର କଣାବିକା ସମ୍ଭବ । ତେଣୁ ସେ କହିଲେ, “ଦିଅର, ତୁମେତ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ନୁହଁ, ତୁମେ ଜଣେ ଦେବତା ଭାବେ ତୁମର ମଜାଳ କରନ୍ତୁ ।” ଏତିକି କହି ଭକ୍ତି ଓ ଭାବବେଗରେ ସେ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ପାଦ ଛୁଇଁ ପକାଇଲେ ।

ସେ ଦିନ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର କାଗଜ ପତ୍ର ନେଇ ମୀର୍-ସାହେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାର ଥିଲା । ସେ ଜେଦେଇକୁ କହିଲେ, “ଭଉଜ, ତମେ ଖାଇକରି ଯିବ ।” ସ୍ତ୍ରୀ ସେ ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଲେ, “ଲମ୍ବୁରଦାଶିଣୀ ଏକାଠି ଖାଇବେ । ତୁ ତାଙ୍କୁ ଏଠି ବସାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କର । ମୁଁ ଟିକିଏ ଉପସ୍ଥିତଦ୍ୱାରା ସାହେବଙ୍କ ପାଖରୁ ଆସୁଛି । ଘଣ୍ଟାଏ ଦେଇଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ଚାଲି ଆସିବି ।”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଦେଖିଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ମୀର୍-ସାହେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କ’ଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛନ୍ତି । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ମୀର୍-ସାହେବ କହିଲେ, “ଆସ ଆସ, ତମେ ବହୁତ ଦିନ ବଞ୍ଚିବ । ତୁମର କଥା ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଡ଼ୁଥିଲା ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଚେହେରା ଖୁବ୍ ମଲିନ ପଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ସେ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ କରି ବସିଥାନ୍ତି, ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଅଡ଼କୁ ଆଦୌ ଅନାଉ ନଥାନ୍ତି । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବସିଯିବା ପରେ ମୀର୍-ସାହେବ କହିଲେ, “ଜ୍ୱାଲ ବାବୁ, ଗଜରାଜ ସିଂହ କହୁଛନ୍ତି ତୁମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପାଇଁ ଦାୟୀ । ତମେ ଯଦି ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେଇ ନଥାନ୍ତି, ତାହେଲେ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ଓ୍ୱାରଣ୍ଟ ବାହାର ନଥାନ୍ତା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଧୀର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ହଜୁର୍, ମୁଁ ଯଦି ବରଜୋର ସିଂହ ବରୁକରେ ସାକ୍ଷୀ ଦେଇ ନଥାନ୍ତି, ତେବେ ତାଙ୍କ ନାଁରେ ଓଁରାଶ୍ଚ ବାହାର ନଥାନ୍ତା ଯତଃ; କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ମର୍ଦ୍ଦର କେସ୍ ଛପିଯାଇଥାନ୍ତା । ସରକାରଙ୍କର ସେବକ ହୋଇ ମୁଁ ଆଇନ ଓ ନ୍ୟାୟର ଗଳାରେ କରନ୍ତି କେମିତି ? ପୁଣି ଏବେ ହୋଇଛି ବା’ କ’ଣ ? ମକଦ୍ଦମା ତ ଆଦୁର ଚାଲିବ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଜରାଜ ସିଂହ ଆଖି ଉଠାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ । ଚେହେରା ଯେମିତି ନିଷ୍ପ୍ରଭ, ଉଦାସ, ଦୃଷ୍ଟି ସେମିତି ତରଳ । ସେ କହିଲେ, “ମୃତ୍ୟୁର ଉପରେ ଆଉ ମକଦ୍ଦମା ଚାଲିବ କ’ଣ ଜ୍ଞାନବାବୁ ? ବରଜୋର ସିଂହ ଆଉ ଏ ସଂସାରରେ ନାହାନ୍ତି, ସେ ନିଜ କାମପାଇଁ ନିଜକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇସାରିଛନ୍ତି । ପଥଶିଫନ ଯଜ୍ଞପୁରରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ସେ ଓଁରାଶ୍ଚ କଥା ଶୁଣି ବିଧିନୀରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କାଲି ମୁଁ ତାଙ୍କର ପିଲାପିଲାଙ୍କୁ ନେଇ ବିଧିନୀ ଯାକଥିଲି । ସେଠି ତାଙ୍କର ଶବସଜ୍ଜାର କରାଦେଇ ରାତିରେ ଫେରିଆସିଲି ।” ତା’ପରେ ଗୋଟାଏ ଶୁଖିଲା ହସ ହସି ଗଜରାଜ ସିଂହ କହିଲେ, “ଗୁଡ଼ନ୍ତୁ ସେ କଥା ତ ସରିଲାଣି । ବରଜୋର ସିଂହ ତ ଚାଲିଗଲା, ଆଉ ଏବେ କିଏ ତାର କ’ଣ କରି ପାରିବ ?” ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଆଖିରୁ ହଠାତ୍ ଲୁହ ସେ-ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଏକଥା ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ବରଜୋର ସିଂହ ଜଣେ ଖୁବ୍ ଭଲଲୋକ ଯଦିଓ ସେ ନିତାନ୍ତ ହତଭାଗ୍ୟ । ଦୁନିଆରେ କାହାର କେବେ ସେ କ୍ଷତି କରିନାହିଁ । ଯେତେଦୂର ପାରିଛି ପ୍ରାଣ ଦେଇ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ଏସବୁର ଫଳ ହେଲା ଏସ୍ତା; ଜମି ଗଲା, ଜୀବନ ଗଲା, ପୁଅଟିଏ ଅନାଥ ହେଲେ ଓ ସ୍ତ୍ରୀ ବିଧବା ହେଲା । ତା’ ସ୍ତ୍ରୀର ବାପଘର ବିଧନୁ, ଏବେ ସେଇଠି ବସି ସେ କାନ୍ଦୁଛି । ଦୁଇଟି ପୁଅ—ବୟସ ଜଣକୁ ବାର, ଜଣକୁ ଦଶ, ଝିଅକୁ ତେର ବର୍ଷ ହେବ । ଏବେ ତାରି ବାହାଘର ପାଇଁ ଚନ୍ତା । ସେମାନେ କେମିତି ଚଳିବେ କିଏ ଜାଣେ ? ଭଗବାନ ଭରସା ।”

ମାର୍ଗସାହେବ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଖିକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲି ତ, ରୂପ ନ୍ୟାୟ ଧର୍ମର ଫଳ କ’ଣ ଫଳିଲା ? କିନ୍ତୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ମୁଁ ଚାହାଁଇଥିଲି ଯେଉଁଠି ଏକପକ୍ଷରେ ନ୍ୟାୟ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଦୟା ଓ ଧର୍ମ ଭିତରେ ଦୁଇ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ସେଠି ନ୍ୟାୟ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ଏପରି କ୍ଷେତ୍ରରେ ତମେ ଯାହା କରିଛ ତାହା ଠିକ୍ ।”

ବରଜୋର ସିଂହ ଯେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବ ଏକଥା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଦୌ ଭାବି ନଥିଲେ କିମ୍ବା ସେ ଆଉ କ’ଣ କରିବସିବ ସେ କଥା ବି ସେ ଚିନ୍ତା କରି ନଥିଲେ । ସେ କେବଳ

ଭାବୁଥିଲେ ଦୋଷୀକୁ କେମିତି ଦଣ୍ଡ ହେଉ । କିନ୍ତୁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ଆସୁଥିବାରୁ କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ମନ ଏକାବେଳାକେ ଚହଲିଗଲା । ସେ ରୁପସ୍ତ୍ର ବସି କିଛି କାଳ ଚିନ୍ତା କଲେ । ତାଙ୍କର ମନେ ହେଲା ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଇଁ ସେ ସ୍ୱପ୍ନରୁ ଦାସୀ । ହଠାତ୍ ସେ ମୁହଁ ଉଠାଇ ମୀର ସାହେବଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ଯଦି ଭୁଲ ନ ବୁଝିବେ, ତେବେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବି ।”

“ହଁ, ହଁ, ଖୁସିରେ ପଚାରିନ୍ତୁ, ଏଥିରେ ଭୁଲ ବୁଝିବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

“ଆଜ୍ଞା ହଜୁର, ଆପଣ ଯଦି ମୋ’ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଆପଣ କ’ଣ କରିଥାନ୍ତେ ?”

ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି ମୀର ସାହେବଙ୍କ ମୁହଁରୁ ହସ ମରିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନବାବୁ, ତମେ ତ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ମୁସ୍ଲିମ୍ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଲ । ମୁଁ କ’ଣ କରିଥାନ୍ତି କହି ପାରିବି ନାହିଁ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ରୂପେ ଯାହା କରିଛୁ ମୁଁ ତାହା କରିନଥାନ୍ତି । ହୋଇପାରେ ତମେ ଯାହା କରିଛ, ମୁଁ ଠିକ୍ ସେୟା କରିଥାନ୍ତି । ମୁଁ ଭାବୁଛି ତମେ ପ୍ରକୃତରେ ଗୋଟିଏ ଜଟିଳ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଛ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନାହିଁ ହଜୁର, ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ମୁଁ ଯାହା କରିଛି ଆପଣ କେବେ ତାହା କରି ନଥାନ୍ତେ । ମୋର ମାମୁଁ ରାମସହାୟ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଏହିପରି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ମୋତେ ଏବେ ଲାଗୁଛି ମୁଁ ବୋଧହୁଏ ଭୁଲ୍ କରିଛି ।” ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର କଣ ଆହୁରି କରୁଣ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧରିନେଇଥିଲି ଯେ ନ୍ୟାୟ ଓ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ସୀମାରେଖା ନାହିଁ, ସେଠି ଆଉ ବିଚାର କରିବାର କୌଣସି ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଦେଖୁଛି ମୋର ସେ ଧାରଣା ଭୁଲ୍ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର କରୁଣଭାବ ଦେଖି ମୀର ସାହେବଙ୍କ ମନ ଚରିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ମୁଁ କୌଣସି ଭାବପ୍ରବଣ ଦୁର୍ବଳତାକୁ କେବେ ସମର୍ଥନ କରେ ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଦୁର୍ବଳତାର ଉପରକୁ ଉଠିପାରନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ବହୁତ ବଡ଼ ମନେ କରେ । ତଥାପି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏପରି ଉପରକୁ ଉଠିବା ଲୋକ ଖୁବ୍ କମ୍ ।” ତା’ପରେ ଏହି ଚର୍ଚ୍ଚା ବନ୍ଦ କରିଦେଇ ମୀର ସାହେବ କହିଲେ, “ଛାଡ଼ି ବନ୍ଦ, ଯାହା ହେବାର ଥିଲା ତ ହୋଇଗଲାଣି । ତାକୁ ତ କେହି ବନ୍ଦ କରି ପାରି ନଥାନ୍ତା, ଆଉ ସେ ବିଷୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚାକରି ଲାଭ କ’ଣ ? ହଉ, କାଗଜ ଆଣ, ଦସ୍ତଖତ କରିଦେବା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିବା ପରେ କେତେକ ପଚାରିଲେ “କ’ଣ ଦିଅର ସାହେବ,

ମୁହଁ କାହିଁକି ଏତେ ମଳିନ ପଡ଼ିଯାଇଛି ? କ'ଣ ହେଲା କି ? ଏଠୁ ଗଲବେଳେତ ଏମିତି କିଛି ନଥିଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ଭଉଜ, ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘରଠି ଗଜରଜ ସିଂହଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣିଲି ପଥରଦାନ ରାତିରେ ବରଜୋର ସିଂହ ବିଧବଠାରେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ଜେଦେଇ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ବରଜୋର ସିଂହ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିଛନ୍ତି !”
ଟିକିଏ ରହଯାଇ ପୁଣି କହିଲେ “ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ, ନିଜ ଦୋଷପାଇଁ ନିଜ ହାତରେ ସେ ନିଜକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋର ଯାହା ଗଲା, ମୋତେ ତ ଆଉ କେବେ ତାହା ମିଳିବ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନର କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କୌଣସି ଜବାବ ନଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସ୍ତବ୍ଧ ଭାବରେ ଏକ ଗଭୀର ମାନସିକ ଚିନ୍ତାରେ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲେ । ସେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପିଲାକୁଆଙ୍କ କଥା ଭାବୁଥିଲେ, ଜେଦେଇଙ୍କର ଯାହା ଗଲା ତାହା ସେତେ ବେଶୀ ନୁହେଁ । କାରଣ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଏବେ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ସମ୍ପତ୍ତି ଅଛି । ସେ ଶହେ ସୁନା ମୋହର ବ ଗଣି ଦେଇପାରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର କିଛି ନାହିଁ । ସେ ଦର୍ଜମାନ ଭାଇଘରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । ପିଲାକୁଆ ତାଙ୍କର ଅନାଥ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ପାଞ୍ଚ

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଏବେ ପିଲା ହେବାର ଥିଲା । ସେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବାପା ଓ ଖୁଜାଙ୍କ ପାଖକୁ ଫତେପୁର ନ ପଠାଇ ତାଙ୍କ ମାମୁଁଘରକୁ ରଜପୁର ପଠାଇଦେଲେ । ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲଙ୍କର ଏଥିରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ମୁନ୍ଦସି ରାଧେଲଲ ଏକ କଠିନ ସୃଷ୍ଟି କରି ବସିଲେ । ସେ ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲଙ୍କୁ କହିଲେ, “ବାପ କକାଙ୍କ ଘରେ କ'ଣ ବୋହୂର ପିଲା ଜନ୍ମ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ? ଲୋକେ ଶୁଣିଲେ କ'ଣ କହିବେ ? ସୁଅ ଅଫସର ହୋଇଗଲା ବୋଲି ବାପ, କକା, ଘରଦ୍ବାର ସବୁ ଭୁଲିଯିବ — ସ୍ତ୍ରୀର କୌଣସି ମାନେ ନାହିଁ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କଥାକୁ ଟିକିଏ ବୁଲେଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ରାଧା, ସେମିତି କିଛି ନୁହେଁ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି ଘାଟମସୁରକୁ ରାଜପୁର ଖୁବ୍ ପାଖ । ତା’ଛଡ଼ା ମୁନ୍ସି ରାମସହାୟ ନିଜେ ଆସି ବୋହୂକୁ ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେଠି ସେବା କରିବା-ପାଇଁ ଶହ ଶହ ଚାକରବାକର ଅଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ଆମର ଖରାପ ଭବିଷ୍ୟତ କ’ଣ ଅଛି ?”

“ଆଜ୍ଞା କଥା କହୁଛୁ ଭାଇ, ତା’ହେଲେ ଆମେ ଆଉ କ’ଣ ପାଇଁ ଅଛେ ?” ରାଧେଲଲଙ୍କର ବଡ଼ପୁଅ ରାମଲଲ କହିଲା, “ଆମେ ଯେମିତି ଭଲମନ୍ଦ ଦେଖି ପାରିବା, ସେବା-ଶୁଣ୍ଠିଷା କରି ପାରିବା, ଚାକରବାକର କ’ଣ ସେମିତି କରି ପାରିବେ ?”

ରାମଦୟାଲ କଥା ଶିବଲଲଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ରାଧେଲଲ କଥାକୁ ଟିକିଏ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ରାମ୍ ଠିକ୍ କହୁଛୁ । ରାମ୍ ମା’ ତା’ ହେଲେ ଏଠି କ’ଣ ପାଇଁ ଅଛି ? ମୁଁ କହୁଛି, ଯାହା ତ ହେଲଣି ହେଲଣି, ପିଲା ଜନ୍ମ ହେବାପରେ ବୋହୂକୁ ଏଠିକୁ ଦି ଚାରି ମାସ ପାଇଁ ନେଇଆସ ।”

ଛୁନଙ୍କା ସେତିକିବେଳକୁ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲଙ୍କ ଘୁକା ଲଗାଇ କରି ଆଣି ପାଖରେ ଠିଆହୋଇ କଥା ଶୁଣୁଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ଠିକ୍ କଥା, ଅଜିତ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ବୋହୂ ଗଲେଣି, ଦି’ରୁ ମାସପାଇଁ ତାକୁ ଜାକ ଅଣୁନା ।” ପୁଣି କ’ଣ ଟିକିଏ ଭବିଷ୍ୟ ପରି ସେ କହିଲା, “ମୁଁ କହୁଛି, ତମେ କାହିଁକି ନିଜେ ଥରେ ଘାଟମସୁର ଚାଲିଯାଇନା ? ପୁଅ ପାଇଁ ଯତ୍ନ ମୋହ ମାୟା କ’ଣ ଭୁଲିଗଲା ? ସେଠିକି ନିଜେ ଯାଇ ବୋହୂକୁ ନେଇ ଆସ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଜୋର୍ରେ ଘୁକା ଟାଣି ଟାଣି କହିଲେ, “ହଁ, ଠିକ୍ କହଲୁ । ଅନେକ ଦିନୁ କାଲି ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହୋଇନା । ଆଜ୍ଞା, ଆସନ୍ତା ମାସରେ ଘାଟମସୁର ଓ ରାଜପୁର ଯିବ ।” ପୁଣି ସେ ଛୁନଙ୍କାକୁ ପଚାରିଲେ, “ଆରେ ଘସିଟେ ଦେହ ଆଜି କେମିତି ଅଛି ?”

କଥାର ସୁଅ ବଦଳିଯିବାର ଦେଖି ରାଧେଲଲ ଓ ରାମଲଲ ସେଠି ଚାଲିଗଲେ ।

ସେମାନେ ଚାଲିଯିବାପରେ ଛୁନଙ୍କା ଆଖିରେ ଲୁହ ଛଳିଛଳ କରି କହିଲା, “କ’ଣ କହିବ, ଏବେ ତ ସେ ଖଟିଆରୁ ଉଠି ପାରୁନାହିଁ । ଜର ତନୁନ ହେଲା ବଢ଼ୁଛି । ଭଜବାନ ତାକୁ ଉଠାଇ ନେଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଏମିତି ଜାଇବା ଅପେକ୍ଷା ମରିବା ଭଲ । ତାକୁ ଦେଖିଲେ ଦେହ ସହୁ ନାହିଁ । ହଁ, କାଲି ତମରି କଥା ସେ ପଚାରୁଥିଲା ।”

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଟିକିଏ ଗୁଡ଼ିଜରି ଯାଉଛି, ତୁ ଘରକୁ ଚାଲ, ମୁଁ ବୈଦ୍ୟକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଉଛି ।”

“ପୋଡ଼ାଯାଉ ତମର ନିଆଁଲଗା ବଇଦ, ଦଶଧର ଔଷଧ ବଦଳାଇ ସାରିଲଣି । କିନ୍ତୁ ଦିନକୁ ଦିନ ବେମାର ବଢ଼ୁଛି । ପଅରିଦିନଠାରୁ ସେ ଔଷଧ ଛାଡ଼ିଦେଲଣି ।” ଏତକ କହି ଛୁନକା ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଶିବଲୀଳ କିଛି କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାତ୍ରିର ଅନ୍ଧାରକୁ ଚାହିଁ ବସି ରହିଲେ । ତାପରେ କହ୍ନେକହ୍ନେ ଉଠିଲେ । ଏବେ କେତେ ଦିନ ହେଲା ତାଙ୍କ ଦେହ ବରାବର ଖରାପ ହୋଇ ଯାଉଥିଲା । ଘସିଟେ ଅନେକ ଦିନ ବେମାର ରହିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ନିତ୍ୟକର୍ମ ଅନେକ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଏବେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ଏକାଟିଆ ବସି ମଦ ପିଉଥିଲେ । ତେଣୁ ମଦର ମାତା ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା ଓ ପିତ୍ତ ପିତ୍ତ ଅନେକ ସମୟରେ ସେ ବେହୋସ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ଏବେ ସେ ନିଜ ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଦୁର୍ବଳତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଯଦିଓ ଛୁନକା ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ସେବା କରୁଥିଲା ତଥାପି ଘସିଟେ ବେମାର ପଡ଼ିବାରୁ ବେଶୀ ସମୟ ତାର ଘସିଟେର ସେବା-ଶୁଣ୍ଠିପାରେ ଚାଲିଯାଉଥିଲା ।

ଘସିଟେର ଅସ୍ତତ୍ୟାଶିତ ମୁଝୁ ଦେଖି ଶିବଲୀଳଙ୍କୁ ଭାରି ଖରାପ ଲାଗିଲା । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କେବେ ଗଭୀର ଭାବରେ ମୁଝୁକଥା ଭାବ ନଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏବେ କାହିଁକି ମୁଝୁ ପଦ ତାଙ୍କର ଭାରି ଭୟ ହୋଇଗଲା । ତାଙ୍କୁ ଲାଗିଲା ଯଦେ ଯେମିତି ଦିନକୁ ଦିନ ତାଙ୍କ ଦେହ ଶିଥିଳ ହୋଇଯାଉଛି । ସେହି ଭୟରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ଲାଗି ସେ ଘାଟମପୁର ଯିବାପାଇଁ ବଡ଼ ବ୍ୟାଗ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିନକୁ ଅନାହିଁ ରହିଲେ ।

ଏବେ ତ ଛୁନକା ଘସିଟେକୁ ହରାଇ ବସିଲା, ତେଣେ ସୁଖି ଶିବଲୀଳଙ୍କ ଦେହ ଖରାପ ହେବାର ଦେଖି ସେ ଭାରି ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଘସିଟେର ଶୁଦ୍ଧିପ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ଖୁବ୍ ଭଲରେ କରିଯାଉ ଏଣିକି ସେ ଶିବଲୀଳଙ୍କ ଘରେ ରହିଲା । ଦିନେ ସେ ଶିବଲୀଳଙ୍କୁ ପଚାରିଲା, “କ’ଣ ହେଲା, ତମେ କ୍ୱାଳା ଘରକୁ କେବେ ଯାଉଛ ? ବୋହୂରୁ ତ ପିଲପିଲି ହୋଇ ସାରିବଣି । ଏବେ ତ ସେ ଘାଟମପୁର ଆସି ସାରିବେଣି ।”

“ହଁ, ଚିଠି ଆସିଛି—ଆଉ ସପ୍ତାହକ ମଧ୍ୟରେ ବୋହୂ ରାଜପୁରରୁ ଘାଟମପୁର ଆସିଯିବ । ଭାବୁଛି ଏହି ସୋମବାର ବା ମଙ୍ଗଳବାରକୁ ମୁଁ ଏଠୁ ଚାଲିଯିବି ।”

“ମୁଁ କହୁଛି ତମେ ଶୀଘ୍ର ବାହାର । ମୋ କଥା ଯଦି ମନକୁ ପାଏ ତେବେ ମୋତେ ବି ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯା ।”

ମୁନ୍ଦି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ତୁ କାହିଁକି ଘାଟମପୁର ଯିବୁ ?”

“ଏଠି ରହି ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ? ସେ ତ ସରଗପୁରକୁ ଚାଲିଗଲା, ତମେ ତ ଘାଟମପୁର ଯାଉଛ । ମୁଁ କହୁଛି ତମର ଆଉ ଘାଟମପୁରରୁ ଫେରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ, ସେଇଠି ପୁଅ ପାଖେ ରହିବା ଭଲ । ସେଇଥିପାଇଁ ମୁଁ ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁଛି, ମୁଁ ଭାବୁଛି ମୋର

ଦୁଇଟି ପୁଅ, ଜ୍ଵାଲ ଆଉ ଭଣ୍ଡା, ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରାରେ ରହୁଥିବା, ଏଠି ମୋର କ'ଣ ଅଛି ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଭାବିଲେ ଛୁନକା ଯାହା କହୁଛୁ ଠିକ୍ । ତେଣୁ ସେ ତାକୁ କହିଲେ,
“ହଉ, ତା’ହେଲେ ତୁ ବାହାର, ଏହି ଯୋମବାରଦିନ ଆମେ ଯିବା ।”

ଶିବଲଲଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଛୁନକା ଯିବା କଥା ଶୁଣି ରାଧେଲଲଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଅତ୍ୟୁଆ ଲାଗିଲା । ତା’ହେଲେ କ’ଣ ଶିବଲଲ ପୁଅ ପାଖରେ ସବୁଦିନ ରହୁବାପାଇଁ ଯାଉଛନ୍ତି, ମନେ ମନେ ଏଇ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସେ ଖୋଜି ଚାଲିଲେ । ଏ ବସ୍ତୁରେ ରାଧେଲଲଙ୍କ ପରିବାରରେ ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ଖଟିବତ୍ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଶନିବାରଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଟିକିଏ ସୁବଧା ପାଇ ରାଧେଲଲ ଶିବଲଲଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ “ଭାଇ, ତମେ ତ ଛୁନକାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଗଲେ, ଘରକାମ ବହୁତ ଅସୁବିଧା ହୋଇଯିବ । ମାସେ ଦମାସେ ତ ଘାଟମଘରରେ ରହୁ ବୋହୂକୁ ନେଇ ଚାଲି ଆସିବ, ଛୁନକାକୁ ବୃଥାରେ କାହିଁକି ନେବ ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “କାହିଁକି, ଘରକାମରେ କ’ଣ ଅସୁବିଧା ହେବ ? ଘରେ ସାନ ବୋହୂ ଅଛନ୍ତି, ସମୁଦ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ ବି ଅଛି । ମୁଁ ଛୁନକାକୁ ନେବାକୁ ଚାହୁଁଛି; କାରଣ ସେ ନ ଗତେ ମୋ କଥା ସେଠି କିଏ ବୁଝାସୁଝା କରିବ ?”

“କାହିଁକି, ସେଠିକି ଜ୍ଵାଲ ବୋହୂ ଅଛନ୍ତି । ତମେ ମାସେ ଦମାସେ ରହୁ ବୋହୂକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଚାଲି ଆସିବ । ଏତିକି ଦିନ କ’ଣ ସେ ତମର ସେବା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ ?”

ବୋହୂକୁ ଧରି ମାସେ ଦୁଇମାସ ଭିତରେ ଫେରିବା କଥା ରାଧେଲଲ ଦୁଇଥର କହିବାରୁ ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ବିଚିତ୍ରଗଲେ, କହିଲେ, “ଜ୍ଵାଲର ବୋହୂ ଜଣେ ବଡ଼ ଅଫିସରର ସ୍ତ୍ରୀ, ସେଥିରେ ପୁଣି ତା କୋଲରେ ପିଲ । ଅନ୍ୟ ଲୋକର ସେବା କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ କ’ଣ ତାକୁ ତହସିଲଦାରର ସ୍ତ୍ରୀ କରିଛନ୍ତି ! ନାହିଁ ରାଧେ, ତା’ ହାତରେ ମୁଁ କାମ କରାଇବି ନାହିଁ । ଏବେ ଜ୍ଵାଲ ଉଚ୍ଚ ଆସନକୁ ଚାଲିଗଲାଣି, ତାର ଓ ତା’ ସ୍ତ୍ରୀର ମାନମର୍ଯ୍ୟାଦା ବହୁତ ବଢ଼ିଗଲାଣି । ମୁଁ ଅସି ବୁଢ଼ା ହେଲିଣି । ମାସେ ଦୁଇମାସ ପାଇଁ ସିନା ଯାଉଛି । ଘାଟମଘରରେ ମନ ଲାଗିଗଲେ ବର୍ଷେ ଛମାସ ରହୁଥିବ । ସେଠି ପହଞ୍ଚି ଯାହା ଠିକ୍ କରିବ । ନିଜ ପୁଅ ତ, କିଛି ପରଲୋକ ନୁହେଁ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧେଲଲ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରିଲେ ଯେ ଶିବଲଲଙ୍କର ଆଉ ଫତେପୁର ଫେରିବାର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ । ରାଧେଲଲଙ୍କର ବଡ଼ ପରିବାର, ବହୁତ ଖର୍ଚ୍ଚ; ଚାରିପୁଅ ରାମଲଲ, ଶ୍ୟାମଲଲ, କଶନଲଲ ଓ ବିଶନଲଲ । ରାମଲଲ ଓ ଶ୍ୟାମଲଲ ପଢ଼ା ଛାଡ଼ି ଯାଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କଶନଲଲ ଓ ବିଶନଲଲ ପଢୁଥିଲେ । ରାମଲଲ ବାହା ହୋଇ

ପାରିଥିଲ । ଉଦ୍ ମଧ୍ୟମା ପାଶୁ କରି ପଟ୍ଟାଣ୍ଡ ଶୁକଣ ଖୋଲୁଥିଲ । ଶ୍ୟାମଲ ଉନ୍ନବର୍ତ୍ତ ହେଲ ଉଦ୍ ମଧ୍ୟମା ଫେଲ୍ ହୋଇ ଏଣେତେଣେ ବୁଲୁଥିଲ । ମୁନସି ଶିବଲଲ କିଛି ପଇସା ବ୍ୟାଜ ଦଶବଦା ଜମି କିଣି ପକାଇଥିଲେ ଓ ସେହି ଜମି ଚଷିବା ପାଇଁ ଶ୍ୟାମଲକୁ ଲଗାଇ ଦେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମଲ ହାତରେ କିଛି କାମ ହେଉ ନଥିଲା । ଜମିରେ ଯେତକ ଢେଙ୍କ ହେଉଥିଲା, ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ପ୍ରାୟ ସେତକ ମିଳି ଯାଉଥିଲା ।

ରାଧେଲଲ ଟିକିଏ ମୁହଁ ଚେଲୁ କରି କହିଲେ, “ଭାଇ, ତମେ ତ ଘରର ଅବସ୍ଥା ଦେଖୁଛ । ତମେ ଏଠୁ ଚାଲିଗଲ ପରେ ଜ୍ଵାଲ ମାଧକୁ ମାଧ ଯେଉଁ ଟଙ୍କା ପଠାଉଥିଲା, ତାହା ବନ୍ଦ କରିଦେବ ନାହିଁ ତ ?”

ଶିବଲଲ ମୁରକହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ରାଧେ ରୁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହ । ମୁଁ ମାଧକୁ ମାଧ ଦଶଟଙ୍କା ଲେଖା ନିଶ୍ଚୟ ତା ପାଖକୁ ପଠାଇଦେବ । ଆଉ କେବେ କିଛି ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ମୋତେ ଲେଖିବୁ । ଯାହା ସୁବିଧା ହେବ ମୁଁ ପଠାଇଦେବ । ହଁ, ରମୁକୁ କହିବୁ ଯଦି ପଟ୍ଟାଣ୍ଡ କାମ ନ ମିଳେ ତେବେ ଜିନା ବୁଲରେ ଶିକ୍ଷନ ଶୁକଣ କରିନେବ । ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ ମୌଲିକା ଯଲତମଉଣ୍ଡାଙ୍କ ସହୃଦ କଥାବାତ୍ସା କରିଛୁ । ଶ୍ୟାମକୁ ଭଲ କରି ବୁଝାଇ ଦେବୁ ଯେ ଯେମିତି ଟିକିଏ ମନ ଦେଇ କାମ କରିବ । ଆମ ଜମି ପାଟରେ ପଞ୍ଚୁଆ ଗଉଡ଼ର ପାଞ୍ଚ ବଦା ଜମି ବନ୍ଦୀ ହେବାର ଅଛି । ତା’ ସଙ୍ଗରେ କଥାବାତ୍ସା କରି ସେ ଜମିଟା ବାଣିଜ୍ୟ ଟଙ୍କା ପଇସା ଅପେ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇଯିବ । ଯଦି ଶାମୁର ବାହାଘର କେଉଁଠି ମୁଟେ, ଲାହେଲେ ଏହି ଟଙ୍କାଦେଇ କରିଦିଅ । ମନେ ହେଉଛି ବାମାଘର ପରେ ତାର ପକ୍ତିତ ନଦଳି ଯାଇପାରେ ।”

ଶିବଲଲଙ୍କର ଅଶ୍ଵାସନା ଶୁଣି ରାଧେଲଲଙ୍କ ମନ ଟିକିଏ ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା । ଏଣିକି ପରିବାର ଚଳାଚଳରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିବ, ଏ କଥା ସେ ସ୍ପଷ୍ଟ ବୁଝି ପାରିଥିଲେ । ପୁଅମାନଙ୍କର ଦୁର୍ବଳ ଓ ଅଯୋଗ୍ୟତା ଯୋଗୁ ତାଙ୍କ ମନରେ ଯେତକ ରାଗ ହେଉଥିଲା, ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଓ ତାର ସ୍ତ୍ରୀର ଯୌତୁକ୍ୟ ଦେଖି ତାଠୁ ଅଧିକ ହିଂସା ହେଉଥିଲା । ଶିବଲଲକୁ ଆଉ କେଣି କିଛି କହିବା ଭଲ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ଜାଣିଥିଲେ । ବଡ଼ଭାଇଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ଗୁଣା ଆସିଯାଇଥିଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ସେହି ଘୃଣା ମନର ଭୟ ତଳେ ଲୁଚି ରହିଥିଲା ।

ଘାଟମଧୁରରେ ପହଞ୍ଚି ଶିବଲଲଙ୍କର ମନେ ହେଲା ସତେ ଯେମିତି ସେ ସ୍ଵର୍ଗରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ନାଁ ସିନା ନାଏବ ତହସିଲଦାର, ନଚେତ୍ ସେଠି ତାଙ୍କର ଯାହା ଖାତର, ଯାହା ହାକିମ, ସେଉଁ ଆଡ଼ା ଚଉଡ଼ା ତାହା ଯେକୌଣସି

ତହସିଲଦାର ସଙ୍ଗେ ସମାନ । ନାଏବ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ବାପ ବୋଲି ଶିବଲଲକୁ ସେଠିକାର ଲୋକମାନେ ସେମିତି ଖାତର କରୁଥିଲେ ତାଙ୍କ କଥା ବି ସେମିତି ମାନୁଥିଲେ । ଲୋକେ ତାଙ୍କ ସହୃଦ ପରାମର୍ଶ କରିବା ପାଇଁ ଆସୁଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ପରାମର୍ଶକୁ ଖୁବ୍ ମୂଲ୍ୟବାନ ମନେ କରୁଥିଲେ । ଘର ତ ସବୁବେଳେ ପୁରରହୁଥାଏ; କେତେବେଳେ କୌଣସି ଜନସଭା ଅଭାବ ନଥାଏ । ଶିବଲଲ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ପଣା ଖେଳିବା ପାଇଁ ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲି ଯାଉଥିଲେ । ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଘର ତାଙ୍କର ବନ୍ଧୁତା ଖୁବ୍ ଘନିଷ୍ଠ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ଶିବଲଲଙ୍କର ଏଠି ଏକ ନୂତନ ଅନୁଭୂତି ଥିଲା । ତାଙ୍କ ମନରେ ସାମାନ୍ୟ ଦୁଃଖ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆତ୍ମସନ୍ତୋଷ ଓ ଅଭିମାନ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନିଜ କାମରେ ଖୁବ୍ ସାଧୁ ସଚ୍ଚୋଟ ଥିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ଶିବଲଲଙ୍କର ନିଜ ଚରିତ୍ର ଭଲ ନଥିଲେ ବି ଅନ୍ୟର ଭଲ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଯେ ଆଦର ନଥିଲା ତା' ନୁହେଁ । ନୂତନ ପରିସ୍ଥିତି ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଜଳବାୟୁରେ ତାଙ୍କର ଭାବି ପଡ଼ୁଥିବା ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଏବେ ଅନେକ ଭଲ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଧନ-ଜନ ଉଭୟ ବଢ଼ୁଥିବାର ଦେଖି ଏକପ୍ରକାର ନୂତନ ଜୀବନର ଉଲ୍ଲାସ ସେ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୀତ ଋତୁ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଓ ଫସଲ ପାଚି ଆସୁଥିଲା । ଦୁଇ ପ୍ରହର ସମୟ । ଶିବଲଲ ବେଠିକଖାନାରେ ବସି ଘୃକା ଟାଣୁଥିଲେ; ବାହାରୁ କିଏ ଜଣେ ଡାକିଲେ, “ଜ୍ଞାନବାବୁ !”

ମୁନ୍‌ସିଂ ଶିବଲଲ ବାହାରକୁ ଚାଲି ଦେଖିଲେ କିଏ ଜଣେ ବାହାରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ଚିହ୍ନି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କାରଣ ସ୍ତ୍ରୀ ହାତରେ ସେ କେବେ ଠାକୁ ଆସି ନଥିଲେ । ବରଜୋର ସିଂହ ବସନ୍ତରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ମନୋମାଳିନ୍ୟ ଘଟିଯାଇଥିଲା ତାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ଦୂର ହୋଇ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଶିବଲଲ ତାଙ୍କ ନିଜ ଅନୁଭୂତିରେ ବେଶ୍ ଜାଣି ପାରିଥିଲେ ଯେ ବାହାରେ ଯେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ ସେ ଜଣେ କେହି ମାମୁଲି ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ, ବସନ୍ତ, ଜ୍ଞାନ ତ ଟୁରରେ ଚାଲିଯାଇଛି, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଫେରିବା କଥା । ଆପଣ ଯାହା କହିବେ, ମୁଁ ତାକୁ କହିଦେବି ।”

“ଆପଣ ଟିକିଏ କହିଦେବେ ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ଏକ ଜୌରୁଆ କାମରେ ଆସିଥିଲେ । ସେ ପୁଣି ପଥର ଢଳ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆସିବେ । ଏହିକି କହିଦେଲେ ହେବ ।” ଠିକ୍ ଏହିକି କହି ଗଜରାଜ ସିଂହ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ଚାଲିପଡ଼ିଲେ; କିନ୍ତୁ କେଜାଣି କାହିଁକି ତାଙ୍କ ପାଦ ଆପେ ଆପେ ରହଗଲା । ପୁଣି ଚାଲିପଡ଼ି ଶିବଲଲକୁ ସେ

ପଚାରିଲେ, “ଆପଣଙ୍କୁ ତ ଆଗରୁ କେବେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଆପଣ କ୍ମାଲ ବାବୁଙ୍କର ବାପା ହେବେ କି ?”

ମୁନସି ଶିବଲୀ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ଠିକ୍ ଧରିଛନ୍ତି, ମୁଁ କ୍ମାଲ ପ୍ରସାଦଙ୍କ ବାପା । ଯଦି କିଛି ଜିଜ୍ଞାସା କଥା ଆସି, କହିଲେ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଦେବି ।”

“ଆପଣଙ୍କୁ ଅକାରଣ କାହିଁକି କଷ୍ଟ ଦେବି । ମୁଁ ନିଜେ ଆସି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବି ।” ତା’ପରେ ପୁଣି ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ସେ କହିଲେ, “ହଉ, ଆପଣ ତ ଜଣେ ଅନୁଭବୀ ଲୋକ; ଆପଣଙ୍କୁ ସବୁ କଥା କହିଦେଲେ କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଧର୍ମସାଧକରେ ପଡ଼ିଯାଇଛି, ହୁଏତ ଆପଣ କୌଣସି ରାସ୍ତା ଦେଖାଇ ଦେଇ ପାରିବେ ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କଠାରୁ ପୁରୁ କାହାଣୀ ଶୁଣି ବରଜୋରଞ୍ଜ ପରିବାର ପ୍ରତି ଶିବଲୀଙ୍କର ମନରେ ଭାରି ଦୟା ଅସିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆପଣ ବଣାସ ରଙ୍ଗର ଠାକୁର ସାହେବ, ମୁଁ କ୍ମାଲକୁ ସବୁକଥା ବୁଝାଇ ଦେବି । ଆଉ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଏ କଥା ମଧ୍ୟ କହିଛୁ ଯେ କ୍ମାଲ ହାତରେ ଯାହା କିଛି ହେବାର କଥା, ତାହା ସେ ନିଶ୍ଚୟ କରିବ । ଏ ବିଷୟରେ ଆପଣ ମୋ ଉପରେ ପୁରା ଭରସା ରଖନ୍ତୁ ।”

ତହିଁ ଆଗଦିନ କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ଟୁରୁ ଫେରିଲା ପରେ ଶିବଲୀ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, କାଲି ଦ୍ଵିପ୍ରହରେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ତୋ’ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲେ !”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ଅଶ୍ଵର୍ଥ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କିଏ, ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ଆସିଥିଲେ—ମୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହେବାପାଇଁ ? କ’ଣ କିଛି କହିଯାଇଛି ?”

“ହଁ, ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ହାତରୁ କଥା କହିବାପାଇଁ ଆସିଥିଲେ । କହୁଥିଲେ ଫସଲ ପାଚି ଲାଗି । ଜେଦେଇଙ୍କ ନାମରେ ତ ଜମି ଦାଖଲ ଖାରଜ ହୋଇଯାଇଛି । ଜେଦେଇଙ୍କ ସେବକ ଲଢ଼ିରାମ ଜମି ଦଖଲ କରିବାପାଇଁ ଦର୍ଶାସ୍ତ୍ର ଦେଇଛି । ପାଚିଲା ଫସଲର କଥା ନା, ସେଇଥିପାଇଁ ତୋର ସାହାଯ୍ୟ ସେ ଚାହୁଁଥିଲେ ।”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଏକ ହତାଶାମୟ ‘କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ବାପା, ମୁଁ ଏଥିରେ କ’ଣ କରିବି ? ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କ ନାଁରେ ଜମି ସେତେବେଳେ ଦାଖଲ ଖାରଜ ହୋଇ ସାରିଛି, ତାକୁ ତ ସେ ଦଖଲ କରିବେ ନିଶ୍ଚୟ । ଆପଣ ନିଜେ କହନ୍ତୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଏଥିରେ କ’ଣ ସାହାଯ୍ୟ କରି ପାରିବି ?”

“ଆଜ୍ଞା ତୁ ଗୋଟାଏ କାମ କର । ତୁ ନିଜେ ଯାଇ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବ୍ୟବସାୟ ପତ୍ରୀକାଠାରୁ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କୁ ଦଖଲ ଦିଆଇ ଦେ । ସେଥିରେ କେବଳ ଏହି ସର୍ତ୍ତ ରହିବ ଯେ ଏ ବର୍ଷର ଫସଲଟା ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କାଟିନେବେ । ତାହେଲେ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ସହଜରେ ଚାଲିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କଣ ଘାଟମଠର ଆସିବୁ ?”

“ହଁ, ସେ ତାଙ୍କ ପିଲାକୁଆ ଧରି ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ଅଛନ୍ତି । ଗଜରାଜ ସିଂହ କହି ଯାଇଛନ୍ତି କାଲି ସକାଳେ ପୁଣି ତୋ ପାଖକୁ ସେ ଆସିବେ ।” ପୁଣି ଟିକିଏ ରହୁଯାଇ ଶିବଲୀ କହିଲେ, “ଯଦି କିଛି ହୋଇ ପାରିବ କବିଦେ, ନିରାଶ୍ରୟ ବ୍ୟବସାୟୀ ସ୍ତ୍ରୀର କଥା ନା !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ଭଦ୍ରାସ ଭାବରେ ଜବାବ ଦେଲେ, “ଦେଖି, କିଛି କରାଯାଇ ଚେଷ୍ଟା କରିବି । ମନେ ହେଉଛି, ଆପଣ ଯେଉଁ ବାଟ ବତାଇଲେ, ହୁଏତ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ସେଥରେ ରାଜ ହୋଇଯାଇପାରନ୍ତି ।”

ସତ୍ୟା ପୂର୍ବରୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଶିବପୁର ଚାଲିଗଲେ । ସେଠି ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଅନ୍ଧାର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ପ୍ରଭୁଦୟାଳୁଙ୍କ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିରରେ ଆଳତି ହେଉଥିଲା । ସୁନ୍ଦର ଧୂମଧାମ ବାଜୁଥିଲା । ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କ ଚାକରମାନେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖି ସପ୍ତଶାମ ସ୍ବାଗତ କରି ବୈଠକଖାନାରେ ନେଇ ବସାଇଦେଲେ ଓ ତାଙ୍କ ଆସିବା କଥା ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଜଣାଇଦେଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସେବକ ଲଢ଼ିରାମ ନିଜ ଘରକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା; ତେଣୁ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ଆସିବାପାଇଁ ଖବର ଦିଆଗଲା ।

ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନିଜ ରହୁବା ଘର ଭିତରକୁ ଡକେଇ ନେଇ ତାଙ୍କର ସ୍ବାଗତ ସବକ ନା କରି କହିଲେ, “ତମେ ଆଜି ଆସିଲୁ ଦିଅର, ମୋର ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟ, ଦୁଇ ଗୁଣି ଥର ଡକାଇଲିଣି । କିନ୍ତୁ ତମେ ତ ସ୍ବାକ୍ଷିମ ଲୋକ, ଯେତେବେଳେ ଦେଖିଲେ ଟୁରୁରେ ।” ଏତିକି କହି ଜେଦେଇ ଟିକିଏ ହସିଦେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କ’ଣ କହିବି ଭାଇଜନ, ଆମେ ତ କାମ କରି କରି ନାକେଦମ୍ ! ଗଲା ବର୍ଷଠାରୁ ଘରେ ବସିବାକୁ ବି ଟିକିଏ ଫୁରୁସତ ନାହିଁ । ନିଜ କାମ ସହିତ ମାରିଯାହେବଙ୍କ ପୁରା କାମ ମୋତେ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । କାଲି ରାତିରେ ଟୁରୁରୁ ଫେରି ଆଜି ସକାଳୁ ହଠାତ୍ ମନେ ପଡ଼ିଲା ଭଉଜଙ୍କ ପାଖକୁ ଅନେକ ଦିନୁ ଯାଇନାହିଁ । ତେଣୁ ଟିକିଏ ସମୟ କରି ଚାଲି ଆସିଲି ।”

“ବଡ଼ ଭଲ କଲ, ଦିଅର ! ତମେ ତ ଏବେ ମୋର ଏକମାତ୍ର ଆଶ୍ରା; ବୟନ, ଛୁଡ଼ା ହେଲ କାହିଁକି ? ମୁଁ ତ ପୁଣି ତମ ଘରେ ରହିକରି ଆସିଛି । କେତେ ସୁନ୍ଦର ତମର ସେ ପିଲାଟି । ମୋ ସହା ଭଲରେ ଅଛନ୍ତି ତ ?”

ଜେଦେଇ ଯମୁନାକୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ବୋଲି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜାଣନ୍ତି; ତେଣୁ ସେ କହିଲେ, “ସେତୁମନ୍ତ୍ରନମସ୍କାର କରୁଛି ।” ପୁଣି ଟିକିଏ ରହୁଯାଇ କହିଲେ, “ଭାଇଜନ, ତମ ପାଖକୁ ଆଜି ଗୋଟାଏ ଜରୁରୀ କାମରେ ଆସିଛି । ତମ ପାଖରେ ମୋର ଗୋଟାଏ ଅନୁରୋଧ ଅଛି ।”

“ହଁ, ଦିଅର, ଲୁହରାସ ହାତରେ ସବୁକାମ କରେଇ ନେଇଛି । ଦୁଇଗୁଣ ଦିନରେ ସେ ଜମିର ଦଖଲ ମିଳିଯିବ । ମାମଲଟା ବହୁତ ଦିନ ହେଲା ପଡ଼ିରହିଲାଣି ।”

“ଭଉଜ, ମୁଁ ତୁମକୁ କହିବାକୁ ଆସିଛି ସେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ପିଲାପିଲି ସମସ୍ତେ ଏଠିକି ଆସିଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଆଜିକାଲି ଭାରି ଅଭାବ, ତମେ ତାଙ୍କୁ ଏ ବର୍ଷର ଫସଲଟା କାଟି ନେବାକୁ ଗୁଡ଼ିଦିଅ । ସ୍ବା’ପରେ ସେମାନେ ଆସେ ଆସେ ତମକୁ ଦଖଲ ଗୁଡ଼ିଦେବେ । ଲୁହରାସକୁ କହିଦିଅ ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜମି ଦଖଲ ନ କରୁ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜେଦେଇଙ୍କର ଚକ୍ଷୁ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇଗଲା । ସେ ତଳକୁ ମୁହଁ ପୋତି ଦେଇ କହିଲେ, “ଦେଖ ଦିଅର, ଦୁନିଆରେ ସବୁ ଲୋକଙ୍କର ଆପଣା ଆପଣା ଭାଗ୍ୟ ଅଛି । ଦୁନିଆରେ କେତେ ଦୁଃଖୀ, କେତେ ଅନାଥ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କାହାର ଦୁଃଖ ପ୍ରକୃତରେ କିଏ ନେଇ ପାରିବ ? ତା’ଛଡ଼ା ଜମିଉପରେ ଆମର ଅଧିକାର ଅଛି, ତମେ ଜାଣିଛ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଭଉଜ, ତମେ ଯାହା କହୁଛ ଠିକ୍ । ତମର ଜମିରେ ଯେମିତି ଅଧିକାର, ଫସଲ ଉପରେ ମଧ୍ୟ ସେମିତି ଅଧିକାର; କିନ୍ତୁ ଜମିରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ଫସଲ ଛଡ଼ା ହୋଇଛି ତାହା ବରଜୋର ସିଂହ ତାଙ୍କ ନିଜ ହାତରେ କରି ଦେଇଯାଇଛନ୍ତି । ଆଜିନିଆରେ ତ ଫସଲ ନିଶ୍ଚୟ ତମର, ହେଲେ ପରପାଇଁ ଟିକିଏ ଦୟା ଓ ଉପକାର କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତୁମକୁ କହୁଛି ।”

ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁରେ ପୁଣି ହସ ଖେଳିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଦିଅର, ସତରେ ତମେ କେଡ଼େ ଭଲ ମଣିଷ; କେଡ଼େ ବଡ଼ ତମର ହୃଦୟ ! ତମେ ନିଜେ ଲୁହରାସକୁ କହିଦିଅ ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦଖଲ ବନ୍ଦ କରିଦେଉ, ତମ କଥା ମୁଁ କ’ଣ କେବେ ଟାଳି ପାରିବ ?” ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ଦିଅର, ତୁମେ ଖାଇକରି ଯିବ । ମୁଁ ନିଜେ ତମ ଖାଇବା ଏଇ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଘିଆରି କରି ଦେଉଛି । ତମେ ବସ, ଟିକିଏ ବସ୍ତ୍ରାମ ନିଅ ।”

“ଏଇ ଥରଟା ମୋତେ କ୍ଷମାକରି ଭଉଜ, ମୁଁ ବାପାଙ୍କୁ କହିକରି ଆସିନାହିଁ । ସେ ଖାଇବାପାଇଁ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥିବେ । ଆଉ ଏଣିକି ଆସିଲେ ଘରେ ଖାଇବା ପାଇଁ ମନା କରିଦେଇ ଆସିବ, ତମର ହାତର ପରସା ଖାଇ ଫେରିବ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ତମର କଥା ହେଲା, ତେବେ କିଛି ଜଳଖିଆ ଖାଇଦେଇ ଯା ।”

ଜଳଖିଆ ଖାଇସାରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ବାହାରକୁ, ଦେଖିଲେ ବାହାର ପାଖେ ଲୁହରାସ ତାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷାରେ ବସିଛି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆସିଲେ ମାନ୍ଦେ ସେ ଉଠିପଡ଼ି ଛଡ଼ା ହୋଇ କହିଲା, “କେମିତି ଆଜି ଏତେ କଷ୍ଟ କଲେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଭଲ ହେଲା ଲୁହରାସ, ତମେ ଆସିଲ । ଶୁଣିଲି ତମେ

ଗୁଣିତର ଭିତରେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ଜମି ଦଖଲ ନେବାକୁ ଠିକ୍ କରନ୍ତୁ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଦଖଲ ପାଇଁ ହୁକୁମ ଦେଇଛନ୍ତି । ଦଖଲ ପାଇଁ ବହୁତ ଡେରି ହୋଇଗଲାଣି । ଫସଲ କାଟିବା ସମୟ ବି ହୋଇଗଲାଣି ।”

“ବୁଝିଲି ଲଛୁରାମ, ଫସଲ କାଟିବା ସମୟ ହୋଇଗଲାଣି । ସେଇଥିପାଇଁ ମୁଁ କହିବାକୁ ଆସିଛି ସେମାନେ ଫସଲ କାଟି ନ ନେବା ଯାଏ ତମେ ଦଖଲ କରିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଲମ୍ବରଦାରଣୀଙ୍କ ସଂଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛି । ସେ ରାଜି ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ତମକୁ ଏହି କଥା ଜଣାଇ ଦେବା ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥା ଲଛୁରାମକୁ ଭଲ ଲାଗିଲାଣି । ସେ କହିଲା, “ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଜିନେ ମାଲିକ, ସେ ଯାହା ଚାହୁଁବେ ତାହା କରିବେ । କିନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ ନାଏବ ସାହେବ, ଜମିବାଡ଼ି କଥାରେ ଦୟାଧର୍ମର ଜାଗା ନାହିଁ । ଏଥିପାଇଁ ଲମ୍ବରଦାରଣୀ କେମିତି ରାଜି ହୋଇଗଲେ ?”

ଲଛୁରାମର ଏ ପ୍ରକାର ଆକ୍ଷେପ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଅଭିଆ ଲାଗିଲା । ସେ ଟିକିଏ କର୍କଶ ଭାବରେ କହିଲେ, “ଯା, ସେ କଥା ତୁ ତୋ ମାଲିକାଣୀଙ୍କୁ ପଚାର । ମୁଁ ଜାଣେ, ପ୍ରଭୁଦୟାଲ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରେ ଆକାଶ ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ । ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ତମକୁ ଏତିକି କହିଦେବା କଥା ଯେ ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜମି ଦଖଲ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନାହିଁ । ବୁଝିଲିଟି !” ଲଛୁରାମର ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଲଛୁରାମ ତା’ ପରେ ଯାଇ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେତେବେଳକୁ ସେ ଆଖିବୁଜି ପଲଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ରାମ କରୁଥିଲେ ଓ ମନରେ ନାନା ପ୍ରକାର ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖୁଥିଲେ । ଲଛୁରାମର ପାଦଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ତାଙ୍କର ସବୁ ସ୍ବପ୍ନ ଉଠିଗଲା । ଆଖି ଖୋଲି ସେ ଲଛୁରାମ ପାଖରେ ଛୁଟି ହୋଇ କହିଲେ, “ଲଛୁ, ଖବର କ’ଣ ?”

ଲଛୁରାମ ଟିକିଏ ଭାବପ୍ରବଣ ହୋଇ କହିଲା, “କ’ଣ ମାଲିକାଣୀ, ଏ ଘରେ ଏବେ କ’ଣ ନାଏବ ସାହେବଙ୍କ ହୁକୁମ ଚାଲିବ ?”

ଲଛୁରାମର ଏ ପ୍ରକାର ରୂପ କଥା ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ତେବେ ମନ କଥା ମନରେ ତପାଇ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ତା’ ନୁହେଁ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଥିଲି ତମ ସଂଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବା ପାଇଁ । ଏ ତ ଗୋଟାଏ ଅତି ଗ୍ରେଟ୍ କଥା, ଏଥିରେ ଏତେ ବିରକ୍ତ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

ଲଛୁରାମ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମାଲିକାଣୀ, ଆପଣ ମୋ ସଂଗେ ଆଗରୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ନେଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଆପଣ ମୋତେ ଏ ଘରର ବୁଝାସୁଝା ଭାବ

ଦେଇଛନ୍ତି ନା ?

ଜେଦେଇ ଏଥର ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ମୁଁ ତମକୁ ଏ ଘରେ ହଠାତ୍ କଣ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ତମେ କ’ଣ ଜାଣ, ନାଏବ ସାହେବ ଜଣେ ଦେବତା, ସେ ଆମକୁ କେତେ ସାହାଯ୍ୟ କରନ୍ତି ?”

ଲଢ଼ିରାମ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମାଲିକାଣୀ, ମୁଁ ଭୁବୁଛୁ ଆମର ଦଃଲ ନେଇଯିବା ଦରକାର ।”

ଜେଦେଇ ଟିକିଏ ଗନ୍ଧାର ହୋଇ କହିଲେ, “ବୁଝିଲି ଲହୁ, ଏହି ଦଃଲ ପାଇଁ ତ ତମ ମାଲିକଙ୍କର ଜୀବନ ଗଲା । ତମେ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଏକମାତ୍ର ଆଶ୍ରୟ । ତମେ କ’ଣ ଚାହୁଁ, ମୁଁ ତୁମକୁ ହରାଇ ବସିବି ?”

ଲଢ଼ିରାମ ଟିକିଏ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ି କହିଲା, “କାହିଁକି, ଏଥିରେ କ’ଣ କିଛି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଅଛି କି ? ନାଏବ ସାହେବ ଏହି କଥା କହିବା ପାଇଁ ଆସିଥିଲେ କି ?”

ଲଢ଼ିରାମକୁ ଡରାଇ ଦେବା ପାଇଁ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଟିକିଏ ମଜା ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ, ସେ ଏଇମିତି କିଛି ଖବର ଶୁଣିଥିଲେ । ଆଜି ଦିନ ଜଣେ ଲୁଚାଶା ଲୋକ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ବ୍ୟୁତରୁ ଆସି ତାଙ୍କ ଘରଠାରେ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛନ୍ତି । ନାଏବ ସାହେବ ଅସିଲବେଳେ ସେଠୁ ପ୍ରାୟ କୋଣେ ବାଟରେ ଦୁଇଜଣ ବ୍ୟୁତକଥା ଲୋକଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ । ତାଙ୍କୁ ପଚାରିବାରୁ ସେମାନେ କହିଲେ, ସେମାନେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ବ୍ୟୁତକଥା; ଶିକାର କରିବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ।”

କଥା ଶୁଣି ଲଢ଼ିରାମ ଦେହରୁ ଝାଲ ବାହାରିଗଲା । ପଚାରିଲା, “ମାଲିକାଣୀ, ଏସବୁ ଦେଖି ପୁଲିସ୍ ଓ ସରକାର କ’ଣ କୁପ୍ତକୃତ୍ତ ବସିଥିବେ ?”

“ମୁଁ ସେକଥା କ’ଣ ଜାଣେ ? ତମେ ତ ଜାଣିଛୁ ଥାନା ଅଫିସର ଅମଜୁ ଅଲ୍ଲା ଆମକୁ ଠିକ୍ ବେଳରେ କେମିତି ଠକିଲା ? ନାଏବ ସାହେବ ସେତେବେଳେ ଆମର ଆଶ୍ରା ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ କଥାକୁ ତୁମେ କାହିଁକି ଏତେ ଧରିବସୁଛୁ ? ଆମମାନଙ୍କର ଆଶ୍ରା ଭଗବାନ ।”

ଲଢ଼ିରାମ ଏବେ କହିଲା, “ନାହିଁ, ତା ହେଲେ ନାଏବ ସାହେବ ସେମିତି କହିବେ ଆମେ ସେମିତି କରିବା । ସେଥିରେ ଏତେ ଟିକେ ଏପାଖ ସେପାଖ ହେବ ନାହିଁ ?”

ଜେଦେଇ ଟିକିଏ ହାଲମାରି କହିଲେ, “ଆଜି ମୋ ଦେହଟା ଭଲ ନାହିଁ । ଖାଇବା ବେଳ ହେଲଣି, ତମେ ଘରକୁ ଯାଅ । ନାଏବ ସାହେବ କହିଛନ୍ତି, ସବୁ ଠିକ୍ କରି ଦେବେ; ହେଲେ ତମେ ଟିକିଏ ସାବଧାନ ଥିବ ।”

ଲଢ଼ିରାମ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଜ ଘରକୁ ବାହାରିଲା ବେଳକୁ ଏକା ଏକା ଯିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦମ୍ ପାଇଲା ନାହିଁ । ସାଙ୍ଗରେ ଜଣେ ଲୋକ ନେଇକରି ସେ ଗଲା ।

ଛଅ

ହୋଲିଆସାକୁ ରାଜପୁର ଯିବା ପାଇଁ ରାମସହାୟ ଶିବଲଲ, କୁଳପ୍ରସାଦ ଓ ଯମୁନାଙ୍କୁ ଅତି ଆଗ୍ରହରେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । ମୁନସି ଶିବଲଲ ରାମସହାୟଙ୍କ ଚିଠି ପାଇ କୁଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ତମର ମାମୁ ବଡ଼ ଆଦରରେ ଡକାଇଛନ୍ତି, ଆମର ଯିବା ଦରକାର । ରାଜପୁରରେ କିଛି ଦିନ ରହିଯିବା ପାଇଁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି । ବୁଲୁବୁଲି କରିବା ଛଡ଼ା ମୋର ଏବେ ଆଉ କାମ କ’ଣ ?”

“କିନ୍ତୁ ବାପା, ମୋତେ ଯେ ନିତାନ୍ତ କୁଟି ନେବାକୁ ମଡ଼କ । ଏସବୁ ଯାନିଆସା ସରକାରୀ ଅଫିସରଙ୍କ ପାଇଁ ନୁହଁ; ବରଂ ଅଫିସରଙ୍କୁ ସେତିକିବେଳେ ବେଶି କାମ ପଡ଼େ । ଆପଣ ଆପଣଙ୍କ ବୋହୂକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଚାଲିଯାନ୍ତୁ । ଛୁନକା ଝୁଡ଼ାକୁ ବି ନେଇ ଯାନ୍ତୁ । ଏକା ଭିଷ୍ମ ରହିଲେ ଆମର ଡେର ।”

ଛୁନକା ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା; ଏ କଥା ଶୁଣି କହିଲା, “ବୋହୂ ତ ଏବେ ରହିକରି ଆସିଛନ୍ତି, ପୁଣି ଯିବେ କେମିତି ? ଆମ ଏଠି ତ ପୁଣି ହୋଲି ହେବ । ବଡ଼ ଅଫିସରଙ୍କ ଘର, ଲୋକେ ଆସିବେ, ନାଚ ତାମସା ହେବ । ତାକୁ ସବୁ ପୁଣି କିଏ ସମ୍ଭାଳିବ ? ନାହିଁ ତମେ ତ ସେଠି ବେଶି ଦିନ ରହିବ ନାହିଁ । ଏକୂଟିଆ ଚାଲିଯାଅ ।”

କୁଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଗୁଲୁନ୍ତୁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ସଂଗରେ ଦିନକ ପାଇଁ ରାଜପୁର ଯିବି, ଆପଣଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଚାଲି ଆସିବି । ମୋର ସେଠିକି ଯିବା କାମଟା ବି ହୋଇଯିବ ।”

ଶିବଲଲଙ୍କୁ ରାଜପୁରରେ ଛାଡ଼ି କୁଳପ୍ରସାଦ ଫେରିଆସି ଘରଠି ଦେଖିଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଛନ୍ତି । କୁଳପ୍ରସାଦ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଫେରିଲା ବେଳେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ତାଙ୍କୁ ଘର ପାଖରେ ଦେଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କ ତହସିଲ ଅଫିସ ପାଖରେ ବୋଧେ ଅଟକି ଯାଇଥିଲେ ।

“କ୍ଷମା କରିବେ ନା ଏକ ସାହେବ ! ସେଦିନ ପରେ ମୁଁ ଆଉ ଆପଣଙ୍କ ସଂଗେ ଦେଖା କରିବାକୁ ଆସିପାରିନାହିଁ । ଝିଅକୁ ଛାଡ଼ିବା ପାଇଁ ରାଜପୁର ଚାଲିଯାଇଥିଲି । ମୋର ତ ଯିବା କଥା ନୁହେଁ; ତେବେ ବାଧା ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ଏବେ ତ ଆଉ ପାଖରେ କେହି ଲୋକ ନାହିଁ । ବରଜୋର ତ ଥିଲା, ଚାଲିଗଲା । ଝିଅକୁ କାଲି ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିଲି । ପ୍ରଥମ ଯୋଗାଣ ନା ! ଆପଣଙ୍କ ଖବର ନେଇ ବୁଝିଲି ଯେ ଆପଣ ଆଜି ଫେରିବେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡେ ପାନ ମାଗି କହିଲେ, “ଆପଣ ବରଜୋରଙ୍କ ଜମି ବସ୍ତ୍ରରେ ଯାହା କହିଥିଲେ ମୁଁ କରି ଦେଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଲମ୍ବୁରଦାରଣୀ ଜମି ଦଖଲ ପାଇଁ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ ନାହିଁ । ଫରାଲ୍ କାଟିସାରି ଆପଣ ନିଜେ ତାଙ୍କୁ ଦଖଲ ଦେଇଦେବେ । କଚେରି-ବାଚେରି କରିବା କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ସେଦିନ ତାଙ୍କ ସଂଗରେ ମୁଁ ସବୁକଥା ଠିକ୍ କରି ନେଇଛି ।”

“ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଆପଣ ସେ ଅନାଥମାନଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାର କରିଛନ୍ତି । ଭଗବାନ ଆପଣଙ୍କର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ । ମୁଁ ଏ ଝବର ବରଜୋର ସ୍ତ୍ରୀ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବି । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାପଘରକୁ ଚୁନି ଚାଲିଯାଇଛି । ଜମି ଦଖଲ ଦେବା ଦାୟିତ୍ବ ମୋ ହାତରେ ଅଛି ।

ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହ ବଡ଼ ଝୁପି ହୋଇ ଘରକୁ ଫେରିଗଲେ ।

ତହିଁ ଆରଦିନ ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ପୁଣି ଆସି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ମୁହଁ ତାଙ୍କର ଝୁର୍ ପ୍ରସନ୍ନ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ସବୁଆଡ଼େ ହୋଲି ଧୂମଧାମ୍, ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଏକପ୍ରକାର ଆନନ୍ଦ ଢଳିଯି । ଗଜରାଜ ସିଂହ ହୋଲି ଦିନ ତାଙ୍କ ଘରଠାରେ ଭେଜନ କରିବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ଆସିଥାନ୍ତି । ସେ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନବାବୁ, ଯାହା ତ ହେବାର ହୋଇଗଲାଣି । ନ୍ୟାୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯାହା ଠିକ୍, ଆପଣ ତାହାହିଁ କରିଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କୁ ଶହୁ ବୋଲି ଭାବିବା ବରଂ ମୋର ଭଲ । ମୁଁ ଏବେ ନିଜକୁ ନିଜେ ଅପରାଧୀ ବୋଲି ଭାବୁଛି । ଆପଣ ଆମ ଘରେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ରକ୍ଷାକଲେ ମୁଁ ଜାଣିବି ସେ ଆପଣ ମୋତେ କ୍ଷମା କରିଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ରାଣୀସାହେବାଙ୍କର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଅଛି ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ନିମନ୍ତ୍ରଣରେ ଯେଉଁ ଆତ୍ମୀୟତା ଥିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାକୁ ଅସ୍ବାକାର କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କହିଲେ, “ନିଶ୍ଚୟ ଯିବି ଠାକୁର ସାହେବ ! ଦୁନିଆରେ ଭଲ ମନ୍ଦ ଲାଗିଛି । ମଣିଷ ଭଲ କରୁଛି ଓ ସେଥିପାଇଁ ଦଣ୍ଡ ବି ପାଉଛି । ନିଜ ଭାବନାର ଉତ୍ସର୍ଗକୁ ଉଠିବା ଲୋକ ଦୁନିଆରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ଅଛନ୍ତି । ମଣିଷର ଭାବନା ବି ଅନେକ ସମୟରେ ତାର ସୀମା ଡେଇଁ ଚାଲିଯାଏ; କିନ୍ତୁ ସେହି ଭାବନା ଯେତେବେଳେ ତାର ସୀମା ଭିତରକୁ ପୁଣି ଫେରିଆସେ କେତେ ଭଲ ଲାଗେ ସତେ !”

ହୋଲି ଜଳା ପରଦିନ ରାଂଗ ଖେଳ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଂଗରେ ରଂଗ ଖେଳିବା ପାଇଁ ଘାଟମସୁରର ପ୍ରାୟ ସବୁ ଲୋକ ଆସିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ଆଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା ହେଲା । ସକାଳୁ ପିଆପିଇ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବି ଲୋକଙ୍କ ସଂଗରେ ପିଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।

ଦୁଇ ପ୍ରହର ବେଳକୁ ଯମୁନାକୁ ସଂଗରେ ନେଇ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଯମୁନା ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା । ବାହାରେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଅତିଥି ଘରେ ନାଚଗୀତ ଚାଲିଥିଲା । ଗାଉଁଲ ନାଚବାଲା ନାଚ କରୁଥିଲେ । ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ମଦପିଆ ଖୁବ୍ ଚାଲିଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ଦୁଇଟା ବେଳକୁ ଯାହା ଭାଙ୍ଗିଲା । ଲୋକେ ଖାଇବା ପାଇଁ ବସିଗଲେ । ଗଜରାଜ ସିଂହ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନିଜ ପାଖରେ ବସାଇଲେ । ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ଦୁଇପୁଅ ପଞ୍ଚତରେ ପରଷୁଥିଲେ । ଗଜରାଜ ସିଂହ କହିଲେ, “ଜ୍ୱାଲବାବୁ, ଏ ପିଲାଙ୍କ ଘରେ ଏ ବର୍ଷ ହୋଲି ହେଉନାହିଁ । ତେଣୁ ସେମାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଏଠିକୁ ଡକାଇ ଆଣିଛି । ପିଲା ଲୋକ ସେମାନେ । କ’ଣ ହଜେଇଛନ୍ତି ବୁଝିବେ କୁଆଡ଼ୁ ?” ସେମାନଙ୍କର ମା’ ହୁଏତ ଆଜି ରୁନୌଠାରେ ବସି ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ାଉଥିବ । ସାକ୍ଷାତ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସିଏ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ କେଉଁ ପାପରୁ ତାକୁ ଏ ଦଣ୍ଡ ଦେଲେ କେଜାଣି ? ଆପଣ ଏମାନଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାର କରିଛନ୍ତି ଜ୍ୱାଲବାବୁ ! ଅନ୍ତତଃ ଏମାନେ ନିଜ ଘରକୁ ତ ଲେଉଟି ପାରିବେ !”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଖି ନିଶାରେ ଲାଲ୍ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ କରୁଣ କାହାଣୀ ଶୁଣି ହୃଦୟ ତାଙ୍କର କରୁଣାରେ ଡୁବୁଳି ଉଠିଲା । ଦଡ଼ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ ସେ କହିଲେ, “ମୋ ଅଜଣାରେ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୁଁ ଯାହା ଭୁଲ କରି ପକାଇଲି ସେ ଭୁଲନାରେ ଏ ଉପକାର ଅବଶ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଖୁବ୍ ଅନୁଭବୀ ଲୋକ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୁଯୋଗ ଉଣି ପଚାରିଲେ, “ନାଏବ୍ ସାହେବ୍, ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଆପଣଙ୍କୁ ବହୁତ ଖାତରି କରନ୍ତି । ଆପଣ କ’ଣ ବରଜୋର ସିଂହର ଏହି ଶହେ ବିଘା ଜମିର ପଟା ତାଙ୍କଠାରୁ ଆଣି ଏମାନଙ୍କ ନାମରେ କରାଇଦେଇ ପାରିବେ ?”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କ’ଣ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲପଣ କହିଲେ, “ହଁ, ହେବାରେ ତ କୌଣସି ବାଧା ନାହିଁ । ଜମିର ପଟା ତ ପୁଣି କାହା ନାଁରେ ହେଲେ କରିବାକୁ ହେବ । କେବଳ ନଜର ଟଙ୍କା ଯାହା ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ହଉ, ନଜର ଟଙ୍କା ଶହେ ଦେଢ଼ଶ’ ପଡ଼ିଲେ ମୁଁ ଗ୍ରହଣ କରାଇଦେବି । ଆପଣ ଯଦି କହିବେ ମୁଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ।”

ଗଜରାଜ ସିଂହ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ରାଜବଂଶର ପିଲାଙ୍କୁ ରସୁଦ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା, ସେଇ ହେଉଛି ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ । ହେଲେ କ’ଣ କରାଯିବ, ସମୟ ତ ସବୁ କରେ । ବିଧିର ବିଧାନକୁ କେହି ଆଡ଼େଇ ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । ଭୋକରେ ମରିବା ଅପେକ୍ଷା ଜମିବାଡ଼ି ଚପିବା ନିଶ୍ଚୟ ବହୁତ ଭଲ । ଜ୍ୱାଲବାବୁ, ଆପଣ ଏଭଳି

କରିଦେଲେ ଏମାନଙ୍କର ବହୁତ ଉପକାର ହେବ । କୌଣସିମତେ ଏମାନଙ୍କର କାଳ ତ ମେଣ୍ଟିଯିବ !”

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଯେପରି କାରୁଣ୍ୟ, ସେହୁପରି ଆକ୍ଷେପ ଭରି ରହିଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନ ଧୀରେ ଧୀରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ଖାଇବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଆଉ ଆଶ୍ରୟ ହେଉ ନଥିଲା ଓ ସେ ମନ ଦୁଃଖରୁ କମ୍ପା । ମଦନିଶାରୁ ଖାଇବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରୁ ନ ଥିଲେ କହିବା କଷ୍ଟ । ତେବେ ଖାଇସାରି ମନରେ ବହୁତ ଚିନ୍ତା ଧରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିଲେ । ଘରୀ ଦେବକୁଅଁର ସେଢ଼ନ ଯମୁନା ଓ ଛନ୍ଦିନୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଘରେ ରଖାଇ ନେଲେ । ଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ଗୀତ ଗାଇବାପାଇଁ ତାଙ୍କ ସମାଜର ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲା ।

ଘରକୁ ଆସି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବଛଣୀରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର ପିଲୁପିଲିଙ୍କ କଥା ଭାବ ଭାବ ତାଙ୍କୁ ଆଦୌ ନଦ ଦେଲାନାହିଁ । ସେ ବଛଣୀରେ ପଡ଼ି ଏପଟ ସେପଟ ଦେଉଥାନ୍ତି । ବାହାରେ ଚାରିପାଖେ ନାଚଗୀତ ଚାଲିଥାଏ; କିନ୍ତୁ ସେ ଉଦାସଭାବରେ ଘର ଭିତରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି ।

ସତେ ଯେମିତି ନିଜ ଉଦାସ ଭାବ ସହଜ ବିଦ୍ରୋହ କରିବାପାଇଁ ସେ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଏବଂ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ନିଜ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଠିକ୍ କରି ସେଇ ଅଚେତନ ଅବସ୍ଥାରେ ଶିବପୁର ଚାଲିଲେ ।

ସେତେବେଳକୁ ଭାରି ଖରା । ଚାରିଆଡ଼େ ଧୂଳି ଉଠୁଥାଏ । ରଂଗଖେଳ ଯଦିଓ ବନ୍ଦ ହୋଇଥାଏ ତେବେ କେତେକ ଜାଗାରେ ହୋଲିର ଢୁଲିକା ଓ ଉନ୍ମତ୍ତ ଗାନ ଶୁଣାଯାଉଥାଏ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରୁ ଉଦାସ ଭାବ ଅନେକ କଟିଯାଇଥିଲା । ସେ ଯାଇ ଲାଲ ପ୍ରଭାଦୟାଲଙ୍କ ବଡ଼ଜୋଠା ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ ।

ପ୍ରଭାଦୟାଲଙ୍କ ଘରଠାରେ ସବୁ ଶୁନ୍‌ଶାନ୍ ଥିଲା । ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିର କବାଟ ପଡ଼ିଥିଲା । ଦରଓଁଦାନ ହଜା ସେଠି ଆଉ କେହି ନ ଥିଲେ । ଏ ବର୍ଷ ଶିବପୁରରେ ପ୍ରଭାଦୟାଲଙ୍କ ଘରେ ହୋଲିଯାଯା ପାଳନ କରାହେଉ ନ ଥିଲା । ଗୁରୁବାକର ଯେ ଯୁଆଡ଼େ ହୋଲି କରିବାପାଇଁ ନିଜ ନିଜ ବଂଧୁବାଂଧବ ଘରମାନଙ୍କୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଜଣେ ଅଧେ କିଏ କେମିତି ଏଠିସେଠି ବସି ଘୁମାଉଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେଇଠୁ ଲେଉଟି-ଯିବାକୁ ଭାବୁଥିଲେ । ଏମିତି ଗୋଟାଏ ଦିନରେ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସିବା ଭୁଲ ହୋଇଗଲା । ପୁଣି ପରମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରୁ ଯେମିତି କିଏ କହିଲା, “ତମେ ତ ହୋଲି ଖେଳିବାକୁ ଆସିନାହିଁ । ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ପରିବାରର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବା ପାଇଁ ଆସିଛ ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଖକୁ ତାଙ୍କ ଆସିବା ଖବର ପଠାଇଦେଲେ ।

ସେତେବେଳକୁ ଜେଦେଇ ବଛଣୀରେ ଗଡ଼ପଡ଼ ହେଉଥିଲେ । ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦେହରୁ ଅଳସ ଛାଡ଼ି ନାହିଁ । ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ଆସିବାର ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଅଳସ ଛାଡ଼ିଗଲା । ସେ ଆନନ୍ଦରେ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ିଲେ, ଗୁକରଣୀ ପଠାଇ ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଘରେ ବସାଇଲେ ଓ ନିଜେ ଲୁଗାପଟା ସଜାଡ଼ି ଠିକ୍‌ଠାକ୍ ହୋଇ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦେହରେ ଖାଲି ଧଳା ଶାଢ଼ି, ବେଶଭୂଷା ନାହିଁ, ଅଳଙ୍କାର ନାହିଁ । ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ଟିକିଏ ହସ ଫୁଟାଇ କହିଲେ, “ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ, ଦିଅର ସାହେବ ! ଏହି ହୋଲି ଦିନରେ ବି ଭାଉଜକୁ ଭୁଲିନାହିଁ । ସତରେ ତମର ବଡ଼ ଦୟା ।” ଏତକ କହି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଛୁଡ଼ି ସେ କସିଲେ ।

ମାମୁଲି ବେଶଭୂଷାରେ ଜେଦେଇ କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଦର୍ଶୁଥିଲେ, ସେହି ଅତ୍ୟୁଚିତ ହାସ୍ୟରେ କି ମାଧୁରି ଭରିରହିଥିଲା ! ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କାଳେ କ’ଣ କହିବେ ବୋଲି ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କରି ଜେଦେଇ ପଚାରିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ, ଆଜି କ’ଣ ବଡ଼ ଗନ୍ତୀର ହୋଇ ମତେ ଦେଖୁଛୁ ? ମନେ ହେଉଛି ହୋଲି ରଙ୍ଗ ଆଜି ଖୁବ୍ ଜମିଛି !” ଏତକ କହି ସେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କ’ଣ କରିବା, ଆମର ତ ଏବର୍ସ ହୋଲି ହେଲୁନାହିଁ, ନହେଲେ ମୁଁ ତ ତୁମକୁ କେତେ ପିଆଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ନୀରବତା ଭାଙ୍ଗି କହିଲେ, “ନାହିଁ ଭାଉଜ, ମୁଁ ପିଇବାପାଇଁ ଆସିନାହିଁ, ଆଜି ଦିନଯାକ ତ ବହୁତ ପିଆ ହୋଇଛି । ତମ ପାଖକୁ ଗୋଟାଏ କାମରେ ଆସିଛି ।”

ଜେଦେଇ ଟିକିଏ ଅଭିମାନ କଲପରି କହିଲେ, “ଯେତେବେଳେ ଆସିଲେ ତ ଖାଲି ଏଇ କାମ । କାମପାଇଁ ଆସିବା କ’ଣ ଦରକାର; କହି ପଠାଇଥିଲେ ତ ହୋଇଯାନ୍ତା । ମୁଁ ତ ଥରେ କହିଛି, ତମେ ଯାହା କହିବ, ମୋପାଇଁ ତା’ ବେଦର ଗାର । ଯାହା କହୁଛି, ହସିକରି କହି । ଏତେ ଗନ୍ତୀର ହେବା ଦରକାର ନାହିଁ ।”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ଏବେ ଜାଣିପାରିଲେ ସେ ବୋଧହୁଏ ଟିକିଏ ବେଶୀ ଗନ୍ତୀର ହୋଇପଡ଼ିଛି । ତେଣୁ ଟିକିଏ ହସ ଫୁଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରି କହିଲେ, “ଭାଉଜ, ମୁଁ କରଜୋର ସିଂହ ଜମି କଥା ଭାବୁଥିଲି । ସେ ଜମି କ’ଣ ତାଙ୍କ ପିଲାଙ୍କୁ ମିଳିପାରିବ ନାହିଁ ? ସେମାନେ ବିଚାର ବଳକୁଲ୍ ଅନାଥ ହୋଇଗଲେଣି ।”

ଜେଦେଇ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, “ତମେ ତ ଦିଅର ଆଇନକାନୁନ ସବୁ ଜାଣ । ମୁଁ ସେ ଜମି କେମିତି ଦେଇପାରିବି ? ହଁ, ସେମାନେ ଯଦି ବର୍ତ୍ତମାନ କରଜ ପାଉଣା ସବୁ ପୁର କରି ଦିଅନ୍ତେ, ତାହେଲେ ତାଙ୍କୁ ଜମି ମିଳିଯାନ୍ତା । ଆଇନ ଅନୁସାରେ ତ ଆମେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ଜମି ଦଖଲ ନେଇନାହିଁ ।”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଭାବପ୍ରକଣ ହୋଇ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଭାଉଜ, ସେ ଅନାଥମାନଙ୍କ

ପାଖରେ କରକ ଶୁଦ୍ଧିବାପାଇଁ ଏତେ ପଇସା ନାହିଁ ? ମୋ ପାଖରେ ବି ନାହିଁ, ନଚେତ୍ ମୁଁ ବି ଦେଇଦିଅନ୍ତି ।”

ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ । ସତେ ଯେମିତି କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଜେଦେଇଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମିଶି ରହିଗଲା । ସେ ହଠାତ୍ ଉଠିପଡ଼ି କହିଲେ, “ବନ୍ଧୁ, ମୁଁ ଆସୁଛି ।” ଏତିକି କହି ସେ ହଠାତ୍ ବୁଲିପଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ।

ଜେଦେଇଙ୍କ ଏପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାର ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସବୁକଥା ଶୁଣିବାପାଇଁ ଜେଦେଇ ତାଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ନଦେଇ ଚାଲିଗଲେ । ତାଙ୍କୁ କେମିତି ସେ ଜିଜ୍ଞାସ ମନକଥା ସବୁ କହିବେ ଭାବୁଛନ୍ତି—ଗୁଳିଗଣୀ ଆସି ବେର ଦେଇ, “ଲମ୍ବରଦାଗଣୀ ଆପଣଙ୍କୁ ଘରଭିତରକୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଗୁଳିଗଣୀ ସେଠୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ଜେଦେଇଙ୍କ ପୂର୍ବ ରୂପ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଦେହସାରା ଅଳଙ୍କାର ଭରିଯାଇଥିଲା; ଦେହରେ ସୁନା ଜରିଲଗା ଘାଘର, ମୁଣ୍ଡରେ ରେଶମୀ ଓଡ଼ଣୀ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ, ହୋଲି ଦିନରେ ଯେତେବେଳେ ଆସିଛ, ଆଜି ତମକୁ ଭାଉଜ ସାଥୀରେ ହୋଲି ଟେକିବାକୁ ପଡ଼ିବ ଓ ସେଥିପାଇଁ ଭାଉଜଙ୍କଠାରୁ ହୋଲି ମିଠାଖିଆ ବି ନେବାକୁ ହେବ ।” ଏତିକି କହି ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଗରେ ସୁନା ମୋହରର ଗୋଟିଏ ଅଳି ରଖିଦେଇ ପୁଣି କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ, ଏହି ସୁନା ମୋହର ନେତ ମୁଁ ଅରେ ତମପାଖକୁ ଯାଇଥିଲି । ସେତେବେଳେ ତମେ ଅସ୍ତିତ୍ବ ଦେଇଥିଲ; ତେଣୁ ସ୍ବାକୁ ଲକ୍ଷ ଭାବି ଫେରାଇ ଦେଇଥିଲ । ଆଜି ମୁଁ ଛୁମକୁ ମୋ ଦିଅର ହସାବରେ ଏହି ଶହେ ସୁନା ମୋହର ଦେଉଛି । ଆଜି ଆଉ ତମେ ମନା-କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଆଉ ଦେଖ, ତମ ପାଖରେ ପଇସା ନାହିଁ ବୋଲି ଆଉ ଦିନେ କେବେ କହିବ ନାହିଁ । କାରଣ ମୋ ପାଖରେ ଯାହା କିଛି ଅଛି, ସେ ସବୁ ଗୁମର ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଜେଦେଇ ମୁଠାଏ ଅବର ବୋଲିଦେଲେ ।

ସୁନା ମୋହର ଅଳି ଧରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କ ଘରୁ ବାହାରିଲା ବେଳକୁ ସନ୍ଧ୍ୟା ଉତ୍ତରି ଯାଇ ଗୁନ୍ ଉଠି ଆସୁଥିଲା । ଲୋକେ ସବୁ ହୋଲି ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ ଦଳ-ଦଳ ହୋଇ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥିଲେ । ଜେଦେଇଙ୍କ ଗୁଳିର ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବାଟେଇ ଦେବାପାଇଁ ଫାଟକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସିଲା । ସେତେବେଳକୁ ରାଧାକୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିର କବାଟ ଫିଟି ସାରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଦିଅଁ ଦର୍ଶନପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ସାହସ ନଥିଲା । ସେ ଭାବୁଥିଲେ ସେ ଗୁଳିର ହୁଏତ ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ମନେ ମନେ ହସୁଥିବ, ପରିହାସ କରୁଥିବ । ତାଙ୍କ ହାତରେ ସୁନା ମୋହରର ଅଳି ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଗୋଡ଼ ବିଚଳିତ ଭାବରେ

ପଡ଼ୁଥିଲା । ଦେହ, ମନ, ଆଖି ସବୁଥିରେ ସତେ ଯେମିତି ସେ ଏକପ୍ରକାର ଜ୍ୱଳନ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ନିଜ ଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ି ତରତରରେ ସେ ଘାଟମପୁରକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ସାତ

ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ଭୋଜି ଖାଇବା ପାଇଁ ମୀର୍ ସଂଜାବନ୍ତ ହୁଏନ୍ ଆସିଥିବାର ଦେଖି ଜ୍ୱଳପ୍ରସାଦକୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସେ ତାକୁ ବିନମ୍ର ନମସ୍କାର କରି କହିଲେ, “ହଜୁର, ଆପଣ ଆଜି କେମିତି ନିଜର ନୟମ ଶ୍ରୀ ଦେଇଛନ୍ତି । ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ପରମ ଭାଗ୍ୟ, ଆପଣ ଆଜି ତାଙ୍କ ଘରେ ଭୋଜି ଖାଇବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ।”

ମୀର୍ ସାହେବ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ବୁଝିଲି ବାବା, ନୟମ ତ ଶ୍ରୀବା ପାଇଁ ତିଆରି କରାଯାଇଥାଏ । ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ସମୃଦ୍ଧ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କ କଥା ଶ୍ରୀବା କ’ଣ ମୋ ଘରେ ସଫଳ ! ସେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର ଯେମିତି, ମୋର ବି ସେମିତି ମାନ୍ୟ ।” ତାପରେ ସେ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି କହିଲେ, “ରାଜା ସାହେବ, ଏ ବିରାଟ ଖୁବ୍ ସୁଶୀଳ, ଖୁବ୍ ଭଦ୍ର । ଇଏ ଏଠିକି ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହୋଇ ଅସିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବୁଝିବେ, ଇଏ ମୋର ଡାହାଣ ହାତ । ଯେମିତି ବୁଦ୍ଧିମନ୍ଦ, ସେମିତି ସଜୋଟ, ସେମିତି ଖୁବ୍ ଦାୟିତ୍ୱସଂପନ୍ନ ବି ! ମୁଁ ତ ଇଲାକାର ସବୁ କାମ ସ୍ୱାକ୍ଷର ହାତରେ ଗ୍ରହଣ ଦେଇଛି; କିନ୍ତୁ ଆଜିଯାଏ କେବେ କାହାଠାରୁ କିଛି ଓଜର ଆପଣ ପାଇନାହିଁ ।

ନଭେମ୍ବର ମାସ ଶେଷ ପ୍ରାୟ । ଶୀତ ପଡ଼ିଆସୁଥାଏ । ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ସିଂହ ଏହାବାଦରୁ କାନପୁର ଦେଇ ନିଜ ଇଲାକାକୁ ଫେରୁଥାନ୍ତି । ଠାକୁର ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ସପ୍ତହକ ପାଇଁ ଆସିଥାନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ଖାତରରେ ସେଦିନ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଘରେ ଭୋଜି ହେଉଥାଏ ।

ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ଏବେ ଜ୍ୱଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଧ୍ୟାନର ସହଜ ଚିହ୍ନିଲେ; ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କର ଆଖି ନିଶାରେ ଲାଲ୍ ହୋଇଯାଇଛି । ସେ ଏକପ୍ରକାର ବ୍ୟଂଗପୂର୍ଣ୍ଣ ହସ ହସ

ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କୁ କହିଲେ, “ମୀର୍ ସାହେବ, ମୁଁ ତ ସ୍ବାକ୍ଷ ଆଗରୁ ଦେଖିଛି । ସ୍ବାକ୍ଷ ବସନ୍ତରେ ଅନେକ କଥା ଶୁଣିଛୁ ମଧ୍ୟ । ସେ ଯେମିତି ଭଲ, ସେମିତି କର୍ତ୍ତବ୍ୟପରାୟଣ ମଧ୍ୟ ।” ତା’ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ଏଇଠି ଥିଲେ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କେମିତି ଦେଖିଲି ନାହିଁ ! ମୋର ଧାରଣା ଅଳ୍ପଟିକିଏ ପିଛାଲେ ଆପଣଙ୍କର କିଛି ଯତି ହେବ ନାହିଁ । ଆପଣ ନଜେ ଡାଳିକରି ପିଅନ୍ତୁ । ଗତଥର ବରଜୋର ସିଂହ ଆପଣଙ୍କ ଗ୍ଲାସରେ ମଦ ଡାଳିଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ଆପଣ ତାଙ୍କୁ ଯାହା ପୁରସ୍କାର ଦେଲେ, ସେ କଥା ଭାବିଲେ ନଜେ ଡାଳିବାକୁ ମୋତେ ଡର ଲାଗୁଛି ।” ଏତିକି କହି ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣ ଝୁର୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଲେ ।

ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କୁ ଲାଗିଲା କଥାଟା ନିଶ୍ଚୟ ଟିକିଏ ଅତ୍ୟୁଆ ହୋଇଯିବ; କାରଣ ଅସଲ କଥାଟା ନ ରୁହେଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଏପରି ଅପମାନ ଦିଆଗଲା । ସେ ରୂପା ଗ୍ଲାସରେ ମଦ ଭର୍ତ୍ତିକରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବଡ଼ାଇ ଦେଇ ରାଜା ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣଙ୍କୁ କହିଲେ, “ରାଜା ସାହେବ, ଆପଣ ନାଏବ ସାହେବଙ୍କୁ ଭୁଲ ରୁହେଁଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହରୁ ଆଜି ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବିଧବା ପତ୍ନୀ ଓ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ହାତରୁଷ ଜମି ଫେରସ୍ତ ମିଳିଛି ।”

ମୀର୍ ସାହେବ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯୁବକଥା ଉପରଠାଉଥିବା ଭାବରେ ହସିଥିଲେ ଶୁଣୁଥିଲେ । ହଠାତ୍ ଚମକିପଡ଼ି କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରୁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବିଧବା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ହାତରୁଷ ଜମି କେମିତି ଫେରସ୍ତ ମିଳିଗଲା, ମୋତେ ତ ଜଣୁ ଜଣାନାହିଁ ! କେମିତି ହେଲା, କ’ଣ କ’ଣ ହେଲା, ମୋତେ ଟିକିଏ କହିଲେ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ । ମୁଁ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲି । ଝୁର୍ ମାମୁଲି କଥା, ମୁଁ ପରେ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଦେବି ।”

କିନ୍ତୁ ଗଜରାଜ ସିଂହ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଗୁଣ ଗାନ କରିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲେ— ବିଶେଷତଃ ଚନ୍ଦ୍ରଭୂଷଣଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ଭଲ ଧାରଣା ଥିଲା ତାହା ସେମିତି ନ ରହେ । ତେଣୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେମିତି କଥାଟାକୁ ଆଡ଼େଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ଗଜରାଜ ସିଂହ ତାହା ଜାଣି ନପାରି କହିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ, “ମୁଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଥିଲି ଯେ ପ୍ରଭୁଦୟାଳଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ କଥାକୁ ଖାତର କରୁଥିବାରୁ ସେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ପିଲାଙ୍କ ନାମରେ ଜମିର ପଟା କରାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବିଧବା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଶହେ ସୁନା ମୋହର ଦେଲେ ଓ ସେହି ଟଙ୍କାରେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କର କରଜ ପାଉଣା ଭରଣା କରି ଜମି ଗୁଡ଼ିଦେବା ପାଇଁ ସେ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ ନେଲେ । ରାଜା ସାହେବଙ୍କୁ ଏସବୁ କଥା ଜଣା ନଥିଲା । ସେଇଥିପାଇଁ ସେ

ଏମିତି କହୁଥିଲେ । କ'ଣ କହୁଛନ୍ତି ରାଜା ସାହେବ ! ଏସ୍ତା ନା' ଅଉ କ'ଣ ?”

ସେଠି ଯେତେ ଲୋକ ଥିଲେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କର କଥାର ଖୁବ୍ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଲା । ଏକ ବିରାଟ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମାନ-ସମ୍ମାନ ବହୁତ ବଢ଼ିଗଲା ।

କିନ୍ତୁ ମୀର୍ ସାହେବ ରୂପଗୁପ୍ତ ବସି ରହୁଥିଲେ, ମୁହଁରେ ହର୍ଷ କିମ୍ବା ବିଷାଦର କୌଣସି ଚିହ୍ନ ନଥିଲା । ମନେ ହେଉଥିଲା ସେ ଯେମିତି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚିନ୍ତାରେ ରହୁଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ସାମନାରେ ଯେଉଁ କଥାବାଣୀ ଗୁଲିଥିଲା, ସେଥିରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ପୃହା ନଥିଲା । ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଉଦାସୀନତାକୁ ଭଙ୍ଗ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ଗଜରାଜ ସିଂହ କହିଲେ, “ତହସିଲଦାର ସାହେବ, ନାଏବ ସାହେବଙ୍କ ଉପରେ ଲୋକେ ଏତେ ଖୁସି ଯେ ତାହା କଥାରେ କହିହେବ ନାହିଁ । ଏତେ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ସେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆପଣାର କରି ନେଇଛନ୍ତି । କି ଗ୍ରେଟ କି ବଡ଼ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା କରୁଛନ୍ତି ।

ଶେଷରେ ମୀର୍ ସାହେବ ଆଉ ରହୁ ନ ପାରି କହିଲେ, “ଆପଣମାନେ ଜ୍ଵାଳବାବୁଙ୍କୁ ଏତେ ସମ୍ମାନ କରନ୍ତି; ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଖୁସି । ସେ ଏତେ ସାଧୁ, ସଚ୍ଚୋଟ, ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଏତେ ଦୟା, ସେଥିପାଇଁ ବି ମୁଁ ଭାରି ଖୁସି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜାଣୁଛି ଜ୍ଵାଳବାବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପିଲା; ଦୁନିଆର ଅନୁଭୂତି ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ କମ୍ । ତେବେ ସେଥିରେ କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ । ଜୀବନରେ ଅନୁଭୂତି ତ ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ୁଥିବ । ସେହି ଅନୁଭୂତି ଯେତେକ ବଢ଼ୁଥିବ, ତା' ସଂଗରେ ତାଙ୍କ ଗୁଣ ବି ସେତେକ ବିକଶିତ ହେଉଥିବ ।”

ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କର ଏମିତି କଥା ଶୁଣି ସମସ୍ତେ ଭାରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । କେହି କିଛି ନ କହି ରୁପ ରହିଲେ ।

ଖାଇପିଇ ସାରି ମୀର୍ ସାହେବ ଯେତେବେଳେ ଘରକୁ ବାହାରିଲେ ସେ ଜ୍ଵାଳ-ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ବାବା, ଆମ ଘର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ସଂଗେ ଗୁଲି, ତମ ସଂଗେ ମୋର ଟିକିଏ କଥା ଅଛି ।”

ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଭାରି ଚକିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ କଥା ଅନ୍ୟମାନେ ବୁଝନ୍ତୁ ବା ନବୁଝନ୍ତୁ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଭଲ ଭାବରେ ବୁଝିଯାଇଥିଲେ । ଯେଉଁ କଥାକୁ ସେ ଡରୁଥିଲେ ଏବେ ସେହି କଥାରେ ପଡ଼ିଲେ । ବଡ଼ ଶକ୍ତିତ ହୋଇ ସେ ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ଘର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଲେ ।

ବାଟରେ ମୀର୍ ସାହେବ କିଛି ନକହି ରୂପ-ଗୁପ୍ତ ଗୁଲିଲେ, କିନ୍ତୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା-ମାତ୍ରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ବନ୍ଧୁ ଯମା କରିବ, ରାତି ବହୁତ ହେଲାଣି; କିନ୍ତୁ

ନିଜକୁ କହୁଛି କଥା ଥିଲା ବୋଲି ତମକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଡାକି ଆଣିଲି । ତୁମେ ଅବଶ୍ୟ
ଜାଣନ; କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ନ କହିଲେ ବୋଧହୁଏ ମୋତେ ଶୁଣିବେ ନାହିଁ ହେବନି ।”

କାଲିପ୍ରସାଦଙ୍କ ଛୁଟି ଥିଲା, ସେ ପଚାରିଲେ, “ହଜୁର ସବୁ ଭଲଟି ?”

ମୀର୍ ପାହେବ ମୁରୁକିଆ ଦେଇ କହିଲେ, “ମୋର ତ ସବୁ ଭଲ, କେବଳ ତମର
ଭଲ ବୁଝିବାପାଇଁ ତମକୁ ଏତେ ବାଟ ଡାକି ଆଣିଛି ।” ଏତିକି କହି ମୀର୍ ପାହେବ ପୁଣି
ଚାପ୍ ହୋଇଗଲେ ।

କାଲିପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନଭିତରେ ଯେଉଁ ଆଶଙ୍କା ଥିଲା ତାହା ଏବେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୟରେ
ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ସେ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ କରି ଚାପ୍ ହେବା ପାଇଁ ମୀର୍ ପାହେବଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନକୁ
ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲେ । ଅବଶ୍ୟ ସେ କ’ଣ ପଚାରିବେ କାଲିପ୍ରସାଦ ମନେ ମନେ ଠିକ୍
ଜାଣିପାରିଥିଲେ ।

ମୀର୍ ପାହେବ କିଛି ସମୟ ଚିନ୍ତା କଲାପର ରହିଗଲେ, ସତେ ଯେମିତି କେମିତି କଥା
ଆରମ୍ଭ କରିବେ, କଣ କହିବେ କିଛି ଭାବ ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ତା’ପରେ ଏକ ଦୀର୍ଘସ୍ୱାସ ପକାଇ
କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବରୁଣରେ ତମେ ସାକ୍ଷୀ ଦେବା ଫଳରେ ସେ
ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରି ମଲେ, ଅଥଚ ତମେ ତାଙ୍କୁ ଘାତୀ ପୁଣି ଶହେ ସୁନା ମୋହର ସାହାଯ୍ୟ
ଦେଲ । ତମେ ପ୍ରକୃତରେ ସାହା କରିଛ ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ନୁହେଁ, ଦେବତୃତର କାର୍ଯ୍ୟ ।
ତୁମ ପାଇଁ ତୁମ ପିତାଙ୍କର ବହୁତ ଗର୍ବ କରିବାର ଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଖାଲି ଭାବୁଛି ସତରେ
କ’ଣ ମଣିଷ ଦେବତୃତ ହୋଇପାରେ ? ମୁଁ ସଂସାରରେ ବହୁତ କିଛି ଦେଖିଛି, ମୋର
ଖୁବ୍ ଅନୁଭୂତ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସାହା ଜାଣିଛି ତାହା କ’ଣ ଭୁଲ୍ ? ତାକୁ
କ’ଣ ପୁଣି ମୋତେ ସଂଶୋଧନ କରିବାକୁ ହେବ ?”

କାଲିପ୍ରସାଦ ଏଥିରେ କ’ଣ ବା ଉତ୍ତର ଦିଅନ୍ତେ, ଚାପ୍ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ମୀର୍ ପାହେବ ମଧ୍ୟ ଏତିକି କହି ଚାପ୍ ରହିଗଲେ; ସତେ ଯେମିତି ନିଜ ପ୍ରଶ୍ନର ମହତ୍ତ୍ୱ
ବୁଝି ପାରି ମନେ ମନେ ତାର ଉତ୍ତର ପାଇବା ପାଇଁ ସେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ଶୁଣି
ଅନ୍ଧକାର ତାଙ୍କ ମୁହଁ ଗୁଣିପାଶ ଯେମିତି ଘେରି ରହିଥିଲା—କାଲିପ୍ରସାଦଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ
ସେହିପରି ଜମାଟ ବାନ୍ଧି ଯାଉଥିଲା । ଶୀତଳ ପବନ ତାଙ୍କ ରୋମମୂଳରେ ପଶି ଯାଉ-
ଥିଲା । ଏହିପରି ଏକ ଜଟିଳ ତଥା ଶୀତଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି କରି ମୀର୍
ପାହେବ କହିଲେ, “ଶହେ ସୁନା ମୋହରର ଦାମ୍ ବହୁତ ବେଶୀ । ତମ ପାଖରେ ଏତେ
ସୁନା ମୋହର ଥିଲା ଶୁଣି ମୁଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯାଉଛି ତମ ବାପାଙ୍କୁ ମୁଁ ଜାଣେ, ତେଣୁ
ତୁମର ସମ୍ପତ୍ତି ମୁଁ ବେଶ ଅନାଦି କରି ପାରୁଛି । ମୁଁ ଜାଣେ ତୁମେ ଲକ୍ଷ ନଅନାହିଁ; କିନ୍ତୁ
ଯେ ଲକ୍ଷ ନବ ନାହିଁ ସେ ଅନ୍ୟ ଲୋକକୁ ଏତେ ସମ୍ପତ୍ତି କେବେ ଦାନ କରିପାରେ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗୃହିଥିଲେ ଏଥର ବି ଚୁପ୍ ରହି ପାରିଥାନ୍ତେ; କାରଣ ମୀର୍ ସାହେବ ତ ତାଙ୍କ ନିଜ କଥା କହୁଥିଲେ, ଜ୍ଞାନକୁ ସେ କିଛି ପଚାରି ନଥିଲେ । ତଥାପି ମୀର୍ ସାହେବ ସେ ତାଙ୍କୁ ସତ୍ୟ କହିବା ପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ କରୁଛନ୍ତି ଏ କଥା ସେ ବେଶ୍ ଅନୁଭବ କରି ପାରିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ସତ୍ୟ ଲୁକ୍କାୟିତ ଥିଲା, ତାହା ଆପେ ଆପେ ଫୁଟିପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଜୁର, ସେ ସୁନା ମୋହର ମୋ’ର ନୁହେଁ, ତାହା ଜେଦେଇଙ୍କର । ସେ ବରଜୋରର ବିଧବା ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସେହି ମୋହର ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ମୋହରଦ୍ୱାରା ବରଜୋରଙ୍କ ପତ୍ନୀ ରାଣ ପରିଶୋଧ କରି ନିଜ ଜମି ଫେରେଇ ନେଇଥିଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ରାଗରେ ମୀର୍ ସାହେବଙ୍କ ମୁହଁ ଲାଲ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “କ’ଣ, ସେହି ଜମିକୁ ସେ ଫେରାଇ ନେଇ ଚାଲିଗଲା ? ଯେଉଁ ଜମିପାଇଁ ପ୍ରଭୁଦୟାଲକୁ ପ୍ରାଣ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା ଓ ବରଜୋରକୁ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ହେଲା ! ବଡ଼ ଅଜବ୍ ଏ ଦୁନିଆ, ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଲମ୍ବରଦାଶଣୀ ଜେଦେଇ ନିଜ ହାତରେ ବରଜୋର ସିଂହର ହାତଗୁଡ଼ି ଜମି ଓ ପାସ କରିଦେଲେ ? ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ନିଷ୍ଠାସ୍ତ୍ର କିଛି ରହନ୍ତା ଅଛି ।” ତାପରେ ମୀର୍ ସାହେବ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି କହିଲେ, “ଦେଖ ବାବୁ, ଏ ରହସ୍ୟକୁ ଲୁଚାଇ ରଖିବାକୁ ହେବ, ଅନ୍ୟ କେହି ଯେମିତି ଏକଥା ନ ଜାଣନ୍ତି । ତୁମର ନିଜର ସ୍ତ୍ରୀ ଅଛନ୍ତି, ପିଲା ଅଛି, ମାନ ସମ୍ମାନ ଅଛି । ଦୁନିଆରେ ବହୁତ ଦୋଷ ଦୁର୍ବଳତା ଅଛି ଓ ଦୁନିଆର ଭଲ ପାଇଁ ଲୋକ ଏହି ଦୋଷ-ଦୁର୍ବଳତାକୁ ପ୍ରକାଶ ନ କରି ଲୁଚାଇ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ । ସେଇଥି ପାଇଁ ମଣିଷ ନିଜକୁ ପାପଠାରୁ ଦୂରେଇ ରଖିବା ପାଇଁ ଓ ଦୁର୍ବଳତାଠାରୁ ବଞ୍ଚି ରହିବା ପାଇଁ ଏତେ ଚେଷ୍ଟାକରେ ।

ନିଜ କଥା କହିଯାଇ ମୀର୍ ସାହେବ କିଛି କାଳ ଚୁପ୍ ରହି କ’ଣ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ତାଙ୍କ ମନରେ ଭାବନାର ଘନଘଟା ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଆଙ୍କି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ତା’ ପରେ ସେ ହଠାତ୍ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ; ସତେ ଯେମିତି ଅନିଚ୍ଛା ସତ୍ତ୍ୱେ କ’ଣ ଗୋଟାଏ କହିବା ପାଇଁ ସେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ଦେଖ ବାବୁ, ମୋ’ ପ୍ରାଣରେ କାହିଁକି କେଜାଣି ତମ ପାଇଁ ଏକପ୍ରକାର ମମତା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଛି । ହୋଇପାରେ, ମୋର ଆଗକୁ ପଛକୁ କେହି ନାହିଁ ବୋଲି ତମକୁ ମୁଁ ମୋର ପୃଥପରି ମନେକରି ନେଇଛି । ଥରେ ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ତୁମକୁ ପୁଣି ବୋଲି ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିଛି, ସେତେବେଳେ ପିତାଙ୍କ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଇଁ ଅନୁତାପ ତୁମକୁ ମୋତେ ବଞ୍ଚାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତୁମଠାରେ ବହୁତ ଭଲ ଗୁଣ ଅଛି, ବହୁତ ସରଳତା ବି ଅଛି । ତୁମଠାରୁ ଆଲଗା ହେବା ମୋ ପକ୍ଷରେ କଷ୍ଟ; ତଥାପି ମୋତେ ସେ କଷ୍ଟ ବରଦାୟ କରିବାକୁ ହେବ । ତମକୁ

ରକ୍ଷା କରିବାର କେବଳ ଗୋଟିଏ ରାସ୍ତା ମୋତେ ଦେଖାଯାଉଛି । ମୋତେ ତମକୁ ଏଠୁ ବଦଳି କରାଇ ଦେବାକୁ ହେବ । କମିଶନର ମୋ କଥା ଖୁବ୍ ମାନନ୍ତି । ଅସଲୁ ବର୍ଷ ଆଲୁଆବାଦ ସୋରାବ ତହସିଲଦାର ତହସିଲଦାର ପେନସନ୍ ନେବା କଥା । ମୁଁ ଭାବୁଛି ମୁଁ ଯଦି ଟିକିଏ ଜୋର ସୋର ଚେଷ୍ଟା କରେ ତେବେ କମିଶନର ସାହେବ ତମକୁ ସେଇଠି ତହସିଲଦାର କରିଦେବେ । ଅବଶ୍ୟ ତମେ ଏତେ ତଞ୍ଜଳ ପ୍ରମୋଗନ ପାଇଗଲେ, ଲୋକେ ଆପଣି କରିବେ । ହେଲେ ମୁଁ ତ କହୁଛି, ଏ ମୋର ନିଜ ପୁଅର କଥା । ମୁଁ ଯେମିତି ହେଲେ କମିଶନରଙ୍କୁ ରାଜି କରାଇ ନେବି ।”

ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ ହଠାତ୍ କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ, ଆଖିରେ ଭାଙ୍ଗର ଲୁହ ଭରିଗଲା । ସେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହିଲେ, “ହଜୁର, ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ଅପରାଧୀ; କିନ୍ତୁ ଆପଣ ମୋତେ ନିଜ ପାଖରୁ ଅନ୍ତର କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ନିୟମ କରି କହୁଛି, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆପଣ ମୋ’ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଆପଣି ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇବେ ନାହିଁ ।”

ମୀର ସାହେବ ମୁରୁଜ ହସି କହିଲେ, “ବାବା, ଥରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଲେ ତାକୁ ଆଉ ଫେରାଇ ନିଆଯାଏ ନାହିଁ । ତମ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଉପରେ ଭରସା କରି ମୁଁ କାମ କରି ପାରିବି ନାହିଁ । ପୁଣି ରୂମେ ଜାଣ, ଯେଉଁଠି ମାୟା, ମମତା ଓ ନ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟରେ ସନ୍ଦେହ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏ, ସେଠି ନ୍ୟାୟର ପକ୍ଷ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ଏହି ନ୍ୟାୟ ମଧ୍ୟ ମମତାରୁ ବିରୁଦ୍ଧ ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତମେ ଏଠୁ ପ୍ରମୋଗନରେ ହିଁ ରିବ ।”

ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆପଣ ମୋତେ ଦଣ୍ଡ ଦିଅନ୍ତୁ ।”

“ହଁ, ତମକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେଉଛି ତ । ଘାଟମପୁର ଠାରୁ ସୋରାବ ତହସିଲଦାର ତେର ଗ୍ରେଟ ।” ଏହି କହି ସେ ହସିଦେଲେ ।

ତହିଁ ଆରଦନ ରାତି ପାହୁବା ମାବେ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଆସି ଜୁଲୁପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ବସିଲେ । ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତିତ ତଥା ଗନ୍ତୀର ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ଗଲ ରାତିରେ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ନିଦ ବା ହୋଇ ନଥିଲା ।

ଯଦିଓ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଗଜରାଜ ସିଂହଙ୍କ ଭେଜିରେ ନିଜ ପୁଅର ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ କରି କଥାବାତ୍ତା କରିଥିଲେ ତଥାପି ନିଜ ପୁଅ ଯେ ଅନ୍ୟ କାହାକୁ ଭୁଲରେ ଶହେ ସୁନା ମୋହର ଦେଇଦେବ, ତାହା ବରଦାସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ସେ ରାଜି ନଥିଲେ । ଶିବଲଲଙ୍କର ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସ ଥିଲା ଯେ ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ ଖୁବ୍ ସାଧୁ, ସତୋଟ ଓ ସଜରାଜ । କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଜୁଲୁପ୍ରସାଦ ନିଜ ହାତରୁ ବର-ଜୋରର ବିଧବା ପତ୍ନୀକୁ ଶହେ ସୁନା ମୋହର ଦେଇଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ସନ୍ଦେହର ଭୂତ ଚଢ଼ି ଗଲା । ଦି ମାସ ତଳେ ଜମି କଣିକା ପାଇଁ ରାଧେଲଲକୁ

ଦେବାଲ୍ଲୀ ଅଢେଇଗହ ଟଙ୍କା ସେ ମାଗିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନିଜର ହସାବପତ୍ର ଦେଖାଇ ଟଙ୍କା ଦେଇ ପାରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ତେଣୁ ଗତ ରାତିରେ ଶହେ ପୁନା ମୋହର କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କୁ ଭାରି ଖରାପ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁ ପୁଅକୁ ସେ ଏତେ ନିଜର, ଏତେ ମାଧୁ ସଜୋଟ ଓ ସରଳ ବୋଲି ଭାବିଥିଲେ, ତା' ମନରେ ପୁଣି ଏତେ ଲପଟ ଥିଲା !

ପିତାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଭାବଭଙ୍ଗୀ ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନ ଟିକିଏ ଚହଲିଗଲା । ଶିବଲୀ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାଲି ରାତିରେ ମୁଁ ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲି, ତୁ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବଧବା ପତ୍ନୀକୁ ଶହେ ପୁନା ମୋହର ଦେଇ ଦେଇଛୁ । କିନ୍ତୁ ରାଧେଲୀ ଯେତେବେଳେ ଜମି କିଣିବା ପାଇଁ ମାତ୍ର ଅଢେଇଗହ ଟଙ୍କା ମାଗିଲା, ସେତେବେଳେ ତୁ ସଫା ମନା କରିଦେଲୁ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ଭାବରେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, “ସେ ଟଙ୍କା ମୋର ନୁହେଁ । ଘରର ହସାବପତ୍ର ତ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ସବୁ, ମୁଁ ତ ସବୁ ଦରମା ଆପଣଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ ଦେଉଛି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀ ଟିକିଏ ଅଧିକ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଦରମା ତ ତୁ ସବୁ ମୋତେ ଦେଇ ଦେଉଛୁ; କିନ୍ତୁ ଉପୁର ଟଙ୍କା କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛି ; ମୁଁ ତ ଆଜିଯାଏ ଭାସିଥିଲି ତୋର ଉପୁର ରୋଜଗାର ନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଯାହା ଦେଖୁଛି ମୁଁ ଭୁଲ ବୁଝିଥିଲି, ଏବେ ସବୁ ଠିକ୍ ଜଣାପଡ଼ିଲା ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ କଣ୍ଠ ରୁଦ୍ଧ ହୋଇଆସିଲା; ସେ କହିଲେ, “ମୁଁ ସତ କହୁଛି, ମୋର କୌଣସି ଉପୁର ରୋଜଗାର ନାହିଁ କିମ୍ବା ସେ ପୁନା ମୋହରଗୁଡ଼ା ମୋର ନୁହେଁ । ମୁଁ ନିୟମ କରି କହୁଛି କାହାଠାରୁ ପଇସାଟିଏ ମଧ୍ୟ ଲୁଣ୍ଠନେବାକୁ ମୁଁ ପାପ ବୋଲି ମନେ କରେ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିବଲୀ ଟିକିଏ ଅତ୍ୟଧିକ ପଡ଼ିଗଲେ । ଟିକିଏ ରହସ୍ୟାଲ ପୁଣି ରୁଷ୍ଟ ସ୍ଵରରେ ପଚାରିଲେ, “ତା ହେଲେ ସେ ପୁନା ମୋହର କାହାର ? ଲୋକେ କହୁଛନ୍ତି ତୁ ଦେଇଛୁ ବୋଲି । ଆଜିକାଲି ଏ କଲିପୁରରେ ଏଡ଼େବଡ଼ ଦାତା କିଏ ତା' ନାଁ । ଟିକିଏ କହିଲୁ ମୁଁ ଶୁଣେ !”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନିଜ ଇଚ୍ଛା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଜବାବ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆପଣ ବାଧ୍ୟ କରିବାରୁ ମୁଁ କହୁଛି; କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଅନ୍ୟ କାହା ଆଗରେ କହିବେ ନାହିଁ । ଏ ଟଙ୍କା ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଜେଦେଇ ମୋ' ହାତରେ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବଧବା ପତ୍ନୀଙ୍କୁ ଦେଇଥିଲେ । ସେହି ଟଙ୍କାରେ ସେ କରଳ ପାଉଁଶା ଭରଣା କରି ତାଙ୍କ

ଜମି ଫେରେଇ ନେଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଶିବଲଲଙ୍କ ମୁହଁରୁ ହଠାତ୍ ସବୁ କାଳିମା ଲିଭିଗଲା, ଆନନ୍ଦରେ ତକ୍ଷ ଡାଙ୍କର ଝଲସି ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ, ହଁ, ଏବେ ବୁଝିଲି । ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ଜେଦେଇଙ୍କ କଥା ମୁଁ ଆଦୌ ଭାବି ନ ଥିଲି । କିନ୍ତୁ ମୋର ଧାରଣା ତୋରି କଥାରେ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ଜେଦେଇ ବରଜୋର ସିଂହଙ୍କ ବିଧବା ପତ୍ନୀକୁ ଏ ଟଙ୍କା ଦେଇଛନ୍ତି, ଏଥିରେ କିଛି ଭୁଲ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଣି ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ସତ କଥା କହିଲେ, “ଏ ଦୁନିଆ କଥାରେ ଆପଣଙ୍କର ଯାହା ଅନୁଭୂତି, ସେଥିରେ ଆଉ ଭୁଲର ପ୍ରଶ୍ନ କାହିଁ ?”

ସତ କଥା ଜାଣିଯାଗଲା ଫରେ ଶିବଲଲଙ୍କର ଚେହେରା ବଦଳିଗଲା । ସେ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନ, ତୋର ଭାଷ୍ୟ ଏବେ ଖୋଲିଗଲା । ବହୁତ ବଡ଼ ଶିକାର ତୋ ହାତ-ମୁଠାକୁ ଖୁଲି ଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ନିୟମ କର, ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏମିତି ଆଉ କାହାକୁ ଟଙ୍କା ପଇସା ଦିଆଯିବୁ ନାହିଁ । ଏଣିକି ନିଜପାଇଁ ଜମିବାଡ଼ି କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକର । ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଟରେ ଟଙ୍କା ପଇସା, ସୁନାରୂପା ମିଶି ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ସମ୍ପତ୍ତି ଅଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବାପାଙ୍କ କଥାରେ କିଛି ଜବାବ ନ ଦେଇ ବୁଝି ରହିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ନିଜ ପ୍ରତି, ନିଜ ପିତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଓ ସାର୍ ଦୁନିଆ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ବିତୃଷ୍ଣା ଜାଗିଉଠିଥିଲା ।

ଆଠ

ତ୍ରିବେଣୀ ସ୍ନାନ ସାରି ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ନିଜ କୁଟୀରକୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ବହୁତ ଜ୍ଞାନ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଛୁନଙ୍କା ରୁଲି ଲଗାଇ ଝେତେଡ଼ି ବସାଇ ଦେଇ ସାରିଥିଲା ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଏବେ ତ୍ରିବେଣୀ ଜୁଳରେ ଡର୍ପବାସ କରୁଥିଲେ । ସୋରାବ ଆସିବାପରଠାରୁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ମାଘ ମେଳା ସମୟରେ ସେ ଏହି ଡର୍ପବାସକୁ ଅସୁଥିଲେ । ସେଠି ତାଙ୍କର ସବୁ ପ୍ରକାର ସୁବିଧା ଥିଲା । ତ୍ରିବେଣୀଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଏକ ଫର୍ଲଙ୍ଗ ଦୂରରେ ବଡ଼ ଯନ୍ତ୍ରରେ ତାଙ୍କର କୁଡ଼ିଆ ତିଆରି ହୋଇଥିଲା । ବେଗ୍ ବଡ଼ କୁଡ଼ିଆଟିଏ,

ପାଣି ପବନର କିଛି ଭୟ ନଥିଲା ।

ପ୍ରାୟ ଅଧଘଣ୍ଟା ପରେ ଛୁନଙ୍ଗା ଗାଧୁଆରୁ ଫେରି ଦେଖିଲା ଶିବଲଲ ରେଜେଇ ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ବଛଣାରେ ଖୋଇଛନ୍ତି ଓ ଚୁଲୁ ଲିଭିକରି ପଡ଼ିଛି । ସେ ଶିବଲଲଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖକୁ ଚାଲିଯାଇ ପଚାରିଲା, “କଣ ହେଲା, ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ କି ? ଚୁଲୁ ଲିଭିଗଲଣି, ଝେଚେଡ଼ି ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫୁଟିନାହିଁ । ତମେ ନିଜେ ନ କଲେ ତ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଉଠ, ଚୁଲୁ ଜଳା, ଝେଚେଡ଼ି ଖାଇ ଦେଇ ପୁଣି ଖୋଇବ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ରେଜେଇ ଭିତରୁ କହିଲେ, “ତୁ ଚୁଲୁ ଫୁଙ୍କି ଦେ, ଝେଚେଡ଼ି ହୋଇଗଲେ ମୋତେ କହିଦେବୁ, ମୁଁ ଓହ୍ଲାଇ କରି ଖାଇନେବି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଠିବାକୁ ମନ ହେଉନାହିଁ ।”

“ମଲ୍ଲ ମଲ୍ଲ, ମୁଁ କେମିତି ରୋଷେଇ ଛୁଇଁବି ମ ? ଖର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ଆସିଛ, ଧର୍ମିନର୍ମି ଟିକିଏ ଶିଆଲ ରଖ । ମୁଁ ଛୁଇଁଲେ ଚୁଲୁ ଛୁଆଁ ହେବ ନାହିଁ ?”

“ହଁ, ହେଲେ ହେଉ, ରୋଷେଇ କରି କରି ମୁଁ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଗଲିଣି । ଶୁଧାର ଘାଁ କିମ୍ବା ତା’ ବୋହୂ ଜଣେ କେହି ଆସିଗଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା; କିନ୍ତୁ କାହିଁ କିଏ ଆସୁଛି ? ଦେଖ, ଝେଚେଡ଼ି ହୋଇଗଲେ ଥାଳିରେ ବାଡ଼ିଦେଇ ମୋତେ ଡାକିବୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଠିବା ପାଇଁ ମୋର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ହେଉନାହିଁ, ମୋତେ ଆଜି ଭାରି ଥଣ୍ଡା ଧରିଛି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଛୁନଙ୍ଗା ଚୁପ୍ ପଡ଼ିଗଲା । ପୁଣି କହିଲା, “ସେ କି କଥା କହୁଛି, ମୋ ହାତ ସଙ୍କୁଡ଼ି ରୋଷେଇ ତମେ କେମିତି ଖାଇବ ! ରାତ୍ରେ ପଛେ ମୁଁ ତମ ଜଳଖିଆ ତିଆରି କରିଦେବି; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତମେ ରୋଷାଇ କରି । ଯଦି ରୋଷାଇ କରିବା ପାଇଁ ଅଳସ ଲାଗୁଛି, ତାହେଲେ ଦୁଧ ପିଇ ରହଯାଅ, ପୁଣି ଦୁଇପ୍ରହରକୁ କରିବ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ବଡ଼ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ମୋତେ ଭାରି ଭୋକ ହେଉଛି, ମୁଁ ଝେଚେଡ଼ି ଖାଇବି । ମୁଁ ତ କହୁଛି ତୁ ଝେଚେଡ଼ି କରିଦେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଛୁନଙ୍ଗା କାନ୍ଦି ପକାଇ କହିଲା, “ମୁଁ ତମକୁ ହାତ ଯୋଡ଼ୁଛି, ମୋତେ ଏ ପାପ କରିବା ପାଇଁ କହ ନାହିଁ । ମୁଁ କେତେ ଚୁଲୁ ଛୁଇଁବି ନାହିଁ । ତମ ପରଲୋକ ମୋ ହାତରେ କାହିଁକି ନଷ୍ଟ ହେବ ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ରାଗରେ ଉଠିପଡ଼ି ଛୁନଙ୍ଗା ଉପରେ ଏକ ଗୁପୁଡ଼ା ବସାଇ କହିଲେ, “ଭାରି ପରଲୋକ ଦେଖାଉଛି । ମୁଁ କହୁଛି ଯା ଝେଚେଡ଼ି କରି ।” ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି ରେଜେଇ ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲେ ।

ଛୁନଙ୍ଗା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଚୁଲୁ ପାଖକୁ ଗଲା । ଏଣେ ଚୁଲୁ ଫୁଙ୍କୁଥାଏ, ତେଣେ କହୁଥାଏ,

“ହେ ଗଙ୍ଗାମାତା, ମୁଁ ସ୍ୱାଙ୍କର ଧର୍ମ ନେଇନାହିଁ, ତମେ ସାକ୍ଷୀ ରହଲ । ସ୍ୱାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଖରାପ ହୋଇଗଲାଣି, ତମେ ସ୍ୱାଙ୍କୁ କ୍ଷମା କର । ଶ୍ରେଷ୍ଠାଇ କରି ଖୁଆଇଲେ ତ ଧର୍ମ ଯିବ, ନ କଲେ ବିଚାର ଭେଦରେ ରହୁବେ, ତା’ ହତା ମୋ ଉପରେ ମାଡ଼ ବସିବ ।”

ଝେଚେଡ଼ି କରିସାରି ଛୁନଙ୍ଗ କହିଲା, “ଝେଚେଡ଼ି ହୋଇଗଲାଣି, ଶୀଘ୍ର ଖାଇଦିଅ । ଦୁଇପ୍ରହରେ ତମକୁ ଡେବୁଟି ସାହେବଙ୍କ ଡେବୁକୁ ଯିବାକୁ ହେବଟି ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଉଠିପଡ଼ି କୁଣ୍ଡି ଓ ଗାମୁଛା ରଖିଦେଇ ଗୋଟାଏ ଶାଲ ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ପିତା ଉପରେ ବସିଯାଇ କହିଲେ “ଆଣ, ଜନ୍ମିତ ଖାଇବାକୁ ଆଣ । ଡେବୁଟି ସାହେବଙ୍କ କଥା ମୁଁ ଗୁରୁ ଭୁଲିଯାଇଥିଲି ।”

ଛୁନଙ୍ଗ ବାଦି ଦେବା ମାତେ ଶିବଲଲ ଖାଇବା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇ କହିଲେ, ଆଜି ଜାଣି ଝେଚେଡ଼ି ସ୍ୱାଦ ଲାଗୁଛି । ମୋତେ ତ ରାନ୍ଧି ଆସେ ନାହିଁ, ମୁଁ କଲେ ଭଲ ଲାଗୁନା କେମିତି ? ଆଜ୍ଞା, ଆଉ ଟିକିଏ ଝେଚେଡ଼ି ଆଉ ଆଜ୍ଞା ଭରତା ଦେ । ଭାରି ଭଲ ହୋଇଛି ।”

ଛୁନଙ୍ଗ ଗୁମଚରେ ଝେଚେଡ଼ି ଧରି ବାଡ଼ୁଛି, ରାଧେଲଲ କୁଡ଼ିଆ ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଲେ । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବ ଥିଲେ ।

ରାଧେଲଲ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦେଖି ଛୁନଙ୍ଗ ଅପରାଧୀନା ପରି ଉଠି ହତା ହୋଇପଡ଼ିଲା ଓ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚାଲି ପାଖକୁ ଚାଲିଆସିଲା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “ଆ, ରାଧେ, ସାନ ବୋହୂଙ୍କୁ ନେଇ ଆସିଲୁ ଭଲ କଲୁ । ମୋ ଖିଆପିଆରେ ଭାରି ଅସୁବିଧା ହେଉଛି । ଘରେ ସବୁ ଭଲ ତ ?”

ରାଧେଲଲ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ ସବୁ ଠିକ୍ ଯେ ହେଲେ ଏଯାଏ କିଶନୁର କିଛି ପତା ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଲୋକେ ବନାରସରେ ତାକୁ ଗୋଟାଏ ସାଧୁମେଳାରେ ଦେଖିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ଆଉ ଭାଙ୍ଗି ସଙ୍ଗରେ ଯେ ନାହିଁ । ତାର ବାହାଘର ପାଖ ହୋଇଗଲାଣି, କିନ୍ତୁ ତାର ଦେଖାନାହିଁ । ତାର ଖୋଜ-ଖବର ନେବା ପାଇଁ ମୁଁ ଜ୍ଞାନକୁ ବହୁତ କହିଛି, ହେଲେ ତାର ସମସ୍ତ କାହିଁ ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଖାଇସାରି ହାତ ଧୋଇ ଧୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ବାହାଘର ତ ପାଖେଇଗଲାଣି, କିନ୍ତୁ ମୁଁ କହୁଛି ତାର ବାହାଘର କର ନାହିଁ । ପରଦିଅକୁ ଆଣି ଘରେ ବସାଇବ, କିନ୍ତୁ ପୁଅର ଏଣେ ଦେଖାନାହିଁ, ସେଟା ତ ବଳକୁଲ୍ ବାରବୁଲ ହୋଇଗଲା ।”

ରାଧେଲଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ନିଜ ପୁଅ ବିଷୟରେ ଏମିତି କଥା ଶୁଣିବାକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରୁ କହିଲା, “କିଶନୁଟା ତ ପିଲଲେକ, କିଛି

ଜାଣେନାହିଁ, ଯେ' ଯେମିତି ଶିଖେଇ ଦେଲା, ସେମିତି କଲା । ବାହା ହୋଇଗଲେ ପୁଧାର ହୋଇଯିବ । ଜ୍ଵାଲ ଜଣେ ବଡ଼ ଅଞ୍ଚିସର, ଗୁଣ୍ଠିଲେ ଧନକରେ ତାକୁ ଖୋଜି ବାହାର କରିଦେବ । କିନ୍ତୁ ତ ଆମ କଥା ଶୁଣୁନାହିଁ । ନିଜ ଭଲକୁ ନ ପଚାରିବା କ'ଣ ଠିକ୍ ?”

ଜ୍ଵାଲ ପ୍ରତି ଏହି ଆକ୍ଷେପକୁ ସହ୍ୟ ନ ପାରି ଛୁନକା କହିଲା, “ଜ୍ଵାଲ ବିଚାର ତ ସବୁ କରୁଛି, ଘର ଘର ବୁଲି ଖୋଜିବା ବାଜା ଅଛି । ଏଣେ ତହସିଲଦାର କାମ କରିବ, ତେଣେ ଦେଶରାଜ ବୁଲି କଣିନକୁ ଖୋଜିବ !”

ରାଧେଲ୍ଲାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବିଗଡ଼ି ଯାଇ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭ ରହ ଛୁନକା, ଜ୍ଵାଲ କଥା ଏତେ କହୁ ନାହିଁ ।”

ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲାଲ ଟିକିଏ ଚପିଯାଇ କହିଲେ, “ତୁ ଏଥିରେ ମଝିରେ ପଡ଼ି କାହିଁକି କଥା କହୁଛୁ ? ତାପରେ ସେ ରାଧେଲ୍ଲାକୁ କହିଲେ, “ରାଧା, ମୋେ ତ ସବୁ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛି ଖାଇ ନ ଥିବ । ଆଜ୍ଞା ଛୁନକା ଗଲୁ, ଗୁଡ଼ିଆ ଦୋକାନରୁ କିଛି ପୁରି ମିଠାଇ ନେଇ ଆସିବୁ ।”

ଛୁନକା ଶିବଲାଲଙ୍କର ଅଇଁଠା ବାସନ ଉଠାଉ ଉଠାଉ ବୁଲିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତୁଲ୍ଲ ଠିକ୍ କରୁ କରୁ ମାଲିକାଣୀ ଗଙ୍ଗାକୁ ବୁଡ଼ି ପଡ଼ି ଆସନ୍ତୁ, ତା'ପରେ ସେ ନିଜେ ରାନ୍ଧିଦେବେ । ବଜାର ପୁରି ମିଠେଇରେ କ'ଣ ପେଟ ପୁରିବ ?”

ରାଧେଲ୍ଲା କହିଲେ, “ନାହିଁ, ତୁଲ୍ଲ ଠିକ୍ କରିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ବହୁତ ବାଟରୁ ଆସି ଆମେ ଅନାବଲୁଣି, ଗାଧୋଇଦାବେଲ ବି ଗଡ଼ିଗଲଣି, ଯା' ତୁ ପୁରି ମିଠାଇ ନେଇ ଆ ।”

ଛୁନକା କହିଲା, “ତା'ହେଲେ ପୁରି ତରକାର ତିଆରି କରିଦେବା ।”

ଏଥର ରାଧେଲ୍ଲାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ପାଟି ଫିଟେଇ ଉଠିବ ଦେଲା, “ହଁ, ଛୁନକା ରୋଷାଇଘରେ ପଶି ଏବେ ତୁ ରାଣୀ ହୋଇଗଲୁ ନା ! ଭାଇଙ୍କୁ ଭାତ ତାଲି ଖୁଆଇ ତାଙ୍କ ଧରମ ନେଲୁ; ଏବେ ଆମ ପାଲି ପଡ଼ିଛି । ଇଏ ମୋତେ କାହିଁକି ଅକାରଣ ଆଖିଲେ ଦେଜାଣି, ଛୁନକା ତ ଭାଇଙ୍କୁ ରୋଷାଇ କରି ଦେଉଛି !”

ରାଧେଲ୍ଲା କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଛୁନକା, ଭାଇଙ୍କୁ ତ ପାଠିଏ ଧରିଲଣି । ତାଙ୍କର ଆଉ ମୁଣ୍ଡ ଠିକ୍ ନାହିଁ । ତୁ କେମିତି ଜାତି ଅଜାତି ନ ବୁଝି ନିଜ ହାତରେ ରୋଷାଇ କରି ତାଙ୍କୁ ଖୁଆଇଲୁ ?”

ଛୁନକା କାତର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶିବଲାଲଙ୍କୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ସେ କହିଲେ, “ପ୍ରତିଦିନ ତ ମୁଁ ରୋଷାଇ କରୁଥିଲି । ଆଜି ବି ସବୁ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଦେଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ କ'ଣ ହେଲା,

ଗଙ୍ଗାରୁ ଗାଧେଇ ଆସିଲା ପରେ ଦେହ ଏମିତି ଲାଗିଲା ଯେ ନଜେ କରି ପାରିଲି ନାହିଁ, ତାକୁ କରିବା ପାଇଁ କହୁଛି ।” ଟିକିଏ ରହୁଯାଇ ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ମୁଁ ଭରୁଛୁ ସେ ରହି କରି କିଛି ପାପ କରିନାହିଁ କିମ୍ବା ମୁଁ ତା’ ରକ୍ଷା ଖାଇ କରି ବି କିଛି ପାପ କରିନାହିଁ ।”

ରାଧେଲ୍‌ଲ ଟିକିଏ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ସେ କଥା ଠିକ୍ ଯେ, କିନ୍ତୁ ଜାତୀୟତା ତ ପାପ ବୋଲି ବିଚାର କରନ୍ତି ! ହଉ ଗୁଡ଼ିଆ, ଯାହା ତ ହେଲଣି ହେଲଣି; ଏଣିକି ତ ଇସ୍ତେ ଆସିଲଣି, କରିବ । ଛୁନଙ୍ଗା ଶ୍ରେଷ୍ଠାକ କରିବା କଥା ଆଉ କାହା କାନରେ ନ ପଡ଼ିଲେ ଭଲ ।”

ଛୁନଙ୍ଗା ହତସ୍ତ ହୋଇ ରାଧେଲ୍‌ଲ ଓ ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ପୁର ମିଠାଇ ଆଣିବା ପାଇଁ ଚାଲିଗଲା ଓ ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲଲ ତେପୁଟୀ ସାହେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବାପାଇଁ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ଦଶାଏ ଆଗରୁ ବାହାରି ଗଲେ ।

ଠାକୁର ଅମ୍ଳନସିଂହ ତେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ମେଲା ଭିତରେ ଚାଲିଗଲା କରି ଫେରି ଆସି ଆରାମଚଉକରେ ପଡ଼ି ଖବର କାଗଜ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ସେ ଚଉକରୁ ଉଠିପଡ଼ି ଶିବଲଲଙ୍କୁ ସାଗତ କରି କହିଲେ “ଆସନ୍ତୁ ଶିବଲଲ ସାହେବ, ଆଜି ବୋଧହୁଏ ଆପଣ ବିଶ୍ରାମ ନେଇ ନାହାନ୍ତି । ମିଟିଙ୍ଗ୍ ପାଇଁ ତ ଆନ୍ତର ଦଶାଏ ସମୟ ଅଛି ।”

ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲଲ ଅଳଗଲ ପରି ସାମନାରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟାଏ ଚଉକରେ ବସିଯାଇ କହିଲେ, “କ’ଣ କରିବ ଆଜ୍ଞା, ଘରୁ ଆଜି ମୋ ସାନଭାଇ ଓ ତା’ ସ୍ତ୍ରୀ ଆସି ପହଞ୍ଚି ଯିବାରୁ ମୁଁ ଟିକିଏ ଆଗରୁ ବାହାରି ଆସିଲି । ବିରୁଦ୍ଧ ବଡ଼ ଅଡ଼ୁଆରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ମୋ ସାନ ପୁଅର ଘର ଗୁଡ଼ିଆକୁ ଆଡ଼େ ଚାଲିଯାଇଛି; କହୁଛନ୍ତି ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ହୋଇଗଲା, ବନାରସରେ ଦଳେ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀଙ୍କ ମେଳରେ ଥିଲା, ଏବେ କିନ୍ତୁ ସେଠି ଆଉ ନାହିଁ । କାଳେ ଏହି ମାଘମେଳାକୁ ଆସିଥାଇ ପାରେ, ଏହି ସନ୍ଧାନରେ ସେମାନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ।”

ଠାକୁର ଅମ୍ଳନସିଂହ ମନେ ମନେ କ’ଣ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କଲପରି କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତାକୁ ବୟସ ନେତେ ହେବ ? ଆପଣ ତାର ଆଉ ସବୁ କଥା ମୋତେ ବତାଇ ପାରିବେ ?”

“ହଁ, ବୟସ ତରଣ ପଚାଶ ହେବ । ଦେଖିବାକୁ ପତଳା, ଟିକିଏ ସାମାନ୍ୟ ଡେଜା, ସାବନା ରଙ୍ଗ, ଲମ୍ବାଲିଆ ମୁହଁରେ ଗୋଟାଏ କଟା ଦାଗ ଅଛି ।”

ଠାକୁର ଅମ୍ଳନସିଂହ ମନକୁ ମନ ଚୁପ୍ ଚୁପ୍ କହୁଥିଲେ, “ହଁ, ସବୁ ତ ମିଳି ଯାଉଛି ।”

“କ’ଣ ହେଲା ଠାକୁର ସାହେବ ! ଏ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଉ କେହି କିଛି କହିଥିଲା କି ?”

“ହଁ, ଆଜି ସକାଳେ ଏହିପରି ଜଣେ ଯୁବକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ- ମେଲା ଭିତରେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ- ମାନଙ୍କ ସହିତ ଖୋପ ବ୍ୟବହାର କରି ଧରାହୋଇଛି । ପରେ ଜଣାପଡ଼ିଲା ସେ ଏଠିକାର କରାମ ଘରେ ଥିଲା, ଏବେ ତାକୁ ହାଜତକୁ ପଠାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ସେ ନିଜର ନାମ ଆଉ ଠିକଣା ଦେବାପାଇଁ ଆଦୌ ରାଜି ହେଉନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସକ୍ଷକୁ ଆନାବାବୁ ବିଶନଦୟାଲ ଆସିଗଲେ ତାଙ୍କରଠାରୁ ପୁରା ଖବର ମିଳିଯିବ । ସେ ସାଧୁ ଟିକିଏ ଚାଲୁ ଓ ଦୁଷ୍ଟରୂପ ଡଙ୍ଗର ।

କରାମ ନାଁ ଶୁଣି ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ଡରିଗଲେ । ସୁଖି ନିଜ ମନରୁ ତର ଛଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ଆପେ ଆପେ କହିଲେ, “ସେ ତାହେଲେ କିଶନୁ ନୁହେଁ । କରାମ ଘରେ ସେ କେମିତି ରହିବ ? ତା ଛଡ଼ା ତାର ଦୁଷ୍ଟରୂପତା ବିଷୟରେ କେହି କେବେ ଅଭିଯୋଗ କରିନାହିଁ ।”

ଠାକୁର ଅନ୍ତନସିଂହ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଆରେ ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ ସେ କଥା । ଆଜିକାଲି ଏ ଟୋକାଏ କ’ଣ ନକରି ପାରନ୍ତି ? ମିଟିଂପରେ ଆନାବାବୁ ବିଶନଦୟାଲଙ୍କ ହାତରେ ତାକୁ ଏଠିକି ଡକାଇ ଆଣିବା, ଆପଣ ନିଜ ଆଖିରେ ଦେଖି ସବୁ ବୁଝିଯିବେ ।”

ବିଶନଦୟାଲ ଯେତେବେଳେ ସାଧୁକୁ ଆଣି ଠାକୁର ଅନ୍ତନ ସିଂହଙ୍କ ଡେଇଁରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲେ, ଶିବଲଲଙ୍କୁ ସେଇଠିକି ଡକାଇ ନିଆଗଲା । ସାଧୁଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଶିବଲଲ କହି ପକାଇଲେ, “ଆରେ କିଶନୁ, ତୋର ଆଜି ଏ ଅବସ୍ଥା ! ଆମମାନଙ୍କର ନାକ ନିଶି ରୁ ତଳେ ପକାଇ ଦେଲୁ !”

କିଶନଲଲ ବଡ଼ ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ରଡ଼ି ଛୁଡ଼ିଲା, “ମୋତେ ରକ୍ଷାକର ବାପା, ଏମାନେ ମୋ ପ୍ରାଣ ନେଇଯିବେ, ମୋତେ ରକ୍ଷାକର ।” ଏହିକି କହି ସେ ଟଳ ଟଳ ଭୂମିରେ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲା ।

କିଶନଲଲର ଦେହସାରା ଫୁଲିଯାଇଥିଲା ଓ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ଫାଟି ରକ୍ତ ବୋହି ଯାଉଥିଲା । ମନେ ହେଲା ଯେମିତି ସେ ବହୁତ ମାଡ଼ ଖାଇଥିଲା ଓ ଆହୁରି ମାଡ଼ ଖାଇବାକୁ ବାଜା ଥିଲା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଆନା ବାବୁ ବିଶନଦୟାଲଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ଆନାଦାର ସାହେବ, ଏ ଲୋକକୁ ଏତେ ମାଡ଼ କାହିଁକି ହୋଇଛି ?”

“ଆଜ୍ଞା, ଏହି ମାଡ଼ରୁ ସିନା ଜଣାପଡ଼ିଲା ସେ କରାମଘରେ ସପ୍ତାହେ ହେଲା ଥିଲା ବୋଲି । ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ସେ କିଛି କହିବା ପାଇଁ ରାଜି ହେଉ ନ ଥିଲା । ସେ ନିଜ ନାମ

ଓ ବାପନାମ କହିବା ପାଇଁ ରାଜ ହେଉ ନଥିବାରୁ ତାକୁ ମଙ୍ଗେଇବାକୁ ପଡ଼ୁଛି; ବାରଣ କଷ୍ଟମ ଯା ବିଷୟରେ ଯାହା ସବୁ କହିଛି ଯା ଦ୍ଵାରା ସେସବୁ ଯାଞ୍ଚ କରିବାକୁ ହେବ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକଙ୍କ ମାମଲା ନା ।” ଏତିକି କହି ବିଶ୍ଵନାଥ ଟିକିଏ ହସି-ଦେଲେ ।

ଠାକୁର ଅମ୍ଳନସିଂହ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଛୁଡ଼, ବାପ ନାଁ ଓ ଠିକଣା ତ ଜଣାପଡ଼ିଲଣି ଓ ସକାଳେ ଯାହା କରିଥିଲ ସେଥିପାଇଁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ମିଳିଗଲଣି । ଆଜ୍ଞା, ଶିବଲୀଳ ସାହେବ, ଆପଣ ଏବେ ତାକୁ ନେଇଯାନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ କାମରେ ଲଗାଇଦିଅନ୍ତୁ ।” ଏତିକି କହି ଅମ୍ଳନସିଂହ ତାର ହାତକଡ଼ି ଖୋଲି ଦେବାପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଲେ ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳ ଫେରି ନିଜ କୁଡ଼ିଆରେ ପହଞ୍ଚିବାବେଳେ ଦୂରରୁ କୁଡ଼ିଆ ଭିତରୁ ଖୁବ୍ ପାଟିରୁଣ୍ଡ ଶୁଭୁଥିଲା । କାରଣ କୁଡ଼ିଆ ଭିତରେ ରାଧେଲୀଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ଛୁନକା ଭିତରେ ବାଦବିବାଦ ଚାଲିଥିଲା । ରାଧେଲୀଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଛୁନକାକୁ ଫତେପୁର ପଠାଇ ସେଠି ସରଦ୍ଵାର ସମ୍ଭାଳିବା ପାଇଁ ତାକୁ ବାଧ୍ୟ କରୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଛୁନକା ସେଥିରେ ମୋଟେ ରାଜି ହେଉ ନଥିଲା । ସେ ସୋରବ ଯାଇ ସେଠି କ୍ଵାଲିପ୍ରସାଦଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯମୁନା ଓ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଥା ବୁଝାଯୁଝା କରିବାପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲା । ରାଧେଲୀଳ ସ୍ତ୍ରୀର ରାଜ ପଞ୍ଚମକୁ ଚଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଶିବଲୀଳ କୁଡ଼ିଆ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସେ ଖୁବ୍ ପାଟିକର କହୁଥିବାର ଶୁଣାଗଲା, “ଭାଇଙ୍କର ଧର୍ମକର୍ମ ତ ସବୁ ନଷ୍ଟ କରିଦେଲୁ, ଆହୁରି ପୁଣି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼ାଇ କରିବାକୁ ବସିଛୁ ? କ୍ଵାଲି ଯଦି ତୋର ଏତେ ଆପଣାର, ଭାଇ ଯଦି ତୋର ଏତେ ଆପଣାର, ତୁ ତାଙ୍କ କଥା ସମ୍ଭାଳ, ମୁଁ ଯାଉଛି । ତୋ ରାଜ୍ୟ ତୁ ଏବେ ବୁଝ । ତୁ ଫତେପୁର ଗଲେ ଯାଇଁ ମୁଁ ଏଠାରେ ରହିବି । ଆଜି ସେ ଆସନ୍ତୁ, ଭଉଙ୍କୁ ଆଉ ତାଙ୍କୁ ଏକାଠି ବସାଇ ତୋ କଥା ବୁଝିବି ।”

ରାଧେଲୀଳଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀର କର୍କଶ ସ୍ଵର ଶୁଣି ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳ ଭାରି ଡରିଗଲେ । ଶିବଲୀଳଙ୍କ ଫସ୍ତକ ପରିବାରରେ ରାଧେଲୀଳଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀର ଭାରି ହାକିମି ଥିଲା ଓ ଶିବଲୀଳ ସେଥିରେ ଖୁବ୍ ଅଭ୍ୟାସ ଥିଲେ । ସେତେବେଳେ କୁଡ଼ିଆ ଭିତରକୁ ପଶିବାର ତାଙ୍କର ସାହସ ହେଲ ନାହିଁ । ସେଇଠୁ ସେ ଫେରିଆସିଲେ ।

ସେଠୁ ଫେରିଯାଇ ମେଲାରେ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନ ଭାବରେ ଏଣେତେଣେ ବୁଲିଲେ । ମନ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ଭାରି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସତେ ଯେମିତି କିଏ ତାଙ୍କ ଉପରେ ପାହାର ଉପରେ ପାହାର ପକାଉଥିଲା; ସାରା ଦୁନିଆ ବଦଳିଗଲା ପରି ତାଙ୍କୁ ଲାଗୁଥିଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳ, ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ପବନ ଚାଲିଥାଏ । ଉତ୍ତର ଆଡ଼ୁ ଶ୍ଵେତ ଶ୍ଵେତ

ବାଦଲଖଣ୍ଡ ଆକାଶରେ ଦୌଡ଼ୁଥାନ୍ତି; ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ବତାସ ଆସିଲୁପସ ଜଣା-ପଡ଼ୁଥାଏ । ଶିବଲୀଳ ନିରୁଦ୍ଦେଶୀ ଭାବରେ ଏଣେତେଣେ ଗୁଡ଼ାଏ ଖୁବ୍ ବୁଲିଲେ । ଜୁଡ଼ାୟୁଦନ ମକର ସନ୍ଧ୍ୟାନ୍ତି; ମାଘମେଳାରେ ଲୋକ ଖୁବ୍ ବଢ଼ୁଥାନ୍ତି । ବୁଲିବୁଲି ଯେତେବେଳେ ସେ ହାଲିଆ ହୋଇଗଲେ ଓ ଶୀତ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ବାଧାହୋଇ ବସାକୁ ଫେରିଲେ ।

କୁଡ଼ିଆଘରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରି କାମଦାମ ଚାଲୁଥିଲା । କଳିଗୋଲ ବନ୍ଦ ହେବାପରେ ଛୁନଙ୍କା ରୋଷାଇ ଯୋଗାଡ଼ରେ ଲାଗିଯାଇଥିଲା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳ ଘରଭିତରକୁ ଆସି କାହାକୁ କିଛି ନକହୁ ଲୁଗାପଟା ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ଖଟିଆ ଉପରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ମୁନ୍ସି ରାଧେଲୀଳ, ତାଙ୍କ ପତ୍ନୀ, ଛୁନଙ୍କା ଓ କିଶନଲୀଳଙ୍କ ଭିତରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଚାଲୁଥାଏ । ଶିବଲୀଳଙ୍କୁ ଲାଗୁଥାଏ ଯତେ ଯେମିତି ବହୁ ଦୂରରୁ ଆବାଜ ଆସି ତାଙ୍କ କାନରେ ବାଜି ପୁଣି ଦୂରକୁ ଚାଲିଯାଉଛି । ମଝିରେ ମଝିରେ ସେ ଚମକ ଉଠୁଥାନ୍ତି । ସେ କଥାରୁ ସେ ଅନେକ ବୁଝିପାରୁ ନଥାନ୍ତି, ଅନେକ ବି ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗୁ ନଥାଏ । ଗୁଡ଼ାଏ ବେକାର କଥା ଚାଲୁଥାଏ । ଶାନ୍ତି ଓ ନିଶ୍ଚିନ୍ତତା ଯୋଗୁଁ ଶିବଲୀଳଙ୍କୁ ନିଦ ମାଡ଼ି ଆସୁଥାଏ; କିନ୍ତୁ ନିଦ ଉପରେ କଥାର ଆଘାତରେ ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଥାଏ । ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ଲାଗୁଥାଏ ଯତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ଦେହଟାକୁ କିଏ ଧାକି ନେଉଛି । ସେ ଆଖି ଖୋଲି ଦେଖିଲେ, ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ଛୁନଙ୍କା ଛୁଡ଼ା ହୋଇ କହୁଛି, “ଉଠ, କେତେବେଳେ ଯାଏ ଶୋଇଛ ? ଦେଖ, ଜ୍ୱାଲ ଆସି ବସିଛି । ମୁଁ ବି ରୋଷାଇ କରି ଯାଉଛିଣି ।”

ଜ୍ୱାଲ ନାମ ଶୁଣି ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳ ଧଡ଼ପଡ଼ ହୋଇ ଉଠିବସିଲେ । ଶିବଲୀଳ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ କୁଡ଼ିଆଘର ଆଜାର ବହୁତ ମେଲିଯାଇଛି । ଭୂମିରେ ଦସା ଓ ଗଦ ବହୁ ହୋଇଛି ଓ ସେଥିରେ ଅନେକ ଅଚିହ୍ନା ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ ବସିଛନ୍ତି ।

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଆଗେଇ ଯାଇ ଶିବଲୀଳଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁ ନମସ୍କାର କରି କହଲେ, “ବାପା, ଇଏ ଘାଟମସୁରର ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ଓ ଇଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ତ୍ରୀ; ମାଘମେଳାରେ ତୁ ବେଣୀ-ସ୍ନାନ ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ମୋତେ ଆଗରୁ ଲେଖିଥିଲେ ଯେ, ମୁଁ କହୁଥିଲି ବାପାଙ୍କ ବସାଘର ତ ଅଛି, କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବ ନାହିଁ । ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟା ଗାଡ଼ିରେ ଏମାନେ କାନପୁରରୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କୁ ଆଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଯୋରାବରୁ ସିଧା ଆଲୁହାବାଦ ଷ୍ଟେସନ ଯାଇଥିଲି, ସେଇ ଷ୍ଟେସନରୁ ନେଇ ଆସିଛି ।”

“ଆଜ୍ଞା, ଭଲ ହେଲା ।” ଏତକ କହୁ ରାଧେଲୀଳ, ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ କିଶନଲୀଳ ଯେଉଁଠି ବସିଥିଲେ, ସେ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀଳ କହଲେ, “ରାଧା ଓ ତା ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁହେଁଯାକ ଆଜି ଦିପ୍ରହରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ଉପରଠିଲି କିଶନ ବି ଆସି ଜୁଟିଲା । ଭଗ୍ନରଙ୍କ

ଦୟାରୁ ସମସ୍ତେ ଆଜି ଏକାଠି ଆସି ଜୁଟିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିର ମର୍ମ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରିଲେ । କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ଏଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ସୋରବ ଫେରିଯିବି, ପଥରଦଳ ଦୁର୍ବେଶୀ-ସ୍ଥାନ ପାଇଁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଫେରି ଆସିବି । ମୁଁ କକାଙ୍କୁ ଓ କିଶନକୁ ବି ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଉଛି । ସେଇଠି ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ମୁନ୍‌ସିଫର ମନ ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ ଠିକ୍ କଥା, ସେମାନଙ୍କୁ ନେଇଯା, ଆଉ କିଶନ ପାଇଁ କିଛି ଟିକିଏ ପୁରସ୍କା କରାଯେ ।”

“ହଁ ଆପଣ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ । କକା ଓ ମୁଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ତାପାଇଁ ଯାହା ହେଲେ ଗୋଟାଏ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବୁ ।”

ଶିବଲୀଙ୍କ ମନ ଆହୁରି ବି ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “କାଲି ହୁଏତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆସିପାରେ । ସେ ଏଠି କାଠ ଠିକା ନେଇଛି । ଗୋଟାଏ କାଠଜଟା ମେସିନ୍ ବସାଇ ଫର୍ଣ୍ଟିଚର କାରଖାନା ଖୋଲିବ । ଲକ୍ଷ୍ମଣୋରେ ଖୁବ୍ ବ୍ୟବସାୟ ଲେଉଟୁ । ଲୁଗାପଟା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ ବି କରିବା ପାଇଁ ସେ ଚାହୁଁଛି ।”

ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲୀ ଟିକିଏ ଅବିସ୍ମୟ ହୋଇ କହିଲେ, “ଏ ବଢ଼େଇକାମରେ ସେ କାହିଁକି ମାତିଛି ? ସେ ତ ଚାହୁଁଥିଲେ ଏଠି ଲୁଗା ଭିଲର୍ ହୋଇ ପାରିଥାନ୍ତା ।”

ଜେଦେଇ ନିଜ ଦାୟରାକୁ ଟିକିଏ ସଜାଡ଼ି ସଜାଡ଼ି କହିଲେ, “ବାପା, ମୁଁ ବି ସେହି କଥା କହୁଥିଲି । ଯାହାହେଲେ ବି ନିଜ କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦା ତ ପୁଣି ଦେଖିବାକୁ ହେବ ! କିନ୍ତୁ ଦିଅର ସାହେବ ତାକୁ ମନା କରିବେ କ’ଣ, ତାର କଥାରେ ଭାସିଗଲେ । ଇଣ୍ଡିଆନ୍ ଦୟାରୁ ଘାଟମପୁରରେ ଆମର ଭଲ ଜାଗା ଅଛି, ସେଠି ରହି ଆରମ୍ଭରେ କାମ କରିନ୍ତା; ସେ କଥା ନାହିଁ, ଖାଲି ଦେଶବିଦେଶ ବୁଲିବା ଲକ୍ଷ୍ମୀର ମନ । ନାଗପୁର ଗଲା, ସେଠୁ ଆଲହାବାଦ ଆସିଲା । ଖାଲି ଲାଗିଛି କାଠକାରଖାନା ଝୁଙ୍କ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ବାପା, ଏ ତ ଆଜିକାଲି ନୂଆ ଯୁଗ । ନିଜ ହାତରେ ତ କେହି ବଢ଼େଇକାମ କରୁନାହିଁ । ସେ ତ କାଠର କାରଖାନା ଖୋଲିବ, ଶହ ଶହ ବଢ଼େଇ ସେଥିରେ ଚାକିରି କରିବେ । ମେସିନ୍‌ଦ୍ୱାରା କାମ ହେବ । ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର କାମ ହେବ । ନୂଆ ସହାରର ନୂଆ ରୂପ ହେବ ।”

ନୂଆ ସହାରର ନୂଆ ରୂପ ହେବ—ଏ କଥାର ମର୍ମ ଶିବଲୀ କିଛି ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ । ତା ଛଡ଼ା ପୁଅ ଯେତେବେଳେ ନୂତନ ଯୁଗର ଲୋକ ତା’ କଥା ମିଛ ବା ହେବ କେମିତି ? ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲୀ କହିଲେ, “ହଁ, ଆଲହାବାଦ ସହର ଆମ ପ୍ରଦେଶର

ରାଜଧାନୀ । ଲୁଟି ଯାହେବ ଏଠି ରହୁଛନ୍ତି । ଏଠି ଅବଶ୍ୟ ଟଙ୍କା ଅଛି । ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟରେ ତ ପଇସା ନିଶ୍ଚୟ ମିଳିବ ।”

ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ରାଧେଲ୍ଲ କିଛି କରବାପାଇଁ ଦୁଇଗୁରୁଥର ଗଲା ଝଙ୍କାର ସାରିଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି କହିଲେ, “ହଁ, ବେପାର-ବଣିଜରେ ପଇସା ଅଛି; କିନ୍ତୁ ବେପାରୀ ସାହେବମାନଙ୍କ ହାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ତ ! ଆଲହାବାଦରେ ସେତେ ବଡ଼ ଦୋକାନ ଅଛି ସବୁ ସାହେବମାନଙ୍କର । ସେଥିରୁ ବେଶୀ ସରକାରୀ ଜିନିଷ କଣାହୁଏ । ତେବେ ଜ୍ୱାଲ, ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସାହେବମାନଙ୍କ ସହୃଦ ଲଢ଼ିବାକୁ ହେବ । ସାହେବମାନଙ୍କ-ସହୃଦ ମୁକାବଲ କରିବା କିଛି ସହଜ କଥା ନୁହେଁ । କ’ଣ ଜ୍ୱାଲ, ମୁଁ ମିଛ କହୁଛି ?”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଚମକି ପଡ଼ିଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ କଥା ସତ୍ୟ । ସାହେବମାନଙ୍କ ସହୃଦ ମୁକାବଲ କରିବା ପ୍ରକୃତରେ ଏକ ସମସ୍ୟା ! ଏ ବିଷୟରେ କିଛିକାଳ ଚିନ୍ତା କରି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ, ପ୍ରକୃତରେ କଳକାରଖାନା ସବୁ ତ ସାହେବମାନଙ୍କ ହାତରେ । ତେଣୁ କାଠକାରଖାନାରେ ପ୍ରକୃତରେ ଅସୁବିଧା ପଡ଼ିପାରେ । ମୁଁ ଏ ବିଷୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମୁଁ କେବେ ବିଚାର କରିନଥିଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତ ବମ୍ବେ ଓ ଆଲହାବାଦରେ ବ୍ୟବସାୟ କରି ଆସିଛି; ସେ ହୁଏତ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି ଚିନ୍ତା କରି ପାରୁଥାଏ ।”

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲ୍ଲ ବଢ଼ିଆ କଥାଟାଏ କହିଲେ ଭାବ ମନେମନେ ଭାରି ଖୁସିହୋଇ ପୁଣି କହିଲେ, “ବିଲଭ କାଠ ସଙ୍ଗେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ କାଠ କୁଆଡ଼ୁ ସମାନ ହେବ ? ବିଲଭରୁ କାଠଜିନିଷ ସବୁ ଡିଆରି ହୋଇ ଆସୁଛି । ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ! ତମେ ନିଜେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରକୁ ବୁଝାଅ, ନଚେତ୍ ତମ ବୋହୂ ଜଣିଆରେ ତାକୁ କହ ସେ କାଠ ବ୍ୟବସାୟରେ ନ ପଶୁ ।”

ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଜେଦେଇ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଦିଅର ବାବୁ, ପଥରଦିନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆସିଲେ ତମେ ଟିକିଏ ତା ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବ । ଆମ କଥାକୁ ସେ ଫୁଟୁକମାରି ଉଡ଼ାଇ ଦେଉଛି, ତମ କଥା ସେ ଶୁଣିଲେ ଶୁଣିପାରେ ।”

ସେତେବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ ରାଧା ଗୋଟାଏ କଠରେ ବସି ସବୁକଥା ଶୁଣୁଥିଲା । କେତେ କଥା ସେ ବୁଝୁଥିଲା, କେତେ ବୁଝୁନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଏତିକି ଜାଣୁଥିଲା ଯେ ତା’ ସ୍ୱାମୀ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା ଚାଲିଛି; ତେଣୁ ସେ କଥା ତାକୁ ବେଶୀ ସୁଖ ଲାଗୁ ନଥିଲା । ସେ ତା ଶାଶୁଙ୍କ କାନରେ ଚପଟୁଚପ କରି କହିଲା, “ମା’ ବହୁତ ରାତି ହେଲଣି, ତମ ଖାଇବା-ପିଇବା ପାଇଁ କିଛି ଯୋଗାଡ଼ କରିବ କି ?”

ଜେଦେବଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ମନେ ପଡ଼ିଲା ଖାଇବା-ପିଇବା ପାଇଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ସେ ବୋହୂକୁ କହିଲେ, “ହଁ, ପୁର ତରକାର ଦିଆର କର, ଛୁନଳା ତତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ ।” ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦକୁ କହିଲେ, “ଦିଅର ବାବୁ, ତମେ ଆଜି ଖାଇସାରି ସୋରାବ ଚାଲିଯିବ, ନଚେତ୍ କାଲି ସକାଳୁ ଯିବ; ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଲେ ରାତି ଅଧକୁ ପହଞ୍ଚିବ, ବହୁତ ଶୀତ ପଡ଼ିଛି, ରାସ୍ତାରେ କଷ୍ଟ ହେବ ।”

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲ୍ଲ କହିଲେ, “କଷ୍ଟ କ’ଣ ହେବ ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ? ଆମେ ଦିନଜଣ ଅଛୁ । ପୁଣି ଜ୍ୱାଳର ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଅଛି, ବଜାରରୁ ପୁର ମିଠାଇ ମଗାଇଦେବା, ବୋହୂକୁ କାହିଁକି ଅକାରଣ ହଇରାଣରେ ପକାଇବା ?”

ସେତେବେଳକୁ ଛୁନଳା ପୁଣି ଚୁଲ୍ଲା ଲଗାଇବାକୁ ବସିଥିଲା । ମୁନ୍ସି ତାକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଶୁଣ, ସା ବଜାରରୁ ସେରେ ପୁର ଓ ଦୁଇସେର ମିଠାଇ ନେଇ ଆ । ଜ୍ୱାଳକୁ ଶୀଘ୍ର ଯିବାକୁ ହେବ ।”

ଛୁନଳା ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲା, “ହଁ, ପଇସା ବେଶୀ ହୋଇଗଲାଣିନା, ସେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା ସେତେବେଳେ ପୁର ମିଠେଇ ମଗାଇ ଆଣ । ମୁଁ ତ ଚୁଲ୍ଲା ଲଗାଇଲି, ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ରୁଟି ହୋଇଯିବ । ମନେରଖିଆ, ଜ୍ୱାଳକୁ ରାତି ଅଧରେ ମୁଁ ଛାଡ଼ିବି ନାହିଁ । ଉଠିବୁ ତ ଲେ ବୋହୂ !”

ନଅ

ଛୁନଳା ଗଙ୍ଗାକୁ ଗପ ଶୁଣାଉଥିଲା । କହୁଥିଲା, ଗୋଟିଏ ରାଜ୍ୟରେ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଯାତ ରାଣୀ । ଯାତ ରାଣୀଙ୍କ ପାଇଁ ଯାତଟା ରାଣୀମହଲ; ଆଉ ସବୁ ରାଣୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରାଜକୁମାର ଥିଲେ ।

ଏତିକିବେଳକୁ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ପକାଇଲେ, “ଛୁନଳା, ଭଣ୍ଡାରଘର ଚାରି ଆଣ ତ !”

ଗଙ୍ଗାକୁ କୋଳରେ ବସାଇ ଖେଳାଉ ଖେଳାଉ ଛୁନଳା ଜବାବ ଦେଲା, “କ’ଣ ଦରକାର ? ମୁଁ ଏଇ ଯାଉଛି, ଜିନିଷ ବାହାର କରିଦେବି ।”

ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ରାଗିଯାଇ ବଡ଼ପାଟିରେ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ କହୁଛି ଚାରି ଦେ, ମୁଁ ନିଜେ ବାହାର କରିନେବି ।”

ଛୁନଙ୍ଗା କହିଲା, “ମୁଁ ଜନସ୍ତ ସମାଜ କରି ରଖିଛି, ତମକୁ ସହଜରେ ମିଳିବ ନାହିଁ, ସବୁ ଏପାଖ ପେପାଃ ହୋଇଯିବ ।” ତାପରେ ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ କହିଲା, “ଉଠିବୁଟି, ମୁଁ ଜନସ୍ତ ଦେଇଥାଏ ।”

କିନ୍ତୁ ଦଶବର୍ଷର ପିଲା ଗଙ୍ଗାର ମନ ଗପ ଉପରେ ଏମିତି ମଜ୍ଜି ଯାଇଥିଲା ଯେ ସେ ତାକୁ ଗ୍ରହଣକୁ ରାଜି ହେଲା ନାହିଁ । କହିଲା, “ଛୁନଙ୍ଗା ଆଇ, ଗପ ନ ପରିଲେ ମୁଁ ତୁମକୁ ଗ୍ରହଣ ନାହିଁ । ତମେ ଆଇକୁ କାହିଁକି ଗୁଣିତା ଦେଇ ଦେଉନାହିଁ ?” ତାପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଛୁନଙ୍ଗା କାନିରୁ ଗୁଣି ଫିଟାଇ ନେଇ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଦେଇ ଫେରିଆସି କହିଲା, “ହଁ ଛୁନଙ୍ଗା ଆଇ ! ସବୁ ରାଣୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ରାଜକୁମାର ଥିଲେ, ସେଠୁ କ’ଣ ହେଲା ?”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଛୁନଙ୍ଗାର ମନ ଗପରେ ନଥିଲା କି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଥାକୁ ସେ ଶୁଣୁ ନଥିଲା; ବରଂ ସେ ଦେଖୁଥିଲା ରାଧେଲ୍ଲର ସ୍ତ୍ରୀ କେମିତି ଭଣ୍ଡାରଘର ଆଡ଼କୁ ଧାଇଁଛନ୍ତି । ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ କୋଳରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ମୁଁ ଏଇ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଆସୁଛି । ତୁ ଏଇଠି ଭିକ୍ଷୁ ସଙ୍ଗରେ ଖେଳୁଥା ।” ତା’ପରେ ସେ ଭଣ୍ଡାର ଘର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲା ।

କିନ୍ତୁ ସେ ଭଣ୍ଡାର ଘରେ ପହଞ୍ଚିବା ପୂର୍ବରୁ ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ବକଳ ଧ୍ବଜ ଶୁଣି ତାଙ୍କର ଆଡ଼କୁ ଫେରିଗଲା ।

ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲ୍ଲଙ୍କର ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁତ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ତୁବେଣୀ ଉପବାସ ସମୟରେ ତାଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଅଣ୍ଡା ଓ କାଗି ଧରିଥିଲା, ତାହା ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭଲ ହୋଇ ନଥିଲା । ପ୍ରଥମେ କବିରାଜା ଔଷଧ ଖାଇଲେ, ସେଥିରେ କିଛି କମିଲା ନାହିଁ । ବୈଦ୍ୟ କହିଲେ, ବେଶି ମଦ ଯୋଗୁ ରୋଗ କମୁନାହିଁ । ତାଙ୍କୁ ସେ ମଦ ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ କହିବାକୁ ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ମନ ସେଥିରେ ମାନ୍ଦିଲା ନାହିଁ । ଏମିତି ମାସେ କଟିଗଲା । ତାପରେ ସେ ବୈଦ୍ୟଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ ଡାକିଲା ଚିକିତ୍ସା କଲେ । ଦୁଇଦିନ ହେଲା ସେ ଔଷଧ ଖାଉଥିଲେ ।

ଛୁନଙ୍ଗା ତାଙ୍କ କୋଠାଘରେ ପହଞ୍ଚି ପଚାରିଲା, “ଦେହ କ’ଣ ଟିକିଏ ବେଣୀ ଝରପ ଲାଗୁଛି ?”

ଶିବଲ୍ଲ ଛୁନଙ୍ଗା ପ୍ରଶ୍ନର କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ପୂର୍ବପରି ବକଳ ହୋଇ ପାଟି କରୁଥିଲେ ।

ଛୁନଙ୍ଗା ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ବସି ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଚିପିଦେବାକୁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଆରାମ ଲାଗିଲା, କଷ୍ଟ ଅନେକ କମିଗଲା । ସେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଆଖି ଖୋଲି ପଚାରିଲେ,

“ଆରେ ତୁ କେଉଁଠି ଥିଲୁ ?”

“ଗଙ୍ଗାକୁ ଶୁଆଉଥିଲି, ହେଲେ ତମେ ତାକି ଦେଉନାହିଁ କାହିଁକି ? ମୁଁ ସାନବୋହୂ ପଛେ ପଛେ ଭଣ୍ଡାରଘରକୁ ଯାଉଥିଲି । ତମ ପାଟି ଶୁଣି ଇଆଡ଼କୁ ଚାଲି ଆସିଲି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲୀ ପଚାରିଲେ, “ସାନବୋହୂ ପଛେ ପଛେ ତୁ ଭଣ୍ଡାରଘରକୁ କାହିଁକି ଯାଉଥିଲୁ ?”

“ମୋଠୁ ଭଣ୍ଡାରଘର ଚାଲି ମଗାଇ ନେଲେ । ମୁଁ କହୁଛି ଜିନିଷ ସବୁ ମୁଁ ସଜାଡ଼ି-କରି ରଖିଛି, ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇଯିବ । ମୋତେ ମାଗିଲେ ମୁଁ ହାତରେ କାଢ଼ିକରି ଦେଇଦେବି ।”

ମୁନ୍ସି ମନେ ମନେ ଟିକିଏ ଭାବିଲେ । ତାଙ୍କର ମନେ ହେଲା ଘରର ଅଧିକାର ପରଲୋକଙ୍କ ହାତକୁ ଚାଲିଯାଉଛି, ପରିବାରର ପରମ୍ପରା ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଛି । ତେଣୁ ପାଟି ଫିଟାଇ କ୍ଷୀଣ ସ୍ଵରରେ ସେ କହିଲେ, “ତୁ ସାନବୋହୂକୁ କାହିଁକି ଚାଲି ଦେଲୁନାହିଁ ? ଘରର ମାଲିକ ସେ, ତାଙ୍କୁ କେତେ ଖରାପ ଲାଗିଥିବ ?”

ଛୁନକା ଟିକିଏ ଚଢ଼ାଗଲାରେ ଜବାବ ଦେଲା, “ଘରର ମାଲିକାଣୀ ତ ଜ୍ଞାନୀ ବୋହୂ; ଜ୍ଞାନୀ ଯୋଗୁଁ ସିନା ସମସ୍ତେ ଆଜି ରାଜଭୋଗ କରୁଛନ୍ତି । ଏବେ ଜ୍ଞାନୀ ସ୍ତ୍ରୀ କୁଆଡ଼େ ଗଲା, ମାଲିକ ହୋଇଗଲେ ସାନବୋହୂ !”

ଶିବଲୀଙ୍କୁ ଛୁନକାର କଥା ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ ସତ; କିନ୍ତୁ ସେ କ’ଣ ଜବାବ ଦେବେ କିଛି ଭାବି ପାରିଲେ ନାହିଁ । କିଛି ସମୟ ଆଖି ବୁଜି କ’ଣ ଭାବିଲେ ପଡ଼ିଗଲେ । ତାପରେ ଖୁବ୍ ପାଟି କରି କହିଲେ, “ନା, ଯାହା ହେଲେ ବି ସାନବୋହୂ ଘରର ମାଲିକ; ବୁଝିଲୁ ! ତୋର ଜାଣିବା ଦରକାର ରାଧାର ସ୍ତ୍ରୀ ଯେତେ ଦିନ ବଞ୍ଚୁଛି ଓ ଯେତେ ଦିନ ଏଠି ସେ ଅଛି, ସେତେ ଦିନ ସେ ଘରର ମାଲିକ । ଏ ଘର ବିଷୟରେ କଥା କହିବାକୁ ତୁ କିଏ ?”

ଏ ପ୍ରକାରର ଉତ୍ତର ଶୁଣି ଛୁନକା ଆଖିରେ ଲୁହ ଭରିଗଲା; ତଥାପି ସେ ଶିବଲୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ସେମିତି ଚପୁଆଏ । ଏମିତି ଗାଲି, ଏମିତି ଅପମାନ ତ ଛୁନକା ପକ୍ଷରେ ଆଜି ନୂଆ ନୁହେଁ । ଜୀବନସାରା ଏଗୁଡ଼ା ତା ଦେହର ମଳି ହୋଇଯାଇଛି । ସେ ଏଣେ କାନ୍ଦୁଥାଏ, ତେଣେ ମୁଣ୍ଡ ଚପୁଆଏ । ଶିବଲୀ ଆଖି ବୁଜି ସେମିତି ପଡ଼ିଥାନ୍ତି, ସତେ ଯେମିତି ଛୁନକା ସେଠି ଅଛି ବୋଲି ସେ ଜାଣୁ ନଥାନ୍ତି । ଟିକିଏ ଆରାମ ଲାଗିବାକୁ ସେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଶୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ଛୁନକା କୋଠରୀରୁ ବାହାରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଦୁଇପ୍ରହର ଗଢ଼ାଗଡ଼ି ବୋଲି, ପୁର ଛଣା ହେଉଥାଏ । ରାଧେଲୀଳର ସ୍ତ୍ରୀ ସାମନାରେ

ବସିଥିବା କିଶକୁ ଖାଇବାକୁ ଦେଉଥାଏ ଓ କିଶକୁ ଖାଉଥାଏ । କିଶକୁ ସକାଳୁ କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲା ସେ ଏବେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ତା ପାଇଁ ସକାଳ ପ୍ରହରୁ ରୁଟି ଡାଲି ଘୋଡ଼ା ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଏବେ ବି ସେଗୁଡ଼ା ଘର କଣରେ ସେମିତି ପଡ଼ିରହିଥିଲା । ଛୁନଙ୍କର ଦେହ ସହୁଲ ନାହିଁ, ସେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଠିଆହୋଇ କିଶକୁ ଖିଆପିଆ ଦେଖୁଥାଏ । କିନ୍ତୁ ରାଧେଲ୍‌ଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ କିଶକୁ ତା'ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ନଥାନ୍ତି କମ୍ବା କିଛି କହୁ ନଥାନ୍ତି, ସତେ ସେମିତି ସେମାନେ ତାକୁ ଦେଖି ନାହାନ୍ତି । ମନକୁ ତାର ଭାରି ବାଧୁଲା । ସେଠୁ ସେ ଚାଲିଯାଇ ଯମୁନା ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଯମୁନା ତାକୁ ଦେଖିଲା- ମାତ୍ରେ ପଚାରିଲା, “ଖୁଡ଼ୀ, କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ କି ? ଦେଖିଲ ଗଙ୍ଗା କେତେ କାନ୍ଦୁଛି ? କହୁଛି, ଛୁନଙ୍କ ଆଉ ମୋତେ ଗୁଡ଼ି ଦେଇ ସାନ ଆଉ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଗଲା ।”

ଛୁନଙ୍କ କିଛି ଜବାବ ଦେଲା ନାହିଁ, ଗଙ୍ଗାକୁ କୋଳରେ ଧରି ଯମୁନା ଟେ ପାଖରେ ଚାପୁଟୁ ବସିଗଲା । ଅଖିରୁ ତ ର ଅବରଳ ଲୁହଧାର କୁଟିଲା ।

ଯମୁନା କିଛି କାଳ ଏକ ଆଖିରେ ଛୁନଙ୍କକୁ ଚାହିଁ ରହିଲା । ମନରେ ତାର କେମିତି ଗୋଟାଏ ଭୟ ଆସିଗଲା, ପଚାରିଲା, “କଣ ହେଲା ଖୁଡ଼ୀ, କାନ୍ଦୁଛ କାହିଁକି ? ବ ପାଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ଅଛି ?”

ଛୁନଙ୍କ ଲୁହ ଯୋଡ଼ ଦେଇ ଶୀଘ୍ର ସ୍ତରରେ କହିଲା, “ହଁ ତାଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ଏପର୍ବୁ ତାଙ୍କୁ କିଛି ଦେଖାଯାଉନାହିଁ ।”

ଯମୁନା ପଚାରିଲା, “କଣ ଦେଖାଯାଉନାହିଁ ?”

“ରୋଷାଈଘରକୁ ଯାଇ ତମେ ନିଜେ ଦେଖୁନା ! ଗରମ ପୁଣି ଛଣାହେଉଛି, କିଶକୁ ଖାଉଛି । ସକାଳ ଜନିଷ ସେମିତି ଘୋଡ଼ା ହୋଇ ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ା ଫୋପଡ଼ା ହେବ ନା କ'ଣ ?”

ଫିଆ-ବାସନା ଆସି ଯମୁନା ନାକରେ ବାଜିଲା । ସେ ସବୁ କଥା ଚାହିଁଗଲା, ପଚାରିଲା, “ଭଣ୍ଡାରଘର ଚାହିଁ ତ ତମ ପାଖରେ ଥିଲା, ଖୁଡ଼ୀ କ'ଣ ବଜାରରୁ ଘିଅ ଅଟା ମଣାଇଲେ ?”

“ସାନବୋହୂ ପୁଣି ବଜାରରୁ ମଣାଇବେ, ତାଙ୍କର ମୁହଁ ଅଛି ? ଭଣ୍ଡାରଘର ଚାହିଁ ମୋଠୁ ଜବରଦସ୍ତ ଛଡ଼ାଇ ନେଇଛନ୍ତି । ତେଣେ ତ ଫତେପୁର ଘରେ ମାଲିକ, ପୁଣି ଏଠିକି ଆସି ଏଠି ବି ମାଲିକ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ମନଇଚ୍ଛା ଖର୍ଚ୍ଚ ଚାଲିଛି । କାଲି ବିଭୁର କଷ୍ଟ କରି କମାଉଛି, ଆଉ ଏଠି ଦାଦପୁଅ ଭାଇ ଆସି ହୁକୁମ ଖଟାଉଛି ।”

ଯମୁନା ମନରେ ଯେଉଁ ଭାବନା ଉଠିଆସୁଥିଲା ତାକୁ ସେ ତପାଇ ରଖି କହିଲା, “ଗୁଡ଼ି ଛୁନଙ୍କ ଖୁଡ଼ୀ, ସେମାନେ ତ ନିଜ ଭାଗ ଖାଇବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ଯା, ତମେ

ଗଙ୍ଗାକୁ ଟିକିଏ ବାହାରେ ବୁଲେଇ ଆଣ ।”

“ନାହିଁ, ସେମାନେ ନିଜ ଭାଗ ଖାଉନାହାନ୍ତି, ସେ ଗଙ୍ଗାର ଭାଗ ଖାଉଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗା ତ ରାଜକୁମର, ବଡ଼ ହେଲେ ପାଠ ପଢ଼ିବ, ଜମିବାଡ଼ି କରିବ, ବଡ଼ ମଣିଷ ହେବ । ତା’ ଭାଗ ତ ଏଇ ଠକ୍ ସବୁ ଖାଇଯାଉଛନ୍ତି ।” ଏମିତି କହି କହି ହୁନକା ଗଙ୍ଗାକୁ ନେଇ ଚାଲିଗଲା ।”

ହୁନକା ଯେମିତି ଭାବରେ କଥାଟା ବନ୍ଦ କଲା, ସେତିକିରେ ସେ କଥା ବନ୍ଦ ହେଲାନାହିଁ; ବରଂ ବହୁ ଦିନ ପାଇଁ ତା’ ଲାଗିରହିଲା । ସମାନେ ଖାଇ ଗଙ୍ଗାର ଭାଗ ଖାଉନାହାନ୍ତି; ତାର ଭାଗ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ଖାଉଛନ୍ତି । ଏହି କଥାରେ ଯମୁନା ଚିନ୍ତୁତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ହୁନକା ଯାହା କହିଲା ତାହା ଅସ୍ତିତ୍ବ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏକ ଭୟଙ୍କର ସତ୍ୟ । ସେ ସତ୍ୟକୁ ଆଖି ବୁଜି ଦେଇ ହେବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ ହେବ ନାହିଁ । ଠିକ୍ ଏତିକି ବେଳକୁ ରାଧେଲତାର ସ୍ତ୍ରୀ ଗୋଟାଏ ବେଲରେ ପୁର ତରକାର ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା, କହିଲା, “ରାତି ଜଳଖିଆ ଦିଆର କରି ଦେଇଛି । କିନ୍ତୁକୁ ଭାରି ଭୋକ ହେଉଥିଲା । କହିଲି ସକାଳଖିଆ ରଖା ହୋଇଛି, ଏଇନେ କାହିଁକି ନଷ୍ଟ କରିବୁ, ଜଳଖିଆ ଟିକିଏ ଖାଇଦେ । ସକାଳଖିଆଟା ପୁଣି ରାତିରେ ଖାଇଦେବୁ । ତୋ ପାଇଁ, ଗଙ୍ଗା ପାଇଁ ଓ ଲାଲ ପାଇଁ ଏହି ଜଳଖିଆ ଆଣିଛି, ରଖ ।”

ଯମୁନା ଖୁଡ଼ିକୁ ଚାହିଁଲା; କିନ୍ତୁ କିଛି କହିବାକୁ ଯାହା ପାଇଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତା’ ଆଖିରେ ଯେଉଁ ଭାବ ଫୁଟିଉଠୁଥିଲା ରାଧେଲତାର ସ୍ତ୍ରୀ ସହଜରେ ତାହା ଜାଣିପାରି ତା’ମନରୁ ସେ କଥା ଦୂର କରିଦେବା ପାଇଁ କହିଲା, “ଭଣ୍ଡାରଘର ଗୁରୁ ଆଜି ମୁଁ ହୁନକାଠାରୁ ନେଇ ଯାଇଛି । ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଏଠି ଆସିଲିଣି, ଗୁରୁଗଣୀ ହାତରେ କାହିଁକି ଘରକଥା ଗୁଡ଼ିଦେବା ? ଏ ଘରର ଖିଆପିଆ ଦାୟିତ୍ବ ସବୁ ମୋର ।”

କିନ୍ତୁ ଯମୁନା ପାଟିରୁ ହଠାତ୍ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା, “ହଁ ଖୁଡ଼ି, ତମେ ଗୁରୁ ନେଲ, ଭଲ କଲ । ମୁଁ ସେଇ କଥା ଭାବୁଥିଲି, କିନ୍ତୁ ପୁଣି ଭାବିଲି ତମ ଉପରେ ବେଶୀ କାମ ପଡ଼ିଯିବ । ତମେ ନେଇଟା ଦିନ ଏଠି ରହୁବ ଯେ ! ତୁମକୁ ତ ଯେମିତି ହେଲେ ଫତେପୁର ଘର ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ହେବ । ଆମକୁ ତ ଏଠି ସବୁ କଥାରେ ହୁନକା ଖୁଡ଼ି ଭରସା; ତମେ ତ ଜାଣ ସବୁକାମ ସେ କରନ୍ତି । ସେଇଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ହାତରେ ମୁଁ ଗୁରୁ ଦେଇଥିଲି । ତାଙ୍କଠା ତମେ ଯିବା ପରେ ସେଇ ତ ପୁଣି ଘର ବୁଝିବେ ! ସେଇଥିପାଇଁ ତାଙ୍କ ହାତରୁ ଗୁରୁ ଆଣି ତମକୁ ମୁଁ ଦେଇ ନଥିଲି । ତେବେ ଭଲ ହେଲା, ତାଙ୍କୁ ଗୁରୁ ନେଇଗଲା ।”

ଯମୁନା ଧୀର ସ୍ଥିର କୋମଳ ଭାଷାରେ ଯାହା କହିଲା, ସେଥିରେ କୌଣସି ଫର୍ପଣ

କମ୍ପା ବିରୋଧର କଥା ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ରାଧେଲଲର ପତ୍ନୀ ଫତେସୁର ଗୁଲିସିବ ଏହି କଥାକୁ ସେ ଯାହା ଦୁଇଥର କହିଲା, ତାହା ତାଙ୍କୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ମନେ ହେଲା ତାର ସେଠିକାର ରହଣି ଓ ତାର ଅଧିକାରକୁ ଯମୁନା ସତେ ଯେପରି ପସନ୍ଦ କରୁ ନଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଆସିଲଣି, ତୋର ଏ ସବୁ କଥା ଚନ୍ଦ୍ରା କରବା କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ଫତେସୁର କଥା ବୁଝିବି କମ୍ପା ଫତେସୁର ଯିବି କମ୍ପା ଫତେସୁରରୁ ସମସ୍ତେ ଏଠିକି ଗୁଲି ଆସିବେ କମ୍ପା ଗାମୁ ଓ ଶାମୁର ବୋହୂ ଦୁହେଁ ଫତେସୁର କଥା ବୁଝିବେ, ସେ କଥା ତୋର ଚନ୍ଦ୍ରା କରବା ଦରକାର ନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ରାଧେଲଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଗୁଲିପଡ଼ି ଗୁଲିଗଲା ।

ଯମୁନା କଥାରେ ରାଧେଲଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯେମିତି ମୁହଁମୁହଁ ଜବାବ ଦେଲା ସେଥିରେ ଯମୁନା ଟିକିଏ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ଭାବିଲା ଛୁନଙ୍କ ଖୁଡ଼ୀ ଠିକ କହୁଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାର ଭାଗ ଓ ଭାଗ୍ୟ ଉଦ୍ଭୟକୁ ନଷ୍ଟ କରିବା ପାଇଁ କଳାଘର ସମସ୍ତେ ଆସି ଏଠି ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରତି ଉପରେ ବସିବେ ।

ଯମୁନା କିଛି ସମୟ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ବସିପଡ଼ିଲା । ତା’ପରେ ନିଜ କୋଠରୁ ବାହାରି ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲଙ୍କ କୋଠରୀ ଆଡ଼କୁ ଗଲା ଓ ଦରଜା ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ବାପା, ଦେହ କେମିତି ଅଛି ? ଏ ଔଷଧରେ କ’ଣ କିଛି ଲାଭ ହେଲା ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଟିକିଏ କମିଛି, ଇଶ୍ଵରଙ୍କ ଦୟା ।”

ଯମୁନା କିଛି ନ କହି ଦୁଆରକୁ ଆଉଜି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ କିଛି କହିବାର ଅଛି ?” କିଛି ସମୟ ପୁରୀ ଛୁନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ଯେଉଁ କଥାବାକ୍ତା ହୋଇଥିଲେ ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ।

“ନାହିଁ, କିଛି କହିବାର ନାହିଁ ଯେ, ଶୁଣୁଥିଲି ଖୁଡ଼ୀ ଏବେ କହୁଥିଲେ ଫତେସୁରରୁ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତେ ଆସୁଛନ୍ତି ଏଠି ରହିବା ପାଇଁ । ଆପଣ କ’ଣ ଏ କଥା ଜାଣନ୍ତି ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଚମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “କଣ କହିଲା, ରାଧେଲଲ ପରବାର ସମସ୍ତେ ଏଠିକି ଆସିବେ ? ମୋତେ ତ ଏ ବିଷୟରେ କେହି କିଛି କହୁନାହିଁ । ଫତେସୁରରେ ତ ଘରଦ୍ଵାର ଜମିବାଡ଼ି ସବୁ ଅଛି, ଏଠିକି ପୁଣି ସେମାନେ ଆସିବେ କାହିଁକି ?”

ରାଧେଲଲର ସ୍ତ୍ରୀ କେତେବେଳୁ ଆସି ଯମୁନା ପଛରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା ଯମୁନାକୁ ଜଣା ନ ଥିଲା । ନଚେତ୍ ସେ ଏକଥା ପକାଇ ନଥାନ୍ତା । ରାଧେଲଲ ସ୍ତ୍ରୀ ଆଗକୁ ବାହାରି ଯାଇ କହିଲା, “ଦାଦା, ଆପଣଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ନ ଥିବାରୁ ଆପଣଙ୍କ ସେବା କରିବା ପାଇଁ ତ ଆମେ ଆସିଛୁ । ଗାମୁ ଓ ଶାମୁ ଫତେସୁରରେ ଅଛନ୍ତି । ବୋହୂ ଦୁହେଁ ଘର ବୁଝୁଛନ୍ତି । କିଶନୁ ଏଠି ଅଛି; ବିଶନୁକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଫତେସୁରରୁ ଆସିଛୁ ।

ବଣକୁ କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାମ ମିଳିବା ଦରକାର । କ୍ମାଲ ଚାହିଁଲେ ତା' ପାଇଁ ଗୋଟାଏ କାମ ଖୋଜିଦେବ ।”

ରାଧେଲ୍ଲ ସ୍ତ୍ରୀର କଡ଼ା କଥା ଶୁଣି ଶିବଲ୍ଲ କଲା ପଡ଼ଗଲେ, କହିଲେ, “ହଁ, ଠିକ୍ କଥା । ରାଧା ତ ଜାଣିବା ଶୁଣିବା ଲୋକ, ସେ ଯାହା ଠିକ୍ ଭାବିବ କରିବ ।”

ଯମୁନା ପରସ୍ତ ହେଲା ପରି ଉଦାସ ମନରେ ଯେଠୁ ଚାଲିଗଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଘରକୁ ଫେରି କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ଦେଖିଲେ ଯମୁନାର ମନଟା କାହିଁକି ମଳିନ ପଡ଼ିଯାଇଛି । କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଜଳଖିଆ ବାଡ଼ି ଦେଇ ଯମୁନା କହିଲା, “ଶୁଣିଛନା, କଣନ୍ତୁ ଓ ବଣକୁ ଧରି କକା ଖୁଡ଼ୀ ଦୁହେଁ ଯାକ ଏଇଠି ରହୁବେ । ଖୁଡ଼ୀ ଆଜି ବାପାଙ୍କୁ ଏହି କଥା କହିଥିଲେ ।”

ସତେ ଯେମିତି କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଉପରେ ଏ କଥାର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, “ହଁ, ଏଥିରେ କହିବାର କ'ଣ ଅଛି ? ପିଲା ଦୁଇଟା ଏଠି ରହି କାମରେ ଲାଗିଯିବେ, ବାପାଙ୍କର ମନ ବି ଟିକିଏ ବଦଳିଯିବ ।”

ଯମୁନା ତ ଆଗରୁ ହାରିଥିଲା, ଏଠି ମଧ୍ୟ ସେ ହାରିବ ବୋଲି ଜାଣିଥିଲା । ବରଂ ଏଠି ଜିତିଥିଲେ ତାକୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଥାନ୍ତା । ସେ କଥାକୁ ଆଉ ନ ବଢ଼ାଇ ଚାଲି ରହିଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସୁବିଧା ଦେଖି ଯମୁନା ସବୁକଥା ଛୁନଙ୍କାକୁ କହିଦେଲା । ଛୁନଙ୍କା ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ଏ କଥା କୁଆଡ଼ୁ ହେବ । ଆଜି ମୁଁ ସାନବୋହୂକୁ ପଚାରିବି । ତମେ ଚାପୁଟୁଟୁ ବସି ସବୁ ଦେଖିବ, କିଛି କହିବ ନାହିଁ ।”

ଛୁନଙ୍କା ଏବେ ମନରେ ଗୋଟାଏ ଜିଦ୍ ନେଇ ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଲା ।

ରାତି ସେତେବେଳକୁ ଅନେକ ହୋଇଗଲାଣି । ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ ଛୁନଙ୍କା ଅପେକ୍ଷାରେ ଥାନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଆସି ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ମଦ ବୋତଲ ରଖିଦେଇ ଚାଲିଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ଏତେ ଦୁଃଖ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ଆପେ ଉଠି ଗ୍ରାସରେ ମଦ ଡାଳିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଶକ୍ତି ନଥିଲା । ଛୁନଙ୍କାକୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ସେ ବହୁତ ରାଗିଯାଇ କହିଲେ, “ଏତେବେଳେ ଯାଏ କୁଆଡ଼େ ମରିଥିଲୁ ? ଏତେ ଡେରି ହେଲାଣି, ଆଣ ମଦ ଆଣ ।”

ଛୁନଙ୍କା କବାବ ଦେଲା, “ତମ ଘରେ ଯେଉଁ ମହାଭରତ ଲାଗିବାକୁ ଯାଉଛି ସେହି କଥା ଭାବି ମନ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ସେଇଥିପାଇଁ ଶଙ୍ଖାକୁ ଖେଳାଇବାକୁ ବଡ଼ ବାଧିରୁ ବାହାର ଯାଇଥିଲ ।” ଏତିକି କହି ଚାପା ଗ୍ରାସରେ ମଦ ଡାଳି ସେ ଶିବଲ୍ଲଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇ ଦେଲା ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ ମଦ ପିଇ ନେଇ ଛୁନଙ୍କାକୁ ଏକ ଆଖିରେ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

କାରଣ ସେ ଯାହା କହିଲା ତାହା ନିତାନ୍ତ ଗଣ୍ଡଗୋଳିଆ କଥା । ତେଣୁ ସେ ଖୁବ୍ ପାଟି କରି ପଚାରିଲେ, “ଆମ ଘରେ କ’ଣ ମହାଭାରତ ?”

ଜିନ୍ନା ଛୁନଙ୍କା ତ ଆଜି ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି ଆସିଥିଲା । ତେଣୁ ଶିବଲଲଙ୍କ ବଡ଼ପାଟିରେ ସେ ଚରନ୍ତା କାହିଁକି ? ସେ ଖୁବ୍ ଧୀରେ ଅଥଚ ଦୃଢ଼ ଗଳାରେ କହିଲା, “ଜାଣିନି ଜ୍ଞାନ ପଇସାରେ ମଜା କରି ଟାଇବା ପାଇଁ ତା କଳାଙ୍କ ପରିବାରର ସମସ୍ତେ ଏଠିକି ଆସୁଛନ୍ତି । ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନର ବଣ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଏକାଠି ହେଉଛନ୍ତି ।”

“ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ବଣ ! କ’ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ରୁ ଗପୁଛୁ ?” ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଛୁନଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେଉ ଦେଉ ରୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କର ମନେହେଲା ଛୁନଙ୍କ କଥାରେ ଅନେକ ସତ୍ୟ ଅଛି । ସେ ଭାବିଲେ, ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପଣ୍ଡା । ତାଙ୍କୁ ନେଇଯିବା ପାଇଁ ମୃତ୍ୟୁ ତାଙ୍କ ଗୁରୁପାତେ ବୁଲୁଛି । ରାଧେଲଲ ହେଉଛନ୍ତି ଧୃତରାଷ୍ଟ୍ର । ପଣ୍ଡାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁପରେ ଦୁର୍ଯ୍ୟୋଧନ ହାତକୁ ଛମତା ଚାଲି ଆସିବ । ହଁ, ଠିକ୍ ତ ମହାଭାରତ ! ଛୁନଙ୍କା ତ ଆଦୌ ଭୁଲ କହିନାହିଁ । ଏହି ସବୁ ଚିନ୍ତାକୁ ରକ୍ଷା ପାଇବ ! ପାଇଁ ଶିବଲଲ ଗ୍ଲାସରୁ ଆଉ ତୋଳେ ମଦ ତଡ଼ାଇଦେଲେ । ସେଥିରେ ଯାଏ ଦୁନିଆଟା ତାଙ୍କୁ ସେମିତି ଧୂସର ଦେଖାଗଲା । ମହାଭାରତଟା ସେମିତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଗଲା । ଆଉ କିଛି ମଦପାଇଁ ଛୁନଙ୍କା ହାତକୁ ଗ୍ଲାସ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଶିବଲଲ ଶିଥିଲ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ହଁ, ଲକ୍ଷଣ ତ କିଛି ଭଲ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ଦଶବର୍ଷ ପରେ ଆଜି ଏମାନେ ଏକାଠି ହେଉଛନ୍ତି । କ’ଣ କରିବାକୁ ହେବ କିଛି ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ ।”

“କ’ଣ କରିବ, ଜ୍ଞାନକୁ କହ କଣନକୁ ସୋରାବଠାରୁ ଦୂରରେ କୌଣସି ଗୋଟାଏ ଗୁଳିଗା କରାଇ ଦେଉ । ସେ ଜଣେ ବଡ଼ ଅଫିସର, ଯାହା ଗୁଡ଼ିବ ତାହା କରିପାରିବ । ତା ହେଲେ ପୁଅର ଭଲମନ୍ଦ ଦେଖିବା ପାଇଁ ତା ବାପମା’ ତା ପାଖକୁ ଚାଲିଯିବେ । ବିଶ୍ଵକୁ ବି ସେଠିକି ଯାଇ ତା ବାପା ଭାଇଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ଯାହା ହେଲେ କାମ ଶିଖିବ ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଛୁନଙ୍କା ଆଡ଼କୁ ଏକଜ୍ଞାନରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ଅନେକ କଥା ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ସେ ବୁଝିପାରିଲେ, “ହଁ କ’ଣ କହିଲୁ, ରାଧା, ତା ସ୍ତ୍ରୀ କଣକୁ ବିଶ୍ଵକୁ ସବୁ ଏଠୁ ଦୂରକୁ ଚାଲିଯିବେ ? ଜ୍ଞାନ କଣକୁ ଦୂରରେ ଗୁଳିଗା କରାଇ ଦେବ—ଏହି କଥା ରୁ ବୁଝିଲୁ ନା ? ଆଉ ଦେଖୁଛି କ’ଣ, ଆ’ଣ ଗ୍ଲାସରେ ମଦ ଭର୍ତ୍ତି କର ।”

ଛୁନଙ୍କା ଶିବଲଲଙ୍କ ହାତରେ ଗ୍ଲାସ ଧରାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ହଁ, ମୁଁ ସେହି କଥା କହୁଥିଲି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଆଉ ସତାକେ ମଦ ପିଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ତୋ କଥା ତ ଠିକ୍;

କିନ୍ତୁ ସେ କିଶକୁଟା ତ ନିତାନ୍ତ ବାରବୁଲ ଅଳସୁଆଟା, ତା'ହାତରେ କ'ଣ କିଛି କାମ ହେବ ?”

‘କିଶକୁ ସାଙ୍ଗରେ ରୂମେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କୁ ପଠାଇଦିଅ । ଯେମିତି ସୁସୁଅ କନ୍ଦୁ କରୁଛି ସେମିତି ତାକୁ ସେ ବାଟ ଦେଖାଉ । ଜ୍ଵାଲକୁ କହିବାକୁ ତ ମୋର ସାହସ ହେଉନାହିଁ, ତମେ ତାକୁ ଟିକିଏ କହୁନା ? ନୋହଲେ ଘାଟମସୁର ଲମ୍ବୁରଦାରଣୀ ଘରେ ତାକୁ ରଖାଇ ଦେଉନା ? ତାଙ୍କର ତ କାମ ବହୁତ, ଗୁଳିଶି ପରୁଣ ଗୁଳିରବାକର ବି ଅଛନ୍ତି ।”

ତହିଁ ଆଉ ଦିନ ସକାଳେ ଶିବଲଲ୍ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦର ବୈଠକଖାନାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ବେଳକୁ ସେ ସେଠି ବସି କ'ଣ କାଗଜପତ୍ର ଦେଖାଦେଖି କରୁଥିଲେ । ଶିବଲଲ୍ ଟିକିଏ ଛୁଡ଼ି କରି ବସିଗଲେ । ବାପାଙ୍କୁ ଦେଖି ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ବାପା, ମୋତେ କ'ଣ କିଛି କହିବାକୁ ଅଛି ? ମୋତେ ନ ଡରାଇ ଠିକି ଆସିଲେ କାହିଁକି ?”

“ଆରେ ଗୁଲିଆସିଲି ତ କଣ ହେଲା ! ହଁ ତୋତେ କହିବାକୁ ଆସିଥିଲି କିଶକୁ ପାଇଁ କେଉଁଠି ଗୋଟାଏ କିଛି କାମ ରୁହିଁବେ । ତୁ ତ ଏକଥା କିଛି ନ ରୁହିଁ ରୁପୁରୁପ ବସିରହୁଛୁ ।”

“ହଁ, କିଶକୁ କଥା ମୁଁ କ'ଣ କରିବି ? କକା ଅଛନ୍ତି, ସେକଥା ସେ ରୁହିଁବେ ।”

“ନାହିଁ, ରାଧା ହାତରେ କିଛି ହେବ ନାହିଁ । ଯାହା ହେବ ତୋରି ହାତରେ ହେବ । ତୁ ଜାଲ୍ ଦି ଚେଷ୍ଟା କର ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଅଡୁଆରେ ପଡ଼ିଲେ । ଏମିତି ଗୋଟାଏ ଅପାଠୁଆ ବାରବୁଲ ପାଇଁ ସେ ଏବେ କି ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ?

“ହଁ, ଏମିତି ତ କିଛି ପାଠ ପଢ଼ିନାହିଁ ଯେ କେଉଁଠି ଅଫିସ୍ରେ ବା କଚେରୀରେ ରହିଯିବ । ହେଲେ କେଉଁଠି ଜମିଦାର ଘରେ ପିଆଦା କମ୍ପା ମକଦ୍ଦମୀ ହୋଇ ରହି ପାରନ୍ତା ।”

“ହଁ, ସେମିତି ଗୋଟାଏ ହେଲେ ଗୁଳିଶି ଅବା ପାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ତ ସେମିତି ବଡ଼ ଜମିଦାର କେହି ନାହାନ୍ତି, ଯାହା ଘରେ ସ୍ବାକୁ ମୁଁ ରଖାଇ ଦେଇ ପାରିବି ।”

ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲ୍ ଗଲା ଝଙ୍କାରି କହିଲେ, “ତୁ ଯଦି କିଛି ନ ଭାବୁ ତା ହେଲେ ଗୋଟାଏ କଥା କହିବ । କାହିଁକି କହୁଛୁ କି, ଘରର ମାନ-ସମ୍ମାନର କଥା ନା ?”

“ହଁ, ରୁହିଲି ଯେ, ଆପଣଙ୍କ କଥାକୁ ମୁଁ ଖରାପ ମନେ କରିବି କେମିତି ?”

ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲ୍ ଟିକିଏ ମୁହଁ ଆଡ଼େଇ ନେଇ କହିଲେ, “ମମର ଯାହା ଘାଟମ-

ସୁର ଲମ୍ବରଦାଶିଣୀ ଜେଦେଇଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଲୋକ ନିତାନ୍ତ ଦରକାର; ସେ ତାଙ୍କ ମକଦ୍ଦମା ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖି ପାରିବ, ଓକିଲଙ୍କ ପାଖକୁ ଯା-ଧଉଡ଼ କରି ପାରିବ । ସେ ତ ତୋ କଥା କେତେ ଭାଙ୍ଗି ପାରିବେ ନାହିଁ । ତୁ କିଶନୁକୁ ତାଙ୍କର ପାଖରେ ରଖାଇ ଦେ । ରାଧା ଆଉ ତା ସ୍ତ୍ରୀ ସେଇଠି ରହୁବେ । କିଶନୁର ଖାଲି ନାଁ ରହୁବ; କିନ୍ତୁ ରାଧା ସବୁ କାମ ତୁଲେଇବ ।

ବାପାଙ୍କର ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ହତବୁଦ୍ଧି ହୋଇ କିଛି କାଳ ବାପାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ରହିଲେ ।

“କ’ଣ ହେଲା, କ’ଣ ଭୁବୁଛୁ ?”

“ନାହିଁ, କିଛି ନାହିଁ । ଏ କଥା ଟିକିଏ ଭଲ କରି ଭାବିବାକୁ ପଡ଼ିବ, ବଡ଼ ନାଗୁର କଥା ନା ! ଆପଣ ତ କିଶନୁ କଥା ଜାଣନ୍ତି । ସେଠି ତ ଖାଲି ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ରହନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଘାଟମସୂରରେ ମାସେ ଅଧେ କେବେ କେମିତି ରହେ । ମୁଁ ଭୁବୁଛୁ କିଶନୁକୁ ସେଠିକି ପଠାଇବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ ।”

“ସେଇଥିପାଇଁ କିଶନୁ ସାଙ୍ଗରେ ରାଧାକୁ ପଠାଉଛୁ । ରାଧା ସାଙ୍ଗରେ ସାନ-ବୋହୂ ବି ସେଠି ରହୁବ । ସେଠି ମା’ ବାପାଙ୍କ ଅକ୍ତିଆରରେ ରହୁବ, ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ତାର ବାହାଘର ବି ହୋଇଯିବ । ବାହା ହୋଇଗଲେ ତାର ଅଭ୍ୟାସ ବଦଳିଯିବ । ତାପରେ ଟିକିଏ ନିମ୍ନ ସ୍ତରରେ କହୁଲେ, “ତୁ ତ ବୁଝୁଥିବୁ, ତାକୁ ସେଠିକି ପଠାଇ-ଦେଲେ ତୋର ନିଶ୍ଚୟ ଭଲ ହେବ ।”

“ହଁ, ସେ କଥା ତ ମୁଁ ବୁଝୁଛି ।” କୌଣସିମତେ କଥା ଶେଷ କରିଦେବା ପାଇଁ ଏତିକି କହି ସେ ନିଜ କାଗଜପତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲୀଙ୍କ ସେଠି ଚାଲିଗଲେ ।

ଶିବଲୀ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଯେଉଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଥିଲେ ସେ ବିଷୟରେ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ମନେ ମନେ ଯେତେ ଚିନ୍ତା କଲେ ବି କଥାଟା ତାଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ । ସେ ଭାବିଲେ ରାଧେଲୀଙ୍କୁ ବୁଝାସୁଝା କରାଇ ଏ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ବରଂ ଭଲ । ଏହିପରି ଭାବ ରାଧେଲୀଙ୍କ ଆସିବା ବାଟକୁ ସେ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

ଦିନଦିନ ପରେ ରାଧେଲୀ ତାଙ୍କ ଗ୍ରେଟ ପୁଅ ବିଶ୍ଵନଳୀଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ; ମାତ୍ର ସେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଚୁରରେ ବାହାରି ଯାଇଥିଲେ । ରାଧେଲୀ ଭାଇଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କରି ଫତେପୁର ଘର ବିଷୟରେ ଯାହା ସବୁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଥିଲେ ସବୁ ଗୋଟି ଗୋଟି କହିଗଲେ । ସାରାଂଶ ହେଲା ରାମଲୀ ମାଷ୍ଟର କାମରେ ମୁକ୍ତିପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ଶ୍ୟାମଲୀ ହାତରେ ଗୁପ୍ତ ନ କରି କମି ସବୁ ଭାଗକୁ ଲେଖି ଦେଇଥିଲା ।

ଗଫୁର ମିଆଁଙ୍କର ବଧବା ପତ୍ନୀ ସଲ୍ଲମା ରହୁମପୁରା ଗାଁର ଅଧା ଜମିର ମାଲିକ । ଶ୍ୟାମଲଲ ସଲ୍ଲମାଙ୍କର ସେହି ଜମିବାଡ଼ି ଓ ହସାବପତ୍ର ବୁଝୁଥିଲା । ଏବେ ସେ ସେହି ଅଧା ଜମିକୁ ନିଜ ନାଁରେ କରାଇ ନେଇଛି । ଏବେ ଅଲ୍ଲ ନେଇଥିବା ହେଲେ ଗଫୁର ମିଆଁର କୋର୍ଟ ଶ୍ୟାମଲଲ ନାଁରେ ମକଦ୍ଦମା ଦାୟର କରି ଦେଇଛି । ସେହି ମକଦ୍ଦମା ବର୍ତ୍ତମାନ ଡେପୁଟି ସ ହେବଙ୍କ କଚେରୀରୁ ଦେବାନୀ ଅଦାଲତକୁ ଚାଲିଗଲାଣି । ପଣ୍ଡିତ ଗିରିନାଥଙ୍କର ମିଶ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ସବ୍‌ଜଜ ଓ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଭାରି ଚିନ୍ତା-ପରଚୟ । ସେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଦେଲେ ମକଦ୍ଦମାରେ ଜିତାପତ ହୋଇଯିବ ଓ ରହୁମପୁରା ଗାଁର ଅଧା ଜମି ହାତକୁ ଆସିଯିବ । ବାକି ସେଇ ଅଧା ଜମି କସ୍ତୁର ମିଆଁ ପାଖରେ ଅଛି ତାହା ଶସ୍ତା ଦରରେ ମିଳିଯିବ; କାରଣ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଇସାପତ୍ର ନାହିଁ । ସେ ସେହି ଜମିକୁ ବକି ଦେଇ ଶୀଘ୍ର ଯାହା କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।”

ମୁନ୍‌ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କା କେଉଁଠୁ ଆସିବ ?” କସ୍ତୁର ମିଆଁ ତାଙ୍କ ଭାଗ ଜମି ପାଇଁ କେତେ ଟଙ୍କା ଚାହୁଁଛନ୍ତି ?”

“ସେ ଅଠ ହଜାର ଟଙ୍କାରେ ଜମି ରେଜେଷ୍ଟ୍ରୀ କରିଦେବେ; କିନ୍ତୁ ରେଜେଷ୍ଟ୍ରୀ ବେଳେ ସେ ନେବେ ଚାରି ହଜାର । ବାକି ଚାରି ହଜାର ଆମେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଦିନ ବର୍ଷରେ ଦେଇଦେବା ।”

ଶିବଲଲ ପଚାରିଲେ, “ଏଇ ଚାରି ହଜାର ଟଙ୍କା ବର୍ତ୍ତମାନ କେଉଁଠୁ ଆସିବ ?”

“ଟଙ୍କା କେଉଁଠୁ ଆସିବ ?” ରାଧେଲଲ ଉତ୍ତର ନ ଦେବାରୁ ଶିବଲଲ ପୁଣି ଆଉ ଥରେ ପଚାରିଲେ ।

ରାଧେଲଲ ଟିକିଏ ଗୁଁ ପୁଁ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଜାରେ ଟଙ୍କା ମୁଁ ଏଠୁ ସେଠୁ ଯାହା-ତାହା ଯୁଟେଇ ଦେବି । ଫଡ଼େପୁରରେ ଆମକୁ ହଜାର ଟଙ୍କା ଖଣ୍ଡେ କରଜ ମିଳିଯିବ । ବାକି ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଜ୍ଞାନକୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କାର କଥା ତ ! ଜମିଟା ଜ୍ଞାନ ନାମରେ କଣାହେବ ।”

“ଆଉ ସେ ଗଫୁର ମିଆଁ ଜମି ? ସେ ମକଦ୍ଦମା ଝେଁ ସବୁ କେଉଁଠୁ ଆସିବ ?”

“ସେ ଜମି ମଧ୍ୟ ଶ୍ୟାମଲଲ ଜ୍ଞାନ ନାଁରେ କରିଦେବ । ରହୁମପୁରା ଜମି ବି ଜ୍ଞାନ ନାଁରେ ଲେଖାପଡ଼ି ହୋଇଯିବ । ସେ କେବଳ ପଣ୍ଡିତ ଗିରିନାଥଙ୍କର ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ଜମିଟା ଆମ ନାଁରେ କରାଇ ଆଣିବ ।”

ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଶିବଲଲଙ୍କ ମନକୁ ଖୁବ୍ ପାଇଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଜ୍ଞାନ ଫେରୁ, ମୁଁ ତା ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି । ଯଦି ତା ପାଖରେ ପଇସା ନ ଥାଏ, ତେବେ ସେ

କରଜ ନେଇ ଆସିବ । କିନ୍ତୁ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ତମକୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇ ପାରିବଟି ?”

“ହଁ, ହଜାର ଟଙ୍କା ତ ମୋ ଅକ୍ରିଆରେ ଅଛି । ମୁଁ ସମ୍ଭାଳିକ ଭିତରେ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବି । ଆଉ ହଜାର ପାଇଁ ଲାଲ୍ ରାମକିଶୋର ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଛି । ରାମକିଶୋର ବି ସେଥିରେ ରାଜି ହୋଇଛନ୍ତି । ଭାଇ, ତହସିଲଦାର ବଣର ଗୋଟାଏ ଇଚ୍ଛୁ ତ ପୁଣି ଅଛି !”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲାଲ ରଘେଲାନଙ୍କ କଥାକୁ ଦୋହରାଇ ଖୁସି ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ତହସିଲଦାର ବଣର ନିଶ୍ଚୟ ଇଚ୍ଛୁ ଅଛି । ଜମିଦାର ବଣର ଅଧିକ ଜମି ଓ ଟଙ୍କା ପଇସା ବି ହେବା ଦରକାର । ତୁ ଠିକ୍ କହିଛୁ ରାଧା ! ମୁଁ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଉପାୟରେ ବାକି ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ନିଶ୍ଚୟ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବି ।”

ଦଶ

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବିଶନଲଲକୁ ପଚାରିଲେ, “ଏବେ ତୁ କ’ଣ କରିବୁ ବୋଲି ଭାବୁଛୁ ?”

“ମୁଁ କ’ଣ କରିବି, ଆପଣ ଯାହା ଭାବିବେ କରିବେ । କିନ୍ତୁ ମୋର କହିବାର କଥା ଶୁଣିବା ମୋଦ୍ଦାର ହେବ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ତା’ହେଲେ ଶୁଣି କାହିଁକି କରୁନାହୁଁ ?”

ବିଶନଲଲ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର କିଛି ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବିଶନଲଲ ବିଶନଲଲ ଠାରୁ ଦୁଇ ବରଷ ଯାନ । ତାର ବିଶେଷ କୌଣସି ଦୁର୍ଗୁଣ ନଥିଲା; ବରଂ ପାଠପଢ଼ାରେ ସେ ଏକରକମ ଭଲ । ବର୍ଷେ ପୂର୍ବରୁ ସେ ମିଡ଼ଲ ସ୍କୁଲ ପାସ କରି ସାରିଥିଲା । ଭାରି ଏକଜିଦ୍ଦିଆ ସେ, କାହାରି କଥାରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇବାର ଅଭ୍ୟାସ ତାର ନ ଥିଲା । ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ନିଜକୁ ଶୁଣିବାପାଇଁ ଅଯୋଗ୍ୟ ମନେ କରୁଥିଲା । ଯୁବକ ଲୋକ ସେ, ଯେମିତି ବଳିଷ୍ଠ ସେମିତି ତେଜୀ, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ମୁହଁ, ଭାବଭେଳା ଆଖି । ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ନ ହେଲେ ବି ଅସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ । ଏକଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ଅନାଇ ରହିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହେଲାପରି କହିଲେ, “ମୁଁ ପଚାରିଛି, ତୁ କାହିଁକି ଶୁଣି କରିବାପାଇଁ ରାଜି ହେଉନୁ ?”

“ମୁଁ ତ ଗୁପ୍ତ କରୁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଶାମୁଭାଇ ମୋତେ ମନା କଲେ । ମୁଁ ଶପଥ କରି କହୁଛି ମୋର ଏଥିରେ କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ । ସେ ଦୁଇଟା ମଇଁଷି ରଖିଥିଲେ, ଦୁନକୁ ଖୋଲ ସେର ଦୁଧ ହେଉଥିଲା । ମଫସଲରେ ଏତେ ଦୁଧ ବନ୍ଦୀ ହୁଅନ୍ତା କେଉଁଠି ! ତେଣୁ ମୁଁ ସେଥିରୁ ବାଣ୍ଟି ଦେଉଥିଲି । ସେ ମୋଉପରେ ଭାରି ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହୁଥିଲେ ଦୁଧ ଏକାଠି କରି, ସେଥିରୁ ଦହି କରି, ଦହି ମୁହଁଇ ସେଥିରୁ ଲହୁଣୀ ବାହାର କରି ଲହୁଣୀରୁ ଘିଅ କରି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଶାମୁ ତ ଜାହେଲେ କିଛି ଭୁଲ କହୁ ନ ଥିଲା !”

“ହଁ, ସେ ଠିକ୍ କହୁଥିଲେ ସେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଅମ ଜମି ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ଆଖଡ଼ା କରି ସେଠି ଜଗୁ ପହଲ୍ ମାନଙ୍କୁ ଘରୁ କରିନେଇ ଥିଲି । ବହୁତ କଷ୍ଟରେ ତାଙ୍କୁ ମୁଁ ମନେଇ କରି ଅଣିଥିଲି । ତାଙ୍କର ସାକ୍ଷୀମାଆ ବି ଅନେକ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କୁଟୁଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଯୋଗୁ ଘିଅ ଦୁଧ ସବୁ ଟକ୍ ହୋଇଯାଉଥିଲା । ସେଥିରେ ଶାମୁଭାଇ ଚିଡ଼ିଆଇ ମୋ ଆଖଡ଼ା ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ପହଲ୍ ମାନଙ୍କୁ ଓ ତାଙ୍କ ସାକ୍ଷୀମାଆମାନଙ୍କୁ ସେଠୁ ବାହାର କରିଦେଲେ । ମତେ ମଧ୍ୟ ସେଠୁ ତଡ଼ିଦେଲେ । ସେହିଦିନ ମୁଁ ନିୟମ କରିଛି ଅଉ ଗୁପ୍ତ କରିବି ନାହିଁ, ବିଶେଷତଃ ଶାମୁଭାଇଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ମୁଁ କାମ କରିବି ନାହିଁ । ଏ କଥା ଦେଖି ଲୋକେ ହସୁଛନ୍ତି । ଜଗୁ ଓସାଦ୍ ମୋତେ ଶାପ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ ମୁଁ ଯେତେ ଟଙ୍କା-କୋଟିଶଲ ଜାଣିଛି ସେଗୁଡ଼ା ମୋର ସବୁ ପାଖୋର ହୋଇଯିବ !”

ବିଶ୍ଵନାଥର କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଯେତିକି ହସ ପାଡ଼ୁଥିଲା ସେତିକି ରାଗ ବି ଲାଗୁଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ବୈଠକଖାନା ଭିତରକୁ ପଶି ଆସିଲେ । ତାଙ୍କ ସାଜରେ ରାଧେଲଲ ବି ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ତାଙ୍କ ସ୍ଵାଭାବିକ କୁଟିଳ ହସ ଫୁଟିଉଠୁଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉଠିପଡ଼ି ବାପା ଓ କକା ଉଭୟଙ୍କୁ ସାଗତ ଜଣାଇଲେ । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ ଜ୍ଞାନ, ରାଧା ଗୋଟିଏ ଭଲ ବିଗୁର ନେଇ ଆସିଛି । ମୋର ତ ସେଥିରେ କିଛି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ । ହେଲେ ତୁ ଟିକିଏ ଶୁଣିଯା’ । ମୁଁ ତ ଭାବୁଛି ସେକଥା ଯଦି ହୋଇଯାଏ, ତା’ହେଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ହେବ ।”

ଏତେବେଳକୁ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ବସିଯାଇଥିଲେ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ରାଧେଲଲଙ୍କୁ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁଢ଼ି ରହିଥିଲେ ।

ରାଧେଲଲ ଗଲା ସଫା କରି କହିଲେ, “କଥା ହେଉଛି, ଫତେପୁର ପାଖରେ ରହୁଥିବା ବୋଲି ଯେଉଁ ଗାଁ ଅଛି, ସେଇ ଗାଁର ଗଫୁର ମିଆଁର ବଧବା ସ୍ତ୍ରୀଠାରୁ ସେଇ ଗାଁର ଅଠଶା ଅଂଶ ଶାମୁ କଣି ନେଇଛି । ଏଇ ଜମି ବର୍ତ୍ତମାନ ଶାମୁ ନାଁରେ

ହୋଇଯାଇଛି ଓ ସେ ଜମିର ଦଖଲ ବି ନେଇଯାଇଛି ।”

ବନଶଲ୍ଲ ମଝିରେ ପଡ଼ି କହିଲା, “ବୁଝିଲି ଜ୍ଞାନୁଭବ ! ଏଗୁଡ଼ା ସବୁ ଧୋକାବାଜି କଥା । ଶମୁଭାଇ ସମ୍ମାନୀ ଖୁଡ଼ାକୁ ଅତିମ ଖୁଆଇ ଗୋଟାଏ ସାଦା କାଗଜରେ ତାଙ୍କୁ ଟିପି ନେଇଯାଇଛି ଓ ସେଥିରେ ଶାମୁଭାଇ ନାଁରେ ସେ ଜମି କରଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି ଲେଖାଇ ନେଇଛି । ରହମତ୍ ଖାଁ ଏହି ବିଷୟରେ ଶାମୁଭାଇ ନାଁରେ ଏକ ମକଦ୍ଦମା କରିଛି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ ବନଶଲ୍ଲକୁ ଧମକ ଦେଇ କହିଲେ, “କ’ଣ ଏଣୁତେଣୁ ଗୁଡ଼ାଏ ଗପୁଡ଼ୁ ?” ତା’ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନୁସାଦକୁ ଗୁହଁ କହିଲେ, “ଏଇ ବିଶନୁଟା ଶାମୁର ଶତ୍ରୁ ହୋଇଗଲାଣି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ତାକୁ ଏଠାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆସିଛି । ସେ ପୂରୁପୂର ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନର କଥାରେ ଗୁଲିଛି । ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ରହମତ୍ ଖାଁର ପିଇସା ।” ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି ବନଶଲ୍ଲକୁ ଧମକ ଦେଇ କହିଲେ, “ଝବରଦାର, ଏ ମକଦ୍ଦମା ବିଷୟରେ ତୋ’ ପାଟିରୁ ଯେମିତି ଆଉ ଗୋଟିଏ ଢେ ନ ବାହାରେ !”

ଜ୍ଞାନୁସାଦ କହିଲେ, “ଦେଖ୍ ବିଶୁନ, ଅନ୍ୟ କଥାରେ କଥା କହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ହଁ କାକା, ଆଗଣ କଣ କହୁଥିଲେ କହନ୍ତୁ । ତା ହେଲେ ରହମତ୍ ଖାଁ ଶାମୁ ନାଁରେ ମକଦ୍ଦମା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛି । ମକଦ୍ଦମାରେ ଏବେ କଣ ହୋଇଛି ?”

“ଆରେ ହବ କଣ ? ଦେଓପ୍ରାମା ମକଦ୍ଦମା ତ କିଛି ହସତେଲ କଥା ନୁହେଁ । ଶାମୁର ତ ଦଖଲ ଅଛି । ସେ ଏବେ ମକଦ୍ଦମା ଲଢ଼ୁ । କେତେ ବର୍ଷ ଲାଗିବ, ଦାଇକୋର୍ଟ ଅଛି, ଡିଭିଜାଇନ୍‌ସିଲ ଅଛି । ସେଇ ଯୋଉ ଟମନଲଲ ପଟ୍ଟାସି ଆମର ଲେଖାଯୋଖା ବଂଧୁ ହେବ, ସେ ଆମ ପଟରେ ଅଛି । ଆମକୁ ତ ସବୁ ଲେଖାପଢ଼ି ମାଲୁମ । ତେଣେ ରହମତ୍ ଖାଁ ଆଲହାବାଦ ଜିଲ୍ଲାରେ ରହୁଛି । ତା’ର ତ ପଇସାପତ୍ର ଆଦୌ ନାହିଁ । କାହା ବଳରେ ସେ ମକଦ୍ଦମା ଲଢ଼ିବ ?”

ଏ କଥା ଶୁଣି ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ କହିଲେ, “ଆମ ମକଦ୍ଦମା ପୁଣି ସବ୍‌ଜକ୍ଟ ପଣ୍ଡିତ ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କ ଅଦାଲତରେ ଅଛି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ କାହିଁକି ସବ୍‌ଜକ୍ଟ କଥା କହିଲେ ଜ୍ଞାନୁସାଦ ବେଶ୍ ବୁଝି-ପାରିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ରୁପ୍ରହ କଥାକୁ ଟାଳିଦେଲେ । ସେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ହଁ କାକା, ଆଗକୁ ଆଉ ଆପଣଙ୍କର କ’ଣ ବିଚାର ଅଛି ?”

“ହଁ ସେହି କଥା ତ କହୁଛି । ରହମତ୍‌ପୁର ଗାଁର ଅଧା ଅଂଶ ତ ଆମ ନାଁରେ ହୋଇଯାଇଛି; ବାକି ଅଧେ ରହୁଛି । କୟୁମ ମିଆଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଗର୍ଭସାଥୀ କରିବାକୁ ବାହାରିଛି, ସେ ତାର ଅଧା ଜମି ବିକିବାକୁ ଚାହୁଁଛି । ବଡ଼ ଶସ୍ତା ଦରରେ ଦେବ ବୋଲି

ଦିଆର ଅଛି । ନଗଦ ଗୁରୁ ହଜାର ନେବ ଓ ଆଉ ଗୁରୁ ହଜାର ଦିନ ବର୍ଷରେ ନେବ । ଏଥିରୁ ଫତେପୁରରେ ମୁଁ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରି ନେଇଛି; ବାକି ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ତୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେ । ଏଇ ଅଧା ଜମିଟା ତୋର ନାଁରେ କଣ୍ଠାଯିବ । ବାକି ଅଧାଜମି ଶାମୁ ତୋର ନାଁରେ କରାଦେବ । ତାହାହେଲେ ରତ୍ନମୟର ଗାଁର ସବୁ ଜମି ତୋର ହୋଇଯିବ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ବିଶ୍ଵନାଥ ନିପାରି ହସିଦେଲା । କହିଲା, “ହଁ ଜ୍ଞାନଭାଇ ! ତମେ ଯଦି ଶାମୁଭାଇଙ୍କ ଫିସାଦରେ ପଡ଼ିବନା—ତା’ହେଲେ ତ ଖୁବ୍ ମଜ୍ଜା ହେବ । ତମର ତ ଏତେ ନାଁ ଅଛି, ଏତେ ଶମତା ଅଛି; ତମ ବିରୁଦ୍ଧରେ କହବାପାଙ୍କ କାହାର କ’ଣ ସାହସ ହେବ ?”

ରାଧେଲ୍ଲ ର ବିଶ୍ଵନାଥଙ୍କ କାନକୁ ଧରି କହିଲେ, “ଆରେ ହାରାମଜାଦ, ଫେର୍ ପାଟି ଫିଟାଇଲୁ ? ଏ ତ ଶାମୁର ଜୀବନ-ଶମ୍ଭୁ ହୋଇ ବସିଛି ! ନିକମ ବାରହୁଲ, ହାରାମ-ଖୋର ! ଯା ଏଠୁ ପଳା !”

ବିଶ୍ଵନାଥ ରୁପ୍ତରୂପ ଘରୁ ବାହାର ଚାଲିଗଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି ସମୟ ଚିନ୍ତାକରି ପରେ ମନେ ମନେ ଠିକ୍ କରିନେଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ସେ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିବି ନାହିଁ । ତମେ କମ୍ପୁର୍ ମିଆଁଙ୍କୁ କହିଦିଅ ସେ ଜମିକୁ ସେ ଅନ୍ୟ ଯାହାକୁ ବିକିଦେଉ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲ୍ଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କଠୋର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁଞ୍ଜି କହିଲେ, “ନାଁ, ସେମିତି କରିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ହାତକୁ ଆସୁଥିବା ଧନକୁ ଗୋଡ଼ରେ ଆଡ଼େଇ ଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ମୁନ୍ସି ରାମସହାୟଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ଚଠି ଲେଖିଦେଉଛି । ସେ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ଖୁସିରେ ଦେଇପାରିବେ ।” ତା’ପରେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କୁ ସେ ପୁଣି କହିଲେ, “ତୁ ଶାମୁର ଭଗଟା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନାଁରେ ଲେଖି ଦେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦୃଢ଼ନିଶ୍ଚୟରେ କହିଲେ, “ବାପା ! ଶାମୁର ଜମିବାଡ଼ି ମୁଁ ଗୁଞ୍ଜେ ନାହିଁ । ମୁଁ କେବେ ତାହା ଗ୍ରହଣ କରିବି ନାହିଁ । ଯଦି ସଲ୍ଲମା ଖୁଣ୍ଟି ଶାମୁକୁ ଜମି ଦେଇଛନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ସେ ଜମି ଶାମୁ ହାତରେ ରହୁ ।”

“ତୋ ନାଁ ଆଉ ଶାମୁ ନାଁ ଭିତରେ କିଛି ତଫାତ୍ ନାହିଁ !” ରାଧେଲ୍ଲ କହିଲେ, “କୋଠରେ ଯାହା ଜମିବାଡ଼ି ହେବ ସେଥିରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଭାଗ ରହିବ ।”

“ହଁ, ସେ କଥା ମୁଁ ଜାଣେ; କିନ୍ତୁ ରତ୍ନମୟର ଗାଁର ଅଧା ଜମି ଶାମୁ ନାଁରେ ରହିଲେ ବେଶୀ ଭଲ ହେବ । ଆଉ ଫତେପୁରରେ ଯେଉଁ ଜମି ଅଛି, ସେ ବି ତ ଶାମୁ ନାଁରେ ଅଛି । ମୋତେ ଏବେ କାହିଁକି ତା ଭିତରେ ପୁରାଇଛନ୍ତି ?”

ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧେଲଲ ବଡ଼ ଛଟପଟରେ ପଡ଼ିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ ଜ୍ଞାନୀ! ଏବେ କଥା ହେଉଛି ଯେ ସଲ୍ଲୀ ତା’ ଜ୍ଞାନ କଥାରେ ପଡ଼ି କହୁଛି, ସେ ଅତିମ ନିଶାରେ ବେହୋସ ଥିଲବେଳେ ଧୋକାବାଜିରେ ଶମ୍ଭୁ ନାଁରେ ଜମି ଲେଖା ହୋଇଯାଇଛି ।”

“ହଁ, ବିଗନଲଲ ତା’ହେଲେ ଠିକ୍ କହୁଥିଲା । ଆପଣ ତା’ହେଲେ ସିଧା କାହିଁକି କହୁନାହାନ୍ତି ଯେ ଆପଣ ମୋତେ ଏହି ଧୋକାବାଜିରେ ଭ୍ରାଣୀଦାର କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ପୌରୁଷ ଟିକିଏ ଜାଗିଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆପଣ ଏତକ ମନେ ରଖିବେ, ଏସବୁ କାମରେ ମୋ ନାଁକୁ ଭର୍ତ୍ତି କରିବାକୁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଏସବୁ ମୋର ମାନ-ସମ୍ମାନର କଥା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଦୃଢ଼ତା ଦେଖି ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲ ଭାବିଲେ, ପୁଅ ଯାହା କହୁଛି ଠିକ୍ କହୁଛି । ମନରେ ତାଙ୍କର ଭାରି ଗର୍ବ ହେଲା । ପୁଅକୁ ବଡ଼ ଗୌରବରେ ଚାହିଁ ସେ କହିଲେ, “ହଁ ରାଧା, ଜ୍ଞାନୀ ଠିକ୍ କହୁଛି । ବଡ଼ ଅତିସର; ତାର ମାନ-ସମ୍ମାନର କଥା । ତା’ ନାଁକୁ ବିକି ଖାଇବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଶାମୁ ଯଦି ମକଦ୍ଦମାରେ ଜିତେ, ତା’ହେଲେ ସେ ଜମି ଜ୍ଞାନୀ ନାଁରେ କରିଦିଅଯିବ । ବର୍ତ୍ତମାନ କରିବା ଅନ୍ୟାୟ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମକଦ୍ଦମାରେ ଭଲକରି ଲଢ଼ ।”

“ହଁ ଲଗିବା ଯେ, କିନ୍ତୁ ଓକିଲ କହୁଛନ୍ତି ମକଦ୍ଦମା ଟିକିଏ ଦୁର୍ବଳ ଅଛି । ଦଲିଲ କାଗଜ ଯଦିଓ ପାଖରେ ଅଛି, ତଥାପି ତାହା ରେଜେକ୍ଟି ହୋଇନାହିଁ । ଯାହା ହେଲେ ବି ଶାମୁର ସେ ଜମିରେ ଅଧିକାର ଅଛି । ଖାଲି ହାକିମଙ୍କ ଉପରେ ଟିକିଏ ଜୋର ପଡ଼ିଗଲେ ମକଦ୍ଦମା ଠିକ୍ ହୋଇଯାନ୍ତା ।” ତା’ ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅନାଇ କହିଲେ, “ତୁ ତ ପଣ୍ଡିତ ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କୁ ଜାଣୁ । ତାଙ୍କର କୋର୍ଟରେ ମକଦ୍ଦମା ପଡ଼ୁଛି ।”

“ହଁ ଜାଣିଛି ଯେ, ସେ ନ ଜାଣିଲା ଭଲ । କିନ୍ତୁ ଏ ମକଦ୍ଦମା ବିଷୟରେ ପଣ୍ଡିତ ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ କେବେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି ନାହିଁ ।” ଏହି ଅପ୍ରିୟ କଥାକୁ ଏତିକିରେ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଛୁଟାହୋଇ କହିଲେ, “ଡେପୁଟି ସାହେବ ଟ୍ରରେ ଅସିଛନ୍ତି । ମୋତେ ସେ ଡକାଇଛନ୍ତି । ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ଡେର ହୋଇଯାଇଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏଇ ମୁହଁମୁହଁ ଜବାବ ରାଧେଲଲଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚାଲିଯିବା ପରେ ସେ ଶିବଲଲଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଭାଇ, ଆମ ହାତକୁ ଏହି ଜମିସବୁ କେମିତି ଆସିବ, ସେଥିପାଇଁ ଶାମୁ ଏସବୁ କରୁଛି । ଏହି କଥା ତମେ ଜ୍ଞାନକୁ

ଟିକିଏ ବୁଝାଇ ଦିଅ । ଯଦି ହୋଇଗଲା ତ ଏହି ଥର ହୋଇଯିବ । ଜ୍ଞାନ କଥା ଯାହା ଦେଖୁଛୁ, ସେ କେବେ ଜମିବାଡ଼ି କିମ୍ବା ପଛପାପନ୍ଧ କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ସେ ଏବେ କିଛି ନକରୁ, କରିବା ପାଇଁ ତ ଭଲ ବସିଛି । ଖାଲି ଦରକାର ବେଳେ ଟିକିଏ ଜୋରରେ ଲାଗିଗଲେ ହେଲା ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କୁନ୍ତ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ହଁ, ତୁ ଯାହା କହୁଛୁ ଠିକ୍, ହେଲେ କ’ଣ କରିବା ? ପୁଅ ଯେତେବେଳେ ବଡ଼ ହୋଇଗଲାଣି, ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, କୁଳ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ କରିବା ଭଳି ଜଣେ ପୁଅ, ତାକୁ ବେଶି କିଛି କହ ହେଉନାହିଁ । ହଁ, ଗୋଟାଏ କଥା କହିବାକୁ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ହୁଏଥାରରେ କାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

“ଆଜ୍ଞା କହନ୍ତୁ, ମୁଁ ପୁରା ହୁଏଥାର ଅଛି ।”

“ମୁଁ କିଣନ୍ତୁ କଥା ଭରୁଥିଲି । ମୁଁ ଜ୍ଞାନକୁ କହିଲି ତାକୁ କୌଣସି ଗୋଟାଏ କାମରେ ଲଗାଇଦେ । ତାହା ହେଲେ ତା’ର ଅଭ୍ୟାସ ବଦଳିଯିବ । ଯାହା ହେଲେ ତ ପୁଣି ତାର ବାହାଘର କରିବାକୁ ହେବ ।”

ରାଧେଲଲ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହେଲା ପରି କହିଲେ, “ଏହି କିଣନ୍ତୁଟା ଏମିତି ନିକମା ବାରୁଲୁ ହେବ ବୋଲି ମୁଁ କ’ଣ କେବେ ଜାଣିଥିଲି ! ଏକଟା ତ ମାଇନର ବି ପାଣ୍ଟ କଲ୍ଲନାହିଁ । ଜ୍ଞାନ ଏବେ ସ୍ଵାକୁ କେଉଁଠି କାମରେ ଲଗାଇବ ?”

“ଆରେ ସେହି କଥା କହୁଥିଲି । ଘାଟମପୁର ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କୁ ତୁ ତ ଜାଣୁ । ମାଘ-ମେଲାରେ ସେ ଦିନ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହୋଇଥିଲା । ତାଙ୍କର ତ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଇଲାକା; ପ୍ରାୟ ଗୋଟାଏ ତାଲୁକା ତାଙ୍କ ଅଧୀନରେ ଅଛି । ଜ୍ଞାନ କଥା ସେ ଖୁବ୍ ମାନନ୍ତି । ଦରଲେଜ ପରି ସେ ତା’ ସାଙ୍ଗରେ ଚଳନ୍ତି । କିଣନ୍ତୁ ଯଦି ସେହିଠାରେ ଗୁମାସ୍ତା କାମରେ ରହୁଥାନ୍ତା, ତା ହେଲେ କେମିତି ହୁଅନ୍ତା ?”

ଏ କଥା ଶୁଣି ରାଧେଲଲଙ୍କ ମନିନ-ଚେହେରା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ତମକ ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଲି ଭଲ ! ସେତିକି ଯଦି ମିଳିଯାନ୍ତା, ଜାଣ କିଣନ୍ତୁର ଭାଗ୍ୟ ଖୋଲିଯାନ୍ତା ।”

“ଖାଲି କ’ଣ ତାର ଏକା, ଏହି ଦରର ଭାଗ୍ୟ ବି ଖୋଲିଯାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ କଥା ହେଉଛି କିଣନ୍ତୁ ସାଙ୍ଗରେ ତୋତେ ବି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ; ନ ହେଲେ କିଣନ୍ତୁ ସବୁ କାମ ବିଚାଡ଼ି ଦେବ । ଗୁଳିଗଟା ଖାଲି ତା’ ନାଁରେ ରହୁବ । ସବୁ କାମ ତୋତେ କରିବାକୁ ହେବ । ତୋର ଯଦି ଏଥିରେ ରାଜି, ତାହେଲେ ମୁଁ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖି ତମ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇଦେବି ।”

“ଭଲ, ଏମିତି ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ ମୁଁ କ’ଣ କେବେ ଛାଡ଼ିବି ? ତମ ଆଜ୍ଞା ମୋର

ଶିରୋଧାରୀ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ବୋଧହୁଏ ଆମ ଘାଟମୁର ଯିବା କଥା ପସନ୍ଦ କରିବ ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ସେଇଆ ଠିକ୍ । ସେଥିପାଇଁ ତ ମୁଁ ଚିଠି ଲେଖିଦେବ ବୋଲି କହୁଛି । ତୁ କିନ୍ତୁ ନିଜ ଆତ୍ମ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ଏ ବିଷୟରେ କିଛି କହୁନୁ ନାହିଁ ।”

ଦୁଇ ଦିନଦିନ ଭିତରେ କିଶିନୁର ଗୁଳିଗା ପାଇଁ ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିବା ପାଇଁ ଶିବଲୀ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ମଞ୍ଜାଇ ନେଲେ । ପନ୍ଦର ଦିନ ଭିତରେ ରାଧେଲୀ, ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ କିଶନଲୀ ଘାଟମୁର ଗୁଲିଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶାନ୍ତି ଫେରି ଆସିଲା । ବିଶନଲୀ ଯେମିତି ଧୀରସ୍ଥିର, ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଯମୁନାଙ୍କ ପ୍ରତି ତା’ର ସେମିତି ଆଦର ଓ ସମ୍ମାନ ଥିଲା । ସବୁବେଳେ ନିଜ କଥାରେ ସେ ଥାଏ । ତାଙ୍କ ଦିନ ଭାଙ୍ଗି ଉଠିବାର ଆକାଶ ପାତାଳ ଅନ୍ତର । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବିଶନଲୀକୁ ଖୁବ୍ ଆରେଇ ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବିଶନଲୀ ଘରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ରହିବା ଲୋକ ନୁହେଁ । ତାର ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ବାହାରେ ବୁଲୁଥିଲା କିଛି କଟିଯାଇଥିଲା ।

ସୋରାବରେ ମଞ୍ଜଳବାର ଦିନ ଗୋଟାଏ ହାଟ ବସେ । ସେଠି ବିକାକିଣୀ ପାଇଁ କେବଳ ଆଖପାଖରୁ ନୁହେଁ, ଦୂରଦୂରନ୍ତରୁ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଲୋକ ଆସନ୍ତି । ସେହି ହାଟଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ସୋରାବ ଗାଁ ବାହାରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ସରକାରୀ ଆମ୍ବ-ତୋଟା ଓ ସେହି ତୋଟା ଭିତରେ ହନୁମାନ ଜଉଞ୍ଜର ଗୋଟାଏ ମନ୍ଦିର ଭଙ୍ଗାବୁଜା ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଦିନେ ବିଶନଲୀ ବୁଲୁ ବୁଲୁ ହଠାତ୍ ସେହି ତୋଟାକୁ ଦେଖି ସେଠି ଗୋଟାଏ ଆଡ଼ା ଦିଆରି କରିବା ପାଇଁ ଠିକ୍ କଲା । ସେତକ ବେଳେ ସେଠାରେ ଘୁମୁରୁ ମିସିରି ବୁଲୁଥିଲା । ହନୁମାନ ମନ୍ଦିର ସଂସ୍କାର କରିବା ପାଇଁ ସେ ମନେ ମନେ ବିରୁଦ୍ଧ ଥିଲା । ଦୁହେଁଯାକ ସାଥୀ ହୋଇ ଗାଁକୁ ଫେରିଲେ । ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭଲ ଚିନ୍ତା ପରିଚୟ ହୋଇଗଲା । ଘୁମୁରୁ ବେଳୁ ମିସିରିଙ୍କ ସାନଭାଇ । ମାତ୍ର ଦେଲ ସେ ବନାରସରୁ ପଳାଇ ଆସିଥିଲା । ସେଠି ସଂସ୍କୃତ ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ତାକୁ ପଠାହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାକୁ ଲାଗିଲା ଯେମିତି ସଂସ୍କୃତ ପାଠ ତାର ଜନ୍ମ-ଶତ୍ରୁ । ବ୍ୟାକରଣର ଅତଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସତେ ଯେମିତି ତାର ଜୀବନ ଗୁଲିଯିବ ।

ଘୁମୁରୁ କୋଡ଼ିଏ ଏକୋଇଶ ବର୍ଷର ଯୁବକ; ମୋଟାସୋଟାରେ ଟିକିଏ କମ୍ ହେଲେ ବି ବିଶନଲୀଠାରୁ ଡେଇଁରେ ସେ ବଡ଼ । ମୁଣ୍ଡରେ ସବୁବେଳେ ଗୋଟାଏ ଟିପା । ତାର ବ୍ୟାକରଣ କିଛି ମନେ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସଂସ୍କୃତ ଶ୍ଳୋକ ବହୁତ ମନେ ରଖିଥିଲା ଓ ତାକୁ ପୁର ଧରି ଗାଇପାରୁଥିଲା । ବନାରସରୁ ପଳାଇ ଆସିବାରୁ ବଡ଼ଭଲ

ଗୁଡ଼ାଏ ଗାଳିଗୁଳିଜି ବଲ୍ । କିନ୍ତୁ ଏତେ ବଡ଼ ପିଲାଟାକୁ ଆଉ କ'ଣ କହୁବ ? ତାକୁ ତ ଆଉ ବାଧକରି କିଛି କରାଇ ଦୁଅନ୍ତା ନାହିଁ ।

ବେତୁ ମିସିର ସୋରାବର ନାଏବ ତହସିଲଦାର । ସେଇଠି ବି ତାଙ୍କ ନିଜ ଘର । ସେଠୁ କେବେ ତାଙ୍କର ବଦଳି ହୋଇନି କି ବଦଳି ହେବାର ଆଶା ବି ନଥିଲା । ଲୋକେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲେ କେମିତି ସେ ଏତେକାଳ ମାଡ଼ିବସି ରହୁଥିଲେ । ସେ ଯଦି ସେଠୁ ବଦଳି ହେବା ପାଇଁ ରାଜି ହୋଇଥାନ୍ତେ, ତା ହେଲେ କେତେ ଦିନୁ ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ହୋଇ ସାରିଥାନ୍ତେ ।

ଦୁମରୁ ଓ ବିଶନଲଲ ଦୁହେଁ ଖୁବ୍ ସାଥୀ ହୋଇଗଲେ । ଦୁହେଁଙ୍କର ବଳବୟସ ଯେମିତି ସମାନ, କିନ୍ତୁ ବି ସେମିତି ସମାନ । ବାଟରେ ଫେରିଲାବେଳେ ସେମାନଙ୍କର ସବୁ ଯୋଜନା ଠିକ୍ ହୋଇଗଲା, ତୋଟାରେ ଗୋଟାଏ ଆଖଡ଼ା କରି ସେଠି ବିଶନଲଲ କୁଡ଼ି କସରତ୍ ଶିଖାଇବ ଓ ଦୁମରୁ ମହାବୀର ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜାରୀ ହୋଇ ନାର ଆଦିନ ଜମାଇବ । ସମ୍ପ୍ରାହକ ଭିତରେ ଦଶ ବାର ଜଣ ଯୁବକ ଆଖଡ଼ାକୁ ଆସିଗଲେ ଓ ହନୁମାନଙ୍କର ମନ୍ଦିର ସଫାସୁନ୍ଦର ହୋଇ ଭେଟିଲଗା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

ହୋଲା ଗୁଲିଯାଇଥାଏ । ବିଲରେ ପାଚିଲା ଫସଲ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥାଏ । କେତେ ଜାଗାରେ ଫସଲଟିଆ । ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ମଙ୍ଗଳବାର ହାଟ ଖୁବ୍ ଚମକି ଉଠିଥାଏ । ଆଖପାଖ ଲୋକେ ନୂଆ ଗୁଡ଼ା, ନୂଆ ଫସଲ ଆଣି ହାଟକୁ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥାନ୍ତି; ହାଟ ଖୁବ୍ ଜମୁଥାଏ । ମହାବୀରଙ୍କଠାରେ ଏତେ ଭୋଗ ଲାଗୁଥାଏ ଯେ ସେହି ପଇସାରୁ ଆଖଡ଼ାର ସମସ୍ତ ଝର୍କ ଉଠିଯାଉଥାଏ । ଲୋକେ ଏବେ ଦୁମରୁକୁ ପଣ୍ଡିତ ଦୁମରୁ ଓ ବିଶନକୁ ବିଶନ ଗୁରୁ ବୋଲି ଡାକୁଥାନ୍ତି ।

ସେ ଦିନ ମଙ୍ଗଳବାର ହାଟକୁ ବୁଦ୍ଧସିଂହ କେମିତି ଓ କାହିଁକି ଆସିଥିଲେ ଲୋକେ ଠିକ୍ କହି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଅଗେ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ସାରା ସୋରାବରେ ଏକମାତ୍ର ଆଖଡ଼ା ଥିଲା ଓ ଦଶବର୍ଷ ପୁରୀ ସମଗ୍ର ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ସେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପହଲ୍‌ମାନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ବୟସ ଗଡ଼ିଯିବାରୁ ଠାକୁର ବାରଣ୍ଡା ସିଂହ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଆଖଡ଼ା ଦିଆରି କରି ଦେଇଥିଲେ ।

କେତେ ଲୋକ କହନ୍ତି ଯେ ସୋରାବରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଆଖଡ଼ା ହେବାରୁ ତାଙ୍କ ଅଭିମାନରେ ଟିକିଏ ଆସି ଲାଗିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଆଉ କେତେକ କହନ୍ତି ଯେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଆଖଡ଼ା ହେବାରୁ ସେ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଥିଲେ । ସେ ଯାହାହେଉ, ସେ ଦିନ ବୁଦ୍ଧସିଂହ ତାଙ୍କର ବଡ଼ ଶିଷ୍ୟ ମେକୁସିଂହ ସାଙ୍ଗରେ ହାଟକୁ କେବଳ ବୁଲି ଆସି ନ ଥିଲେ,

ଗାଁ ବାହାରେ ଯେଉଁ ଆଖଡ଼ା ହୋଇଥିଲା ତା'କୁ ବି ଦେଖିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ।

ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହ ବଂଶୀନ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଖଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଗୁରୁଙ୍କ ଲାଲ ଲେଙ୍ଗୁଟି ପିନ୍ଧି ମହାବୀର ଠାକୁରଙ୍କ ଆଗରେ ବେଠା ମାରୁଥିଲେ । ଗୁରୁ ବଂଶୀନଲାଲ ସବୁଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଶହେ ଦଣ୍ଡ ଓ ପାଞ୍ଚଶହ ବେଠା ମାର ଠାକୁରଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଭିକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ଓ ତାପରେ ଆଖଡ଼ାକୁ ଯାଇ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଥିଲେ । ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହ ଆଖଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ବଂଶୀନ ଗୁରୁ ଦଣ୍ଡକାମ ସାରି ବେଠା ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚଶହ ବେଠା ଦେଖି ବୁଦ୍ଧସିଂହ ଅତି ଆନନ୍ଦରେ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ବାଃ ବେଟା, ସାବାସ୍‌ସାବାସ୍ !”

ବଂଶୀନଲାଲ ଆଗରୁ କେବେ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କୁ ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ତାଙ୍କ ଶରୀର ଓ ତାଙ୍କ ଉଚ୍ଚତାଙ୍କ ଦେଖି ସେ କେହି ଜଣେ ପହୁଲମାନ ହେବେ ବୋଲି ଜାଣି ପାରିଥିଲେ । ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କ ପାଖରେ ତାଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ମେକୁସିଂହ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ମେକୁଙ୍କର ବୟସ ବଂଶୀନଲାଲଙ୍କ ସହତ ସମାନ ଥିଲେ ବି ମେକୁଙ୍କର ଦେହ ଟିକିଏ ଅଧିକ ଦୃଷ୍ଟପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହ ମେକୁଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଦେଖ ମେକୁ, ତୋର ଇନ୍ଦ୍ରେ ଜଣେ ଯୋଡ଼ିଦାର ।”

ମେକୁସିଂହ ଏହି ସମୟରେ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁ କହିଲେ, “ଗୁରୁଜୀ, ମୁଁ ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ; ଚାହିଁଲେ ଯାକ ଦୁଇ ମିନଟରେ ଚିତ୍ କରି ପକାଇ ଦେବି ।”

ବୁଦ୍ଧସିଂହ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଆରେ, ତୁ ଗୋଟାଏ ଶିଷ୍ୟ; ସେ ହେଉଛନ୍ତି ଜଣେ ଗୁରୁ । କ’ଣ ବାବା, ତମ ନାଁ ବଂଶୀନ ଗୁରୁ ତି ? ଯେତେବେଳେ ଶୁଣିଲି ଆଉ ଜଣେ କେହି ଗୁରୁ ସୋରାବରେ ଆଖଡ଼ା ଖୋଲିଛନ୍ତି, ମନ ସମ୍ଭାଳି ହେଲା ନାହିଁ । ଟିକିଏ ଦେଖିବାକୁ ଚାଲି ଆସିଲି । କାଲିର ନୂଆ ଟୋକା ଗୁମେ, ଏଡ଼େ ଚଞ୍ଚଳ ଗୁରୁ ହୋଇଗଲାଣି ?”

ବଂଶୀନ ଗୁରୁ ଏବେ ଜଣାଶୁଣା ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କ ଆଗରେ ହାତ ମଳି ମଳି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗୁମରୁ ପଣ୍ଡା ତ ମନ୍ଦିରରେ ବସି ଏସବୁ ତାମସା ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଏବେ ସେ ଭାବିଲେ ସାମନାକୁ ନ ଗଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଆସି ବଂଶୀନ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଟିକିଏ ହଟାଇ ଦେଇ ପହୁଲମାନ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଗୁରୁଜୀ, ଭାଙ୍ଗି ଛଣା ହୋଇ ରହିଛି, ଆସନ୍ତୁ ଲେଟାଏ ଚଢ଼ାନ୍ତୁ । ଏ ଆଖଡ଼ା କଥା ଛାଡ଼ନ୍ତୁ । ଆମେ ତ ପିଲାମାନେ ଖୁସିରେ ଏ ଆଖଡ଼ା କରିଛୁ । ଆପଣଙ୍କର ଏଥିରେ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

ପହଲ୍‌ମାନ ବୁକୁସିଂହ ଥଟ୍ଟା କରି କହିଲେ, “ଏଠି ତମେ ଭାଙ୍ଗିଅ, ଗଞ୍ଜେଇ-ଖିଆ ଟୋକାଏ ଯାହା ପହଲ୍‌ମାନ ହେବ ମୁଁ ଜାଣିଛି । କିନ୍ତୁ ଏହି ସବୁ ଯୋଗ୍ୟ ର ଜଣେ କେବଳ ଗୁରୁ, ସେ ହେଉଛନ୍ତି ପହଲ୍‌ମାନ ବୁକୁସିଂହ ।” ତା ପରେ ପୁଣି ସେ ବିଶନଲଲକୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ଡ଼ରୂଆ ବାନ୍ଧବାକୁ ଆସିଛି, ତମେ ଡ଼ରୂଆ ବନ୍ଧାଇ ନଥ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶନଲଲ ବାଧା ହୋଇ କହିଲେ, “ଡ଼ରୂଆ ତ ଜଣେ ଗୁରୁଙ୍କଠାରୁ ନବାକ୍ର ହୁଏ । ମୁଁ ତ ଆଗରୁ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କଠାରୁ ନେଇ ସାରିଛି । ମୁଁ ଏବେ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଡ଼ରୂଆ ଦେଉଛି—ଆଉ ନେବି କ’ଣ ?”

ବୁକୁସିଂହ ମେକୁସିଂହଙ୍କୁ ଗୁହଁ କହିଲେ “କଣ ମେକୁ ! ଏ ଟୋକା କଥା ଶୁଣୁ ଛୁ । ଏ କୁଅଡ଼େ ଗୁରୁ ହୋଇ ଡ଼ରୂଆ ବାନ୍ଧବାକୁ ଆସିଛି । ସ୍ତ୍ରୀ ସାଙ୍ଗେ ତୁ ବଳ କଷ୍ଟ ପାରିବୁ ?”

ଏତେବେଳକୁ ଗୁରୁକଡ଼େ ଲୋକସବୁ ଜମାହୋଇ ସାରିଥିଲେ । ଜଣକେ ଜାଣି ଏ ଲେଖାଏଁ କଥା କହି ଖୁବ୍ ପାଟିରୁଣ୍ଡ କରୁଥିଲେ । ବୁକୁସିଂହ କଥା ଶୁଣି ଲୋକେ ପାଟି କରି କହିଲେ, “ହଁ, ହୋଇଯାଉ, ଦେଖାଯାଉ କିଏ ଜିରୁ ।” ସ୍ତ୍ରୀ ପରେ ପାଟିରୁଣ୍ଡ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଲା ।

ଘୁମରୁ ପଣ୍ଡିତ ବେଳ ଉଣି ଲୋକଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଗୁହଁ କହିଲେ, “ଏଠି କ’ଣ ମଜ୍ଜା ଦେଖିବାକୁ ଆସିଛି ? ସେ କଥା ପଟିବ ନାହିଁ । ଅଛା, ବିଶନ ଗୁରୁ ଆଉ ମେକୁସିଂହ ଭିତରେ ଲଢ଼େଇ କଥା ରହିଲା । ପଘର ତାରଖ ମଜ୍ଜାବାର ଦିନ ହେବ । ବୁକୁସିଂହ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କର ଆଡ଼ଡ଼ାରେ ହେଉ କିମ୍ବା ଏଠି ହେଉ, ସେଥିପାଇଁ ବିଶନ ଗୁରୁଙ୍କର ଡ଼ର ନାହିଁ । ଯଦି ବିଶନଲଲ ମେକୁସିଂହ ପାଖରେ ହାରିଯାଏ ତେବେ ସେ ତ ବୁକୁସିଂହଙ୍କ ଡ଼ରୂଆ ବାନ୍ଧବ; ନାହିଁ ଯଦି ମେକୁସିଂହ ହାରିଯାଏ ତାହାହେଲେ ଏ ଆଡ଼ଡ଼ା ନିୟମିତ ଗୁଲିବ । ବୁକୁସିଂହ ପହଲ୍‌ମାନ ଆଉ ଏଠି ମୁହଁ ଦେଖାଇବେ ନାହିଁ ।”

ମେକୁସିଂହ ବିଶନ ଗୁରୁଙ୍କୁ ଚୁଞ୍ଚି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗୁହଁ କହିଲା, “ହଁ, ମୁଁ ସେଥିରେ ରାଜି ।”

ସେ ଦିନ ରାତିରେ ଘୁମରୁ ପଣ୍ଡିତେ ହନୁମାନଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ଧରି ଯେତେବେଳେ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ଦେଖିଲେ ବେରୁ ମିସିରଙ୍କ ପୁର ଦରବାର ବସିଛି । ଘୁମରୁକୁ ଦେଖି ବେରୁ ବଡ଼ ଜୋରରେ ହସିକରି କହିଲେ, “କଣରେ ଘୁମରୁ, ମନ୍ଦରକାମ ଖୁବ୍ ଜୋର ଗୁଲିଛି ? ଜଣାପଡ଼ୁଛି ତମ ହନୁମାନଙ୍କ ହଇରାଣରେ ପଡ଼ିଗଲେଣି ।”

ଘୁମରୁ ପଣ୍ଡିତେ ସେଠି ବସିଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଭୋଗ ମିଠେଇ ବାଣ୍ଟି ବାଣ୍ଟି କହିଲେ, “ନଥ, ହନୁମାନଙ୍କ ପ୍ରସାଦ ନଥ । ଏବେ ତ ତାଙ୍କ ପ୍ରତାପ ପୁଣି ବଢ଼ୁଛି;

କିନ୍ତୁ ଭାଇ, ଆଜି ଗୋଟାଏ ଖୁବ୍ ମଜା ହେଲା । ବୁଦ୍ଧିଂହଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ମେକୁସିଂହ ଆଉ ବିଶନ ଗୁରୁଙ୍କ ଭିତରେ ଆସନ୍ତା ପହର ତାରିଖ ମଙ୍ଗଳବାର ଦିନ କୁହୁ ହେବାର ଠିକ୍ ହୋଇଗଲା ।”

ବେତୁ ମିସିର ତମକ ପଡ଼ି କହିଲେ, “ଏ ବିଶନ ଗୁରୁ ପୁଣି କିଏ ?”

“ଆରେ ତମକୁ ଜଣାନାହିଁ ? ଏ ବିଶନଲଲ ପର; ତହସିଲଦାର ସାହେବଙ୍କ କକାପୁଅ ଭାଇ ! ସ୍ବାଙ୍କର ସାଙ୍ଗରେ ଭାଗ ହୋଇ ଆମେ ସେ ମନ୍ଦିର ଆଉ ଆଖଡ଼ା ଚଳାଇଛୁ । ମୁଁ ମନ୍ଦିର ବୁଝୁଛି; ସେ ଆଖଡ଼ା ବୁଝୁଛନ୍ତି ।”

ବେତୁ ମିସିରଙ୍କ ବୟସ ପଞ୍ଚାଶିରୁ ପରୁଷ ଭିତରେ । ସେ ଯେଠିକାର ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଏକପ୍ରକାର ନେତା ଥିଲେ । ସେ ନାଏବ ତହସିଲଦାର ହେବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ପଞ୍ଚାୟତ ଓ ପୁରୋହିତ ଭିତରୁ କରୁଥିଲେ । ଏସବୁ କାମ ତାଙ୍କର ଭବିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ଡେପୁଟିସାହେବ ଦୁଇଗୁଣ ଥର ତାଙ୍କୁ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବେତୁ କହନ୍ତି, କଣ କରିବେ, ଅଭାସ ତ ! ନହେଲେ ସେ କେତେକାଳୁ ଡେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ହୋଇସାରନ୍ତେଣି । ବେତୁ ମିସିର ଯେମିତି ନିର୍ଭୀକ, ସେମିତି ରାଗି ଏବଂ କେତେକାଂଶରେ କଳହପ୍ରସ୍ତ ମଧ୍ୟ । ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଖାତର କରୁଥିଲେ । କାରଣ ସେ ସତୋଟ ହେବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଲୋକଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଯେମିତି ମିଳାମିଶା କରୁଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ଭଲମନ୍ଦ ବି ସେମିତି ବୁଝୁଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବେତୁ ମିସିରଙ୍କ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଦୟାଳୁ ଥିଲେ; ତାଙ୍କୁ ଏକପ୍ରକାର ଖାତର ବି କରୁଥିଲେ । ସରକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ସଦାବେଳେ ବେତୁଙ୍କ ସହଯୋଗ ପରମର୍ଶ କରୁଥିଲେ । ବେତୁଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକପ୍ରକାର ମମତା ଥିଲା; କାରଣ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚରଣ ଓ ସତୋଟପଣିଆ ଦେଖି ସେ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଖୁବ୍ ଖୁସି ଥିଲେ ।

ମେକୁସିଂହ ଓ ବିଶନ ଗୁରୁଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ କିଛି ପଡ଼ିଥିଲା, ବେତୁ ମିସିରଙ୍କ ପାଇଁ ତାହା ବହୁତ ମହତ୍ତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିଲା । କାରଣ ସ୍ବାର କିଛିଦିନ ପୁର୍ବେ ବାରଭାବୁ ସିଂହ ବେତୁଙ୍କର ସାମାଜିକ ନେତୃତ୍ବ ଓ ସମ୍ମାନ ବିଷୟ ନେଇ ତାଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିଥିଲେ ।

ଏସବୁ କଥା ଶୁଣି ବେତୁ ମିସିର ଉଠି ଠିଆହେଲେ ଓ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରକୁ ବାହାରିଲେ । ବାଟରେ ଦାସୋଗା ସହାବୁଦ୍ଧୀନଙ୍କୁ ଦେଖି ବେତୁ ହସି ହସି କହିଲେ, “କ’ଣ ଦାସୋଗା ସାହେବ ! ଆପଣ ଜାଣିଛନ୍ତି, ତହସିଲଦାରଙ୍କ କକାପୁଅ ଭାଇ ଏଠିକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ସେ ଜଣେ ଜଣାଶୁଣା ପହଲମାନ ।”

“ହଁ, ମିସିରଜୀ, ମୁଁ ତ ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଛି । ଶୁଣୁଛୁ, ବୁଦ୍ଧିଂହଙ୍କ ମାନଙ୍କର ତାଙ୍କ ଉପରେ ଭାବ ରାଗ । ସେ ଦିନେ ତାଙ୍କ ଆଡ଼େକୁ ବୋଧହୁଏ ଯିବେ । ଏହି ବୁଦ୍ଧିଂହଙ୍କର ଭାବ

ଗର୍ବ । ଯଦି ଦେଖାଯାଉ, ଲଢ଼େଇ କରିବାକୁ କେହି ତ ଜଣେ ମିଳିଲେଣି !”

“ଆରେ ସେ କଥା କ’ଣ କହୁଛ ! ବୁଦ୍ଧ ପର ଆଜି ତାଙ୍କ ଆଖଡ଼ାକୁ ଆସିଥିଲୁ । ଆସନ୍ତା ପନ୍ଦର ତାରିଖକୁ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବା ପାଇଁ ବୁଦ୍ଧ ସିଂହର ଶିଷ୍ୟ ମେକୁସିଂହର ଲଢ଼େଇ ଠିକ୍ ହୋଇଛି । ତେବେ ଏହି ଲଢ଼େଇ ପାଇଁ ପୋଲିସ୍‌ଙ୍କ ତରଫରୁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ ହୋଇଯିବା ଉଚିତ ।”

“କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ନାଏବ ସାହେବ ? ଅନେକ ଦିନୁ କିଛି ନାହିଁ । ସବୁ ଶୂନ୍ୟ ଯାଏ ! ମୁଁ ଏବେ ଆଜିଠାରୁ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଦେଉଛି । ବାରଗୁରୁ ସିଂହ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ମୁଁ ଏବେ ଆଜିଠାରୁ ଡିଜିଟାଲ୍ ଦେଇଦେଉଛି । ହେଲେ ଏମାନେ ତ ପିଲାଗୁଡ଼ା, ବଡ଼ ଦୁଇଜଣ ଲଢ଼ିବାବାଲା କିଏ ହେଲେ ଟିକେଟ କରି ଦିଅନ୍ତେ ।”

ବେରୁ ମିସିର ହସି ହସି କହିଲେ, “ହଁ, ପୁଣି ବୁଦ୍ଧ ସିଂହ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼ିବାପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଯୋଡ଼ ଖୋଜିବା ଦରକାର । ଆପଣ ଖୋଜନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ତ କଥା ହୋଇଗଲା, ଗୁଲୁନ୍ତୁ ଯିବା ତହସିଲଦାରଙ୍କ ସାଙ୍ଗେ ଟିକିଏ ପରାମର୍ଶ କରିବା ।”

ଏଗାର

ସୋରାବଠାରେ ରାତି ‘ନଅଟାବେଳେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସିଥିବା ଦୁଇଜଣ ଯୁବକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯୁବକଙ୍କୁ ଦେଖି ଆନାବାବୁ ସହାବୁଦ୍ଧୀନ୍ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିକୁ ଅଟକାଇ ପଚାରିଲେ, “ତୁମେ ସବୁ କିଏ ? ଆରେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିବାଲା, ତୁ ଏମାନଙ୍କୁ କେଉଁଠାରୁ ଆଣିଛୁ ?”

ଗାଡ଼ିବାଲା କିଛି କହିବା ପୂର୍ବରୁ ଯୁବକଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ପଚାଶବର୍ଷର ଯୁବକ ଜଣେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, “ହଜୁର, ଆମେ ଦୁହେଁ ଏ ଗାଡ଼ିରେ ଆଲହାବାଦରୁ ଆସିଛୁ । ଫତେପୁରରେ ଆମ ଘର । ଆମର ତହସିଲଦାରଙ୍କ ପାଖରେ କାମ ଅଛି ।”

“ହଁ, କାମରେ ତ ଆସିଥିବ ନିଶ୍ଚୟ, କିନ୍ତୁ ତମେ କିଏ କହୁନାହିଁ କାହିଁକି ?”

ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସିଥିବା ଅନ୍ୟ ଡେଇଁ ଲୋକ ଜଣକ କହିଲେ, “ହଜୁର, ଏହି ଯୁବକ ଫତେପୁରର ଜମିଦାର ରହମତ୍ ଖାଁ, ଯଦିଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ନେଇ ମକଦ୍ଦମା ଲାଗିଛି । ମୁଁ ନିଜେ ଜଗୁ ପହଲ୍ ମାନ । ଏ ଯୁବକ ମୋ ଶଲାଙ୍କର ପୁଅ । ମୁଁ ସ୍ବାକ୍ଷର ସାଙ୍ଗରେ ଏମିତି ଗୁଲି ଆସିଛି । ତହସିଲଦାରଙ୍କର ସାନଘର ବଣନଲଲ ମୋର

ଶିଷ୍ୟ । ଆପଣ ଦୟା କରି ମୋତେ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘର ଟିକିଏ ଦେଖାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ।”

ବେରୁ ମିସିର ସହାୟକୀନଙ୍କୁ ଟିକିଏ କହୁଣି ମାରି ଦେଇ ଗାଡ଼ିବାଲାକୁ କହିଲେ, “ଏଇ ଆଗରେ ଯେଉଁ କର୍କଶାଗଛ ଦେଖାଯାଉଛି, ତାର ପ୍ରାୟ ଶହେ କଦମ ଆଗକୁ ବାଆଁକୁ ଗୋଟାଏ ମୋଡ଼ ଅଛି । ସେଇଠି ଗାଡ଼ି ମୋଡ଼ିଦେଲେ ପ୍ରାୟ ଏକ ଫଲ୍‌ଜ ଦୂରରେ ତହସିଲ ଅଫିସ ଓ ସେହି ଅଫିସ ସାମନାରେ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘର ।”

ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଚାଲିଯିବା ପରେ ବେରୁ ମିସିର କହିଲେ, “କ’ଣ ମିଆଁ ସାହେବ ! ଦେଖିଲେଟି, ଲଢ଼ାଇ ତ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇଗଲା ।” ଏତିକି କହି ସେମାନେ ଜୋରରେ ଆଗେଇଗଲେ ।

ଏମାନେ କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସେ ଜଗୁ ମିଆଁ ଓ ରତ୍ନମତ୍ତ ଝାଙ୍କ ସହତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ ଓ ବିଶନଲ୍ଲ ସେମାନଙ୍କ ରହବାପାଇଁ ବାହାର ବଙ୍ଗଳାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ସହାୟକୀନ ଓ ବେରୁ ପହଞ୍ଚି ଯିବାପରେ କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ କଥା ବନ୍ଦ କରି ଦେଇ ଉଠି ଠିଆହେଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନତ କରି କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ମିସିରଜୀ, ଆସନ୍ତୁ ସାହାୟକୀନ ସାହେବ ! ଆଜି କେମିତି ବାଟ ଭୁଲି ଚାଲି ଆସିଲେ ? ସବୁ ଭଲ ତ ! କ’ଣ କିଛି କାମ ଅଛି ?”

ବେରୁ ମିସିର ବସୁ ବସୁ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ । ଘରେ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଗୁରୁକି ବହୁତ ଦିନୁ ସାହେବଙ୍କ ଘରଆଡ଼େ ଯାଇନାହିଁ, ଟିକିଏ ଯାଇ ଚାଲି ଆସିବା । ସେଇଥିପାଇଁ ବାହାର ଆସିଲୁ । ଆସୁ ଆସୁ ବାଟରେ ମିଆଁ ସାହେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହୋଇଗଲା । କହିଲି, ଆଜି ତହସିଲଦାର ସାହେବଙ୍କ ଘରେ ଗପ ହେବ; ସାଙ୍ଗ ହୋଇ ଚାଲି ଆସିଲୁ ।” ତାପରେ ମିସିରଜୀ ଲଣ୍ଡନ ଆଲୁଅରେ ଜଗୁ ପହଞ୍ଚିମାନଙ୍କୁ ଟିକିଏ ନିରଖି ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଆଜିକାଲି ତ ଯୋଗବରେ ଖୁବ୍ କୁଫ୍ରି କସରତ୍ତ ଚାଲିଛି । ଠାକୁର ବାରଷକୁ ସାହାଯ୍ୟରେ ଚୁକ୍‌ସିଂହଙ୍କ ଆଖଡ଼ା ବି ଚାଲିଛି । ଶୁଣିଲି ହଜୁରଙ୍କ ଅନୁଗ୍ରହରେ ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିର ତୋଟାରେ ହଜୁରଙ୍କ ସାନଭାଇ ବିଶନଲ୍ଲ, ସାହାଙ୍କୁ ଲୋକେ ବିଶନ ଗୁରୁ ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି, ଗୋଟାଏ କୁଫ୍ରି ଆଖଡ଼ା ଖୋଲିଛନ୍ତି ।”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ସିଧା ହୋଇ ବସିପଡ଼ି କହିଲେ, “ହଁ, ଉଡ଼ା ଖବର ତ ଶୁଣିଛ, କିନ୍ତୁ ବିଶେଷ ଧ୍ୟାନ ଦେଇନାହିଁ ।” ତାପରେ ସେ ପାଟିକରି ଡାକିଲେ “ବିଶନୁ, ଏଣେ ଆ ।”

ବିଶନୁ ଧାଇଁ ଆସି ପଚାରିଲା, “ହଁ, କ’ଣ କହନ୍ତୁ ?”

“ନାଏବ ସାହେବ କହୁଛନ୍ତି, ତୁ କ’ଣ ସେ କଣ୍ଠିଆ ପାଖ ମହାବୀରଙ୍କ ମନ୍ଦିର ତୋଟାରେ ଗୋଟାଏ ଆଖଡ଼ା ଖୋଲିଛୁ !”

ବିଶନଲଲ ଏ କଥାର କୌଣସି ଜବାବ ନ ଦେଇ ଚୁପସ୍ୱପ୍ନ ଭଳି ମୁହଁ କରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ରହିଲା ।

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସି କହିଲା, “ଆରେ ବାଃ, ସୋରାବକୁ ଆସିଲା ମାତ୍ରେ ଗୁରୁ ହୋଇଗଲା । ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନର ଶିଷ୍ୟ ନା ! ଆଜ୍ଞା, ବହୁତ ଜୋରଦାର ଓ ବହୁତ ସଜୋଟ ଲୋକ । ଟିକିଏ ଠିକ୍ ମୁତାବକ କାମ କରି ପାରିଲେ, ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥାନ ସହଜ ଛୁଡ଼ା ହେବା ପାଇଁ ନେହୁ ପୁଅ ନାହିଁ ।”

ଟିକିଏ ସୁବଧା ଉଠି ବେରୁ ମିସର କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ମିଆଁସାହେବ କହୁଛନ୍ତି ଅନେକ ଦିନୁ ସୋରାବରେ କିଛି ଗହଳ ଚାଲି ନାହିଁ । ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ତରଫରୁ କିଛି ଗୋଟାଏ ଯୋଗାଡ଼ ହେବେ କେମିତି ହୁଅନ୍ତା ? ଯୋଗକୁ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ବି ଆସିଛନ୍ତି । ଜଗୁ ଓ ଚୁକ୍‌ସିଂହଙ୍କ ଭିତରେ ଲଢ଼େଇ ହେଲେ ବହୁତ ଲୋକ ହୁଅନ୍ତେ । ମେକୁସିଂହ ଓ ବିଶନ ଗୋଟାଏ ଯୋଡ଼ ହୁଅନ୍ତେ । ଆଉ ପୁଲିସ୍‌ଙ୍କ ଭିତରୁ ଦୁଇଗୁଣି ଯୋଡ଼ ବାହାର କରିଦିଅନ୍ତେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି ଚିନ୍ତା କଲ ପରି କହିଲେ, “ହଁ, ଆପଣଙ୍କ ବିଚାର ତ କିଛି ମନ୍ଦ ନୁହେଁ ।”

ବେରୁ ମିସର ଓ ସାହାବୁଦ୍ଦୀନ ଗୁଲିଗଲା ପରେ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ଓ ରହମତ୍ ଖାଁଙ୍କ ଖିଆପିଆ ଚାହିବା ପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବିଶନଲଲକୁ କହିଲେ । ବିଶନଲଲକୁ ପଠାଇ ନେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଷ୍ କଥାର ଖିଆ ଧରି କହିଲେ, “ଚାହିଲେ ରହମତ୍ ଖାଁ ! ମୁଁ ତ ଶାମ୍ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ସତ ମିଛ ସବୁ ଜାଣିପାରିବି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତମକୁ ଏତିକି କହିଦେବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ଏସବୁ କଥାରେ ମୋର କୌଣସି ହାତ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଏ ବିଷୟରେ ମୋତେ କିଛି ଜଣାନାହିଁ । ସମ୍ଭାଷଣ ସମ୍ପନ୍ନ ମୁଁ ଆଦୌ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।”

ରହମତ୍ ଖାଁ କିଛି କହିବା ପୁର୍ବରୁ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ କହିଲା, “ହଜୁରଙ୍କ ଘାତ୍ରି ତ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଜଳୁଛି । ହଜୁରଙ୍କ ଦୟା, ନ୍ୟାୟ ଓ ସାଧୁତା ବିଷୟରେ ଦୁଇଥାରେ ଡେଙ୍ଗୁର ବାଜୁଛି । ତେଣୁ ଶାମଲଲ ଯେତେବେଳେ କହିଲେ ଯେ ସମ୍ଭାଷଣ ଭାଗନି ସେ ଆପଣଙ୍କ ନାମରେ କରାଇ ନେଇଛନ୍ତି, ମୋର ଆଦୌ ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ନାହିଁ । ହଜୁର, ଏ ରହମତ୍ ଖାଁ ବିରୁଦ୍ଧ ବଡ଼ ଗରିବ । ମାଲିମକଦ୍ଦମାକୁ ତାର ବଳ କାହିଁ ? ବିରୁଦ୍ଧ ରୁଡ଼ି ଦୋକାନ କରି ପୋଟ ପୋଷେ । ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଦୁଇଜଣ ଦିନରାତି ଝଟିଲେ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ

ଦୁଇଓଲି ମୁଠାଏ ଖାଇବାକୁ ପା'ନ୍ତି । କାମ ଗୁଡ଼ିକ ମାଲିମକଦ୍ଦମାରେ ପଶିବା ମାନେ ଭେକରେ ମରବା କଥା ।”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଏ କଥାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଦେଖ ଜଗୁ ପହଲମାନ ! ମକଦ୍ଦମା ଯେତେବେଳେ ଦାଏର ହୋଇଗଲାଣି, ସେତେବେଳେ ତାକୁ ନିଶ୍ଚୟ ଚଳାଇବାକୁ ହେବ ଓ ମକଦ୍ଦମା ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ପ୍ରଜ୍ଞା କରି କହୁଛି ଯେ ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ କୌଣସି ଅଫିସରଙ୍କ ଉପରେ ଅଯଥା ପ୍ରଭାବ ପକାଇବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଇବି ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତ ଗରିଜାଶଙ୍କର ଜଣେ ବଡ଼ ନ୍ୟାୟୀ ଲୋକ । ତାଙ୍କ ଉପରେ ବିଶ୍ୱାସ ରଖି ତମେ ମକଦ୍ଦମାକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଚଳାଅ ।”

ଜଗୁ ପହଲମାନ ଓ ରହମତ୍ ଝାଁ ଯେଉଁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆସିଥିଲେ ସେ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ତାଙ୍କର ପୁରଣ ହୋଇଗଲା । କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ବିଷୟରେ ସେ ଯାହା ଶୁଣିଥିଲେ ତାହା ଖୋଲିଖୋଲି ଠିକ୍ ବୋଲି ଦେଖିଲେ । ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ ସକାଳେ ରହମତ୍ ଝାଁ ତ ଚାଲିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ବିଗନଲାର, ବେଟୁ ମିସ୍ତର ଓ ସାହାବୁଦ୍ଦୀନ ଝାଁ ମିଶି ଜଗୁ ପହଲମାନଙ୍କୁ ରଖିନେଲେ । ସେହି ଦିନ ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ଦାରୋଗା ସାହାବୁଦ୍ଦୀନ ଝାଁ ଓ ପଣ୍ଡିତ ବେଟୁ ମିସ୍ତର ଲଢ଼ାଇ ପ୍ରସ୍ତାବ ନେଇ ବାରଭାନ୍ସ ସିଂହଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଲଢ଼େଇର ପ୍ରସ୍ତାବ ଥାନା ପକ୍ଷରୁ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଫତେପୁରର ଜଗୁ ପହଲମାନ ଓ ସୋରାବର ବୁଢ଼ୁ ପହଲମାନ ଥିଲେ ପ୍ରଧାନ ଯୋଡ଼ି ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ଯୋଡ଼ି ଥିଲେ ମେକ୍ସିଂହ ପହଲମାନ ଓ ବିଗନ ପହଲମାନ । ଏମାନଙ୍କ ଛଡ଼ା ପୋଲିସ୍ ଯୁବକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ପାଞ୍ଚ ଯୋଡ଼ି ବି ଥିଲେ । ଠାକୁର ବାରଭାନ୍ସ ସିଂହ ବୁଢ଼ୁ ସିଂହଙ୍କୁ ଡକାଇ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣାଇଦେଲେ । ବୁଢ଼ୁ ସିଂହ ପ୍ରଥମେ ରାଜି ହେଉ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପରେ ରାଜି ହେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହେଲେ ।

ବଡ଼ ଧୂମଧାମ୍ରେ ଲଢ଼େଇ ପାଇଁ ଯୋଗାଡ଼ ଚାଲିଲା । ଆହୁଲାବାଦ ସହରରେ ତଥା ଗାଁଗହଳରେ ପ୍ରଚାରପତ୍ର ବଣ୍ଟା ହୋଇଗଲା । ଦୁଇ ଆଖଡ଼ାରେ ବଡ଼ ଜୋର-ସୋର କାମ ଚାଲିଲା ।

ଲଢ଼େଇର ଦୁଇଦିନ ପୂର୍ବରୁ ବୁଢ଼ୁ ସିଂହ ଆସି ବିଗନ ଗୁରୁଙ୍କ ଆଖଡ଼ାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଜଗୁ ଓ ସାହାବୁଦ୍ଦୀନ ବିଗନ ଗୁରୁଙ୍କୁ କସରତ୍ ଶିଖାଉଥିଲେ । କୁନ୍ଦ୍ର ସରିଲା ପରେ ବୁଢ଼ୁ ପହଲମାନ ଜଗୁ ପହଲମାନଙ୍କୁ ଆଡ଼ୁଆଳକୁ ଡାକିନେଇ କହିଲେ, “ଜଗୁ ଓ ସାହାବୁଦ୍ଦୀନ, ମୋର ଇଚ୍ଛା ଆପଣଙ୍କ ହାତରେ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣଙ୍କର ଶରଣ ମାରୁଛି ।”

ବୁଦ୍ଧ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କର ଦୟାଳୁ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କୁ ହସ ମାଡ଼ିଲା । ସେ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ?”

“କ’ଣ କହିବି, ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି ମୁଁ ବାରଷକୁ ସିଂହଙ୍କର ଆଶ୍ରୟରେ ଚଳୁଛି । ଯଦି ଏ ଲଢ଼େଇରେ ମୁଁ ହାରିଯାଏ, ତେବେ ମୋର ଆଶ୍ରୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।”

ଜଗୁସିଂହଙ୍କର ବି ନିଜ ଉପରୁ ବିଶ୍ୱାସ ଅନେକ ରୁଟିଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବୁଦ୍ଧସିଂହଙ୍କର କଥା ଶୁଣି ତାଙ୍କ ମନରେ ଅନେକ ସାହସ ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ, ବହୁତ ଅସୁବିଧା ହେବ, ହେଲେ କଣ କରିବା ?”

ବୁଦ୍ଧସିଂହ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ, “ଏ କୁହ୍ମିରେ ତମେ ହାରିଯାଅ—ଏ କଥା ତ କହିହେବ ନାହିଁ; ହେଲେ ମୋର ଯୋଡ଼ି ମୋଠୁ ଟିକିଏ କମ୍ ହେଲେ ନେମିତ୍ତ ହୁଅନ୍ତା ? ଏଥିରେ ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କର ମାନ ମହତ ରହିଯାନ୍ତା ।”

ଜଗୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ମନରେ ରଖି କହିଲେ, “ଗୋଟିଏ ସନ୍ଧିରେ ତମ କଥା ରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ । ମୋକୁକୁ ବିଶନ ନିକଟରେ ହାର ମାନନାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ବୁଦ୍ଧ ପହଲ୍‌ମାନ ବଡ଼ ଅନଳରେ ପଡ଼ିଗଲେ । ମୋକ୍ଷସିଂହ ଜଣେ ଉପାୟମାନ ଯୁବକ । ବିଶନଲଲ ନିକଟରେ ହାରିଯିବାପାଇଁ ତାକୁ ମଙ୍ଗାଇବା କେବଳ କଠିନ ନୁହେଁ, ଏକପ୍ରକାର ଅସମ୍ଭବ ।

ବୁଦ୍ଧସିଂହ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ଦେଖନ୍ତୁ ଓସ୍ତାଦଜୀ, ମୋକ୍ଷସିଂହ ମୋ ହାତର କଥା ନୁହେଁ । ଆପଣ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ରାସ୍ତା ବାହାର କରନ୍ତୁ ।”

ଜଗୁ ଓସ୍ତାଦ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “କଥା ହେଉଛି ଠାକୁର ବାରଷକୁ ସିଂହ ସିନା ତମର ଆଶ୍ରୟ; କିନ୍ତୁ ବିଶନଲଲ ଯେ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ସାନଭାଇ । ତାଙ୍କ ଭାଇ ଯଦି ହାରିଯାନ୍ତି ତେବେ ତହସିଲଦାରଙ୍କୁ ଅପମାନ ହେବ ।”

ବୁଦ୍ଧସିଂହ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି । କାହିଁକି କେଜାଣି ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଭାଇ ସାଙ୍ଗେ ଲଢ଼ିବାକୁ ମୁଁ ଏମିତି ଉତ୍କଳ ପଡ଼ିଲି । ମୋକୁ ସିଖାଣରେ ପଡ଼ି ମୁଁ ଏପରି କରି ପକାଇଲି । ଆଜ୍ଞା, ମୋର ଯଦି ବିଶନଲଲ ପାଖରେ ହାରିବାକୁ ନାଗଲ, ତେବେ ପଥରଦିନ ସେ ଅନୁପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଚଳିବ ତ ? ଏଥିରେ ଆପଣ ରାଜି ତ ?”

“ହଁ, ଏଥିରେ ରାଜି ।”

“ଲଢ଼େଇ ଦିନ ଟିକେଟି ଧରି ଲୋକେ ବହୁ ଦୂରଦୂରାନ୍ତରୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସୋରାବରେ ଏକପ୍ରକାର ଯାତା ହୋଇଗଲା । ଗ୍ରେଟ୍ ଗ୍ରେଟ୍ ଯୋଡ଼ି ଲଢ଼ି ସାରିଲା ପରେ ବିଶନଲଲ ଓ ମୋକୁ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କର ନାମ ଡକାହେଲା । ବିଶନଲଲ ଆଗରୁ ଲେଙ୍ଗୁଟି

ପିନ୍ଧି ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା; ନାଁ ଡକାହେଲ ମାତ୍ରେ ପୁଲୁକା ଉପରକୁ ଡେଇଁ ଆସିଲା । କିନ୍ତୁ ମେକ୍‌ସିଂହର କୌଣସି ପତ୍ର ନଥିଲା । ମେକ୍‌ସିଂହ କିଛି ସମୟ ଅପେକ୍ଷା କଲପରେ ସେ ଆଖଡ଼ା ଛୁଡ଼ି ଚାଲିଯାଇଛି ବୋଲି ଘୋଷଣା କରଲେ । ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଫୁସ୍ ଫାସ ଚାଲିଲା । ପାଟିରୁଣ୍ଡ ବ ହେଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ଓ ଜଗୁ ପହଲମାନଙ୍କ ନାମ ଡକାଗଲା ।

ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ଓ ଜଗୁ ପହଲମାନ ଲଢ଼େଇ ପାଇଁ ବାହାର ଅସୁଛନ୍ତି, ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ମେକ୍‌ସିଂହ ଧାଇଁ ଧାଇଁ ଆସି ପେଣ୍ଡାଲ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ସିଧା ଜୁଲୁସ୍ରାଦକୁ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଏଠି ଆଖଡ଼ାରୁ ପଳାଇ ନଥିଲି । ମୋର ଗୁରୁ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ଜଗୁ ପହଲମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ମୋତେ ଗୋଟିଏ ଘରେ ବାନ୍ଧ ରଖିଥିଲେ ।” ମେକ୍‌ସିଂହ ଏତେ ଜୋରରେ କହୁଥିଲା ଯେ ଉପସ୍ଥିତ ସବୁଲୋକ ତାହା ଶୁଣିପାରୁଥିଲେ ।

ମେକ୍‌ସିଂହର ଅଭିଯୋଗ ଶୁଣି ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଖୁବ୍ ଚହଲ ପଡ଼ିଗଲା । କେତେକ ଲୋକ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ଟିକେଟ୍ ଫେରାଇ ଦିଅ ।”

ଏହି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଦେଖି ଜଗୁ ପହଲମାନ ଓ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ଦୁହେଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ଜଗୁ ବୁଦ୍ଧିସିଂହକୁ ପ୍ରଶ୍ନପୂରକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିଲା ଓ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ଜଗୁସିଂହ କାନରେ କହିଲା, “ସେ ବଦମସ୍ ମେକ୍‌ସିଂହ କେମିତି ବାହାର ଆସିଲା ? ମୁଁ ତ ତାକୁ ବାନ୍ଧ ଦେଇଥିଲି, ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି କେମିତି ସେ କବାଟ ଖୋଲିଲା । ଏଠି ଏତେ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି, ନଚେତ୍ ତା’ ମୁଣ୍ଡକୁ ମୋଡ଼ି ଥୋଇଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଜଗୁ ଠିକ୍ ଜାଣିଲା ବୁଦ୍ଧିସିଂହ କଥାରେ କିଛି ମିଛ ନାହିଁ । ତାର ରୂପ ଦେଖି ଜଗୁ ମନରେ ଭାରି ଦୟା ଆସିଲା । ସେ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ କାନରେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ପହଲମାନ, କିଛି ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ । ତମେ ତ ମୋ କଥା ରଖିଛ, ଛାଣ୍ଟିର ନିଶ୍ଚୟ ରୁମର ମଙ୍ଗଳ କରିବେ ।” ତାପରେ ଦୁହେଁ କିଛି କାଳ ପରସ୍ପରକୁ ଅନାଇ ରହିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗୁ ଆଖଡ଼ା ଉପରକୁ ଆସି କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ କରି କହିଲା, “ଲୋକମାନେ କାହିଁକି ଏତେ ପାଟିରୁଣ୍ଡ କରୁଛନ୍ତି ? କୁହୁ ଯଦି ନନ୍ଦୁଏ ତେବେ ଆମେ ଚାଲିଯିବୁ ।”

ଜଗୁ ପହଲମାନଙ୍କ ପାଟିରେ ଲୋକେ ଡରିଗଲେ । ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଅନେକ କମିଗଲା । ବେଳ ମିସିର ଉଠି କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ କୁହୁ ଆରମ୍ଭ ହେଉ । ମେକ୍‌ସିଂହ କଥା ପରେ ଚାଲିଯିବ ।”

ଜଗୁ ପହଲମାନ ଓ ବୁଦ୍ଧିସିଂହ ହାତ ମିଳାଇ କସରତ୍ ଆରମ୍ଭ କଲେ । ଜଣା-ପଡ଼ୁଥିଲା ଜଗୁସିଂହ ବୁଦ୍ଧିସିଂହଠାରୁ ଭଲ । ଦୁହେଁ ଭିତରେ ଓସାଦା ଦାଉଁ ପୈଟ

ଗୁଲିଲ । ପାଞ୍ଚମିନିଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେମିତି ଗୁଲିଲ । ଜଗୁସିଂହ ବୁଝୁସିଂହକୁ ଭୂମିରେ ଗଡ଼ାଇ ଦେଇ ରଗଡ଼ି ନେଲା; କିନ୍ତୁ ବୁଝୁସିଂହକୁ ଚିତ୍ତ କରି ପାରିଲା ନାହିଁ ।”

ଲେନଙ୍କୁ ଭାରି ମଜା ଲାଗୁଥିଲା । ବଡ଼ ଉତ୍ସାହରେ ସେମାନେ କୁସ୍ତି ଦେଖୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ କ୍ରମେ ଲେନଙ୍କର ଯେଉଁ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା ଓ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଫୁଲ୍-ଫାୟ ଗୁଲିଲ—ମେକ୍‌ସିଂହ କଥା ସତ ବୋଲି ମନେ ହେଉଛି । ଠିକ୍ ଏତିକିବେଳକୁ ବୁଝୁସିଂହକୁ ଜଗୁସିଂହ ଏପରି ଏକ ଦାଉଁ ମାରିଲା ଯେ ସେ ନିଜେ ଚିତ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲା ଓ ବୁଝୁସିଂହ ତା’ ଛାତି ଉପରେ ଯାଇଁ ବସିଗଲା । ବୁଝୁସିଂହ ଆଖଡ଼ା ଘରକୁ ଦୌଡ଼ିଯାଇ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲା ଓ ତା’ପରେ ବୀରଭାଗୁ ସିଂହଙ୍କର ପାଦକୁ ପ୍ରଣାମ କଲା । ବୁଝୁସିଂହ ଜଗୁସିଂହକୁ ହରାଇ ଦେଲା ବୋଲି ଲେନଙ୍କ ଭିତରେ ଘୃଣ ପଡ଼ିଗଲା । ଜଗୁ ପହଲମାନ ତଳକୁ ମୁହଁ ପୋତି ଆଖଡ଼ା ବାହାରକୁ ଗୁଲିଗଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମେକ୍‌ସିଂହକୁ ତା ନିଜକଥା କହିବାପାଇଁ କୁହାଗଲା । ବୁଝୁସିଂହ ଜଗୁ ସାଙ୍ଗରେ ହାତ ମିଳାଇବା କଥା ଭୁଲ୍ ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଗଲା । ତେଣୁ ମେକ୍‌ସିଂହ ଏକ ପ୍ରକାର ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିଗଲା । ଜଗୁସିଂହ ଆଗକୁ ବଢ଼ିଯାଇ କହିଲା, “ସରକାର, ଏ ଟୋକା ମିଛ ଝବର କରୁଛୁ । ଯାହା ହେଲେ ବି ବିଶନଲଲ ତ ଏଠି ଅଛି, ସେମାନେ ଏବେ କୁସ୍ତି ଲଢ଼ନ୍ତୁ ।”

ଲେନେ ତାଲି ମାରିଲେ । କିନ୍ତୁ ମନେହେଲା ଯେମିତି ବିଶନଲଲର ତେଜା ହଜିଗଲା । ଜଗୁ ବିଶନଲଲକୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ ରୁପ୍ କର କହିଲା, “ଆରେ ଦେଖୁଛୁ କ’ଣ ? ଆଗକୁ ଯାଅ । ଭଗବାନ ଗୁଡ଼ିଲେ ତୋର ନିଷ୍ଠୁର୍ଯ୍ୟ ବିଜୟ ହେବ ।” ତାପରେ ସେ ବୁଝୁସିଂହକୁ କହିଲା “ଓସ୍ତାଡ଼, ଏ ଦୁହେଁ ତ ଟୋକାଲେକ, କିଛି ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ରାଗତମରେ ଯେମିତି ଭୁଲ୍ ଦାଉଁପେଟ ନ ଲାଗାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏ କୁସ୍ତି କସରତ୍ ଦେଖିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ତୁମ ଉପରେ ।”

ଆଖଡ଼ାରେ ପହଲମାନ ଯୋଡ଼ି ଠିଆହେଲେ । ବୁଝୁସିଂହ ସେମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟସ୍ଥ ହେଲେ । ମେକ୍‌ସିଂହ ବିଶନଲଲ ସଙ୍ଗରେ ହାତ ମିଳାଇ ମିଳାଇ ଯେଉଁ ଦାଉଁ ଲଗାଇଲା, ବିଶନଲଲ ଦୁଇଦିନ ଫୁଟ ଉପରକୁ ଉଠି ଭୂମିରେ ସେପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ କେଜାଣି କେମିତି ବୁଝୁସିଂହ, ମେକ୍‌ସିଂହ ଓ ବିଶନଲଲଙ୍କ ମଝିରେ ପଡ଼ିଗଲା । ବିଶନଲଲ ମୁହଁମାଡ଼ି ପଡ଼ିଗଲା । କିନ୍ତୁ ବୁଝୁସିଂହ ମଝିରେ ପଡ଼ିଯିବାରୁ ମେକ୍‌ସିଂହ ବିଶନଲଲ ଉପରେ ଚଢ଼ି ବସି ପାରିଲା ନାହିଁ । ପଡ଼ିଯିବା ମାତ୍ରେ ବିଶନଲଲ ପୁଣି ଉଠି ଛଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ବୁଝୁସିଂହ ତାଙ୍କ ଦୁହେଁ ଭିତରୁ ବାହାର ଆସି ଆଖଡ଼ା ଧାରରେ ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ିଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ମେକୁ ଓ ବିଶନଲଲ ଭିତରେ ପ୍ରକୃତ କୁସ୍ତି ଲଢ଼େଇ ଅରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ମେକୁ ଓ ବିଶନଲଲ ଆଖଡ଼ା ଗୁଣପାଖେ ଧାଇଁଲେ । ଆଗରେ ବିଶନଲଲ, ପଛରେ ମେକୁସିଂହ; କିନ୍ତୁ କେହି କାହାକୁ ଧରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଲୋକେ ହସୁଆନ୍ତି; ଖୁବ୍ ପାଟିଚୁଣ୍ଡ କରୁଥାନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ମିନଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହିପରି ଚାଲିଲା । ଲୋକଙ୍କ ପାଟିଚୁଣ୍ଡରେ ବିଗିଡ଼ିଯାଇ ମେକୁସିଂହ ବିଶନଲଲକୁ ଧରିନେଲା । ଦୁହେଁ ପଟ୍ଟେରକୁ ଜାବୁଡ଼ି ଧରି ଆଖଡ଼ା ଭିତରେ ଚକର କାଟିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବୁକୁସିଂହ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କର ଦାଈଁ ଦେଖି ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦୌଡ଼ିଲେ ।

ମେକୁସିଂହକୁ ହଠାତ୍ ଜଣାପଡ଼ିଲା ଯେ ଯେମିତି କେଉଁଠି ପିଟି ହୋଇଗଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲା ଓ ପଡ଼ିଗଲାବେଳେ କୌଣସିମତେ ପେଟମାଡ଼ି ପଡ଼ିଯିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଦକ୍ଷିଣପଟ ମାଡ଼ି ପଡ଼ିଗଲା । ହଠାତ୍ ବୁକୁସିଂହର ପାଟି ଖୁଲିଲା “ସାବାସ୍ ବେଟା, ବିଶନଲଲ କୁସ୍ତିରେ ଜିତିଲା ।” ଏତିକି କହି ସେ ବିଶନଲଲକୁ ମେକୁସିଂହ ହାତରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଲା । ବିଶନଲଲ ଦଉଡ଼ି ଦଉଡ଼ି ସିଧା ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ପାଖକୁ ଆସି ତାକୁ ପ୍ରଣାମ କଲା ଓ ପରେ ପରେ ତହସିଲଦାର ସାହେବଙ୍କୁ ନମସ୍କାର କଲା ।

ଦେଢ଼ଶାହାସା ଲୋକମାନଙ୍କର ମନେମେଲ ଯେମିତି ଏ କୁସ୍ତି କସରତ୍ ଭିତରେ କିଛି ଗୋଟାଏ ଭିତରି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ରହିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ କେମିତି କେଉଁଠି ଗଣ୍ଡଗୋଲ ଥିଲା କେହି ଧରି ପାରୁନଥିଲେ । ମେକୁସିଂହ ନିଜେ ବି କିଛି ବୁଝିପାରୁ ନ ଥିଲା । ନିଜ ଆଖିଦେଖା ଘଟଣାକୁ ସେ ବା ଅବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତା କେମିତି ?

କୁସ୍ତି ଲଢ଼େଇ ପରଦିନ ବୁକୁସିଂହ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କ ସହଜ ଦେଖା କରିବାକୁ ଗଲା । ପୁରଦିନ ଲଢ଼େଇର ପରୁଣ ଟଙ୍କା ପୁରସ୍କାର ତା’ହାତରେ ଥିଲା । ସେହି ଟଙ୍କାକୁ ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ହାତରେ ଥୋଇଦେଇ ସେ କହିଲା, “ନିଅନ୍ତୁ ଓସ୍ତାଦ୍, ଏ ଟଙ୍କା ଆପଣଙ୍କର । ଆପଣ ଯେଉଁଲି ଭାବରେ ମୋର କଳ୍ପତ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି—ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ବିଶେଷ କୃତଜ୍ଞ । ସେ ବଦମାସ ମେକୁଟାକୁ ମୁଁ ଆଜିଠାରୁ ମୋ ଆଖଡ଼ାରୁ ବାହାର କରି ଦେଉଛି ।”

ଜଗୁ ପହଲ୍‌ମାନ ପରୁଣ ଟଙ୍କାକୁ ଅଣ୍ଟାରେ ରଖି ରଖି ବିଶନଲଲକୁ ଦେଖି କହିଲା, “ଦେଖ୍ ବାବା, ବୁକୁସିଂହ ପହଲ୍‌ମାନଙ୍କଠାରୁ ଡେଇଁଶିଆ ବନ୍ଦାଇନେ । ଗୁରୁ ହେବାପାଇଁ ତୋତେ ଆହୁରି ଅନେକ ଦିନ ଲାଗିବ । ବୁକୁସିଂହ ପ୍ରକୃତରେ ତୋର ଇଚ୍ଛତ ରଖିଛନ୍ତି ।”

ସେହିଦିନ ଦୁଇପ୍ରହରେ ଜଗୁପହଲ୍‌ମାନ ଫତେପୁର ଚାଲିଗଲା ।

ସେହିନ କୁନ୍ତୀ ଲଢ଼େଇରେ ଯାହା ସବୁ ହେଲା, ବେରୁ ମିସିରକୁ ତାହା ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଭାଇ ବଶନଲଲ ମେଲୁସିଂହକୁ ହସାଇ ଦେଇ ବୁଲୁସିଂହଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ହୋଇଯିବା ଫଳରେ ଉଭୟଙ୍କର ଖ୍ୟାତି ବଢ଼ିଗଲା; ଅଥଚ ତାଙ୍କ ନିଜ ଭାଇ ଦୁମରୁ ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିରର କେବଳ ପୂଜାରୀ ହୋଇ ରହିଗଲା ।

ଆଉ ଏକ ଘଟଣା ଘଟିଲା, ଯାହା ବେରୁକୁ ବେଶୀ ଖରାପ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁ ଆମ୍ବ ବଗିଚାରେ ହନୁମାନଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଓ ଆଖଡ଼ା ଥିଲା ତାହା ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କର ଜମିଦାରୀ ଭିତରେ । ବାରଭାନୁସିଂହ ସେହି ତୋଟାକୁ ବଶନଲଲଙ୍କ ନାମରେ ପୁରସ୍କାର ସ୍ବରୂପ ପଟା କରିଦେଲେ । ତେଣୁ ସେହି ଆମ୍ବତୋଟା ସାଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ପକା କୂଅ ଓ ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବଶନଲଲର ନିଜ ସମ୍ପତ୍ତି ହୋଇଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିର ବିଷୟରେ ଦୁମରୁ ଆଉ ବଶନଲଲର ଭାଗୀଦାର ନ ହୋଇ ବରଂ ତାହାର କୃପାପାତ୍ର ହୋଇ ରହିଗଲା ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଖୁବ୍ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରର ବାତାବରଣ ଏବେ ଖୁବ୍ ଶାନ୍ତ ଥିଲା । ଖରାଦିନେ କତେଲା ମାସେ ଛୁଟି ହୋଇଯାଇଥିଲା; ତେଣୁ ଜଳ ଗିରିଜାଶଙ୍କର ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଛୁଟିପାଉଁ ନିଜ ଘର ପୋରାବକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ ।

ପଣ୍ଡିତ ଗିରିଜାଶଙ୍କର ଓ ବେରୁ ମିସିର ଏକା ବଶର ଲୋକ । ସେମାନଙ୍କ ଘର ଖୁବ୍ ପାଖ ଲାଗିଲା । ପରୁଶବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ତାଙ୍କ ବଡ଼ବଡ଼ିଆଙ୍କ ଭିତରେ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ହୋଇ ସେମାନେ ଭିନ୍ନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ସେଇଦିନୁ ଏ ଦୁଇ ପରିବାର ଭିତରେ ବରାବର ଶତ୍ରୁତା ରହି ଆସିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଅମଳରେ ଯେତେବେଳେ ଗିରିଜାଶଙ୍କର ଓ ବେରୁ ଉଭୟଙ୍କୁ ସରକାରୀ ଚାକରୀ ମିଳିଗଲା, ସେତେବେଳେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ଶତ୍ରୁତା ରହିଲା ନାହିଁ । ବେରୁ ମିସିର ଗିରିଜାଶଙ୍କରକୁ ନିଜ ଭାଇପରି ଖାଦିର କରି ତାଙ୍କର ସ୍ନେହର ପାତ୍ର ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ । ବେରୁ ମିସିରଙ୍କ ଜରିଆରେ ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କ ସହୃଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଯେଉଁ ପରିଚୟ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, କାଳକ୍ରମେ ତାହା ଖୁବ୍ ଘନସ୍ଥ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କ ଆସିବା ଖବର ପାଇବାର ଦୁଇଦିନ ପରେ ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲ ଯାଉଁ ବେରୁ ମିସିରଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ମୁନ୍ଦସି ଶିବଲଲଙ୍କୁ ଦେଖି ସବୁ ଲୋକ ଠିଆ ହୋଇଗଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ଗିରିଜାଶଙ୍କରଙ୍କ ନିକଟରେ ବସାଇ ଦେଇ ବେରୁ ମିସିର କହିଲେ, “ମୁନ୍ଦସି ସାହେବ ! ଗରମ ଏବେ ବହୁତ ବଢ଼ିଗଲାଣି । ଗରମ ପବନ ବି ଖୁବ୍ ବହୁତ ବହୁଲାଣି । ଆମ୍ଭପକ୍ଷରେ ଭଙ୍ଗ ତିଆରି ହେଉଛି । ପିଇଉଥିନୁ, ବେଶ୍ ଅଣ୍ଟା ଲାଗିବ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବେ ଆଜ୍ଞା, ମୋର ତ ପାଖେ ପାଖେ ଗୋଟାଏ ଜନସ୍ତ ରହୁଛି ।”

ଗିରିଜାଶଙ୍କର ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ପାଟିର ସ୍ବାଦ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ଜନସ୍ତ ବି ଦରକାର ।”

“ଦେଖନ୍ତୁ ସାହେବ, ପାଟିର ସ୍ବାଦ ବଦଳାଇବା ବୟସ ଗଲଣି । ଏବେ ତ ମରଣକୁ ଚାହିଁ ବସିଛି; କେତେବେଳେ ସେ ଆସିବ । ଆପଣ ତ ବିଶ୍ୱାସ କରିବେ ନାହିଁ, ସେତେବେଳେ ସିନା ଘଡ଼ା ଉଠିଯାଉଥିଲା; ଏବେ ତ ଅଧପାଏ ଚଳିବା କଷ୍ଟ । ଏବେ ଆଉ ମଦ ନାହିଁ, ଖାଲି ତାଡ଼ି ।”

ଭଜ ଚିଆରି ହୋଇ ଆସିଲା । ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଭାଙ୍ଗି ନ ପାରି କପେ ହେବ ଆମ୍ଭପଣା ପିଇଦେଲେ ।

ଭଜପିଆ ପରେ ବେତୁଙ୍କର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ସବୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେମାନେ ଚାଲିଯିବା ପରେ ବେତୁ ମିସିର ପଚାରିଲେ, “କହନ୍ତୁ ମୁନ୍ସିଜୀ, ଆପଣଙ୍କ ଦେହପା ସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି ତ ! କମିତ ଆପଣ ଇଆଡ଼େ ଗଡ଼ିପଡ଼ିଲେ ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ସବୁ ଇଶ୍ୱରଙ୍କ ଇଚ୍ଛା । ଶୁଣିଲି ଜନ୍ମସାହେବ ଆସିଛନ୍ତି, ଭାବିଲି ଯାହା ଦେଖାକରି ଆସେ, ଜ୍ୱାଲକୁ ତ ନିଶ୍ଚୟ ମାରିବାକୁ ବୋଲି ନାହିଁ ।”

“ଆରେ ଆପଣ କାହିଁକି ଏତେ କଷ୍ଟ କଲେ ! ଆମେ ତ ଭାବିଥିଲୁ ଏଇ ଦିନେ ଅଧେ ଭିତରେ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବୁ ବୋଲି ।”

“ହଁ, ସେଥିରେ କ’ଣ ଅଛି; ଚାଲିଆସିଲି ସେ କ’ଣ ହେଲା । କଥା ଅଛି, ଗୋଷ୍ଠ ସିନା କୁଅ ପାଖକୁ ଯାଏ । ଆମର ନିଜର ଟିକିଏ କାମ ଅଛି । ଭାବିଲି ଜନ୍ମସାହେବ ତ ଆମ ନିଜ ଲୋକ । ସେ ସାହାଯ୍ୟ ନ କଲେ ଆଉ କିଏ କରିବ ?”

“ହଁ ହଁ କହନ୍ତୁ” ବୋଲି ଗିରିଜାଶଙ୍କର ଅନୁମତି ଦେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସ୍ତରରେ ଟିକିଏ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା ।

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଗଲା ଖଜାରି କହିଲେ, “କଥା ହେଉଛି ଆମ ଫତେପୁର ଜମିବାଡ଼ି ନେଇ ମକଦ୍ଦମା ଲାଗିଛି । ଆପଣଙ୍କ ଇଚ୍ଛାସ୍ତରେ ସେ ମକଦ୍ଦମା ଅଛି । ସେଥିରେ ଏକ ପକ୍ଷରେ ରହୁମତ୍ ଅଲା ଖାଁ ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଶ୍ୟାମଲାଲ ଓ ବେଗମ ସଲାମ ।”

“ଆଜ୍ଞା ହଁ, ସଲାମା ବେଠୁ । ଶ୍ୟାମଲାଲ ନାଁରେ ଜମି ସେମିତି କରିଦେଇଛନ୍ତି ନାଁ । ବକି ଦେଇଛନ୍ତି, କିଛି ସ୍ତମ୍ଭ ଜଣା ପଡ଼ୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସଲାମା କହୁଛନ୍ତି ସେ ବକି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଦେଇନାହିଁ; ବରଂ ତାକୁ ଅଫିସ ଖୁଆଇ ତା’ ହାତର ଟିପପତ୍ତା ନେଇଯାଇଛନ୍ତି ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇ କହିଲେ, “ସେ ମିଛ କହୁଛି, ସେ ନିଜେ ଜ୍ଞାନଠାରୁ ହଜିରେ ଟଙ୍କା ନେଇ ଯାଉଛି । କେବେ ଜନ୍ମଦିନ, କେବେ ଭୋଜି ମଉଜ କରି ପଇସା ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ କରିଛି, ତାର ତ ନିଜ ଝିଅ ଜୁଆଁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବି ପଡ଼େ ନାହିଁ ।”

ଗିରିଜାଗଙ୍ଗର କିଛି କହିବା ପୁର୍ବରୁ ବେରୁ ମିସ୍ତର କହିଲେ, “ହଁ, ତହସିଲଦାର ସାହେବ ଯଦି ଟଙ୍କା ଦେଇଥିବେ ସେତେ କେବେ ମିଛ କହିବେ ନାହିଁ । ସେ ଯଦି ଟଙ୍କା ଦେଇଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଦିଅନ୍ତି ତା’ହେଲେ ତ ଆପଣ ମନଦମାରେ ଜିତିଲେ । ଏଥିରେ ଆପଣଙ୍କର ଚିନ୍ତା କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ କହିଲେ, “ହଁ, କଥା କଣ କି, ଜ୍ଞାନ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ଟଙ୍କା ଦେଇଛି, ସିଧା ସମ୍ବଳାଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ସମ୍ବଳାଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା କଥା କହିବାକୁ ରାଜି ହେବ ନାହିଁ ।”

ବେରୁ ମିସ୍ତର କିଛି କମ୍ ତରୁର ଲୋକ ନୁହନ୍ତି । ସେ କହିଲେ, “ହଁ, ସେଥିରେ କ’ଣ ଅଛି ? ତହସିଲଦାର ସାହେବ ନେବଲ ସେତିକି କହିଦେଲେ ଡେର ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ଜ୍ଞାନର ବାପା, ମୁଁ କହିଲେ କ’ଣ କାମ ଚଳିବ ନାହିଁ ?”

ଏଥର ଗିରିଜାଗଙ୍ଗର ଜବାବ୍ ଦେଲେ, “ଶ୍ୟାମଲଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର କକାପୁଅ ଭାଇ ଓ ରାଧେଲଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ନଜର କକା । ସେମାନଙ୍କ କଥାରେ ଯଦି ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରିନାହିଁ, ତେବେ ଆପଣଙ୍କ କଥାରେ କେମିତି ବିଶ୍ୱାସ କରିବି ? ହଁ, ଜ୍ଞାନ ଜଣେ ବଡ଼ ସରକାରୀ ଅଫିସର, ତାଙ୍କର ମାନସମ୍ମାନ ଝୁବ୍ ବେଶୀ, ସେ କେବେ ମିଛ କହିବେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ କଥା ମୁଁ ବିଶ୍ୱାସ କରିପାରେ ।”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଉଠୁ ଉଠୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଜ୍ଞାନକୁ କହିବି ସେ ନିଜେ ଆସି ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବତ୍ତୀ କରିନେବ । ସେହି ସମ୍ପର୍କକୁ ଶ୍ୟାମଲଲ ଅବଶ୍ୟ ଜ୍ଞାନ ନାଁରେ ଲେଖାଇ ଦେଇଛି । ଯଦି ଏଥିପାଇଁ ଜ୍ଞାନ ସଙ୍କୋଚରେ ପଡ଼ି କିଛି ନ କହେ, ତେବେ ଏଇ ସାକ୍ଷୀ କ’ଣ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବନାହିଁ ?”

“ନାଁ, ମୋଟେ ହେବ ନାହିଁ । ଆପଣ ତ ଅନୁତଃ ଏତିକି ଜାଣନ୍ତି ଏକାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ପରିବାରରେ ଜମି ଯାହା ନାଁରେ ଥିଲେ ବି ସେଥିରେ କିଛି ସାଏ ଆସେ ନାହିଁ । ମାନସମ୍ମାନର କଥା । ଜ୍ଞାନବାବୁଙ୍କର କଚେରୀକୁ ଆସିବା ଆଦୌ ଦରକାର ନାହିଁ । ସେ ମୋତେ ଘରୋଇ ଭାବରେ କହିଦେଲେ ବି ହେବ । କୃଷି ପରେ ପରେ ଶୁଣାଣି ହେବ । ଶୁଣାଣି ସରିବା ମାତ୍ରେ ମୁଁ ରାୟ ଦେବି ।”

ଘରକୁ ଫେରିଯାଇ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଜଳସାହେବ

ଗିରିଜାଶଙ୍କର କୃତିରେ ଆସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଆଜି ମୋର ଦେଖା ହୋଇଥିଲା
ସେ କହୁଥିଲେ ଜ୍ଞାନବାଚୁକ ସଙ୍ଗେ ଆଜିଯାଏ ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ ।”

“ହେଉ, ଏଣେତ ବହୁତ କାମ ଥିଲା, ଏଇ ଦୁଇଦିନରେ ଯିବ ।”

ତା’ପରେ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଜ୍ଞାନଙ୍କଠାରୁ ମୁହଁ ଚୁଲେଇ ନେଇ କହିଲେ, “ମୁଁ
ଶ୍ୟାମୁ ମକଦ୍ଦମା କଥା କହୁଥିଲି । ସେ କହିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଲ୍ଲୀକୁ ଟଙ୍କା ଦେଇଛନ୍ତି
ବୋଲି ଯଦି କହିଦିଅନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ସେ ରହିମ ଖାଁର ମକଦ୍ଦମା ଖାରଜ
କରିଦେବେ ।”

“କିନ୍ତୁ……କିନ୍ତୁ ବାପା, ମୁଁ କେବେ ସମ୍ମତାବେଶମକୁ ଟଙ୍କା ଦେଲି ? ମୋତେ ତ
ଏକଥା କିଛି ଜଣା ନାହିଁ ! ଏଇଲି ମିଛ କଥା ତ ମୁଁ କେବେ କହୁ ପାରିବି ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ତା ନ କହୁ ପାରିଲେ ଜମି କଣିବା ପାଇଁ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ରୁ ଟଙ୍କା ଦେଇଛୁ
ବୋଲି ତ କହୁ ପାରିବୁ । ତୋଠୁ ଟଙ୍କା ନେଇ ମୁଁ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ଦେଇଛୁ ଏକଥା ତ
ମିଛ ନୁହେଁ । ସେ ଟଙ୍କାରେ ଜମିଦାରୀ କିଣା ହେଲା କି ଜମି କିଣା ହେଲା ସେଥିରେ
ଯାଏ ଆସେ କେତେ ?”

ଏକଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକପ୍ରକାର ବ୍ୟଙ୍ଗ ହସ ଫୁଟି ଉଠିଲା । ସେ
କହିଲେ, “ହଁ, ଯୁଧିଷ୍ଠିର ତ କହିଲେ ଅଶ୍ଵତ୍ଥାମା ହତ, ସେ ନର ହେଉ ବା ଗୁଞ୍ଜର
ହେଉ ।”

ମୁନ୍ସି ଖଣ୍ଡେ ସ୍ଵରରେ ଜବାବ ଦେଲେ “ମହାଭାରତ କଥା ତ ଏଠି ଖାଟୁ ନାହିଁ ।”

“ହଁ, କଲିୟୁଗ ନା, ମୋ ରଥ ତକ ତ ଭୁଇଁ ଉପରେ ଉଡ଼ି ନାହିଁ ସେ ପୁଣି ଆସି
ଭୁଇଁରେ ଲାଗିଯିବ । ସରକାରଙ୍କର ବଡ଼ ହାକିମ ହୋଇ ମୁଁ କେବେ ମିଛ କହୁ
ପାରିବି ନାହିଁ । ଆଉ ଯଦି ଅଧ୍ୟାସତ କହେ, ପଣ୍ଡିତ ଗିରିଜାଶଙ୍କର କିଛି ଦ୍ରୋଣାବୃତ୍ତି
ନୁହନ୍ତି ସେ ଅସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ି ବସିଯିବେ । ସେ ଜଳ୍ୟାହେବ ନା; ନିଶ୍ଚୟ ଜେରା କରିବେ ।
ଫଳରେ ଅଧ୍ୟାସତ ପୁରାସତ ପାଲଟି ଯିବ । କାରଣ ମୁଁ କେବେ ମିଛ କହୁ ପାରିବି ନାହିଁ ।”

ଯଦିଓ ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ବେଳୁ ମିସିରଙ୍କ ଘରେ ମାନ୍ୟ ଦୁଇପୋଷ ହେବ ପଣା
ପିଇଥିଲେ ତଥାପି ସେ ପଣାରେ ଖୁବ୍ ନିଶାଥିଲା । ତାଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଲାଗିଲା ସେ ତାଙ୍କ
ପୁଅ ସତ୍ୟ ଓ ସାଧୁତା ନାଁରେ କେବଳ ନିଜ ଟାଙ୍ଗ ଆ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ହାଣିବା ଛଡ଼ା
ତାଙ୍କୁ ଓ ତାଙ୍କ ପରିବାର ଲୋକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ପରିହାସ କରୁଛି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ
ଶବ୍ଦ ନିତାନ୍ତ ଅପମାନ ସୂଚକ ଗାଳିପରି ମନେ ହେଲା । ମୁନ୍ସି ହଠାତ୍ ରାଗିଯାଇ କହିଲେ,
“ଇଏ ଏବେ ଜଣେ ବଡ଼ ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ବାପ ହୋଇଗଲେ, ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଜମିଦାରୀ ଗୁଡ଼ି
ଦେଇ ବସୁଛି, ମୋ ପୁଅ ଏଡ଼େ ନିଜମା ହେବ ବୋଲି ମୁଁ କ’ଣ କେବେ ଜାଣିଥିଲି !”

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଏଡ଼େ ପାଟିକଲେ ଯେ ଛୁନକ, ଭଣ୍ଡ, ଯମୁନା ଓ ବଗନଲଲ ସମସ୍ତେ ଆସି ଦୁଆରେ ଜମା ହେଲେ ।

କ୍ରୋଧ ମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ପାଗଳାମି । ପାଗଳାମି ଯେମିତି ଚୁହାକୁଚୁହା ଆସେ କ୍ରୋଧ ମଧ୍ୟ ଯେମିତି ଚୁହାକୁଚୁହା ଆସେ ଓ ମଣିଷ ସେଥିରେ ନିଜ ଉପରୁ ଅନ୍ଧାର ହରାଇ ବସେ । ଶିବଲଲ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଜବାବକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଜବାବର କିଛି ମିଳିଲା ନାହିଁ ବରଂ ଅନେକ ଲୋକ ଆସି ଗଦା ହୋଇଗଲେ । ଶିବଲଲ ଗର୍ଜିଉଠିଲେ, “ଆରେ ଗଧ, ଜବାବ ଦେଉକୁ କାହିଁକି ? ତୋତେ ଝୁଆଇ ପିଆଇ ବଢ଼ାଇ ଏଡ଼େରୁ ଏଡ଼େ କଲି କଣ ତୁ ଶେଷରେ ଧର୍ମରାଜାଙ୍କର ବାପ ହେବୁ ବୋଲି !”

ଏ ପ୍ରକାର କ୍ରୋଧ ଦେଖି କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ସତ୍ୟ ଓ ସାଧୁତା ଆଦୂର ଦୃଢ଼ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ଦୃଢ଼ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ ‘କେବଳ ଆପଣ କାହିଁକି, ସତ୍ୟ ଓ ସାଧୁତା ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ସ୍ଵୟଂ ଭଗବାନ କହିଲେ ବି ମୁଁ ମନା କରିଦେବି ।’

ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ହଠାତ୍ ଉଠି ଠିଆ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଏକ ଭରା ସୁରେଇକୁ ଉଠାଇ “ନେ, ମୁଁ ତୋର ସତ୍ୟ ଓ ସାଧୁତାର ବଳି ହେଉଛି” ବୋଲି କହି ଭରା ସୁରେଇଟାକୁ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ କଟି ଦେଲେ ।

ଏଣେ ଶିବଲଲ ସୁରେଇ ଆଘାତରେ ଟଳମଳ ହୋଇ ଝସି ପଡ଼ିଲେ ଓ ତେଣେ ସବୁ ଲୋକ ଆସି ଜମା ହୋଇଗଲେ ।

ସେ ଦିନ ରାତିରେ ଆଲହାବାଦରୁ ଡାକ୍ତର ଡକାଇ ଶିବଲଲଙ୍କର ବହୁତ ଚିକିତ୍ସା କରାଗଲା; କିନ୍ତୁ ଥରେ ତାଙ୍କର ଯେଉଁ ଚେତା ହଜିଥିଲା ସେ ଆଉ ଫେରିଲା ନାହିଁ । ଜୀବନ ମରଣ ଭିତରେ ସାତଦିନ ଲଢ଼ାଇ ପରେ ସପ୍ତମଦିନ ତାଙ୍କର ଆଖି ଖୋଲିଲା । ସେ ଛୁନକା ଓ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଡକାଇଲେ ଓ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଘୁଞ୍ଚି ବା ମାତେ ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ି ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବୁ ବାପା, ମୁଁ ଯାଉଛି । ତୋର କିଛି ଭୁଲ ନାହିଁ । ଗୁଡ଼ି—ଏ ବାକ୍ସ କହୁଛୁ ତ କୁଟି ମିଳିଲା !”

କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହିଲେ, “ବାପା, ଆପଣ ଏମିତି କହିଲୁ ନାହିଁ, ଆପଣ ନିଶ୍ଚୟ ଭଲ ହୋଇଯିବେ ।”

ମୁନ୍ସି ଛୁନକାକୁ ଠାରରେ ଦେଖାଇ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଓ କ୍ଲାଲ ସ୍ଵରରେ କ୍ଲାଲଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଏଇ ଛୁନକାକୁ ତୁ ମା’ ବୋଲି ଭାବିବୁ । ତୋର ଦୟା ଉପରେ ମୁଁ ତାକୁ ଗ୍ରହଣ ଦେଇ ଯାଉଛି”, ଏତିକି କହି ମୁନ୍ସି ଶିବଲଲ ଚିର ଦିନ ପାଇଁ ଚକ୍ଷୁ ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ ।

କାର

ରାଧେଲ୍ଲ ଓ ଜାଲପ୍ରସାଦ ଘର ସାମନା ପଡ଼ିଆରେ ବସି ମୁନ୍ଦି ଶିବଲୀଙ୍କ ଶ୍ରାବ୍ଧ କଥା ବସୁର କରୁଥାନ୍ତି । ରାଧେଲ୍ଲ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ ଜ୍ଞାନ, ଭାଇଙ୍କର ବଡ଼ ନାଁ, ବଡ଼ଘର ଭୋଜି ପାଇଁ ପାଞ୍ଚଶହ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଡାକିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ତ ପାଞ୍ଚଶହ ବ୍ରାହ୍ମଣ ମିଳିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅନ୍ତତଃ ଶହେ ପଚାଶ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଭୋଜନ ଦେବା ଦରକାର । ତାପରେ ଜାତିଭାଇ ଓ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବଙ୍କ କଥା ଅଲଗା । ଆଲ୍ଲାହାବାଦ, ଯୋରାବ ଓ ଫତେପୁର ମିଶାଇ ଯେମିତି ହେଲେ ଦୁଇଶ ଦିନ ଲୋକ ହେବେ ।

ଜାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ତାହେଲେ ପାଞ୍ଚ ଛଣ୍ଡ ଲୋକଙ୍କର ଭୋଜି ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ ।”

“ହଁ ବାବା, ଭାଇଙ୍କର ଶ୍ରାବ୍ଧ କଥା ଏଥରେ କ’ଣ ଆଉ କମ୍ କଲେ ଚଳିବ । ଅଉ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଅଲଗା; କିନ୍ତୁ ତୁ ତ ତହସିଲଦାର, ଯୋରାବର ରଜା । ହୁକୁମ ଦେଲେ ସବୁକଥା ଆଖି ପିଛୁଳାକେ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇଯିବ ।”

ଜାଲପ୍ରସାଦ କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ମୁଁ କେବେ କରେ ନାହିଁ । ଏସବୁ କରିବା ଭୁଲ, ତା ଛଡ଼ା ଶ୍ରାବ୍ଧସ୍ଥାନରେ ଏ ସବୁ କରିବା କ’ଣ ଦରକାର ?”

ରାଧେଲ୍ଲ ନିଜ କଥାରେ ଟିକିଏ ଜୋର ଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଦରକାର ନ ଥିଲେ ମୁଁ ତୋତେ କହନ୍ତି କାହିଁକି ? ବଡ଼ ପ୍ରତାପୀ, ବଡ଼ ପୁଣ୍ୟାତ୍ମା ଥିଲେ ଭାଇ । ତାଙ୍କର ସଦଗତ ହେବା ଦରକାର । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କୁ ଓ ଜାତି କୁଟୁମ୍ବମାନଙ୍କୁ ଭୋଜନ ଦେଲେ ତାଙ୍କର ଆତ୍ମା ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବ ଓ ତାଙ୍କୁ ସଦଗତ ମିଳିବ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅମଳଦ ଅଳ୍ପ କାନୁନଗୋଙ୍କୁ କହି ଦେଉଛି, ଘରେ ବସି ବସି ପନ୍ଦର ଦିନରେ ସବୁ ଜନସ୍ତ ଯୋଗାଡ଼ ହୋଇଯିବ ।”

ଛୁନକା ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଏସବୁ ଶୁଣିଥାଏ ଓ ତା ଆଖିରୁ ଧାର ଧାର ଲୁହ ବୋହୁ ଯାଉଥାଏ । ସେ ଆଉ ସହ ନ ପାରି କହିଲା, “ନାହିଁ, ଜୋର ଜବରଦସ୍ତିରେ ଯେଉଁ ଜନସ୍ତ ଅସିବ, ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ଭଲ ହେବ ନାହିଁ । ଖରାପ ହେବ । ଏକୋଇଶ ଜଣ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଖୁଆଇ ଦିଅ, ଆଉ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ଯେ ପରୁଣ ସାଠିଏ

ଆସିବେ ତାଙ୍କପାଇଁ ଆସ୍ଥାଜନ କର । ଏସବୁ ଆମେ ଯୋଗାଡ଼ କରି ଦେବୁ । ତମେ ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ ।”

ହୁନକା କଥା ରଞ୍ଜେଲକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, “ତୁ କ’ଣ କଥାକୁ ବାଦ କରୁଛୁ ? ତୁ ଗୋଟାଏ ଭାରି ଯୋଗାଡ଼ କଲୁବାଲା ! ତୁ ଆମ ନାକ ନିଶ ତଳେ ପକାଇବାକୁ ବସିଛୁ !”

ହୁନକା ବର୍ତ୍ତମାନ ଚମକି ଉଠି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲା, “ମୁଁ ଆଉ ଏ ଘରେ ରହିବି ନାହିଁ, କିଛି କହିବି ନାହିଁ । ଏହି ଲୋକଙ୍କର ଅଧର୍ମ ଜାଲରେ ପଡ଼ି ତାଙ୍କ ଜୀବନ ତ ଗଲା, ପୁଣି ଜ୍ୱାଳକୁ ବି ସେଇ ଜାଲରେ ପକାଇଛନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ା ମୁଁ ଆଖିରେ ଦେଖିବି ନାହିଁ ।” ଏହି କଥା କହି ସେ ସେଠାରୁ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଚାଲିଗଲା ।

ହୁନକା ଚାଲିଯିବା ପରେ ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କାକା, ମୁଁ ତ ଭାରତୀୟ ହୁନକା ଠିକ୍ କଥା କହୁଛି । ତେଣେ ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଜବରଦସ୍ତ ପଇସା ଆଣିଲେ ସେମାନଙ୍କ ମନ କଷ୍ଟ ହେବ । ଏଣେତ ସହଜେ ମୋ ପାଖରେ ଟଙ୍କା ପଇସା କିଛି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସବୁଆଡ଼ୁ ଟିକିଏ ଭାବିଚିନ୍ତି କାମ କରନ୍ତୁ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଶ୍ୟାମଲ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ଘୋଷାର ଘୋଷାର ଆଣି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି କହିଲା, “ଭାଇ, ଏ ଗଙ୍ଗା ଗୁଣ ଦେଖ । ଇଏ ବିଶୁ ଆଉ ତାର ବାରଗୁଲ ସାଙ୍ଗମାନଙ୍କ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଭାଙ୍ଗି ପିଇକରି ଆସିଲଣି । ଭିକ୍ଷୁ ସେ ଟୋକାକୁ ମନା କରିବ କ’ଣ ନିଜେ ଲୋଟାଏ ହେବ ଭାଙ୍ଗି ପିଇ ଦେଇଛି ।”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କିମ୍ବା ରଞ୍ଜେଲ କିଛି କହିବା ପୁର୍ବରୁ ଭିକ୍ଷୁ ଆଗକୁ ଚାଲି ଆସି ମିଠାଇ ଡାଲିଟାଏ ରଖି ଦେଇ କହିଲା, “ଏଇ ନିଅନ୍ତୁ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରସାଦ । ଗଙ୍ଗା ଏଠିକି ଆସିଲଣିଟି ! ମନ୍ଦିରରେ ଭାଙ୍ଗି ଛଣା ହେଉଥିଲା, ଅମେ ସେଥିରୁ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ପ୍ରସାଦ ପାଇଥିଲା, ଗଙ୍ଗା ବି ଟିକିଏ ପାଇଥିଲା । ଶ୍ୟାମ ସେଠି ପହଞ୍ଚି ଭାତ ଡାଲି ପେଟେ ଖାଇ ସେତକ ବେଳୁ ଗଙ୍ଗାକୁ କନ୍ଦାଉଛି । ଲାଜ ଟିକିଏ ଭଲ ଥାନ୍ତା । ସେଠି ବିଶୁକୁ ଗୁଡ଼ାଏ ଗାଲିଗୁଲକ କରି ଆସିଲା ।”

ଭିକ୍ଷୁର ପାଟି ଶୁଣି ଗଙ୍ଗା ବର୍ତ୍ତମାନ ଖୁବ୍ ପାଟି କରି କାନ୍ଦିଲା, ତା ପାଟି ଶୁଣି ହୁନକା ଘରୁ ଧାଇଁ ଆସି ତା ହାତଧରି ପକାଇ କହିଲା, “ଏଡ଼ିକ ବକଟେ ପିଲା, ତାକୁ କ’ଣ ଏମିତି ଗାଲି ଦିଅନ୍ତି ! ଚାଲି ଚାଲି, ହସ ଖୁସି ଦିନରେ ଆସି ପିଲାଟାକୁ କନ୍ଦାଉଛି ।” ତାପରେ ହୁନକା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ତୁନି କରାଇ ଘରଭିତରକୁ ନେଇ ଚାଲିଗଲା । ତା ପଛେ ପଛେ ଭିକ୍ଷୁ ମିଠାଇ ଡାଲି ଧରି ଚାଲିଗଲା ।

ହୁନକା ଓ ଭିକ୍ଷୁ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଶ୍ୟାମଲ କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ଏ ଲୋକ

ଗୁଡ଼ାକୁ ଏମିତି ମୁଣ୍ଡରେ ବସେଇଛ ଯେ ଏଗୁଡ଼ା ଆମ ସଙ୍ଗେ ଯା ଇଚ୍ଛା ତା କଥାବାଣ୍ଟି କରୁଛନ୍ତି ।”

ରାଧେଲ୍‌ଲ ତାଙ୍କ ପୁଅକୁ ବୁଝାଇ କହିଲେ, “ଛୁଡ଼ ସେ କଥା । ଜ୍ଞାନ ବଡ଼ ସାଧାସିଧା ଭୋଲା ଲୋକ ନା ! ମୁଁ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରର ମୁଣ୍ଡିଆ ଆସିଗଲିଣି, ସେମାନଙ୍କର ଅକଲ ଠିକ୍ କରି ଦେଉଛି, ରହ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେ ବାପ ପୁଅଙ୍କ କଥା ମୋଟେ ନ ଶୁଣିଲା ପରି ଶ୍ୟାମଲ୍‌ଲକୁ ପଚାରିଲେ, “ହଁ ଶ୍ୟାମ୍, ତୁ ଫତେପୁର ଜମିର କ’ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା କଲୁ ? ଏଥର ତ ଫସଲ ଟୁବ୍ ଭଲ ହୋଇଥିଲା ?”

“କ’ଣ କହିବି ଭାଇ, ଏଥର ଯେଉଁ ସୁନ୍ଦର ଫସଲ ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଲୋକଗୁଡ଼ା ବିଲକୁଲ ବେଇମାନ ହୋଇ ଗଲେଣି । ଯେଉଁ ଲୋକଙ୍କୁ ଜମି ପଟା ଦେଇଥିଲି ସେମାନେ ଅସତ୍ୟକରି ଭାଗ ଦେଇନାହାନ୍ତି । ଭାବୁଛି ସେମାନଙ୍କ ନାଁରେ ମନଫସା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

“ଆଉ ଯେଉଁ ସତରବିସା ହାତଗୁଣ୍ଠ ହୋଇଥିଲା, ସେ କଣହେଲା ?”

“ହଁ, ସେ ଜମିତ ଭଗକୁ ଦେଇଥିଲି । କିନ୍ତୁ ସେ କେଣୋ ସିଂହଟା ଏଡ଼େ ଶ୍ଵେରବୋଲି ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି । ରାଜାରାଜ ଫସଲ କାଟିନେଇ ଲୁଗୁଇ ଦେଲା । ମୋତେ କହିଲା ଫସଲ ଅଦୌ ଭଲ ହୋଇନି । ମୋଟେ ଦେଉଳାହ ମହଣ ଗହମ ଓ ଶହେ ମହଣ ତଣା ହୋଇଛି । ସେଥିରୁ ବହନ ଦାବଦକୁ ସତୁରା ମହଣ ଗହମ ଓ କୋଡ଼ିଏ ମହଣ ତଣା ମହାଜନକୁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଆମକୁ ଶେଷରେ ମୋଟରେ ତରଣ ମହଣ ଗହମ ଓ ତରଣ ମହଣ ତଣା ମିଳିଲା । ସେ ସବୁ ବିକାକିଣା କରି ସବୁଟଙ୍କା ଜେଣା ଦେଇଦଲ, ମୋ ନିଜ ହାତରୁ ଆୟୁରି ପଦରଟଙ୍କା ବାଜିଲା ।”

ଏହି ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଗୁଣ୍ଠ କାମ ଡାଲି ପାଟିରେ ହାକିମି କରି ହୁଏନାହିଁ; ନିଜେ ଯେତେବେଳେ ଲାଗିଲେ ହୁଏ ।”

“ହଁ ଭାଇ, ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ହଲ ଧରିବା ତ ମୋ ହାତରେ ହୁଏ ନାହିଁ, ତହିଁକି ଘରର ମାନ ସମ୍ମାନର କଥା । ତାଛଡ଼ା ଏତିକି ଟିକିଏ ଜମିପାଝାଁ ଫତେପୁରରେ ପଡ଼ି ରହୁବାରେ କୌଣସି ଫାଇଦା ନାହିଁ । ରହମପୁର ମୋଜା ଯଦି ହାତରେ ପଡ଼ିଯାନ୍ତା, ତାହେଲେ ଅବା କିଛି ହୁଅନ୍ତା, ନଚେତ୍ ଏହି ହାତଗୁଣ୍ଠ ଜମିରେ ରୁଜରାଣ ମେଣ୍ଟାଇବା କଷ୍ଟ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ତାହେଲେ ଏ ଜମି ବିକି ଦେଇନା କାହିଁକି ?”

ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧେଲ୍‌ଲଙ୍କୁ କହିବା ପାଲି ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ବାବା ଜ୍ଞାନ,

ଜମି ବିକିବା କଥା ରୁଣ୍ଡରେ ଧରନାହିଁ, ବରଂ ଅଧିକ ଜମି କିଣିବା ଦରକାର, ଭାଇଙ୍କର ଶ୍ରାବ ପରେ ପରେ ଶ୍ୟାମୁକୁ ନେଇ ମୁଁ ଫତେପୁର ଯିବି । ହାତରେ କିଛି ଟଙ୍କା ଅଛି, କିଛି ନ ହେଲେ ବରପୁର ମୋକାର ଯେଉଁ ତିନିଅଣା ଭାଗ ବନ୍ଦୀ ହେବାର ଅଛି ତାକୁ ନେଇଯିବା । ଯାହା ହେଲେବ ନିଜର ଯୋଗ୍ୟତା ପୁଣି ଆମକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ସେତିକି ବେଳକୁ ଘର ଆଡ଼କୁ ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଆସୁଥିଲା । ଏତେବେଳେ କିଏ ଆସୁଛନ୍ତି ଭାବି ରାଧେଲ୍ଲ ସେଇଠୁ ଏକ ଡାକ ମାରିଲେ, “କିଏ ସେ ?”

ଘର ଆଗରେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ରହିଲା । ଗାଡ଼ି ଉପରେ ପରଦା ପଡ଼ିଥିଲା । ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ବଡ଼ପୁଅ ରାମଲ୍ଲ ପରଦା ବାହାରୁ ଜବାବ ଦେଲା, “ମୁଁ, ବାପା ! ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ହୋଇ ଯିବାକୁ ପିଲାଛୁଆ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ଚାଲି ଆସିଲି ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦେଖିଲେ ଗାଡ଼ିରୁ ରାମଲ୍ଲ ଓ ଶ୍ୟାମଲ୍ଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ତିନୋଟି ପିଲା ଓହ୍ଲାଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ୟାମଲ୍ଲ ଧାଇଁ ଯାଇଁ ଗାଡ଼ିରୁ ଜନସପତ ସବୁ ଉତ୍ତର ପକାଇଲା । ଘରେ ଖୁବ୍ ଚହଲ ପଡ଼ିଗଲା । ବୋହୂ ଦୁହେଁ ଶାଶୁଙ୍କ ପାଦଛୁଇଁ ନମସ୍କାର କଲେ । ଛୁନିଗାକୁ ଆଦରରେ କୋଳକଲେ । ଦୁଆରେ ଦୁଇଗୁଣ୍ଡା ଖଟିଆ ପଡ଼ିଗଲା, ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନେ; ଖଟିଆରେ ବସି ଭଲମନ୍ଦ କଥା ପଚାଇଲେ । ରାମଲ୍ଲ ପଦାକୁ ବାହାର ଆସି ପୁରୁଷ ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଖରେ ବସିଗଲା ।

“କ’ଣ ଜ୍ଞାନ, ଭଲ ଅଛନ୍ତି ? ଭାବିଲି ବଡ଼ବାପାଙ୍କ ଶ୍ରାବ ହେଉଛି, ଏଣେତ ସ୍କୁଲ ଛୁଟି ଅଛି, ତେଣୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଧରି ଚାଲି ଆସିଲି ।” ତାପରେ ସେ ଶ୍ୟାମଲ୍ଲକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ଶ୍ୟାମୁ. ଏମିତି କ’ଣ ଜମିବାଡ଼ି କାମ ହୁଏ ! ତୁ ଏଠି ବସିଛୁ, ତେଣେ ହାତଗୁଣ୍ଡ ଜମିରେ ଫଉଜଦାରୀ ହେବାଉପରେ । ବାପା, ଶ୍ୟାମୁ ଯଦି ଟିକିଏ ପରିଶ୍ରମ କରନ୍ତା, ତାହେଲେ ଭଲ ଆମଦାନି ହୁଅନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତାରତ ସେଥିରେ ମନନାହିଁ ମୋଟେ । ଖାଲି ସୋରାବ, ଫତେପୁର ଓ ଆଲହାବାଦ ଚାଲିବାରେ ସେ ଅଛି, ଠିକ୍ ସମୟରେ ଜମିଉପରେ ନ ରହୁଲେ କେମିତି କାମ ହେବ ?”

ରାମଲ୍ଲ ବସୁ ବସୁ ଏ ସବୁ କଥା ଉଠାଇବାରୁ ଶ୍ୟାମଲ୍ଲ ବିଗିଡ଼ି ଯାଇ କହିଲା, “ଆପଣଙ୍କ ସେଠି ଅଛନ୍ତି, ସେ ଜମି କଥା ଚୁଟୁନାହାନ୍ତି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ରାମଲ୍ଲ ଗର୍ବରେ ମୁହଁ ଫୁଲାଇ କହିଲା, “ତୁ କ’ଣ ଭାବିଛୁ ? ମୁଁ ଗୃହୀମାନଙ୍କ ଠାରୁ ପୁରୁଷଙ୍କ ଟଙ୍କା ଆଦାୟ କରି ନେଇଛି । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ଆମ ଜମିକୁ ଲାଗିଥିବା ବରୁଣିଘର ଆଠବିଘା ଜମି ମଧ୍ୟ ମୁଁ କିଣି ନେଇଛି । ଅଧାଟଙ୍କାତ ଦେଇ ଦେଇଛି । ବାକି ତିନିଶ ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିବା କଥା । ସେହି ଟଙ୍କା ଜ୍ଞାନ,

ତମେ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବ ।”

“ସେ ଟଙ୍କା କାକା ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବେ, ଜମି କିଣିବାପାଇଁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କିଛି ଟଙ୍କା ଅଛି ।”

ଏ ସବୁ କଥାଶୁଣି ଜ୍ଵାଲ ମନରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା, ଏ ପ୍ରକାର କଥାକୁ ଏଡ଼ି ଦେବାପାଇଁ ସେ ହଠାତ୍ ଡାକ ପକାଇଲେ, “ଭଣ୍ଡୁ” !

“ହଁ, ଭାଇ କ’ଣ ?” କହି ଭଣ୍ଡୁ ଘରୁ ବାହାର ଆସିଲା ।

“ଖୁଡ଼ୀକୁ ପରୁର ଖାଇବାକୁ ହେଲଣି କି ନାହିଁ ? ବହୁତ ରାତି ହୋଇଗଲାଣି, ମୋତେ ବହୁତ ଷ୍ଟେକ ବି ଲାଗୁଛି । ପୁଣି ଏମାନେ ବି ଆସିଗଲେଣି । ମୋତେ ବଡ଼ ଲାଲ୍, ଲାଗିଲାଣି, ମୁଁ ଖାଇକରି ଶାୟ ଶୋଇବି ।”

“ଖାଇବାକୁ କେତେବେଳେ ହେବ ଠିକଣା ନାହିଁ, ଚାକରାଣୀ ଚାଲି ଗଲାଣି । ଖୁଡ଼ୀ କେଇଖଣ୍ଡ ପୁର ଗୁଣ୍ଡୁଛି । ରାମଲାଲ ଗାଧୋଇ ଆସୁ ଆସୁ ତମେ ଖାଇଦେଇଥା । କାଲି ସକାଳେ ପୁଣି ତମେ ଟୁରରେ ଯିବଟି ?”

“ହଁ, ଠିକ କଥା ମନେ ପକାଇ ଦେଲୁ” କହି ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଉଠି ଠିଆହେଲେ ।

ମୃନ୍ମୟ ଶିବଲଲଙ୍କ ଶ୍ରାବ୍ଧନ ବଡ଼ି ପାହାନ୍ତାରୁ ପରିବାରର ସବୁଲୋକ ଘୋଡ଼ା-ଗାଡ଼ିରେ ବସି ସୋରାବରୁ ଫାଟାମଉ ଚାଲିଗଲେ ଓ ସେଠି ଗଙ୍ଗା ସ୍ନାନସାରି ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ପ୍ରହର ବେଳକୁ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ସେମାନେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଦେଖିଲେ କିଶନଲାଲ ତହସିଲ ଅଫିସ୍‌ଘରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସି ରହିଛନ୍ତି । ତାକୁ ଦେଖି ରାଧେଲାଲ ତମକ ପଡ଼ି ପଚାରିଲେ, “କିରେ କିଶନୁ, ତୁ କେମିତି ଆସିଲୁ ? ରୁଟ ଆଗରୁ କୌଣସି ଖବର ଦେଇ ନ ଥିଲୁ । ଯଦି ଫାଟାମଉ ଦେଇ ଆସିଲୁ, ତେବେ ସେଇଠି ଆମ ସଙ୍ଗେ ଦେଖାକରି ପଢ଼ିଥାନ୍ତୁ । ହଠାତ୍ କେମିତି ଚାଲି ଆସିଲୁ ? ଆରେ ଏମିତି କ’ଣ ହୋଇଛି, କେଉଁଠି ପଡ଼ି ଯାଇଥିଲୁ କି ?”

“ହଁ, ବଡ଼ ବାପାଙ୍କର ଶ୍ରାବ୍ଧ ଥିଲା ନା ! ଲମ୍ବରଦାଶିଣୀ ତ ଗୁଡ଼ି ଦେଉ ନ ଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଆଗରୁ ଖବର ଦେଇ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପାଞ୍ଚଦିନ ଆଗରୁ ବଡ଼ବାପାଙ୍କୁ ସପନରେ ଦେଖିଲି । ସେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହୋଇ ମୋତେ କହିଲେ, “ଆରେ କିଶନୁ, ଘରେ ସମସ୍ତେ ରହିବେ । ତୁ ଏକା ନ ରହିଲେ ମୋ’ ମନରେ ଦୁଃଖ ହେବ ।” ବାପା, ଏହି ସପନ ଯୋଗୁ ମତେ ଭାରି କଷ୍ଟ ଲାଗିଲା । ମୋତେ ଖାଲି ପାଗଳ ପରି ଲାଗିଲା । ତେଣୁ ମୁଁ ସିଧା ଲମ୍ବରଦାଶିଣୀଙ୍କ ପାଖକୁ ଗଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ବି କାନପୁରରୁ ଆସି ଯାଇଥିଲେ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସପନ କଥା ଯେତେବେଳେ କହିଲି ଲମ୍ବରଦାଶିଣୀ ତ କିଛି ନ କହି ରୁପ ରହିଲେ, କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ବଡ଼ବାପା ଓ ଜ୍ଵାଲଭାଇଙ୍କୁ ବହୁତ ବେଳିତ କଲେ । ମୁଁ ବି

ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ମୋ ପାଟିରେ ଯାହା ଆସିଲା କହିଲି । ମୋ ଜବାବ ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଚାରିଆଡ଼ି ଲୋକଆଣି ମୋତେ ପିଟେଇଲେ । ଚନ୍ଦ୍ରବିର ଧନତ ଘରୁ ଉଠି ପାରିଲି ନାହିଁ । ପଥରଢ଼ନ ରାତିରେ ଘାଟମଠୁରୁ ଚାଲି ଆସିଲି ।”

କିଶନଲାଲର ଦେହଯାକ ମାଡ଼ି ଦାଗ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ଓ କେତେକ ଜାଗାରେ ପଟି ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧା ହୋଇଥିଲା । ରାଧେଲାଲ ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “କ’ଣ ଶୁଣୁଛୁ ଜ୍ଵାଲା ?”

ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ମୁଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡାଇ ହେଉ ହେଉ କହିଲେ, “ହଁ, ସବୁ ଶୁଣିଲି । କିନ୍ତୁ ବିଶ୍ୱାସ ହେଉନାହିଁ । ମୁଁ ଜାଣେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏକଥା କେବେ କରିପାରିବ ନାହିଁ । କିଶନ କ’ଣ କେବେ ସତ କୁହେ ।”

କିଶନଲାଲ ସେଠି ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ସବୁ ମନ ଦେଇ ଶୁଣୁଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ଫେଁ କରି ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ଆରେ କିଶନ, ଭାଇରତ ସତ ସଙ୍ଗେ ମୋଟେ ଫଡ଼େ ନାହିଁ । ମାଡ଼ି ତ ଖାଇଛି ନିଶ୍ଚୟ, କେଉଁଠି କ’ଣ ବଦମାସୀ କରି ମାଡ଼ି ଖାଇଛି, ଅଥଚ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବଦନାମ କରୁଛି ।”

ରାଧେଲାଲ କିଶନଲାଲକୁ ଏକ ଗୁପ୍ତତା ଦେଇ କହିଲେ, “ଚୁପ୍ ହେଉଛୁ ନା ଦେଖିବୁ ! ନିଜଭାଇଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଶହ ଡାକ, ଯେତେବେଳେ ଦେଖିବ ସେହମାନଙ୍କୁ ଦୋଷ ଦେଉଥିବ ।”

ରାମଲାଲ ଓ ଶ୍ୟାମଲାଲ କିଶନଲାଲକୁ ଆନ୍ତରିକ କ’ଣ ଗାଳି ଦେବାକୁ ଯାଉଥିଲେ, ଏତିକିବେଳେ ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କିଶନଲାଲ, ତୁ ଏଠି ଯା’ । କେତେଥର ମୁଁ କହିଛି ପରକଥାରେ କ’ଣ କହିବା ଖରାପ । ତାପରେ ସେ କିଶନଲାଲକୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ତୁ ଆଗ ଗାଧୋଇ ପାଧୋଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଖିଆ ପିଆ କର । ତାପରେ ଦେଖିବା କଣ କରିବା ।”

ସେହିଦିନ ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ କୁଟିରେ ଥିଲେ । ତହିଁ ଆଉ ଧନ କଚେରୀରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ କେତେକଙ୍କଠାରୁ ସେ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ପାଇଲେ, ସେଥିରେ ସେ ଲେଖିଥିଲେ କେତେକ କାରଣରୁ ସବୁକଥା ସେ ଚିଠିରେ ଖୋଲି ଲେଖି ପାରିବେ ନାହିଁ । କିଶନଲାଲକୁ ଚାକିରୀରୁ ବାହାର କରି ଦିଆଯାଇଛି । ସେ ଯାହା ସବୁ କହିବ ସେଥିରେ ଯେମିତି ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ବିଶ୍ୱାସ ନ କରନ୍ତି । ଶ୍ରାବଣ ମାସରେ ସେ ଏହାବାଦ ଆସିବେ । ସେଇଠି ସୋରାବ ଆସି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ ।

ମୁନସି ଶିବଲାଲଙ୍କ ଶ୍ରାବଣ ପରେ ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ଚାରିଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ, ମରୁ ତାଙ୍କୁ କେମିତି ଖାପରଜା ଲାଗିଲା । ନିଜ ଜଳା ରାଧେଲାଲଙ୍କର ପୁରା ପରିବାର ଆସି

ତାଙ୍କ ଘରେ ଯୁକ୍ତି ଯାଇଥିଲେ । ତହିଁପରିଦାରଙ୍କର ଏଡ଼େ ବଡ଼ ଘରଟା ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଗ୍ରେଷ୍ଟିଆ ଜଣା ପଡ଼ୁଥିଲା । ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ନିଜ ଘରେ ତାଙ୍କ ନିଜର କୌଣସି ଅସ୍ତ୍ର ଧ୍ବ ନ ଥିଲା ।

ଦିନେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କାମସାରି କତେରୀରୁ ଉଠିବା ବେଳକୁ ପଣ୍ଡିତ ବେରୁ ମିସିର ଆସି କହିଲେ, “ଜଣା ପଡ଼ୁଛି ଏବର୍ଷ ବହୁତ ଆଗରୁ ବର୍ଷା ହୋଇଯିବ । ଆସାଡ଼ ମାସର ପ୍ରଥମ ପକ୍ଷ ଶେଷ ନ ହେଉଣୁ ଦୁଇପ୍ରହରୁ ଗୁଣିଆଡ଼େ ବାଦଲ ଘେରି ରହିଲାଣି । ଲୁଁ ବଲ୍ ହୋଇ ପବନ ପୁବେଇ ବହିଲାଣି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ହଁ, ଆଜିତ ପାଗ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଆ ହୋଇ ଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଆସାଡ଼ ଅଧାରୁ ତ ସାଧାରଣତଃ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥାଏ । ଏବର୍ଷ ବହୁତ ଗରମ ବି ପଡ଼ୁଛି ।”

ବେରୁ ମିସିର ଟିକିଏ ମୁରୁକି ହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ମନେ ହେଉଛି ଏବର୍ଷ ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିର ତୋଟାରେ ବହୁତ ଆମ୍ବ ହୋଇଥିବ । କାଲି ଏଠାପାଞ୍ଚ ଗାଡ଼ି ଆମ୍ବ ବନ୍ଦୀ ହେବା ପାଇଁ ଆହ୍ଲାବାଦ ଯାଇଛି । ଯାହାହେଉ ଆପଣଙ୍କ ଭାଇ ଶ୍ୟାମଲ ଉ ଏକପ୍ରକାର ଭଲ ରୋଜଗାର ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏକଥା ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ବେରୁ ମିସିରଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଶ୍ୟାମ୍ବର ପାଞ୍ଚ ଗାଡ଼ି ଆମ୍ବ ପୁଣି ଆହ୍ଲାବାଦ ବନ୍ଦୀ ହେବା ପାଇଁ ଯାଇଛି । ମୋତେ ତ କିନ୍ତୁ କିଛି ଜଣାନାହିଁ । ସେହି ପୁରୁଣା ଉଜୁଡ଼ା ତୋଟାଟାରେ ଏତେ ଆମ୍ବ କୁଆଡ଼ୁ ଆସିବ ଯେ ଥରକେ ପାଞ୍ଚ ଗାଡ଼ି ବାହାରିବ ?”

“ମୁଁ ବି ଜାଣେ ନାହିଁ, ମୋତେ ବି ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି । ଘୁମରୁ ତ କହୁଥିଲା ଖୁବ୍ କମ୍ ଆମ୍ବ ଆସିଥିଲା । ଗୁଲୁଲୁ, ଭଲ ପାଗ ହୋଇଛି, ଟିକିଏ ଚୁଲି ଆସିବା । ଶନିବାରଟା ହାତ ବଜାର କିଛି ନାହିଁ । ଗୁଲୁଲୁ ଆଜି ମହାବାର ଦର୍ଶନ କରି ଆସିବା ।”

ବେରୁ ମିସିରଙ୍କ ମୁହଁରେ ବ୍ୟଙ୍ଗଭର ହସ ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ବରକ୍ର ହେଲା ପରି କହିଲେ, “କ’ଣ କଥା କଣ ? ଆପଣ ସଫା ସଫା କହୁ ନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ?”

“କ’ଣ କହିବା ଜ୍ଞାନବାବୁ, କଥା ତ ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ । ଖାଲି ଆପଣଙ୍କର ବଦନାମ ହେଉଛି ବୋଲି କହିବା କଥା । ଏବେ ଖବର ଆସୁଛି ମହାବାରଙ୍କ ମନ୍ଦିର ତୋଟାର ଆଖପାଖ ତୋଟାମାନଙ୍କରୁ ଆମ୍ବ ଚୋରା ହେଉଛି । ଗୁରୁ କିଏ କରୁଛି ଲୋକେ ସନ୍ତାନ ପାଇ ସାରିଲେଣି, ସମସ୍ତେ ଶ୍ୟାମଲଙ୍କ ନାଁ କହୁଛନ୍ତି । ତା’ଛଡ଼ା ଶ୍ୟାମଲ ଯେତେବେଳେ ଆହ୍ଲାବାଦରେ ବକିବା ପାଇଁ ପାଞ୍ଚ ଗାଡ଼ି ଆମ୍ବ ପଠାଇ ଦେଲେ, ସେତେବେଳେ ଲୋକଙ୍କର ସନ୍ତେହ ପକ୍ତା ହୋଇଗଲା । ଯଦୁର୍ଥ ଆନାବାବୁ

ଶାହାବୁଦ୍ଦି ନ ଘଟଣାକୁ ଚପାଇ ଦେଇଛନ୍ତି, ତଥାପି ସେ ଶ୍ୟାମଲୁଙ୍କୁ ଡକାଇ ସବୁକଥା ପଚାରି ନେଇଛନ୍ତି । ଶ୍ୟାମଲୁ କହୁଛନ୍ତି ଯେତେ ଆମ୍ଭ ସେ ଆହ୍ଲାବାଦ ପଠାଇଛନ୍ତି ସବୁ ତାଙ୍କ ମନ୍ଦିର ତୋଟା ଆମ୍ଭ ।

ଏକଥା ଶୁଣି କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ପଥର ପଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଏମିତି କଥା, ତାହେଲେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ରୁହିବ ।”

ହନୁମାନଙ୍କ ମନ୍ଦିର ପଛପଟ କୂଅ ପାଖ ଆମ୍ଭଗଛ ତଳେ ଧୂଣ୍ଡୀ ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ଧୂନ ଲାଗିଥିଲା । ସ୍ଵାମୀଙ୍କ କଥାରେ କିଶନଲୁ ଯେଠି ଖଣ୍ଡି ଏ ଗୁଳ ଗୁଣି କରି ଦେଇଥିଲା । ସେ ଥିଲା ସ୍ଵାମୀଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ । ତା ମଞ୍ଚରେ ଗାଁର ଆଉ ଦୁଇ ଗୁରୁଜଣ ଯୁବକ ଲୋକ ବି ଥିଲେ । କିଶନଲୁ ଗଞ୍ଜେଇ ଚିଲମ ଭର୍ତ୍ତି କରି ସ୍ଵାମୀଙ୍କୁ ଦେଲା । ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ଏତେ ଜୋରରେ ଚିଲମଟାଣି ଦେଲେ ଯେ ନିଆଁ ହାତେ ଉଠି ଉଠିଗଲା ଓ ତାଙ୍କ ଆଖି ରଡ଼ ନିଆଁ ପରି ଲାଲ ହୋଇଗଲା । ତାପରେ ସେ “ନଥ ଭକ୍ତ, ପ୍ରସାଦ ପାଅ” ବୋଲି କହି କିଶନଲୁ ହାତକୁ ଚିଲମ ବଢ଼ାଇ ଦେଲେ ।

ଠିକ୍ କିଶନଲୁ ଚିଲମ ଟାଣୁ ହୁଏ ଏହି ସମୟରେ ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ଦେଖିଲେ କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଓ ବେରୁ ମିସିର ଦୁହେଁଯାକ ଆସୁଛନ୍ତି । ପାଖ ଲୋକ ବି ତହସିଲଦାର ବାବୁଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରି ଉଠି ହୁଡ଼ା ହେଲେ । ସ୍ଵାମୀଙ୍କ ଧୂନରେ ଖଣ୍ଡେ କାଠ ପକାଇ ରୂପ ରୂପ କହିଲେ, “ଆରେ ଦେଖ, ତୋ’ ବଡ଼ ଭାଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।” ତା’ପରେ ସେ ବଡ଼ ପାଟିରେ ଶୁଣାଇଲା ପରି କହିଲେ, “ବଡ଼ ପ୍ରତାପୀ ଲୋକ ସେ, ଧର୍ମ, କର୍ମ, ନ୍ୟାୟ ରୁହିବା ଲୋକ ମଧ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କା ପଇସାର ଟିକିଏ ଅଭାବ । କିନ୍ତୁ ଟଙ୍କା, ସୁନା, ସ୍ୱର, ଲୀଳା ବହୁତ ଧନ ତାଙ୍କୁ ମିଳିବ ।” ସ୍ୱା ଭିତରେ କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଓ ବେରୁ ଦୁହେଁଯାକ ଧୂନ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲେ । ଧୂଣ୍ଡୀ ସ୍ଵାମୀ କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଗୁହଁ କହିଲେ, “ବିଭୂତି ନିଅ ।” ତାପରେ ନିଆଁରୁ ଟିକିଏ ବିଭୂତି ଆଣି ତାଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇ କହିଲେ, “ମୁଠା ବନ୍ଦ କର । ଆଜ୍ଞା ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଠା ଖୋଲି କରି ଦେଖ ।”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ନିଜର ହାତମୁଠା ଖୋଲି ଦେଇ ଅବାକ୍ ହୋଇ ରହିଗଲେ । ଦେଖିଲେ ପାଉଁଶ ଜାଗାରେ ହାତମୁଠାରେ ଏକ ଲାଲ ପଥର, ବେରୁ ମିସିର ଟିକିଏ ଆଗେଇ ଯାଇ ପଥର ଦେଖି କହିଲେ, “ଆରେ ଇଏ ତ ଗୋମେଦ ।”

ଧୂଣ୍ଡୀ ସ୍ଵାମୀ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ତୋର ବର୍ତ୍ତମାନ କେରୁ ଖସପ ଅଛି, ସେଥି-ପାଇଁ ଭୋଳାନାଥ ତୋତେ ଏହି ଗୋମେଦ ଦେଇଛନ୍ତି । ସ୍ୱାକୁ ମୁହଁ ଦେହରେ ପିନ୍ଧିଲେ ଛଅମାସ ଭିତରେ ତୋତେ ଗୁପ୍ତ ଧନ ମିଳିବ ।”

ଏ ସବୁ ଦେଖି ବେରୁ ମିସିରଙ୍କର କ୍ୱାଲଙ୍କ ପ୍ରତି ମନେ ମନେ ଈର୍ଷା ହେଲା । ସେ

ଯେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ତୋଟା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଆଣିଥିଲେ ସେ କଥା ଭୁଲିଗଲେ । ସେ ମନେ ମନେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ଧୂଣ୍ଡୀ ସ୍ଥାମୀ ତାଙ୍କୁ କେମିତି କହୁ ବହୁତ ଦେବେ । ଏହି ସମୟରେ ଦେଖାଗଲା ତୋଟାର ଦକ୍ଷିଣ ପଟେ ଜୁମନ ମିଆଁର ଯେଉଁ ଆମ୍ବ ବଗିଚା ଥିଲା ସେହି ତୋଟାରୁ ଜୁମନ ମିଆଁ ଓ ଦୁଇ ଦିନଜଣ ଲୋକ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ଘୋଷାର ଘୋଷାର ଆଶୁଛନ୍ତି ଓ ଜୁମନ ମିଆଁ ଝୁବ୍ ପାଟିକର କହୁଛୁ “ଗ୍ରେର କାହ୍ନାକା, ଆଜି ଧରା ପଡ଼ିଛି । ବଡ଼ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଭାଇ ହୋଇ ବୁଲୁଛୁ, ଆଉ ଥରେ ବଗିଚାରେ ଦେଖିଲେ ତୋ ହାତ ଗୋଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ଗୁଣ୍ଡା କରିଦେବ । ସମ୍ଭାଳ ସ୍ବାକୁ ହସଦୁ, ବଗିଚାରେ ଆମ୍ବ ଅଧା ହୋଇ ଗଲଣି ।” ସ୍ବା ଭିତରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ବେତୁ ମିସିରଙ୍କ ଉପରେ ନଜର ପଡ଼ି ଯିବାରୁ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ଘୋଷାର ଘୋଷାର ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇ ଯାଇ କହିଲା, “କ’ଣ ତହସିଲଦାର ସାହେବ; ମୋ ଆମ୍ବକୁ ଜଗିବାକୁ ସରକାର କ’ଣ ସ୍ବାକୁଇ ରଖିଛନ୍ତି ? ଇଏ ଦିନଯାକ ଆମ୍ବର ସଂଧାନ କରି ରାତିରେ ଗ୍ରେସ କରୁଛୁ । ଆଜି ସ୍ବାକୁ ଧରୁଛୁ । ଏଇ ଗ୍ରେର ମୋ କଲମି ବଗିଚାକୁ ପୁରା ଉଜାଡ଼ି ଦେଲଣି ।”

ଏଇ ପାଟି ଗୁଣ୍ଡା ଶୁଣି ମନ୍ଦରର ସବୁ ଲୋକ ଆସି ଏକାଠି ଜମିଗଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ବେତୁ ମିସିର ବର୍ତ୍ତମାନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଏହି କଥାରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦେଲେ । କାରଣ ଏହି କଥାର ମତ ମିଛ ବୁଝିବା ପାଇଁ ବେତୁ ମିସିର ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେଠିକି ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ବେତୁ ମିସିର ଜୁମନ ମିଆଁକୁ କହିଲେ, “ଶୁଣ ଜୁମନ ମିଆଁ, ଏତେ ରାଗିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ତୁମେ ତ ଶ୍ୟାମଲଲକୁ ଆମ୍ବ ତୋଳିବାର ଆଖିରେ ଦେଖି ନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା ତମେ ଯାଅ, ଭବିଷ୍ୟତରେ ତମର ଆଉ କୌଣସି ଷଡ଼ ହେବ ନାହିଁ । ଏହି କଥାକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ତହସିଲଦାର ସାହେବ ନିଜେ ଏଠିକି ଆସିଛନ୍ତି ।” ତାପରେ ସେ ଜମା ହୋଇଥିବା ଲୋକଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେଇ କହିଲେ, “କାହିଁକି ଏଠି ସବୁ ଜମା ହୋଇଛୁ ? ଯା’ ଏଠୁ ପଳା ।”

ଜୁମନ ମିଆଁ ନିଜ ଲୋକକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ବଗିଚାକୁ ଫେରିଗଲା ଓ ତା’ ପରେ ପରେ ସବୁ ଲୋକ ଚାଲିଗଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ କରି ନିଷ୍ପ୍ରଭ ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଥିଲେ । ଧୂଣ୍ଡୀ ସ୍ଥାମୀ କହିଲେ, “କ’ଣ ଭାବୁଛ ବାବୁ, ଏଥିରେ ଏତେ ଚନ୍ଦ୍ରା କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ସଂସାରରେ ତ ଏମିତି ସବୁ ଚାଲୁଛି । ଯାହା ଭାଗ୍ୟରେ ଯାହା ଅଛି ତାକୁ ତାହାହିଁ ମିଳିବ । ଏହି ଶ୍ୟାମଲଲର ଭାଗ୍ୟ ବହୁତ ଉଚ୍ଚ । ସମ୍ଭାଷି ତ ତା ପାଖକୁ ଧାଇଁ କରି ଆସିବ ।” ତାପରେ ସ୍ଥାମୀ ବେତୁ ମିସିରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ତୁ ବ କ’ଣ କହିବୁ, ଆଜ୍ଞା ତୁ ପ୍ରସାଦ ନେ । ଭାବୁଛୁ କଣ ବାବାଜୀ ତୋ ପ୍ରତି ପକ୍ଷପାତ କରୁଛୁ ବୋଲି ?” ଏମିତି କହି ଧୂନୁରୁ ଟିକିଏ ପାର୍ଶ୍ଵ ଆଖି ତାଙ୍କ ହାତ ମୁଠାରେ ରଖି ମୁଠା

ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ମୁଁ ଖୋଲିଲି ବେଳକୁ ହାତରେ ଗୋଟାଏ ମଣି । ତାପରେ ଧୂଣ୍ଡି ସ୍ଵାମୀ ହସି ହସି କହିଲେ, “ମଙ୍ଗଳ ଗ୍ରହ ଖରାପ ଅଛି, ମଙ୍ଗଳ ! ସାନଭାଇକୁ ହନୁମାନଙ୍କ ସେବାରେ ରଖି ଦେଇ ଭଲ କରିଛୁ । ନୋହଲେ ତୋର ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥାଆନ୍ତା । ଏହି ମଣିକୁ ପିନ୍ଧି ମଙ୍ଗଳ ବ୍ରତ କର ଓ ପ୍ରତିଦିନ ସଂଧ୍ୟାରେ ଆସି ମହାବାରଙ୍କ ଦର୍ଶନ କର ।”

✓ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶନଲ୍ଲ ସେଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ସେ କହିଲା ସ୍ଵାମୀଜୀ ତ ବଡ଼ ଜନ୍ମ ଜାଲି କରୁଛନ୍ତି । ମଣି, ମୁକ୍ତା, ସ୍ଵରା, ଲୀଳା ବାଣ୍ଟୁଛନ୍ତି, ହାତ ମୁଠାରୁ ବାହାର କରୁଛନ୍ତି । ତାପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ଆପଣ କ’ଣ ଏ ଜାଲିଆ କଥାରେ ପୁଣି ପଡ଼ୁଛନ୍ତି ? ଶ୍ୟାମୁ ଭାଇ ଓ କଶିନ ଭାଇଙ୍କୁ ହାତମୁଠାରେ ରଖି ଇଏ ଏଠି ଆମ ଗୋଟା ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଆଡ଼ା ଜମେଇଛୁ । ଦିନ ରାତି ବସି ଗଣ୍ଡେଇ ଟାଣୁଛୁ, ଏବେ ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନେ ଏଠିକି ଆସିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । କ’ଣ ଘୁମୁରୁ ପଣ୍ଡିତେ—, ମୁଁ ଠିକ୍ କହୁଛି କି ନାହିଁ ?”

ଘୁମୁରୁ ମହାବାରଙ୍କ ସେବାରେ ଆଉ ଜଣକୁ ଲଗାଇ ଦେଇ ମଜା ଦେଖିବା ପାଇଁ ସେଠି ଆସି ଠିଆ ହୋଇଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ଭାଇ, ଏ ଲୋକ ଆମକୁ ଏଠି ବଡ଼ ବିପଦରେ ପକାଇ ଦେଇଛୁ । ଏଠି ଦିନକୁ ଦିନ ଗୁଣ୍ଡା ସବୁ ଆସି ଜମା ହେଉଛନ୍ତି । ଆମକୁ ମହାବାରଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀରୁ ଅଧା ମାଗୁଛୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହତବୁଦ୍ଧି ଓ ମର୍ମାହତ ହୋଇ ଏ ସବୁ ଶୁଣୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମହାବାରଙ୍କ ଶ୍ରେଣୀ ପ୍ରଶ୍ନ ଯେତେବେଳେ ଉଠିଲା, ବେନୁ ମିସିର ତମକି ପଡ଼ି ସ୍ଵାମୀଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ ଏଠି ଆଉ କେତେକାଲ ରହବେ ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି ସ୍ଵାମୀଜୀ ?”

“ଭୋଳାନାଥଙ୍କ ଯେତେଦିନ ଇଚ୍ଛା । ଯେତେବେଳେ ସେ ଆଦେଶ ଦେବେ ଧୂଣ୍ଡି ଏ ସ୍ଥାନ ଛାଡ଼ି ଯା, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ଚାଲିଯିବି । ମୁଁ ବିଷୟାନ କରିବା ଲୋକ, ଏମାନେ ଯାହା ସବୁ କହୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ତାକୁ ହଜମ କରି ଦେଇଛୁ । କିନ୍ତୁ ଶଙ୍କର ଜାଣନ୍ତି କେତେବେଳେ ପୁଣି ମୋର ତୃଷ୍ଣା ନେହ ଖୋଲିବ ଓ ଏ ଗୋଟାଏ ସବୁ ସେଥିରେ ଭସି ହେବେ ।”

ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପ୍ରକୃତିସ୍ଥ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେ କଠୋର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ଭଗବାନ ଶଙ୍କରଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ତମେ କାଲି ସକାଳ ଭିତରେ ଏଠୁ ବାହାର ଯିବ । କାଲି ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ମୁଁ ପୁଣି ଏଠିକି ଚାଲି ଆସିବି । ଯଦି ଦେଖିବି ତୁମେ ଏଠୁ ନ ଯାଇଛ ତା ହେଲେ ତୁମକୁ ହାଜତରେ ଡୁକାଇ ଦେବି । ନାଏବ ସାହେବ, ଆନା ବାବୁ ଶାହାବୁଦ୍ଦିନଙ୍କୁ କହି ଦେବେ ଆଜି ଦୁଇଜଣ ପୋଲିସ୍ ଏଠି ଜଗାଇ ଦେବେ ।”

ତେର

ଛୁନଙ୍ଗା ବସି ଧକେଇ ହେଉଥାଏ, ପାଟିରୁ ତାର କଥା ବାହାରୁ ନ ଥାଏ । ଯମୁନା ଗୋଡ଼ ପାଟିରେ ବସି ଏଣୁ ତେଣୁ ଗୁଡ଼ାଏ କ'ଣ ସେ କହିଲା, “ହେ ଭଗବାନ, କ'ଣ ହେଲା ସତେ । ସେଇ ପରା ସବୁ-କରିବା ଲୋକ ? ହେ ଗଙ୍ଗା ମାରି ! ମୋ ଜ୍ଞାନକୁ ଓ ଗଙ୍ଗାକୁ ତୁ ରକ୍ଷାକର ।”

ଯମୁନା ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “କ'ଣ ହେଲା, କେଉଁ ବିପଦ ଆସି ପଡ଼ିଛି ? ଆରେ କହ ଭଲ, କାହିଁକି ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଛୁ ?”

“ଆଖି ଖୋଲି କରି ଦେଖୁନ, ଚାରିଆଡ଼େ କେମିତି ବିପଦ ଘେରି ରହିଛି । ତମେ ତ ପାଟିରାଣୀ ହୋଇ ଆଖିବୁଜି ଶୋଇଛ, ତମ ରାଜ୍ୟ ତେଣେ ଲୋକେ ଲୁଚି କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ତ ସେଗୁଡ଼ା ସହ ପାରୁନାହିଁ, ମୋତେ ସବୁ ଅନ୍ଧାର ଦିଶୁଛି ।

ଛୁନଙ୍ଗା ଯେଉଁ ଭୂମିକାରେ କଥା କହିଲା, ଯମୁନାକୁ ତାହା ଅଜଣା ନ ଥିଲା । ସେ ମୁହଁ ଫୁଲାଇ କହିଲା, “ଛୁନଙ୍ଗା ଖୁଡ଼ି, ତମେ ତ ନିତି ଏଇକଥା କହୁଛ । ମୁଁ ବି ତାଙ୍କୁ ସେଇକଥା କହୁଛି । କିନ୍ତୁ ସେ କହୁଛନ୍ତି, ସମସ୍ତେ ନିଜ ନିଜ ଭାଗ ଖାଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତମେ ସବୁଦିନ ନୂଆ ନୂଆ କଥା କହୁଛ । ବଡ଼ ହଇରାଣ ସତେ ।”

ଛୁନଙ୍ଗା ରାଗରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ି କହିଲା, “ହଁ ରାଣୀ, ମୁଁ କ'ଣ ମନରୁ ଗଢ଼ି କହୁଛି । ତମ ବଡ଼ ଯା'ଙ୍କର ପରା ଅଜି ସେରେ ଓଜନର ହାର, ପାଞ୍ଚପା ଓଜନର ଗୋଡ଼ ବଳା ବଣିଆ ଘରୁ ତ ଆସି ହୋଇ ଆସିଛି । ମୁଁ ଆଉ ମନରୁ ଗଢ଼ୁଛି କ'ଣ ? ତମେ ଆଖି ବୁଜିକରି ବସ, ସେମାନେ ଖୁବ୍ ଲୁଚିକରି ଖା'ନ୍ତୁ । ଏହି ଗଙ୍ଗାକୁ କାଙ୍ଗାଲ କରି ଛାଡ଼ି ଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଯମୁନା ତମକି ପଡ଼ି ଝଟି ଉପରୁ ଓଢ଼ାଇ ପଡ଼ି କହିଲା, “ଛୁନଙ୍ଗା ଖୁଡ଼ି, ତମକୁ ହାତ ଯୋଡ଼ି କହୁଛି, ତମେ ମୋ କଥାକୁ ଭୁଲି ବୁଝିନାହିଁ । ତମେ ସତ କହୁଛ ଦାଦା ଏମିତି ଗହଣା ଗଢ଼େଇ ଆଣିଛନ୍ତି ? କେବେ ଗଢ଼େଇ କରି ଆଣିଲେ, ତମେ କ'ଣ ଆଖିରେ ଦେଖିଛ ?”

ଛୁନଙ୍ଗା ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର କିଛି ଦେଲା ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଦେଖିଲା ଖ୍ୟାମଲଲର ସ୍ତ୍ରୀ ସେହୁ ଘର ଆଡ଼କୁ ଚାଲି ଆସୁଛି । ବରଂ ସେଠୁ ଚାଲିଯିବା ଭଲ ବୋଲି ସେ

ଭାବିଲା । ଛୁନକା ଚାଲିଯିବା ପରେ ଶ୍ୟାମଲଲର ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲା, “ନାନା, ବଡ଼ ଅପାଙ୍କର ଗୋଡ଼ର ବଳା ଧରି ହାର ଏଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ତିଆରି ହୋଇ ଅଛି । ମୁଁ ତ ସେହି ଦୁ ଡାକ୍ତର ବଖରାରେ ରହେ, ଦରଜା ପାଖରେ ଦାଦା କହୁଥିଲେ ଶୁଣିଲି ହାର ସେରେ ଓଜନର ଓ କଡ଼ା ପାଞ୍ଚ ପା’ର । କିନ୍ତୁ ଏ ଗହଣା କାହାପାଇଁ ଅସିଛି ମୁଁ ଜାଣିନାହିଁ ।”

ଶ୍ୟାମଲଲ ସ୍ତ୍ରୀର କହି ପିଲପିଲି ନ ଥିଲା, ତେଣୁ ପରିବାର ଭିତରେ ତା’ପ୍ରତି କାହାର ବେଶି ଆଦର ନ ଥିଲା । ତା ଛଡ଼ା ସେ ଦୁଷ୍ଟଦୁଷ୍ଟ ହେଲେ ବି ଟିକିଏ ଡେଙ୍ଗେଇ, କାଳୀ ମଧ୍ୟ ଓ ଦେଖିବାକୁ ସେତେ ସୁନ୍ଦର ନୁହେଁ । ତା ଛଡ଼ା ଖୁବ୍ ମୁହଁ-ଖୋର ବି । କିନ୍ତୁ କାମ ଦାମ ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ପରିଶ୍ରମୀ, ଖୁବ୍ ନିପୁଣ । ସାରା ପରିବାର ପାଇଁ ସେ ଏକା ଚୋଷାଇ କରୁଥିଲା । ଏକା ଏକା ଘରଦ୍ବାର, ବାସନ ପତ୍ର ସଫା କରୁଥିଲା । ସବୁ ସଢ଼େଇ ଘରର ସବୁ ଅପମାନ, ସବୁ ଅନାଦର ତାକୁ ସହ୍ୟକାରୀ ପଡ଼ୁଥିଲା । କେବଳ ଯମୁନାଠାରୁ କେତେବେଳେ କେମିତି ସହାନୁଭୂତି ଟିକିଏ ମିଳିଯାଏ ବୋଲି ସେ ଯାଇ ଯମୁନାକୁ କହିଲା, “ନାନା, ମୋ ଗୋଡ଼ରେ ଗହଣା ନାହିଁ । ସେ ଦୁଇଟା ପାକୁଆ ହୋଇ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ବାକି ଦୁଇଟା ଭାଙ୍ଗିବା ଉପରେ ଅଛି । ତମେ ଟିକିଏ ଦାଦାଙ୍କୁ କହି ମୋ ପାଇଁ ଗୋଡ଼ କଡ଼ା ତିଆରି କରାଇ ଦେବ । ବଡ଼ ଅପାଙ୍କ ଉପରେ ଗହଣା ଲଦା ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ଆମ ଦି ଖଣ୍ଡ କ’ଣାଡ଼େ ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲାଣି । ଏଗୁଡ଼ା ତ ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ କଥା ଅପା !”

ସେତେବେଳେ ଯମୁନା ସ୍ବାଠୁ ଡେଇଁ ବଡ଼ ଅନ୍ୟାୟ କଥା ଭାବୁଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ଛୁନକା ଯାହା କହୁଥିଲା ଓ ଏବେ ବି ଯାହା କହୁଛି, ସବୁ ତ ଅକ୍ଷରେ ଅକ୍ଷରେ ସତ । ତାରି ଆଖି ଆଗରେ ତାର ସବୁ ସତ୍ୟନାଶ ହୋଇଯାଉଛି । ଏହି ସମୟରେ ଖୁବ୍ ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା । ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କର ଅଫିସରୁ ଫେରିବା ସମୟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଅତିସ ଘର ପାଖରେ ହେଲେ ବି ଏତେ ଜୋରରେ ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା ଯେ ସେ ଯଦି ଆସିବାକୁ ଚାହୁଁଥାନ୍ତେ ତା’ହେଲେ ପୁରାପୁର ତନ୍ତ୍ର ଯାଇଥାନ୍ତେ । ଯମୁନା ଶ୍ୟାମଲଲ ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଲା, “ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିବି । କିନ୍ତୁ, ସବୁ ପଇସାତ ସେ କାକାଙ୍କ ହାତରେ ଧରାଇ ଦେଉଛନ୍ତି । ତମେ ଯାଇ କାକାଙ୍କୁ କହି । ମୁଁ ବି ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇ କହିବି ।”

ଶ୍ୟାମଲଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଟିକିଏ ବରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ତମେ କାହିଁକି ମୋତେ ଗାଳି ଶୁଣାଇବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଛ ? ବାପାଙ୍କ କଥାତ ତମେ ଜାଣ, ମା’ତ ମୋତେ ଆଡ଼ ଆଖିରେ ବି ଦେଖି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।”

ଯମୁନା ଟିକେ ମୁରୁକି ହସା ଦେଇ କହିଲା; ରାମ ରାମ, ହଇଲେ ମଝିଆଣ, ଶାଶୁକୁ

ଏମିତି କିଏ କହେ ?”

ଶ୍ୟାମଲର ସ୍ତ୍ରୀ କାନ୍ଦି ପକାଇ କହିଲା, “କ’ଣ କରିବ ଅପା, ମଣିଷ ଏବେ କେତେ ପହୁବ ? ଏ ଘରଲୋକଙ୍କ କଥାରେ ଜୀବନ ଦହ ହୋଇଗଲାଣି । ଯେଉଁଠି ହେଲେ କରୋଷିନୀ ଭାଲିହୋଇ ନିଆଁ ଲଗାଇ ମରିବ । କିନ୍ତୁ ଏକଥା ଜାଣିଥା, ମୁଁ ଯିବା ଆଗରୁ ଗୁଡ଼ିର ଜୀବନ ନେଇକରି ଯିବି ।”

ଶ୍ୟାମଲ ସ୍ତ୍ରୀର ମନକଥା ଜାଣି ଯମୁନା ଟିକିଏ ଡରଗଲା । କହିଲା, “ନାହିଁ ଏସବୁ କରିବା କିଛି ଦରକାର ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଶୁଣ, ଭଲ କଥାଟିଏ ମନେ ପଡ଼ିଲା । ମୁଁ ତୁନି ଖୁଡ଼ିକୁ କାକାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇ ଦେବି । ତମ ଶାଶୁଶୁର ଯଦି କାହାକୁ ଡରୁଥାନ୍ତି, ତା ହେଲେ ତୁନି ଖୁଡ଼ିକୁ ।”

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ତୁନି ଖୁଡ଼ି ଆସି ଘର ଭିତରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲା । ଘରେ ପଶୁ ପଶୁ ସେ ଯମୁନା କଥା ଶୁଣି କହିଲା, “ନାହିଁ, ଗ୍ରେଟ ମାଲିକଙ୍କୁ କିଛି କହିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ଜ୍ଞାନକୁ କହିବି । ତାର ଆସିବା ସମୟ ହୋଇଗଲାଣି । ଭିକ୍ଷୁ ଘରଯାକ ଖୋଜି ସାରିଲାଣି, ତା ଛତାଟା ତ ମିଳୁ ନାହିଁ । କିଏ ଜାଣେ ଛତାଟା କୁଆଡ଼େ ଉଡ଼ିଗଲା ?”

ଯମୁନା କହିଲା, “ଦୁଇ ପ୍ରହରେ ତ କାକା ମୋଠାରୁ ଛତା ମାଗି ନେଇଥିଲେ । କହିଥିଲେ ଅଧ ଘଣ୍ଟାରେ ଫେରି ଆସିବେ । ଯାଇ ତାଙ୍କୁ ପଚାରିବ ।”

“କାହାକୁ ପଚାରିବ, ଭୁତକୁ ନା ପ୍ରେତକୁ । ଗ୍ରେଟ ମାଲିକ ନାହାନ୍ତି କି ତାଙ୍କ ପିଲାଏ କେହି ଦିଶୁନାହାନ୍ତି । ଏବେ କ’ଣ ହେବ, ମୋତ ତ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ବର୍ଷୁଛି ।”

ଏଣେ ଛତା ଖୋଜା ଚାଲିଛି ତେଣେ ବେତ ମିସିରଙ୍କ ଛତା ଧରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆସି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଭିକ୍ଷୁ ହାତରେ ଛତା ଫେରାଇ ଦେଇ ସେ ଯମୁନାକୁ ପଚାରିଲେ, “ମୁଁ ଏତେବେଳିଆଏ ଅନାଇ ବସିଲି । ତମେ କେହି ଛତା ପଠାଇଲ ନାହିଁ କାହିଁକି ?”

“କାକା ତ ଦୁଇ ପ୍ରହରେ ଛତା ମାଗି ନେଇଥିଲେ । କହିଥିଲେ ଘଣ୍ଟାକରେ ଫେରି ଆସିବେ । କାହିଁ, ତାଙ୍କର ତ ଦେଖା ନାହିଁ । ଭଲ ସାହେବ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇଲେ । ସେତେବେଳକୁ ମେଘବର୍ଷା ଥିଲା ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ବର୍ଷା ପରେ ହଠାତ୍ ଗରମ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଅତିସ କାଗଜ ପତ୍ର କାଢ଼ିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗରମରେ ଘରେ ବସି କାମ କରିବା ସମ୍ଭବ ହେଲା ନାହିଁ । ସେ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ଆମେ ଠାକୁର ବାରଣ୍ଡା ସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ

ଯାଇ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ସେ ଅଭିଯୋଗ କରୁଥିଲେ । ଗୁରୁତ୍ୱ ଯିବା, ତାଙ୍କର ଘରଆଡ଼େ ଟିକିଏ ବୁଲି ଆସିବା । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ବି କେତେ ଥର ଝବର ଦେଲେଣି । ତମେ ବି ଯାଇନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଠିକ୍ କରୁଛି, ତମେ ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଅ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଅଧଘଣ୍ଟାରେ ବାହାର ପଡ଼ୁଛି । ତମେ ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ଜଳଖିଆ ଖାଇଦିଅ ।”

ଯମୁନା ରୋଷାଇ ଘରକୁ ଯାଇ ଆମ୍ଭ ଓ ପୁର ତରକାର ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଇଁ ପଠାଇଦେଲା । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଖାଇ ବସିବାବେଳେ ଛୁନକା ଯାହା କରିବା ପାଇଁ ଶ୍ୟାମଲଲର ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଥିଲା ସେହି କଥା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲା । କହିଲା, “ଶ୍ୟାମ ବୋହୂର ପାଦବଳା ପାକୁଆ ହୋଇଗଲାଣି । ସେଥିପାଇଁ ବିରୁଦ୍ଧ କାନ୍ଦୁଛି । ରାମ ବୋହୂ ପାଇଁ ଆଜି ସେରେ ଓଜନର ହାର ଓ ପାଞ୍ଚ ପା’ ଓଜନର ବଳା ଗଢ଼ାହୋଇ ଆସିଛି; କିନ୍ତୁ ଏ ବିରୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଗୁରୁପଟ ବଳା କେହି ତିଆରି କରି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । ତତେ ଏ କଥା କହିବି ବୋଲି ତାକୁ ମୁଁ କହିଛି ।”

ପରିବାର ଭିତରେ ଶ୍ୟାମଲଲ ସ୍ତ୍ରୀର ଛାନ ଯାହା, ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ତାହା ଭଲ କରି ଜାଣିଥିଲେ । ତା’ ପାଇଁ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ସବୁବେଳେ ସହାନୁଭୂତି ଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଉ, କାଲି ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପାଉଁଜି ଆଣିଦେବା । ମୁଁ ବଣିଆକୁ ଡକାଇ ଗଢ଼ାଇଦେବି । ସତରେ କ’ଣ ଝୁଡ଼ିଜଙ୍କ ପାଇଁ ବଳା ଓ ହାର ତିଆରି ହୋଇଛି ?”

“ସତରେ ନୁହେଁ କ’ଣ ମିଛରେ ? ଆଜି ସକାଳେ ରାମୁ ଗହଣା ଆଣି ତା’ ମା’ ଓ ଝରିଜାଙ୍କୁ ଦେଇଛି, ଆଉ କହିଛି କାହାକୁ କହିବି ନାହିଁ । ଲୁଚାଇ କରି ରଖିବି । ମୁଁ ପାଖରେ ଥିଲି ବୋଲି ଦେଖିନେଇଥିଲି ।”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନ ଟିକିଏ ଟେକା ଲାଗିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ କଥାକୁ ଆଉ ନ ବଢ଼ାଇ ରୁପ୍ତ ରହିଲେ ।

ଯମୁନାକୁ ସା’ଗରେ ନେଇ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ କାକା ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଲ ଓ ତାଙ୍କ ପୁଅ ରାମଲଲ ସେଠାରେ ବସିଛନ୍ତି । ଯମୁନା ରାଣୀମହଲ ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆସି ବାହାର ଚଉତରଫରେ ବସିଲେ । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଆସିଲାମାତ୍ରେ ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଲ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନ, ତୁ ଆସିଗଲୁ ଭଲ ହେଲା । ଠାକୁର ସାହେବ ରାମକୁ ଗୋଟାଏ ସ୍କୁଲରେ ଚାକିରୀ ଦେବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ଘରର ପିଲାଗୁଡ଼ା ଏଣେତେଣେ ରହୁଛନ୍ତି, ଏକା ଜାଗାରେ ରହି କାମ କଲେ ଭଲ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରୁ ହଠାତ୍ ବାହାରି ପଡ଼ିଲା, “କିନ୍ତୁ କାକା ! ସମସ୍ତେ ଏଠାରେ ରହିଲେ ଆମ ଫତେପୁର ଘରକଥା କ’ଣ ହେବ ? ତା’ଛଡ଼ା ମୁଁ ଯେଉଁ ଘରେ ରହୁଛି ତାହା ଏକ ସରକାରୀ ଘର । ସେଠାରେ ଏତେ ଲୋକ ରହିବା ପାଇଁ ସୁବିଧା ନାହିଁ ।”

ଠାକୁର ଗରଭାନ୍ତୁସିଂହ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି କଥାର ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, “ତହସିଲଦାର ସାହେବ, ଘରପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଘର ତିଆରି କରୁଛି । ମୋ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଏ ଘରଟା ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଏ ଘରଟା ମୁଁ ଛାଡ଼ିଦେବି । ଏ ଘରେ ତିନିଟା ଚଉତରା ଅଛି । ପୁରା ପରିବାରପାଇଁ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ । ଆପଣମାନେ ଏଥିରେ ଆରାମରେ ରହିପାରିବେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଠାକୁର ସାହେବ ! ବଡ଼ ଦୟା ଆପଣଙ୍କର, ହେଲେ ମୁଁ ଏଠାରେ ରହିବା ପାଇଁ ସରକାର ଆପଣ କରାବେ । ଆପଣ ଏ କଥା ଚୁପ୍-ପାରିବେ ନାହିଁ ଠାକୁର ସାହେବ !”

ଠାକୁର ଗରଭାନ୍ତୁସିଂହ ହସି ହସି କହିଲେ, “ମୁଁ ସବୁ ଚୁପ୍‌ରେ ତହସିଲଦାର ସାହେବ ! କିନ୍ତୁ ଆପଣ କିଛି ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଏହି କୋଠାକୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ନାଁରେ କିମ୍ବା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନାଁରେ ଲେଖିଦେବି । ଘର ତିଆରି ହେବାର ସତର ବର୍ଷ ହୋଇଗଲାଣି । ଆଉ ସ୍ୱାର କ’ଣ ଦାମ୍ ହେବ ଯେ ! ମୁଁ ଯଦି ଏ ଘର ସେମିତି ଛାଡ଼ିଦେବି ତା’ ହେଲେ ଦୁଇଗୁଣ ବର୍ଷରେ ଘରଟା ଖର୍ଚ୍ଚିପଡ଼ିବ । ଖାଲି ଜମି ଦାମ୍‌ଟା ଦେଲେ ଆପଣଙ୍କୁ ଘରଟା ମିଳିଯିବ । ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କର ସେଥିରେ ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁନ୍‌ସି ରାଧେଲଲ ସବୁ କରନ୍ତେବେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏହି କଥାକୁ ଟାଳିଦେଇ କହିଲେ, “ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ ଯେ ସବୁ କଥା । ଆପଣଙ୍କ ନୂଆ ଘର ଠିକ୍ ହେଉ ହେଉ ଆହୁରି ବର୍ଷ ଦୁଇବର୍ଷ ଲାଗିବ । ଆପଣ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ କେବଳ ନିଆଁ ପକାଇଛନ୍ତି ।”

ଗରଭାନ୍ତୁସିଂହ ଏହି କଥାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ, “ହଁ, ସାତ ଆଠ ମାସ ତ ନିଶ୍ଚୟ ଲାଗିବ । ଧରନ୍ତୁ ବର୍ଷେ ହେବ ।”

ମୁନ୍‌ସି ରାଧେଲଲ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ, ଆମେ ସେହି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସିମନ୍ତେ କାମ ଚଳାଇନେବୁ । ଏବେ ତ ଯାହାକି କାମ ଚଳିଯାଉଛି ।” ତାହାପରେ ରାଧେଲଲ ଯିବାପାଇଁ ଝୁଠୁ ଝୁଠୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ତମେ ବର୍ଷ ଗପ କର, ମୁଁ ଯାଉଛି । ଦୁଇ-ପ୍ରହରେ ଠାକୁରସାହେବଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆରୁଦ୍ରାଦି ଯାଇଥିଲି । ସେଠାରେ ରାମୁକଥା ଠିକ୍ ହୋଇଛି । ପନ୍ଦର ଦିନ ଭିତରେ ସେ ନିଯୁକ୍ତ ପାଇବ । ଏହି ଦିନେ ଦୁଇଦିନରେ ରାମୁକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଫତେପୁର ଯିବାକୁ ହେବ । ସେଠାରେ ତାକୁ ଇସ୍ତଫା

ଦେବାକୁ ହେବନା ! ତାହାଛଡ଼ା ଫତେପୁର ଘର ଓ ଶିଳବାଡ଼ିପାଇଁ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ !” ଏତିକି କହି ରାଧେଲ୍ଲ ରାମଲ୍ଲଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଚାଲିଗଲେ ।

ଏମାନେ ଚାଲିଯିବାପରେ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଏବଂ ଠାକୁର ବାରଭନୁସିଂହ କିଛି ସମୟ ରୁପରୁପ ବସି ରହିଲେ । ବାରଭନୁସିଂହ ପୁଣି ପଚାରିଲେ, “କଣ ତହସିଲଦାର ସାହେବ ! ଆପଣ କାହିଁକି ଏତେ ଆନମନା ହୋଇଗଲେ ? ଏ ଲୋକମାନେ ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ରହିବାକୁ ଆପଣ କଣ ପସନ୍ଦ କରୁନାହାନ୍ତି କି ?”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ କହିଲେ, “ନା.....ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ ସେ !”

ଠାକୁର ସାହେବଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ ସେହିନ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଓ ଯମୁନାଙ୍କୁ ସେଠାରେ ଖାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଖାଇବା ପୂର୍ବରୁ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ବାରଭନୁ ସିଂହଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ମନ୍ଦ ପିଇନେଲେ; ଫଳରେ ମନଟା ଟିକିଏ ହାଲୁକା ହୋଇଗଲା ଓ ମନଭିତରେ କିଛି ସାହସ ବି ଆସିଗଲା । ସେ ଠିକ୍ କଲେ ଏ କଥା ସେ କେବେ କରାଇଦେବେ-ନାହିଁ । ନରକ ସୃଷ୍ଟି କରିବାପାଇଁ ଯଦି ମଣିଷର ଅଧିକାର ଥାଏ, ତା’ହେଲେ ତାକୁ ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ତାର ଅଧିକାର ଅଛି ।

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିବା ବେଳକୁ ଅଧରାତି ହୋଇଯାଇଥିଲା । କେବଳ ଛୁନଙ୍କା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦର ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ଏକା ଏକା ଡେଇଁବସିଥିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ବାହାର ଦରକା ପାଖରେ ବସି ଘୁମାଉଥିଲା । ଯମୁନା ଓ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଘରେ ପଶିବାମାତ୍ରେ ଛୁନଙ୍କା ଉଠିକରି ଚାଲିଯାଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ତାକୁ ଡାକ କହିଲେ, “ଛୁନଙ୍କା ଶୁଣି, ଟିକିଏ ରହ । ତମଠାରୁ କିଛି ପରାମର୍ଶ ନେବାକୁ ଅଛି ।”

ଛୁନଙ୍କା ଏ କଥା ଶୁଣି ତମକି ପଡ଼ିଲା । ଆଜିଯାଏ ତ କେହି କେବେ ତା’ର ପରାମର୍ଶ ଚାହିଁ ନାହାନ୍ତି; ଯାହା କେବଳ ସେ ଉପରେ ପଡ଼ି ଦେଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରଥମ ଥର ଜାଣି ତାକୁ ଜଣେ ପରାମର୍ଶ ମାଗିଥିଲେ । ସେ ସେହିଠାରେ ଭୂଇଁରେ ବସିପଡ଼ି କହିଲା, “କ’ଣ କହ ?”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ପାଇଁ କାକା ଠାକୁର ବାରଭନୁସିଂହଙ୍କଠାରୁ ଗୋଟାଏ ଘର ମାଗିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏବେ ନୂଆ ଘର ତିଆରି ହେଉଛି । ରାମୁଭାଇ ଫତେପୁର ଚାଲିବା ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଏହି ସୋରାବରେ ଗୋଟାଏ ସ୍କୁଲରେ କାମ କରିବେ । କାକା ଏସବୁ ଠିକ୍ କରି ନେଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା, ଘରର ସବୁ ଲୋକ ଏକାଠି ରହନ୍ତୁ ।”

“ଆହା କି ଦୟା ! ସେ ସମସ୍ତେ ପରା ତୋରି ଗୁଡ଼ି ଉପରେ ମୁଗ ରଗଡ଼ି

ଆସିଛନ୍ତି । ଶ୍ଵେତ, ବେଇମାନ, ବାରବୁଲଗୁଡ଼ାକ । ଏଗୁଡ଼ା ତୁ ପୁଣି କାହିଁକି କରବୁ ?”

“ସେଥିପାଇଁ ତ ଖୁଜୀ, ତମଠୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ତମକୁ ରଖିଲି । କ’ଣ କରବ କିଛି ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ ।”

“କ’ଣ କରବୁ ? ଗ୍ରେଟ ମାଲିକଙ୍କୁ ସଫା କରୁଥିବା ସେ ତାଙ୍କ ପିଲାପିଲି ନେଇ ଫତେପୁରରେ ଯାଇ ରହନ୍ତି ।”

ଏତିକି ବେଲକୁ ଭିକ୍ଷୁର ଦୁମ ଭାଙ୍ଗି ଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ମା’ର ଶେଷ କଥାଟା ସେ ବୁଝି ପାରିନଥିଲା । ଦରଜା ପାଖରୁ ଦରଭିତରକୁ ଘୁଞ୍ଚି ଆସି ସେ ପଚାରିଲା, “ଭାଇ, କଥା କ’ଣ ? ମା’ କ’ଣ କାହାରିପରେ ରାଗିଛନ୍ତି କି ?”

ଛୁନକା ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ନାହିଁ, ରାଗି ନାହିଁ ଯେ ବିପଦର ମୂଳଦୁଆ ଦୂର ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ଏମାନେ ଜ୍ଵାଳା ଗ୍ରୀବ ଉପରେ ମୁଣ ରଗଡ଼ୁଛନ୍ତି । ଫତେପୁରର ଦରଦ୍ଵାର ଗ୍ରୀବ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଆସି ଯୋଗଦେଇ ଏଠାରେ ରହିବେ ।”

ଭିକ୍ଷୁ କହିଲା, “ସ୍ଵେତ ବଡ଼ ମୁଷିଲି କଥା । ମୋତେ ତ ଏଥିରେ ଭାରି ଡର ଲାଗୁଛି । ମୋ ମନକୁ ଏ କଥା ପାଉନାହିଁ ।”

ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ ମଦନିଶା ଯେତିକି ଗ୍ରୀବ ଗ୍ରୀବ ଯାଉଥିଲା, ସେତିକି ସେତିକି ସେ ସାହସରେ ଜବାବ ଦେଉଥିଲେ । ସେ ସମସ୍ତ ସାହସ ଏକାଠି କରି କହିଲେ, “ଭିକ୍ଷୁ, ତୁ ସକାଳୁ ଯାଇ କାଳାଙ୍କୁ କହିଦେବୁ ସେମାନଙ୍କର ଯୋଗଦେଇ ରହିବା କଥାକୁ ମୁଁ ପସନ୍ଦ କରୁନାହିଁ । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ଫତେପୁର ଚାଲିଯାନ୍ତୁ ।”

ଭିକ୍ଷୁ ଆଖି ମିଟିମିଟି କରି କହିଲା, “ଯଦି ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ମୋତେ ପିଟନ୍ତି, ତମେ ମୋତେ ରଖିବଟି ? ନାହିଁ ଭାଇ, ମୋ ହାତରେ ଏହି ଖବର ଦିଅ ନାହିଁ । ତମେ ନିଜେ ଯାଇ କହ ।”

ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଏଇ ତ ମୁଷିଲି । ବିଲେଇ ବେଳେରେ ଘଣ୍ଟି ପକାଇବ କିଏ ? ଆଜ୍ଞା, କୌଣସି ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ । କାଲି ସକାଳେ ମୁଁ ସବୁକଥା ଚିଠି ଲେଖିଦେବ, ତୁ ନେଇ କାଳାଙ୍କୁ ଦେବୁ ।”

ଭିକ୍ଷୁ ହାଇମାର କହିଲା, “ହଁ, ଏ କଥା ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ କରିଦେବି । ଆଲହାବାଦରୁ ଜଣେ ଲୋକ ତମପାଖକୁ ଖଣ୍ଡେ ଚିଠି ଧରି ଆସିଥିଲେ । ମୁଁ ତାକୁ ତମ ତକଆତଲେ ରଖି ଦେଇଛି ।”

ଛୁନକା ଓ ଭିକ୍ଷୁ ଚାଲିଯିବାପରେ ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ତକଆତକୁ ଚିଠିକୁ କାଢ଼ିଲେ । ତାହା କେଦେଇଙ୍କ ଚିଠି । ସେ ଆସି ଆଲହାବାଦରେ ବେମାର ପଡ଼ିଥିବାରୁ ଯୋଗଦେଇ ଆସି

ପାରିବେ ନାହିଁ । ସେ ଚିଠିରେ ଲେଖାଥିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଯଦି କିଛି ଅସୁବିଧା ନ ଥାଏ ତାହେଲେ ସେ ଯମୁନାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ କିଛିଦିନ ପାଇଁ ଆଲହାବାଦ ଯିବେ । ଯଦି ସେ ଦୁଇଗୁରୁଦିନ ଛୁଟି ନେଇ ଆସନ୍ତି ତାହେଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମୁରକିହସା ଦେଇ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ଏଇ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କ ଚିଠି । ଆଲହାବାଦ ଆସି ସେ ବେମାର ପଡ଼ିଛନ୍ତି; ଆମକୁ ଯିବାପାଇଁ ଡକାଇଛନ୍ତି । ପଥର ଦିନ ଶନିବାର । କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଆମେ ଆଲହାବାଦ ଯିବା । ସୋମବାର ଦିନ ବି ଅମାବାସ୍ୟା ଛୁଟି, ସୋମବାରଦିନ ରାତି କମ୍ପା ମଙ୍ଗଳବାରଦିନ ସକାଳେ ଆମେ ଫେରିଆସିବା ।”

“ହଁ, ଆଲହାବାଦ ଯିବା କଥା ମୁଁ ବି କହିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲି; କିନ୍ତୁ ମୋତେ ତର ଲାଗୁଥିଲା । ଏ ଘରତ ଆମକୁ ଖାଇ ଗୋଡ଼ାଉଛି । ମନ ହେଉଛି କେଉଁଆଡ଼େ ପଳାଇଯିବା ପାଇଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଖି ଆନନ୍ଦରେ ଭଜୁଳ ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ମୁଁ ଆଲହାବାଦ ଯାଇ ଘାମୁର ସୋରାବ ଆସିବା ବନ୍ଦ କରିଦେବି ଏବଂ କିଶନୁ କ’ଣ ସବୁ କରିଥିଲା ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କଠାରୁ ବୁଝିନେବି । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହେବାକୁ ଯାଉଛି ବୋଲି ଘରେ ଯେମିତି କେହି ନ ଜାଣନ୍ତି । ତମେ କହିଦେବ, ତେପୁଟି ସାହେବଙ୍କ ଘରେ କାନଫୋଡ଼ା ହେଉଛି, ଆମେ ସେହଠାକୁ ଯାଉଛୁ ।”

ଯମୁନା କହିଲା, “ହଁ, ହଁ, ସେ ବିଷୟରେ ତମେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହ ।”

ଏଗାର ବାର ବର୍ଷ ତଳେ ଯେଉଁ ଜେଦେଇ ପଇଁତିଶଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ବି ପଚାଶ ବର୍ଷ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ ଏବେ ସେ ପାଠିଏ ବର୍ଷର ବୁଢ଼ୀପରି ଦିଶୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ବାଳ ପାଚି ଯାଇଥିଲା ଓ ମୁହଁର ତମଡ଼ା ବି ଶିଥିଳ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦେହରେ ବିଶେଷ କିଛି ତମାତ୍ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବଳ ହୁଟିଯିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଆଖିର ତମକ ଅନେକ ପରିମାଣରେ କମିଯାଇଥିଲା ।

ଗତ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲେ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ବରାବର କମ୍ପେନ୍ସେସନ୍ ହେଉଥିଲା । ବୈଦ୍ୟ, ଡାକ୍ତର ଯିଏ ଯେତେ ଦେଖିଲେ, ଝଡ଼ାଫୁଙ୍କା ଯେତେ ହେଲେ ବି ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଜ୍ୱର ଗ୍ରସ୍ତଲା ନାହିଁ । ମାସରେ ପନ୍ଦରଦିନ ଦେହ ଭଲ ରହେ, ବାକି ପନ୍ଦରଦିନ ଜ୍ୱର ହୁଏ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଯମୁନା ଆଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଜେଦେଇ ଜ୍ୱରରେ ବେହୋସ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ଜଳି ବସିଥିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଛ’ମାସ ପୁଅରୁ ସିଭିଲ୍ ଲାଇଫରେ ଗୋଟାଏ ବଙ୍ଗଳା କିଣି ନେଇଥିଲେ ଓ ଆଲହାବାଦକୁ ଆସିଲାଦିନୁ ସେହଠାରେ ରହୁଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଲହାବାଦ ଗଲେ ସେଠାରେ ବରାବର ରହୁଥିଲେ । ଏବେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଜନମସମୟ ସବୁ

ଗୁଳିମାଲିଆ ଗାଡ଼ିରୁ କାନ୍ଦିନେଲେ ଓ ସେ ଯାଇ ବାହାର ଘରେ ବସିଲେ । ଯମୁନା ଭିତରକୁ ଗୁଲିଯାଇ ଜେଦେଇଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ରାଧା ଯମୁନାଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁ ପ୍ରଣାମ କଲେ ଓ ତାଙ୍କୁ ଗୋଟାଏ ଚୌକିରେ ବସାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ଆଜିକି ପଇସା ଦେଇ ମା’ଙ୍କୁ ଜୁର ହେଉଛି, ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଜୁର ଆସୁଛି ଓ ଅଧରାତିକୁ ଝାଲ ବୋହୁ ଜୁର ଗୁଡ଼ିଆଉଛି । ସକାଳୁ ସଞ୍ଜଯାଏ ଖାଉଛନ୍ତି, ପିଇଛନ୍ତି ଓ କାମଦାମ କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଚେହେରା ଏକଦମ ମଇଳା ପଡ଼ିଗଲାଣି । ଇଏ ପସ୍ତାହ ତଳେ କାନପୁରରୁ ଘାଟମପୁରକୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେ ମା’ଙ୍କର ଏ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ତାଙ୍କର ସୁବିଧା କରିବାପାଇଁ ଆମକୁ ଜବରଦସ୍ତ ଆଲୋଚନାବାଦ ନେଇ ଆସିଲେ । କିନ୍ତୁ ମା’ ତାଙ୍କୁ ଚିକିତ୍ସା କରିବାପାଇଁ ମୋଟେ ରାଜି ହେଉ ନାହାନ୍ତି । ଇଏ କାଲି ଏକ ଜରୁରୀ କାମରେ କାନପୁର ଗୁଲିଯାଇଛନ୍ତି ।”

ରାଧା ଓ ଯମୁନାଙ୍କ କଥାବାଣୀ ଶୁଣି ଜେଦେଇଙ୍କ ନିଦ ଭାଙ୍ଗିଲା । ସେ ଆଖି ବନ୍ଦକରି ପଚାରିଲେ, “କିଏ ସେ ?”

ରାଧା ଜବାବ୍ ଦେଲା, “ମା’ ! ତୁମ୍ଭେମାନଙ୍କର କାଳୀ ଆସିଛନ୍ତି । ସେ ବାହାର ଘରେ ବସିଛନ୍ତି ।”

ଜେଦେଇ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ଆଖି ଖୋଲି କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ ଆସିଛନ୍ତି !” ଯମୁନାକୁ ଦେଖି କହିଲେ, “ଆରେ ତମେ ବି ଆସିଯାଇଛ ? ଯାହାହେଉ ଖୁବ୍ ଭଲ ହେଲା । ଏ ବୋହୂ ! ଦିଅର ସାହେବଙ୍କୁ ଏହିଘରକୁ ଡାକି ଆଣ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରେ ପଶିବାମାତ୍ରେ ରାଧା ଓଡ଼ିଶା ଟାଣି ବସିଲା ।

ରାତି ବହୁତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦୂରରୁ ଘଣ୍ଟା ଏକାର ବାଜିବାର ଶୁଭ୍ର । ଜେଦେଇଙ୍କର ଜୁର ଗୁଡ଼ିବା ସମୟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ରାଧାକୁ କହିଲେ, “ବୋହୂ, ତୁ ଯାଇ ଦିଅରବାରୁ ଓ ଯମୁନାଙ୍କପାଇଁ ଶିଆପିଆ ଯୋଗାଡ଼ କର । ଯମୁନାଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଯା । ସେ ବି ଟିକିଏ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ । ମୁଁ ଦିଅରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ କଥାବାଣୀ ହେଉଛି ।”

ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଏକୃଷ୍ଟିଆ କଥାବାଣୀ ହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଉଥିଲା । ରାଧା ଯମୁନାଙ୍କୁ ହାତଧରି କହିଲା, “ଗୁଲି ଖୁଜୁ ! ମା’ କାକାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାହା କଥାବାଣୀ ହେବେ ମୁଁ ତାହା ଜାଣେ । ମୁଁ ଟିକିନି ଡମକୁ ସବୁ ବଜାଇଦେବି । ତମେ ଯାଇ କାକାଙ୍କୁ ସବୁ ବୁଝାଇ ଦେବ ।”

ରୋଷାଇ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ରାଧା ଯମୁନାଙ୍କୁ କହିଲା, “ଶୁଣ ଖୁଜୁ ! କାକାଙ୍କର ଯେଉଁ ସାନଭାଇ ଘାଟମପୁରକୁ ଗୁମାସ୍ତା ହୋଇ ଆସିଥିଲେ ସେ ଏଡ଼େ ବଦମାସ ଓ ବାରବୁଲ

ବୋଲି ମୁଁ ଜାଣି ନ ଥିଲି ।”

ରାଧାକଥା ଶୁଣି ଯମୁନା ବୁଧ୍ ପଡ଼ିଗଲା । କିଶନଲୀଳ ଧଡ଼େ ମାତ ହୋଇପାରନ୍ତି, ସେ କଲ୍ଲନା କରି ନ ଥିଲି ।

ଜେଦେଇ ମଧ୍ୟ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେହି ଘଟଣା କହିଲେ । ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ସବୁ ଶୁଣିକରି ରାଗରେ ଲାଲ୍ ପଡ଼ିଗଲେ । କହିଲେ, “ଭଉଜ, ତମେ ସାତଦିନ ପାଇଁ ସୋରାବ ଗୁଲ୍ । ତମର ସାମନାରେ ଏସବୁ କଥା ରୁଟାଇ ଦେବାପାଇଁ ମୁଁ ଚାହେଁ । ଏ ଲୋକଗୁଡ଼ା ମୋତେ ନାକେଦମ୍ କରିପାରୁନେଣି ।”

“ଦିଅର ବାବୁ ! ଆପଣ ତ ମୋର ଅବସ୍ଥା ଦେଖୁଛନ୍ତି । ଏ ଜ୍ଵର ଛାଡ଼ିବାର କୌଣସି ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।”

“ଭଉଜ, ତମେ ଯଦି ମାନବ ମୁଁ ଗୋଟିଏ କଥା କହିବି ।”

“ରାମ, ରାମ ! ଦିଅର ବାବୁ, ତମ କଥା କେବେ ଭଲ ମୁଁ ମାନିନାହିଁ ?”

“କାଲି ସକାଳୁ ତମର ଡାକ୍ତର ଚିକିତ୍ସା ଆରମ୍ଭ କରିବା । ମୁଁ ଡାକ୍ତର ବ୍ରାଉଟ୍ଟଙ୍କୁ ଜାଣେ । ସେ ଏଇଠାରେ ସବୁଠାରୁ ଭଲ ଡାକ୍ତର, ତମର ଏ ରୋଗକୁ ଠିକ୍ କରିଦେବେ ।”

“ଦିଅରବାବୁ, ମୁଁ ଆଞ୍ଜଣକୁ ହାତ ଯୋଡ଼ୁଛି । ଆପଣ ମୋତେ ଏ ବିଲୁତ ଔଷଧ ପିଇବାକୁ କହନ୍ତି ନାହିଁ । ମୋର ଧର୍ମ ଗୁଲିଯିବ । ଆଲହାବାଦର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବୈଦ୍ୟ ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଚିକିତ୍ସା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହେଲାପରି କହିଲେ, “ଆରେ, ତମେ ତ ଏ ବୈଦ୍ୟମାନଙ୍କ ପାଲରେ ପଡ଼ି ତମର ଦୁଇବର୍ଷ ଗୁଲିଗଲଣି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏସବୁ ମୁଁ ଆଉ କରାଇ ଦେବିନାହିଁ । କାଲି ସକାଳୁ ଡାକ୍ତର ବ୍ରାଉଟ୍ଟଙ୍କୁ ମୁଁ ନେଇ ଆସିବି ।”

ଜେଦେଇ କ୍ଲାନ୍ତରେ ଆସି ରୁଜି କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତମର ଯାହା ଇଚ୍ଛା । ଲକ୍ଷ୍ମୀ କଥା ତ ମୁଁ ମାନିଲି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ତମକୁ ମୁଁ ଚିହ୍ନି କହି ପାରୁନାହିଁ । ତମେ ମୋତେ ଦୁଇଗୁରୁ ଥର ଦେଖିଯିବ । ତୁମେ ଯାହା କହିବ ମୁଁ ତାହା କରିବି ।”

ତହିଁଆର ଦିନ ଡାକ୍ତର ବ୍ରାଉଟ୍ଟ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କର ମ୍ୟାଲେରିଆ ହୋଇଛି ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ କହିଦେଲେ । ସେ ଔଷଧ ଲେଖି ଦେଇ କହିଲେ, “ଅବହେଳାରୁ ଅବସ୍ଥା ବେଶୀ ଖରାପ ହୋଇଯାଇଛି । ପ୍ରାଣାତ୍ତା ବଢ଼ିଯାଇଛି । ଦୁଇ ଦିନ ଦିନରେ ଜ୍ଵର କମିଯିବ; କିନ୍ତୁ ମାସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚିକିତ୍ସାରେ ରହିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ସୋମବାର ଦିନଟା ଘରେ ବସି ରହିଲେ । ଏକେ ତ ରୁହାକୁ ରୁହା ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା, ତାହାତା ତାଙ୍କ ମନଟା ଏତେ ଖରାପ ଥିଲା ସେ କୁଆଡ଼େ ଯିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର

ଇଚ୍ଛା ହେଉନଥିଲା । ସେହି ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ସେ ଜେଦେଇଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଯମୁନାକୁ ଯାତ୍ରାରେ ଧରି ଯୋଗବ ଫେରିଗଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ତାଙ୍କ ପରିବାରର ଲୋକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଏକ ପ୍ରକାର ଦୃଷ୍ଟି ଆସିଯାଇଥିଲା । ଆଲହାବାଦରୁ ଫେରି ସେ ଯମୁନାକୁ ଘରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ସିଧା ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଲେ । ରାମଲଲଙ୍କୁ ଯୋଗବରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ନ ଦେବା ପାଇଁ ସେ କହିବାକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେତେବେଳକୁ ସକାଳ ନଅ ବାଜିଥିଲା ଓ ରାଧେଲଲ ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କ ଘରଠାରେ ରହି ତାଙ୍କୁ ତୋଷାମଦ କରୁଥିଲେ ।

ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହ ଉଠିକରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କଲେ ଓ ତାଙ୍କ ପାଖ-ଲୋକେ ସବୁ ଉଠି ଛୁଟା ହେଲେ । ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଲ ପଚାରିଲେ, “ଏଥରେ ଜ୍ଞାନ, ତମେ ସବୁ ଫେରିଆସିଲଣି । ତମେ ଆଜି ଫେରିଆସିବ ବୋଲି ମତେ କ’ଣ ଜଣାଥିଲା ? ନୋହଲେ ରାଜା ସାହେବଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଜି ରଖି ନେଇଥାନ୍ତି । ସେ ତୁମ୍ଭ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ବହୁତ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଶ୍ୟାମ ବି ତାଙ୍କ ସହିତ ଚାଲିଗଲା । ଏଠାରୁ କୋଡ଼ିଏ ମାଇଲ ଦୂରରେ ପ୍ରତାପଗଡ଼ ତାଙ୍କର ଇଲାକା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସତରେ ନ ଶୁଣିଲା ପରି ତାଙ୍କ କାକାଙ୍କୁ କୌଣସି ଜବାବ ଦେଲେ ନାହିଁ । ଏହା ଦେଖି ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହ କହିଲେ, “ତହସିଲଦାର ସାହେବ ! ରାଜାସାହେବ ମୋର ମାମୁ; ପ୍ରତାପଗଡ଼ ଜିଲାର ଜମିଦାର । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଟିକିଏ ଅସୁବିଧାରେ ଅଛନ୍ତି । ସେ ମାଲିମକଦ୍ଦମାରେ ପଡ଼ି ହସାବପତ୍ର ନ ରଖି ପଇସା ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । କେତେ ଜମି ତାଙ୍କର ବନ୍ଧକ ପଡ଼ିଛି ଓ କେତେ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ବଡ଼ ଉଦାର ଲୋକ । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହେଲେ ଆପଣଙ୍କର ମନ ଆପେ ଖୁସି ହୋଇଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କର୍କଶ ଭାବରେ ଜବାବ ଦେଲେ, “ହଁ, ଦୁଃଖର କଥା ତାଙ୍କ ସହିତ ମୋର ଦେଖା ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ମୁଁ ଅନ୍ୟ ଜାଗାରୁ ମଧ୍ୟ ଶୁଣିଛି । ଛୁଡ଼ନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ତ ପୁଣି କେଉଁଠାରେ କେବେ ଦେଖାହୋଇଯିବ । ହଁ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ଜରୁରୀ କଥାବର୍ତ୍ତା ହେବାପାଇଁ ଆସିଥିଲି । ଯଦି ଆପଣଙ୍କର ଅସୁବିଧା ନ ହୁଏ ତେବେ ପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ଟିକିଏ ପଦାକୁ ଆସନ୍ତୁ ।”

ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଏକାନ୍ତ ଜାଗାକୁ ନେଇଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆପଣ ରାମଲଲଙ୍କୁ ଯୋଗବରେ କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସେ ଫତେବୁର ଛାଡ଼ି ଯୋଗବକୁ ଆସିବା ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।”

ଠାକୁର ବୀରଭଦ୍ର ସିଂହ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ କହିଲେ, “ସବୁ କାମତ ସରିଗଲାଣି । ଆପଣ ସିନା ମୋତେ ଆଗରୁ କହି ଦେଇଥାନ୍ତେ ! ମୁଁ କେବଳ ଆପଣଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ଏତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲି ।”

“ତାହେଲେ ଆପଣ ମୋ ପାଇଁ ଆଉଥରେ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ । ଯେମିତି କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ସେ ଏଠାକୁ ଆସି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।” କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ମୁରୁକି ହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ଆପଣ ମୋର କାକାଙ୍କୁ ବ ବେଶୀ ପ୍ରସନ୍ନ ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଏତିକି ଅନୁରୋଧ କରୁଛି ।”

ଠାକୁର ବୀରଭଦ୍ରସିଂହ କିଛି ସମୟ ଚିନ୍ତାକରି ପୁଣି କହିଲେ, “ତହସିଲଦାର ସାହେବ, ଆପଣଙ୍କ ଘରର ଭିତର କଥା ମତେ କିଛି ଜଣାନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯାହା କରୁଛି ବା କରୁଛି ସେ ସବୁ ଆପଣଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ କରୁଛି, ନଚେତ୍ ସେହି ଲୋକମାନଙ୍କଠାରେ ମୋର କ’ଣ ଆଗ୍ରହ ଅଛି ? ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିର୍ଭୟରେ ଯାଇ ଶୁଅନ୍ତୁ ।”

କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ଆଉ ଘର ଭିତରକୁ ନ ଯାଇ ସେହି ବାହାରୁ ଫେରିଗଲେ ।

ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ଆଲୁହାବାଦ ଯିବାର ଥିଲା । ସେହିନ ଅତିସ କାମରେ ତାଙ୍କର ମନ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ଘରକୁ ଫେରିଆସି ଦେଖିଲେ ଘରେ ଏକପ୍ରକାର ମହାଭରତ ଲାଗିଛି । ଶ୍ୟାମଲଜର ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ମାଡ଼ ବସୁଛି ଓ ସେ ଖୁବ୍ ପାଟିକରି କହୁଛି, “ମୁଁ କହିବି, ହଜାରବାର କହିବି, ଆମ ଗୋଡ଼ରେ ମୋଟେ ଗୁରୁ ଗୁରୁ ପଟ ବଳା ଘସି ହୋଇ ପାକୁଆ ହୋଇଗଲାଣି । ଆମେ ଯେତେ କହିଲେ କେହି ଶୁଣୁ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଅପାଙ୍କ ପାଇଁ ଗହଣା ଉପରେ ଗହଣା ଗଢ଼ା ଚାଲୁଛି ।”

କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ଯାଇ କାକାଙ୍କର ରହବା ଘର ସାମ୍ନାରେ ପହଞ୍ଚି ଦରକା ପାଖରେ କହିଲେ, “କାକା, ଏସବୁ କ’ଣ ହେଉଛି ? ଜଣେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକକୁ ଏତେ ଲୋକ ମିଶି ମାଡ଼ ଦେବା ଭାରି ଖରାପ । ବିରୁଦ୍ଧର ଦେହ କେତେ ଜାଗାରେ ଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇଯାଇଛି । ଅନ୍ୟାୟ ଅତ୍ୟାଚାରର ତ ପୁଣି ଗୋଟାଏ ସୀମା ଅଛି !”

ମୁନସି ରାଧେଲୀ ଘର ଭିତରୁ ଗୁଁ ଗୁଁ ହୋଇ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ବିରୁଦ୍ଧ ନୁହେଁ ସେ, ସେ ଗୋଟାଏ ରାଜସିଂହୀ । ଯେତେବେଳେ ଦେଖିବ ଗାଳି ଦେଉଥିବ, ଶାଶୁ ଓ ଯା’ ମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼ାଇ କରୁଥିବ । ଦୁଇ ଗୁରୁ ମାସରେ ଥରେ ମାଡ଼ ନ ଖାଇଲେ ତାକୁ ଶାନ୍ତି ଲାଗେ ନାହିଁ । ଏକୁଟିଆ ତାକୁ କେହି ପାରିବେ ନାହିଁ ।”

କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ସାମସରେ କହିଲେ, “କାକା, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଦେବାକୁ

ଗୁହେଁ ଯେ ଏଠାରେ ଏସବୁ କଥା ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ସେ ହଠାତ୍ ଜଳ ବଗିଚାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ସେହିଦିନ ରାତିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯାଇ ଆଲ୍ଲାବାଦରେ ପହଞ୍ଚି ଗଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ବି କାନପୁରରୁ ଆସି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ଦିନଦିନ ପୁଅରୁ ଜେଦେଇଙ୍କ ଜ୍ୱର ଛୁଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ସେ ଖୁବ୍ ସୁସ୍ଥ ଦେଖା ଯାଉଥିଲେ । ମନେ ହେଉଥିଲା ସତେ ଯେମିତି ଜେଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ । କାରଣ ତାଙ୍କ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ର ଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ଜେଦେଇ ବାହାରକୁ ବାହାର ଆସି କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ଦିଅର ସାହେବ, ଏଥର ଯମୁନାକୁ କାହିଁକି ସାଙ୍ଗରେ ଆଣିଲେ ନାହିଁ ?”

ତୃତୀୟ ଦିନ ସକାଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ତା’ର ସ୍ତ୍ରୀ ରାଧାଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ସୋରାବକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଏହି ସମୟରେ କଶିନଲାଲ ବାହାର କୁଅମୁଲେ ବସି ଦାନ୍ତ ଘଷୁଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର, ରାଧା ଓ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଦାନ୍ତକାଠି ଫିଙ୍ଗି ଦେଇ ପଳାଇଲା । ସେ ପଳାଇବାର ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପାଟିକରି ଡାକ ପକାଇଲେ, “କଶିନୁ, ତୁ କୁଆଡ଼େ ଯାଉଛୁ ? ସ୍ୱାଡ଼କୁ ଆ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଡାକ ନ ଶୁଣିଲା ପରି କଶିନଲାଲ ସେଠୁ ପଳାଇବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖୁବ୍ ପାଟି କଲେ, “କିଏ ଅଛ କଶିନୁକୁ ଧର ।”

ଏହି ସମୟରେ କଶିନଲାଲ ଆଖଡ଼ାରୁ ଫେରୁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ପାଟି ଶୁଣି ସେ କଶିନଲାଲକୁ ତଡ଼ିଲା । ତାହାପରେ ସେ ପୋଲିସମାନଙ୍କ ହାତରୁ କଶିନଲାଲକୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣି ଘୋଷାରି ଘୋଷାରି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସାମନାରେ ଠିଆ କଲା । ଏହି ସବୁ ପାଟିଗୁଣ୍ଡ ଶୁଣି ରାଧେଲାଲ ଓ ରାମଲାଲ ଘର ଭିତରୁ ବାହାର ଆସିଥିଲେ । ରାଧେଲାଲ ପଚାରିଲେ, “କରେ କଶିନୁ କଥା କ’ଣ ? ତୁ କଶିନୁକୁ ଏମିତି ଘୋଷାରୁଛୁ କ’ଣ ?”

“ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଡାକୁ ଡାକୁ ସେ ଆସିବ କ’ଣ—ପଳାଇ ଯାଉଥିଲା । କିଏ ଅଛ ତାକୁ ଧରି ବୋଲି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପାଟିକଲେ । ତହସିଲ ପୋଲିସମାନେ ତାକୁ ଧରି ନେଇଥିଲେ । ମୁଁ ସେମାନଙ୍କ ହାତରୁ ତାକୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କଶିନଲାଲକୁ କହିଲେ, “ଝରିବାର କଣ ଅଛି ? ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ତାଙ୍କ ପୁଅ ବୋହୂଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆସିଛନ୍ତି । କଶିନଲାଲ ଯାହା କହିଛୁ ତାହାଠାରୁ ତାହାହିଁ ଆଶଙ୍କା କରାଯାଉଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ତ ସେ କିଛି ଦଣ୍ଡ ପାଇଛୁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଲମ୍ବରଦାରିଣୀ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିଷୟରେ ମିଛରେ ଯାହା କହିଛୁ, ତାହା ଖୁବ୍ ଖରାପ । ସେହି କଥା କହିବା ପାଇଁ ମୁଁ ତାକୁ ଡାକିଥିଲି !”

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲାଲ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲେ “କ’ଣ ଆଉ କହିବା । ସେ

ଟୋକାଟା ତ କୁଲର କଳଙ୍କ ହୋଇ ଜନ୍ମ ହୋଇଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର, ମୁଁ ହାତଯୋଡ଼ି କ୍ଷମା ମାଗୁଛି, ଏହି ଅଧମଟାକୁ ତମେ କ୍ଷମା କର ।”

ବାପାଙ୍କର ଏକଥା ଶୁଣି ବିଶନଲ୍ଲ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସି କହିଲା, “କାହାକୁ ଏବେ କେତେ କ୍ଷମା ମାଗିବ ବାପା ! କିଶିନୁଭାଇ କ’ଣ କେବେ ବଦଳିବ ? ସେ ତ ଆମ ନାକ ନିଶ ତଳେ ପକାଇବା ପାଇଁ ଜନ୍ମ ହୋଇଛି ।”

ଯମୁନା ବାହାରି ଆସି ଜେଦେଇ ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ସ୍ବାଗତ କରି ଘର ଭିତରକୁ ନେଇଗଲା ।

ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ରାଧାକୁ ନେଇ ଆଲ୍‌ହାବାଦ ଫେରିଗଲେ । ଯମୁନାର ଅନୁରୋଧରେ ଜେଦେଇ କିଛିଦିନ ସୋରାବରେ ରହିଗଲେ । ତହିଁଆରଦିନ ସକାଳେ କୁଲପ୍ରସାଦ ବି ଟୁରରେ ଚାଲିଗଲେ ।

ତଦିଦିନ ପରେ କୁଲପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ଟୁରରୁ ଫେରିଲେ, ଦେଖିଲେ ଶ୍ୟାମଲ୍ଲ ସୋରାବରେ ଆସି ରହିଛି । ଶ୍ୟାମଲ୍ଲ ତାଙ୍କୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ଆଜି ସକାଳେ ରାଜାସାହେବ ସରୋହନ ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ସେ ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ସାକ୍ଷାତ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ।”

କୁଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ, ସେ ମୋତେ ବିଶେଷଭାବରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ମୁଁ ଜାଣେ । ବିଜୁମୈତ୍ରୀର ଅନାଦୀତା ଜମି ସେ ତୋ ନାଁରେ କରିଦେଇଛନ୍ତିନା, ସେଥିପାଇଁ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହେବାକୁ ଚାହୁଁଥିବେ !”

ଏତିକିବେଳକୁ ମୁନ୍ସି ରାଧେଲ୍ଲ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲେ । ସେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ତୋତେ ଏ ଖବର ସବୁ କିଏ ଦେଲା ? ଶ୍ୟାମୁ ଆଉ ମୋ ଛଡ଼ା ତ ଆଉ କାହାକୁ ଜଣା ନଥିଲା । ଏମିତିକି ଠାକୁର ବାରଭାନୁସିଂହ ବି ଏକଥା ଜାଣି ନଥିଲେ ।”

“ଗତ ଚାରିପାଞ୍ଚଦିନ ତଳେ ଆଲ୍‌ହାବାଦର ଲଲ୍ଲ ଘନଶ୍ୟାମ ଦାସ ମୋ ପାଖକୁ ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଖରେ ରାଜା ସାହେବଙ୍କର ତନିଆ ମୈତ୍ରୀ ବନ୍ଧକ ପଡ଼ିଛି । ସେଥିରୁ ଗୋଟାଏ ବିଜୁମୈତ୍ରୀ । ସେ ମୋତେ ସବୁକଥା କହି ସାବଧାନ କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯେମିତି ସେ ମକଦ୍ଦମାରେ ନପଡ଼େ ଓ ମୋର ବଦ୍‌ନାମ ନହୁଏ ।”

ରାଧେଲ୍ଲ କହିଲେ, “ଆରେ ମକଦ୍ଦମା କ’ଣ ? ମକଦ୍ଦମା ତ ଚାଲିଛି । ରାଜା-ସାହେବ ନିଜେ ମକଦ୍ଦମା ଲଢ଼ୁଛନ୍ତି । ସେ ମକଦ୍ଦମାରେ ଆମର କ’ଣ ସମ୍ପର୍କ ? ଯଦି କାଗଜପତ୍ର ଠିକ୍ ଥିବ ତାହେଲେ ଆଉ ଗାଁ ଦୁଇଟା ଯେମିତି ଗଲା ଏ ବିଜୁମୈତ୍ରୀ ବି ସେମିତି ଯିବ; ନହେଲେ ତ ବିନା କଷ୍ଟରେ ସେ ଜମିଦାରୀ ଆମ ହାତରେ ପଡ଼ିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ତାହାହେଲେ ମୋ’ ସାଙ୍ଗରେ ସେ ଦେଖା ହେବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

“ହଁ, ତୁ ଜଣେ ନୀତିମ ଲୋକ, ତୋଭଳି ହାକିମ୍‌ମୁଖୀଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଚିନ୍ତା ପରିଚୟ ହେବାକୁ ସେ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ଠାକୁର ବାରଷକୁସିଂହ ଆଜି ରାତିଭେଳନ ପାଇଁ ତୋତେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ସେହିଠାରେ ରଜା ସାହେବଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସାକ୍ଷାତ୍ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କଥାକୁ ଆଉ ନ ବଢ଼ାଇ ସେତିକିରେ ବନ୍ଦ କଲେ । ସେ ଗାଧୋଇ-ପାଧୋଇ ଖିଆପିଆ ସାରିଲା ବେଳକୁ ଦୁଇପ୍ରହର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେଦିନ ରାତିରେ ଠାକୁର ବାରଷକୁସିଂହଙ୍କ ଘରେ ତାଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଥିଲା ବୋଲି ଯମୁନା ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କୁ କହିଲା । ସେ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ତମେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ନେଇ ଠାକୁର ବାରଷକୁସିଂହଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଯା’ । ମୋତେ ଟିକିଏ ବେଳୁ ମିସିରଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ସେହିଠାରୁ ସିଧା ଚାଲିଯିବି । ଠାକୁର ବାରଷକୁସିଂହଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କହିଦେବି ।”

ଯମୁନା କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ହଉ, କିନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମୁ ସ୍ତ୍ରୀ ପାଇଁ ବଳା ତିଆରି କରିବାକୁ ହେବ । ବିରୁଗକୁ ସମସ୍ତେ ହଇରାଣ କରୁଛନ୍ତି । ରାସ୍ତାରେ ବଣିଆ ଦୋକାନ ପଡ଼ିବ । ତାକୁ ଆଠଟା ପୁରୁଣା ବଳା ଦେଇ ପୋଳଟା ତିଆରି କରିବାକୁ କହିବ । ବାକି ରୁପା ସେ ହାତରୁ ଦେଇଥିବ ।” ଏହି କଥା କହି ଯମୁନା ଶ୍ୟାମ ବୋହୂର ବଳାଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଇଦେଲା ।

ସେଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚାଲି ଚାଲି ବେଳୁ ମିସିରଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲେ । ବେଳୁ ମିସିରଙ୍କ ଘର ରାସ୍ତାରେ ଦେଶଦୟାଳଙ୍କ ସୁନା ଦୋକାନ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେହି ବାଟରେ ଗଲବେଳେ ଦେଶଦୟାଳଙ୍କ ଦୋକାନଠାରେ ଟିକିଏ ଅଟକିଯିବାରୁ ସେ ତାଙ୍କୁ ସ୍ବାଗତ କରି କହିଲା, “ଆସନ୍ତୁ ସରକାର, ଆପଣ କାହିଁକି ଏତେ କଷ୍ଟ କରି ଏଠାକୁ ଆସିଲେ ? ରାମଲାଲ ଭାଇଙ୍କ ହାତରେ ମୁଁ ତ କହିଥିଲି କାଲି ତିଆରି ହୋଇଯିବ; ଆସି ନେଇଯିବେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ତିଆରି ହୋଇଯିବ ?

ଆପଣଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ବେକର ହାର ପରା ! ଦେଖନ୍ତୁ, କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଲିସ୍ ହୋଇନାହିଁ । ଦେଖିବେ, ପାଲିସ୍ ପରେ କେମିତି ଚମକିବ ।” ଏହି କଥା କହି ଦେଶଦୟାଳ ଗୋଟାଏ ମଟରମାଲ ଆଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଗରେ ରଖିଦେଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସେହି ମଟରମାଲକୁ ଏପାଖ ସେପାଖ କରି ଦେଖିଲେ ଓ ପଚାରିଲେ, “ଏଟା କେତେ ଓଜନ ହେବ ?”

“ସମ୍ଭାଷଣ ତୋଳାକରୁ ଟିକିଏ ବେଶୀ ହେବ; କିନ୍ତୁ ପାଞ୍ଚ ତୋଳାଭଳି ଦେଖା ଯାଉଛି । ମୋଠାରୁ ତ ଆଳାହାବାଦର ବଡ଼ଲୋକମାନେ ମଟରମାଲ ଢିଆରି କରାଇ ନେଉଛନ୍ତି । ଆମ ଠାକାର କାରିଗର ଯାଏ ପ୍ରଦେଶର ଭଲ କାରିଗର ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଭାବ ଭାବ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଆମ ଘର ପାଇଁ ତମେ ନିକଟରେ ଆଉ କିଛି ଗହଣା ଚଢ଼ିଛ କି ?”

“ଆଜ୍ଞା, ଏସବୁ ପଚାରିବା କ’ଣ ଦରକାର ? ଗହଣା ତ କେବଳ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଫିସର ଓ ରାଜା-ମହାରାଜାଙ୍କ ଘରେ ଢିଆରି ହୁଏ । ଏଥିରେ ଚନ୍ଦ୍ରା କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ରାମଲଲ ଭାଇଙ୍କ ହାତରେ ଏସବୁ ଜିନିଷ ଯାଇଛି । ହସାବ-କିତାବ ବିଷୟରେ ସେ ଭାରି ପକ୍ତା ।” ଏତିକି କହି ଦେବାଦୟାଲ ହସିଦେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ ଠିକ୍ କଥା । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଟିକିଏ ହସାବ-କିତାବ ଦେଖିବାକୁ ଚାହେଁ । ଯାହା ହେଲେ ବି ତ ଟଙ୍କା ମୋତେ ଦେବାକୁ ହେବ । କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ?”

“ଆରେ ସରକାର, ଆପଣ ବି ଟଙ୍କା ପଇସା ନଥା କହୁଛନ୍ତି; ବଡ଼ଲୋକଙ୍କ ଘରକୁ ବର୍ଷକେ ଥରେ ହସାବ ଯାଏ । ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଦାପାବଳୀ ପୁସ୍ତକ ହସାବ ପହଞ୍ଚିଯିବ । ମୋଟେ ଦୁଇ ଚାରି ଟଙ୍କା, ଜାଣନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କ ହାତର ମଲ ।”

ଶ୍ୟାମୁ ସ୍ତ୍ରୀର ବଳାଗୁଡ଼ିକ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦେଖାଦୟାଲଙ୍କୁ ଦେଖାଦେଲେ ଓ କହିଲେ, “କାଲି ଦୁଇପ୍ରହର ସୁଦ୍ଧା ଷୋଳଟି ନୂଆ ବଳା ଢିଆରି କରି ତା’ର ପୁରା ହସାବ ଧରି ଆମ ଘରକୁ ଆସିବ । ଭୁଲିବ ନାହିଁ । ତମେ ତ ଜାଣି ମୋର ଉଧାର ଖାତା ଚଳେ ନାହିଁ ।”

ଚଉଦ

ତହିଁ ଆରଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବହୁତ ଡେରିରେ ଉଠିଲେ । ଆଖି ଖୋଲିଲାବେଳକୁ ମୁଣ୍ଡ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ବଥାଉଥିଲା । ରାତି ଚାରିଟାବେଳୁ ଯେଉଁ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା, ତାହା ଅମିଆଇଥିଲା । ପ୍ରକୃତରେ ଗୁରୁଆଡ଼େ ଉଲ୍ଲାସ ଖେଳିଯାଇଥିଲା । କେତେକ ପୁଜା କାମ ସାରି ଦେଇ ଯମୁନା ପାଖରେ ବସି ଭୋଜି କଥା ଶୁଣୁଥିଲେ ।

ସେ ଦିନ ରବିବାର ଯୋଗୁ କଟେରି ଛୁଟି ଥିଲା । ତେଣୁ ତହସିଲ ଅଫିସର ଚପ୍ରାସୀ ତାକ ଧରି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସବୁ କାମ ସାରି ଗାଧୋଇଲବେଳକୁ ଦଶ ବାଜିଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ମେଘ ଅନେକାଂଶରେ ସଫା ହୋଇ ମଝିରେ ମଝିରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜଳଖିଆ ଖାଇବା ପାଇଁ ମନା କରିଦେଇ ଅଫିସ୍ ଘରେ ବସି ଡାକ ଦେଖିଲେ ଓ ଭିକ୍ଷୁ ହାତରେ କାକା ରାଧେଲକୁ ଡକାଇ ପଠାଇଲେ ।

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଙ୍କ ଶ୍ୟାମଲକୁ ନେଇ ରଜା ସରୋହନଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ବାହାରିଛନ୍ତି ଏହି ସମୟରେ ଭିକ୍ଷୁ ଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଖବର ଦେଲା । ରାଧେଲାର ଶ୍ୟାମଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ବୈଠକଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଶ୍ୟାମଲକୁ ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହୁଁ ବା ଆସିଲୁ, ଭଲ କଲୁ । କାକା, ମୁଁ ବା କାଲି ରଜାସାହେବ ସରୋହନଙ୍କ ସହିତ ଦେଖା କରି ଆସିଛି । ତାଙ୍କ ଓକିଲ ବଟେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦ ବା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲେ ।”

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲାର କହିଲେ, “ହଁ, ବଟେଶ୍ୱରବାବୁ ଫତେପୁରର ଲୋକ । ସେ ବିଲାତ ଯାଇ ଅଜାତ ହୋଇଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଜଣାଶୁଣା ଓକିଲ । ଆକାହାବାଦରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କୋଠା ଅଛି ।”

“ହଁ, ମୋତେ ସେ ସବୁ କଥା କହୁଥିଲେ ଓ ବହୁତ ଆଦର ବି କଲେ । ବସନ୍ତ, ଏତେ ତରତର କାହିଁକି ?”

“ନାହିଁ ସେମିତି କିଛି ତରତର ନାହିଁ ଯେ, ଶ୍ୟାମୁକୁ ନେଇ ମୁଁ ରଜା ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ଯାଉଥିଲି । ଆଜି ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ଚାଲିଯିବେ; ତେଣୁ ସେ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ଭାବୁଥିଲି ।”

“ସଂଧ୍ୟା ହେବାକୁ ତ ଆଡ଼ୁରି ଅନେକ ବେଳ ଅଛି । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ବହୁତ ଜରୁରୀ କଥା ଅଛି ।”

ମୁନ୍ସି ରାଧେଲଙ୍କ ବସିଯିବାରୁ ଶ୍ୟାମଲ ପଚାରିଲା, “ଭାଇ, ମୁଁ ଚାଲିଗଲେ କିଛି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ ତ ? ମୋଠି ତ ଆପଣଙ୍କର କିଛି କାମ ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ତୁ ଚାଲିଯା । ମୋର କାକାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଅଛି ।”

ଶ୍ୟାମଲ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ରାଧେଲକୁ କହିଲେ, “କାକା, ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି, ବାପା କେମିତି ଓ କାହିଁକି ମଲେ ।”

ରାଧେଲଙ୍କ ଟିକିଏ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ, “ହଁ, ତୁ ତ କହୁଥିଲୁ ସେ ଖସି-ପଡ଼ିଲେ ଓ ଭରପୁରାଇ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ମାଡ଼ି ବସିଲା ।”

“ନାଁ, ପ୍ରକୃତରେ ତା’ ନୁହେଁ । ଭରପୁରାଇକୁ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ପିଟି ସେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିଥିଲେ ।” ତାପରେ ସେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ସେ ହୋଧରେ

ପାଗଳ ହୋଇ ସୁରାକୁ ନିଜ ମୁଣ୍ଡରେ ପିଟି ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ହୋଧର କାରଣ ହେଲା ଆପଣମାନଙ୍କ ଜାଲିଆତରେ ପଶି ମୁଁ ମିଛ କହିବା ପାଇଁ ମୋତେ ରାଜି ହୋଇ ନଥିଲି ।”

ମୁନସି ରାଧେଲ୍ କହିଲେ, “ଯାହା ତ ଗଲଣି ଗଲଣି । ସେ ମକଦ୍ଦମାରେ ତ ଆମେ ହାରିଲେ; ଆଉ ସେ କଥା ପକାଇ ଲଭ କ’ଣ ? ତୋତେ ଜବରଦସ୍ତ କରିବା ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କର ଭୁଲ ।”

“ନାହିଁ କାକା, ସେ କଥା ତ ଶେଷ ହୋଇନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଜା ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ଶାସନାଳ ନାଁରେ ଯେଉଁ ବିଜୁମୌଜା କରି ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଥିପାଇଁ ପୁଣି କିଏ ବଳି ପଡ଼ିବ ସେହି କଥା ମୁଁ ପଚାରିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ।”

“ସେଥିରେ ତୋର କ’ଣ ଅଛି, ସେକଥା ରାଜା ସାହେବ ଜାଣନ୍ତି ନୋହୁଲେ ଶାସନାଳ ଜାଣେ । ସେଥିରେ ମିଛ କହିବା ପାଇଁ ତୋତେ କିଏ କହୁଛି ? ବିନା ବିପତ୍ତିରେ ସେ ଜମିଦାରୀ ତ ଆପେ ଆପେ ଆସିଯାଉଛି । ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି, ଆୟୁଧବା ଧନକୁ ଗୋଡ଼ରେ ଆଡ଼େଇଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆହୁରି କ’ଣ କହିବେ ବୋଲି ଭାବୁଥିଲେ, କିନ୍ତୁ କହୁ କହୁ ପୁଣି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲେ । ଦେବପ୍ରସାଦ ବଣିଆ ଯୁଆଁ ଭିତରେ ଖୋଲପଟ ବଳା ଓ ତାର ହସାବ-ପତ୍ର ଧରି ଆସି ବେଠକଖାନା ଆଗରେ ଠିଆହେଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବାହାରକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “କିଏ ସେ ? ଦେବାଦୟାଲ ! ଭିତରକୁ ଆସ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦେବାଦୟାଲ ହାତରୁ ଗହଣା ନେଇ ତାଙ୍କ ପକାଇଲେ, “ଆରେ ଭିଷ୍ମ !”

ଭିଷ୍ମ ବୋଧହୁଏ ବେଠକଖାନାରୁ ଟିକିଏ ଦୂରରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦୌଡ଼ି ଆସି କହିଲା, “କ’ଣ ଭାଇ ?”

ଭିଷ୍ମ ହାତରେ ଗହଣା ଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଯା’ ଭଉଜକୁ ଏ ଗହଣା ଦେଇ ଆ’ । ଆଉ ରାମୁଭାଇଙ୍କୁ କହିବୁ, ମୁଁ ତାକୁଛି, ଆସିବେ ।”

ମୁନସି ରାଧେଲ୍ ଟିକିଏ ଶଙ୍କିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କାହିଁକି, କ’ଣ କାମ ଅଛି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ କହିଲେ, “ରାମୁଭାଇ ଦେବାଦୟାଲଙ୍କ ପାଖରେ କେତେକ ଗହଣା ଗଢ଼ାଇଥିଲେ । ଏଇ ହସାବ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଆଣିଛନ୍ତି ।”

ରାଧେଲ୍ ଦେବାଦୟାଲଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “କ’ଣ ବାବୁ ! କିଏ ତ ରାମଲଲର ନିଜ ହସାବ । ଏଥିରେ ତହସିଲଦାରବାବୁଙ୍କର କ’ଣ ଅଛି ?”

ଦେଶଦୟାଳ କହୁ କହୁବା ପୁଷ୍ପରୁ ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ କହୁପକାଇଲେ, “କାକା, ଦେଶଦୟାଳ କ’ଣ ରାମୁଭାଇଙ୍କୁ ଜାଣେ ? ସେ ସିନା ମୋତେ ଜାଣେ । ତାଙ୍କଠାରୁ ଯାହା ନିଆଯାଏ ହେଉଛି ସବୁ ତହସିଲଦାରଙ୍କ ଘର ହସାବରେ ହେଉଛି । ସେଥିପାଇଁ ସବୁ ଦାୟିତ୍ବ ମୋର ଉପରେ । ତା ଛଡ଼ା ହସାବ ସେ ଆସେ ଆସେ ଆଣି ନଥିଲା । ମୁଁ ମଗାଇବାରୁ ଆଣିଛି ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ହସାବ କାଗଜ ଉପରେ ଆଣି ପକାଇଲେ ।

ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ରାମଲଲ ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲା । ସେ ଦେଶଦୟାଳକୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ କହିଲା, “କଣ କଥା କ’ଣ ? ତମେ ତହସିଲଦାର ସାହେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଏ ହସାବ କାହିଁକି ଆଣିଲ ? ମୋ କଥାରେ କ’ଣ ତମର ବିଶ୍ୱାସ ହେଲା ନାହିଁ ?”

ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ହସାବତଳା ପଢ଼ି କହିଲେ, “ପାଦର ଦୁଇଟା ବଳାର ଓଜନ ଶହେ କୋଡ଼ିଏ ଭରି, ଗୋଟାଏ ହାରର ଓଜନ ପଞ୍ଚାଶ ଭରି । ରୂପା ପାଇଛି ଚାଲି ଗଲି, ବାକି ଅଛି ଶହେ ପତିଶ ଭରି । ଦାମ ପଞ୍ଚସ୍ରା ଟଙ୍କା । ବାକି ବଳା ଓ ହାରର ଗଢ଼ାମୂଲ ଭରି ଦୁଇଅଣା ହସାବରେ କୋଡ଼ିଏ ଟଙ୍କା ଦଶ ଅଣା । ମୋଟ ପଞ୍ଚାନବେ ଟଙ୍କା ଦଶଅଣା ।” ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶଦୟାଳକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ତମେ ମଟରମାଲ ହସାବ କାହିଁକି ଲେଖିନାହିଁ ?”

ଦେଶଦୟାଳ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଆଜ୍ଞା, ମଟରମାଲ ସନ୍ଧ୍ୟା ପୂଜା ତିଆରି ହୋଇଯିବ । କାଲି ହସାବ କାଗଜ ସାଙ୍ଗରେ ତାକୁ ନେଇ ଆସିବ । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରାୟ ଷାଠିଏ ଟଙ୍କା ଲାଗିବ ।”

“ଆଜ୍ଞା ଠିକ୍ ଅଛି, ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯାଅ । କାଲି ସକାଳେ ମୋତେ ମଟରମାଲ ଓ ତାର ହସାବ ଦେଇଯିବ ।”

ଦେଶଦୟାଳ ଚାଲିଯିବାପରେ ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ରାମଲଲକୁ କହିଲେ, “ସମ୍ଭ୍ରାୟ ହସାବ ମୋଟ ଶହେ ପଞ୍ଚାବନ ଟଙ୍କା ଦଶଅଣା ହୋଇଛି । କାଲି ସକାଳେ ଦେଶଦୟାଳକୁ ଏ ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ମୋତେ ଶହେ ପଞ୍ଚାବନ ଟଙ୍କା ଦେଇଦିଅ ।”

ରାମଲଲ ତା ବାପାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁବାରୁ ସେ ଜବାବ ଦେଲେ, “ରାମୁ ପାଖରେ ଟଙ୍କା କାହିଁ ? ପ୍ରତି ମାସରେ ତାର ପୁର ଦରମା ବାରଟଙ୍କା ଲେଖାଏଁ ମାସକୁ ମାସ ସେ ଦେଶଦୟାଳକୁ ଶୁଦ୍ଧିବ । ବର୍ଷକ ଭିତରେ ଟଙ୍କା ଶୁଦ୍ଧିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଏଠି ତାର ଚାକିରୀ କାହିଁ ?” ରାମଲଲ କହିଲା, “ଦିନେ ଦୁଇଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଚାକିରୀପାଇଁ ନିୟୁତ-କାଗଜ ଆସିଯିବ ।”

“ଏ ନିୟୁତ କାଗଜ ତୋ ପାଖକୁ କେବେ ଆସିବ ନାହିଁ । ତୋର ଜାଣିବା କଥା, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟା ସୁଦ୍ଧା ତୁ ତୋର ପିଲାପିଲି ଧରି ଫତେପୁର ଯିବୁ । ସେଠି ଯେଉଁ ଚାକର ଅଛି, ତାକୁ ଯାଇ ଆଗ ସମ୍ଭାଳ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ମୁନ୍‌ସି ରାଧେଲ୍‌ଲ ରୁପ୍ ରହୁଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏପରି ବ୍ୟବହାର ରାମଲାଲକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲା, “ତା’ମାନେ ତମେ ମୋତେ ଓ ମୋ ପିଲାପିଲିଙ୍କୁ ଏଠୁ ବାହାର କରିଦେବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ତମକୁ ତମ ନିଜ ଜାଗାକୁ ଫୋକାବାକୁ ଚାହୁଁଛି, କିନ୍ତୁ ତମେ ଭୁଲୁଛ ମୁଁ ତମକୁ ତଡ଼ି ଦେଉଛି । ତମେ ଫତେପୁରରେ ଚାକର କରୁଛ, ସେଠି ଶ୍ୟାମଲଲ ପାଖରେ ବହୁତ ଜମିବାଡ଼ି ଅଛି । କାକା ଘରେ ରହି ସବୁକଥା ବୁଝିବେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ତମେ କାଗଜଲଲକୁ ବାହା କରାଇ ତାକୁ ଠିକ୍ ସ୍ତ୍ରୀରେ ନେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର ।”

ରାଧେଲ୍‌ଲ ହଠାତ୍ ପାଟି କରି ଉଠିଲେ, “କ’ଣ ଭାଇ ଶୁଣୁଛନ୍ତି ! ତମେ ତ ଯାଇ ସ୍ତ୍ରୀରେ ରହିଲ, ଆମକୁ ଏଠି ଇଏ ନରକରେ ଘାଣ୍ଟୁଛ । ସବନାଶ ହୋଇଯିବ, ଏ ଜ୍ଞାନର କିଛି ରହୁବ ନାହିଁ ।” ଏହି କଥା କହି ମୁନ୍‌ସି ରାଧେଲ୍‌ଲ ନିଜ ହାତରେ ମୁଣ୍ଡ ପିଟିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଘରଭିତରେ ହାଲହୁଲ ଯଡ଼ିଗଲା । ସବୁଆଡ଼ୁ ମମସ୍ତେ ଆସି ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଗଲେ । ଲୋକ ସେତକ ବେଶୀ ଜମାହେଲେ ରାଧେଲ୍‌ଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେତକ ସେତକ ବେଶୀ ଗାଳି ଓ ଅଭିଶାପ ଦେଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଜେଦେଇ ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ବେଠକଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଓ ଜ୍ଞାନଙ୍କର ହାତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ଉଠାଇ କହିଲେ, “ଗୁଲ ଦିଅର ସାହେବ ! ଏଠୁ ଚାଲ, ସେମାନେ ପାଟି କରୁଥାନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନିଜ ଘରେ ପଶି ଭିତରୁ କବାଟ କଲିଦେଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁନ୍‌ସି ରାଧେ-ଲ୍‌ଲଙ୍କର ଗାଳି ଓ ଅଭିଶାପ ଏଥରେ କିଛି କମିଲା ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ରାମଲାଲ ବ ବାପା ସାଙ୍ଗରେ ମିଶି ଆହୁରି ଗାଳିଗୁଲନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ଉଷ୍ଣ ଦଶମହର ମିଳିତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରୁପ୍‌ରହି ଏହି ନାଟ ଦେଖୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି ଆଗକୁ ଧାଇଁଯାଇ ରାମଲାଲର ହାତକୁ ଧରି କହିଲା, “ନିଜ ବାପକୁ ନେଇ ଘର ଭିତରକୁ ଯା, ଏ ତାମସାରେ କିଛି ମୂଲ ନାହିଁ ।”

ରାମଲାଲ ଉଷ୍ଣକୁ ବହୁତ ଗାଳିଦେଇ ଆହୁରି ତେଜରେ କଥାବାଣୀ କଲା । ଉଷ୍ଣ ରାଗିଯାଇ କହିଲା, “ତୁମ୍ଭ ହୋଇ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଉଛ ନା ତପ୍ରାସୀ ହାତରେ ପିଟା ଖାଇବୁ । ଭାଇର ଅନ୍ନ ଖାଇ ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ଗାଳି ଦେଉଛ, ନିମକହାରୀ କାହାଁକା ?”

ରାଧେଲାଇ ଦେଖିଲେ ସତ ସତ ଭିଷ୍ମ ପଛରେ ଦୁଇଜଣ ପୋଲିସ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ରାଧେଲାଇ ରାମଲାଇର ହାତ ଧରି କହିଲେ, “ଗୁଲ ରାମ୍, ଏବେ ତ କିଛି ହୋଇନି । ଏହି ବଦମାସଙ୍କ ହାତରେ ଇଏ ଆମକୁ ମାଡ଼ ମରାଇବ । ଗୁଲ, ଆମେ ଆଜି ଏଠୁ ଗୁଲିଯିବା । ଏ ପାପୀ ଘରେ ଆମେ ଆଉ ଅନୁଜନ ଛୁଇଁବା ନାହିଁ । ମା’ ଓ ବୋହୂଙ୍କୁ କହ ତାଙ୍କ ଜନସପସ ବାନ୍ଧନ୍ତୁ । ଶ୍ୟାମ୍ ଓ କଶନକୁ ଖୋଜି କରି ନେଇ ଆ ।” ତାପରେ ରାଧେଲାଇ ରାମଲାଇକୁ ନେଇ ଘର ଭିତରକୁ ଗୁଲିଗଲେ ।

ରାଧେଲାଇ ଓ ରାମଲାଇ ଘର ଭିତରକୁ ଯିବାପରେ ବାହାର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ତ କମିଗଲା; କିନ୍ତୁ ଘର ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଖୁବ୍ ତେଜି ଉଠିଲା । ଜନସ ଫିଙ୍ଗା-ଫୋପଡ଼ା ଓ ଗାଳିଗୁଳଜ ବରାବର ଗୁଲିଲା । ଏସବୁ ଦେଖି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ନେଦେଇ ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ତମେ ଯାଇ କୁଆଡ଼େ ଟିକିଏ ବାହାରେ ଗୁଲିଆସ, ଏଠି ତ ଘଟଣା ବେଳୁବେଳେ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି ।”

ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଆଜି ଖିଆପିଆ କେମିତି ହେବ ଭଉଜ !”

ନେଦେଇ ମୁରୁଜ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଖିଆପିଆ କ’ଣ, ଆଜି ଏକାଦଶୀ ବୋଲି ଭାବ । ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଛୁଣ୍ଟାଇ ଦେବାକୁ ଦିନଟାଏ ଯଦି ଉପାସ ରହିବାକୁ ପଡ଼େ, ତେବେ କ’ଣ ? ଆଜି ତ ପୁଣି ଘରେ ସମସ୍ତେ ଉପାସ ରହିବେ !”

ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଭଉଜ ! ଏଇ ଉପବାସ କ’ଣ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କଥା ।” ତାପରେ ସେ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ଛୁନଙ୍ଗା ଓ ଭୂମେ ଦୁହେଁଯାକ ଦୁଆରକୁ ଯାଇ ଦେଖ କ’ଣ ହେଉଛି । ଭଉଜ, ତମେ ବି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯା, ମୁଁ ଯାଉଛି ବୈଠକଘରେ ଆଜିର ଡାକ ଦେଖିଦିଏ ।” ଏହି କଥା କହି ଜ୍ଞାନାପ୍ରସାଦ ବୈଠକଖାନାକୁ ଗୁଲିଗଲେ ।

ସେପାଇଁ ଘରେ ଶ୍ୟାମଲାଇର ସ୍ତ୍ରୀ କିଛି ନ ଜାଣିଲା ପରି ରୋଷାଇରେ ଲାଗିଥାଏ । ରାଧେଲାଇ ଓ ରାମଲାଇର ସ୍ତ୍ରୀ ବହୁତ ପାଟିଚୁଣ୍ଟ କରୁଥାନ୍ତି ଓ ରାଧେଲାଇ ଖୁବ୍ ପାଟିକରି କହୁଥାନ୍ତି, “ମୁଁ ଖାଇବି ନାହିଁ କି ପିଇବି ନାହିଁ । ଭୋକ ଉପାସରେ ରହି ଏଇଠି ମରିବି । ସ୍ୱାରି ହାତରେ ଭୋକ ଜୀବନ ଗଲା, ସ୍ୱାରି ହାତରେ ମୁଁ ବି ମରିବି । ସିଏ ତାର ଗୁଳପଣ, ଅଫିସରପଣ, ତହସିଲଦାରପଣ ସବୁ ଭୋଗବସ୍ତୁ । ତାକୁ ନରକରେ ବି ଠାବ ମିଳିବ ନାହିଁ ।”

ଏସବୁ ଦେଖି ଛୁନଙ୍ଗା ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେ ରାଧେଲାଇ ପାଖକୁ ଲାଗିଯାଇ କହିଲା, “ମରିବାର ଯଦି ଏଇନେ ମରୁନୁ, ଗାଳିଗୁଳଜରେ କିଏ କ’ଣ କେବେ ମଲ୍ଲଣି । ସ୍ୱାରି ଗୁଣରୁ ଏସବୁ ଆଜି ଆଖି ଦେଖିଲା ସିନା ! ଏତେ ଲଜ, ଏମିତିଆ

ମରଦ ଯଦି ଜୀବନ ମୁଁ ଦେଉନୁ । ଦେଖିବା କେମିତି ଜୀବନ ଦେଲାବାଲା !”

ରାଧେଲାଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଖିଲେ, ଘଟଣା ବେଳକୁବେଳ ଖରାପ ହୋଇଯାଉଛି—ଖାଲି ତ ଖରାପ ନୁହେଁ ସବୁ ଶେଷ ହୋଇଯାଉଛି । ମୃନ୍ମୟ ରାଧେଲାଲ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ପାଟିକରି ଛୁନିଲା ଗାଲ ଦେଉଥାନ୍ତି । ରାଧେଲାଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଆଖିରୁ ଲାହ ପେ'ଛୁ କହିଥାନ୍ତି, “ଆଲୋ ଛୁନିଲା, ତୋର ପୁଣି ଏତେ ସାହସ, ତୁ ପୁଣି ଛୋଟ ମାଲିନଙ୍କ ମୁହଁରେ କଥା କହୁଛୁ ?”

“କାହିଁକି ମ, ସ୍ବାକ୍ଷ କ’ଣ ଡର ପଡ଼ୁଛି ? ସ୍ବାକ୍ଷର କିଏ ଖାଇଛି ନା ପିନ୍ଧୁ ? ମୋ ପୁଅକୁ ଏତେ ଗାଲ ଦେଉଛି, ବନ୍ଦ ହେଉନାହିଁ, ଏପଟ ସେପଟ କରି ଜ୍ୱାଳା ଗୁଡ଼ରେ ମୁଗ ରଗଡ଼ିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି । ସେ ସବୁ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଜ୍ୱାଳା କ’ଣ କହିଲା କି ? ନିଜର ଘରଦ୍ୱାର ଅଛି, ସେଇଠି ଯାଇ ଘରକରି ଖା, ଏଇଟା କ’ଣ ଖରାପ କଥା କହିଲା ? ଜମି କିଣିଦେଲା, ସବୁମତେ ସାହାଯ୍ୟ କଲା, ତେବେକେ ରାଜି ନାହିଁ । ଏବେ ତା’ ଜୀବନ ନେବାକୁ ବସିଛନ୍ତି ! ସେକଥା କେବେ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ ।”

ରାଧେଲାଲଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ତାକୁ ଚୁପ୍ କରାଇ କହିଲା, “ଏସବୁ ପାଟିରୁଣୁରୁ କ’ଣ ମିଳିବ ? ଆମର ଫତେବୁର ଗୁଲିଯିବା ପାଇଁ ସଜ ହେବା ଦରକାର । ସାବଧାନରେ ସବୁ ସଜବାଜ ହେବା ଦରକାର । ଏମିତି ଜୀବନ ଦେଇ ଲାଜ କ’ଣ ?”

ରାଧେଲାଲ ଗରଜ ଉଠି କହିଲେ, “ମୁଁ କ’ଣ ଏଡ଼େ ସହଜରେ ଏ ଜୀବନଟାକୁ ଦେଇ ଦେବି । କିନ୍ତୁ ଆଜି ଆମକୁ ଏ ପାପୀର ଘର ଛାଡ଼ିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ କହୁଛି, ଏ ଘରେ ମୁଁ ଅନ୍ନ ଗ୍ରହଣ କରିବି ନାହିଁ କି ତମକୁ କାହାକୁ କରେଇ ଦେବି ନାହିଁ । ଶ୍ୟାମୁ ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହୁ ସେ ରୋଷାଇ ଘରୁ ବାହାରିଆସୁ ।”

ଶ୍ୟାମଲାଲର ସ୍ତ୍ରୀ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ବୁଟି କରିଦେଲା । ରାଧେଲାଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଆଜ୍ଞା ପାଇବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଯମୁନା କାନରେ କହିଲା, “ଅପା, ମୁଁ ତ ରୋଷାଇ କରି ସାରିଲଣି, ତମେ କିଛି ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ । ଯାଉଛି, ଫତେବୁର ଯିବାପାଇଁ ଯେ ଗାଡ଼ କରିବ ।”

ଶ୍ୟାମଲାଲ ସ୍ତ୍ରୀର ଗୋଡ଼ବଳା କଥା ହଠାତ୍ ଯମୁନାର ମନେ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଶ୍ୟାମଲାଲ ସ୍ତ୍ରୀକୁ କହିଲା, “ତମର ଗୋଡ଼ ବଳା ତିଆରି ହୋଇ ଆସିଛି । ରହ, ମୁଁ ଆଣି ଦେଉଛି ।”

ଏହି ସମୟରେ ରାଧେଲାଲଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ରୋଷାଇ ଘର ପାଖକୁ ଆସି କହିଲା, “ଆଲୋ ମଝିଆଣୀ, ରୋଷାଇ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆ ବାହାରି । ଯା ତୋ ଜନସପଦ ବାନ୍ଧ ।” ଏତିକି କହି ସେ ଲେଉଟି ଚାଲିଗଲା ।

ଶ୍ୟାମଲାର ସ୍ତ୍ରୀ ଯମୁନାଙ୍କ ଅପେକ୍ଷାରେ ରହୁଲା ଓ ଯମୁନାଠାରୁ ଖୋଲପଟ ବଳା ପାଇ ଖୁସି ହୋଇଗଲା । ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ବଳା ପିନ୍ଧି ପକାଇ କହିଲା, “ଯା ହେଉ ଅପା, ଏ ଗୁଡ଼ାଙ୍କଠୁ ତମେ ରକ୍ଷା ପାଇଲ ।”

ଏହି ସମୟରେ ପୁଣି ରାଧେଲାର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପାଟି ଶୁଭୁଲା, “କଲୋ ମଝିଆଣୀ ! କ’ଣ କରୁଛୁ ? କହିଲି ପରା ରୋଷାଇ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଆ, ଇଆଡ଼େ ଜନସ ବାନ୍ଧବାକୁ ଅଛି ।”

ଶ୍ୟାମଲାର ସ୍ତ୍ରୀ ଜବାବ ଦେଲା, “ହଁ ଯାଉଛୁ ମା’ ହାତଗୋଡ଼ ଧୋଇକରି ଯାଉଛୁ ।” ତା’ପରେ ସେ ଯମୁନାକୁ କହିଲା, “କ’ଣ କହିବ ଅପା, ତମକୁ ଛାଡ଼ିକରି ଯିବାପାଇଁ ଯେତକି ଭୟ ଲାଗୁଛି, ସେତକି ଦୁଃଖ ଲାଗୁଛି; କିନ୍ତୁ ଯାହା ହେଉ ପଛେ, ଆମେ ଚାଲିଗଲେ ତମର ଭଲ, ଏକଥା ମୁଁ ଭଲକରି ଜାଣେ ।” ଏହି କଥା କହୁକହୁ ତା’ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରିପଡ଼ିଲା ।

ଶ୍ୟାମଲାର ସ୍ତ୍ରୀର ଆଖିରେ ଲୁହ ଦେଖି ଯମୁନା ମନରେ ଭାରି ଦୟା ଆସିଲା । ସେ ଶ୍ୟାମଲାର ସ୍ତ୍ରୀକୁ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ ନିଜ ପାଦରୁ ପାଉଁଜି ଦୁଇଟା କାଢ଼ି ଦେଇଦେଲା ଓ କହିଲା, “ବୋହୂ, ତମପାଇଁ ମୁଁ କୌଣସି ଗହଣା ଗଢ଼ାଇ ପାରିଲି ନାହିଁ । ମୋର ଏଇ ପାଉଁଜି ନେଇଯା । ମୁଁ ପରେ ମୋ ପାଇଁ ଗଢ଼ାଇବ । ଏହାକୁ ସାବଧାନରେ ରଖିବ । ଏମାନେ ଯଦି ତମକୁ କେବେ କିଛି କଷ୍ଟ ଦିଅନ୍ତି ତା’ ହେଲେ ମୋତେ ନିଶ୍ଚୟ ଟଙ୍କର ଦେବ ।”

ଶ୍ୟାମଲାର ସ୍ତ୍ରୀ ପାଉଁଜିକୁ ଶୀଘ୍ର ନିଜ ଲୁଗାକାନିରେ ବାନ୍ଧିନେଲା ଓ ଯମୁନାର ପାଦ ଛୁଇଁ ନମସ୍କାର କରି ଶୀଘ୍ର ସେଠାରୁ ବାହାରିଗଲା ।

ଦୁଇପ୍ରହର ହୋଇଗଲା । ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଦୁଆର ଶୂନ୍ୟଗାନ ପଡ଼ିରହିଥିଲା । ରାଧେଲାର ଓ ତାଙ୍କର ପରିବାରର ଲୋକେ କେହି ଖିଆପିଆ କରି ନଥିଲେ । ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ବୈଠକରେ ବସି ତାଙ୍କୁ ଭଲ ନଲାଗିବାରୁ ସେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଧରି କୌଣସି ଏକ ଗାଁର ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ସେ ଫେରିଲା ବେଳକୁ ଡେରି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଯେତେବେଳକୁ ଶ୍ୟାମଲାର ଓ କିଶନଲାର ମଧ୍ୟ ଆସିଯାଇଥିଲେ ଓ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଜନସପତ ବନ୍ଧାବନ୍ଧରେ ଲାଗିଯାଇଥିଲେ ।

ଯମୁନା ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଖାଇବାପାଇଁ ଡକାଇଲା । ଜ୍ଵାଳାପ୍ରସାଦ ଯାଇ ରୋଷାଇ-ଘରେ ଦେଖିଲେ ଯେ ଯମୁନା ଏକା ଅଛି; ଆଉ ଘରଦ୍ୱାର ସବୁ ଶୂନ୍ୟଗାନ । ସେ ପଚାରିଲେ, “ଆଉ ଲୋକ ସବୁ କାହାନ୍ତି ? ସେମାନେ ସବୁ କ’ଣ ଖାଇବେ ନାହିଁ ?”

ଯମୁନା ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବା ପୂର୍ବରୁ ରୋଷାଇଘର କବାଟ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ଛୁନକା କହିଲା, “ତାଙ୍କର ସମସ୍ତେ ଏ ଘରେ ଖାଇବେ ନାହିଁ ବୋଲି ନିୟମ କରିଛନ୍ତି ।

ନିଜେ ତ ଖାଇବେ ନାହିଁ ବୋଲି ନିୟମ କରିଛନ୍ତି, ପୁଣି ପୁଅ ବୋହୂଙ୍କୁ ବି ନିୟମ କରାଇଛନ୍ତି । ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କ ଜିନିଷ ବନ୍ଧାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖାଇବା ଆଳି ଛୁଡ଼ି ଉଠି ଠିଆହେଲେ । ମୁହଁ ହାତ ଧୋଇ ଯାଇ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ରହବା ଘର ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କୁ କିଛି ନ କହି ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଖୁଡ଼ୀ, ଆପଣମାନେ କ’ଣ ଖାଇବେ ନାହିଁ ବୋଲି ନିୟମ କରିଛନ୍ତି ? ଏଗୁଡ଼ା କ’ଣ ଭଲ କଥା ?”

ରାଧେଲ୍ଲ ଉତ୍ତର ଦେଇ କହିଲେ, “ଏତେ ଗଣ୍ଡଗୋଳପରେ ଆମେ କ’ଣ ଏ ଘରେ ଆଉ ଖାଇବୁ ? ଆମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ତମେ ମଲ୍ଲି ।”

ଛୁନକା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଆସୁଥିଲା, ସେ ଏହି କଥା ଶୁଣି ଖୁବ୍ ପାଟି କରି କହିଲା, “ତମେ ମରୁନ, ତମ ପୁଅମାନେ ମରୁନାହାନ୍ତି ! ମୁହଁଜଳା କେଉଁଠିକାର । ମୋ ପୁଅକୁ ଶାପ ଦେଉଛୁ, ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଚଣ୍ଡୀ ଖାଉ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଛୁନକାକୁ ଗାଳିଦେଇ କହିଲେ, “ଛୁନକା ଖୁଡ଼ୀ, ତୁ ଏଠାରୁ ଯା’ । ଖବରଦାର, ଆଉ ପଦେନଥା ମୁହଁରୁ ବାହାରିଲେ ପୁଣି ଦେଖିବୁ ।” ଏହାପରେ ସେ ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲ ଖୁଡ଼ୀ, ତମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମୁଁ ଏବେ ମଲ୍ଲି । ଏଣିକି ନିଜ ଘରବାଡ଼ି, ନିଜ ପରିବାର କଥା ତମେ ଚାହିଁବ, ମୁଁ ମରିକରି ଫତେପୁରର ସବୁ ଘର ଓ ଜମିବାଡ଼ି ତମ ନାଁରେ କରିଦେଇଛି । ମୋର ଏବେ ସେ ଘର ଆଉ ଜମିବାଡ଼ି ସହୁତ କୌଣସି ସମ୍ପତ୍ତି ନାହିଁ ।” ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହଠାତ୍ ଦୌଡ଼ିଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଦ ତଳେ ପଡ଼ି କହିଲା, “ହାଏରେ କପାଳ, ଏସବୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ପୁଣି ଆମର କପାଳରେ ଥିଲା ! ଆରେ ପୁଅ ଆମକୁ କ୍ଷମା କର । ଭଗବାନ ଆମ ଉପରେ କୌଣସି ବିପତ୍ତି ଦେବେ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ଏମାନଙ୍କର ମୁଣ୍ଡସବୁ ଝରପ ହୋଇଗଲାଣି । ତତେ ଆମେ ନିଜ ପୁଅପରି ପାଳିଛୁ । ମୁଁ କହୁଛି ତୁ ସେମାନଙ୍କୁ କ୍ଷମା କର ।” ଏତିକି କହି ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଜ୍ଞାନର ଗୋଡ଼ ଧରି ପଳାଇଲା ।

ରାଧେଲ୍ଲଙ୍କର ପତ୍ନୀ ଜ୍ଞାନକୁ ନିଜ ପୁଅପରି ପାଳିଥିଲେ, ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଖି ଏବେ ଲୁହରେ ଭରିଗଲା । ସେ ନିଜ ପଡ଼ି ଖୁଡ଼ୀକୁ ଉଠାଇ କହିଲେ, “ରାମ ରାମ ଖୁଡ଼ୀ, ତମେ ମତେ ନରକକୁ କାହିଁକି ଠେଲି ଦେଉଛ ? ମୁଁ ରାଗରେ ଯାହା କହି ଦେଇଛି ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ କ୍ଷମା ମାଗୁଛି । ଦେଖନ୍ତୁ କାକା, ଏ ରାଗ ହେଲେ କାମ ଚଳିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଯାହା ସବୁ କହିଛି ସେ ସବୁ ଆପଣମାନଙ୍କ ଭଲ ପାଇଁ ଓ ମୋ’ ଭଲ ପାଇଁ ମନ୍ଦ । ଏମାନେ ସତୋକ୍ତାବରେ ପରିଶ୍ରମ କଲେ ମୁଁ ଏମାନଙ୍କୁ ସବୁମତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ତିଆର । ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ରହି ଏମାନେ ସବୁ ବାରିବୁଲ, ଶ୍ଵେତ, ଠକ,

ବେଢ଼ମାନ ହୋଇପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଯାହା ହେଲେ ବି ଏମାନଙ୍କୁ ମଣିଷ କରିବା ତ ଆପଣଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ରାଧେଲଲ ଅନୁଭବ କଲେ ଯେ ସକାଳେ ସେ ଯାହା କରିଛନ୍ତି ସବୁ ଖୋଧର ପାଗଳାମିରେ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ତାଙ୍କ ମନରେ ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ ଆସିଛି । ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ଖାଲି ଲୁହଧାର ଝରିପଡ଼ିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ରାଧେଲଲଙ୍କୁ ଉଠାଇ ନେଇ କହିଲେ, “ଗୁଲୁଲୁ କାକା, ଡାକ୍ତରୀକୁ ଆପଣ ନଢାକଲେ ଘରେ କେହି ଡାକିବେ ନାହିଁ । ଯଦି ଅଜାଣତରେ ମୋ ମୁହଁରୁ କୌଣସି କଟୁକଥା ବାହାରି ଯାଇଥାଏ ତାହେଲେ ମୋତେ କ୍ଷମା କରିବେ ।”

ରାଧେଲଲଙ୍କର ଅଶ୍ରୁ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ରୋଷାଇ ଘରକୁ ଆସି ଦୁହେଁ ଏକାଠି ବସି ଭୋଜନ କଲେ । ଭୋଜନ କରିବା ସମୟରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, ତୁ ତ ଜାଣୁ ତୋ ଭାଇଗୁଡ଼ାକ ସମସ୍ତେ ବାରଗୁଲ ନିକିମା ହୋଇଗଲେ । ଭାବୁଥିଲୁ ତୋହରି ସାଙ୍ଗରେ ରହି ସେମାନଙ୍କର ଭାଗ୍ୟ ବଦଳିଯିବ । କିନ୍ତୁ ମୋର ସେ ଭାବନା ଭୁଲ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି ଏମାନେ କେମିତି ଚଳିବେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କାହିଁକି ଜମିବାଡ଼ି ତ ବହୁତ କିଣା ହୋଇଛି । ରମୁଭାଇ ତ ପୁଣି ଗୁଳିକି କରୁଛି । କିଣିନଲାଲ ଓ ଶ୍ୟାମଲାଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆପଣ ଜମିବାଡ଼ି ଦେଲେ । ମୁଁ ଭାବୁଛି ଆପଣଙ୍କର କୌଣସିମତେ କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବ ନାହିଁ । ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ମୋତେ ଲେଖିବେ । ମୋର ଶକ୍ତି ଭିତରେ ଯାହା ହେବ ମୁଁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ।”

ରାଧେଲଲ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ କହିଲେ, “ବାପା, ତୁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଆଶ୍ରୟ, ତୁ ଯେମିତି ଆମକୁ ଛାଡ଼ି ନ ଯାଉ ।”

ଜୁଗୁପ୍ସ ପ୍ରହର ବେଳକୁ ରାଧେଲଲଙ୍କର ପରିବାରର ସମସ୍ତଙ୍କର ଲୁଗାପଟା ବନ୍ଦା ପରିଥିଲା ଓ ସମସ୍ତେ ଖାଇପିଇ ସାରିଥିଲେ । ଶ୍ୟାମଲାଲ ଦିନଟା ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଡକାଇ ଆଣିଥିଲେ । ସେହିନ ବିଶନଲାଲ ପ୍ରତାପଗଡ଼ର ଗୋଟାଏ ମେଳାକୁ ଯାଇଥିଲା । ସବୁ କିନିଷ ଗାଡ଼ିରେ ଲଦା ହୋଇଯାରିଲା ପରେ ରାଧେଲଲଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ହାତଯୋଡ଼ି କହିଲା, “ଆରେ ପୁଅ ଜ୍ଞାନ, ବିଶନୁ ସାଙ୍ଗରେ ଆଜି ଦେଖା ହେଲା । ସେ ତ ବିଗୁର ସାହାସିଧା ଭୋଲା ପିଲାଟା । ଟିକେ ତାକୁ ଦେଖୁଥିବୁ, ତା କଥା ମନେରଖିଥିବୁ ।”

“ବିଶ୍ୱନ ବିଷୟରେ କିଛି ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ ଖୁଡ଼ୀ ! ଏ ଦୁନିଆରେ ତା ବିରୁଦ୍ଧରେ କାହାର କିଛି କହିବାର ନାହିଁ ।”

ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ସବୁ ଆଲହାବାଦକୁ ମୁହଁ କରି ଚାଲିଗଲେ । ଜ୍ୱାଳାପ୍ରସାଦ ଫେରିଆସି ନିଜ ବେଠକରେ ବସିଗଲେ । ମନ ତାଙ୍କର ହାଲୁକା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ଏକ ଅସାଧାରଣ କର୍ମ ବାସ୍ତବଶ୍ରୁତ ତାଙ୍କ ଗୁଣପାଠରେ ଦେଇ ରହିଲାପରି ତାଙ୍କୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା । ଗତ ବର୍ଷେ ହେଲା ନାନାପ୍ରକାର ଗହଳ ଗହଳ ଓ ଗୋଲ ଘାଣ୍ଟ ସହିତ ସେ ଯେମିତି ଭାବରେ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ତାହା ଅଜ୍ଞ ଆଉ ନ ଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ବାତାବରଣମୁକ୍ତ ଅଥଚ ଭାରି ଶୁଷ୍କ ଓ ନିରସ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । ମନ ହାଲୁକା ହୋଇଯାଇଥିଲେ ବି ପାଟରେ ଏକପ୍ରକାର ଆସାତ ନିଶ୍ଚୟ ଲାଗିଥିଲା । କେତେବେଳେ-ଯାଏ ଯେମିତି ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିଥିଲେ ଓ କେତେବେଳେ ଘନ ଶେଷ ହୋଇ ପୁଣି ରାତି ହୋଇଗଲା ତାଙ୍କୁ ଜଣା ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ହଠାତ୍ କାହିଁକି ସେ ଚମକି ପଡ଼ିଲେ, ଦେଖିଲେ ଜେଦେଇ ତାଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ହାତ ପକାଇ ତାଙ୍କୁ ହଲାଇଦେଇ କହିଛନ୍ତି “ଓଠ ଢାଆଁର ସାହେବ, ଏ ଅନ୍ଧାରୁଆ ଘରେ ବସି ବସି କ’ଣ ଭାବୁଛ ? ବାହାରକୁ ଆସ ।”

ଜେଦେଇ ଜ୍ୱାଳାପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ଅଗଣା ଭିତରକୁ ନେଇଗଲେ । ସେତେବେଳକୁ ଯମୁନା ରୋଷାଇ କରୁଥିଲେ ଓ ଛୁନକା ତାକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଦୁଆର ପଟ ଭିତର ବାରଣ୍ଡାରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦପାଇଁ ବଛଣା କରିଦେଉଥିଲା । ଜେଦେଇ ଯମୁନାକୁ ଡାକ କହିଲେ, “ରଣୀ, ରୋଷାଇ ଗୁଡ଼ି ଆସି ଯୁକ୍ତ ସମ୍ଭାଳ । ଏହିଠାରେ ଆସି ବସ । ଛୁନକାକୁ କହ ସେ ତରକାରୀ କରିଦେଉ । ଆମେ ଦୁହେଁ ମିଶି ପୁର ଢାଆଁର କରିଦେବା ।”

ଯମୁନା ରୋଷାଇ ଘରୁ ଡ଼ି ଆସିଲା । ସେତେବେଳକୁ ସେ ଅନେକ ଶାନ୍ତ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ନେଇ ବାହାରକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା । ଛୁନକା ରୋଷାଇ ଘରେ ତରକାରୀ କରୁଥିଲା । ଜ୍ୱାଳାପ୍ରସାଦ, ଯମୁନା ଓ ଜେଦେଇ ବାହାରେ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେଉଥିଲେ ।

ଜେଦେଇ କହିଲେ, “ଢାଆଁର ସାହେବ, ଲକ୍ଷ୍ମୀବୋହୂର ପାଞ୍ଚମାସ ହେଲଣି । ଆମର ଛକ୍କା ଆଲହାବାଦରେ ତାର ପିଲା ଜନ୍ମ ହେଉ । ସେଥିପାଇଁ ଆଲହାବାଦରେ ଘର ନିଆ ପରିଲଗି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଲହାବାଦ ଓ କାନପୁର ମଧ୍ୟରେ ଯିବା ଆସିବା କରୁଛୁ । ଘାଟମପୁରକୁ ଆସିବାକୁ ତାକୁ ବେଳ ମିଳୁ ନାହିଁ ।”

ଯମୁନା କହିଲା “ଆପା, ତମେ ଆଲହାବାଦରେ ଆସି ରହ; ଘାଟମପୁରରେ କ’ଣ

ଅଛି ସେ ସେଠାରେ ପଡ଼ିରହିଛି । ଗୁଳିକରବାକରଙ୍କ ହାତରେ କିଛି ଘରକାମ ଚଳେ ? ମୋ କଥା ମାନ, ଘାଟମପୁରର ଘରଦ୍ୱାର ଗୁଡ଼ି ଆଲହାବାଦରେ ଆସି ରୁହ ।”

“ହଁ ଶୁଣି, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ତ ଘାଟମପୁରରୁ ଘରବାଡ଼ି ସବୁ ହଟାଇ ନେବ ବୋଲି କହୁଛି । କହୁଛି ରହବ କାନପୁରରେ ନ ହେଲେ ଆଲହାବାଦରେ । କାନପୁର ସହର ମଝିରେ ବ ଗୋଟିଏ କୋଠା କିଣି ନେଇଛି । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ସେ କୋଠା ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ପୁଣି ଭୁବୁଛି ଆଲହାବାଦ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଗାର୍ଡ । ସେହି ପ୍ରୟାଗ ଗାର୍ଡରେ ଜୀବନର ବାକ ସମସ୍ତ କଟାଇ ଦେବ ।”

“ହଁ ଅପା, ଏକେତ ଗାର୍ଡ ସ୍ଥାନ ପୁଣି ରାଜଧାନୀ । ତେବେ ଲକ୍ଷ୍ମୀବୋହୂକୁ କେଉଁ ସ୍ଥାନଟା ଭଲ ଲାଗୁଛି ?”

“ତାକୁ ତ କାନପୁର ଭଲ ଲାଗୁଛି, ସେଠାରେ ତାର ବାପଘର ନା ! ତେବେ ବୋହୂର ଗୋଟାଏ ଭଲମନ୍ଦ କ’ଣ ? ନିତାନ୍ତ ପିଲାଟା, ସରଳଆତ୍ମା ବି, ଦେଖ ଶୁଣି, ଦୁଇ ଦିନ ମାସ ପରେ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରର ପିଲା ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତମକୁ ଆସି ମୋ ଯାତ୍ରାରେ ଆଲହାବାଦରେ ମାସେ ଖଣ୍ଡେ ରହବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଦିଅର ସାହେବ ! ଶୁଣୁଛନ୍ତି, ଶୁଣିଲୁ ଆମ ଘରେ ଯାଇ ମାସେ ଖଣ୍ଡେ ରହବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଗୁଡ଼ିଲେ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ବି ସେ ଗୁଲିଯିବେ । ତମର ଭଉଜ ଆମ ଉପରେ ପୁରୁ ଅଧିକାର ନା !” ଏହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ଭିକ୍ଷୁର ଗୁଡ଼ି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଶୁଣାଗଲା । ଭିକ୍ଷୁ କହୁଥିଲା, “ଏବେ ତ ସ୍କୁଲ ଫିଟିଛି, ମାସେ ଦୁଇମାସେ ତ କିଛି ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ା ହେବନାହିଁ । ତେଣୁ ଘରେ ପଢ଼ିବାର କିଛି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ, ଗୁଲି ଖାଇଯିବ ଖୋଇ ପଡ଼ିବ । ଏହି ଘରେ ଏତେ ଗରମରେ କେମିତି ବସି ପାଠ ପଢ଼ିବ ?”

ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲା, “ନାହିଁ ଭିକ୍ଷୁ କାନା, ଏଥର ଲାସରେ ମତେ ଭଲ କରିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଗୁରନମ୍ବରରୁ ଦୁଇନମ୍ବର ହୋଇଗଲି । ଏଥର ଯେମିତି ମୋତେ କେହି ହଟାଇ ପାରିବେ ନାହିଁ—ସେହିପରି ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ ।”

ଜେଦେଇ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ, ଗଙ୍ଗା ତ ତମଠାରୁ ଆହୁରି ବଡ଼ଲେକ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସୋରାବରେ ଲେଖାପଢ଼ାପାଇଁ ସୁବିଧା କାହିଁ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ତମକି ପଡ଼ିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଞ୍ଚମ ଶ୍ରେଣୀ ପାଠହୋଇ ପଞ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଥିଲି । ସୋରାବରେ ଜେବଲ ପଞ୍ଚ ଶ୍ରେଣୀ ଯାଏ ଇଂରାଜୀ ପଢ଼ାଯାଏ । ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦର ଅନ୍ୟ କେଉଁଠାରେ ପଢ଼ିବାପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ । ଏ କଥା ସେ ଆଜିଯାଏ ଜେମିତି ଭାବ ନଥିଲେ ଏଥିପାଇଁ

ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ଗଲା ବର୍ଷେ ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ସେ ଘର ବିଷୟରେ ଏମିତି ବ୍ୟସ୍ତ ଥିଲେ ଯେ ଏ କଥା ଭାବିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ମୋଟେ ସମୟ ନ ଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଭାଉଜ, ଭଲ କଥାଟି ମନେ ପକାଇଲେ । ଗଙ୍ଗାର ପତ୍ନୀ କଥା ମୁଁ କେବେ ଭାବି ନାହିଁ । ଏଠି ସୋରାବରେ ରହି ତାର ପାଠପଢ଼ା ହେବନାହିଁ କିମ୍ବା ଫତେପୁରକୁ ମୁଁ ତାକୁ ପଠାଇବି ନାହିଁ । ଏ ବିଷୟରେ ପୁଣି ଭାବିବାକୁ ହେବ ।”

ଜେଦେଇ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଥର ବାବୁ, ତମର ଏଥିରେ ଭାବିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ତୁମର ତ ଆଲାହାବାଦରେ ପୁଣି ଘର ଅଛି । ଗଙ୍ଗାକୁ ତମେ ମୋ ହାତରେ ଛାଡ଼ିଦିଅ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୃଣ୍ମୁକୁ ହାତ ପାଇଗଲାଣି । ମୁଁ ଏହି ଛୋଟ ପିଲାଟିକୁ ନେଇ ପାଟରେ ରଖିବି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯମୁନାକୁ ଓ ଯମୁନା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅନାଇ ରହିଲେ । ସତେ ଯେମିତି ଆଖିରେ ସେମାନେ ସବୁକଥା ବୁଝୁଥିଲେ । ଯମୁନା ଜେଦେଇଙ୍କ କାନରେ ହାତ ପକାଇ କହିଲା, “ଅପା, ଗଙ୍ଗା ମୋର ଯେମିତି, ତମର ବି ସେମିତି, ତାକୁ ବହୁତ ପଢ଼ିବାକୁ ହେବ ଓ ତାର ବାପାଙ୍କଠାରୁ ବଡ଼ ହେବାକୁ ହେବ । ଯାହାହେଉ ଗଙ୍ଗା ତମର, ଇଏତ ଗୁଣଗୁଣା ଲୋକ । ବର୍ଷେ ହେଲା ସ୍ବାଙ୍କର ପ୍ରମୋଗନ ଓ ବଦଲ ଶୁଣା ହେଉଛି, ସ୍ବାଙ୍କର ଗୁଣର ଦୌଡ଼ାଦୌଡ଼ିରେ ଗଙ୍ଗାର କି ପତ୍ନୀ ହେବ ?”

ଜେଦେଇ ଯମୁନାକୁ ନିଜ ଗୁଡ଼ରେ ଜାବୁଡ଼ିଧରି କହିଲେ, “ଗୁଣୀ, ତମେ କେଡ଼େ ଭଲ ମଣିଷ । ତମେ ତ ମୋର ନଜର । ମୋ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଯେମିତି ଗଙ୍ଗା ବି ସେମିତି । ମୁଁ ଆଉ ଆଲାହାବାଦ ଗୁଡ଼ କୁଆଡ଼କୁ ଯିବିନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ କାନପୁର ବେଣି ଭଲ ଲାଗେ, ତେବେ ମୁଁ ଏହି ପ୍ରୟାଗରାଜରେ ହିଁ ରହିବି ।” ମନେ ହେଲା ସତେ ଯେମିତି ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁରୁ ସମସ୍ତ ଶିଥିଳତା ଲଭିଯାଇଥିଲା ଓ ବୟସ ତାଙ୍କର ପୁଣି ଫେରି ଆସିଥିଲା ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଶତ୍ରୁ

ଏକ

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ କିଛି କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆକାଶକୁ ଏକ ଆଖିରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁଖରେ ଚନ୍ଦ୍ର ଓ କରୁଣାର ଚନ୍ଦ୍ର ଫୁଟିଉଠୁଥିଲା ଓ ଚନ୍ଦ୍ର ଖୁବ୍ ଚଞ୍ଚଳ ଜଣାପଡୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ଗମ୍ଭୀରତାରୁ ଜଣାପଡୁଥିଲା ସତେ ଯେମିତି ସେ ମନେ ମନେ କହୁଥିଲେ—ଏବେ ଆମେମାନେ ସପ୍ତର୍ଷି ଗୋଲମ ହୋଇଗଲେ, ଇଂଲଣ୍ଡର ବାଦଶା ଦିଲ୍ଲୀରେ ନିଜର ଦରବାର କରିବାପାଇଁ ଆସୁଛନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ସବୁ ରାଜା ମହାରାଜା ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ମୁଣ୍ଡନୁଆଁଇ ତାଙ୍କୁ କର ଦେବେ ଓ ତାଙ୍କର ଆଧିପତ୍ୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବେ ।

ଶ୍ରୀ କଶୋରାବରମଣ ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତଙ୍କୁ ନାସଦାନୀ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣଙ୍କର କ’ଣ ଏଥପାଇଁ ଦୁଃଖ ହେଉଛି ?”

କଶୋରା ରମଣ ବରେଲ୍ଲର ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ସିଭିଲ୍ ସର୍ଜନ । ଯେମିତି ଗୋରା ସେମିତି ଭଜା, ସେମିତି ମୋଟାସୋଟା ବି । ଯୌବନ ଯାଇ ପ୍ରୌଢାବସ୍ଥା ଆଗତପ୍ରାୟ । ଖୁବ୍ ଲୋକପ୍ରିୟ ତାଙ୍କର ହୋଇଥିବାରୁ ଦରମା ଛଡ଼ା ପ୍ରାଇଭେଟ ପ୍ରାକ୍ଟିସରୁ ମାସକୁ ସେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ରୋଜଗାର କରୁଥିଲେ ।

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ଟିକିଏ ହସି ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ହସରେ ତାଙ୍କର ଗମ୍ଭୀରତାର କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନଥିଲା । ତାଛଡ଼ା ତାଙ୍କ ଓଠ ଯେମିତି ଧଳାକଳା ଦାଢ଼ିରେ ଘୋଡ଼ାଇ ହୋଇ ରହିଥିଲା—ସେଥିରେ ତାଙ୍କର ମୃଦୁକ ହସ ପଦାକୁ ଫୁଟି ବାହାରି ପାରୁ ନ ଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ ତାଙ୍କର ସାହେବ, ଯାହା ହେଉଛି ସେ ଏକପ୍ରକାର ଭଲ । ଦେଶରୁ ମୋକ୍ତ ଯବନମାନଙ୍କର ଶାସନ ଗଲା, ଅରାଜକତା ବି ଗଲା । ଜୋର ଜୁଲମରୁ ରକ୍ଷା ମିଳିଲା, ଗୁରୁଆଡ଼େ ଶାନ୍ତି ବି ହେଲା । ଏ ସବୁକୁ ଆମେ ଖରାପ କହିବା କେମିତି ? କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୋଟିଏ କଥା ଆମକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ବିଦେଶୀ ସବୁବେଳେ ବିଦେଶୀ ହୋଇ ରହିବ, ସ୍ୱଦେଶୀ କେବେ ହେବନାହିଁ ।”

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ବରେଲ୍ଲରେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ଥିଲେ । ଶ୍ୟାମଳ ରଙ୍ଗ, ଦୁଷ୍ଟ ପୁଷ୍ଟ ଚେହେରା । ବୟସ ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ବର୍ଷ । ସେ ସମ୍ଭ୍ରାନ୍ତ ଯେମିତି ଭଲ

କାଣିଥିଲେ ତାଙ୍କର ଆଗ୍ରହବଶର ଜ୍ଞାନ ବି ସେମିତି ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଭାରି ସ୍ପଷ୍ଟବାଦୀ; ଭାରି ମୁଖର, ଟିକିଏ କଲହସି ପୁ ମଧ୍ୟ । ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦାସ ହଠାତ୍ ଶୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ; “ତାଙ୍କର ସାହେବ, ବିଦେଶୀମାନେ ଆମକୁ କେତେ ବଦଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ସତେ ! ଏହି ଯେଉଁ ମୀର ସାହେବ ଆସୁଛନ୍ତି ସ୍ୱାକ୍ଷର ବାପାଙ୍କର ଲମ୍ବା ଦାଢ଼ି ଥିଲା, ସେ ସବୁବେଳେ ଗାଉନ ପିନ୍ଧୁଥିଲେ ଓ ମାଲା ଗଡ଼ାଉ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ସ୍ୱାକ୍ଷର ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖ, ଇଏ କେମିତି କୋଟ୍ ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପିନ୍ଧିଛନ୍ତି; କେମିତି ଟିକି ଟିକି ନିଶ ଦାଢ଼ି ରଖିଛନ୍ତି । ଦେଖିବା ଲୋକ ଦୂରେଇ ଛୁଡ଼ା ହେଉଛନ୍ତି । ମୁହଁରେ ତ ସିଗାରେଟ୍ ସବୁବେଳେ ଲାଗିଛି ।”

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦାସଙ୍କ କଥା ମୀରଜାଫର ଅଲ୍ଲୀଙ୍କ କାନରେ ପଡ଼ିବା ମାତ୍ରେ ସେ ଟିକିଏ ଆଗେଇ ଆସି ହସି ଦେଇ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ ମୋ କଥା କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି, ନିଜ କଥା କହୁ ନାହାନ୍ତି ? ତାଙ୍କର ସାହେବ, ଆପଣ ଗୋଟାଏ ନୂଆ କଥା ଶୁଣିଲେଣି ? ଆମ ପଣ୍ଡିତେ କୁଆଡ଼େ ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜ ହୋଇଗଲେଣି । କ’ଣ ପଣ୍ଡିତେ, ମୁଁ ମିଛ କହୁଛି ?”

“ହଁ, ଏଥିରେ ଆପଣଙ୍କର ଦୁଃଖ କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ଆମର ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ବ୍ୟବହାର ଆମ ଧର୍ମକୁ ଅନ୍ୟସାର ଶୂନ୍ୟ କରିଦେଇଛି, ସେଥିପାଇଁ ମୁହଁମାନ ଓ ଶ୍ରୀଷ୍ଟି ଆନମାନେ ଏହାର ପୁରା ନେଇଛନ୍ତି ଓ ବହୁ ହିନ୍ଦୁ ବ୍ୟର୍ଥୀ ପାଲଟି ଯାଇଛନ୍ତି । ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିନ୍ଦୁ ସମାଜକୁ ସମ୍ବନ୍ଧିତ କରୁଛି, ମୁନି ର୍ଷି-ମାନଙ୍କର ପରମ୍ପରାକୁ ପୁନର୍ଜୀବିତ କରି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମକୁ ବଞ୍ଚିବଳୟ କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି ।”

ମୀରଜାଫର ଅଲ୍ଲୀ ବରେଲାର ପୋଲସ ସୁପରଷ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ଏକପ୍ରକାର ଯୁବକ କହିଲେ ତଳେ । ଯେମିତି ଡେଙ୍ଗା ଯେମିତି ଦୁଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ, ଶ୍ୟାମଳରୁ ଟିକିଏ ସଫା । ସେ ନିଜକୁ ପଠାଣ ବଂଶର ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେଉଥିଲେ । ଧର୍ମ କର୍ମରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ରୁଚି ନ ଥିଲା, ସେ ରୋଜା କରୁନଥିଲେ କିମ୍ବା ନମାଜ ପଢ଼ୁନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଧର୍ମ କଥା ପଢ଼ିଲେ ଘଣ୍ଟା ଘଣ୍ଟା ଯୁକ୍ତି କରିବା ତାଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଥିଲା, ମୀରସାହେବ ମୁହଁ ଫୁଲାଇ କହିଲେ, “ପଣ୍ଡିତଜୀ, ସ୍ୱାକ୍ଷର ବଡ଼ାକବା ପାଇଁ ଔଷଧ ଖା’ନ୍ତୁ ।”

ମରବା ପୁରୁଷ ପିମ୍ପୁଡ଼ର ଯେମିତି ପକ୍ଷୀ ବାହାରେ, ଠିକ୍ ସେମିତି ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କଠାରୁ ଏହି ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜ ବାହାରିଛି ।” ସେତିକିବେଳେ ଜନାଥନ ଡେଇଡ଼ ତାସ ଖେଳିବା ପାଇଁ ସାଥୀ ଖୋଜୁଥିଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଅଲ୍ଲୀ ସାହେବ ତାକ ପକାଇଲେ ।

ମିଷ୍ଟର ଜନାଥନ ଡେଇଁବାକୁ ଯେମିତି କଲା, ସେମିତି ଡ୍ରେଟିଆ, ସେମିତି ପତଳା ମଧ୍ୟ । ବୟସ ଗୁଲିଣ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପରୁଣବର୍ଷ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ସେ ବରେଲର ସବୁକିଛି ଥିଲେ—ପ୍ୟାଣ୍ଟକୋଟ୍ ପୋଷାକ, ନିଶାଦାଢ଼ି ସବୁ ସଫା । ମୀରସାହେବଙ୍କ ତାଳ ଶୁଣି ଡେଇଁବା ଜନାଥନ କହିଲେ, “କ’ଣ ମୀରସାହେବ ଆସିଗଲେ, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଖୋଜୁଥିଲି । ହାଲେ ତାଙ୍କର ସାହେବ, ଆଜି କ’ଣ ବ୍ରାନ୍ ଖେଳ ହେବ ନାହିଁ ? ତାପରେ ସେ ପାଖକୁ ଗୁଲିଆସି ମୀରସାହେବଙ୍କୁ କହିଲେ, “ତମେ ମୋତେ ଡକାଇ ଥିଲ କି ନାହିଁ କହିଲ ?”

ମୀରସାହେବ ଖୁବ୍ କୋରରେ ହସି କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ଡକାଡାଙ୍କରେ ଆଉ ଟିକିଏ ଦେଖାଁ ବାକି ରହିଯାଇଛି । ଅଳ୍ପ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେଲେ ଆପଣ ଆଜି ଲୋକଶ୍ରୀ ଆନଙ୍କ ସହିତ ସମାନ ହୋଇଯିବେ ।”

“ମୀର, ତୁମେ କ’ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବାଳେ କଥା ଗପୁଛ ? ଆମେ ବିଶୁଦ୍ଧ ଇସ୍ଲାମିୟାନ । ଆମର ସାତପୁରୁଷ ପୁରବେ ନଡ଼େ ବଡ଼େ ଭାରତକୁ ଆସି ଦକ୍ଷିଣରେ ବସିଥିବା ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ବୁଝିଲେ ତାଙ୍କର ସାହେବ, ସାତପୁରୁଷ ହେଲେ ଏହି ଭାରତବର୍ଷରେ ଏହି ଦକ୍ଷିଣରେ ଆମେ ରହି ଆସିଛୁ ।” ଜନାଥନ ଡେଇଁବା ନାଟକୀୟ ଢଙ୍ଗରେ ହାତ ମେଲେଇ କହିଲେ, “ଆଉ ଫଳ କ’ଣ ହୋଇଛି ?”

ତାଙ୍କର କିଶୋରୀ ରମଣ ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ଫଳ କଣ, ଫଳ ନିଜେ ଆପଣ । ଗୋଟିକ ପରେ ଗୋଟିଏ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ସାତପୁରୁଷ କଲାରଙ୍ଗ ଚଢ଼ିଗଲଣି । ସାତ ପୁରୁଷରେ ସାତ ପୁରୁଷ ।”

“କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜଣେ ସଜ୍ଜନ । କଲାରଙ୍ଗ ଯେତେ ପରସ୍ତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆପଣଙ୍କ ତମଡ଼ାର ଅପଲ୍ ଧଳାରଙ୍ଗ ମୁଁ ସଫା ଦେଖିପାରୁଛି । ଏହି ଯେଉଁ ମେକଗିଲ ସାହେବ, ବଡ଼ ସିଭଲ୍ ସର୍ଜନ, ସେ ଏବେ ଅଛ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ଆଉ କିଛି ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ସେ ତମ ଗୋରୁ ତମଡ଼ା ଦେଖିପାରୁ ନାହାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ତମକୁ ସୁରୋପୀୟାନ କ୍ଲବରେ ପୂରାଇ ଦେଇନାହାନ୍ତି ।”

ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ରୁପ୍ତସ୍ୱର ରହି ଏକଥାର ମଜା ଉପଭୋଗ କରୁଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଆଉ ମନ୍ଦାଳ ନ ପାରି କହିଲେ, “ଜନାଥନ ସାହେବ, ଏହି ଦୁଷ୍ଟ ସୁରୋପୀୟାନ କେବେହେଲେ ଆପଣଙ୍କୁ ସୁରୋପୀୟାନ କ୍ଲବରେ ପୂରାଇ ଦେବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଦେଖନ୍ତୁ, ଆପଣ ଯଦି ମୋ କଥା ମାନିବେ, ତେବେ ଆପଣ ପବନ ହୋଇଯିବେ । ଯେଉଁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମାଡ଼ ଡରରେ ମୁହାଁମାନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ଓ ଅନ୍ଧ କଷ୍ଟରେ ଶ୍ରୀକ୍ଷ୍ମ ଆନ ହୋଇଯାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପବନ କରିବା ପାଇଁ

ଆମେ ଦାସିତ୍ୱ ନେଇଛୁ । ତେଣୁ ତେଭୂତ ସାହେବ, ଆପଣ ଏ ପୁରୋଗ ଛାଡ଼ନ୍ତୁ ନାହିଁ ।”

ମୀରଜାଫର ଅଛି କହିଲେ, “ଆପଣ ଜନାଥନ ସାହେବଙ୍କୁ କ’ଣ ଭାବିଛନ୍ତି କି ? ସେ ପରା ସୁରୋପୀୟାନ କ୍ଳବରେ ପଶିବା ପାଇଁ ଛୋଟ ଲଟସାହେବଙ୍କୁ ସ୍ୱାରକପନ୍ଥ ଦେଇଛନ୍ତି ! ସ୍ୱାକ୍ ମେମ୍ ସାହେବ ନିଜେ ଦରଖାସ୍ତ ନେଇ ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ କରି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଘଣ୍ଟାଏକାଳ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଛନ୍ତି ।

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ଜନାଥନ ସାହେବଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ତେଭୂତ ସାହେବ, ମୀର ସାହେବଙ୍କ କଥା କଣ ସତ ?”

ଜନାଥନ ତେଭୂତ ଏକ ଦୟାଳୁ କରୁଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ହଁ ପଣ୍ଡିତଜୀ, ସତ; କିନ୍ତୁ ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଇନକ୍ୱାସ କରିବେ ବୋଲି ମୋ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ କହିଛନ୍ତି । କଲେକ୍ଟର, କମିଶନର, କଲକତ୍ତା ସମସ୍ତେ ରାଜ ହୋଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏ ବଦମାସ ସିଭିଲ୍ ସର୍ଜନ କହୁଛନ୍ତି ମୁଁ କ୍ଳବକୁ ଗଲେ ମୋତେ ଟେକି ବାହାରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେବ । ତା’ ସଙ୍ଗରେ ପୋଲିସ୍ ପୁଅମିଶ୍ରେଣ୍ଟେଣ୍ଟ ହାବ୍ସଜାଦା କ୍ଲମେଣ୍ଟସ୍ ମୀର ବି ଅଛନ୍ତି ।” ଏତିକି କହି ଜନାଥନ ନିଜପାଇଁ ଓ ମୀରସାହେବଙ୍କପାଇଁ ଦୁଇଟି ଛୋଟ ଗ୍ଲାସରେ ମଦ ଆଣିବା ପାଇଁ ରୁକର ପିଲାକୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଏସବୁ ଦେଖି ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱରଦତ୍ତଙ୍କ ହସ ତାଙ୍କ ଦାଢ଼ି ଫୁଟି ବାହାରି ଆସିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ତେଭୂତ, ମୁଁ ଶୁଣୁଛି ପୁଲିସ୍ ସାହେବ କାପ୍ଟେନ୍ କ୍ଲମେଣ୍ଟସ୍ ଗଙ୍ଗାପ୍ରଦାଦକୁ ପ୍ରତିଦିନ ଇଉରୋପୀୟାନ କ୍ଳବକୁ ଡକାଇ ତା ସାଙ୍ଗରେ ଟେନିସ୍ ଖେଳୁଛନ୍ତି । ଏକଥା କଣ ପ୍ରକୃତରେ ସତ ?”

କିଶୋରୀରମଣ ଫେଁ କରି ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ପଣ୍ଡିତଜୀ ଆମ ସିଭିଲ୍ ସର୍ଜନ ମିଷ୍ଟର ମାକଗିଲ୍ ତ ମୋତେ ପାଞ୍ଚ ଛ’ଅଞ୍ଚ କ୍ଳବକୁ ନେଇ ଗଲେଣି । କିନ୍ତୁ ଆମ ଜନାଥନ ତେଭୂତ ସାହେବଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏତେ ବିରୋଧ କାହିଁକି କିଛି ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଚେହେରା ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ସେ ଚଢ଼ି ଉଠୁଛନ୍ତି ।”

ସ୍ୱାଭାବରେ ବେହେରା ତେଭୂତ ଓ ମୀରସାହେବ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଦୁଇମାସ ହିଁସି ଆଣି ଦେଇଗଲା । ଜନାଥନ ଥରକେ ଅଧଗ୍ଲାସ୍ ଚଢ଼େଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ହୁଁଲେ ପଣ୍ଡିତଜୀ, ଆମ କପାଳ ଖରାପ । ମୁଁ ବିଲତ ଯାଇ ବିଶ୍ୱକ ସାହେବାଣୀ ବିଷ ହୋଇଛି । ମୋର ବାପା ମୋତେ ଆଙ୍ଗୋଇଣ୍ଡିଆନ ଲେଖାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି ବଦମାସ ମାକଗିଲ୍ ଓ କ୍ଲମେଣ୍ଟସ୍ ମୋତେ ନେଟିଭ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ବୋଲି ଭାବନ୍ତି । ପଣ୍ଡିତଜୀ, ଇଏ କପାଳ ଖରାପ ନୁହେଁ ତ ଆଉ କଣ ? ଦେଖନ୍ତୁ ଏଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରଦାଦ ଆସୁଛନ୍ତି ।

ବେଶ୍ ପ୍ରସନ୍ନ ଦେଖାଯାଉଛି । ହଲେ ମିଶ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ତମେ ଆଜି ଟେନିସ୍ ଖେଳିବା ପାଇଁ ମୁରୋପୀୟାନ ଜୁବକୁ ଯାଉନାହିଁ କି ? କ'ଣ କଥା କ'ଣ ?”

✓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଆଗେଇ ଯାଇ କହିଲେ, “କଥା ହେଉଛି ମୋତେ ଆଜି ରାତି କିମ୍ବା କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ରେ ଆଲହାବାଦ ଯିବାକୁ ହେବ । ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ପ୍ରସ୍ତୁତ କମିଟିରେ ମୋ ନାଁ ଅଛି । ଦିଲ୍ଲୀରେ ଦୁଇଦିନ ମାସ ରହି ସବୁ ବୁଝାଶୁଝା କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜନାଥନ ଡେଭିଡ଼ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ଭୋଗ୍ୟବାନ ତମେ ! ମୋଟେ ଦୁଇବର୍ଷ ଗୁଜରାଟେ ତମକୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର କାମ ମିଳିଯାଇଛି । ମୀର, ମୁଁ ଭବିଷ୍ୟତ ତମେ ଯିବ; କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଯାଉଛନ୍ତି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର କାମରେ ଯାଉଛନ୍ତି ଶୁଣି ମୀରସାହେବଙ୍କୁ ଏକପ୍ରକାର ଧକ୍କା ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଜନାଥନ ସାହେବ, ଏ ସବୁ କ୍ରିମେଣ୍ଟସଙ୍କ ବଦମାସୀ । ସେ ପ୍ରତିଦିନ ସ୍ବାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଟେନିସ୍ ଖେଳେ; ସ୍ବାଙ୍କୁ ଖୁସାମତ କରେ । ତେଣୁ ସେ ସ୍ବାଙ୍କୁ ପଠାଇବେ ନାହିଁ କ'ଣ ଆଉ ମୋତେ ପଠାଇବେ ?”

କାଗୋରୁରମଣ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ତମର ତ ବାଦଶାହଙ୍କ ସହୃଦ ନିଷ୍ଠାୟ ଦେଖା ହେବ । ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଆମ ଡେଭିଡ଼ ଜନାଥନଙ୍କ ସ୍ମାରକପତ୍ର କଥା କହିବ । ସେ ନିଜେ ଯେମିତି ଜନାଥନଙ୍କୁ ମୁରୋପୀୟାନ ଓ ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ଼ିୟାନ ଉଭୟ ଘୋଷଣା କରି ଦିଅନ୍ତି ।”

ଜନାଥନ ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ସେ ବାଦଶାହାଙ୍କୁ କ'ଣ କହିବେ ! କୌଣସି ଭରପାୟୁକ୍ତ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବା ମନା । ମୁଁ ମୋର ମିସେସ୍‌ଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ପଠାଇବି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦେଖିବାକୁ ପତଳା ଓ ଡେଙ୍ଗା । ଆଲହାବାଦରେ ବି. ଏ. ପାଣ୍ଡୁ କଲପରେ ସେ ଡେପୁଟି ହୋଇଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଖୁସାମତ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ଛଡ଼ା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଯୋଗ୍ୟତା ମଧ୍ୟ ସେହି ପଦର ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥିଲା । ବି. ଏ. ରେ ତାଙ୍କୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ଶ୍ରେଣୀ ମିଳିଥିଲେ ବି ଖେଳ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ କାର୍ଯ୍ୟରେ ସେ ବହୁତ ଆଗରେ ଥିଲେ । ଜେଦେଇଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସିଭିଲ୍ ଲଞ୍ଜନରେ ରହିବା ଫଳରେ ତାଙ୍କର ଅନେକ ସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା । କି କେନ୍ଦ୍ର ଓ ଟେନିସ୍ ଖେଳରେ ସର୍ବଭରପାୟୁ ପୁରରେ ତାଙ୍କର ନାଁ ଥିଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ମଗ୍ନଥିଲେ । ଜନାଥନ ଡେଇଁକିଏ କଥା ଶୁଣି ସେ ହସି ଦେଲେ ଓ ତାପରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ବୁଜି ଡେଇଁବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଗଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସେଠାରୁ ଯିବା ମାତ୍ରେ ମୀରଜାଫର ଅଜ୍ଞା କହିଲେ, “କଣ ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ସାହେବ, ଦେଖିଲେଟି ବାବୁକୁ ? କି ତମକି, କି ତଜା ! ପୂର୍ବ ଜମିଦାରୀ ଆଡ଼ିଆ !”

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ କିଛି ସମୟ ରୁପ ରହିବା ପରେ କହିଲେ, “ବାପ ପୁଅଙ୍କ ଭିତରେ ତତ୍ପାତ୍ ତ ଅନେକ, ହେଲେ ପୁଅ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଘରର । ମୀର ସାହେବ, ଆପଣଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ଏହି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଖୁବ୍ ଦୃଢ଼ବାନ ଓ ଉଦାର । ଏହି ନୂତନ ଯୁଗର ଯୁବକ ସେ । ଏହି ଯୁଗରେ ସେ ଖୁବ୍ ଆଗେଇବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”

ମୀରଜାଫର ଅଜ୍ଞା କହିଲେ, “ଆଗେଇବେ ଯାହା ଛାଡ଼ି । ଏଇଦିନୁ ତ ତାଙ୍କ ନାଁରେ କେତେ ଆପଣ୍ଡି ଅଭିଯୋଗ ହେଲାଣି । ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି ତାଙ୍କର ଏହି ଆଡ଼ା ଚୌଡ଼ା ଖରଚ ପାଇଁ ଏତେ ପଇସା କେଉଁଠୁ ଆସେ, କାରଣ ସେ ତ ଲକ୍ଷ ମିଛ ଖାଇବାର କେବେ କେଉଁଠୁ ଶୁଣାନାହିଁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହୁଛି ପଣ୍ଡିତଜୀ, ନିଶ୍ଚୟ ଦିନେ ସେ ଖାଲରେ ପଡ଼ିବେ । ଆପଣ ଜାଣିବା ଶୁଣିବା ଲୋକ । ଆପଣ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କ ବଧୂ; ତେଣୁ ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ସାବଧାନ କରି ଦିଅନ୍ତୁ ।”

କିଶୋରୀମଣି ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମୀର ସାହେବ, ଆପଣଙ୍କର ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ହିଂସା ହେଉଛି କି ?”

“ତା ହେଲେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଶ୍ଚୟ ହଜିରାରେ ପଡ଼ିବେ । କ’ଣ ପଣ୍ଡିତଜୀ, ଆପଣ କ’ଣ ଭୁଲୁଛନ୍ତି ?”

ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ତାକୁରବାବୁ, ମୀର ସାହେବ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି । ମୀର ସାହେବ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଭିତରେ ତତ୍ପାତ୍ ହେଉଛି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଖୁବ୍ ସାହସୀ । ସେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସହଜ ସମାନତ୍ୱର ଭାବରେ ମିଳାମିଶା କରିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ସହଜ ଚଳିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଏତେ ସାହସ ହୋଇଛି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସାହେବ, ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଦୁର୍ଗୁଣ ହେଉଛି ସେ ସାହସୀ ହୋଇଥିବାରୁ କାହାକୁ ଖୁସାମତ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏକଥା ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ, ସାହସ ସୋରୁ ମଣିଷ ଅନେକ ଭୁଲ୍ ବ କରେ । କିନ୍ତୁ ଆମ ମୀର ସାହେବ ନିଜାନ୍ତ ଡରୁଆ ଛାଡ଼ି ପଡ଼ିଲା ଲୋକ । ତାଙ୍କ ପୁପରଶ୍ରେଣ୍ଡେଶ୍ଟ ତାଙ୍କୁ ଏତେ ଗାଲି ଦିଅନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଏତେ ଟିକିଏ କିଛି ଲାଗେ ନାହିଁ । ମୀର ସାହେବ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନ ନେଇ ଚଳନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ସବୁଠୁ

ବଡ଼ ଶତ୍ରୁ ତାଙ୍କ ଜିଦ୍ । ତାଙ୍କର ଆଉ ଗୋଟିଏ ବସନ୍ଦ ହେଉଛି, ତାଙ୍କର ଭିତର ବାହାର ସମାନ । ଅଥଚ ମୀରସାହେବଙ୍କ ଭିତର ଓ ବାହାର ମଧ୍ୟରେ ଆକାଶ ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ । ତାଙ୍କର ସାହେବ, ଏ ସଂସାରର ଦୁଇଟା ରଙ୍ଗ । ସାହାର ଭିତର ବାହାର ଦୁଇପ୍ରକାର ରଙ୍ଗ ଅଛି, ସେହି ନେବଳ ଏ ସଂସାରକୁ ଜିତିବ ।”

ମୀରଜାଫର ଅଛି ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦଣ୍ଡଙ୍କ କଥାକୁ କିଛି ମନେ ନ କରି କହିଲେ, “ଆରେ ପଣ୍ଡିତଜୀ, ଆପଣେ ଜଣେ ଖୁବ୍ ଅନୁଭବୀ ଲୋକ ! ଗୁଲୁଲୁ ଜନାଥନ ସାହେବ, ଗୋଟାଏ ଅପେ ପାଲି ପଡ଼ିଯାଉ ।”

ମୀରଜାଫର ଅଛି ଜନାଥନଙ୍କ ହାତ ଧରି ଯେତେବେଳେ ବୁଲୁ ଖୋଲି ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେତେବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଖେଳି ସାରି ଉଠି ଆସୁଥିଲେ । ମୀରସାହେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି ସେ କହିଲେ, “ମୀରସାହେବ, ଦୟାନି ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ଆସନ୍ତୁ । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଟିକିଏ ଜରୁରୀ କଥା ଅଛି । ମିଷ୍ଟର ଡେଭିଡ଼, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ସଂଥାକୁ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରୁ ନେଇ ଯାଉଥିବାରୁ ମୋତେ କ୍ଷମା କରନ୍ତେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ମୀରଜାଫର ଅଛିଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଦୁଇ କୋଠା ବାହାରକୁ ଗଲେ ସେତେବେଳେ ମୀରଜାଫର ପଚାରିଲେ, “ତମେ ମୋତେ କୁଆଡ଼େ ନେଇଯାଉଛୁ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର କଲମେଣ୍ଟସଙ୍କ ବଙ୍ଗାଳାକୁ । ଆପଣଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ଯୋଗାଡ଼ କମିଟିରେ ରଖି ଦେବାକୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହିଥିଲି । ସେ ପ୍ରାୟ ରାଜି-ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ଆପଣ ନିଜେ ଯାଇ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରନ୍ତୁ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ସେ ଆପଣଙ୍କୁ ଦିଲ୍ଲୀ ନେବାପାଇଁ ରାଜି ହୋଇଯିବେ ।”

ମୀରଜାଫର କୃତକୃତ୍ୟ ହେଲେପରି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ହାତଧରି କହିଲେ, “ସତ କହୁଛୁ, ତମେ ଯଦି ମୋତେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରକୁ ପଠାଇଦିଅ, ତେବେ ଜୀବନସାରା ମୁଁ ତମର ରୁଣୀ ହେବି ।”

ଏ ଦୁହେଁ କଲମେଣ୍ଟସଙ୍କ ବଙ୍ଗାଳାରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସେ ବାରଣ୍ଡାରେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ପ୍ରାନ୍ତ ପରୀକ୍ଷା କରୁଥିଲେ । ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରର ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶର ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କ ଦାୟିତ୍ୱରେ ଥିଲା ଓ ନିଜେ ଲେଫ୍ଟନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣର କଲମେଣ୍ଟସଙ୍କ କୃପାପାତ୍ର ଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ମୀରଜାଫରଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ କଲମେଣ୍ଟସ ପଚାରିଲେ, “ହଲେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ତମେ ଦିଲ୍ଲୀରେ କେବେ ପହଞ୍ଚିବ, ମୁଁ ପଅରିଦିନ ସେଠି ପହଞ୍ଚିବି ।”

“ସାର, ମୁଁ କାଲି ଆଲହାବାଦ ଯାଉଛି । ଏକ ସପ୍ତାହ ପରେ ସେଠୁ ଯାଇ

ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚିବ । ପିଲପିଲିଙ୍କୁ ଆଲହାବାଦ ପଠାଇବାକୁ ଅଛୁ ନା ।”

“ଆଜ୍ଞା ଠିକ୍ ଅଛି, ଗୋଟାଏ ସପ୍ତାହ ଭିତରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେବ । ଆଉ ମୀର, ତମେ କେମିତି ଆସିଲ ? କିଛି କାମ ଅଛି କି ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଜବାବ୍ ଦେଇ କହିଲେ, “ସାର, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଆସିଥିଲି । ସେ ବି ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର କାମରେ ଯିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲା । ମୁଁ କହିଲି ଆପଣ କାହିଁକି ଜାପାନେଟିନ ସାହେବଙ୍କ ସହିତ ନିଜେ ଯାଆଁ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁନାହାନ୍ତି ? ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ସେ ଡରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଜବରଦସ୍ତ ସଂଗରେ ନେଇ ଆସିଲି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଥା ଶୁଣି ସାହେବ ଟିକିଏ ମୁରୁକି ହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ତମେ କ’ଣ କହୁଛ ? ମୀରସାହେବ ମୋତେ ଡରୁଛନ୍ତି ? ଏ ଜଣେ ଶୁର୍ ବଦମାସ ଲୋକ, ସ୍ବାଜ୍ଞ ପରି ପାଜି ତମେ ଆଉ କେଉଁଠି ପାଇବ ନାହିଁ । କ’ଣ ମୀର, ମୁଁ ତ କିଛି ଭୁଲ୍ କହୁନାହିଁ । ତୁମେ କ’ଣ ଏକନମୃତ ଜଣା ଶୁଣା ବଦମାସ ନୁହଁ ?”

ମୀରଜାଫର ବଡ଼ ବିନୟ ଭାବରେ କହିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ କଥାକୁ କାଟିବାର ଶକ୍ତି ମୋର କାହିଁ ? ଆପଣଙ୍କ କଥାକୁ ବାଦକରିବା ଅନୁଚିତ ହେବ ।”

ମିଷ୍ଟର କିଲମେଣ୍ଟସ୍ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଶୁଣନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ଇଏ କେଡ଼େ ବଡ଼ ପାଜି ଲୋକ, ପୁଣି ସ୍ବାଜ୍ଞ ତମେ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ଯୋଗାଡ଼ ପାଇଁ ପଠାଇବାକୁ କହୁଛ ?”

ମୀରସାହେବ ଆଦୁର ଅଧିକ ବିନୟ ପ୍ରକାଶ କରି କହିଲେ, “ହଜୁର, ଦୋଷ କ୍ଷମା କରିବେ । ଏହି ପୋଲିସ୍ ଅଫିସ୍‌ର ପ୍ରତିମନମୂର ଲୋକଙ୍କୁ ମିଳେ । ହଜୁର ଆମ ପରି ଲୋକ ଆପଣଙ୍କ ସେବାରେ ନ ରହିଲେ, ଗୋଟାଏ ଦିନ ବି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆମର ପରି ଲୋକ ସିନା ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରନ୍ତି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି କିଲମେଣ୍ଟସ୍ ଶୁର୍ ଜୋରରେ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମୀର, ତମେ ବହୁତ କହିଲୁ ଓ ଠିକ୍ ବି କହିଲୁ । ଆଜ୍ଞା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମୁଁ ମୀରଙ୍କ ନାଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ଯୋଜନା ଲିଷ୍ଟରେ ରଖି ଦେଇଛି, ତାଙ୍କୁ କହ ସେ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତୁ ।”

ମୀରସାହେବଙ୍କ ମୁହଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ହସି ଉଠିଲା । ସେ ନଇଁପଡ଼ି କିଲମେଣ୍ଟସ୍‌ଙ୍କୁ ଏକ ଲମ୍ବା ଦଣ୍ଡବତ ପକାଇଲେ ।

ମୀରସାହେବଙ୍କୁ କୁବରେ ପ୍ରତି ଦେଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିଗଲେ । ସେ

ଏତେ ଶୀଘ୍ର ଫେରି ଆସିବାର ଦେଖି ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଗଲେ । ସେ ପଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ଜଣେ ଓକଲ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣବାବୁଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଦୁଇ ବର୍ଷର ପୁଅ ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କରକୁ ବାଣ୍ଟାରେ ବସାଇ ଭିକ୍ଷୁ ଖୋଲାଉ ଥିଲା ଓ ପୁଜାରିଣୀ ସେପାଇଁ ଘରେ ସେପାଇଁ କରୁଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭିକ୍ଷୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲା, “ବାବା, ଆଜିତ ତମେ ଭାରି ତଥଲ ଲେଉଟି ଆସିଲ ? ବୋହୂ ତ ଓକଲଙ୍କ ଘରକୁ ଯିବେ ବୋଲି ବାହାରିଛନ୍ତି ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ହସ ଦେଖି ଭାବିଲେ ସେ କିଛି ଭଲ ସମ୍ବାଦ ଆଣିଛନ୍ତି । ସେ ପଚାରିଲେ, “ଭାରି ପ୍ରସନ୍ନ ଦେଖା ଯାଉଛି, କ’ଣ କିଛି ମିଳି ଯାଇଛି କି ?”

“ହଁ ମିଳି ଯାଇଛି ବୋଲି ଭାବ । ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରରେ ସାଜସଜା କରବା ପାଇଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାକୁ ଅର୍ଡର ମିଳିଛି । ଗୁଲ, ତମେ ବି ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ଦେଖି ଆସିବ । ଦିଲ୍ଲୀ ବହୁତ ପୁରୁଣା ସହର । ଲଳିକିଲା, କୁତବମିନାର, ତା ହଜା ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ସବୁ ଦେଖି ଆସିବ ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ ଜିଭ କାମୁଡ଼ି ପକାଇ କହିଲେ, “ରାମରାମ, ତମ ସାଙ୍ଗରେ……ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଯାଇଁ ଚାଲିବ ? ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ? ହାତୀତ ଓଡ଼ିଶା ଟାଣି ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଚାଲିଲେ ଲୋକେ ହସିବେ ନାହିଁ ?”

“ଆରେ ଓଡ଼ିଶା ଟାଣିବା କ’ଣ ଦରକାର ? ସେ ସବୁ ସ୍ୱରୂପା କାଜିଦା ରୁଡ଼ । ଭିକ୍ଷୁ, ଆମ ଜନସ୍ତ ପକ୍ଷ ସବୁ ଠିକ୍ କରିବା ଦରକାର । କାଲି ସକାଳ କିମ୍ବା ଦୁଇ ପ୍ରହର ଗାଡ଼ରେ ଆମକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ମନେରଖ, ସେଠି ତିନିମାସ ରହିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ଶୀତ ଲୁଗାପଟା ବି ନେବା ଦରକାର ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ଭିକ୍ଷୁ କାକା, ଇଏ ତ ସବୁବେଳେ ଏମିତି ଓଲଟା ସିଧା କହନ୍ତି । ଆଜ୍ଞା କହିଲ ଭିକ୍ଷୁ କାକା, ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାରରେ ହାଁ ଲୋକଙ୍କର କ’ଣ କାମ ଅଛି ?”

ଭିକ୍ଷୁ ମୁରୁକି ହସି ଦେଇ କହିଲା, “କାହିଁକି କାମ ନାହିଁ, ଶାୟା ପିନ୍ଧି କର ତମେ ମେମ୍ ସାହେବ ହୋଇ ଯାଉନା, ସେଠି ଯାଇ ଇଂରେଜି ଶିଖିନେବ । ଆମ ପୁଅର ଗୋଟାଏ ଆଶା ପୁରଣ ହୋଇଯିବ । ନୂଆ ସଂସାରରେ ନୂଆ ନୂଆ କଥା ଶିଖିବାକୁ ହେବ ।”

“ହାୟ ରାମ, ଭିକ୍ଷୁ କାକା ତମେ ବି ଏମିତି କଥା କହୁଛ ?” ତାପରେ ରୁକ୍ମିଣୀ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “କ’ଣ ତିନିମାସ ପାଇଁ ଯିବାକୁ ହେବ ? ତମକୁ ସେଠି କେବେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେବ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସପ୍ତାହ ଭିତରେ ଯିବାକୁ ହେବ । ସେମିତି ଦୁଇ ଗୁରୁ ଦିନ ଡେରି ହେଲେ କିଛି ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମୋର ଅସଲ ଚିନ୍ତା ତମେ ଜଣମାସ ଏଠି ଏକା କେମିତି ରହିବ ?”

ବୁକୁଣୀ କହିଲେ, “ମୋତେ ବାପାଙ୍କ ଘରେ ବାନ୍ଦାରେ ଗୁଡ଼ିଦିଅ ନଚେତ୍ ଆହ୍ଲାବାଦରେ ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ପାଖରେ ଗୁଡ଼ିଦିଅ । ବର୍ଷକରୁ ବେଶୀ ହେଲଣି ମାଆଙ୍କୁ ଦେଖିନାହିଁ କିମ୍ବା ଖୁଡ଼ୀଙ୍କୁ ଦେଖିନାହିଁ । ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ପାଖରୁ ଚିଠି ଆସିଥିଲା ତାଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ ମୁଁ ଭାବୁଥିଲି ତୁମକୁ ଆହ୍ଲାବାଦରେ ଗୁଡ଼ି ଦେବ । କଥା ହେଉଛି ଭିକ୍ଷୁ ନ ଗଲେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ମୋ କାମ ଚଳିବ ନାହିଁ । ତାକୁ ମୁଁ ମାଥରେ ନେଇଯିବି । ତାହେଲେ ତମେ ଦୁହେଁ ମିଶି ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଶୀଘ୍ର କରିଦିଅ । କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ିରେ ଆମେ ଆହ୍ଲାବାଦ ଚାଲିଯିବା । ମୁଁ ବାପାଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖି ଦେଉଛି ସେ ଆହ୍ଲାବାଦ ଆସି ତୁମକୁ ବାନ୍ଦା ନେଇଯିବେ ।”

ସେହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆହ୍ଲାବାଦ ଯିବା କଥା ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଦ୍ଵାରା ଜଣାଇ ଦେଲେ ।

ତୁଳସୀ ଦିନ ସକାଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମହାଶବରରେ ଆହ୍ଲାବାଦର ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ଜେଦେଇଙ୍କ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛି । ଗାଡ଼ିରେ ଜିନିଷପତ୍ର ଲଦି ସମସ୍ତେ ଯାଇଁ ଜେଦେଇଙ୍କ ବଜାରରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦେଖିଲେ ଘରେ ଜେଦେଇ ଏକା ନାହାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବାପା କୁଳପ୍ରସାଦ ବି ଯେଠି ଅଛନ୍ତି । କୁଳପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଏକ ସପ୍ତାହ ଛୁଟି ଯାଏଁ ଆହ୍ଲାବାଦ ଆସିଥିଲେ ।

ଜେଦେଇ ଶ୍ରୀଷ୍ଠ ମେଲେଉଆରେ ପଡ଼ି ଭାରି ଦୁଃଖ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ପୁଅର ସେହି କବରୁଜ ଔଷଧ ଗୁଲିଥିଲା । କୁଳପ୍ରସାଦ ଆସିଲାମାତ୍ରେ କବରୁଜ ଔଷଧ ବଦଳାଇ ଡାକ୍ତର ଔଷଧ ଦେବାରୁ ଦୁଇଦିନ ଭିତରେ ଜର ଗୁଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ବୁକୁଣୀକୁ ଦେଖି ଜେଦେଇ ଆନନ୍ଦରେ ଉଠିଲି ପଡ଼ି କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗା, ତୁ ବୋହୂକୁ ନେଇ ଆସିଲୁ ଭଲ କଲୁ । ମୁଁ ତ ବଳକୁଲ ଏକୃଷ୍ଟିଆ ପଡ଼ି ରହିଥିଲି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦୋହରୁ ପିଲା କୁଆ ଘରଦ୍ଵାର ନେଇ ଏତେ ଜଞ୍ଜାଳ ମୋ ତା’ପକ୍ଷରେ ଆସିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀ କଥା ତ ତାକୁ ବୁଝାଶୁଣା କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ “ଖୁଡ଼ୀ, ତମେ ତାହେଲେ କାନପୁର ଗୁଲି ଯାଉନ କାହିଁକି ?”

ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକ ନିଷ୍ଠୁର ହସରେଖା ଫୁଟି ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, ମଲ୍ ବେଳକୁ ଆଉ କ’ଣ ପ୍ରସାଗ ଗୁଡ଼ି କାନପୁର ଯିବ ? ଏହି ଯିବେଣୀ ତଟରେ ମୋର ଦେହ ପାଉଁଶ ହେବ । ଗାଁର ବର୍ଷ ତ ହେଲଣି, ଆଉ ଉଠୁ ବର୍ଷର କଥା ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଜେଦେଇଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସିଗଲା । “ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମଧ୍ୟ ମୋ ଉପରେ ଭାରି ନାସ୍ତକ, ସେ ଖାଲି ଲଗାଇଛୁ କାନପୁର ଗୁଲ୍ । ଜେଦେବାର ମୁଁ ତାକୁ କହିଲଣି, ଏହି ଆଲହାବାଦରେ ତ ତୋର କାଠ କାରଖାନା ଅଛି, ତୁ ରାଧା ଓ ପିଲପିଲକୁ ଆଣି ଏଠି ରହ । କିନ୍ତୁ କାନପୁରରେ ରାଧାର ବାପ ଘରନା, ସେଇଥିପାଇଁ ସେ ବାପଘର ମୋହ ଗୁଡ଼ି ପାରୁନାହିଁ ।” ଜେଦେଇ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ, ସେ କାନପୁରରେ ରହୁ । ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା, ତାର ବଚ୍ଚତ ହେଉ ।”

ଜେଦେଇଙ୍କ ସ୍ତରରେ ଏକ ଅସାଧାରଣ ବ୍ୟଥା, ନିରାଶା ଓ ଜ୍ୱଳନ ଥିବାର ସମସ୍ତେ ଅନୁଭବ କଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଏଥିରେ ଦୁଃଖ କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ତମେ ଗୁଡ଼ିଲେ ମୁଁ ଆଲହାବାଦ ବଦଳି ହୋଇ ଆସିବି । ହେଲେ ମୋର ତ ସରକାରୀ ଗୁକିରା । ସେଥିରେ ବରବର ବଦଳି ହୁଏ । ଏଠୁ ପୁଣି ଆଉ କୁଆଡ଼େ ବଦଳି ହୋଇଯାଇପାରେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଜେଦେଇଙ୍କର ସବୁ ଦୁଃଖ ଦୂରଗଲା । ସେ ଜ୍ୱାଳ-ପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ବାବା, ତୋର ଏ ସବୁ କରିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ଦିଅର ତ ଅଛନ୍ତି, ମାସକେ ଥରେ ଅଧେ ଆସି ଦେଖି ଯାଉଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ପେନ୍‌ସନ୍ ପାଇବାକୁ ଆଉ ଛ ସାତ ବର୍ଷ ମାସ ବାକି ଅଛି । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହୁଛି ସେ ଆଲହାବାଦ ବଦଳି ହୋଇ ଆସନ୍ତୁ ଓ ଗୁକିରାର ଏଇ ଛ ସାତ ବର୍ଷ ଏଇଠି କଟାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ଏଠିତ ଘର କରିବା ପାଇଁ ସେ ଜମି କଣି ସାରିଛନ୍ତି । ଏହି ନୂଆଘର ଲୁକରଗଡ଼ରେ ହେବଟି ! ତାହେଲେ ସେ ଏଠିକି ଆସି ତାଙ୍କ ନୂଆଘର ଦିଆରି କରିନେବେ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ବାପାଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ି କହିଲେ, “ମୁଁ ପଥରଘନ ଆପଣଙ୍କ ପାଖକୁ ଘରେଲୁରୁ ଚିଠି ଦେଇଛି । କଥା ହେଉଛି ଘିଙ୍ଗି ଦରବାର ସାଜସଜ୍ଜା କମିଟିରେ ମୋତେ ରଖା ଯାଇଛି । ତତ୍ତ୍ୱ ମୋତେ ତନ୍ତ୍ରମାସ ଘିଙ୍ଗିରେ ରହିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଭିକ୍ଷୁକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯାଉଛି । କାରଣ ଭିକ୍ଷୁ ନ ଗଲେ ମୋର ବହୁତ ଅସୁବିଧା ହେବ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଆନନ୍ଦର ଏକ ରେଖା ଝଲୁସି ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଏମିତି କଥା, ତୋଠୁ ତା ହେଲେ ଖୁବ୍ ଭଲ ଖବରଟାଏ ଶୁଣିଲି ଆଜି ।

ସେଇଥିପାଇଁ ତୁ ବୋହୂକୁ ଆଣି ଏଠିକି ଆସିବୁ । ଶୁଣିଲ ଭଉଜ, ତମ ପୁଅ ଦିଲ୍ଲୀ ଦରବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପାଇଁ ଦିଲ୍ଲୀ ଯାଉଛି ।”

ଏ ଝବର ଶୁଣି କ୍ଲାଲ୍‌ହସର ଜେଦେଇ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଖୁସି ହେଲେ । କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ, ମୁଁ ତୁମକୁ କହି ଦେଉଛି, ଏହି ଗଙ୍ଗା ନିଶ୍ଚୟ ଦିନେ କଲେକ୍‌ଟର ହେବ । ବୋହୂତ ଏଠି ମୋ ପାଖରେ ଅନୁତା ମାସେ ରହିବ, ନୋହଲେ ଯମୁନାକୁ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଏଠିକି ପଠାଇଦିଅ ।”

କ୍ଲାଲ୍‌ପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଭଉଜ, ବୋହୂକୁ ବାନ୍ଦା ନେବା ପାଇଁ ମୁଁ କ’ଣ କେବେ କହୁଛି ? ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ତମେ ଲେଖାପଢ଼ା କରେଇଛ । ଆଡ଼ାଚୌଡ଼ାରେ ବାନ୍ଦା କରାଇଛ । ତା ଉପରେ ମୋଠୁ ତମର ଅଧିକାର ବେଶୀ ।”

ତୃତୀୟ ଦିନ କ୍ଲାଲ୍‌ପ୍ରସାଦଙ୍କର କୁଟି ସରିଯିବାରୁ ସେ ବାନ୍ଦା ଚାଲିଗଲେ । ତାଙ୍କର ଯିବାର ଦୁଇଦିନ ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାର ଥିଲା । ଯିବାବେଳେ ସେ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଦକୁଳୁ କହିଲେ, “ଖୁଜୁ, ମୋର ଗୋଟିଏ କଥା କହିବାର ଅଛି ।”

“ହଁ, ହଁ, ତୁ କ’ଣ କହିବୁ ମୁଁ ଜାଣିଛି । ଦିଲ୍ଲୀ ଯିବାପାଇଁ ତୋର ଟଙ୍କା ଦରକାର । କେତେ ଟଙ୍କା ହେଲେ ତୋର କାମ ଚଳିଯିବ ?”

“ଖୁଜୁ, ସେଠି ମୋତେ ଇନ୍ଦି ମାସ ରହିବାପାଇଁ ହେବ । ସମ୍ଭବତଃ ଆଉ ମାସେ ଅଧିକ ଲାଗିଯାଇପାରେ । କେବେ ମୋ ଦରମା ତ ମୋତେ ମିଳିବ ।”

ଜେଦେଇ ତା କଥାକୁ କାଟି ଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ତୋତେ କେତେ ଦରମା ମିଳୁଛି ମୁଁ ଜାଣେ । ତୋର ଆଉ ସବୁ ଯାହା ଝଙ୍କ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଠାରୁ ଶୁଣିଛି । ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଣେ ଦାୟିତ୍ବସଂପନ୍ନ ଅଫିସର; ତେଣୁ ତୋର ବୁଦ୍ଧି ବରୁଣ କାମ କରିବା ଦରକାର ।”

“ହଁ ଖୁଜୁ, ମୁଁ ବୁଝୁଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଭାଇତ ବେଶୀ ଝଙ୍କ କରିବାକୁ ପସନ୍ଦ କରନ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ତ ବଡ଼ ବଡ଼ ରଜା ମହାରଜା ସବୁ ଆସିବେ, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚଳିବାକୁ ହେବ । ସେମାନଙ୍କ ଆଗରେ ତ……।” ଏତିକି କହୁ କହୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବୁଝୁ ହୋଇଗଲେ ।

“ହଁ ବୁଝୁଛି । ତୁ କେଉଁ ରଜାମହାରଜାଙ୍କ ଠାରୁ କମ୍ ଯେ । ଜେଦେଇ ଅତି ଆଦରରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ବୁଲାଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ କହୁଛି ତୋ ଆଗରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ରଜା ମହାରଜା ଗୁଡ଼ା ଗୋଲ୍‌ମପରି ଦିଶିବେ । କହ, କେତେ ଟଙ୍କା ହେଲେ ତୋର କାମ ଚଳିବ । ଦିଲ୍ଲୀରେ ଯାଇ ଜାକଜମକରେ ରହିବୁ, ନିଜ ମନକୁ କେବେ ଛୋଟ କରିବୁ ନାହିଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କା ଦେଲେ କାମ ଚଳିଯିବ ।”

“ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କାରେ ତୋର କି କାମ ଚଳିବ ? ମୁଁ କଣ ତୋତେ ଚିହ୍ନିନାହିଁ ।” ଏହା କହି ଜେଦେଇ ଟେଜେସୁରୁ ଟଙ୍କା ଆଣି ଡେଇଁ ଟଙ୍କା ଦିଶିଲେ, ନୋଟ ଗଙ୍ଗା-ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଇ କହିଲେ, “ତୋର ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ଆଉ ଟଙ୍କା ମାଗିନେବୁ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ମନକୁ କେବେ ଛୋଟ କରିବୁ ନାହିଁ, ବୁଝିଲୁ !”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଶୁଭ୍ରୀ, ତମେ ଏଡ଼େ ଭଲ ଲୋକ; କିନ୍ତୁ ମୋ ଅଭାଗକୁ ତମେ ଝୁରପ କରି ଦେଉଛ । ମୋ ରହୁବାର ଜାମିନ ଜମିନ ଦେଖି ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଭରସା ହେଉଛି ।”

ଜେଦେଇ ବି ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “କୁଡ଼ିଆ ଗୁଡ଼ା, ଭରସାରେ ଜଳନ୍ତୁ ସେ ଶହ-ଗୁଡ଼ା, ଭଲ ହେବ । ତା’ ହତା ରୁ କେଉଁ ରଜାମହାରଜାଙ୍କ ଠାରୁ କମ୍ ଯୋ ହୁଁ, କ’ଣ କହୁଥିଲୁ ତୁ ? ଦିଲ୍ଲୀକୁ ରଜା ମହାରଜା ମରୁ ଆସିବେ । ସୁରାଲାର ଅଲୁଅରେ ଦିଲ୍ଲୀ ମହର ତମକି ଉଠିବ; କିନ୍ତୁ ତୋ ହାତ ତ ଖାଲି, ଆଜ୍ଞା ଟଙ୍କା ଏ ରହୁ”—ଜେଦେଇ ଟେଜେସୁରୁ ଗୋଟାଏ ସୁରାମୁଦ ଆଣି କହିଲେ, “ଜଣେ ରଜା ଏହି ମୁଦଟା ବନ୍ଧା ପକାଇଥିଲେ, ଏଥିରେ ଏଗାର ଚନ୍ଦ୍ର ଧରୁ ଅଛି । ସେ ପାଞ୍ଚହଜାର ଟଙ୍କା ନେଇଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବନ୍ଧକ ଫେରାଇ ନେବାପାଇଁ ସେ ଆଉ ଆସିଲେ ନାହିଁ । ନେ ତୁ ଏ ମୁଦ ପିଛ । ବଡ଼ ବଡ଼ ରଜାଙ୍କ ପାଖରେ ବି ଏମିତି ବଢ଼ିଆ ସୁରା ମୁଦ ନ ଥିବ ।”

ସୁରାମୁଦର ଅଲୁଅରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଆଖି ଝଲସି ଗଲା । ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ସେ ଏଡ଼େ ବଡ଼ ସୁରା ନେବେ ଦେଖି ନ ଥିଲେ, ସାମାନ୍ୟ ନାଲି ରଙ୍ଗ, ଖୁବ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ, ବେଲ୍-ଜିୟୁମ କଟା । ମାସି କରି ଦିଆରି କଲପରି ମୁଦଟା ତାଙ୍କ ଆଙ୍ଗୁଳିକୁ ଠିକ୍ ହୋଇଗଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କୁ କୁଣ୍ଡାଇ ପକାଇ କହିଲେ “ଶୁଭ୍ରୀ, ତମେ ମୋ’ ମାଠାରୁ ବି ବଡ଼ । ମୋ ପାଇଁ କେତେ ମମତା ତମର, କେତେ ସ୍ନେହ ଆଦର ତମଠାରୁ ମୁଁ ପାଇଛି ।” ଏତିକି କହୁ କହୁ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଅଶ୍ରୁ ଆସିଗଲା ।

ଦୁଇ

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ‘ସାର୍’ ଉପାଧି ମିଳିବ ଏକଥା କେହି କେବେ କଲ୍ଲନା କରି ନ ଥିଲେ । ସରକାରୀ ଅଫିସମାନଙ୍କର ଗୁମରେ ପଡ଼ି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଦକ୍ଷିଣ ଦରବାରପାଇଁ ପରାଶ-ହଜାର ଟଙ୍କା ଗୁମା ଦେଇଥିଲେ । ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ବିଦେଶୀ ଲୁଗାପଟା କାରବାରରେ ସେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ବ୍ୟବସାୟୀ; କିନ୍ତୁ ସେତିକିରେ ତାଙ୍କ ମନ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ଥିଲା । ବି.ଏ. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଂରେଜି ଶିକ୍ଷା ପାଇଥିବାରୁ ସରକାରୀ ଅଫିସରେ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ପ୍ରଭାବ ଥିଲା । କାନପୁରରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଲୁଗାକଳା ଓ ଦୁଇଟା ଡେଲ୍‌କଲ ଥିଲା । ସ୍ୱାଛଡ଼ା ଆଲହାବାଦରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କାଠ କାରଖାନା ବି ଥିଲା । ଏତେ ବ୍ୟବସାୟ ଥିବାରୁ ବରାବର ମକଦ୍ଦମାରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହେଉଥିଲା ଓ ସେଥିପାଇଁ ଟଙ୍କାପଇସାରେ ଖେଳ ଖେଳିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ଯେଉଁଠି କୋଟି କୋଟି ଟଙ୍କାର କାରବାର, ସେଠି ପରାଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇ ଅଫିସରମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ନିଜର ଟେକ ରଖିବା ନିଶ୍ଚୟ ଶ୍ରେୟସ୍କର । ଜାନୁଆରୀ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ହାଇକୋର୍ଟରେ ତାଙ୍କର ଦୁଇଟା ବଡ଼ ଅପୀଲ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଡିସେମ୍ବର ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ ଆଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲେ । ୧୯୧୨ ଜାନୁଆରୀ ପହିଲା ଦିନ ‘ସାବୁନପୁର’ କାଗଜରେ ଉପାଧି ପାଇଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ନାମ ତାଲିକାରେ ନିଜ ନାମ ଦେଖି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆନନ୍ଦରେ ଅଧୀର ହୋଇପଡ଼ିଲେ ।

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ସକାଳୁ ଲୋକଙ୍କର ଧାଡ଼ି ଲାଗିଗଲା । ଅନେକ ଜାଗାରୁ ତାରବାଣ୍ଟିମାନ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ଜେଦେଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆରତ ସାର ତାଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ କରାଇ ଆଣିଲେ । ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ ପରେ ଦେବାଦେବୀଙ୍କ ପାଖରେ ଭୋଗରାଗ କରାଗଲା । ସବୁକାମ ସରୁସରୁ ଦୁଇପ୍ରହର ହୋଇଗଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଘରକୁ ଆସି କହିଲେ, “ମା, ପ୍ରଥମ ଗାଡ଼ିରେ ମୋତେ କାନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହେବ, ସେଠି ଅନେକ ଲୋକ ମୋତେ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିବେ । ଏଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ କାନପୁରକୁ ଡାର କରିଦେଇଛି ।” ପୁଣି ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ସେ କହିଲେ, “ଏତେ ବଡ଼ ପଦ ଯେତେବେଳେ ମିଳିଛି, କାନପୁର ମିଲର ସବୁ ମଜୁରୀ ଓ ବଜାରର ସବୁଲୋକ ଆମଘରକୁ ଆସିବେ । ତେଣୁ ତୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ସପ୍ତାହକ ପାଇଁ କାନପୁର ଗୁଲ, ତାପରେ ଫେରିଆସିବୁ ।”

ସେହିନ ସନ୍ଧ୍ୟା ଗାଡ଼ିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଜେଦେଇ କାନପୁର ଚାଲିଗଲେ ।

ଗାଡ଼ି ସନ୍ଧ୍ୟା ନଅଟା ସମୟରେ କାନପୁର ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ଷ୍ଟେସନରେ ବହୁତ ଲୋକ ଜମା ହୋଇଥିଲେ । ସହରର ବଡ଼ ବଡ଼ ନେତାମାନ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କାରଖାନାର ବଡ଼ବଡ଼ ଅଫିସର ଯନ୍ତ୍ର ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ଗାଡ଼ି ରହୁବା ମାତ୍ରେ ଜୟଜୟ ଧ୍ବନିରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ସ୍ବାଗତ କରୁଗଲା ଓ ତାଙ୍କ ନେତୃତ୍ବରେ ଫୁଲମାଳ ଯନ୍ତ୍ର ପିନ୍ଧାଇ ଦିଆଗଲା । ଷ୍ଟେସନ ବାହାରେ ଲୋକମାନେ ପ୍ରୋସେସନ ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲେ । ବ୍ୟାଣ୍ଟବାଳା, ଗ୍ୟାସ ଲାଇଟ ଓ ପରୁଶଟା ବଡ଼ ବଡ଼ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଲୁହନ ହୋଇ ରହିଥିଲେ । ଜେଦେଇ ଗୋଟାଏ ସ୍ବାୟତ୍ତ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସି ଆଗରେ ଘରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମୁଲରେ ସଜା ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସାଇ ଷ୍ଟେସନଠାରୁ ପ୍ରୋସେସନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

ରାଧା ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଦକୁଳେ ପ୍ରଣାମ କରି ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲେ । ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାରେ ବହୁତ ଲୋକ ଜମା ହୋଇଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଘରର ସ୍ୱୀଲୋକମାନେ ମଧ୍ୟ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ଚାକରବାକରମାନେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଏଣେତେଣେ ଯା ଦୌଡ଼ କରାଇଥିଲେ । ରାଧା ବଦଲକୁ କହିଲେ, “ଦେଖ ବଦଲୁ, ମା’ଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁଗଣରେ ପ୍ରାୟଦେବ ଓ ତାଙ୍କ ଖବର ବୁଝାବୁଝି କରିବାପାଇଁ ଭଗେସିକୁ ସେଠାରେ ରଖିଦେ ।” ତାହାପରେ ସେ ଶାଶୁଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ସ୍ବାଙ୍କ କାରଖାନା ଓ ଘୋଡ଼ାକାନର ଲୋକମାନେ ଆମ ଜୀବନ ଖାଇପାରିଲେଣି । ପ୍ରୋସେସନ ବାହାର କରିବାପାଇଁ ବାରମ୍ବାର ଲାଗାଇଲେ । ତେଣୁ ଆଜି କ’ଣ କରିବି, ଶେଷରେ ହିଁ କରିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିଲା । ଆଜି ସମସ୍ତଙ୍କର ଏଇଠି ଭେଜନ । ପ୍ରାୟ ତିନିଶହ ଚାରିଶହ ଲୋକ ଖାଇବେ । ମୋତେ ଏ ଯବୁ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ । ପ୍ରୋସେସନ-ବାଲା କେତେବେଳେ ପହଞ୍ଚିବେ କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ନାହିଁ । କିଏ ଜାଣେ ରାତିଅଧ ବି ହୋଇଯାଇପାରେ । ତମେ ଟିକିଏ ଖାଇଦେଇ ବିଶ୍ରାମ କର । କେତେବେଳେଯାଏ ଆଉ ତେଲିବ ?”

ଜେଦେଇ ଉଦାସ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେହି ରାଧାକୁ ଚାହିଁଲେ—ଯେଉଁ ରାଧା ତାଙ୍କ ପୁଅକୁ ତାଙ୍କଠାରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଇ ଏବେ ଘରର ମାଲିନ ହୋଇବସିଛି । ଜେଦେଇ ଏକ ସାରା ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଲୁ ବୋହୂ, ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଭଲକରି ଖାଇବା ପିଇବାକୁ ଦେବ, ଯେମିତି ମୋ ପୁଅକୁ ସମସ୍ତେ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିବେ । ମୋତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭେଜନାହିଁ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବହୁତ ଥକି ପଡ଼ିଛି । ଦୁଧ ଟିକିଏ ପିଇ ଶୋଇଯିବ ।”

ରାଧା ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ମା, କିଛି ମିଠେଇ ଖାଇବାକୁ ହେବ । ଭୋଜିଭାତ ବସନ୍ତରେ ତମେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରୁହ । ଭୋଜିଭାତ ଓ ପ୍ରୋପେସନ ଇତ୍ୟାଦି ଏଠାକାର ନିତିଦିନିଆ କଥା, ବୁଦ୍ଧି ଓ ସାହସ ନ ଥିଲେ ମୁଁ କ’ଣ ରଜାଘର ପରି ଏତେ ବଡ଼ ଧନୀ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଥାନ୍ତି !” ତାପରେ ସେ ଚାକରକୁ କହିଲେ, “ସା’ କିଛି ମିଠେଇ ଓ ଗିଲସେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ନେଇ ଆ, ଆଉ ଦେଖ, ତମ୍ଭା ମାଠିଆରେ ମା’ଙ୍କ ବଖରାରେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ରଖିଦେବୁ ।”

ଅଳ୍ପ କିଛି ଜଳଖିଆ ଖାଇଦେଇ ଜେଦେଇ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ନିଜ ବଖରାକୁ ଚାଲିଗଲେ । ତାଙ୍କୁ ରହିବାପାଇଁ ତିନିମହଲ ଉପରେ ଘର ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଘରଟାଏ, ବେଶ୍ ସାଜସଜା ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଭରୋସୀ ଆଗରୁ ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚି ବଛଣାପତ୍ର ସଜାଡ଼ି ଦେଇଥିଲା, ଜେଦେଇ ବଛଣାରେ ପଡ଼ିଯିବା ମାତ୍ରେ ଭରୋସୀ ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଘଷିଦେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲା । ଜେଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଲେ ରହ, ମୁଁ ଏତେ ଥକି ଯାଇନାହିଁ । ତୁ ଯା ବୋହୂକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବୁ ।”

ତହିଁଆଡ଼ଠିନ ଜେଦେଇ ସ୍ନାନ ପୂଜା ସାରି ତଳମହଲକୁ ଓହ୍ଲାଇଲେବୋଲି ଘରେ ଗହଳ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିଲାମାନେ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଦେଖିଗଲେ ଓ ସେ ସେମାନଙ୍କ ଯାଙ୍ଗରେ ସମୟ କଟାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଜେଦେଇ ଦେଖିଲେ ସେଠି ରାଧାର ବାପଘରର ଓ ତାଙ୍କ ଜ୍ଞାତ କୁଟୁମ୍ବର ବହୁତ ଲୋକ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଜେଦେଇଙ୍କ ଭାଇଙ୍କ ପରିବାରର କେହି ନ ଥିଲେ । ସୁବଧା ଦେଖି ଜେଦେଇ ରାଧାକୁ ପଚାରିଲେ, “ବୋହୂ, ବୁଦ୍ଧି ଓ ମୁନୁକୁ ତାଙ୍କ ନ ଥିଲ କି ? ସେମାନେ କେହିତ ଏଠି ଦେଖାଯାଉ ନାହାନ୍ତି ।”

ବୁଦ୍ଧିଲଲ ଓ ମୁନୁଲଲ ଜେଦେଇଙ୍କ ଭାଇଙ୍କର ଦୁଇ ପୁଅ । ସେମାନେ କାନିପୁରରେ ଖୁବ୍ ଭଲ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଗଲା କେତେବର୍ଷ ହେଲା ସେମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଜେଦେଇଙ୍କ ଭାଇ ସୁଖୁଲଲଙ୍କ ଘରେ ରହି ପାଠ ପଢ଼ୁଥିଲେ ଓ ସୁଖୁଲଲ ଭଣଜା ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆପଣା ପୁଅଠାରୁ ବଳି ସେମ୍ବୁ କରୁଥିଲେ । ସୁଖୁଲଲଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ହେବା ବେଳକୁ ବୁଦ୍ଧିଲଲକୁ ଅଠର ବର୍ଷ ଓ ମୁନୁଲଲକୁ ପନ୍ଦର ବର୍ଷ ହୋଇଥିଲା । ସୁଖୁଲଲ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ହାତରେ ସମର୍ପି ଦେଇ ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ନେଇଥିଲେ ।

ଲୋକଙ୍କର ଧାରଣାଥିଲା ଯେ ସୁଖୁଲଲଙ୍କ ପାଖରେ ନଗଦ କୋଡ଼ିଏ ପନ୍ଦର ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଥିବ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସବୁ ହସାବ କିତାବ କରି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ପାଉଁଶାପତ୍ର ଦେବାପରେ ନଗଦ ମାତ୍ର ସତର ହଜାର ଟଙ୍କା ବଳିଲା । ସୁଖୁଲଲଙ୍କ

ମଣିବାର ବର୍ଷକ ଭିତରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କାନପୁରରେ ଗୋଟାଏ ଚନ୍ଦ୍ରକଳ ଓ ଗୋଟାଏ ତେଲକଳ ବସାଇଲେ । ଏହି ବସ୍ତ୍ରସୁନେଇ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବଙ୍କ ଭିତରେ ବହୁତ ଫୁସଫୁସ ଗୁଲିଲ ଓ ସୁଖୁଲୁଲୁଙ୍କ ଲୋ ଗିରିଧାରୀଲ ଏହି ଦୁଇ ପିଲାଙ୍କ ପକ୍ଷରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ନାଁରେ ଏକ ମକଦ୍ଦମା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ । ଦୁଇବର୍ଷ ମକଦ୍ଦମା ଚାଲି ଓ ସେଥିରେ ବୁଢ଼ଲୁଲ ଓ ମୁନୁଲୁଲଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଆହୁରି ଖରାପ ହେଲା । ଗିରିଧାରୀଲ ମକଦ୍ଦମାରେ ହାରିଯିବାର ଦେଖି ଏକ ପ୍ରକାର ମିଳାମିଶା କରିଦେଲେ । ଏହି ମକଦ୍ଦମା ଗଣ୍ଡଗୋଳରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାୟ ଲକ୍ଷେଟଙ୍କା ଲାଭ ହୋଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ସୁଖୁ-ବୁଢ଼ଲୁଙ୍କର ଫାର୍ମର ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା କରଜ ହୋଇଗଲା ।

ଏହି ବସ୍ତ୍ରସୁରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ଗୁଲବାଜି କରିଥିଲେ ଜେଦେଇ ତାହା ଜାଣିଥିଲେ । ତାହା ଯେ ଆହୁରି ବ ଜାଣିଥିଲେ ସେ ଗିରିଧାରୀଲଙ୍କୁ ନଗଦ ପରୁଣ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇ ମକଦ୍ଦମା ଫାଇସଲ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ବସ୍ତ୍ରସୁରେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କର ପକ୍ଷ ନେଇ ଜେଦେଇ ଥରେ ଅଧେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ସହୃଦ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଧା ତାହା କରାଇ ଦେଇ ନ ଥିଲେ । ଜେଦେଇ ସେ କାନପୁରରେ ରହୁ ନ ଥିଲେ ଏହା ତାର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କାରଣ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଜେଦେଇ ନିଜ ବାପ ଘରକୁ ଗଲେ ଓ ସେଠାକାର ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ସୁମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ବଡ଼ଘର ଦୁଇଭାଗ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ତା' ମଝିରେ ଗୋଟାଏ ପାତ୍ରସ୍ତ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ଜେଦେଇଙ୍କ ଭଉଜ ଅବଶ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସାଗତ କଲେ; କିନ୍ତୁ ସେଥିରେ କୌଣସି ସହୃଦୟତା କିମ୍ବା ମମତା ନ ଥିଲା ।

ଜେଦେଇ ଦେଖିଲେ ଘରେ କଳି କଳିଆର ଏକ ଭୟଙ୍କର ବାତାବରଣ ଲାଗି-ରହିଛି । ବୁଢ଼ଲୁଲ ଓ ମୁନୁଲୁଲ ଦୁଇଭାଗରେ ବାଣ୍ଟି ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ସେଇଠି ସେ ଜାଣିଲେ ଯେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଲାଗା କଳରେ ଦଲଲି ମୁନୁଲୁଲଙ୍କୁ ମିଳିଥିଲା ଏବଂ ବୁଢ଼ଲୁଲ ଓ ତାଙ୍କ ମା' ଏହି ବସ୍ତ୍ରସୁରେ ଆପଣି ଉଠାଇଥିଲେ । ମାଲିମକଦ୍ଦମାରେ ପଡ଼ି ସୁଖୁଲୁଲ-ବୁଢ଼ଲୁଲ ଫାର୍ମର ଅବସ୍ଥା ବହୁତ ଖରାପ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ମୁନୁଲୁଲ ସେଥିରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ମୁନୁଲୁଲକୁ ଦଲଲି କାମରୁ ମାସକୁ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ମିଳୁ ଥିବାରୁ ସେ ନିଜ ଭାଇଠାରୁ ଓ ସୁଖୁଲୁଲ-ବୁଢ଼ଲୁଲ ଫାର୍ମରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ଜେଦେଇ ନିଜ ବାପଘରେ ଦୁଇଦିନ ଘଣ୍ଟା ରହି ଭୟଙ୍କର ଚିନ୍ତା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ତାଙ୍କୁ ଏପରି ରୁକ୍ଷଶ୍ୱାସ ଲାଗିଲା ଯେ ସେ ସାଥୀଶ୍ରୀ ନିଜ ପୁଅ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ସେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଟାଳ ବସିଛନ୍ତି । ସେ

ମାଙ୍କୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଆସିଲଟି ! ଏବେ ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ମନଦମା ଲଢ଼ୁଛନ୍ତି । ମୁଁ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ ଦେବାକୁ କହିବାରୁ ବୁଦ୍ଧି ସେଥିରେ ବିଚିତ୍ର ଗଲୁ ଓ ମାଛି ତ ସହଜେ ଶଯ୍ୟା ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ହଁ, ମୁନୁଲ୍ଲ ମୋ'ଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନେଲା ଓ ସେହି ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଁ ଅନ୍ୟମାନେ ତାର ଶଯ୍ୟା ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି ।”

ଜେଦେଇ ସ୍ୱାର ଖୁବ୍ କଢ଼ା ଉତ୍ତର ଦେଇ ପାରିଆନ୍ତେ; କିନ୍ତୁ ଏକ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ଏସବୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଲୀଳା, ଏଥିରେ ମଣିଷର କ'ଣ ହାତ ଅଛି ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଶୁଣିଥିଲେ ସବୁଥର ପରି ଜେଦେଇ ବୋଧହୁଏ ନିଜ ପୁରୁଷଙ୍କ ପକ୍ଷ ନେଇ କଢ଼ାକଢ଼ି କିଛି କହିବେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ହେଲା ନାହିଁ । ତାହାପରେ ସେ କହିଲେ, “ମା, ମୁଁ ମୋର ଆଲହାବାଦ କାଠ କାରଖାନା ବନ୍ଦ ଦେଉଛି । ସେଥିରେ ମୋତେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷେ ଟଙ୍କା ଲାଭ ମିଳିବ ।”

ଜେଦେଇ ତମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “କାହିଁକି ବନ୍ଦ ? କାଠ କାରଖାନା ତ ଭଲ ଚାଲୁଛି ।”

“ହଁ ଚାଲୁଛିତ, ନ ହେଲେ ଅନ୍ୟ ଲୋକ ଲକ୍ଷେଟଙ୍କା ଦେଇ ନଥାନ୍ତେ, କାହିଁକି ? କିନ୍ତୁ କାନପୁରରେ ରହି ମୁଁ ଏହି ବ୍ୟବସାୟ ଦେଖି ପାରିବ ନାହିଁ । ଟଙ୍କାଗୁଡ଼ା ଚୁଆରେ ପଡ଼ି ରହିଛି । ମୁଁ ଏଠାରେ ଆଉ ଗୋଟାଏ ଲୁଗାକଳ ଚଳାଇବି । କାଠ କାରଖାନା ଟଙ୍କାରେ ଆଉ କିଛି ଟଙ୍କା ମିଶାଇ ଦେଲେ ଏହି ସ୍ୱତ୍ୱାକଳ ହୋଇଯିବ । କାନପୁରରେ ରହିଥିବାରୁ ମୁଁ ସ୍ୱାକ୍ଷର ଭଲରେ ଚଳାଇ ପାରିବି ।”

ଜେଦେଇ ଡରି ଡରି ପଚାରିଲେ, “ଆଉ ସେ ଆଲହାବାଦ ଘରଟା କ'ଣ ବନ୍ଦ ଦେଉ ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ମା, ଆଲହାବାଦ ଘରଟା ତ ଡୋର । ପୁଣି ଆଲହାବାଦ ରାଜ୍ୟର ରାଜଧାନୀ । ସେଠି ହାଇକୋର୍ଟ ଅଛି । ମାଲିମକଦ୍ଦମା ତ ସେଠି ସବୁବେଳେ ଲାଗିଛି ଓ ସେହି ମକଦ୍ଦମା ପାଇଁ ଯିବାଆସିବା କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।”

ଜେଦେଇଙ୍କଠାରେ ଜୀବନ ପଶିଲା ପରି ଲାଗିଲା । ସେ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ ରହିଯାଇ କହିଲେ, “ସେ ତ ଠିକ୍ କଥା ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କିନ୍ତୁ ଏବେ ତ ଡୋର ଆଲହାବାଦ ଯିବା ଆସିବା ମୋଟେ ନାହିଁ । ମୋତେ ଏକୂଟିଆ ରହିବା ପାଇଁ ପଡ଼ୁଛି । କଥା କ'ଣ ମୁଁ କିଛି ବୁଝି ପାରୁନାହିଁ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ତୋତେ ଏତେ କହିଲି ତୁ କାନପୁରରେ ଆସି ରହ ।

କିନ୍ତୁ ତୁ ମୋ କଥା ମୋଟେ ବୁଝିଲୁ ନାହିଁ । କାନପୁରରେ ତ ଗଙ୍ଗାଜୀ ଅଛନ୍ତି । ତା'ହେଲେ ଆଲହାବାଦରେ ରହିବା କ'ଣ ଦରକାର ? ତୁ ଯଦି ଭବିଷ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ତୀର୍ଥ, ତାହେଲେ ତୋ ନାଁରେ ସେଠି ଧର୍ମଶାଳା ତୋଳାଇ ଦେବ ।”

ଜେଦେଇ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ମଲ୍ଲପରେ ଧର୍ମଶାଳା ତୋଳିବୁ……”

ରାଧା ଚମକ ପଡ଼ି କହିଲା, “ମା’ ସେଠି ଏକୂଟିଆ ଅଛନ୍ତି କହିବା ଅର୍ଥ କ’ଣ ? ଗୁଜର ବାକର, ଗାଡ଼ି ଘୋଡ଼ା ସବୁତ ଅଛନ୍ତି, ଶେରବତ୍ତ ବଙ୍ଗଳା ଅଛି । ଖର୍ଚ୍ଚସ୍ଥାନ, ହି ବେଣୀ, ଆମେ ଚଲେ ଆସିଲେ ସେଠି ରହୁଛୁ । ମା’ ଯଦି କାନପୁରରେ ଆସି ରହିବାକୁ ରାଜି ନ ହୁଅନ୍ତି ତେବେ ସେଥରେ ଆପଣି କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜେଦେଇ ରାଧାକୁ ଏକ ଉଦାସ କୃତଜ୍ଞତାଭାବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁଲେ । ତାଙ୍କୁ ସ୍ମୃତି ଜଣାଗଲା କାନପୁର ଘରର ମାଲିକ ରାଧା, ସେ ନିଜେ ନୁହନ୍ତି । ଜେଦେଇଙ୍କର କାନପୁରରେ ରହିବାର ଅର୍ଥ ରାଧାର ଅଧୀନରେ ରହିବା । ତାଛଡ଼ା ଘରେ ସବୁବେଳେ କଳି । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ବୋହୂତ ଠିକ୍ କହୁଛି । ସେଠିତ ବହୁତ ଗୁଜର ବାକର ଅଛନ୍ତି । ମୁଁ ସେଠି ଭଲ ଅଛି । ତାଛଡ଼ା ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋହମାୟା ପୁଅ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ କରିବା କଥା । କିଏ ଜାଣେ କେତେବେଳେ ସେ ପାଖକୁ ନେବେ । ମୁଁ ସେହି ଆଲହାବାଦରେ ରହି ପୁରା କରିବି । ତୋର କେମିତି ବଡ଼ିତ ହେବ ଓ ତୁ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ହେବୁ ସେହି ପ୍ରାର୍ଥନା ମୁଁ କରିବି ।”

ଜେଦେଇ କାନପୁରରେ ସମ୍ଭାଷଣ ରହି ଆଲହାବାଦ ଫେରିଗଲେ । ମାଘମେଲା ଆସି ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲା ।

ଚିନ୍ତା

ତାଙ୍କ ଦରବାରରୁ ଗଂଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ପିଲାପିଲି ନେଇ ବରେଲୀରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ସେଠାରେ ଭାରି ଚାନ୍ଦଲ ଲାଗିଥିଲା । ସେଠି ଆର୍ଯ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଥମ ଅଧିବେଶନ ବଡ଼ ଧୂମଧାମରେ ଚାଲିଥିଲା । ପାରେଡ଼ ପଡ଼ିଆରେ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ଗୁମ୍ଫାଆ ଟଣା ଯାଇଥିଲା ଓ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଖେଳ କରାଯିବା ଲାଗିଥିଲା । ସବୁଆଡ଼ୁ ବହୁତ ଭଲ ଭଲ ଭଜନମଣ୍ଡଳୀ ଆସିଥିଲେ । ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜର ଉପଦେଷ୍ଟା ସ୍ବାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଏଥିରେ ବହୁତ ଜୋର-ସୋରରେ ଲାଗିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଭାଷଣରେ ସେ ଖାଲି ଅଗ୍ନି ବର୍ଷା କରୁଥିଲେ । ସେ ଅନ୍ୟ

ଧର୍ମର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ କରୁଥିଲେ । ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀ ତାଙ୍କର ଏହି ଆହ୍ୱାନକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେଇଥିଲେ ।

ତୃତୀୟ ଦିନ ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀ ଓ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କର ଧର୍ମବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା ।

ପେଣ୍ଡାଲରେ ବହୁତ ଲୋକ ଭିଡ଼ ହୋଇଥିଲା, ଅନେକ ପୋଲିସ୍ ମଧ୍ୟ ଆସି ରହିଥିଲେ । ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ଥିଲେ ଶାସ୍ତ୍ରାର୍ଥର ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ । ସେଦିନ ତାଙ୍କ ଘରେ କେତେକ ଅତିଥି ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରୁ ସଭାକୁ ଆସିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଡେଇଁ ଦେଲେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଆସିଲାମାତ୍ରେ ମଞ୍ଚା ଉପରକୁ ଉଠିଗଲେ । ସେଠି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମାରିକାଫର ଅଲ୍ଲୀ, ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦାସ ଓ ମିଷ୍ଟର ଡେଭିଡ଼୍ ମଧ୍ୟ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ବାକି ଛ' ସାତଟା ଚଉକି ଟାଲି ପଡ଼ିଥିଲା । ବଡ଼ ମଞ୍ଚ ଆଗରେ ଜଣେ ଲୋକ ବସିଲୁକି ଅତି କେତେକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ମଞ୍ଚ ଦିଆରି ହୋଇଥିଲା । ସେଥିରୁ ମଝି ମଞ୍ଚରେ ବସିଥିଲେ ସ୍ୱାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଓ ତାଙ୍କ ଡାହାଣ ପାଖରେ ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀ ଓ ବାମ ପାଖରେ ଫାଦର ମସୀହ ।

ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ଉଠି ଶାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନର ନିୟମ ବୁଝାଇଲେ । ପ୍ରଥମେ ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବେ ଓ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ତାହାର ଉତ୍ତର ଦେବେ । ଯଦି ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ସେହି ଉତ୍ତରରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୁଅନ୍ତି, ତାହେଲେ ପ୍ରଶ୍ନ ବସ୍ତୁରେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଭୃତିରପାଇଁ ଉଭୟ ପକ୍ଷକୁ ପୁରୋଗ ଦିଆଯିବ । ଏହାପରେ ଏହି କ୍ରମରେ ଫାଦର ମସୀହ ସ୍ୱାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବେ । ସ୍ୱାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଉତ୍ତର ଦେଇଯାନ୍ତିବା ପରେ ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀଙ୍କ ଉପରେ ଉତ୍ତର ଦେବାର ଦାୟିତ୍ୱ ରହିବ । ଏହି କ୍ରମ ଗ୍ରହଣ ଓ ଶେଷରେ ଉତ୍ତର ଦେବେ ମସୀହ ।

ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟରଙ୍କ ଏହି ଘୋଷଣାପରେ ପେଣ୍ଡାଲରେ ସମସ୍ତେ ଏକପ୍ରକାର ନାରିବ ହୋଇଗଲେ । ସ୍ୱାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ପଦାସନରେ ବସି ସେତେବେଳେ ଓଁ କାର ଉଚ୍ଚାରଣ କଲେ ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ସହଧର୍ମୀମାନେ ଆନନ୍ଦରେ ଧ୍ବନି ଦେଲେ । ଅଲ୍ଲାମା ବହୁଶୀ ତଳଥରେ ଆଉଜି ବସିଥାନ୍ତି ଓ ହାତରେ ମାଳା ଧରିଥାନ୍ତି । ଆଖି ତାଙ୍କର ବନ୍ଦଥାଏ ଓ ହାତରେ ଥିବା ମାଳାକୁ ବଡ଼ ଜୋରରେ ଗଢ଼ାଉଥାନ୍ତି । ହଠାତ୍ ସେ ଚମକି ଉଠି ଆଖି ଖୋଲିଦେଲେ । ଆଖି ଦୁଇଟା ତାଙ୍କର ନିଆଁ ପରି ଜଳୁଥାଏ । ସେ ଦୁଇ ଆଖିରେ ଭରି ଦେଇ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, “ଅଲ୍ଲାଙ୍କର ହୁକୁମ ଓ ରସୁଲଙ୍କ ଦୟା । ହେ ଲକ୍ଷ୍ମି ତମ୍ଭଣ୍ଡ ସ୍ୱାମୀ; ମୋତେ କେବଳ ଏତିକି କହ, ତମେ କେବଳ ମୁଣ୍ଡ ଲଣ୍ଡା ହୋଇନାହୁଁ, ନିଶଦାଢ଼ି ସବୁ ବି ସଫା କରିଦେଇଛ । ତୁମର ପରମାତ୍ମା ତୁମ ମୁଣ୍ଡରେ ଓ ମୁହଁରେ ବାଲର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତୁମେ ମୁଣ୍ଡର ବାଲ, ନିଶ, ଦାଢ଼ି, ସବୁ

କାଟିଦେଇ ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଗୁହଁ ଯେ ତୁମେ ତୁମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ବୁଦ୍ଧିମାନ ? ସେ ତୁମକୁ ନିଶ, ଦାଢ଼ି, ବାଳ ଦେଇ ନିର୍ବୋଧତା କରିଛନ୍ତି ? ତୁମେ ତୁମର ଏହି ଅସୁବିଧା ଦେଖାଇ ତୁମ ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ନିର୍ବୋଧତା ପ୍ରକାଶ କରୁଛ । ହେ ଲକ୍ଷ୍ମି ତ ମସ୍ତକ ସ୍ଥାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ, ନିଜର ଅସୁବିଧାଦ୍ୱାରା ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ନିର୍ବୋଧତାକୁ ଏହିପରି ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା କେବଳ ନିର୍ବୋଧତା ନୁହେଁ ବରଂ ଖୁବ୍ ଧୃଷ୍ଟତାର ପ୍ରମାଣ ।

ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ବହୁତ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ କଲେକଟରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ହଜୁର, ଇଏ ତ ପ୍ରଶ୍ନ ନୁହେଁ; ଇଏ ଏକପ୍ରକାର ଗାଳିଗୁଲଜ ।”

ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ମୁରୁକିହସା ଦେଇ ମୀରଜାଫର ଅଲ୍ଲୀଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ମୀର, ତୁମର ଏଥିରେ ମତ କ’ଣ ?”

“ହଜୁର ତ ମୁନ୍‌ସଫ, ସମାଧାନ କରିବା କଥା ହଜୁରଙ୍କ ହାତରେ । ହଁ, ପ୍ରଶ୍ନର ଢଙ୍ଗ ଟିକିଏ ଭୁଲ୍ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଶ୍ନ ତ ଏମିତି କିଛି ଖରପ ନୁହେଁ ଯେ ସେଥିପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ, ମୋତେ ଅର୍ଥାତ୍ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦୋଷୀ କରାଯିବ !”

ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ବର୍ତ୍ତମାନ ଡେଭିଡ୍ ଜନାଥନଙ୍କୁ ଗୁହଁ ପଚାରିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଡେଭିଡ୍, ଆପଣ ଏ ବିଷୟରେ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ?”

ଜନାଥନ ଡେଭିଡ୍ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜବାବ୍ ଦେଲେ “ଏଭଳି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ମୂଳରୁ ମନା କରିଦେବା ଉଚିତ । ଇଏ ବଡ଼ ଅବାନ୍ତର ପ୍ରଶ୍ନ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ମତ ପଚାରିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ପ୍ରଶ୍ନ ତ ଠିକ୍, ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିବାର ଢଙ୍ଗ ବି ଠିକ୍ ।”

କିଛି ସମୟ ଚିନ୍ତା କଲପରେ ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର କହିଲେ, “ଯଦିଓ ପ୍ରଶ୍ନର ଢଙ୍ଗ ଆମକୁ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ, ତଥାପି ପ୍ରଶ୍ନ ଖୁବ୍ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯେହେତୁ ଅଲ୍ଲାମ ବହାଣୀ ଗାଳି ଛଳରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରିଛନ୍ତି, ତେଣୁ ଯେହେତୁ ଗାଳିଛଳରେ ଜବାବ ଦେବାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କର ଅଛି ।”

ଏହି ନ୍ୟାୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚିତ ସମାଧାନ ଶୁଣି ସଭାରେ ତାଳି ଦର୍ପା ହୋଇଗଲା ।

ସ୍ଥାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜବାବ୍ ଆରମ୍ଭ କଲେ, “ମହର୍ଷି ଦୟାନନ୍ଦଙ୍କର ଜୟ ହେଉ । ଆମ ଧର୍ମ ଅନୁସାରେ ଏହି ସଂସାରରେ ତିନୋଟି ମୌଳିକ ତତ୍ତ୍ୱ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛନ୍ତି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ଆତ୍ମା, ପରମାତ୍ମା ଓ ପ୍ରକୃତ । ହେ ଅଲ୍ଲାମାବାଲା ବହାଣୀ, ମୋର ଶରୀର ପ୍ରକୃତିର ଏକ ଅଂଶ, ମୋର ପ୍ରାଣ ଆତ୍ମାର ଏକ ଅଂଶ । ପରମାତ୍ମା ଏହି ଆତ୍ମା ଓ ପ୍ରକୃତିର ଅଧିକାରୀ, ପରମାତ୍ମା, ଆତ୍ମା ଓ ପ୍ରକୃତିର ଜନ୍ମଦାତା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଜ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ସେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେଇଛନ୍ତି ।

ହେ ଅଲ୍ଲାମା ବହାଣୀ, ତମ ପ୍ରଶ୍ନ ଏକପ୍ରକାର ତ୍ରାମା । ପ୍ରକୃତ ଯଦି ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ନ ହୋଇଥାନ୍ତା, ମନେରଖ, ତମର ଜାମା, ପ୍ୟାଣ୍ଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତିଆରି ହୋଇ ପାରୁ ନ ଥାନ୍ତା । ପ୍ରକୃତ ଜଙ୍ଗଲ ସୃଷ୍ଟି କରେ, ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଉଦ୍ୟାନ । ପ୍ରକୃତ ବରଫ ପକାଏ ଓ ଥଣ୍ଡା ହାଏ । ତଳଏ ବୋଲି ସିନା ମଣିଷ ଘର ତିଆରି କରେ, ରେଜେକ୍ଟ କମ୍ପଲ ଆଦି ଘୋଡ଼ା ହୁଏ । ଆମର ଆତ୍ମା ଏହି ପ୍ରକୃତକୁ ସୃଷ୍ଟି କରେ ଓ ସଂସ୍କୃତ କରେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ଉତ୍ତର ଶୁଣ । ମୁଁ ଯେ ମୋର ବାଲି, ନିଶ, ଦାଢ଼ି କାଟି ଦେଇଛି ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତିର ଏହି ଜାଲରେ ପଡ଼ି ମୁଣ୍ଡରେ ଡେଲ ଲଗାଇ ବାଲି କୁଣ୍ଡାଇବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏସବୁ ଭୁଲିଗଲେ ମୋର ଆତ୍ମା ପରମାତ୍ମାରେ ମନ ଦେଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ହେ ଅଲ୍ଲାମା, ତୋର ଖୋଦା ବଣ, ପାହାଡ଼, ବାଘ, ବଲୁଆ, ଘୁସୁରି, ସାପ ଇତ୍ୟାଦି ନିତାନ୍ତ ନୀଚ ପଦାର୍ଥ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ଏସବୁ ତିଆରି କରି ସାରି ରୁମକୁ ତିଆରି କରି ରୁମ ଖୋଦା ଯେଉଁ ନିବୋଧତା ଦେଖାଇଛନ୍ତି ତାର କୌଣସି ପଟାନ୍ତର ନାହିଁ । ଖୋଦାଙ୍କୁ ମୂର୍ଖ କହିବା ତ ଭୁଲ, କିନ୍ତୁ ସବୁ ମୂର୍ଖତା ଅଲ୍ଲାମା ତମ ନିଜର ।”

ସ୍ବାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଶୁଣି ଗୋଟାଏ ପକ୍ଷରୁ ତାଲି ବର୍ଷା ହୋଇଗଲା ଓ ଅନ୍ୟପକ୍ଷରୁ ଗାଲି ବର୍ଷା ହୋଇଗଲା । “ମାର ସ୍ବାକୁ—ଏ ବ୍ୟସ୍ତୀ; ଖୋଦାଙ୍କୁ ଏ ବିଦ୍ରୁଷକ କହୁଛି ।” ପ୍ରେଟର ଉଠିପଡ଼ି ଏ ଗଣ୍ଡଗୋଳକୁ ଶାନ୍ତ କରି କହିଲେ, “ଯେମିତି ପ୍ରଶ୍ନକୁ ସେମିତି ଉତ୍ତର । ମାଡ଼ପିଟ୍ କଥା କହିଲେ ଆରେଷ୍ଟ କରି ନିଆଯିବ । ଯୋଲିୟ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନରେ ସ୍ବାମୀଙ୍କୁ ନମ୍ବର ମିଳିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଫାଦର ମହାନ୍ତ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିବେ ।”

ଫାଦର ରାମଲକ୍ଷ୍ମୀ ତୌକରେ ବସି ସବୁକଥା ସାବଧାନରେ ଦେଖୁଥିଲେ ଓ ଶୁଣୁଥିଲେ । ମିଶ୍ଟର ପ୍ରେଟରଙ୍କ ଆଦେଶ ପାଇବା ମାତ୍ରେ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହେଲେ । ସେ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ ଇଂରାଜୀରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ, “ହେ ପିତା, ଏହି ଦୁନିଆ ଲୋକଙ୍କୁ ରୁମର ଶକ୍ତି ବୁଝାଇ ଦେବାପାଇଁ ରୁମେ ମୋତେ ଶକ୍ତି ଦିଅ ।” ତାପରେ ସେ ପୁଣି ସ୍ବାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ ।

ସ୍ବାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ନିଜ ବିଳମ୍ବରେ ଏମିତି ଉଲ୍ଲସିତ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ ବାଘ ଛେଳିକୁ ଚାହିଁଲପରି ସେ ଫାଦର ମହାନ୍ତଙ୍କୁ ଚାହିଁଲେ । ଫାଦର ମହାନ୍ତ ପଚାରିଲେ, “ସ୍ବାମୀଜୀ, ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜରେ ମୂର୍ତ୍ତିପୂଜା ମନା, ମନ୍ଦିରଯିବା ମନା ବୋଲି ଯାହା କୁହା-ଯାଇଛି ତାହା କ’ଣ ସତ୍ୟ ? ସନ୍ନ୍ୟାସ ହୃଦୟ ଯଜ୍ଞ କରିବାର ଯେଉଁ ବିଧି ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି ତାହା କ’ଣ ଠିକ୍ ?”

ସ୍ବାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ କହିଲେ, “ପାଦର ସାହେବ, ପରମାତ୍ମା ନିରାକାର ଅଟନ୍ତି ।

ଆପଣଙ୍କ ଶ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମରେ ତ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି । ପରମାତ୍ମା ସର୍ବଦା ଅଛନ୍ତି । ତେଣୁ ମନ୍ଦିର, ମସଜିଦ୍, ଗୀର୍ଜା ସବୁ ରୂପ । ଆମ ମୁନିରୂପିମାନେ ଯଜ୍ଞ କରୁଥିଲେ—, ପରମାତ୍ମା ପୂଜାର ସେଇ ବେଦବ୍ରତ ପ୍ରକୃତ ବାଟ ।”

ଫାଦର ମହାନ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଅସଲ ଜାଗାରେ ଆଦାତ କରି କହିଲେ, “ସାମିନୀ, ହିନ୍ଦୁମାନେ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା କରନ୍ତି । ଆପଣ ଯେଉଁ ଯଜ୍ଞକୃଷ୍ଣରେ ଅଗ୍ନି ଜାଳ ସାହା ସାହା କରନ୍ତି, ତାହା କ’ଣ ଏକପ୍ରକାର ଚିତା ନୁହେଁ ? ସେଥିରେ କ’ଣ ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ଆପଣ ଦାହ କରନ୍ତି ନାହିଁ ? ତାହେଲେ ଆପଣଙ୍କ ପରମାତ୍ମା କ’ଣ ଏକ ମୂର୍ଦ୍ଦାର ? ଯାହାଙ୍କୁ ଯୋଡ଼ିବା ପାଇଁ ଆପଣ ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି ?”

ଫାଦର ମହାନ୍ତଙ୍କ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ଶୁଣି ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଟିକିଏ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ, କହିଲେ, “ହେ ପାଦର ! ତମେ ଜଣେ ବଡ଼ ମୂର୍ଖ । ଅନ୍ତେମାନେ ଆତ୍ମାକୁ ପବନ କରିବା ପାଇଁ ଯଜ୍ଞ କରୁ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯଜ୍ଞଦ୍ୱାରା ନିଜର ସମସ୍ତ ପାପକୁ ଆମେ ଜାଳିଦେଉ । ଆମେ ଏହିପରି ପାପ ଧ୍ୟାନ କରି ପରମାତ୍ମାଙ୍କ ପୂଜା କରୁ ।”

ଫାଦର ମହାନ୍ତ ମୁରୁକିହସା ଦେଇ ପଚାରିଲେ, “ହେ ସାମିନୀ, ପାପର ତ ରୂପ ନାହିଁ; ପରମାତ୍ମାଙ୍କର ତ ରୂପ ନାହିଁ । ତେବେ ଯଜ୍ଞକୃଷ୍ଣରେ ତୁମେ ପାପକୁ ଜାଳୁଛ ନା ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ ଜାଳୁଛ, ଏ କଥା ତୁମେ କେମିତି ଜାଣୁ ?”

ଏହି କଥା ଶୁଣି ସାମିନୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଡାକିଉଠିଲେ, କହିଲେ “ହେ ପାଦର ସାହେବ, ଏଣୁତେଣୁ କ’ଣ ଗୁଡ଼ାଏ ବକୁଳ ? ପରମାତ୍ମାଙ୍କୁ କେହି କେବେ କ’ଣ ଜାଳିପାରେ ? ସେ ପରା ଅଜର, ଅମର ! ଏଇ ବୁଦ୍ଧି ନେଇ ତମେ ବି.ଏ. ପାଶ୍ କଲ ?”

ଫାଦର ମହାନ୍ତ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଆପଣ ତ ଭୁଲ କଥା କହୁଛନ୍ତି ସାମିନୀ ! ଯଦି ପାପର ଶରୀର ନାହିଁ ତାକୁ ଜଳାଯିବ କେମିତି ? ତାହା ପାପର ଜଳିବା ଗୁଣ ନାହିଁ । ପାପ ନିଜେ ଏକ ଅଗ୍ନି ଯାହାର ଜ୍ୱାଳାରେ ସବୁ ଜଳିଯାଏ । ତେଣୁ ତମର ଯେଉଁ ରୂପିମାନେ ଜାଗ, ଯଜ୍ଞ, ଆହୁତି ଇତ୍ୟାଦି ଚଳାଇଛନ୍ତି ସେମାନେ ମୂର୍ଖ । ହେ ସାମିନୀ, କାହିଁ କେଉଁଠି ନିଆଁର ଶିଖା ଉଠାଇ ଲୋକେ ପିତାମାତାଙ୍କର ପୂଜା କରନ୍ତି ? ତେଣୁ ହେ ସାମିନୀ ! ଏହି ଯଜ୍ଞ, ଆହୁତି, ସନ୍ଧ୍ୟାବନ୍ଦନ ଇତ୍ୟାଦି ସବୁ ମୂର୍ଖତା, ଛଳନା ମାତ୍ର ।”

ସାମିନୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ କହୁ କଥା ଉତ୍ତର ଭାବିବା ପାଇଁ କିଛିକ୍ଷଣ ଆଖି ବନ୍ଦକରି ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ମିଷ୍ଟର ପ୍ରେଟର ଭାବିଲେ ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେବାର ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ଉଠିକରି କହିଲେ, “ଏହି ପ୍ରଶ୍ନରେ ଫାଦର ମହାନ୍ତଙ୍କୁ ନମ୍ବର ମିଳିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଅଲ୍ଲାମା ବହାଣୀଙ୍କ ପାଳି; ସେ ପ୍ରଶ୍ନର ଜବାବ ଦେବେ ।”

ମିତ୍ର ପ୍ରେଟର ଏହି କଥା କହିଲା ମାତ୍ରେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ତାଳି ବାଜିଲା । ସ୍ୱାମୀ ଜଟିଳାନନ୍ଦ ଉଠିକରି କହିଲେ, “ମୁଁ ଏଠାରେ ଶାସ୍ତ୍ରବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବି ନାହିଁ । ଏଠାରେ ଅନ୍ୟାୟ କରାଯାଉଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟଧର୍ମ ସପକ୍ଷରେ କାମ ହେଉଛି ।” ଏହା କହି ସ୍ୱାମୀ ଶିଷ୍ୟମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ସେଠାରୁ ଉଠି ଚାଲିଗଲେ ।

ସ୍ୱାମୀ ଚାଲିଯିବା ପରେ ପରେ କଲେକ୍ଟର କହିଲେ, “ସ୍ୱାମୀ ଶାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ପ୍ରତି ଚାଲିଗଲେ । ତେଣୁ ଶାସ୍ତ୍ରବ୍ୟାଖ୍ୟା ବନ୍ଦ ରହିଲା ।” ଏହିପରି ଶାସ୍ତ୍ରବ୍ୟାଖ୍ୟା ସଭା ଶେଷ ହେଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳେ ତାଙ୍କୁ ଜଣାପଡ଼ିଲା ସତେ ଯେମିତି ସେ ଏକ ନାଟକ ଯାତରୁ ଫେରି ଆସୁଥିଲେ । ଜଟିଳାନନ୍ଦ, ବହଣୀ, ମସୀହ, ପ୍ରେଟର ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ଏକ ଅଜବ ନାଟକ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଗୁରୁ

ଆଲହାବାଦ ସ୍ଥେସନରେ ଗାଡ଼ି ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନ ଟିକିଏ ଭାବଦାନ ଥିଲା । ସେ ଜେଦେଇଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାରେ ପହଞ୍ଚି ସେଠାକାର ବାତାବରଣରେ ଏକପ୍ରକାର ରୁଚିଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁଭବ କଲେ । ଉଷ୍ମ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ସେଥିରୁ ଜନସ୍ତ ଓହ୍ଲାଇବା ପାଇଁ ଦୌଡ଼ିଲା । ଜନସ୍ତପହ ଓହ୍ଲାଇ ଓହ୍ଲାଇ ସେ କହିଲା, “ଆରେ ବାବା, କେଉଁଠାରେ ରହିଗଲା ? ତମ ଠିକଣା ତ ଆମକୁ ଜଣା ନଥିଲା । ନହେଲେ ଆମେ ତମ ପାଖକୁ ଖବର ପଠାଇଥାନ୍ତୁ । ଲମ୍ବରଦାରଣୀ ଅନେକ ଦିନ ହେଲା ତମ ନାଁ ଘୋଷୁଛନ୍ତି ।”

“କାହିଁକି କ’ଣ ହେଲା କି ? ଖୁଡ଼ୀଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ କି ?”

“ନାହିଁ, ଖାଲି ତମକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଅଟକି ରହିଛି ବୋଲି ଡାକ୍ତର କହିଛନ୍ତି । ତମେ ସିଧା ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଅ । ଭଲ ଛଅଦିନ ହେଲା ଏଇଠି ତାଙ୍କ ବଖରାରେ ବସିଛନ୍ତି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ପଥରଦିନ ଆସିଛନ୍ତି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସିଧା ଜେଦେଇଙ୍କ ବଖରାରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ଜେଦେଇ ଚପଟାସି ଆଖି ବନ୍ଦକରି ପଡ଼ିଥାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ମନେ ହେଉଥାଏ ଅନ୍ତରର ବେଦନାକୁ ତପାଇ ରଖି ରଖି ତାଙ୍କ ମୁହଁ ବିବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଯାଇଛି । କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ

ଆଖି ବନ୍ଦକରି ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଟରେ ବସିଥିଲେ । ମନେ ହେଉଥିଲା ଯେତେ ଯେମିତି ସେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପାଦଶବ୍ଦ ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଖି ଖୋଲିଦେଇ କହିଲେ, “ଆରେ ତୁ ଆସିଗଲୁ ! ଭାଉଜ ଠିକ୍ କହୁଥିଲେ । ତୁ ନିଶ୍ଚୟ ଆସିବୁ ବୋଲି ସେ କାଲି ରାତିରେ କହୁଥିଲେ । ତୁ କ’ଣ ବରେଲାରେ ନଥିଲୁ କି ? ମୁଁ ତୋତେ ଦୁଇଥର ତାର କରି ମଧ୍ୟ ଜବାବ୍ ପାଇଲି ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ମୁଁ ନ ଥିଲି, କଲିକତା ଯାଇଥିଲି । ସେଠି ସପ୍ତାହେ ଜାଗାରେ ମୋତେ ସତର ଅଠର ଦିନ ଲାଗିଗଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କାଲିଠାରୁ ଘେ ବେହୋସ ଅଛନ୍ତି । ମନିରେ ମନିରେ କେତେବେଳେ କେମିତି ଆଖିଖୋଲି ତୁ ଆସିଲୁଣି କି ନାହିଁ ପଚାରୁଛନ୍ତି; ତା’ପରେ ପୁଣି ବେହୋସ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି । ଏହା କହିଯାଉ ସେ ଖୁବ୍ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ଭାଉଜ, ତମକଥା ଠିକ୍ ହେଲା । ଗଙ୍ଗା ଆସିଗଲାଣି ।”

ଜେଦେଇ ଆଖିଖୋଲି କିଛି ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ ଓ ତା’ପରେ କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ଟିକେ ପାଖକୁ ଆ । ମୁଁ ତୋ ମୁଣ୍ଡପରେ ହାତ ରଖେ । ହଁ ଠିକ୍ ; ତୁ ଆଜିଯାଏ କୁଆଡ଼େ ଚାଲୁଥିଲୁ ? ତୋତେ ଦେଖିବାପାଇଁ ଆଜିଯାଏ ମୋର ଏ ପ୍ରାଣ ପଡ଼ିରହିଛି । ମୁଁ ଦିଅରଙ୍କୁ କହିଥିଲି ଗଙ୍ଗାକୁ ନ ଦେଖିଲେ ମୋର ପ୍ରାଣ ଗୁଡ଼ିବ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଭଗବାନ ମୋ କଥା ଶୁଣିଲେ, ତୁ ଆସିଗଲୁ ।” ସେ ପୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ଦିଅର, ଲକ୍ଷ୍ମୀ କାହିଁ ?”

“ଏଇ ଅଧଦଣ୍ଡା ହେଲା କମିଶନରଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାକୁ ଗଲା ବେଳେ ମୋତେ କହିକରି ଯାଇଛି । ଦରକାର ହେଲେ ମୁଁ ତାକୁ ଲୋକ ପଠାଇ ନେଇଆସିବି । କାହିଁକି, କ’ଣ ବେଶି କାମ ଅଛି କି ?”

“ହଁ, କାମ ଅଛି ଯେ, ଆଉ ସେ ଆସିଲେ ହୋଇଯିବ ।” ତା’ପରେ ସେ ପୁଣି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆରେ ଯାହାହେଉ ଭଲ ବେଳାରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଗଲୁ । ଆଉ ଦିନେ ତେଜି ହୋଇଥିଲେ ତୁ ମୋତେ ଦେଖି ପାରି ନ ଥାନ୍ତୁ କିମ୍ବା ମୁଁ ତୋତେ ଦେଖିପାରି ନ ଥାନ୍ତୁ ।”

ଜେଦେଇ ପୁଣି ଆଖି ବନ୍ଦ କରିନେଲେ, ସତେ ଯେମିତି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ରଖିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଶାନ୍ତି ଲାଗୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିବର୍ଣ୍ଣତା ହଟିଯାଇ ବରଂ ସ୍ବାଭାବିକ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ଜେଦେଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ଉପରୁ ହାତ ନେଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ହାତକୁ ଧୀରେ ଉଠାଇଦେଇ ଶେଷ ଉପରେ ରଖିଦେଲେ, “କଣ

ହେଲ ବାପା, ଜଣାପଡୁଛି ସେ ବେହୋସ ହୋଇଗଲେ ।”

“ସେ ତ ଦୁଇଦିନ ହେଲ ବେହୋସ ଅଛନ୍ତି । ଡାକ୍ତରମାନେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ସେ ସେ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେମିତି ବଞ୍ଚିଛନ୍ତି । ଯା’ ରୁ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇ ଧୁଆଁଧୋଇ ଦୁଅ । ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ହୋସ ଆସିବ, ତୋତେ ଡାକିବେ, ସେତେବେଳେ ମୁଁ ତୋତେ ଡାକିଦେବି ।”

ସେହି ଘର ଭିତରୁ ବାହାର ଆସି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନଜ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ମା’ଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ କଲେ । ମାତ୍ର ସେମାନଙ୍କ ସହୃଦ କୌଣସି ବଶେଷ କଥାବାତ୍ତା ହୋଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ । ସବୁଆଡ଼େ ଏକପ୍ରକାର ନୀରବ ବାତାବରଣ ଘେରିରହିଥିଲା । ଗାଧୋଇ-ପାଧୋଇ ଖାଇପିଇ ସେ ଯାଇ ଡ୍ରଇଁ ରୁମ୍‌ରେ ବସିଗଲେ ।

ଦୁଇପ୍ରହର ବେଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଲେଉଟି ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ଆସିଗଲା; କିନ୍ତୁ ଥିଲା କେଉଁଠି ? ତମ ବିଷୟରେ ଏତେ ସନ୍ତାନ କରାଗଲା, ଚିଠିପତ୍ର ଓ ଭାର ପଠାଗଲା; କିନ୍ତୁ ତମର କୌଣସି ପତ୍ର ମିଳିଲା ନାହିଁ । ମା’ ଖାଲି ତମର ନାଁ ଘୋଷୁଛି । ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେଲଣି କି ?”

“ହଁ, ଦେଖା ହେଲଣି । ମିନିଟିଏ ଦୁଇମିନିଟି ଚେତା ଆସିଥିଲା । ପଣି ଅଚେତ ହୋଇଗଲେଣି । କିନ୍ତୁ ଆପଣ କ’ଣ ଏକା କାନପୁରରୁ ଆସିଛନ୍ତି ? ଭଉଜ ଓ ପିଲପିଲ ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଆସି ନାହାନ୍ତି ? ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଅବସ୍ଥା ବଡ଼ ଜଟିଳ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଅଳ୍ପ ହସ୍ତି କହିଲେ, “ହଁ, ଏକା ଆସିଛି । ଦିନେ ଦୁଇ ଦିନରେ ପିଲାମାନେ ଆସିଯିବେ । ମୁଁ ତ ଏଠାକୁ ଆସି ବଡ଼ ହଇରାଣରେ ପଡ଼ିଗଲିଣି । ମୁଁ ଆସିବାର ଦିନଦିନ ହୋଇଗଲାଣି ! ମୁଁ ଭାବିଥିଲି ଦିନେ ଦୁଇଦିନ ଲାଗିବ ବୋଲି । କାନପୁରରେ ମୋର ବହୁତ କାମ ପଡ଼ିଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଡାକ୍ତରଙ୍କଠାରୁ ବୁଝି ଆସିଲି, ସେ କହୁଛନ୍ତି କେତେବେଳେ ଯେ ତାଙ୍କର ଶେଷ ନିଶ୍ୱାସ ଯିବ କିଛି କହି ହେଉନାହିଁ । ତେବେ ଖୁବ୍ ହେଲେ ଆଉ ଦୁଇ ଗୁରୁଦିନ ଯାଇପାରେ । କ’ଣ କରିବ କିଛି ଭାବ ପାରୁନାହିଁ ।

“ଏଥରେ ବୁଝିବାର କ’ଣ ଅଛି ଭାଇ ! ଯେମିତି ହେଲେ ତ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ୟମନସ୍କ ହେଲପରି କହିଲେ, “ହଁ ରହିବାକୁ ତ ପଡ଼ିବ । କାହାର ମୃତ୍ୟୁକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବା କେଡ଼େ ଅଜବ କଥା; କିନ୍ତୁ ମୋତେ ତାହା କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ମୋତେ ଏକା କାହିଁକି, ଘରର ସବୁ ଲୋକଙ୍କୁ । କିନ୍ତୁ ତମେ କୁଆଡ଼େ ଯାଇଥିଲ କହିଲ ନାହିଁ ସେ !”

“କଲିକତା ଯାଇଥିଲି । ସେଠାରୁ ମୋର ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ଘରୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଆସିଥିଲା ।

ଲଲ ରାଧାକିଶନଙ୍କ ନାଁ ତମେ ବୋଧେ ଶୁଣିଥିବ; ତୁମେ ହୁଏତ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିବ । ତାଙ୍କର ବାପା ଗୋପୀକିଶନ ଆଜିକାଲି କାନପୁରରେ ରହୁଛନ୍ତି ।”

“ଆରେ ସେହି ଗୋପୀକିଶନଙ୍କ ପୁଅ ରାଧାକିଶନ ! ସେ ରାଜା ବାହାଦୁର ହୋଇଗଲା । କଲିକତାର ବଡ଼ ବଣିଆ ସେ । ହଁ, ହଁ, ବୁଝିଗଲା; ତମେ ତାଙ୍କର ଘରକୁ ଯାଇଥିଲ ? ରାଜଧାନୀ ତ ଉଠିଗଲାଣି । ଆଜିକାଲି କଲିକତା ଅବସ୍ଥା କେମିତି ?”

“ରାଜଧାନୀ ଉଠିଗଲେ କ’ଣ ହେଲା, ସେମିତି ଧୂମଧାମ୍, ସେମିତି ରାଗରଂଗ ସବୁ ସମାନ । ମୁଁ ତ କଲିକତା ଦେଖି ଘାବରା ହୋଇଗଲି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ତମେ ଘାବରା ହୋଇଗଲା, ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା । ତମେ ତ ଏପରି ଘାବରାରେ ପଡ଼ିବା ଲୋକ ନେବେ ନ ଥିଲ !” ତାପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତରେ ଥିବା ହାତମୁଦକୁ ବହୁତ ସମୟରୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କହିଲେ, “ବଡ଼ ସୁନ୍ଦର ମୁଦଟାଏ । ଏଥିରେ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ହାତ ଲାଗିଛି । ମନେ ହେଉଛି ଏ ମୁଦଟା ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ଦେଖିଛି । କଲିକତାରେ କିଛି କି ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୋଇ କହିଲେ, “ଏ ମୁଦ ମୋତେ ଖୁଡ଼ୀ ଦେଇଥିଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରର ମୁଣ୍ଡ ଗରମ ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ କହୁଥିଲି ଏ ମୁଦଟା ମୁଁ କେଉଁଠି ଦେଖିଛି ।”

ଦୁହେଁଯାକ କିଛି ସମୟ ଚୁପସ୍ତୁପ ବସିଗଲେ । ସେତିକିବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରସାଦ କେଦେଇଙ୍କ ବଖରାକୁ ବାହାରି ଆସୁଥିଲେ । ସେ ବେଠକଖାନାକୁ ଆସି କହିଲେ, “ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଭାଉଜ ବର୍ତ୍ତମାନ ସତେଜ ଅଛନ୍ତି । ସେ ତୁମକୁ ଓ ଗଙ୍ଗାକୁ ଡାକୁଛନ୍ତି ।”

ହାସମୁଦ୍ କଥା ଶୁଣି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମୁହଁରେ ଯେଉଁ ଢଳାଭାବ ଫୁଟି ଉଠୁଥିଲା, ତହିଁରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସେ ଉଠୁ ଉଠୁ କହିଲେ, “ହଉ ଚାଲନ୍ତୁ ।”

କେଦେଇ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଦ୍ଵାର ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖରେ ଯେଉଁ ଚୌକୀ ପଡ଼ିଥିଲା ସେଥିରେ ଲାଲପ୍ରସାଦ ବସିଗଲେ । କେଦେଇଙ୍କ ପଲଙ୍କ ପାଖରେ ଯେଉଁ ଦୁଇଟି ଚୌକି ପଡ଼ିଥିଲା ସେଥିରୁ ଗୋଟିକରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଆଉ ଗୋଟିକରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବସିଗଲେ । କେଦେଇ କିଛି ସମୟ ସେମାନଙ୍କୁ ଚୁପସ୍ତୁପ ରୁହି ରହିଲେ ଓ ଆଖିରେ ତାଙ୍କର ଅଗ୍ର ଭରିଯାଇଥିଲା । ତଥାପି ସେ କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ମୋର ଶେଷ ସମୟ ଆସିଗଲା । ଆରେ ପୁଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀ; ମୋର ଶେଷ ଇଚ୍ଛା, ମୁଁ ତୋତେ କିଛି କହିବାକୁ ଚାହେଁ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “ହଁ ମା, କହ । ତୋର ଶେଷଇଚ୍ଛା ନିଶ୍ଚୟ ପୂରଣ ହେବ ।”

ଜେଦେଇ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ହସି କହିଲେ, “ମୁଁ ଏହି ଗଙ୍ଗାକୁ ତୋହର ପରି ଲାଳନପାଳନ କରିଥିଲି । ତାକୁ ମୁଁ କିଛି ଦେବାକୁ ଚାହେଁ । ତୋ’ ପାଖରେ ତ ଏତେ ବଡ଼ ସମ୍ପତ୍ତି ଅଛି । ସେ ଜଣେ ସାମାନ୍ୟ ଗୁଳିଆ । ମୋ’ପାଖରେ ଟ୍ରେଜେରୀରେ ଯେତେ ନଗଦ ଟଙ୍କା ଓ ସୁନା ଅଛି, ମୁଁ ଗଙ୍ଗାକୁ ଦେଇ ଦେଉଛି । ଗଙ୍ଗା ତ ନଥିଲା, କିନ୍ତୁ ଏ କଥା ମୁଁ ଯେତେବେଳେ ଘିଅରକ୍ତ କହିଲି, ପ୍ରଥମେ ତୋତେ ଜଣାଇବା ପାଇଁ ସେ କହିଲେ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏକପ୍ରକାର ରୁଷ୍ଟ ହସ ହସ କହିଲେ, “ଓ, ଏଇଥିପାଇଁ ଗଙ୍ଗା ଗଙ୍ଗା ଘୋଷୁଥିଲୁ ? ହୁଏତ ଗଙ୍ଗା ଆଗରୁ ଗୁଲିଆସିଥିଲେ ମୋତେ ଏ କଥା କହିବାକୁ କିମ୍ବା ଶୁଣିବାକୁ ପଡ଼ିନଥାନ୍ତା । ଗଙ୍ଗାକୁ ଏହି ମୁଦ୍ ଗୁ କ’ଣ ମୋତେ ପଚାରି କରି ଦେଇଥିଲୁ ? ମା, ତୁ ତ ବଡ଼ ମଜାକଥା କହୁଛୁ !”

ଜେଦେଇ ଆଶିର୍ବାଦ କରିଦେଲେ । ଏକପ୍ରକାର ଭୟଙ୍କର ପୀଡ଼ା ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଇ ପୁଣି ଲିଭିଗଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ ପରେ ସେ ଆଖି ବୁଜିରଖି କହିଲେ, “ମୋର ଯାହା ଥିଲା ମୁଁ ତାକୁ ଦେଇଛି । ସବୁକଥା ମୁଁ ତୋତେ କେତେ ପଚାରିଆନ୍ତି ? ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠାକୁ ଆସିଥିବାରୁ ମୁଁ ତୋତେ ପଚାରୁଛି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଜବାବ ଦେଇ କହିଲେ, “ଭଲକଲୁ ମା, ମୋତେ ପଚାରିନେଲୁ । ନଚେତ୍ ତୁ ଗୁଲିଗଲା ପରେ ଏମାନଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଖରାପ ହୋଇଥାନ୍ତା । ମୁଁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ଶ୍ରେଣୀରେ ଗିରଫ କରିଥାନ୍ତି । କାକା ଏକଥା ଜାଣିଥିବାରୁ ସେ ତୋତେ ସେହିପରି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଥିଲେ । ତେବେ ମା, ଏ ଜିନିଷ ଉପରେ କାହାର ଅଧିକାର ନାହିଁ; ସେ ମୋର । ଆଉ ମନେରଖିଥା, ତୁ ଗଙ୍ଗାକୁ କିଛି ଦେଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ତୁ ତାଙ୍କୁ ଲେଖାଇଲୁ, ପଢ଼ାଇଲୁ । ଏଥିରେ ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କଲୁ, ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ସ୍ବାଗତ ମୁଦ୍ ଦେଇଦେଲୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ କହ, ଆଉ କ’ଣ କ’ଣ ଜିନିଷ ତୁ ତାଙ୍କୁ ଦେଇଛୁ ?”

ଜେଦେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଖି ଖୋଲି କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଏତେ ଛୋଟ ହୁଅ ନାହିଁ । ମୋ’ପାଖରେ କ’ଣ ଅଛି ସେ ମୁଁ ଦଉଛି ? ସବୁ ତ ତୋତେ ଓ ତୋ ବୋହୂକୁ ସମର୍ପି ଦେଇଛି । ମୋର ନିଜର କିଛି ଗହଣା ଅଛି, ଆଉ ଟ୍ରେଜେରୀରେ ଦଶ ପନ୍ଦର ହଜାର ନଗଦ ଟଙ୍କା ଅଛି । ଖୁବ୍ ବେଶୀ ହେଲେ ସବୁମିଶ୍ରି ପଡ଼ଣ ଦରଶନ ହଜାର ହେବ । ଭଗବାନ ତୋତେ କୋଟି କୋଟି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏହି ସାମାନ୍ୟ କଥାରେ ତୁ ମନକୁ କାହିଁକି ଛୋଟ କରୁଛୁ ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଟିକିଏ ଅଛୁଡ଼ୁତ ହୋଇ କହିଲେ, “ଏହି ଯେଉଁ କୋଟି କୋଟି କଥା କହୁଛୁ ତାହା ଏହି ଶହ-ହଜାରରୁ ହୋଇଛି । ଗଲେ କନାରେ ପଇସାଟିଏ ଲାଭ ହେଲେ ମିଲୁ ଲକ୍ଷେ ଦୁଇଲକ୍ଷ ଲାଭ ହୁଏ । ଯାହା ମୋ ନିଜର, ତାହା ମୁଁ ଗୁଡ଼ିବ କେମିତି ? ଯାହା ଗଲଣି ଗଲଣି, ଜାଣିଥା, ଏଇ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଆଉ ମୁଁ ପଇସାଟିଏ ଦେବାକୁ ରାଜି ନୁହେଁ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଏହି ଭାବାବେଶର ପ୍ରଭାବ ଜେଦେଇଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବ ବୋଲି ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ତୁ ଠିକ୍ ନିଜ ବାପର ଗୁଣ ଆଣିଛୁ; କିନ୍ତୁ ତୁ ମୋତେ ବନ୍ଦ କରିପାରିବୁ ନାହିଁ ।” ଜେଦେଇ ନିଜର ଦୁର୍ବଳ ହାତରେ ସୁନାହାତରେ ଲାଗିଥିବା ଟ୍ରେଜେରୀ ଗୁରୁକୁ କାଢ଼ି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ବଢ଼ାଇଦେଇ କହିଲେ, “ମୋର ନିଜର ଯାହା ଅଛି ତାକୁ ଦେବାପାଇଁ ମୋର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିକାର ଅଛି । ତୁ ମୋତେ ଏଥିରୁ ବାରଣ କରିପାରିବୁ ନାହିଁ । ନଥ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏ ଗୁରୁ………… ।” କିନ୍ତୁ ମନେ ହେଲା ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏସବୁପାଇଁ ଆଗରୁ ସତର୍କ ହୋଇଥିଲେ । ସେ ମା’ଙ୍କ ହାତରୁ ଗୁରୁ ଝାଞ୍ଚି ନେଇ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭାରି ଗୁରୁ ଦେଲିବାଲା, ହାରାମଜାଗା !”

ଜେଦେଇଙ୍କ ପ୍ରତି ଏହି ଗାଳି ଶୁଣି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ବର୍ତ୍ତମାନ ଚେତନା ଜାଗି-ଉଠିଲା । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ହାତ ଧରି କହିଲେ, “ଖୁଜୁକୁ ଗାଳି ଦେଉଛ, ତୁମକୁ ଲଜ ମାଡ଼ୁନାହିଁ !”

ଏତେବେଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ନିଜ ଉପରୁ ସମସ୍ତ ଆୟତ୍ତ ହରାଇ ଯାରିଥିଲେ, କହିଲେ, “ହଁ, ନିଶ୍ଚୟ ଗାଳି ଦେବ । ଏହି ବଦମାସକୁ ନିଶ୍ଚୟ ଗାଳିଦେବ । ସ୍ୱାର ଗୁଣ କ’ଣ ଆମେ ଜାଣୁନାହିଁ ?”

ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏକ ଚକ୍ରାର ବାହାରି ଆସିଲା, “ହାୟ ଭଗବାନ !” ତାପରେ ସେ ବେହୋସ ହୋଇଗଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏକ ପାଗଳପରି ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲେ, “ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ! ଏହି ଘରୁ ବାହାରି ଯାଅ; ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବାହାରି ଯାଅ । ତମର ଯାହା ଧନସଂପତ୍ତି ତମ ପାଖରେ ଅଛି, ତାକୁ କେହି ଛୁଇଁବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ବିରାଗକୁ ଶାନ୍ତିରେ ମରିବାକୁ ଦିଅ । ଯା’ ଗଙ୍ଗା, ଏ ଘରୁ ତୁ ବାହାରି ଯା । ଆସ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆସ । ଏହି ଅଭାଗିନୀକୁ ଶାନ୍ତିରେ ମରିବାକୁ ଦିଅ ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପାଗଳପରି ପ୍ରଳାପ କରି ଉଠିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମୁହଁକୁ ଚଳକୁ କରି ସେ ଘରୁ ବାହାରିଗଲେ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ହଂସା ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଜାଗିଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ହଁ ଯାଉଛି । କିନ୍ତୁ ଏତିକି

ମନେରଖିବେ, ଯଦି ଏ ଘରର କୌଣସି ଜନସ୍ତ ଏପାଖ ସେପାଖ ହୁଏ, ତାହେଲେ ବାପ ପୁଅ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ଯାକକୁ ଜେଲରେ ଭର୍ତ୍ତି କରିଦେବ ।” ଏତିକି କହି ସେ ଘରୁ ଜଳଦି ପାଦ ପକାଇ ଚାଲିଗଲେ ।

ଏସବୁ କଥାବାକ୍ତୀ ଶୁଣି ଘରର ଚାକରବାକର ସମସ୍ତେ ଜେଦେଇଙ୍କ ବଖରାର ବାହାରେ ଜମା ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ, ମୁଖର ଏହି ଘର ଚାଲିଯାଏ କି ନାହିଁ ବାତାବରଣ ଖେଳିଯାଇଥିଲା । କୁଳପ୍ରସାଦ ମର୍ମାହତ ହେଲାପରି ନିଜ ଚୌକିରେ ବସିରହିଥିଲେ । ସେ ଜୋରରେ ଡାକ ପକାଇଲେ, “ଭଉଜ, ଅଣି ଖୋଲ, ସେମାନେ ଗଲେଣି ।”

ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଜେଦେଇଙ୍କ ମୁହଁରୁ ସେହି ଡକ ଭାବ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା । ସେ ଯେମିତି ଯେମିତି ବେହୋସ ହୋଇ ରହିଲେ ।

ସଂଧ୍ୟା ଛଅ ବେଳକୁ ଡାକ୍ତର ଆସିଲେ ଓ ଜେଦେଇଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ପଚାରି କହିଲେ, “ଅବସ୍ଥା ବହୁତ ଖରାପ ହୋଇଯାଇଛି । ଏହା ବୋଧହୁଏ ତାଙ୍କର ଶେଷ ବେହୋସ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଔଷଧ ବନ୍ଦ କରି ଦିଅନ୍ତୁ । କେବଳ ଗଞ୍ଜାଜଳ ଦେଇ ରଖନ୍ତୁ ।”

କୁଳପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଡାକ୍ତର ସାହେବ, କେବଳ ଗଞ୍ଜାଜଳ ପିଇ ତ ସେ ତିନିଦିନ ହେଲେ ଅଛନ୍ତି । ଆପଣ ତ ସେଦିନୁ ଔଷଧ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।”

“ଆରେ ହଁ, ମୁଁ ତ ଭୁଲିଯାଇଥିଲି । ମୋତେ ଆରାମ ଲାଗୁଛି, ସେ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେମିତି ବଞ୍ଚିଛନ୍ତି !”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “ଡାକ୍ତର ସାହେବ ! ମୁଁ ଏଠାରେ ତିନିଦିନ ହେଲେ ପଡ଼ିରହିଛି । ମୋର ବହୁତ କାମ ଦେଖେ ଯିବ ହେଉଛି । ସ୍ବାକ୍ଷର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଆଉ କେତେ ସମୟ ରହିବ ?”

ଡାକ୍ତର ଟିକିଏ ବସିଛି ଯାଇ କର୍କଶ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ମୋର ତ ମନେ ହେଉଛି ତମେ ତାଙ୍କର କାଲି ଅନ୍ତେଷ୍ଟି ଡିପ୍ଟା ସାରି କାନପୁର ଯାଇପାରିବ ।” ଡାକ୍ତରଙ୍କର ଏହି କର୍କଶ କଥା ଶୁଣି ସେ ଏକ କଟୁ ହସ ହସି କହିଲେ, “ମୋର କାନପୁର ଯିବା କଥା ନୁହେଁ ଡାକ୍ତର ସାହେବ ! ମୋତେ ତ ଏଠାରେ ସ୍ବାକ୍ଷର ସବୁକାମ କରିବାକୁ ହେବ । ଏସବୁ କାମରେ ଅନୁତଃ ମୋତେ ପନ୍ଦର ଦିନ ଲାଗିବ । ଅସଲ ହେଉଛି ଆଉ ଲୋକଙ୍କର ଯିବା କଥା । ମୁଁ ସେହୁମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲି । ଆଛା, ଠିକ୍ ଅଛି ।”

ଡାକ୍ତରଙ୍କୁ ବାହାରେ ଛାଡ଼ି ଦେବାପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ କୁଳପ୍ରସାଦ ଉଭୟେ ଆସିଲେ । ଡାକ୍ତର ଯିବାପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କୁଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାକା, ଯଦି ବିରକ୍ତିରେ ମୁଁ କିଛି କହିଦେଇଥାଏ ତାହାହେଲେ ଆପଣ ଭୁଲି ହିଁବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଏତିକି ହୁଏବେ ଯେ ନିଜ ଆଗରେ ପରସ୍ତା ହୋଇଥିବା ଥାଲିକୁ ଅନ୍ୟ ଲୋକ ନେଇଯିବାପାଇଁ

କିଏ ଛାଡ଼ି ପାରିବ ? ହଁ ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା, ମୁଁ ମୋର ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ସେକ୍ରେଟେରୀଙ୍କୁ ତାର କରି ଦେଇଛି । ସେ ମୋର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପିଲାପିଲିଙ୍କୁ ଆଖି ଦିନେ ଦୁଇଦିନରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବେ । ସେଥିରେ ଆପଣମାନଙ୍କର ନିଶ୍ଚୟ ଟିକିଏ ଅସୁବିଧା ହେବ; କିନ୍ତୁ କ'ଣ କରିବ ? ଯାହା ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଆମକୁ ତ ଏଠାରେ ମାସେ ପନ୍ଦର ଦିନ ରହିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଭଲ କଲ, ପିଲାପିଲିଙ୍କୁ ଯିବା ଡକାଇ ଆଣିଲ । ମୋର ମନେ ହେଉଛି ଭଉଜ ଆଜି ରାତିରେ ଆଉ ବଞ୍ଚିବେ ନାହିଁ । କାଲି ସକାଳକୁ ସବୁକାମ ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଥିବ ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କ ବଖରାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଦୁଇପ୍ରହର ସମୟରେ ଯେଉଁଠି ଦୁଃଖଦ ଘଟଣା ଘଟିଗଲା, ତା’ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସହର ଭିତରକୁ ଚାଲି ଯାଇଥିଲେ । ସେ ପ୍ରାୟ ରାତି ନଅଟା ବେଳକୁ ଫେରିଲେ । ଫେରିବାମାତ୍ରେ ସେ ଜେଦେଇଙ୍କ ବଖରାକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ ସେ ପୂର୍ବପରି ଅଚେତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ଏବଂ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡ ପାଖ ଚୌକିରେ ଆଖିବୁଜି ଏକ ମୂର୍ତ୍ତିପରି ବସିରହିଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ବନ୍ଦ ଗଙ୍ଗା, କେଡ଼େ ଭୟଙ୍କର ଓ କେତେ ଲମ୍ବା ଏ ରାତି !”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ବାପା, ଆପଣ ତନି ରାତି ଚେଇଁଲେଣି । ଟିକିଏ ଶୋଇଯାନ୍ତୁ । ମୁଁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବସିରହୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ହସି କହିଲେ, “ଆଉ ଗୋଟାଏ ରାତି । ବାପ୍, ଏ ଶେଷ ରାତି । ଏଥିରେ ବି ମୁଁ ଚିଆଁଇ ରହିବି । ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେ ବାଜିଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜର ଘଣ୍ଟା ଦେଖି କହିଲେ, “ନଅ ବାଜି ଦଶମିନଟ ହୋଇଛି ।”

“ଯା’ ଖାଇଦେଉ । ଆଉ ଦେଖ, ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଥାକୁ କିଛି କାନଦେଉ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ପ୍ରକୃତ ଅନୁସାରେ କାମ କରେ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଓ ତାର ପିତା ପ୍ରଭାଦୟାଳଙ୍କ ଭିତରେ କିଛି ତଫାତ୍ ନାହିଁ । ଦୁହେଁ ବଳକୁଲ ସମାନ ।”

ସତେ ଯେମିତି ଜେଦେଇ ଏ କଥା ଶୁଣୁଥିଲେ । ସେ ଆଖି ଫିଟାଇ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହୁଛ ଦିଅର ! ଏ ବାପ-ପୁଅଙ୍କ ଭିତରେ କିଛି ତଫାତ୍ ନାହିଁ । ଭାବିଥିଲି ମୋ’ ପେଟରୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଛି, କିଛି ଅଲଗା ହୋଇଥିବ; କିନ୍ତୁ ନାହିଁ, ବଳକୁଲ ସମାନ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜେଦେଇଙ୍କ ପାଟି ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଫିଟୁଥିଲା ଓ ମୁହଁର ସମସ୍ତ ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଭଉଜ, ଦେହ କେମିତି ଲାଗୁଛି ?”

“ଖୁବ୍ ଭଲ ଲାଗୁଛି । ମନେ ହେଉଛି ରୋଗ ପୁରା ଭଲ ହୋଇଗଲାଣି । ଆରେ ଦୁଅ

ଗଙ୍ଗା, ତୁ ବହୁତ ଜେରରେ ଆସିଲୁ । ଭଗବତ୍ କଥାମାନା ! ଯା' ତୁ ଖାଇ ଆସିବୁ, ମୋର ଦିଅରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେତେକ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଅଛି ।”

“ଆଜ୍ଞା ହଉ, ମୁଁ ଖାଇକରି ଆସୁଛି” ଏତିକି କହି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବାହାରକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଜେଦେଇ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଖାଇକରି ଆସିବ ବୋଲି କହୁଛୁ, ସତେ ଯେମିତି ମୁଁ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥିବି !”

ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ଜେଦେଇ ପୁଣି କହିଲେ, “ଭାରି ଶେଷ ଲାଗୁଛି, ଦିଅର ! କିଛି ଗଙ୍ଗାଜଳ ମୋତେ ପିଆଇ ଦିଅ ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ରୂପାପାତ୍ରରେ ତୁଳସୀପତ୍ର ପକାଇ ଗଙ୍ଗାଜଳ ନେଇ ଆସିଲେ ।

“ଦିଅର ସାହେବ ! ମୋତେ ଟିକିଏ ଧରି ବସେଇ ଦିଅ । ଶେଷ ଥରଟା ମୁଁ ଶୋଇକରି ଗଙ୍ଗାଜଳ ପିଇବି ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ଧରି ବସେଇଦେଲେ । ଜେଦେଇ ଡୋକେ ଗଙ୍ଗାଜଳ ପିଇଲାମାତ୍ରେ ଗୋଟାଏ ହଜା ଆସିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଦିଅର ସାହେବ ! ମୋତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୁଲିରେ ଶୁଆଇ ଦିଅନ୍ତୁ; ମୋର ଯିବା ସମୟ ଆସିଗଲା ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ପ୍ରତିରେ ଆଉଜାଇ ଉଠାଇ ନେବାମାତ୍ରେ ତାଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ହଜା ଆସିଲା ଓ ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣବାୟୁ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ପାଞ୍ଚ

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କିଓ, ତମେ ?”

“ହଁ ଭାଇ, ମୁଁ । ରବିବାର ଦିନ ବମ୍ବେରେ ଜାହାଜରୁ ଓହ୍ଲାଇ ସୋମବାର ଦିନ ଟେନରେ ଚଢ଼ି ଏଇ ସିଧା ଆସି ଆଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚିଛି ।”

“ତମେ ମୋତେ ଆଗରୁ ତାର କର ଦେଇଥିଲେ ମୁଁ କ୍ଷେପନ ଯାଇଥାନ୍ତି ।” ତା’ପରେ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ଗୁକରକୁ ଡାକି କହିଲେ, “ଆରେ ଗିରିଧାରୀ, ଜ୍ଞାନ-ଭରଣ ଜନସପତ୍ର ଗାଡ଼ିରୁ ନେଇ ଆସ, ଆଉ ଘରେ କହିଦିଅ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଆସିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମୁନ୍ଦ୍ୟ ରାମସହାୟଙ୍କ ସାନପୁଅ । ସେ ବାରିଷ୍ଟର ପଢ଼ିବା ପାଇଁ ୧୯୧୨ରେ ବିଲ୍ଲତ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ବିଲ୍ଲତରେ ଥିବାବେଳେ ତାଙ୍କ ବାପା ମରିଗଲେ ।

ସେ ବଲ୍ଲଭ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ମା' ବି ମଣିଯାଇଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବଡ଼ଭାଇ ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ରାଜ-
ପୁରରେ ଜମିଦାରୀ ଦେଖାଶୁଣା କରୁଥିଲେ । ଦୁଇଭାଇଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥିବାରୁ
ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଘରେ ଆଦୌ ମନ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଘରକୁ ନ ଯାଇ ସିଧା
ଆଲହାବାଦ ଆସିଥିଲେ । ଏଠି ରହି ସେ ଓକିଲାତି କରିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁ ଥିଲେ ।

ଜନସପତନ ଗାଡ଼ିରୁ ଉତ୍ତର କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବୈଠକଜାନାରେ
ବସିଲେ । କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ରାଜପୁର ଯିବ ନାହିଁ କି ? ତମ ଆସିବା ଖବର
ସତ୍ୟପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଇଥିବ ନିଶ୍ଚୟ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ବଲ୍ଲଭ ଗୁଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ଭାଇଙ୍କୁ
ଲେଖିଥିଲେ ସେଠିକି ଆଉ ଟଙ୍କା ପଠାଇବେ ନାହିଁ; ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋର ରାଜପୁର
ଯିବାର ବିଚାର ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲହାବାଦରେ ରହିବା କଥା । କାନ୍ଥୁଆସ ପହଲ-
ଠାରୁ ଓକିଲାତି ଆରମ୍ଭ କରିବାକୁ ହେବ ଓ ସେଥିପାଇଁ ହାଇକୋର୍ଟରେ ନାଁ ରେଜିଷ୍ଟ୍ରି
କରିବାକୁ ହେବ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଘରକୁ ଗଲେ ନାନା ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହେବ । ଲୋକେ
କହିବେ, ବଲ୍ଲଭରୁ ଫେରିଛ, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ କର, ପ୍ତା କର, ତା' କଟ, ଏତେ ଜଞ୍ଜାଳରେ
କିଏ ପଢ଼ୁଛି ?”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଫେଁ କରି ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ ଠିକ୍ କଥା, ଗାଁଗଣ୍ଡାରେ ଏସବୁ
କୁସଂସ୍କାର ତେର ବେଶୀ । ମୋତେ ତ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗେ ଏ ବିଷୟରେ ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ବଡ଼
ବଡ଼ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କଠାରୁ ଅଧିକ ରକ୍ଷଣଶୀଳ ।” କିନ୍ତୁ କାଳ ରୂପରହ ସେ ପୁଣି କହିଲେ,
“କିନ୍ତୁ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ତମେ ବେଶୀ ଦିନ ରହୁଛ । ମାମୁ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଥିଲେ ।”

ଟିକିଏ ଗନ୍ତୀର ହୋଇ ଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଆପଣ ନଜେ କହନ୍ତୁ, ମୁଁ
ଆଉ କ'ଣ କରିଥାନ୍ତି ? ମୁଁ ବଲ୍ଲଭରେ ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଯୁଦ୍ଧ
ସମୟରେ କେମିତି ଫେରିଥାନ୍ତି । ପୁଣି ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷବେଳକୁ ମୁଁ ଆମେରିକାରେ ଥିଲି ।
ସେଠୁ ଲଣ୍ଡନ ଫେରିଲା ବେଳକୁ ଭାରତରେ ରାଜନୈତିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆରମ୍ଭ
ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ୱ ଇଂଲଣ୍ଡରେ ଯାଇ
ପହଞ୍ଚି ଥିଲେ । ତେଣୁ ଫେରିବାକୁ ଆଉ ମନ ହେଲା ନାହିଁ ।”

“ଏହି ରାଜନୈତିକ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ତ ଆହୁରି ବଢ଼ିବ । ଗୁଡ଼, ତମେ ଆସିଗଲା ବଡ଼
ଭାରତ କଥା । ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ଭାବୁଥିଲେ, ତମେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ହୋଇ କୌଣସି ମେମ୍ବର
ବିଷୟ ହୋଇ ସେଠି ରହୁଛ । ତମ ବିଷୟରେ ଏମିତି କେତେକ ଉଡ଼ା ଖବର ଆସିଥିଲା,
ମୁଁ ବି ସେକଥା ଶୁଣିଥିଲି ।”

“ହଁ, ସତମିଛ ଉଡ଼ା ଖବର ତ ଆସେ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ କେବେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ହୋଇ-

ନାହିଁ । ସେଠିକାର ପାଦ୍ରୀମାନେ ଲୋକଙ୍କୁ ଶ୍ରୀଷ୍ଟି ଆନ କରିବା ପାଇଁ ଏତେ ଆଗ୍ରହ ନୁହନ୍ତି । ସେସବୁ ପାଇଁ କେବଳ ଆମର ଦେଶରେ ହୁଏ । ହଁ, ଆଉ ବାହାଘର କଥା ଯାହା କହୁଲୁ, ବାହାଘର ବହୁତୁର ଆଗେଇ ଯାଇଥିଲା, ଶେଷରେ ଭାଙ୍ଗି ଗଲା । ଯେଉଁ ଝିଅ ସଙ୍ଗେ ବାହାଘର କଥା ଉଠିଥିଲା ତାର ବର ଜର୍ମାନୀରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ମରିଗଲା ବୋଲି ଘୋଷଣା ପ୍ରଥମେ କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ପ୍ରକୃତରେ ମରି ନଥିଲା, ଗିରଫ ହୋଇ-ରହୁଥିଲା । ୧୯୧୯ ଫେବୃଆରୀ ଆଠ ତାରିଖରେ ଆମ ବାହାଘରର ଠିକ୍ ସପ୍ତାହକ ପୂର୍ବରୁ ସେ ଆସି ପହଞ୍ଚିବାରୁ ଆମ ବାହାଘର କଥା ଶେଷ ହୋଇଗଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସନ୍ତୋଷରେ ଏକ-ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଯା ହେଉ ଭଲ ହେଲା । ଭିତ୍ତର ଯାହା କରନ୍ତି ମଙ୍ଗଳ ପାଇଁ । ହଉ, ଆସିଲଣି ତ, ଏଥର ଓଁକଲିତ ଆରମ୍ଭ କର । ତମ ବାହାଘର ପ୍ରସାଦ ଅନେକ ଜାଗାରୁ ଆସିଲଣି । ତମେ ତ ବଲ୍ଲଭ-ଫେରନ୍ତା ଲୋକ । ତମେ ନିଜେ ନିଜେ ତମର କନ୍ୟା ଠିକ୍ କରିନେବ । ବନାରସର ରାସ୍ତାବାହାଦୁର କହେଇଲାନୁ ଆଜି ସକାଳେ ତମର କଥା ଗୁଣ୍ଡାସୁଣ୍ଡା କରି ଯାଇଛନ୍ତି । ଝିଅ ସୁନ୍ଦର, ମାଟି କ ପଡୁଛି । ମୁଁ ବି ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଛି । ତାଙ୍କର ତ ପରଦା ତଲେ ନାହିଁ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଆଜି ଝବର ଦେଇଦେବି; ତାଙ୍କ ଝିଅ କପାଳକୁ ତମେ ଆସି-ଗଲଣି ।”

“କିନ୍ତୁ ମୁଁ କାଲି ଅମୃତସର ଯାଉଛି । ଆଜି ୨୨; ୨୭ ଡିସେମ୍ବରରେ ସେଠି କଂଗ୍ରେସ ବସୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ତମର କ’ଣ କଂଗ୍ରେସକୁ ଯିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର ?”

“ସେମିତି ଭାବିଲେ ତ ଦୁନିଆରେ କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆମ ଦେଶରେ ଯେଉଁ ନବଜାଗରଣ ଆସିଛି ମୁଁ ନିଜ ଆଖିରେ ତାହା ଦେଖିବାକୁ ଚାହେଁ । ଯେଉଁ ଜାଲିଆନବାଗରେ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଘଟିଥିଲା, ସେଇଠି କଂଗ୍ରେସ ବସୁଛି । ମୁଁ ତ କହୁଛି, ଆପଣ ବି ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଚାଲନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜଳ କାମୁଡ଼ି ପକାଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଭାଇ, ମୋ’ ପେନ୍‌ସନ ଗଣ୍ଡାକ ବୁଡ଼ାଅ ନାହିଁ । ସମିତି କେତେ ରାଜନୈତିକ ଜାଗରଣ ଆସିବ, ଯିବ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମା ସରକାର ସେମିତି ଅଛି, ସେମିତି ରହିବ । ମୁଁ ମୋ ପେନ୍‌ସନ ଗଣ୍ଡାକ ବୁଡ଼ାଇବି କାହିଁକି ?”

ଏତିକିବେଳକୁ କାନ୍ଥଘଣ୍ଟାରେ ଦଶ ବାଜିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆରେ, ଚାଲି ଯିବା, ଖାଇବା । ରାତିରେ ତମେ ଆରାମରେ ଶୋଇବା ଦରକାର । ଆଜି ବାଇଶ ତାରିଖ, କାଲି ତେଇଶି; ତମେ ଯଦି ଚବିଶରେ ଏଠୁ ଯାଅ, ପଚାଶ ସକାଳେ

ଅମୃତସରରେ ପହଞ୍ଚିବ । କଂଗ୍ରେସ ତ ଛବିଶରେ ହେଉଛି । କାଲି ଯିବା କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । କାଲି ଦିନଯାକ ତମେ ବିଶ୍ରାମ ନିଅ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦୁଇବର୍ଷ ପୁର୍ବରୁ ପେନ୍ସନ୍ ପାଇ ଜର୍ଜ ଟାଉନରେ ନିଜର ଘର କରି ରହିଯାଇଥିଲେ ।

ତହିଁ ଆରଦ୍ଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉଠିଲବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ନଅଟା ବାଜିଯାଇଥିଲା । ବାହାରେ ଏତେ କୁହୁଡ଼ି ହୋଇଥିଲା ଯେ ଅନ୍ଧାର ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର କାମ ସାରି ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ବାହାରିଲେ । ସେତେବେଳେ ଖୁବ୍ ଥଣ୍ଡା ପବନ ବହୁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଉତ୍ସାହ ଓ ଫୁର୍ତ୍ତି ପୁରୁରହୁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ବାରଣ୍ଡାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ବସିଥିଲେ ଓ ଯୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ପୋଟିକୋରେ ଠିଆହୋଇ ରହିଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ କହିଲେ, “ଆଜି ତ ବହୁତ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲ ! ଯାଅ ଜଳଖିଆ କରିନାଅ । ମୁଁ ଷ୍ଟେସନ ଯାଉଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଟେଲିଗ୍ରାମ୍ ପାଇଲି, ସେ ଆଲହାବାଦ ଆସୁଛି । ତାକୁ ଆଣିବାପାଇଁ ମୁଁ ଷ୍ଟେସନ ଯାଉଛି । ବଡ଼ଦିନ ଛୁଟି ନା; ସେଥିପାଇଁ ସେ ଆସୁଛି । ତା’ର ଗାଡ଼ି ଏଗାରଟାବେଳେ ପହଞ୍ଚିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବସୁ ବସୁ କହିଲେ, “ହଉ, ଖୁବ୍ ଭଲ ହେଲା । ଅମୃତସର ଯିବାପୁର୍ବରୁ ତା’ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହୋଇଯିବ । ଆଜିକାଲି ସେ କେଉଁଠି ଅଛି ? ତା’ର ଖବର-ଅନ୍ତର କ’ଣ ?”

“ସେ କୌନସରରେ ଅଛି, ସେହିଠାରୁ ଆସୁଛି । ତା’ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖାହେଲେ ସବୁକଥା ବୁଝିନେବ ।”

“ସେ ଏକା ଆସୁଛି ନା ତା’ଘରଲୋକେ ତା’ ସାଙ୍ଗରେ ଆସୁଛନ୍ତି ?”

“ଆରେ ମୁଁ କାଲି କହିବାକୁ ଭୁଲିଗଲି, ତା ପିଲପିଲି ଏଇଠି ଅଛନ୍ତି । ତା’ ପୁଅ ଏଇଠି ପଢ଼ୁଛି । ବୋହୂ ବି ମାସେ ହେଲା ଏଇଠି ଅଛନ୍ତି । ବୋହୂ ତ ସେ ନୁହେଁ, ସାକ୍ଷାତ୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଗୁଲ, ତମେ ଏକା କାହିଁକି ଷ୍ଟେସନ ଯିବ, ମୁଁ ବି ତମ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବି । ସେହିଠାରୁ ମୁଁ ସହର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଯିବି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ ପ୍ରାୟ ଦିନବର୍ଷ ବଡ଼; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଘନିଷ୍ଠତା ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଆଲହାବାଦ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ କଲେଜରୁ ବି. ଏ. ଓ ବି. ଏଲ. ପାସ୍ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହୃଦ ସେ ବହୁତ ବୁଲୁବୁଲି କରିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଉଠିଲା । ସେ ବାପାଙ୍କର ପାଦ ଛୁଇଁ ନମସ୍କାର କରିବା ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କୁଣ୍ଡାଳ ପକାଇ କହିଲେ,

“ଭଲ ହେଲା ତମ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହେଲା । କ’ଣ ସବୁ ଖବର କୁହ ? ବିଲ୍‌ତରେ ଖୁବ୍ ମଜାରେ ଥିଲା ଜଣା ପଡ଼ୁଛି; କାରଣ ରୂପେ ଆମମାନଙ୍କୁ ସବୁ ଭୁଲି ଯାଇଥିଲା । କ’ଣ ମେମ୍ ସାହେବଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଆଣିଛ ନା ନାହିଁ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମୁହଁରେ ହାତ ଦେଇ କହିଲେ, “ସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ କ’ଣ ଏକାବେଳେ ପଚାରିବୁ ? ଘରକୁ ଚାଲି, ଏକୃଷ୍ଟିଆ ସବୁ କହିବ । ମାତ୍ର କାଲି ରାତିରେ ମୁଁ ଫେରିଛି; ତମେ ସମସ୍ତେ ଆଗରେ ଚାଲ । ମୁଁ ଘଣ୍ଟାଏ ଦେଇଘଣ୍ଟା ଭିତରେ ଫେରିଯାଇଛି । ଖାଇପାରି ଚାଲିବାକୁ ଯିବା, ରୁ ମୋ କଥା ଶୁଣିବୁ, ଆଉ ମୁଁ ବି ତୋ କଥା ଶୁଣିବି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପ୍ରାୟ ଗୋଟାଏ ବେଳକୁ ଘରକୁ ଫେରିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଥିଲେ । ଖାଇପିଇ ସାରି, ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ ଚାଲି ଚାଲି ଚାଲିବା ପାଇଁ ବାହାର ପଡ଼ିଲେ । ଗର୍ଭସ୍ତ୍ରୀମେଣ୍ଟ ହାଉସ ପାର ହୋଇ ଆଲଫ୍ରେଡ୍ ପାର୍କରେ ପଶିଲାବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ହଁ ଗଙ୍ଗା, କୁଆଡ଼େ ଯିବା କହ ? ତୁ କେତେ ଦିନ ପାଇଁ ଏଠାକୁ ଆସିବୁ ?”

“ଦୁଇ ଭାରିତରେ କଟେରି ଖୋଲିବ, ସେଦିନ ଦୁଇପ୍ରହର ବେଳକୁ ଜୌନସ୍‌ପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଗଲେ ହେଲା । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋର କିଛି କାମ ନାହିଁ; ଅବଶ୍ୟ କ୍ଷୁଚିରେ ବି ମୁଁ ଜିଲ୍ଲା ଗୁଡ଼ି ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ତେବେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଭାବ ଦୟା, ସେ ମୋତେ ଏକପ୍ରକାର କ୍ଷୁଚି ଦେଇଛନ୍ତି । ଏବେ ତମ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କଣ ?”

“ମୋର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ ତ ସବୁ ସାଦାସିଧା, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟା ଭିତରେ ମୋତେ ଗୋଟାଏ ଭଡ଼ାଘର ଠିକ୍ କରିନେବାକୁ ହେବ । ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେଟା ବଙ୍ଗାଳୀ ଦେଖି ଫେରି ଆସୁଛି । କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ିରେ ମୋତେ ଅମୃତସର ଯିବାକୁ ହେବ । ସେଠାରେ କଂଗ୍ରେସର ସଭା ହେବ । ମୁଁ କଂଗ୍ରେସ ଦେଖିବାକୁ ଚାହେଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଗନ୍ତୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ଆରେ ଭାଇ, ମୋ କଥା ମାନ ସେ କଂଗ୍ରେସ-ପ୍ରକ୍ଷେପରୁ ଦୂରରେ ରହ । ସେଗୁଡ଼ାକରେ କିଛି ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଫେକିନା ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଆରେ ବନ୍ଧୁ, ତମଠାରୁ ଠିକ୍ ଏହି କଥା ଶୁଣିବି ବୋଲି ଆଶା କରିଥିଲି । ତେଣୁଟି କଲେକ୍ଟର ସାହେବ ନା, ମଜା କରୁଛ, ଆରାମ ଜୀବନ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସୁରୋପରୁ ଫେରିଆସିଛି, ମୋତେ ପଚାର । ମୁଁ କହିବି ଆମେ ସବୁ ଗୋଲ୍‌ମ, ଅସଭ୍ୟ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ । ଏସବୁ ତମେ ଅନୁଭବ କରି ପାରିବ ନାହିଁ; କାରଣ ତମେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନ ଗୁଡ଼ି ବାହାରକୁ ଯିବାର ସୁବିଧା ପାଇନାହିଁ । ତମକୁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକଙ୍କର ଭାଷ୍ୟବିଧାତା କରିଦେଇ ତମକୁ କ୍ଷମତା-ମୋହରେ ବୁଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।”

“ଆରେ ବଧୂ, ତମେ ଠିକ୍ କଥା କହୁଛ. ଯେ, କିନ୍ତୁ... କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି ଏଥିରେ ମୋର ଆପତ୍ତି ଅଭିଯୋଗ କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ? ମୁଁ ବା କାହିଁକି, ଯେକୌଣସି ଲୋକର କ’ଣ ଆପତ୍ତି ଅଛି ? ଅବସ୍ଥା ତ ଗୋଟାଏ ପ୍ରକାର ଭଲ ଅଛି । ଧନଜୀବନ ନିରାପଦରେ ଅଛି । ଗୋଟାଏ ଉଚ୍ଚରେ ସବୁ କଥା ଚାଲିଛି । ପୁଣି ଏ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କେତେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ । ପୃଥିବୀର ପାଞ୍ଚଭାଗରୁ ଗୋଟିଏ ସାମ୍ରାଜ୍ୟରେ ରହୁଛି । ଏହି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଜର୍ମାନୀକୁ ଧ୍ୟାନ କର ରଖିଦେଇଛି ।”

“ହଁ, ଜର୍ମାନୀକୁ ଏହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଧ୍ୟାନ କରି ଦେଇଛି ଯେ, କିନ୍ତୁ ତମେ କ’ଣ କେବେ ଭବିଷ୍ୟ ଜର୍ମାନୀକୁ ପ୍ରକୃତରେ କିଏ ହରାଇଛି ? ତମେ ଜାଣିଛ, ଏହି ମହାଯୁଦ୍ଧରେ କେତେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ମରିଛନ୍ତି ? ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଏହି ଲଢ଼ାଇରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଲୋକେ କରୁଛନ୍ତି । ଗୁର୍ଖା, ଶିଖ, ପଠାଣ, ବେଲୁଚ, ରାଜପୁତ, ଗଡ଼ବାଲୀ, ତେଲେଙ୍ଗାନା, ମରହଟ୍ଟା—ସବୁ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ଲୋକେ ଏହି ସୈନ୍ୟବାହନରେ ଥିଲେ । ଏହି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନୀ ସେନାବାହନରେ ପରୁଷ ଲକ୍ଷ ଲୋକ ଥିଲେ ବୋଲି ଜର୍ମାନୀ ହାରିଛି । ବୁଲ୍ ଗଙ୍ଗା, ଏସବୁ କଥା କହିଲେ ତଳିବ ନାହିଁ । ଆମର ଡୋମିନିୟନ୍ ଷ୍ଟାଟସ୍ ଦରକାର ।”

ଆଲଫ୍ରେଡ୍ ପାର୍ସି ପାରହୋଇ ସେମାନେ କହୁ । ଦେଇ ସହର ଭିତରକୁ ପଡ଼ିଥିବା ମୁଖ୍ୟ ରାସ୍ତା ଉପରକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ । ସେମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସହରକୁ ନ ଯାଇ ସିଭିଲ୍ ଲାଇନ ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ କାକା, ତମେ ତ ଠିକ୍ କଥା କହୁଛ । ମୋ କଥା ଏବେ ଦେଖିନା, ଜଣାପଡ଼ୁଛି ସାରା ଜୀବନଟା ତେପୁଟି ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ହୋଇ କଟିଯିବ । ଖୁବ୍ ହେଲେ ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜ ଟୋକାମାନେ ଆସି ଅଫିସର ହୋଇ ଆମ ଉପରେ ବସିଯାଉଛନ୍ତି ଓ ଆମ ଉପରେ ହାକିମି ତଳାଉଛନ୍ତି । ଡୋମିନିୟନ୍ ଷ୍ଟାଟସ୍ ହୋଇଗଲେ ମୁଁ ତ ନିତାନ୍ତ ପକ୍ଷେ ଆଉ କିଛି ବଡ଼ ହେବାର ସମ୍ଭବ ଦେଖିପାରିବି !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଏବେ ତୁ ରାସ୍ତାକୁ ଆସିଲୁ । ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ତା ହେଲେ ଅନୁଭବର ଯିବୁ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “କାକା, ମୋତେ ଯେ ଅନୁଭବର ଯିବାକୁ କହୁଛ ତମର ମୁଣ୍ଡ ଠିକ୍ ଅଛି କି ? ସରକାରଙ୍କ କାନରେ ଏ କଥା ପଡ଼ିଲେ ଯାହା କିଛି ଟିକିଏ ହେବାର ଅଛି, ସେ ସବୁ ଚରକାଳପାଇଁ ଲେପ ହୋଇଯିବ । ଆଜିକାଲି ସି.ଆଇ.ଡି.ଙ୍କ ଧ୍ୟାନ-ଦୌଡ଼ ତମେ ଜାଣ ତ ?”

“ଆରେ ବାବୁ, ଗୁଡ଼ ସେ ସି. ଆଇ. ଡି. କଥା । ମୋ ନାଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ, ତୋ ନାଁ ରାମ ପ୍ରକାଶ । ତୁ ମୋର ସାନଭାଇ । ବହୁତ ଅଜଣା ଅଣ୍ଟା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଆମକୁ

ଖୋଜୁ କିଏ ? ସି. ଆଇ. ଡି. ତ ଲାଗିବେ ବଡ଼ ବଡ଼ ନେତାଙ୍କ ପଛରେ, ଆଉ ଆମ ହୃଦୟର ସି. ଆଇ. ଡି. ଗୁଡ଼ା କେତେ ଗଧା ରୁ ତ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣିଥିବୁ । ତାଛଡ଼ା ପଞ୍ଚାବ ପୋଲିସ ଆମକୁ ଚିହ୍ନିବେ କେମିତି ? ତେଣୁ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଗୁଲ, ସେଠାରେ ଦେଖିବୁ କ'ଣ ହେଉଛି । ଦେଶର ସବୁ ବଡ଼ଲୋକଙ୍କର ସ୍ୱରୂପ ଦେଖିବୁ, ବିଶେଷତଃ ଗାନ୍ଧିଙ୍କର । କେବେ କେଉଁଠି କ'ଣେସକୁ ଯାଇଛୁ ?”

“ଆଜିଯାଏ ତ ଯାଇନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କାକା ! ଏଥର ତମେ ଯେମିତି ଲାଗାଇଛ ଯିବା ପାଇଁ, ମୋର ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ବାପାଙ୍କୁ ଏସବୁ କଥା ଲୁଚାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ମାନେ ତାଙ୍କ ପାଖରେ କିଛି ଜ୍ଞାନା କରିବାକୁ ହେବ କିମ୍ବା ମିଛ କହିବାକୁ ହେବ । ତମେ ଠିକ୍ ଜାଣ, ସେ ମୋତେ କଦାପି କ'ଣେସକୁ ଯିବାକୁ ଗୁଡ଼ିବେ ନାହିଁ ।”

“ଏଥରେ ଭୟ କରିବାର କ'ଣ ଅଛି ? ତମେ ତ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାଇଙ୍କୁ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କଥା କହୁନାହିଁ । ଏବେ ଆଗ୍ରା, ମଥୁରା, ଆଲଗଡ଼ ଓ ମିରଟର ଗୋଟାଏ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ ତିଆରି କରିଦିଅ । ଦେଖ, ଯଦି ତମର ଆଲଗଡ଼ରେ କୌଣସି ପୁରୁଣା ବନ୍ଧୁ ଆନ୍ଧ୍ର ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ ଆଲଗଡ଼ରେ ପଣ୍ଡିତ ସୋମେଶ୍ୱର ଦତ୍ତ ଅଛନ୍ତି । ବାପା ତାଙ୍କୁ ଭଲ କରି ଜାଣନ୍ତି ।”

“କିଛି ନାହିଁ, ସେ ପଣ୍ଡିତଠାରେ କାମ ତଳିବ ନାହିଁ; କାହିଁକି ନା ଭାଇ ତାଙ୍କୁ ଜାଣନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଆମର ମିଛ ଧରାପଡ଼ିଯିବ । ଏମିତି କୌଣସି ବନ୍ଧୁଙ୍କ ନାଁ କୁହ ଯାହାଙ୍କୁ ଭଲ ଜାଣି ନଥିବେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କିଛି ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ, “ମିରଟରେ ଆସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ସର୍କିନ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଅଛନ୍ତି ।”

“ହଁ, ସେଇ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ମିଶ୍ର ଠିକ୍, ତାଙ୍କ ପୁଅର ବାଲ ପଡ଼ୁଛି, କିମ୍ବା କାନ ଫୋଡ଼ା ହେଉଛି, ଯାହୁ ହେଲେ ଗୋଟାଏ କାମରେ ଯିବବୋଲି କହ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଝି ହୁ, ଏ ପୁଷ୍ପ ମାସରେ ସେ ସବୁ ଶୁଭକାର୍ଯ୍ୟ ହୁଏନାହିଁ ।”

“ଆଜ୍ଞା ଅଡ଼ୁଆରେ ପକାଇଲ ତମେ । ଆଜ୍ଞା, ପୁଷ୍ପମାସରେ ତ ଲୋକ ମଣିବାକୁ ମନା ନାହିଁ । ମନେକର ତମେ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଶ୍ରାଦ୍ଧ ପାଇଁ ଯାଉଛ । ଏଥରୁ ତ କେହି କିଛି କଥା ବାହାର କରି ପାରବେ ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ଠିକ୍ । ତିନିବର୍ଷ ଆଗରୁ ତାଙ୍କ ବାପା ମରିଯାଇଛନ୍ତି ।”

“ବାପୁ ବାପୁ, କହିବ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ ହେଉଛି । ସେଥିପାଇଁ ଯାଉଛି । ଛବିଶ ତାରିଖ ଦିନ ଶ୍ରାଦ୍ଧ । ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଯାଇଥିବାରୁ ସତେଜାଣି ତାରିଖ

ଦିନ ତମକୁ କେହି ପ୍ରତ୍ନନେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଅଠେଇଶ ତାରିଖରେ ଆସି ଅଣଦରଶନ ତାରିଖରେ ତମେ ଏଠି ପହଞ୍ଚି ପାରବ । ଦିନେ ଅଧେ ବାଟରେ ଡେରି ହୋଇ ଯାଇ-ପାରେ ।”

ପଚିଶ ତାରିଖ ଦିନ ସକାଳେ ଦୁହେଁଯାକ ଯାଇ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚି ଅମୃତସରକୁ ଆଡ଼ିକ୍ଲାସ୍ ଟିକେଟ୍ କାଟିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “କାକା, ଆମେ କ’ଣ ଆଡ଼ିକ୍ଲାସ୍ରେ ଯିବା ? ଦେଖ କେମିତି ଭିଡ଼, କେତେ ଲମ୍ବା ରାସ୍ତା !”

“ହଁ, ହଁ, ଆଡ଼ିକ୍ଲାସ୍ରେ ଯିବା । ଆରମ୍ଭରେ ଶୋଇକରି ଯିବାପାଇଁ ମୁଁ ଆଡ଼ିକ୍ଲାସ୍ ଟିକେଟ୍ ନେଇଛି । ଇଷ୍ଟରକ୍ଲାସ୍ ତ ଲୋକ ଭରସବେ, ସେକେଣ୍ଡରେ ଜାଗ ମିଳିବ କି ନାହିଁ ସନ୍ଦେହ, ଫାଷ୍ଟ କ୍ଲାସ୍ ତ ଆମ ଶକ୍ତିର ବାହାରେ । ଆମେ ଯଦି ଫାଷ୍ଟ କ୍ଲାସ୍ରେ ଯାଉଥିବା ଆଉ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯାହେବ ଯଦି ଆସି ଜୁଟେ, ତାହେଲେ ସେ ଆମର ଜନସମ୍ପଦ ଫିଙ୍ଗି ଦେବ ଓ ମାରପିଟ୍ କରିବ । ଏତେବେଳେ ସେଥିରେ ପଶିବା ବେଳ ନୁହେଁ; ବରଂ ଆଡ଼ିକ୍ଲାସ୍ରେ ଆରମ୍ଭରେ ଶୋଇକରି ଯିବା ।”

ଛଅ

ହ୍ରଦୟେ ଘାଟରେ ଛୁନକାର ଦାହନ୍ତି ସ୍ତ୍ରୀ ସାରି ଭିକ୍ଷୁ ଫେରିଲବେଳକୁ ରାତି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଛୁନକାର ଚିତାରେ ନିଆଁ ଲାଗିଲା ମାତ୍ର କ୍ଲାମ୍ପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଲେଉଟି ଆସିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଜାତିଭାଇଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଭିକ୍ଷୁ ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହୁବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ସେଦିନ ସକାଳୁ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଓ ବେଳେବେଳେ କୁଆପଥର ବି ପଡ଼ୁଥିଲା । କ୍ଲାମ୍ପ୍ରସାଦ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ ଯମୁନା ଓ ପିଲଙ୍କ ସହୁତ ଭିତର ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଥିଲେ । ଘରେ ଶୋକର ଗ୍ରସ୍ତା ଲାଗିରହିଥିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଆସିଲାମାତ୍ରେ କ୍ଲାମ୍ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ସବୁ ତ ଏବେ ଶେଷ ହେଲା, ତମେ ରୋଷାଭବାସ କର, ପିଲଙ୍କ କଥା ଟିକିଏ ଦେଖ ।”

କ୍ଲାମ୍ପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଆଉ କି ?”

“ମୁଁ ଆଜି ଉପାସ ରହୁବ । ବାହାର କୋଠରରେ ଯାଇ ଶୋଇବ ।”

“ବାହାର କୋଠରରେ ଯାଇ କାହିଁକି ଶୋଇବୁ ଭିକ୍ଷୁ ? ଛୁନକା ଖୁଣ୍ଟିକ କୋଠରରେ ତୋତେ ଶୋଇବାକୁ ହେବ ଓ ରାତିରେ ସେଠାରେ ଘାସ ଜାଳିବାକୁ ହେବ ।

ଛୁନକା ଖୁଡ଼ୀ କ'ଣ କ'ଣ ଛୁଡ଼ିଯାଇଛି ସେ ସବୁ ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ତୁ ଆସିଲବେଳକୁ ତାର ପାଟି ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପାଟି ଫିଟୁଥିବାଯାକେ ସେ କେବଳ ତୋର ନାଁ ଘୋଷୁଥିଲା । ତା'ପାଖରେ ଯାହା ଥିଲା ସେ ସବୁ ତୋତେ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା ।”

ଭିଷ୍ମ କହିଲା, “ତା' ପାଖରେ ଯାହାଥିଲା ସେ ସବୁ ତମର ରୋଜଗାର । ତମେ ସେ ସବୁ ତମ ପାଖରେ ରଖ । ମୋର ଆଗକୁ ପଛକୁ କେହି ନାହିଁ, କେବଳ ଗଙ୍ଗା ମୋର ସବୁ । ସେହି ଗଙ୍ଗା ତ ତୁମର ପୁଅ ।”

“ନାହିଁ ଭିଷ୍ମ, ଯେତେ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୁ ବଞ୍ଚୁଛୁ, ସେ ସବୁ ତୋର । ମୋର ଯେତେଦୂର ମନେ ହେଉଛି ଛୁନକା ଖୁଡ଼ୀ ପାଖରେ ନଗଦ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଓ ଦୁଇ ଗୁଣିଶହ ଟଙ୍କାର ଗହଣା ଥିଲା । ସବୁବେଳେ ସେ କହୁଥିଲା ଭିଷ୍ମର ବାହାଘର ହେଲେ ବୋହୂକୁ ସବୁ ଦେଇଦେବ । ଗଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କହୁଥିଲା ଭିଷ୍ମକୁ ଟିକିଏ ବୁଝାଇ ଦିଅ, ସେ ବାହା ହେଉ ।”

ଭିଷ୍ମ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ହଁ ଭାଇ, ମଲ୍ଲବେଳକୁ ବାହାଘର ହେବ । ପରୁଣରୁ ଉପର ହେଲଣି ଯେ ବାହା ହୋଇନାହିଁ, ଆଉ ପୁଣି କ'ଣ ବାହା ହେବ ? ମୁଁ ବାହା ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଘର ମିଳିବ । ସେହି ଗଙ୍ଗା ଯାଥିରେ ମୋର ଜୀବନ କଟିଯିବ ।” କିନ୍ତୁ ସମୟ ଚୁପ୍ ରହିବା ପରେ ସେ ପୁଣି ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ଯଦି ଭୁଲ ନ ବୁଝିବ ତେବେ ଗୋଟାଏ କଥା କହିବ ।”

“ହଁ ହଁ କହ । ଭୁଲ ବୁଝିବାର କ'ଣ ଅଛି ?”

“ମୁଁ କହୁଛି ତମେ ଓ ଭଉଜ ଦୁହେଁଯାକ ଯାଇ କାହିଁକି ଗଙ୍ଗା ଘରେ ରହୁନାହିଁ ? ଗଙ୍ଗାର ବୋହୂ ତ ବର୍ଷରେ ଛ ମାସ ଆଲହାବାଦରେ ତମ ପାଖରେ ରହୁଛି । ଗଙ୍ଗାକୁ ଏକଲ ରହିବା ପାଇଁ ଛୁଡ଼ିଦେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ତମ ସାଙ୍ଗରେ ରହଲେ ତାର ଚକ୍ଷୁଲକ୍ଷ୍ମୀ କିଛି ରହିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବିଷୟରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭଲ ଖବର ମିଳୁ ନ ଥିଲା । ଆଗେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଦୁର୍ବଳତା ବିଷୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଅଫିସରମାନଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଉଥିଲା । ଏବେ ସେହି କଥା ପ୍ରଦେଶର ଦୂରଦୂରନ୍ତ ଅଫିସରଙ୍କଠାରୁ ଶୁଣାଯାଉଛି । ଏହି ବିଷୟରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଯେତେ ବୁଝାଇଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ଉପରେ କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ଯମୁନା ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଭିଷ୍ମ ଠିକ୍ କହୁଛି । ଏଠି ଆଲହାବାଦରେ ଆମର କ'ଣ ଅଛି ଯେ ଆମେ ପୁଅକୁ ଛାଡ଼ି ଅଲଗା ରହିବା ? ଏହି ଘରକୁ ଉଡ଼ା ଦେଇଦେବା; ମାସକୁ ପଚାଶ ପାଠିଏ ଟଙ୍କା ମିଳିଯିବ । ପୁଣି ଦୁଇଟା ଘରେ ଯେତେ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଛି ତାହା କମିଯିବ । ବୋହୂ ତ କେତେ ଥର କହିଲଣି

ଜୌନପୁରରେ ଯାଇ ଚାହିଁବା ପାଇଁ । ବଡ଼ ବଙ୍ଗଳାଟାଏ ! ସେଠାରେ ଏକା ରହିବା ପାଇଁ ତା'ର ମନ ଲାଗୁନାହିଁ ! ଆମେ ତା' କଥା ଆଜିଯାଏ ଶୁଣିଲେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏବେ ତା କଥା ଠିକ୍ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଉ, ମୁଁ ଟିକିଏ ସେ ବସ୍ତୁରେ ଭାବେ ।”

“ଭାଇ, ଏଥିରେ କିଛି ଭାବବାର ନାହିଁ । ଜୌନପୁରକୁ ଚାଲିଯିବା ଦରକାର । ଏଥିରେ ଗଙ୍ଗାର ଭଲ ହେବ ଓ ଦରର ବି ମଙ୍ଗଳ ହେବ । ଗଙ୍ଗା ମନଇଚ୍ଛା ଟଙ୍କା ପଇସା ଉଡ଼ାଉଛି । ମୁଁ ଶୁଣୁଛି, ଦୁଇ ଦିନ ହଜାର ଟଙ୍କା କରଜ କରୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚମକି ପଡ଼ି ପଚାରିଲେ, “କଣ କହୁଛୁ, ସେ କରଜ କରୁଛି ! କରଜ କେମିତି ହେଲା ?”

“ଗଙ୍ଗାକୁ ଯଦି ନ କହିବ ତା' ହେଲେ ସବୁ କହିବ; ନଚେତ୍ ସେ ମୋତେ ଆଉ ରଖିବ ନାହିଁ । କ'ଣ କହିବ ଭାଇ, ତାକୁ ତ ମୋତେ ଭାରି ଡର ଲାଗୁଛି । ଗଙ୍ଗା ଗୋଟାଏ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ରଖିଛି । ସେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକର ପୁରା ଝିକ୍କ, ତା ଛଡ଼ା ମଦ ପିଇବା ଝିକ୍କ ତାକୁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଏଥିରୁ ବୁଝିବ ସେ କାହିଁକି କରଜ କରୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏସବୁ ଶୁଣି ରୁପୁ ରହିଗଲେ । କହିଲେ, “କଥା ଏତେ ବାଟ ଚାଲି-ଗଲାଣି ?” ପୁଣି ସେ ଯମୁନାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “ବୋହୂ ତମକୁ ଏ ବସ୍ତୁରେ କେବେ କିଛି କହିନାହିଁ ?”

ଯମୁନାର ଆଖିରେ ଲୁହ ଆସିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ବୋହୂର ମୁହଁରୁ ତ ହସ ଲାଭିଯାଇଛି; କିନ୍ତୁ ମୁହଁ ଫିଟାଇ ସେ କେବେ କିଛି କହିନାହିଁ । ଏବେ ବୁଝିଲି ଜୌନପୁରରେ ରହିବା ପାଇଁ କାହିଁକି ତାର ମନ ଲାଗୁନାହିଁ ।”

ଏଣେ ଦିନ ଚାରିଦିନ ହେଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତରେ ଥିଲେ । କଲିକତା କଂଗ୍ରେସ ପାଇଁ ଜୋରସୋର ଯୋଗାଡ଼ ଚାଲିଥିଲା । ସମସ୍ତ ଦେଶର ଚେତନା ଏଥର ଏକ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ଉତ୍ତେଜିତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଏହି ଉତ୍ତେଜିତ ଚେତନାର ଏକ ଅଂଶ ଥିଲେ । ଏତେ କମ୍ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଚେଳିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରି ସାରିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ସହରର ବଡ଼ ବଡ଼ କଂଗ୍ରେସ ଲୋକେ ଘେରି ବସିଥିବାର ଦେଖିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସେମାନଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇ କହୁଥିଲେ, “ବ୍ରଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଆମ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ଏବଂ ମଧ୍ୟମ ଶ୍ରେଣୀ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ରହିଛି । ଜମିଦାରମାନଙ୍କ କଥା କହିବାକୁ ଗଲେ ସେମାନେ ରାଜାଙ୍କର ଗୋଲ୍‌ପ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ଓ ରାଜାମାନଙ୍କର ନିଜେଷ୍ଟ ଶାସନର ସହାୟକ

ହୋଇ ନିଶ୍ଚୟ ମୂର୍ଖ ଜନତାଙ୍କ ଉପରେ ଶାସନ ଚଳାଇ ଆସିଛନ୍ତି ଓ ଅତ୍ୟାଚାର କରି ଆସିଛନ୍ତି । ଏହି ଜମିଦାରମାନେ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।”

ରାଜବିହାରୀଙ୍କ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ କଥା ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ; କାରଣ ସେ ନିଜେ ଜଣେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ଥିଲେ । ସେ ବିଗିଡ଼ି ଯାଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଆପଣ ଏମିତି କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ? ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି, ୧୮୫୭ରେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହ ହୋଇଥିଲା ତାହା ଏହି ରାଜ-ମହାରାଜାମାନଙ୍କର ବିଦ୍ରୋହ; ଇତିହାସର ପ୍ରମାଣକୁ ଆପଣ ଓଲଟାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଶାନ୍ତ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ରାଜବିହାରୀ ବାବୁ, ଇତିହାସ ତ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ସତ୍ୟ କିମ୍ବା ମିଥ୍ୟା ହୋଇ ପାରେ । ୧୮୫୭ ସାଲର ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହ, ଯେଉଁ କ୍ରାନ୍ତି ଘଟିଥିଲା ସେ ବିଷୟରେ ଆପଣ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି ପଛେ ଶେଷରେ ତାର ଦଶା କ’ଣ ହେଲା, ଆପଣ ତାହା ଜାଣନ୍ତି । ଜନସାଧାରଣ ଏଥିରେ କୌଣସି ଆଗ୍ରହ ନ ଦେଖାଇବାରୁ ତାହା ବିଫଳ ହୋଇଗଲା । ପୁଣି ୧୮୫୭ କଥାକୁ ଆଜି ସାଂଗରେ ତୁଳନା କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଭାବନ୍ତି ଇତିହାସ-ପୃଷ୍ଠାରୁ ଅମଳ ଶିକ୍ଷା ମିଳୁଛି, ସେମାନେ ଭୁଲ୍ କରନ୍ତି; କାରଣ ଇତିହାସ ମରିଯାଇଛି । ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପରିସ୍ଥିତି ବଦଳୁଛି । ଆଦର୍ଶ ବଦଳୁଛି, ଲୋକ ବଦଳୁଛି, ଆଉ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ କଥା ହେଉଛି ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମାନବର ଚେତନା ବିକଶିତ ହେଉଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଏହି ଦର୍ଶନ ଶୁଣି ଜୟନାଥ ପାଣ୍ଡେ ଏକପ୍ରକାର ବିରକ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ହଉ, ଗୁଡ଼ିନ୍ତୁ, ଏସବୁ ତଥ୍ୟ-ଫଥ୍ୟ ଗୁଡ଼ି ଅସଲ କଥାକୁ ଆସନ୍ତୁ । ଆପଣ କ’ଣ ଠିକ୍ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛନ୍ତି ଯେ ଓକିଲାତି ଗୁଡ଼ି, ସ୍କୁଲ କଲେଜ ଗୁଡ଼ି, କାଉନସିଲ ଗୁଡ଼ି ଗୁଲିଆସିଲେ ଦେଶକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ମିଳିଯିବ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଜବାବ ଦେଲେ, “ହଁ, ଠିକ୍ ଭାବରେ କରପାରିଲେ ମିଳିଯାଇପାରେ । ଆପଣ ଭାବି ଦେଖନ୍ତୁ ଚେତନା କୋଟି ଭାରତୀୟଙ୍କ ଉପରେ ମାତ୍ର ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଇଂରେଜ ଶାସନ ଚଳାଇଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଦେଢ଼ଲକ୍ଷ ଇଂରେଜ ସେନା, ବାକି ପଚାଶ ହଜାର ଇଂରେଜ ଲୋକ ଏ ଦେଶରେ ଶାସନ ଚଳାଇଛନ୍ତି । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଏହାହିଁ ଅସଲ ପ୍ରଶ୍ନ । ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ହେଉଛି ଯେଉଁ ଦଶ କୋଡ଼ିଏ ଲକ୍ଷ ଭାରତୀୟ ଇଂରାଜୀ ଶିକ୍ଷା ପାଇଛନ୍ତି ଓ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କ ତଳେ ରୁକିବି କରୁଛନ୍ତି, ସେହିମାନେ ଏହି ଦେଶକୁ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଗୋଲମ କରି

ରଖିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି ଲୋକମାନେ ଯଦି ଇଂରେଜ ଲୋକଙ୍କୁ ସାହାଯ୍ୟ ଦେବା ବନ୍ଦ କରି ଦିଅନ୍ତେ, ତେବେ ଭାରତରେ ଶାସନ ଚଳାଇବା ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତା । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ଏ ଦେଶରେ ରହିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଅସମ୍ଭବ ହୁଅନ୍ତା ।”

ରାଜବନ୍ଧୁ ସା ବରକୁ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ, ଆପଣଙ୍କର କହିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଉଛି, ଯେତେ ଭାରତୀୟ ସରକାରୀ ଚାକିରି କରୁଛନ୍ତି ସେମାନେ ଯଦି ତାହା ଗ୍ରହଣ ଦିଅନ୍ତେ ତାହେଲେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ମିଳିଯାନ୍ତା । ଷାଠିଏ ମହଣ ଘିଅ ହେବ ନା! ରାଧା ନାଚିବ ? ସରକାରୀ ଚାକିରିଆମାନେ ମଜାରେ ଅଛନ୍ତି; ବହୁତ ଦରମା ପାଉଛନ୍ତି । ସେମାନେ କେବେହେଲେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗଦେବେ ନାହିଁ । ଆଉ ବାକି ରହିଲେ ଓକିଲ, ମାଷ୍ଟ୍ର ଆଉ ଗ୍ରହ । ତା’ହେଲେ ଓକିଲ ଓକିଲତ ଗ୍ରହଦେବେ, ପିଲାମାନେ ପଢ଼ା ଗ୍ରହଦେଇ ମୂର୍ଖ ହେବେ ! ଆଜ୍ଞା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବାବୁ, ଆପଣ ନିଜେ ଓକିଲତ ଗ୍ରହବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବେଟି ?”

ଲଲା ଶୀତଳପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ସେ ତ ଓକିଲତ ଆରମ୍ଭ କରି ନାହାନ୍ତି; ଗ୍ରହବାବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠୁଛି କେଉଁଠି ? କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ଯାହା ହେଲେ ବି ମୁଁ ବୁଝୁଛି ଗାନ୍ଧିଜୀ ସହିତ ଆମକୁ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ହେବ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଏହି ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ଥରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲେ ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ମିଳାମିଶା କରିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଏହି କଥାକୁ ମୋର ଠିକ୍ ମନେ ହେଉଛି ଯେ ଆମେ ଯଦି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅସହଯୋଗ କରିପାରିବା ତାହା ହେଲେ ଏଇ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଇଂରେଜ ଜାହାଜରେ ଜନିଷ ଲଦି ନିଜ ଘରକୁ ଫେରିଯିବେ ।”

କିଛି ସମୟ ସବୁଲୋକେ ଚୁପ୍ ରହିଗଲେ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଅସହଯୋଗ ତ ଏକପ୍ରକାର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲାଣି, ଖିଲ୍ଲାଫତ୍ ଆନ୍ଦୋଳନ ଯୋଗୁ ଅସହଯୋଗର ଶକ୍ତି ବଢ଼ିଗଲାଣି । ଦେଶର ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବଳ ଭାବନା ଏବେ ଜାଗିଉଠିଛି । ମାନ୍ଦ୍ରାଜରେ ଯେଉଁ ଖିଲ୍ଲାଫତ୍ ପରିଷଦ ବସିଥିଲା, ସେଥିରେ ଦେଶର ମୁସଲମାନମାନେ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିନେଇଛନ୍ତି । ମୁସଲମାନମାନେ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ଯେ ସେମାନେ ମୂଲତଃ ଭାରତୀୟ । ଏବେ ନିକଟରେ ଯେଉଁ ଖବର ମିଳିଛି, ଯେଉଁ ହଜାର ହଜାର ମୁସଲମାନ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନର ବିରୋଧ କରି ଭାରତ ଗ୍ରହଯାଇ ଆତ୍ମଗାନିସ୍ଥାନରେ ରହିବା ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ, ଆତ୍ମଗାନିସ୍ଥାନ ସରକାର ସେମାନଙ୍କୁ ସେହି ଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇନାହାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣମାନେ ବୁଝିପାରିବେ ଅସହଯୋଗ

ପାଇଁ ଏହାଠାରୁ ଭଲ ସୁଯୋଗ କ'ଣ ଆଉ ମିଳିପାରିବ ? ଏହି ସୁଯୋଗ ଗ୍ରହଣକଲେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଏକାଠି କରିବା ବଡ଼ ମୁସ୍ତି ହୋଇ ପଡ଼ିବ । ଏହି ଅବସରର ଫାଇଦା ଉଠାଇବା ଦରକାର ଏବଂ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କର ଏକତାର ମୁଲକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଜବୁତ କରିବା ଦରକାର ।

ରାଜବିହାରୀ କହିଲେ, “ହଁ, ହଁ, ଆଜିକାଲି ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଯେ ଏକା, ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି ଏକତା ନେବଳ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲଢ଼ାଇ କରିବା ପାଇଁ । ଏହାପରେ ତ ଏପରି ଏକତା ରହିବ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବିପାରୁନାହିଁ । ତୁମ୍ଭେ ବିଷୟରେ ଇଂରେଜମାନେ ବିରୋଧ କରିଥିବାରୁ ମୁସଲମାନମାନେ ଆଜି ଆପଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ରହିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ରାଜବିହାରୀଙ୍କର ଏହି ବ୍ୟଙ୍ଗ ରୁହିପାରି ମୁରୁକିଥିବା ଦେଇ କହିଲେ, “ରାଜବିହାରୀ ବାବୁ ! କାରଣ ଉପରେ ଏତେ ଧ୍ୟାନ ଦିଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । କାରଣ ତ ଏକ ଅଟ୍ଟତର କଥା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ଯେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ହିନ୍ଦୁ ଓ ମୁସଲମାନମାନେ ଏକମତ । ହୁଏତ ଏପରି ଏକମତ ହେବାର କାରଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ବିରୋଧ ଏବଂ ଅସନ୍ତୋଷଜନିତ ବିଦ୍ରୋହ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭେଦଭାବକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ । ଆମମାନଙ୍କୁ ଏକମନରେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ସହୃଦ ସହଯୋଗ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ରାଜବିହାରୀ ବାବୁ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଆମେ ତ ସମସ୍ତେ ଆଖି ବନ୍ଦ କରି ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଚାଲିଛୁ । ଆପଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ, କଲିକତା କଂଗ୍ରେସରେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବ ସପକ୍ଷରେ ମୁଁ ମତ ଦେବି ଓ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ସବୁ ଲୋକ ଗାନ୍ଧିଙ୍କୁ ଅନୁସରଣ କରିବେ ।”

ଏହାପରେ ସବୁ ଲୋକ ଏକ ସ୍ୱରରେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପ୍ରତି ସେମାନଙ୍କର ଭକ୍ତି ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ସମସ୍ତେ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “କହନ୍ତୁ ଭାଇ, ଆପଣ ତ ବଡ଼ ଚକ୍ରନ୍ତ ଦେଖାଯାଉଛନ୍ତି ।”

ଏକ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନ ! ଗଙ୍ଗା ଏବେ ଆଉ ଆମ କଥାରେ ନାହିଁ । ତାକୁ ନେମିତି ଭାବରେ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ, ସେହି କଥା ବିଚାର କରିବାପାଇଁ ମୁଁ ଆସିଛି ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ସମସ୍ତ କଥା ତାଙ୍କୁ କହିଦେଲେ ।

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କର ସବୁକଥା ଶୁଣିପାରି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ମୁହଁରେ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଏକ ରେଖା ଫୁଟିଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ଭାଇ ଏହି କଥାକୁ ଭରସା କରୁନାହିଁ । ଶବ୍ଦ ଓ ସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ

ସହୃଦ ଅଭିଶାପ ସବୁବେଳେ ଲାଗିରହିଥାଏ । କାରଣ ଲୋକ ସୌଭାଗ୍ୟର ମୋହରେ ପଡ଼ି ନିଜର ବିବେକ ଓ ସଂଯମ ହରାଇ ଚରିତ୍ରହୀନ ହୋଇ ବସେ । ଯାହାହେଉ ଆପଣ ଏହି ବିଷୟରେ କିଛି ଚିନ୍ତା କରିଛନ୍ତି କି ?”

“ଜାନୁ, ମୁଁ ତ କିଛି ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ଆମେ ଯାଇ ଜୌନପୁରରେ ତା’ ଯାଜ୍ଞରେ ରହିବା ପାଇଁ ଭିକ୍ଷୁ କହୁଛୁ । ତୋ ଭାଉଜ ମଧ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁ କଥାକୁ ପସନ୍ଦ କରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ ମୋତେ କାହିଁକି ଜୌନପୁର ଯିବାକୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ଜୌନପୁରରେ ଯାଇ ରହିବା ପାଇଁ ଗଙ୍ଗା ମୋତେ ସାଧାରଣ ଶିଳ୍ପାଗୁରୁରେ କି କହୁନାହିଁ । ସେ ଆମଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବା ପାଇଁ କାହିଁକି ଚାହୁଁଥିଲା ଏବେ ମୁଁ ବୁଝୁଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କିଛି ଚିନ୍ତା କଲପରି କହିଲେ, “ଆପଣ ହେଉଛନ୍ତି ଘରର ମାଲିକ, ଆପଣ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପିତା । ଆପଣଙ୍କୁ ନିଜକୁ ଉପାୟ କରିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କ’ଣ କହିବ ସେଥିପାଇଁ କାହିଁକି ଆପଣ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି ?”

ବହୁତ ଉଦାସ ହୋଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ମୋର ଇଚ୍ଛା, ତା’ର ମୋ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଧାରଣା ଏବଂ ଯେଉଁ ମାନ-ସମ୍ମାନ ଅଛି ତାହା ସେହିପରି ରହୁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସେଠାକୁ ଯାଇ ଯଦି ଆମ ଭିତରେ କୌଣସି ସଂଘର୍ଷ ହୋଇଗଲା ତା’ହେଲେ ତା’ର ମୋ’ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଖାତିରି ଯେଉଁ ମାନସମ୍ମାନ ଅଛି ସେତକ ମୁଁ ହରାଇ ବସିବି । ତାକୁ ହରାଇ ବସିବାର ଅର୍ଥ ନିଜ ପୁଅ ଉପରୁ ସମସ୍ତ ଅଧିକାର ହରାଇ ବସିବା ।”

“କିନ୍ତୁ ଭାଇ, ଗଙ୍ଗାକୁ ଏପରି ଏକାକୀ ଓ ନିରାଶ୍ରୟ ଭାବରେ ଛାଡ଼ି ଆପଣ କ’ଣ ତାକୁ ରକ୍ଷା କରିପାରିବେ ? ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ରକ୍ଷାକରିବା ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଏକ ଜୀବନ-ମରଣ ସମସ୍ୟା । ଯାହା ଖରାପ ହେବାର ତ ହେଲୁଣି । ଆପଣ ଗଲେ ଅବସ୍ଥା ଅନେକ ସୁଧିରିଯିବ । ମୁଁ ତ ଦୁଇଦିନରେ କଲିକତା ଯାଉଛି । ଆଜି ଅଗଷ୍ଟ ଉତ୍ତେଜଣ, ଗୁରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବରକୁ କଲିକତାରେ କଂଗ୍ରେସର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଧିବେଶନ ହେବ । ସେହି ବିଷୟରେ ଏବେ ଆମର ପରାମର୍ଶ ଗୁଲିଥିଲା । ଦଶ କିମ୍ବା ଏକାର ସେପ୍ଟେମ୍ବରକୁ ମୁଁ ସିଧା ଜୌନପୁର ଗୁଲିଆସିବି । ଆପଣ ସପ୍ତାହକ ଭିତରେ ସବୁ ପିଲପିଲ ନେଇ ଜୌନପୁର ଗୁଲିଯାଆନ୍ତୁ ।”

“ତା’ହେଲେ ଏଠି ଆଲହାବାଦ ବଙ୍ଗଳା ପୁଣି କ’ଣ ହେବ ?”

“ଏଥିରେ କୌଣସି ଭଡ଼ାବାଲାକୁ ରଖି ଦିଅନ୍ତୁ । ମୋର ବନ୍ଧୁ ମନମୋହନ ବାନାର୍ଜୀଙ୍କର ଗୋଟାଏ ବଙ୍ଗଳା ଦରକାର । ସବୁଠାରୁ ଅଣୀ ଟଙ୍କା ହେଲେ ହେବ ।

ଆପଣ ଯଦି କହୁବେ ମୁଁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି ।”

ଉଦାସ କଣ୍ଠରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ଭାତା ଦେବାପାଇଁ ମୁଁ ସେ ଘର କରାନାହିଁ । ତୁ କାହିଁକି ସେହି ବଙ୍ଗଳାକୁ ଚାଲି ଆସୁଛୁ ? ତୋ ଘରତୋଳାରେ ତ ଆହୁରି ବସି ଲାଗିବ । ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୋ ବଙ୍ଗଳାରେ ରହ ଓ ତୋର ଏହି ବଙ୍ଗଳା ମନମୋହନ ବାନାର୍ଜୀଙ୍କୁ ଦେଇଦିଅ ।”

ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳେ ମନେ ହେଉଥିଲା ସତେ ଯେମିତି ପାଦ ଦୁଇଟି ତାଙ୍କର ଘୁଷୁରୁ । ସେ ସବୁ କ’ଣ ହେଉଛି, କାହିଁକି ହେଉଛି ଓ କେମିତି ହେଉଛି, ସେ କିଛି ଜାଣିପାରୁ ନଥିଲେ । ଘରସାରା ଏକ ଅସମ୍ଭବ ଉଦାସ ଗ୍ରସ୍ତା ପୁରୁ ରହିଥିଲା । ଘରକୁ ଫେରିବା ମାତ୍ରେ ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ଗୋଟାଏ ଚିଠି ଲେଖିଲେ । ସେ ଚିଠିରେ ସେ ସମସ୍ତ ପରିବାର ନେଇ ଜୌନପୁରରେ ରହିବାପାଇଁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ବୋଲି ଲେଖି ଦେଇଥିଲେ ।

ଚିଠି ଦେବାର ଗୁରୁଦିନ ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍ତର ମିଳିଲା । ସେଥିରେ ସେ ବାପାଙ୍କ ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ସ୍ୱୀକୃତି କରିବା ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଖୁବ୍ ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାଙ୍କର ବଦଳି ହୋଇଯିବ ବୋଲି ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଭାଷାରେ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ କୌଣସି ଆଗ୍ରହ ଦେଖି ନ ଥିଲେ । ତଥାପି ସପ୍ତାହକ ପରେ ସେ ଯମୁନା, ରୁକ୍ମିଣୀ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଦୁଇଟି ପିଲାଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ଜୌନପୁର ଚାଲିଗଲେ । ତା’ର ଚିନ୍ତନ ପୂର୍ବରୁ ଭୀଷ୍ମ ଜୌନପୁର ଚାଲିଯାଇଥିଲା ।

ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଓ ପରିବାରର ଅନ୍ୟସବୁ ଲୋକ ଗୁଲୁଆସିବା ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଜୀବନ ଏକପ୍ରକାର ରାସ୍ତାକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲା । ଏବେ ତାଙ୍କର ବେଶି ସମୟ ଘରେ କଟୁଥିଲା । ତାଙ୍କ ମଦ ପିଇବା ବିଷୟରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ, ନିଜର ସାଙ୍ଗସାଥୀ ଜୁଟିଲେ କେତେବେଳେ କେମିତି ମଝିରେ ମଝିରେ ସେ ପିଇୁଥିଲେ । ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗତିବିଧି ଦେଖି ବର୍ତ୍ତମାନ ଏକପ୍ରକାର ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ଥିଲେ । ସେ ଜୌନପୁର ଆସି ଭଲ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ତାଙ୍କର ମନେହେଲା । ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ରୂପରେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ଘରସାରା ହସଖୁସିର ଏକ ବାତାବରଣ ଘେରି ରହିଥିଲା ।

କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକପ୍ରକାର ମଳିନତା ଦେଖାଦେଇଥିଲା; ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କ ମନ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କ ଉପରେ ଏକ ଗୁରୁଭାର ଆସି ପଡ଼ିଥିଲା । ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗମ୍ଭୀରତା ଦେଖି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଉଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ବିଷୟରେ ତାଙ୍କୁ କିଛି କହିବାପାଇଁ ସେ ଉଚିତ ମନେକରୁ ନ ଥିଲେ । ସେ ଠିକ୍ ଜାଣିଥିଲେ ସେ

ମଳିନତା ଶଶିକ ଓ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ତାହା ଉଦ୍ଭେଦିବ ।

ସେଦିନ ରବିବାର । ଶନିବାର ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବନାରସର କୌଣସି ଜଣେ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହଚ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାପାଇଁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବାହାର ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ତାଙ୍କ ନାତି ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ପଢ଼ାଉଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ନାରୁଣୀ ବିଦ୍ୟା ପାଖରେ ବସି ଗୋଟିଏ ସ୍ନେହରେ ଅଙ୍କ ଲେଖୁଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଗୋରର ବୟସ ତେର ବର୍ଷ ଓ ସେ ଅଷ୍ଟମ ଶ୍ରେଣୀରେ ପଢ଼ୁଥିଲା ।

ଦୁଇପ୍ରହର ହୋଇଯିବାରୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପିଲାଙ୍କ ପଢ଼ା ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ । ଅକଟୋବର ଦ୍ଵିତୀୟ ସପ୍ତାହ ଚାଲୁଥିଲେ ବି ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗରମ ଛୁଡ଼ି ନ ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗାଧୋଇବା ପାଇଁ କୁଅ ଆଡ଼କୁ ପାଦବତ୍ତାଇ ଦେଖିଲେ ପାଖରେ ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଆସୁଛି ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସେଥିରେ ବସିଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ପାଦ ଅଟକିଗଲା ଓ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଯାଇ ପଚାରିଲେ, “ଆରେ କିଏ ଜାନ୍ତି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଜିନିଷ ଉତ୍ତର ଦେଇ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଲେ ଓ କହିଲେ, “ତୁ ତ କହିଥିଲୁ, ଦଶ ଏଗାର ବେଳକୁ ଆସିବୁ ବୋଲି; କିନ୍ତୁ ଦଶହରା ଶେଷକରି ଆସିଲୁ ବୋଧହୁଏ !”

“ହଁ, ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି କଲିକତାରେ ଦୁର୍ଗାପୂଜା ବହୁତ ଜଣାଶୁଣା । କଂଗ୍ରେସ ପରେ ସେଠି ଟିକେ ଅଟକିଗଲା । ତା’ଛଡ଼ା ବଂଗାଳୀମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଗୁଳିମାତକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଚାଲିଛି । ବଙ୍ଗାଳୀର କଂଗ୍ରେସ ଲୋକେ ନିଜ ପରାଜୟ ପରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ସାମ୍ବନ୍ଧ୍ୟ ଗଢ଼ୁଛନ୍ତି ନା, ତାହାକୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ରହିଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ କଲିକତାରୁ ମୁଁ ସିଧା ଚାଲିଆସୁଛି । ଅବଶ୍ୟ ବାଟରେ ବନାରସରେ ଟିକିଏ ରହିଯାଇଥିଲି । ସେଠି ସ୍ଥାନୀୟ କର୍ମୀମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭା ଥିଲା । ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇ ସେଇଠୁ ଜୌନପୁରକୁ ଚାଲିଆସିଲି ।”

“ଗଙ୍ଗା ମଧ୍ୟ ବନାରସରେ ତାହାର କୌଣସି ବନ୍ଧୁ ସହଚ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ଗତ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଚାଲିଯାଇଛି । କାଲି ସକାଳେ ଫେରିଆସିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସତେ ଯେମିତି ଚପ୍ପରସ ମନକୁ ମନ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତେବେ ବନାରସ ଯାଇଛି । ମୋ ଆଖି ତା ହେଲେ ଭୁଲ ଦେଖିନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ତୁ କ’ଣ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ ଦେଖିଥିଲୁ କି ?”

“ହଁ ଦେଖିଥିଲୁ; କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ଦୂରରୁ ଦେଖିଥିଲି । ସେ ଧୋତି କାମିଜ ପିନ୍ଧିଥିଲା ନା, ସେଇଥିପାଇଁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲି ନାହିଁ । ପୁଣି ଶୁଦ୍ଧ ସମୟଟା, ଭଲ ଆଲୁଅ ବି ନଥିଲା ।

ସେଥିପାଇଁ ଭାବିଲି ମୋ ଆଖି ବୋଧହୁଏ ଭଲ ଦେଖୁଛି । ଆହା, ସେକଥା ଛାଡ଼ନ୍ତୁ, ଏଠିକା ଅବସ୍ଥା କ'ଣ କୁହନ୍ତୁ ?”

“ମୋତେ ତ ସେମିତି ବିଶେଷ କିଛି ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ସେ ଟାଇମ୍‌ରେ ଆସି ଟାଇମ୍‌ରେ ଯାଉଛି । ବଡ଼ କାଇଦାରେ ରହୁଛି । ସମସ୍ତଙ୍କର ଭଲମନ୍ଦ ବି ବୁଝୁଛି ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଖରେ ସନ୍ତୋଷର ଛୁଆଁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କ'ଣ କହୁଥିଲି ? ଆପଣ ଏଠାକୁ ଆସିବାରୁ ଫଳ ଭଲ ହେଲା । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଭାରି ଖୁସି । କିନ୍ତୁ ଆପଣ କାହିଁକି ଭାରି ଚିନ୍ତିତ ଦେଖାଯାଉଛନ୍ତି—, କଥା କ'ଣ ?”

“ଆଜି ସକାଳୁ ବୁକ୍‌ଶାଓର ବ୍ୟଥା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ତାର ସମସ୍ତ ପୂର୍ବ ହୋଇ-ଗଲାଣି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏଠି ନାହିଁ । ଧାଇଁ ଆଣିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଭିକ୍ଷୁକୁ ପଠାଇଛି । କଥା ହେଉଛି ସେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ପିଲା ଜନ୍ମ ହୋଇପାରେ ।”

“କ'ଣ ଧାଇଁ ଡକାଇଛନ୍ତି ! ଲେଡ଼ି ଡାକ୍ତର କିମ୍ବା ମିଡ଼ିଓ୍ବାଇଫ୍‌କୁ ଡକାଇ ନାହାନ୍ତି ? ଆପଣଙ୍କର ସେହି ପୁରୁଣା କଥା ଶୁଣିଛି । ଆପଣ ରହନ୍ତୁ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସିଭିଲ୍ ହସ୍ପିଟାଲ୍‌ରୁ ଲେଡ଼ି ଡାକ୍ତର କିମ୍ବା ନର୍ସ୍‌କୁ ଡକାଇ ଆଣିବୁ ।” ଏହା କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଭିକ୍ଷୁ ଧାଇଁକୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ଆସୁଥିବାର ଦେଖାଗଲା ।

“ଆହା ଭଲ ହେଲା, ଟିକିଏ ରହଯା ! ଏହି ଧାଇଁ ଆସୁଛନ୍ତି, କ'ଣ କହୁଛନ୍ତି ଦେଖ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ମୁଁ ଗାଧୋଇ ପଡ଼ୁଛି ଓ ରୁଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଧୋଇଧାଇ ହୋଇପଡ଼ି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗାଧୋଇ ଯାରି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେହି ସମୟରେ ଭିକ୍ଷୁ ଭିତରୁ ବାହାରି ଆସି କହିଲା, “ଭାଇ, ବୋହୂଙ୍କର ପୁଅଟିଏ ହୋଇଛି । ଯାହା ହେଉ ଠିକ୍ ବେଳରେ ଆମେ ଧାଇଁକୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଗଲା ଓ ସେ ଉଠି ଠିଆହେଲେ । ସେ ଦୁଇଟି ଟଙ୍କା କାଢ଼ି ଭିକ୍ଷୁକୁ ଦେଲେ ଓ କହିଲେ, “ପଇସା ଭଂଗାଇ ଆଣି ମା' ପୁଅ ଦୁହେଁକୁ ବୁଆଇଁ ଦେଇ ବାଣ୍ଟି ଦିଅ । ମହୁଗାଣାକୁ ଯାଇ ଡାକିଆଣ ଓ ଫଗରେ ପଣ୍ଡି ତଳକୁ ମଧ୍ୟ ନେଇ ଆସିବୁ ।”

ଭିକ୍ଷୁ ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ ଡାକିବି ! ସୁନ୍ଦରୀକୁ ପଠାଇଦିଅ ଗାଆଣକୁ ଡାକି ଆଣିବି ଓ ବାଟରେ ଆସିଲାବେଳକୁ ପଣ୍ଡି ତଳକୁ ନେଇ ଆସିବି । ମୁଁ ମହୁଗାଣାକୁ ଡାକି ଆଣିଲାବେଳେ ବଜାରରେ ପଇସା ଭଙ୍ଗାଇ ଆଣିବି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପ୍ରାୟ ଅଧରାତି ବେଳକୁ ବନାରସରୁ ଫେରିଲେ । ସେତେବେଳେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବି ଘରେ ଗହଳ ଚହଳ ଶେଷ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଶୋଇବା ପାଇଁ ବାହାରୁଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ବାଃ, କାକା, ତମେ ଆସିବ ବୋଲି ଆମେ କେତେ ଦିନୁ ଅନାଇଁ ବସିଛୁ । କଲିକତାରେ ତ ବହୁତ ଦିନ ରହିଗଲା, କେବେ ଆସିଲ ?”

“ମୁଁ ତ ଆଜି ଦୁଇପ୍ରହରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲି । କାଲି ବନାରସରେ ଟିକିଏ ଅଟକି-ଗଲି । ତମକୁ ମୁଁ ବନାରସରେ ଦେଖିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଭଲକରି ଚିହ୍ନି ପାରିଲି ନାହିଁ । ତମେ ବହୁତ ତରତରରେ ଯାଉଥିଲ ବୋଲି ଜାଣିଲି ନାହିଁ । ପୁଣି ଭାରିଲି, କାଲେ ଆଉ କାହାକୁ ଭୁଲରେ ଦେଖିଥିବି ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଏକ ସାର୍ଥକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ମୋ ଆଖି କେବେ ଭୁଲରେ ପଡ଼େ ନାହିଁ, ତମେ ନିଶ୍ଚୟ ସେହି ଲୋକ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମନେ ମନେ ଡରୁଥିଲେ । କାଲେ କେଉଁ କଥାରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଯୁକ୍ତିତର୍କ ଆରମ୍ଭ କରିଦେବେ । ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉଠି ଠିଆହୋଇ କହିଲେ, “ଗୁଲ୍ ଶୋଇବା, ରାତି ଗୋଟାଏ ବାଜିଲାଣି । ଦିନଯାକ ଲୋକ ଯା-ଆସ ଲାଗିଛି । ବହୁତ କ୍ଳାନ୍ତ ଲାଗିଲାଣି ।”

“ହଁ ଭାଇ, ତମେ ଯାଇ ଶୁଅ ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇଲେ, “ଦୁଇ ଭାଗ୍ୟବାନ ହେଉ । ଖୁବ୍ ଶୁଭଲଗ୍ନରେ ହୋଇଛି । ଘର ଭିତରକୁ ଯାଅ । ଏଇ ଅଳ୍ପ ସମୟ ହେଲା ଗାନବାଜଣା ଶେଷ ହୋଇଛି । ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଶୋଇଯାଅ । ବନାରସରେ ମୁଁ ଯାହା ଦେଖିଲି, ମୋତେ କିଛି ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ବସ୍ତ୍ରପୁରେ କାଲି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ।”

“କିନ୍ତୁ ମୋର ଇଚ୍ଛା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଶେଷ କରିଦେବା ଭଲ; କାରଣ ଏଠି ଆଉ କେହି ନାହାନ୍ତି । ଏଠି ମୋ ପାଖରେ ମଲ୍ଲିକା ଥିଲା । ବାପା ଓ ଘରର ଆଉ ସମସ୍ତେ ଆସିବାରୁ ମୁଁ ତାକୁ କୌନସରରୁ ବନାରସ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ନଚେତ୍ ଏତେ ଝିନଝଟ, ଏତେ ମୁଣ୍ଡବ୍ୟଥାରେ ପଶନ୍ତା କିଏ ? କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯାହା କରୁଛି କ’ଣ ଭୁଲ୍ କରୁଛି ?”

“ନାହିଁ, ସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି ଯେ, କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ତମର ଖର୍ଚ୍ଚ ଆତ୍ମର ବଢ଼ିଗଲା । ବନାରସରେ ମଲ୍ଲିକାର ଖର୍ଚ୍ଚ, ପୁଣି ତମର ବନାରସ ଯିବା ଆସିବା ଖର୍ଚ୍ଚ । ମୋର ଶେଷେ ଦୁଇ ଧାରଣା, ତମର ପଇସାପତ୍ର ଅବସ୍ଥା ସେତେ ଭଲ ନୁହେଁ ।”

“ହଁ, ସତରେ ପଇସାପତ୍ର ଅବସ୍ଥା ଭଲ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ଆଲହାବାଦ ଖର୍ଚ୍ଚ

ବର୍ତ୍ତମାନ କମିଯାଇଛି । ଏଠି ଜୌନପୁରରେ ବି ଲୋକେ ଫୁସଫୁସ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ; ତାକୁ ପୁଣି ବନ୍ଦ କରିବା ଦରକାର ତ !”

“ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପ୍ରଥମେ କିଛିକାଳ ରୂପରହୁ ପୁଣି ବଡ଼ ଆଗ୍ରହରେ ପଚାରିଲେ, “ଗଙ୍ଗା, ତୁ କ’ଣ ସେ ରାସ୍ତା ଛାଡ଼ି ପାରିବୁ ନାହିଁ ? ମୁଁ ତୋତେ କହିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ସେ ରାସ୍ତା ସର୍ବନାଶର ରାସ୍ତା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବି ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “କାକା ! ମୁଁ ବି ଜାଣେ ଏ ରାସ୍ତା ସର୍ବନାଶର ରାସ୍ତା । ବେଳେ ବେଳେ ମୁଁ ବି ମନେ ମନେ ଏମିତି ଅନୁଭବ କରେ; କିନ୍ତୁ ଠିକ୍ ସେହି ସମୟରେ ପୁଣି ଭାବେ, ଜୀବନର ରାସ୍ତାକ ସର୍ବନାଶର ରାସ୍ତା । ଶେଷରେ ମରିବା ଯଦି ସତ, ତେବେ ଭବିଷ୍ୟତରେ କ’ଣ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ଏତେ ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ଆଜି ଯାହା ସତ୍ତ୍ୱେ ତାହାହିଁ ସତ; କିନ୍ତୁ କାଲି କ’ଣ ହେବ ତା କେହି ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରିବାର କିଛି ଫଳ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ଜ୍ଞାନ ହେଲପରି କହିଲେ, “ଅବଶ୍ୟ ଗୋଟାଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଦେଖିଲେ ଏଥରେ ଉପରୁ କିଛି ଭୁଲ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯୌତୁକାବଶତଃ ହେଉ କିମ୍ବା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାବଶତଃ ହେଉ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଭଲ ମନ୍ଦ ବିଚାର କରିବାର ଶକ୍ତି ମିଳିଛି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ମନୁଷ୍ୟର ଏହି ବିଚାର ବୁଦ୍ଧିକୁ ତମେ ନଷ୍ଟ କରି ପାରିବ କୁଆଡ଼ୁ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ତମର ପରିବାର ବଡ଼ ହୁ । ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତମର ଚିନ୍ତା କରିବା କଥା । ମୁଁ ଜାଣେ ତମର ଖର୍ଚ୍ଚ ବହୁତ ବେଶୀ । ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମୁଁ ଯା ବି ଜାଣେ ସେ ତମେ ଖୁବ୍ ସଜୋଟ, ଲାଞ୍ଜ ମିଛ କାହାଠାରୁ ନିଅ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତୁମେ କରଜ କରୁଥିବ ଶୁଣିଲେ ମୁଁ ଆଦୌ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବନାହିଁ ।”

“ଅଲ୍ଲରଜା ଆସିଲା ଦିନୁ ଅନେକ କମିଯାଇଛି; ନୋହଲେ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଯା’ନ୍ତାଣି ।”

“ହଁ, ସେ କଥା ସତ ଯେ; କିନ୍ତୁ ଅଲ୍ଲରଜା ଏଠି କେତେ ଦିନ ରହିବେ ? ତା ଛଡ଼ା ତମେ ଦୁହେଁ କେତେ ଦିନ ଏକାଠି ରହି ପାରିବ ? ନାହିଁ, ଗଙ୍ଗା ସେ କଥା ନୁହେଁ, ତମକୁ ନିଶ୍ଚୟ ତମ ଅଭ୍ୟାସ ବଦଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ, ଏସବୁ କଥା ଛାଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତମର ସ୍ତ୍ରୀ ଅଛନ୍ତି, ପିଲାଛୁଆ ଅଛନ୍ତି, ତମେ ବଡ଼ଘରର ପିଲା, ତମର ମାନମହତ୍ତ୍ୱ, କୁଳ ସମାଜ ସବୁ ଅଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କିଛି ସମୟ ରୁପ୍ ରହିଗଲେ, ତାପରେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ “ସୁଅସି, ସ୍ତ୍ରୀ, କୁଳ, ସମାଜ, ମାନସର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଭୃତି ଏହି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ବୃତ୍ତ ଉତ୍ତରେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜ ରୂପକୁ କେଡ଼େ ଅସ୍ୱାଦ୍ୟ, କେଡ଼େ ମାରସ କରି ଦେଇଛି ସତେ ! କାକା, ଏସବୁ ବନ୍ଦନକୁ ନ ଛାଡ଼ିଲେ ମନୁଷ୍ୟ କିଛି କରି ପାରିବ

ନାହିଁ । ତମେ ଜଣେ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ, ତମେ ଏସବୁ ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ । ଆଜି ଯୁଗରେ ଲୋକ ଜେଲ ଯିବା, କୁଆଁ-ଅକୁଆଁ ବାରଣ ନ କରିବା, ପୁଅ ହିଅ ସ୍ତ୍ରୀ ଏମାନଙ୍କ ଲୋଭରେ ପଡ଼ି କାପୁରୁଷ ନ ହେବା ଇତ୍ୟାଦି ସତକୁ ସ୍ତ୍ରୀକାର କରି ପାରିଲେ ଯାଇ ରାଜନୀତିରେ ହାତ ଦେଇପାରିବ । ତମେ ଏଣେ ମାନସର୍ଯ୍ୟାଦା, କୁଳ ମନ୍ତ୍ରମ କଥା କହୁଛ; ତେଣେ କଲିକତାରେ ଶିଳ୍ପଫର୍ଦ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ୍ କରି ଆସିଛ । ତମ ପରି ଲୋକଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏସବୁ କଥା ଶୁଣି ମୋତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏ ଯୁକ୍ତି ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମୁରୁକିହସା ଦେଇ କହଲେ, “ଦେଖୁଛି ତମେ ଜଣେ ବଡ଼ ବୁଝିବା ବୁଝିବା ଲୋକ ହୋଇଗଲଣି, ତମେ ଯାହା କହୁଛ ତାହା ଭୁଲ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ତା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ତୁମେ ଅର୍ଦ୍ଧ-ସତ୍ୟର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛ । ତମେ ଯଦି କହୁଥାଅ ଯେ ବାସ୍ତବିକ ଜୀବନ ଓ ତାର ପ୍ରଗତି ପ୍ରଚଳିତ ବିଧିବିଧାନର ବିରୋଧ କରୁଛି, ତାହା ସ୍ତ୍ରୀକାର କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ରାଜି; କିନ୍ତୁ ଏହି ବିରୋଧର ଦୁଇଟା ରୂପ ଅଛି—ଗୋଟାଏ ବିଶ୍ୱାସର ଓ ଅଉ ଗୋଟିଏ ଅବିଶ୍ୱାସର; ଅବିଶ୍ୱାସର ରାସ୍ତା ତମର ଓ ବିଶ୍ୱାସର ରାସ୍ତା ମୋର ।”

“ଆହୁ, ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଶ୍ୱାସ ଅବିଶ୍ୱାସର ଯେଉଁ ଗଣ୍ଠି ପକାଇଛ, ଦୟାକରି ସେ ଗଣ୍ଠିକୁ ଟିକିଏ ଫିଟାଇ ଦିଅ ।”

“ହେଉ ହେଲା । ତମେ ଏବେ ମନ ଦେଇ ଶୁଣ । ଅମେମାନେ ପରିବାର, ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ମାନ-ମର୍ଯ୍ୟାଦା କଥା ଯାହା କହୁଛ, ଏ ସଂସାରରେ ତାଠୁ ବଳି କରି ଅନ୍ଧର ବଡ଼ ବଡ଼ କଥା ଅଛି, ଯଥା ତ୍ୟାଗ, ବଳିଦାନ ଇତ୍ୟାଦି । ଏପରି ବୁଝୁଥିବା ଲୋକଙ୍କର ମାର୍ଗ ବିଶ୍ୱାସର ମାର୍ଗ । ଏପରି ଲୋକମାନଙ୍କର ସତ୍ୟ, ତ୍ୟାଗ, ବଳିଦାନ ଉପରେ ଯେତକି ବିଶ୍ୱାସ ଅଛି ଜୀବନର ପ୍ରଚଳିତ ବିଧିବିଧାନ ପ୍ରତି ତାଠୁ ଖୁବ୍ ବେଶୀ ଅବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏମିତି ଅନେକ ଲୋକ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ତ୍ୟାଗ, ସତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବଡ଼ ବଡ଼ କଥାକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ କିମ୍ବା ଜୀବନର ସାଧାରଣ ମାନ, ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଆଦି କଥାକୁ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେମାନଙ୍କର ମାର୍ଗ ହେଉଛି ଅବିଶ୍ୱାସର ମାର୍ଗ; ତେଣୁ ତମେ ଯେଉଁ ରାସ୍ତା ଧରିଛ ତାହା ଅବିଶ୍ୱାସର ରାସ୍ତା । ଆମର ରାସ୍ତା ହେଉଛି ବିଶ୍ୱାସର ରାସ୍ତା । ଆହୁ ବହୁତ ହୋଇ ଗଲଣି, ତମେ ବି ବହୁତ ଅଳ୍ପ-ଯିବାଣି, ଯା ଘରକୁ ଯା, ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଶୋଇପଡ଼ । ମୁଁ ବି ଶୋଇବାକୁ ଯାଉଛି । କିନ୍ତୁ ମୋ କଥା ତମେ ଟିକିଏ ଭଲକରି ଭାବ । କାଲି ପୁଣି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ଜାଲରେ ନିଜେ ବାନ୍ଧି ହୋଇ ଚିନ୍ତିତ ଓ ମ୍ଳାନ ହୋଇ ସେଇଠି ବସି ରହିଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତାଙ୍କୁ ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ଛାଡ଼ି ଚାଲିଗଲେ ।

ସାତ

ଅଲ୍ଲରଜା ଧର୍ମପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ତାଙ୍କ ପାଟି ଖନି ବାଜିଯାଇଥିଲା । ସେ ଆସିଲା ମାତ୍ରେ ଚଉକରେ ବସିପଡ଼ି ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଧକେଇବାକୁ ଲାଗିଲେ ଓ ମନେ ମନେ ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ହୋଇ କହିଲେ, “ହେ ଭଗବାନ, ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଏବେ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ହେବ । ଜୈନପୁରରେ ଏତେ ବଡ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ କେହି କେବେ କଲ୍ଲନା କରି ନ ଥିଲେ । ଦୁନିଆ ଏବେ ପ୍ରକୃତରେ ଯାଉଛି କୁଆଡ଼େ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଆଉ ଯାଉଛି କୁଆଡ଼େ, କହନ୍ତୁ ନରକକୁ ଯାଉଛି । ତେବେ ଆପଣ ତ ନିରାପଦ; ଆପଣ ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ? କିଛି କହନ୍ତୁ, ମୁଁ ଆଲ୍ଲ ଶୁଣେ ।”

“ଆରେ ବାବୁ ଖାଲି ବ୍ୟସ୍ତ ତ ନୁହେଁ ! ଯାହା ଦେଖିଲି, ନିଜ ଆଖିକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରି ହେଉନି । ଅଟାଲ ମସ୍ତିକଦଠାରୁ ଯେଉଁ ଶୋଭାଯାହା ବାହାରିଲା ସେଥିରେ ମୋଟେ ପରୁଣ ଷାଠିଏ ଲୋକ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି ଏତେ ଲୋକ ପୁଣି କେଉଁଠୁ ଆସି ଜମାହେଲେ !”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ପରୁଣ ଷାଠିଏ ତ ନୁହନ୍ତି, ମୁଁ ଖବର ପାଇଛି ଦଶବାର ହଜାର ଲୋକ ଥିଲେ । ମାଦ-ପୁଣିମା ଯୋଗୁ ଗୋମତୀରେ ସ୍ନାନ କରିବା ପାଇଁ ଗାଁଗଣ୍ଡାଠାରୁ ବହୁତ ଲୋକ ଆସିଥିଲେ । ସେମାନେ ସବୁ ଶୋଭାଯାହାରେ ପଶିଯିବାକୁ ବହୁତ ଭିଡ଼ ହୋଇଯାଇଥିବ । ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର ତ ମୁଁ କିଛି ଦେଖିନାହିଁ ।”

“ଆରେ ବାବୁ, ଏତକ ଶୁଣି ଏତେ ବ୍ୟସ୍ତ କାହିଁକି ? ଆଗକୁ ଶୁଣ, ଶୁଣିଲେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଯିବ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଓ କଂଗ୍ରେସର ହୁକୁମରେ ଫରହତୁଲ୍ଲା ଓକିଲାତି ଛାଡ଼ିଦେଲେ ବୋଲି ଘୋଷଣା କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ବିକ୍ରମ ସିଂହ ମଧ୍ୟ ନିଜ ରୁକ୍ଷ ଛାଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୋଭାଯାହା ଶେଷ ହେବା ପରେ ଗୋଟାଏ ମିଟିଂ ହେଲା । ସେହି ମିଟିଂରେ ଏହି ସବୁ କଥା ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ମୁଁ ତ ସେ ମିଟିଂ ଦେଖି ଲେଉଟି ପଳାଇ ଆସିଛି । ସେଠି ଯେଉଁ ଉତ୍ସାହ, ଯେଉଁ ସରଗରମ ବାତାବରଣ, ଭବିଳି ସେଠି ରହିଲେ ମୁଁ ହୁଏତ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଦେବି ।”

“କ’ଣ କହିଲେ, ଫରହତୁଲ୍ଲା ଓକିଲାତି ଛାଡ଼ିଦେଲେ ? ତାଙ୍କ ଓକିଲାତି ତ ଖୁବ୍ ଭଲ ଚାଲୁଥିଲା । ବିକ୍ରମ ସିଂହ ଆନାବାବୁଙ୍କ କଥା ଅବଶ୍ୟ ମୁଁ ଜାଣେ । ସେ

ଯେମିତି ଅଖାଡ଼ୁ ମୁହଁଖୋର ଲୋକ, ତାଙ୍କ ହାତରେ ସରକାରୀ ଗୁଳିରା ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଫରହୁରୁଆ ଓକିଲ୍‌ଟି ଗୁଡ଼ିଦେଲେ କାହିଁକି ? ମୋର ଧାରଣା ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଟଙ୍କାପଇସା ବି ସେମିତି ବେଶୀ କିଛି ନାହିଁ ।”

“ଟଙ୍କାପଇସା ବେଶୀର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ; ବରଂ ତାଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା ଖୁବ୍ ଖରାପ ବୋଲି ଜାଣନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କର ଲୁଗା ବ୍ୟବସାୟ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ଭାରି ଖର୍ଚ୍ଚା ଥିଲେ । ସେ ଯେତେ ଯାହା ରେକଗାର କରୁଥିଲେ ସବୁ ଏଇ ପୁଅଙ୍କ ପଢ଼ାରେ ଖର୍ଚ୍ଚ କରି ଦେଉଥିଲେ । ମୋର ଧାରଣା ମୁଖ୍ୟବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଅନେକ କରକ ରହୁଥିଲା । ଫରହୁରୁଆଙ୍କ ଓକିଲ୍‌ଟି ଭଲ ଚାଲିଛି; କିନ୍ତୁ ସେ ବହୁତ ମକଦ୍ଦମା ବିନା ପଇସାରେ ଲଢ଼ନ୍ତି । ସେ ଯାହା ଦେଲା ତାହା ନିଅନ୍ତି । ନିଜ ଆଡ଼ୁ ପଇସା ମାଗିବା ତାଙ୍କ ହାତରେ ମୋଟେ ହୁଏ ନାହିଁ । ତା’ ଛଡ଼ା ନେତାଗିରିରେ ବି ବହୁତ ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ ହୋଇଯାଏ । ସମୀରୁଲାର ଗୁଳିରା ଗଲାବେଳେ ସେ ଏଣେତେଣେ ଚାଲୁଛନ୍ତି ଓ ସବା ସାନଭାଇ ଆଲାହାବାଦ ସେଣ୍ଟ୍ରାଲ କଲେଜରେ ଟ୍ରେନିଂ ପାଉଛନ୍ତି । ନିଜର ପୁଅଟିଏ ତିନିଜଣ, ଦୁଇଜଣ ସେଥିରୁ ବିବାହ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଇଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓକିଲ୍‌ଟି ଗୁଡ଼ି ଏହି ଫାଙ୍କା କାମରେ ବାହାରିଛନ୍ତି । ସବୁ ଜିନିଷର ପୁଣି ତ ଗୋଟାଏ ସୀମା ଅଛି ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ସେ ମିଟିଂରେ ଆଉ ସବୁ କ’ଣ ହେଲା ?”

“ଆରେ ମିଟିଂ କ’ଣ ମ ? ଡାକ୍ତର ଗଣ୍ଡଗୋଲ । ଘଟଣା ହେଉଛି ମୁଁ ପୁରୁଲୁଲଙ୍କ ମଠିକା ଦେଖାଦେଖି କରି ଘରକୁ ଫେରୁଥିଲି । ଆଗରେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଦେଖି ଆମ ଗାଡ଼ି ଅଟକିଗଲା । ସେଠି ଅଧଘଣ୍ଟା ଅପେକ୍ଷା କଲପରେ ଯାଇ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ସରିଲା । ତାପରେ ଘରକୁ ଯାଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ କରି ତମ ପାଖକୁ ଆସୁଥିଲି । ଅଟାଲା ମସ୍ତିକଦ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଗୋଟାଏ ମିଟିଂ ହେଉଛି ଦେଖିଲି । ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ଟିକେ ଦେଖିବାପାଇଁ ଗଲି । ଦେଖିଲି ଫରହୁରୁଆ ମିଟିଂରେ ସଭାପତି ହୋଇଛନ୍ତି ଓ ଖଦଡ଼ପିନ୍ଧା ଦଶବାର ଜଣ ଲୋକ ତାଙ୍କ ଏପାଖ ସେପାଖ ଅଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ କେତେକ ଲୋକ ଜମାୟାତ୍ ଉଲ୍‌ମାର ଓ ଆଉ କେତେକ କଂଗ୍ରେସର । ଫରହୁରୁଆ ଦେଉ ପୋଷାକରେ ସେଠି ବସୁତା ଦେଉଥିଲେ । କଲିକତା କଂଗ୍ରେସରେ କ’ଣ ହେଲା, ସେହି କଥା କହୁ କହୁ କହିଲେ ସେ ଗାନ୍ଧି କହିଛନ୍ତି ବର୍ଷକ ଭିତରେ ସେ ଦେଶପାଇଁ ସ୍ବାଧୀନତା ଆଣିଦେବେ । ସେ ଆହୁରି ମଧ୍ୟ କହିଲେ ସେ ଶିଳ୍ପଫଳ ଲାଭ କଂଗ୍ରେସ ସଙ୍ଗରେ ମିଶିଗଲେଣି ଓ ମହମ୍ମଦ ଅଲୀ ଏବଂ ହୌକତ ଅଲୀ ମଧ୍ୟ କଂଗ୍ରେସର ନେତା ହୋଇଗଲେଣି । ସେ ପୁଣି କହିଲେ ସେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଆଦେଶରେ ସେ ଦେଶସେବା ପାଇଁ ଓକିଲ୍‌ଟି ଗୁଡ଼ି ଦେଲେଣି । ଲୋକେ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ପ୍ରଶଂସା କଲେ,

ବହୁତ ଭାଳିମାରିଲେ, ବହୁତ ଫୁଲମାଳ ବା ପିନ୍ଧାଇଲେ । ତାଙ୍କ ପରେ ବିକ୍ରମସିଂହ ଆସିଲେ; ସେ ବି ଖଦଡ଼ ପିନ୍ଧିଥିଲେ । ସେ ମଧ୍ୟ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ବିପ୍ଳବରେ ଏକ ଲମ୍ବା ବକ୍ରତା ଦେଇ ସରକାରୀ ଗୁରୁ ଗୁଡ଼ିକଦେଲେଣି ବୋଲି କହିଲେ । ଏସବୁ ଦେଖି ମୁଁ ବି ଭାରି ବ୍ୟସ୍ତ ହେଲି । ମୋ ମନରେ ବି ଏମିତି ଝିଞ୍ଜା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଯେ ମୁଁ ଭାବିଲି ମୁଁ କାଲେ ବକ୍ରତା ଦେଇ ପକାଇବି । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ସେଠୁ ପଳାଇ ଆସିଲି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଯାହାହେଉ ଅଲଗା ଯାହେବ ! ଆପଣ ଖୁବ୍ ଭଲ କାମ କଲେ, ଯେମିତି ଗୁଡ଼ିକ ପଳାଇ ଆସିଲେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସେଦିନ ଘରେ ଏକା ଥିଲେ; କାରଣ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମାଘସ୍ନାନ ପାଇଁ ପିଲୁପିଲି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ପହଞ୍ଚିଥିବା ପାଇଁ ଆଲୁହାବାଦ ଗୁଲି ଯାଇଥିଲେ ।

ବଡ଼ ବିଚାରି ଛଙ୍ଗରେ ଓ ବଡ଼ ଜୋରସୋରରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଗୁଲିଥିଲା—ହରତାଳ ବି ଗୁଲିଥିଲା, ଚରଖାଚଲା ହେଉଥିଲା, ଖଦା ଓ ସୁଦେଶୀ ପ୍ରଭୃତି ହେଉଥିଲା ଏବଂ ବିଦେଶୀ ବର୍ଜନ କରାଯାଉଥିଲା । ପ୍ରସେସନ ଗୁଲିଥିଲା । ଖୋଲଖୋଲି ସରକାରଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରାଯାଉଥିଲା ଓ ସାହେବମାନଙ୍କୁ ବେକରୁ କରାଯାଉଥିଲା । ଜୌନପୁରରେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇବାର ଦାୟିତ୍ବ କଲେକ୍ଟର ସାହେବ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇଥିଲେ ଓ ସେ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପାଳନ କରୁଥିଲେ । ଜୌନପୁରର ଜେଲ ପୁରୁଣାଥିଲା ଓ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ଜୋରିମାନା କରାଯାଉଥିଲା । ଜୌନପୁରର ଅଧିକାଂଶ କର୍ମୀ ଜେଲରେ ପଡ଼ିରହିଥିଲେ ।

ଆଠ

ନବଲ ଗାଉଥିଲା, “କହ ରହେ ହେଁ” କରୁଛି କେ କୈନ୍ଦା, ହମ୍ ତୋ ଜାତେ ହେଁ” ଦୋ-ଦୋ ବରସ କୋ ।”

ଏହାପରେ ବିଦ୍ୟା ଝନେଇ ଝନେଇ ଗାଉଥିଲା, “ବୋଲୁ...ଅମ୍ମା ମୁହମ୍ମଦ ଅଲ୍ଲା କା” କିନ୍ତୁ ସ୍ଵାର ପରପଦ ଭାବେ ମନେ ପଡ଼ୁନଥିଲା; ତେଣୁ ନବଲ ତାକୁ ପୁରଣା କରି ଗାଇଲା, “ଜାନ ବେଟା ଶିଲଫତ ପେ ଦେ ଦୋ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଅଫିସକୁ ଯିବାପାଇଁ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ବାହାରିଥିଲେ । ହସି ହସି ନବଲ ଗାଲରେ ଏକ କୋମଳ ଗୁସ୍ତା ଦେଇ କହିଲେ, “ବାପ ଜଏଶୁ-

ମାଳିନ୍ଦ୍ର ଶ୍ରେଣୀ, ପୁଅ ବିପ୍ଳବର ଗୀତ ଗାଉଛି !” ଏତିକିବେଳେ ବିଦ୍ୟା ଧାଇଁଆସି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ପାଦକୁ ଧରିପକାଇ କହିଲା, “ଜେଜେ, ମୋ ପାଇଁ କଣେଇ ଆଣିବାକୁ ଭୁଲିବେ ନାହିଁ । ପଥରଦିନ ଆମ ପଡ଼ିଶାରେ ମାଳିଗାର କଣେଇ ବାହାଘର ହୋଇ ଯାଇଛି । ମୁଁ ବି ମୋ କଣେଇ ବାହାଘର କରିବି ।”

ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଜା ଶେଷକରି ଉଠୁଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଯିବାପାଇଁ ବାହାରିଛନ୍ତି ଦେଖି କହିଲେ, “ଆଜି କ’ଣ ଏତେ ଜଳଦି ବାହାରିଲଣି ! ମୋଟେ ତ ଦଶ ବାଜିଛି; କଥା କ’ଣ ?”

“କ’ଣ ନହୁଏ ଭାଇ ! ଶୁଣୁଛୁ ସରକାର କୁଆଡ଼େ କଂଗ୍ରେସ ସ୍ୱୟଂସେବକଦଳକୁ ବେଆଇନ ଗୋଷ୍ଠୀ କରିବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି । ଆମକୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ କଂଗ୍ରେସ ଆନ୍ଦୋଳନ କେମିତି ଆଗେଇବ, ସେ କଥା ମଧ୍ୟ ଭାବିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବସୁ ବସୁ ପଚାରିଲେ, “ତମର ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ କେତେ କାଳ ଚାଲିବ ?”

“ସେ ତ ମୋଟେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଭଲ ମନେରଖ, ଇଏ ହେଉଛି ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରଥମ ଦୌଡ଼ । ଏଥିରେ ବି ସରକାରଙ୍କର ଜେଲ ପୁରୁଗଲାଣି । ସରକାର ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇବା ପାଇଁ ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି, ଆନ୍ଦୋଳନ ସେତିକି ଆଗେଇ ଯାଉଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏହି କଥାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରି କହିଲେ, “ହଁ, ତମ ଆନ୍ଦୋଳନ ତ ଭଲ ଚାଲିଛି । ତମର ଏ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ମୁସଲମାନମାନେ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଛନ୍ତି । ଏ ବିଷୟରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀଙ୍କର ବିଚାରକୁ ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି । ଅଲ୍ଲା ଭାଇମାନଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିନେବା ଫଳରେ ଦେଶରେ ଏକପ୍ରକାର ନିଆଁ ଲାଗିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଲୋକମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଜାଗରଣ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ବଢ଼ି ଚାଲିଛି ।”

ଏତିକିବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆସି ଚୁପ୍‌ଚାପ ଗୋଟାଏ ପାଖରେ ବସିଯାଇଥିଲେ । ସେ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି କହିଲେ, “କାକା, ଜନତା ପ୍ରକୃତରେ ଖୋଇ ନାହିଁ କି ତେର ନାହିଁ । ଅଲ୍ଲା କେତେକ ଅପରାଧୀ ଲୋକ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଅଛନ୍ତି । ମୋତେ ତ ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହେବାର ସମୟ ଆସିଗଲାଣି; କଂଗ୍ରେସ ସ୍ୱୟଂସେବକଦଳ ଶେଷ ହେବା ଉପରେ । ଜେଲ ଯିବାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଆଉ ଆସୁନାହାନ୍ତି । ଦେଶରେ ଯେଉଁ ନିଆଁ ଲାଗିଛି ବୋଲି ଆପଣଙ୍କୁ ଦେଖାଯାଉଛି, ତାହା ତ ଇଂରେଜମାନଙ୍କ ସପକ୍ଷରେ ଅଛି ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ । କାରଣ ଏହି ନିଆଁରେ

ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇ ଲୋକେ ଯେତେବେଳେ ହିଂସାକାଣ୍ଡ କରିବାପାଇଁ ବାହାରିବେ, ସେତେବେଳେ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦମନ କରି ଦିଆଯିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବାହାରୁ ବୁଲୁଥିବା କବି ଫେରିଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କର କୌନପୁରକୁ କାନପୁରକୁ ବଦଳି ହୋଇଯାଇଥିଲା । କୌଣସି ଭରଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋକଙ୍କୁ କାନପୁରରେ ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ହସାବରେ ନିୟୁକ୍ତ ମିଳିବା କଷ୍ଟ; କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେ ଏହି ନିୟୁକ୍ତ ମିଳିଥିଲା ତାହାର କାରଣ ସେ କୌନପୁର ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ବହୁତ ଦବାଇ ଦେଇଥିଲେ । କାନପୁରରେ କଂଗ୍ରେସକୁ ବହୁତ ଟଙ୍କା ସାହାଯ୍ୟ ମିଳୁଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ସରକାର ଭବୁଥିଲେ ଯେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ପଠାଇଦେଲେ, ସେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସମ୍ବଳେ ନଷ୍ଟ କରିଦେବେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ କାନପୁରରେ ଚାହିଁ ନେବାପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ । କାନପୁରରେ ଘର ନ ମିଳିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ ପରିବାର ଆଲହାବାଦକୁ ଚାଲି ଆସିଥିଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ତମେ କ’ଣ କମିଶନରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହୋଇ ଆସିଲୁ ? କ’ଣ କଥାବାତ୍ତା ହେଲା ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କମିଶନରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଉ କଥାବାତ୍ତା କ’ଣ, ଖାଲି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଅ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ଭାରତବର୍ଷରେ ଯେମିତି ହେଲେ ରହିବେ; ତେଣୁ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ନିର୍ମୂଳ କରିବାକୁ ହେବ । ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗାଡ଼ିରେ ମୋତେ ଯିବାକୁ ହେବ, କାଲି କାନପୁରରେ ମୁଁ ଚାହିଁ ନେବି । ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ କାନପୁରରେ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ମିଳୁଛି ତାକୁ ବନ୍ଦ କରିବାପାଇଁ ମୋତେ ଉପାୟ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତିତ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗା, ମୋର ଗୋଟାଏ କଥା ତମେ ମାନିବ ?”

“କାହା, ରାଜନୀତି କଥାରେ ମୁଁ ସବୁବେଳେ ସରକାରଙ୍କ ପକ୍ଷରେ । ସେ ବିଷୟରେ କୌଣସି କଥା ଆପଣ ମୋତେ ମନାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବେ ନାହିଁ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କିଛି ନକହି ରୁପସ୍ଥ ସମ୍ଭବହେଲେ । ସେ ଠିକ୍ ଜାଣିଥିଲେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ କୌଣସି ଆଶାଜନକ ଉତ୍ତର ମିଳିବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଗମ୍ଭୀର ଉଦାସ ଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ।

ତାପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେହିନ ଯିବାପାଇଁ ସବୁ ଠିକ୍ ଠାକ୍ କରିବା ଦରକାର ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମଧ୍ୟ ପୁଅଙ୍କ ପଛେ ପଛେ ଘର ଉତ୍ତରକୁ ଗଲେ । ଘରର ଗୋଟାଏ କୋଣରେ ଠିଆ ହୋଇ ନବଲ ଏସବୁ ଘଟଣା ଦେଖୁଥିଲା । ସେ

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ପାଖକୁ ଆସି କହିଲା, “ଜେଜେ, ଆପଣ ଚନ୍ଦ୍ର ଛୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ । ବଡ଼ ହେଲେ ଆମେ ବି ଜେଲ ଯିବୁ । ଭାରତ-ମାତାଙ୍କ ଜୟ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମୁରୁକିହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁରେ ବାବା ! ମୁଁ ଆଦୌ ଚନ୍ଦ୍ର ଛୁହେଁ । ମୋର ଭଗବାନଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରାର୍ଥନା । ତମମାନଙ୍କୁ ଯେମିତି ଜେଲ ଯିବାକୁ ନପଡ଼ୁ । ତୁମେ ସବୁ ଭାରତର ସ୍ୱାଧୀନତା ଭେଟକର । ଆଜ୍ଞା, ତମର ବର୍ତ୍ତମାନ ସ୍କୁଲ ଯିବା ସମୟ ହୋଇଗଲାଣି ।”

ନବଲ ଓ ବିଦ୍ୟା ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ ପାଟିରୁଣ୍ଡ କରି ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଚୁପ୍‌ଚାପ ଚନ୍ଦ୍ର ଛୋଇ ବସିରହିଲେ; ସତେ ଯେମିତି କାହା ଅପେକ୍ଷାରେ ସେ ସେଠାରେ ରହିଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ପୋଷ୍ଟିକୋ ପାଝରେ ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଅଟକିଲା । ପଣ୍ଡିତ ଜୟନାଥ ପାଣ୍ଡେଙ୍କ ସହଜ ଜଣେ ଯୁବକ ସେହି ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବାରଣ୍ଡାରୁ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ି ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ମରଣ କରି କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ପାଣ୍ଡେଜୀ, ଆପଣ ବହୁତ ଡେରି କରିଦେଲେ ।”

“ହୁ ଆଜ୍ଞା, ଯାକୁ ଡୋକିବାକୁ ବହୁତ ସମୟ ଲାଗିଲା । ଯେଉଁ ଶ୍ରୀ ଗୌଡ଼ାଲାଲଙ୍କ ବସ୍ତ୍ରରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କହିଥିଲି, ଏ ହେଉଛନ୍ତି ସେହି ଭଦ୍ରଲୋକ । ଏହି ବର୍ଷ ସେ ଏମ.ଏ. ପାସ୍ କରିଛନ୍ତି । ସେ ଗୋଟାଏ ତମଡ଼ା ଦୋକାନ ଖୋଲିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।”

ଗୌଡ଼ାଲାଲ ଝୁର୍ ନଇଁ ପଡ଼ି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସେମାନଙ୍କୁ ଘର ଭିତରକୁ ସ୍ୱାଗତ କରି ନେଲେ ।

ଗୌଡ଼ାଲାଲ ଧୋତି କାମିଜ୍ ଓ ଗୋଟାଏ ଖୋଲ ନେକ୍‌କୋଟ ପିନ୍ଧିଥିଲେ । ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ଉଚ୍ଚ, ଦୃଷ୍ଟିସୂକ୍ଷ୍ମ, ଗୋଲଗାଲ ଶ୍ୟାମଲ ରଙ୍ଗର ଜଣେ ଯୁବକ ସେ । ମୁଣ୍ଡରେ ତାଙ୍କର ପଗଡ଼ି । ବସ୍ତ୍ର ପ୍ରାୟ ପଡ଼ି ଛବିଶ । ସେ ଟିକିଏ ସଙ୍କୁଚିତ ଭାବରେ ବୈଠକ-ଖାନାକୁ ପଶିଲେ । ଜୟନାଥ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବସିଗଲେ ମଧ୍ୟ ସେ ଠିଆହୋଇ ରହିଲେ । ସତେ ଯେମିତି ବସିବାକୁ ତାଙ୍କୁ ଭର ଲାଗୁଥାଏ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ବସନ୍ତ ଗୌଡ଼ାଲାଲଜୀ, ଠିଆହେଲେ କାହିଁକି ?”

“ଠିକ୍ ଅଛି ଆଜ୍ଞା, ଠିଆ ହେଲେ ମୋର କିଛି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ । ପଣ୍ଡିତଜୀ ମୋତେ ସିନା ଘୋଡ଼ା ଗାଡ଼ିରେ ନେଇ ଆସିଲେ, ନଚେତ୍ ସାଧାରଣତଃ ମୁଁ ଚାଲିକରି ଆସେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉଠିପଡ଼ି ଗୌଡ଼ାଲାଲଜୀର ହାତଧରି କହିଲେ, “ଆରେ ବସନ୍ତ । କିଛି ଭାବନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଏଠି ଭେଦଭାବ କୁଆଁଛୁଡ଼ି ଆମେ ଅନେକ ଦିନରୁ ଉଠାଇଦେଲୁଣି । ମହାସା ଗାନ୍ଧି ତ ବହୁତ ଦିନରୁ ତାର ଦାୟିତ୍ୱ ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।”

ଜୟନାଥ ପାଣ୍ଡେ କହିଲେ, “ଭାରିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ! ସ୍ୱାମୀ ଦୟାନନ୍ଦ ଏହା ଆରମ୍ଭ

କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଏବେ ତାହା ଖୁବ୍ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି । ବସ ଗୋଦାଲୁଲ, ଆମେ ତ ସମସ୍ତେ ସମାନ ।”

ଗୋଦାଲୁଲ ସ୍ବକ୍ଷତ ହୋଇ ଗୋଟିଏ ଚଉକରେ ବସିପଡ଼ିଲେ, ପୁଣି କଣ ଭାବି କହିଲେ, “କଣ କହିବାର ଅଛି କୁହନ୍ତୁ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଶୁଣିଲି ଆପଣ କୁଆଡ଼େ ବିଦେଶୀ ତଙ୍ଗରେ ଗୋଟିଏ ଚମଡ଼ା ଦୋକାନ ଖୋଲୁଛନ୍ତି ?”

“ଖୋଲି ନାହିଁ ଯେ ଖୋଲିବାର ଚେଷ୍ଟା କରୁଛି; କିନ୍ତୁ ପଇସାର ଅଭାବ । ସରକାରଙ୍କୁ ବର୍ଷ ହେଲା ଦରଖାସ୍ତ କରିଛି; ହେଲେ କିଛି ଜବାବି ନାହିଁ । ଏଠୁସେଠୁ କରଜ ମାଗିଲେ ବହୁତ ସୁଧ ବତାଇଛନ୍ତି । ତା’ଛଡ଼ା ବ୍ୟବସାୟର ଲଭରୁ ଅଧାଭାଗ ନେବାକୁ କହୁଛନ୍ତି ।”

ପଣ୍ଡିତ ଜୟନାଥ ପାଣ୍ଡେ କହିଲେ, “ଆହୁରି ଏମିତି ସୂଚି କରିଛନ୍ତି ଯେ ଟଙ୍କା ଦେବେ, କାରଖାନା ଚାଲିଲେ ସେ ମାଲିକ ହେବେ ଓ ଗୋଦାଲୁଲ ସେଥିରୁ ବାହାରି ଆସି କାରଖାନାରେ କେବଳ ଚାକିରି କରିପାରିବେ । କ’ଣ ଗୋଦାଲୁଲ ! ମୁଁ ଠିକ୍ କହୁଛି ନା ନାହିଁ ? ମୁଁ ତେଣୁ ସ୍ବାକ୍ଷ କହୁଛି ଏ ବର୍ତ୍ତମାନ କାରଖାନା ଖୋଲିବା କଥା ଗୁଡ଼ିକଅନ୍ତୁ ।”

“ହଁ ପଣ୍ଡିତଜୀ, ସେକଥା ତ ଗୁଡ଼ିକଦେଲିଣି । କିନ୍ତୁ ବେଳେବେଳେ ପୁଣି ମନ ଉଠୁଛି । ବିଲଭ ଚମଡ଼ାଠାରୁ ଭଲ ଚମଡ଼ା ଆମେ ଘିଆରି କରି ପାରିବୁ; କିନ୍ତୁ ଆମକୁ ପୁରୁଷା ଦିଆଗଲେ ତ ! ସବୁଠି ତ ଆଜିକାଲି ଅଧାର ଶାସନ ଚାଲିଛି ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ବିଷୟରେ ଆପଣ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ?”

“ଆଜ୍ଞା, ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ ବିଷୟରେ ମୁଁ କ’ଣ ଭାବିବି ? ଏକ ସବୁ ଆପଣମାନଙ୍କର କାରବାର । ଆମ ଅଛୁଆଁ ଜାତିଙ୍କର ଏଥିରେ କ’ଣ ଅଛି ? ଆମକୁ ତ ଜନ୍ମ-ଜନ୍ମଧରି ଆପଣମାନଙ୍କର ଗୋଲମା କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଗୋଦାଲୁଲଙ୍କ କଥାରେ ଏକପ୍ରକାର କଟୁତା ଯେ ଥିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବେଶ୍ ତାହା ଅନୁଭବ କରିପାରୁଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଗୋଦାଲୁଲଜୀ, ଆପଣ ନିଜକୁ ନିଜେ ଅଛୁଆଁ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆମ ସବୁଜୀ ଲୋକେ ମନୁଷ୍ୟର ଯେପରି ତଣ୍ଡି ଚିପିଛନ୍ତି ଓ ଆପଣମାନଙ୍କ ଉପରେ ଯେପରି ଅତ୍ୟାଚାର କରିଛନ୍ତି, ତାରି ଫଳସ୍ବରୂପ ଆମେ ହଜାର ବର୍ଷ ହେଲା ଗୋଲମ ହୋଇଆସୁଛୁ । ଏବେ ତ ଆମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିଶୁ ଅପମାନିତ ଓ ଅଛୁଆଁ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।”

ମନେହେଲୁ ଗୌଦାଲୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ କଥା ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ବୁଝିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା ମଧ୍ୟ କଲେ ନାହିଁ । ସେ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ! ଆପଣ ମୋତେ କାହିଁକି ଡକାଇଥିଲେ ?”

“ଗୌଦାଲୁ, ଆପଣଙ୍କ ଜଣନ୍ତି ଦେଶରେ କେତେ ବଡ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ ଚାଲିଛି । ଆପଣ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନରେ କାହିଁକି ଯୋଗ ଦେଉନାହାନ୍ତି ?”

ଗୌଦାଲୁ କହିଲେ, “କି ଆନ୍ଦୋଳନ, କି ସମ୍ବେଦନା ? ଆମେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶରୁ ଦେଶରେ କିଛି ଗୋଟାଏ ଚାଲିଛି ! କିନ୍ତୁ ସେ କ’ଣ ଚାଲିଛି, ଆମକୁ କିଏ ବୁଝାଉଛି ନା ଆମେ କ’ଣ ବୁଝୁ ? ବୋଧହୁଏ ଆମେ ସେଥିରୁ କିଛି ବୁଝିପାରିବୁ ନାହିଁ । ତା’ଛଡ଼ା ଆମେ ବୁଝିବୁ କେମିତି ? ଆମେ ତ ପାଠଶାଳା କିଛି ପଢ଼ି ନାହିଁ । ମୋର ମନେ ହେଉଛି ପାଠ ପଢ଼ିଲେ ବି ଆମର ଲାଭ କ’ଣ ? ମୁଁ ଏତେ ପାଠଶାଳା ପଢ଼ିଛି; କିନ୍ତୁ ମୋତେ କେଉଁଠି ଚାଲିବା ମିଳୁନାହିଁ ? ଲୋକେ ଯେତେବେଳେ ଆମକୁ ଛୁଇଁବାକୁ ଚାଲି-ନୁହନ୍ତି, ସେମାନେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆମକୁ କଚେରୀରେ ବସିବାକୁ ଦେବେ କେମିତି ? ମୁଁ ମିଶନ ସ୍କୁଲରେ ପଢ଼ୁଥିଲି ବୋଲି ସେଥିରେ କାହାର କିଛି ଅଧିକାର ନ ଥିବାରୁ ପଢ଼ି ପାରିଲି । ନଚେତ୍ ମୋତେ ପଢ଼ିବାକୁ ବି ଦେଇ ନ ଥାନ୍ତେ !”

ଠିକ୍ ଏହି ସମୟରେ ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦ ବେଠକଖାନା ଭିତରକୁ ପଶିଆସିଲେ । ଦେହରେ କୋଟ୍, ପ୍ୟାଣ୍ଟ, ଟାଇ । ଗୌଦାଲୁ ଇତସ୍ତତଃହୋଇ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ି ଖୁବ୍ ନଇଁକରି ତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କଲେ । ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦ ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ ତାଙ୍କ ଅଭିବାଦନ ଗ୍ରହଣ କରି କହିଲେ, “ବସ, ଛୁଡ଼ାହେବା କ’ଣ ଦରକାର ?”

ଗୌଦାଲୁ ପୁଣି ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇ ବସିପଡ଼ିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଇସ୍ତେ ଶ୍ରୀ ଗୌଦାଲୁ । ଏ ଏମ୍. ଏ. ପାସ୍ କରୁଛନ୍ତି । ଜାତିରେ ଚମାର ବୋଲି ସେ ଚମଡ଼ା କାରଖାନା ଖୋଲିବାପାଇଁ ଚାହାନ୍ତି ।”

ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦ ଯଦାତ୍ ଗୁଣିଯାଇ କହିଲେ, “ତମେ ଚମାର, ଚମାରହୋଇ ସ୍ବା ଭିତରେ ପଶିଲ କେମିତି ? ବାହାର ଏଠୁ ବାହାର ।”

ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହିପରି ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ହେବ ବୋଲି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କେବେ କଲ୍ଲନା କରି ନ ଥିଲେ । ସେ ଗଞ୍ଜାପ୍ରସାଦଙ୍କର ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲେ, “ଏମିତି କ’ଣ କଥାବାତ୍ସା କରୁଛ ଗଞ୍ଜା ? ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାତ୍ସା ହେବାପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଡକାଇଛି । ଆମ ଦେଶରେ ଅନ୍ଧାରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଛଅକୋଟି; ଅଥଚ ସେମାନଙ୍କର ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ କୌଣସି ଭାଗ ନାହିଁ । ଏହି ଲୋକମାନଙ୍କର ସହଯୋଗ ଆମର ନିଜାନ୍ତ ଦରକାର ।”

ଗୌଦାଲୁ ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ କଥାର ପ୍ରତିବାଦ କରି କହିଲେ, “ହଁ

ଆନ୍ତମାନଙ୍କର ସହଯୋଗ ନଥୁନୁ ଓ ଆନ୍ତମାନଙ୍କୁ ଶେଷ କରି ରଖିଦିଅନ୍ତୁ । ଯେଉଁଠି ଲୋକେ ଆମକୁ ବସିବାକୁ ବ ଦେଉନାହାନ୍ତି ସେଠି ପୁଣି କଥାବାଣୀ କ'ଣ ? ଆନ୍ତମାନଙ୍କର କରନ୍ତୁ, ସ୍ୱାଧୀନ ପାଆନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ଆମକୁ ବଞ୍ଚିରହିବାକୁ ଦିଅନ୍ତୁ । ଆମେ ତ ଆପଣମାନଙ୍କର ଗୋଲମୀ କରିବାକୁ ଜନ୍ମ ହୋଇଛୁ ।” ତାପରେ ଗୌରାଲଲ କୌଶସ୍ତି ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ସେଠାରୁ ବାହାରି ଚାଲିଗଲେ ।

ଗୌରାଲଲ ଚାଲିଯିବାପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ଭବିଷ୍ୟତ ତମେ ନୁହେଁ ଯୁଗର ଲୋକ, ପାଠଶାଳା ପଢ଼ିଛ, ଉଦାରମନା ହେବା କଥା । ତମେ ଏସବୁ କେବେ କରିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯାହା ଦେଖୁଛି ମୁଁ ଭୁଲ କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ଯା'ହେଲେ ବି ଏହି ଛଅ କୋଟି ଲୋକଙ୍କୁ ଆମେ କେବେ ଗୁଡ଼ି ରହିପାରିବା ନାହିଁ ।”

ଗୌରାଲଲ ଚାଲିଯିବାପରେ ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଲୁଲ ହୋଇଛି ଫୋଲି ସେ ଅନୁଭବ କଲେ; କିନ୍ତୁ ନିଜର ଭୁଲକୁ ଠିକ୍ ସାବ୍ୟସ୍ତ କରିବା ତାଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭାବି ସେ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ, “ହୁଁ ପାଞ୍ଚ ଛ' କୋଟି ଅଛୁଆଁ ଓ ସାତ ଆଠ କୋଟି ମୁସଲମାନ—ଏମାନେ ସମସ୍ତେ ମିଶି ତେର ଚୌଦ କୋଟି ହେବେ । ତା'ହେଲେ କାକା, ଆପଣ ପ୍ରଥମେ ଏହି ଚୌଦ କୋଟି ଲୋକଙ୍କ ସମସ୍ୟା ସୁଧାର ନିଅନ୍ତୁ । ତା'ପରେ ସ୍ୱାଧୀନତା କଥା ଭାବିବେ । ମୋର ତ ସ୍ୱାଧୀନ ପାଇବାର ନାହିଁ କିନ୍ତୁ ଏ ଲୋକଙ୍କ କଥା ଚିନ୍ତାକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ କ'ଣପୂର ଚାଲିଯାଉଛି ।”

ଜୟନାଥ ପାଣ୍ଡେ ମଧ୍ୟ ଉଠି ଠିଆହେଲେ । ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ଗୌରାଲଲଙ୍କ କଥା କିଛି ଭାବିବେ ନାହିଁ, ସେ'ତ ଆମ ନିଜ ଲୋକ ।” ତା'ପରେ ସେ ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ବାରୁ ଗଂଗାପ୍ରସାଦ ! ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟା ତ ଆମେ ସମାଧାନ କରିଦେଇଛୁ । ଅଛୁଆଁମାନଙ୍କର ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ନିଜ ହାତରେ ନେଇଛନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୌରାଲଲ ଏଠୁ ଚାଲିଗଲେ ବୋଲି ଆମର ସେମାନେ ଭୟ, ଏ କଥା ଆପଣ ଭାବନ୍ତୁ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ସେମାନେ ଆମପାଖରୁ ଯାଇପାରିବେ ନାହିଁ । ସେମାନେ ଆମ ନିଜ ଲୋକ, ସେ ବରାବର ଆମ ସଙ୍ଗରେ ରହିବେ ।”

ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଉପରେ ଜୟନାଥଙ୍କ କଥାର କୌଶସ୍ତି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଲା କି ନାହିଁ କହିବା କଠିନ । କିନ୍ତୁ ଜୟନାଥ ଚାଲିଗଲାପରେ ଗଂଗାପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାକା, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଏତକ କହିପାରେ ଯେ ଆପଣଙ୍କର ଏହି ଆନ୍ତମାନଙ୍କ କେବେ ସଫଳ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ସ୍ୱାଧୀନତାପାଇଁ ଯୋଗ୍ୟ ହେବାକୁ ଆମ ଦେଶକୁ ଆହୁର ଶହେ ବର୍ଷ ଲାଗିବ । ତାଛଡ଼ା ଆପଣଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ହେବ ଯେ ସାମ୍ୟ ଓ

ସ୍ବାଧୀନତାର ଚେତନା ଆମ ଲୋକେ ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷାରୁ ହିଁ ପାଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ ଏହି ଶିକ୍ଷାକୁ ଆମକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବାକୁ ହେବ, ତା’ପରେ ଆମେ ସ୍ବାଧୀନତା କଥା ଭାବିବା । ବିନା ଚିନ୍ତାରେ ବିନା ଯୋଜନାରେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଯେପରି ଭାବରେ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଛି, ସେଥିରେ ପରାଜୟ ସୁନଶ୍ଚିତ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି କଥାର କୌଣସି ଜବାବ ଦେଲେ ନାହିଁ । ସମ୍ଭବତଃ କୌଣସି ବାଦବିବାଦ କରିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ତା’ହେଲେ ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଯିବାପାଇଁ ତମର ଠିକ୍ ହୋଇଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା, ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ତମ ମନରେ କିଛି ସହାନୁଭୂତି ଯେମିତି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ସେଥିପାଇଁ ତମର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦରକାର ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କାନପୁରରେ ପହଞ୍ଚିବା ବାସ୍ତିଦିନ ରାତ୍ରି ନେଇଗଲେ ।

ଖୁବ୍ ଶୀତ ପଡ଼ିଥାଏ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଗରମ ସୁତ୍ ଦରକାର ପଡ଼ିଲା । କାନପୁର ଆସିବା ପରେ ତାଙ୍କର ସାମାଜିକ ସମ୍ପର୍କ ବହୁତ ବଢ଼ି ଯାଇଥିଲା । କାନପୁରରେ ବହୁତ କାରଖାନା ଥିବାରୁ ସେଠି ବହୁତ ଇଂରେଜ ଲୋକ ରହୁଥିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସହୁତ ଦେଶାଧିଷ୍ଠାତ୍ର ହେବା ଦରକାର ପଡ଼ୁଥିଲା । ସେ ସିଭିଲ୍ ଲଜନରେ ରହୁଥିଲେ ଓ ସୁଅ ନବଲକୁ କନଭେଣ୍ଟ ସ୍କୁଲରେ ଛୁଡ଼ି ଦେଇଥିଲେ । ସେଦିନ କଟେରିକାମ ଶେଷ କରି କପଡ଼ା କଣିବାପାଇଁ ସେ କଟେରିରୁ ସିଧା ବଜାରକୁ ବାହାରିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କପଡ଼ା କଣିସାରି ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ବଜାରର ଭିଡ଼ କମି ଯାଇଥିଲା । ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାମାତ୍ରେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କଠାରୁ କବର ମିଳିଲା, ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳ ସାତଟାବେଳେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ହେବ; କାରଣ ତାଙ୍କର କେତେକ ଜରୁରୀ ପରାମର୍ଶ କରିବାକୁ ଥିଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ସେ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ଚାନ୍ଦି ପିଉଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଇଁ ଆଉ ଗୋଟାଏ କସ୍ ରୁଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁ କରୁ ସେ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବଡ଼ ଗୁରୁତର । କାଲି ଯୁବରାଜଙ୍କ ଆସିବା ବେଳେ ବମ୍ବେଇରେ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ପୋଲିସ୍‌କୁ ଗୁଳି ଚଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “କ’ଣ, ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଗୁଳି ଚଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିଲା ? ଇଏ ତ ବଡ଼ ଦୁଃସମ୍ଭାଦ ! ଯୁବରାଜଙ୍କର କ’ଣ ଧାରଣା ହୋଇଥିବ !”

କଲେକ୍ଟର କହିଲେ, “ଯୁବରାଜଙ୍କର କ’ଣ ଧାରଣା ହୋଇଥିବ, ସେ ତ ଅଲଗା କଥା; କିନ୍ତୁ ଅଧିକ କଥା ହେଉଛି ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏତେଦୂର ବଢ଼ିଗଲା କେମିତି ? ଆମେ ତ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ଯୁବରାଜଙ୍କ ଆକାମନକୁ ଲୋକେ ବସ୍ତୁକଟ୍ କରିବେ; କିନ୍ତୁ

ଏହି ଅସହଯୋଗ ଏତେ ଉଚ୍ଚ ଓ ହିଂସାସୂଚକ ହେବ ବୋଲି ଆମେ କେବେ କଲ୍‌ଜନା କରି ନ ଥିଲେ । ଏଠିକା ସହରର ଅବସ୍ଥା କେମିତି ଆପଣ କିଛି ଜାଣନ୍ତି ?”

“କାନପୁର ସହର ଅବସ୍ଥା ତ ସେତେ ଭଲ ନୁହେଁ । କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ କିଛି କପଡ଼ା କିଣିବାପାଇଁ ସହର ଭିତରକୁ ଯାଇଥିଲି । ଦେଖିଲି ମୁଲଗଞ୍ଜ ଛକ ଉପରେ ବିଦେଶୀ କପଡ଼ା ପୋଡ଼ାଘାଇ ବଡ଼ ଉତ୍ତେଜନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଷଣ ଚାଲୁଥିଲା । ବଜାରର ଗୋଟିଏ ପାଖରେ ଲୋକେ ବଡ଼ ଅସ୍ତ୍ରବ୍ୟସ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଲୋକେ ନିଜ ନିଜ ଦୋକାନରୁ ବିଦେଶୀ ଲୁଗା କାଢ଼ି ନେଉଥିଲେ; କାରଣ କିଏ ଜାଣେ କେତେବେଳେ କ’ଣ ଘଟିବ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଲ୍‌ଭଲୁଗା ବଜାରରେ ମୋଟେ ନାହିଁ । ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଖୁବ୍ ଜୋର ଚାଲୁଛି ।” ମୋତେ ଲଗୁଛି ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ବିଲ୍‌ଭଲୁ ଲୁଗାଦୋକାନ ଆଗରେ ଧାଉଁଶ ଦିଆଯିବ ।”

କଲେକ୍‌ଟର ଟିକିଏ ଚିନ୍ତିତ ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, “ତା’ହେଲେ ଏମିତି ସବୁ ଚାଲୁଛି ! ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ଆନ୍ଦୋଳନେ ସତର୍କ ରହିବା ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଆସିଛି । ଯୁବରାଜ ମାନ୍ଦ୍ରାଜ ଦେଇ କଲିକତା ଯାଉଛନ୍ତି । ସେ ଉପେନ୍ଦ୍ରର ପରିଶ୍ରମ ତାରିଖରେ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚି ସେଠି ବଡ଼ଦିନ ଯାଲନ କରିବେ । ସେତେବେଳେ ଗଭର୍ଣ୍ଣର ଜେନେରାଲ ବି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରହିବେ । ଜାନୁଆରୀ ମାସରେ ଯୁବରାଜ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଭ୍ରମଣ କରିବେ । ଏଠି ଯେମିତି ବମ୍ବେର ପରି ଘଟଣା ନ ଘଟେ, ସେଥିପାଇଁ ଆମକୁ ସାବଧାନ ହେବାକୁ ହେବ ଓ ସବୁ ପ୍ରକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଇଏ ତ ଠିକ୍ କଥା; କିନ୍ତୁ ଆମର କି ପ୍ରକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବ ?”

“ମୋର ଧାରଣା ଆନ୍ଦୋଳନକୁ କଂଗ୍ରେସନେତା ଓ କଂଗ୍ରେସ କର୍ମୀମାନଙ୍କର ଗୋଟାଏ ତାଲିକା ଦିଆରି କରିବାକୁ ହେବ ଓ ଉପେନ୍ଦ୍ରର ଶେଷ ସମ୍ରାଟ୍ ସ୍ୱଭାବେ ସେମାନଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିବାକୁ ହେବ । ଏଠି ଯେଉଁ କଂଗ୍ରେସ ସ୍ୱୟଂସେବକଦଳ ଅଛନ୍ତି ସେମାନଙ୍କୁ କେଉଁଠୁ ପଛସା ମିଳୁଛି ତାହା ମଧ୍ୟ ଆମର ଜାଣିବା ଦରକାର ।” କଲେକ୍‌ଟର ଟିକିଏ ରହୁଯାଇ ପୁଣି ପଚାରିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, କଂଗ୍ରେସକୁ ଟଙ୍କାପଇସା କେଉଁଠୁ ମିଳୁଛି, ଆପଣ କ’ଣ କିଛି ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଛନ୍ତି ? ଏଠି କାନପୁରରେ ବଡ଼ ଜମିଦାର ବା ତାଲୁକଦାର ତ କେହି ନାହାନ୍ତି ।”

ମୁଲଗଞ୍ଜ ବଜାରରେ ଲୁଗାଦୋକାନୀ ଯାହା କହୁଥିଲେ ସେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଫଳରେ ଦେଶୀ ମିଲ୍‌ମାନଙ୍କରେ ଭାଷ୍ୟ ଖୋଲିଯିବ । ସେହି କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଚେଇଁଉଠିଲା ଓ ସେ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ କହିଲେ, “ମୋର ଧାରଣା

ଯେଉଁ ବେପାରୀ ଓ ମିଳମାଲିକମାନଙ୍କୁ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରୁ ସିଧା ଫାଇଦା ମିଳିବ, ସେହିମାନେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ପଇସା ଦେଉଛନ୍ତି ।”

କଲେକ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅଧିକ ଧ୍ୟାନର ସହତ ଚାହୁଁ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ପ୍ରକୃତରେ ଆପଣ ଖୁବ୍ ଭୁଲିମାନ ! ମୋତେ ଖୁବ୍ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି ଏଡ଼େ ସାଧାରଣ କଥାଟା ମୁଁ ଆଗରୁ କେମିତି ଧରି ପାରିଲି ନାହିଁ । ମୁଁ ଏବେ ଜାଣିଲି କଲିକତା ଓ ବମ୍ବେରେ ଏ ଆନ୍ଦୋଳନ କାହିଁକି ଏତେ ଜୋରରେ ଚାଲିଛି; ଯଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ଜାଗାରେ କମିଗଲାଣି । କାନପୁର ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟୀମାନଙ୍କ ସହର; କିନ୍ତୁ ସେଠି ଅଧିକାଂଶ ମିଳମାଲିକ ଓ ବେପାରୀମାନଙ୍କର କଂଗ୍ରେସ ସହତ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଅଛି, ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଟିକିଏ ସାବଧାନ ହୋଇ ଖବର ରଖନ୍ତୁ ।”

ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ସହର ଭିତରେ ଗୋଟାଏ ଘରେ ଅତିଥି ଖୋଲିଥିଲେ ଓ ନିଜର ରହିବାପାଇଁ ସିଭଲ୍ ଲଇନ୍‌ରେ ଗୋଟାଏ ବଙ୍ଗଳା ଉଆଣ କରି ନେଇଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାଠାରୁ ତାଙ୍କ ବଙ୍ଗଳା ପ୍ରାୟ ଏକ ମାଇଲ ଦୂରରେ ଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ରାତି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ତାଙ୍କର ବାହାର ବର୍ଷାରେ ବସି ଅତିଥିର କାଗଜପତ୍ର ଦେଖୁଥିଲେ ଓ ଦୁଇଜଣ କିରାଣୀ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସି ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆସିବା ଖବର ପାଇଲାମାତ୍ରେ ସେ କାଗଜପତ୍ର ବନ୍ଦ କରି ଦେଇ କିରାଣୀମାନଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାଗଜପତ୍ର ଠିକ୍ କରି ରଖ । କାଲି ସକାଳେ ଆସିବ ।” ଏତିକି କହି ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସି କହିଲେ, “ଆରେ ତମେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ମୋ’ ପାଖକୁ କାଡ଼ି ପଠାଇବା କ’ଣ ଦରକାର ଥିଲା ? ନିଜ ଘରଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କ’ଣ ଏମିତି ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ ? ଆସ ଆସ !”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନେଇ ଡ୍ରାଇଂ‌ରୁମ୍‌ରେ ବସିଯାଇ କହିଲେ, “ଆଜିକାଲି କେଉଁଠି ଅଛି ? ଏଠି କାନପୁରକୁ କେବେ ଆସିଛ ଓ କାହିଁକି ଆସିଛ ?”

ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ମା’ ଜେଦେଇଙ୍କୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗାଳିଦେଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ତାଙ୍କର ପିତା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅପମାନିତ କରିଥିଲେ, ସେ ଆଜି ଏପରି ଆତ୍ମୀୟ ଭାବରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିବାର ଦେଖି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମନେ ମନେ ହସୁଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କ ମନଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଅପୂର୍ବ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରର କଠୋରତା ଅନେକ ନଷ୍ଟହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ ହସି ହସି କୋମଳ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ସାତଦିନ ହେଲା ଏଇ କାନପୁରକୁ ମୁଁ ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ହୋଇ ଆସିଛି । ନୂଆ ସହର, ନୂଆ ଦାୟିତ୍ଵ ଓ ନୂଆ ସମସ୍ୟା—ଏସବୁ ଭିତରେ ମୁଁ ବହୁତ କାମରେ ଲାଗିଯାଇଛି ।

ଆଜି ଭାବିଲି ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ଦେଖାହୋଇ ଆସିବା । ବହୁତ କଷ୍ଟରେ ଟିକିଏ ସମୟ ପାଇ ଚାଲିଆସିଛି ।”

“ତମକୁ ଆଜି ମୁଁ ଅଶେଷ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଉଛି । ମୋର ସାନଭାଇ ଗଙ୍ଗା କାନ-ପୁରରେ ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ହୋଇଗଲାଣି; ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଭାରତୀୟ ଏହି ପଦ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ମୋର ଆଜି କେତେ ବଡ଼ ଗର୍ବ !” ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ପୁଣି ବଡ଼ ଉତ୍ସାହରେ କହିଲେ, “ଆଉ ତୁମ ଭାଇଙ୍କ ଖବର ଶୁଣିବ ? କେତେଥର ସେ ମୋତେ ସେ ତମ କଥା ପଚାରିଲେଣି; କିନ୍ତୁ ମୋତେ ତ ତୁମର ଠିକଣା ଜଣା ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ତମେ ମୋତେ କେବେ ଚିଠି ଲେଖି ନ ଥିଲ ।” ତା’ପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଯାଇ ପାଞ୍ଚ-ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ଘରକୁ ନେଇ ଚାଲିଆସିଲେ ।”

ସାଧା ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ଖୁବ୍ ମୋଟା ହୋଇ ବଡ଼ ଅସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ଗହଣାରେ ପ୍ରଭା ହୋଇଥିବା ଜଣେ ଅଧାବୟସୀ ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ଦେଖି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପ୍ରଥମେ ଚିଲି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଟିକିଏ ପରେ ଉଠିପଡ଼ି କହିଲେ, “ନମସ୍କାର ଭାଇ !”

“ଭଗବାନ ତମର ମଙ୍ଗଳ କରନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା ! ତମ ବହୁତରେ ମୋର ବହୁତ ଅଭିଯୋଗ ଅଛି । ତମେ ତ ଆସିବା ଆଗରୁ ଲେଖିଦେଇଥିଲେ ସ୍ନେହନକୁ ଗାଡ଼ି ପଠାଇ ଦେଇ-ଆନ୍ତି ! ଏବେ କେଉଁଠି ଅଛ ? ଭଲରେ ଅଛ ତ ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ହସି ହସି କହିଲେ, “କାନପୁରରେ ଜଣେ ସାହେବ ହୋଇ ଆସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଏବେ ଆଗ୍ରମର କେଉଁ ଅଭାବ ? ବଢ଼ିଆ ବଙ୍ଗାଳୀ, ବହୁତ ଚାଲିବାକର । ଆମକୁ ସେ ଦେଖିବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ସେ କଣ କମ୍ କଥା ? ହଁ ଗଙ୍ଗା, ବୋହୂଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ଆଣିଛ ନା ନାହିଁ ? କାକା ଓ ଖୁଡ଼ୀ ଭଲରେ ଅଛନ୍ତି କି ? ଶୁଣିଲି ଆଲହାବାଦରେ ସେ ଗୋଟାଏ ବଙ୍ଗାଳୀ ଘିଆରି କରି ପେନ୍‌ସନ୍ ପାଇବା ପରେ ସେଇଠି ରହୁଛନ୍ତି ।”

“ହଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ! ବାପା ଆଲହାବାଦ ଜର୍ଜ ଟାଉନରେ ଗୋଟାଏ ଘର ଘିଆରି କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବାପା ମା’ କଣ ସେଠି ଏକା ରହନ୍ତେ ? ବହୁତ କୁହାପୋତୁ କରି ମୁଁ ସେମାନଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ନେଇ ଆସିଛି । ମୋ ପିଲାପିଲି ମଧ୍ୟ ଏଇଠି ଅଛନ୍ତି । ବାପା ତ ଏଠାକୁ ଆସିବେ ବୋଲି କହୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଟିକିଏ ଘରଦ୍ୱାର ଠିକ୍‌ଠାକ କରିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ଫୁରସତ ମିଳିନାହିଁ । ପୁଣି ମୋ’ ପାଖରେ ଯେଉଁ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଅଛି, ସେ ତ ସବୁବେଳେ ମୋ କାମରେ ଲାଗୁଛି । ମୋତେ କହୁଥିଲେ, ରବିବାର ଦିନ ସେ ଆସିବେ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ’ଣ ସେଇ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ କାମ ଚଳୁଛି ?

ତମର ତ ଏତେବେଳକୁ ମଟରକାର ହୋଇଯିବା କଥା । ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିଫାଡ଼ି ଯାଧାରଣ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟଙ୍କ ପାଇଁ । ତମେ ତ ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ !” ପୁଣି କ’ଣ ଟିକିଏ ଭାବ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମୁଁ କାକାଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ତମ ଘରକୁ ଯିବି । ତାଙ୍କୁ ଓ ତମ ପରିବାରଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ନେଇ ଆସିବି । ବୋହୂ ଓ ପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ଏଇଠି ଖାଇବେ । ତମର ଫୁରସତ୍ ଥିଲେ ତମେ ବି ଏଇଠି ଖାଇନେବ ।” ତାପରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଟିକିଏ ହୁସି ଦେଇ କହିଲେ, “ଏଠି ତ ଆମ ଘରେ ବୈଷ୍ଣବ କାରବାର ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ନାହିଁ, ମୋର ତ କାଲି ଏସ୍-ପି-ଙ୍କ ଘରେ ଉନର; ମୁଁ ପୁଣି ଆଉ କେବେ ସୁବିଧା ଦେଖି ଆସିବି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଘରକୁ ଫେରି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇଥିବା କଥା ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଜଣାଇ କହିଲେ, “କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଆପଣଙ୍କୁ ଓ ପିଲାମାନଙ୍କୁ ନେବାପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଆସିବେ । ଦେଖା ହେଲା, ବହୁତ ଆଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ତୋର ସେଠାକୁ ଯିବା ଉଚିତ ନ ଥିଲା ।”

“ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ବାପା, କାନପୁରର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଭାରତୀୟ ମିଲ୍ ମାଲିକ ଓ ବଡ଼ ନାଗରିକ ସେ । ‘ସାର୍’ ଉପାଧି ତାଙ୍କୁ ମିଳିଛି । ସରକାରଙ୍କର ତାଙ୍କପ୍ରତି ବଡ଼ ଖାତିର୍ । ତାଙ୍କ ସହୃଦ ମୋତେ ବନ୍ଧୁତା ରଖିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆପଣ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହନ୍ତୁ, ସବୁ ଠିକ୍ ହୋଇଯିବ । ପୁରୁଣା କଥାସବୁ ଭୁଲିଯିବା ଉଚିତ ବାପା ! ଯାହା ହେଲେ ବି କାକାଙ୍କ ପୁଅ ତ ! ଅନେକ କାଳ ତାଙ୍କ ସହୃଦ ସମ୍ବନ୍ଧ ରହୁଆସିଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ସ୍ନେହ-ସନ୍ତାନୁଭୂତିର ଅଭାବ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସବୁବେଳେ ଦେଖି ଆସି-ଥିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମୁହଁରୁ ଏସବୁ କଥା ଶୁଣି ପୁଅର ବଡ଼ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି ଭାବ ସେ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ ଗଙ୍ଗା, ସେ ତ ସବୁ ଠିକ୍ କଥା । କିନ୍ତୁ କେଜାଣି କାହିଁକି ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ମୋତେ କେବେ ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ । ତେବେ ଗୁଡ଼ି—ସେ ଆସୁ, ଆମେ ସମସ୍ତେ ଯିବା ।”

ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ ପ୍ରାୟ ସନ୍ଧ୍ୟା ଛଅଟା ବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଓଭରଲ୍ୟୁ ଗାଡ଼ି ନେଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବଙ୍ଗଳାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କୁ ଅପେକ୍ଷା କଲପରି ରହୁଥିଲେ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଡ୍ରାଇଭିଂରେ ପଶିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲେ, “ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଗୋଟାଏ ମିନିଟ୍ ବାହାରକୁ ଗୁଲ୍ । ମୁଁ ଆଜି ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଗାଡ଼ି କଣିଛି, କେମିତି ଗୁଲୁଛି ଦେଖ ।”

“ମୁଁ ତ କାଲି ଦେଖିଥିଲି ତୁମ ପାଖରେ ଦୁଇଟା ଗାଡ଼ି ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି ଗାଡ଼ିଟା ଭଲ ଚାଲୁନାହିଁ । ମୁଁ ଭାବୁଛି ଏଇ ଦୁଇ ଗାଡ଼ି ମାସରେ ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ି କରିନେବ ।”

ଗାଡ଼ି ଦେଖିସାରି ଦୁହେଁ ଘରକୁ ଫେରିଆସିଲେ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆସିବା ଖବର ବାପାଙ୍କୁ ଦେଇଦେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆସିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଉଠିପଡ଼ି କହିଲେ, “ପ୍ରଣାମ କାକା, ମୁଁ କାଲି ଗଙ୍ଗାଠାରୁ ଶୁଣିଲି ଯେ ଆପଣମାନେ ସମସ୍ତେ ଏଠାକୁ ଚାଲିଆସିଛନ୍ତି ! ଏକସମୟରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେତେ ଆପଣାର ଥିଲେ, ଆଜି ସେହି କଥା ମନେ ପଡ଼ୁଛି । ଗଙ୍ଗାକୁ ଦେଖି ମୋ ପେଟ ପୁରୁଯାଉଛି । ଗ୍ରେଟ୍ ଭାଇଟା ନା ! ଆପଣ ଭଲ ଅଛନ୍ତି ତ ? ଦେହ ପା’ କେମିତି ଅଛି ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଯେଉଁ ଆସୀସୂତା ସହଜ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭେଟିଲେ, ସେଥିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖୁବ୍ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଭଲମନ୍ଦ ପରୁଷାସିଦ୍ଧି ଯମୁନା, ଚୁକ୍ତିଶୀ ଓ ପିଲମାନଙ୍କୁ ସବୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଠିକ୍‌ଠାକୁ କରି ଫେରି ଦେଖିଲେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଭିତରେ ରାଜନୀତି କଥା ପଡ଼ିଛି । ବମ୍ବେରେ ଯାହା ସବୁ ଘଟିଥିଲା ସେ ସବୁ ଖବରକାଗଜରେ ବାହାରିଥିଲା ଓ ସେଥିପାଇଁ ସାରା ସହରରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ପଡ଼ି ଯାଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହୁଥିଲେ, “ଏହି ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନରୁ କ’ଣ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଲାଭ ହୋଇ ପାରିବ ? ଆମେ କ’ଣ ଏହି ସ୍ୱଦେଶୀମାନଙ୍କ ବଳରେ ଚିଷ୍ଟି ରହି ପାରିବା ? ଆମ ଦେଶରେ ଏତେ ସ୍ୱଦେଶୀ ବ୍ୟବସାୟ କାହିଁ ଯେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ସଫଳ ହୋଇ ପାରିବ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ ସାହେବ ! ଆମକୁ ତ ବାଧାହୋଇ ବିଦେଶୀ ଜିନିଷ କରିବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “ହଁ ଗଙ୍ଗା, ତମେ ଠିକ୍ କହୁଛ । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ମିଳିବ ନାହିଁ । ହେଲେ ନିଜ ଦେଶର ଶିଳ୍ପ ତ ଦୃଷ୍ଟି ବଢ଼ାଇବାକୁ ହେବ ! ଯଦି ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ସ୍ୱଦେଶୀ ଭାବନା ଜାଗ୍ରତ ନ ହୁଏ ତେବେ ଦେଶୀ ଶିଳ୍ପ ଓ ଦେଶୀ କାରଖାନା ବଢ଼ିବା ସମ୍ଭବ ହେବନାହିଁ । ଆମ ଦେଶରେ କଲକାରଖାନା ତ ଆରମ୍ଭ ହେଉଛି । ଏହି ଆରମ୍ଭ ସମୟରେ ତ ଆମ୍ଭେମାନେ ବିଦେଶୀମାନଙ୍କ ସହଜ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରିପାରିବା ନାହିଁ; ହେଲେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଆମ ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତି ଯଦି ସହାନୁଭୂତି ରହେ ତେବେ ଆମେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଆତ୍ମନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇପାରିବା । ଲୋକେ ମୋଟା କପଡ଼ା ପିନ୍ଧି ଯଦି ସ୍ୱଦେଶୀ ବସ୍ତ୍ର କିଣନ୍ତି ତା ହେଲେ ଧୀରେ ଧୀରେ ଦେଶରେ ବହୁତ ମିଲ ଖୋଲିଯିବ ଏବଂ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଆମେ ଖୁବ୍ ସବୁ ଲୁଗା ତିଆରି କରିପାରିବା । ଚୁଟିଲ ଗଙ୍ଗା ! ଅସହ-

ଯୋଗର ଏହି ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନଦ୍ୱାରା ଆମର ପ୍ରକୃତରେ ଲଭ ହେବ । ବାକି ଯେଉଁ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପପଦ୍ମ କଥା କୁହାଯାଉଛି, ସେଗୁଡ଼ିକ କିଛି ନୁହେଁ ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ହସିଲେ ।

କୁଳପ୍ରସାଦ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି ବାହାର ଆସିବାରୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏ ରାଜନୈତିକ ଗଳ୍ପ ବନ୍ଦ କରିଦେଇ କହିଲେ, “ତମେ ତ ଏବେ ଏଠାକୁ ଆସିଗଲଣି । ତମ ସଙ୍ଗରେ ଆତ୍ମର ବେଶୀ କଥାବାକ୍ସୀ ହେବା । ସେତେବେଳେ ଦରକାର ପଡ଼ିବ ମୋତେ ଖବର ଦେବ । ମୁଁ ତମକୁ ସବୁପ୍ରକାର ସାହାଯ୍ୟ କରିବାପାଇଁ ଘିଆର ଅଛି । ଦେଖ ଗଙ୍ଗା, ତମେ ମୋର ଛୋଟ ଭାଇପରି । ତମେ ଭାରତର ଜଣେ ବଡ଼ ଅଧିପତି; ତମର ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ି ଦରକାର । ମୁଁ ଆଜି ଯେଉଁ ଗାଡ଼ି କିଣିଛି, ସେଇଟା ତମପାଇଁ କିଣିଛି । ମୁଁ ଆଜି ସେହି ଗାଡ଼ିରେ ତମ ଘରକୁ ଆସିଛି ଓ ତମ ପରିବାରକୁ ମୋ ଘରକୁ ନେଇଯାଉଛି । କମ୍ପାନୀରୁ ମାସକପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଡ୍ରାଇଭର ନେଇ ଆସିଛି । ତାର ଦରମା ଏହି ଗାଡ଼ିଦ୍ୱାରା ସହଜ ମିଳାଇ ଦିଆଯାଇଛି । ନିଅ, ଏ ଗାଡ଼ିର କାଗଜପତ୍ର ରଖ । ଏହି ଡ୍ରାଇଭର ତମକୁ ଡ୍ରାଇଭିଂ ଶିଖାଇଦେବ ଓ ତମେ ଚାହିଁଲେ ତମପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଡ୍ରାଇଭର ଖୋଜିଦେବ । ମୁଁ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଯାଉ ଏ ଗାଡ଼ି ତମ ପାଖକୁ ପଠାଇଦେବି । ଏ ଗାଡ଼ି ନେଇ ତମେ ଡିନର ଖାଇବାକୁ ଯିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କେତେ ମାସ ହେଲ ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ି କିଣିବାପାଇଁ ବର୍ତ୍ତୁଳ କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ପଇସା ନଥିବାରୁ କିଣି ପାରୁନଥିଲେ । ସେ ବହୁଲେ, “ଲକ୍ଷ୍ମୀଭାଇ, ମୁଁ ତ ନିଜେ କିଣିଥାନ୍ତି, ତମେ ଏମିତି କାହିଁକି କଲ ?”

“ଆଜ୍ଞା, ତମେ ଯେମିତି କିଣିଥାନ୍ତି, ମୁଁ ତମପାଇଁ ସେମିତି କିଣିଦେଲି । ଏଥିରେ ଆଉ କ’ଣ ତଥ୍ୟ ହୋଇଗଲା ଯେ !” ତା’ପରେ ସେ କୁଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଗୁଲୁଲୁ କାକା ଯିବା । ଗଙ୍ଗା ମୋତେ କହୁଥିଲେ ଯେ ଗାଡ଼ି ଅଭାବରୁ ଆପଣ ଯାଇପାରୁ ନ ଥିଲେ । ମୁଁ ଭାବିଲି ଏହି ଗାଡ଼ି ଅଭାବଟା କାହିଁକି ରହିବ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟାଏ ମଟର ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି । ଗୋଟାଏ ଗଙ୍ଗାଙ୍କ ପାଇଁ ଓ ଗୋଟାଏ ଆପଣମାନଙ୍କପାଇଁ । ଦୁଇଟା ଗାଡ଼ି ଛଡ଼ା ତ ଆପଣମାନଙ୍କର କାମ ତଳୁ ନାହିଁ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପରିବାର ଭିତରେ ପୁଣି ଘନିଷ୍ଠତା ପ୍ରଭାସ୍ତ ହୋଇଗଲା ।

ଡିସେମ୍ବର ତୃତୀୟ ସପ୍ତାହରେ ବଙ୍ଗଳା ଓ ସମସ୍ତ ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ କ୍ରମିକାଲ୍ ଆମେଣ୍ଟମେଣ୍ଟ ଆକଟ୍ ଲଗୁ କରିଦିଆଗଲା । ବଙ୍ଗଳା ତଥା ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶର ସମସ୍ତ କଂଗ୍ରେସ ନେତାଙ୍କୁ ଗିରଫ କରିଦିଆଗଲା । ଡିସେମ୍ବର ପରିଶିଷ୍ଟ ତାରିଖରେ ଯୁବରାଜ

ସେତେବେଳେ କଲିକତାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ,—ସେତେବେଳେ ଯେଉଁ ହରତାଳ ହେଲା ଏବଂ ସମଗ୍ର ଉତ୍ତର-ଭାରତରେ ଯେଉଁ ହରତାଳ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହେଲା, ସେଥିରେ ଅବସ୍ଥା ବଡ଼ ଚିନ୍ତାଜନକ ହୋଇ ଉଠିଲା । ଡିସେମ୍ବର ପଚାଶ ତାରିଖର କଲିକତା ହରତାଳ ଖବର ପାଇ କଲେକ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଡକାଇ ତାଙ୍କ ସହୃଦ ପରାମର୍ଶ କଲେ । ଜିଲ୍ଲାର ଆଉ ଜଣେ ଅଫିସର ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ କେମିତି ଭାବରେ ଶେଷ କରିବାକୁ ହେବ, ନେହେ କହୁ କହୁ ପାରି ନଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ କେବଳ ଏକମାତ୍ର ଉପାୟ ଥିଲା ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦମନ କରିବା ।

ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଆହୁରି ବଢ଼ାଇବାପାଇଁ ଅହମଦାବାଦ କଂଗ୍ରେସରେ ସ୍ଥିର ହେଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସେହି କଂଗ୍ରେସକୁ ଯାଇଥିଲେ । ସେଠାରୁ ଫେରିବାବେଳେ ସେ ଆଲହାବାଦ ନ ଆସି ସିଧା ଦିଲ୍ଲୀ ହୋଇ କାନପୁର ଆସିଲେ । ସେଠି ୧୯୨୨ ଜାନୁଆରୀ ପହଞ୍ଚି ତାରିଖ । ସେଠି ନୂଆ ବର୍ଷର ଅଭିବାଦନ ଜଣାଇବାପାଇଁ ଗଙ୍ଗା-ପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରଠାରେ ଲୋକଙ୍କର ଧାର ଲାଗିଥିଲା ଓ ସେହିଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରଠାରେ ଡିନର୍ ଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପରିବାର ଦୁଇପ୍ରହର ବେଳକୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ ବୈଠକଖାନାରେ ବସି ଲୋକଙ୍କ ସହୃଦ ଆଳାପ କରୁଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଗୋଟାଏ ବୋତଲ ମଦ ଶେଷ ହୋଇ ଆଉ ଗୋଟାଏ ପ୍ରାୟ ଅଧା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଆସିବାର ଖବର ପାଇଲାମାତ୍ରେ ସେ ବାହାରକୁ ବାହାରି ଆସି ତାଙ୍କ ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ କାକା ! ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଆପଣ ଦିଲ୍ଲୀ ଦେଇ ଆସୁଛନ୍ତି ।” ଏହାପରେ ସେ ନିଜ ଅଫିସ୍ ହାତରେ ଗୋଟାଏ ଗ୍ଲାସ ମଗାଇ କହିଲେ, “ନୂଆ ବର୍ଷ ଶୁଭ ହେଉ କାକା ! ନିଅନ୍ତୁ, ଆପଣ ବହୁତ ଅଳ୍ପପଞ୍ଜିଛନ୍ତି ।” ତାପରେ ସେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଗ୍ଲାସରେ ମଦ ପୂରାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ।

ସେଠି ଯେଉଁମାନେ ବସିଥିଲେ ସେମାନେ ଉଠି ଚାଲିଗଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଏକା-ଅଲକେ ଗ୍ଲାସର ଏକ-ଚତୁର୍ଥାଂଶ ଖାଲି କରିଦେଲେ । ପ୍ରକୃତରେ ତାଙ୍କୁ ବହୁତ ଶୋଷ ହେଉଥିଲା ଓ ସେ ବହୁତ ଅଳ୍ପ ଯାଇଥିଲେ । ସେ ପଚାରିଲେ, “ଭାଇ କାହାନ୍ତି ? ଘର ତ ବଡ଼ ଶୂନ୍ୟାନ୍ ଦେଖାଯାଉଛି, ପିଲାଛୁଆ କେହି ଦିଶୁନାହାନ୍ତି ।”

“ସମସ୍ତେ ଆଜି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଘରକୁ ଚାଲିଯାଇଛନ୍ତି । ଆଜି ତାଙ୍କ ଘରେ ନୂଆ ବର୍ଷପାଇଁ ବଡ଼ ଭୋଜି ହେଉଛି । ସବୁ ଅଫିସର ସେଠାକୁ ଆସୁଛନ୍ତି । ମୋତେ ବରଫ ଆଠଟା ବେଳେ ସେଠି ପହଞ୍ଚିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆଜ୍ଞା କାକା, ମୁହଁହାତ ଧୋଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇ ପକାନ୍ତୁ । ଡିନର୍ ସୁଦ୍ଧା ପାଖରେ ଅଛିଟି ? ଏତିକି କହି ସେ ଘରୁ

ବଳାଇବାରୁ ଭୟ ଗୁଲିଆସିଲା । ଭୟକୁ ସେ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନ କାକାଙ୍କ ପାଇଁ ଗାଧୁଆଦରେ ଗରମ ପାଣି ରଖିଦେ ।”

ତା’ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାକା, ବୁଝାମଣା କାମ ତ ସବୁ ସରିଗଲା । ଏବେ ତମ ଅନୁମୋଦନ କ’ଣ ଗ୍ରହଣ କରିବ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ତେଜାଇବା ଓ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆରମ୍ଭ କରିବାପାଇଁ ଠିକ୍ ହେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଲଢ଼ାଇ ସରଗରମ ହୋଇ ଆସିଲା । ଯୁବରାଜଙ୍କ ଅଭିନୟରେ କେମିତି ଦୂରବସ୍ଥା ହୋଇଛି, ତାହା ତ ତମେ ଆଖିରେ ଦେଖୁଥିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକପ୍ରକାର ଗୁମ୍ଫା ଘୋଟିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ବଡ଼ ହଇରାଣରେ ପକାଉଛ କାକା ! ଏହି ଅସହଯୋଗ ଓ ଧାରଣା ପାଇଁ ମଣିଷ ବଡ଼ ହଇରାଣ ହେଲାଣି । ଏହାପରେ ପୁଣି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଓ ଲଗାଣବନ୍ଦୀ ।” ପୁଣି କିଛି ଚିନ୍ତା କରି ସେ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତମ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ବି ଖୁବ୍ ଭଲ; କାରଣ ଆମେ ଯେତେ ଶୀଘ୍ର ପାରିବୁ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଶେଷ କରିଦେବୁ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “କ’ଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହଦ୍ୱାରା ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହୋଇଯିବ ? ତମେ କ’ଣ କହୁଛ କି ?”

“ହଁ, ମୁଁ ଏକଥାପାଇଁ କହୁଛି ଯେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିଲେ ଆପେ ଆପେ ତାହା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ନେତା ସବୁ ତ ଜେଲରେ ରହିବେ, ସେମାନଙ୍କୁ ବୁଝାସୁଝା କରିବାପାଇଁ କେହି ରହିବେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଲୋକେ ହିଁ କରବା ପାଇଁ ଆଗେଇଯିବେ; ଫଳରେ ଜାଲିଆନାଓ ଲାବାଗର ପୁଣି ପୁନରୁତ୍ଥ ହୋଇଯିବ । ବାସ୍, ଏତିକିରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହୋଇଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବହୁତ ଲମ୍ବା ବାଟରୁ ଆସି ଏତେ ଥକଯାଇଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କର ଆଉ ଯୁକ୍ତି କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା ନ ଥିଲା । ବାକି ମଦତ୍ତକ ପିଇଦେଇ ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ଏ ଶସ୍ତ୍ରରେ ପୁଣି କଥାବାଜ୍ଞା କରିବା; କିନ୍ତୁ ତମେ ଯେ ମୋତେ ଜବରଦସ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଘରକୁ ଟାଣୁଛ ସେଟା କ’ଣ ଠିକ୍ ?”

“କାକା, ଏଥିରେ ଖରାପ କ’ଣ ? ସେ ଯେତେବେଳେ ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଡାକିଛନ୍ତି ସେତେବେଳେ ତମକୁ ଗ୍ରହଣଦେବା କାହିଁକି ? ତାଛଡ଼ା ତମେ ତ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଭଲଭାବରେ ଜାଣ । ସେ ସାର୍ ଭସାଧି ପାଇଛନ୍ତି । ସେଠି ଖୁବ୍ ଶାନ୍ତେଇ ଗୁଲିବ, ବଡ଼ିଆ ତିନର ହେବ । ସେଠି ବହୁତ ଇଂରେଜ ଲୋକ ତମେ ଦେଖିବ ଓ ତମ ବିଲୁତ କଥା ତମର ମନେ ପଡ଼ିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମନେ ମନେ ହସି କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ହେଉ ଗୁଲ, ଭୋଜିରେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହୋଇଯାଉ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁହଁହାତ ଧୋଇ ହୋଇ ଗୋଟାଏ ବିଲ୍ଲତ ସୁଟ୍ ପିନ୍ଧି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବାହାରିଲା ମାସେ ବଙ୍ଗଳା ଆଗରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ନୂଆ ଗାଡ଼ି ଦେଖି ପଚାରିଲେ, “କଣ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତମକୁ ନେବା ପାଇଁ ଗାଡ଼ି ପଠାଇଛନ୍ତି ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ କାକା ! ଏଟା ପରା ମୋ ଗାଡ଼ି । ଏଠି ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ହୋଇଥିବାରୁ ମୋ ପାଖରେ ଗୋଟାଏ ଗାଡ଼ି ରହିବା ଦରକାର । ହେଲେ ତମ କଥା ମିଛ ନୁହେଁ । ମୋତେ ଏହି ଗାଡ଼ିଟା ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ ମୋର ବଡ଼ଭାଇ ତ ! ମୋ ପାଖରେ ଏତେ ପଇସା କାହିଁ ସେ ମୁଁ ଗାଡ଼ି କଣି ? କୌନସୁରଠାରେ ମୁଁ ଯେଉଁ କରଜ କରିଥିଲି, ତାକୁ ଏବେ ଶୁଦ୍ଧୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଖି ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତମକି ପଡ଼ିଲେ । ଆଲହାବାଦରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କେତେ ଥର ଦେଖିଥିଲେ, କେତେ ଥର ବି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ଏଥର ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ଓ ତାଙ୍କ ନାଁ ଶୁଣି ଏମିତି ତମକି ପଡ଼ିବାରୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଟିକିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା ଯତଃ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ବଶେଷ କିଛି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଆସ୍ତେ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ କ’ଣ ଅଦମ୍ଭବାଦ କ’ଣେସବୁ ଆସିଲେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ, ଅଦମ୍ଭବାଦରୁ ଆସିଲା । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖାହେବା ପାଇଁ କାନସୁର ହୋଇ ଆଲହାବାଦ ଯାଉଛି ।”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କହିଲେ, “କାଲି ଦୁଇପ୍ରହରେ ମୋ ଅଫିସକୁ ଆସନ୍ତୁ ।” ତା’ପରେ ସେ ଅନ୍ୟ ଅତିଥିମାନଙ୍କୁ ସକ୍ଲାର କରିବା ପାଇଁ ଚାଲିଗଲେ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କ୍ୱାଲିପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତାରେ ଲାଗିଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଦେଖି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭାରି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସେ ଘରକୁ ଫେରି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “କାକା ! ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର କେମିତି ଜାଣିଲେ ଯେ ତମେ ଅଦମ୍ଭବାଦ କ’ଣେସବୁ ଫେରୁଥିଲ ଏବଂ ତମେ ଜଣେ କ’ଣେସବୁ ଲୋକ ? ତମ ପୋଷାକପିନ୍ଧ ଯେକୌଣସି ସୁବେପୀୟାନଙ୍କଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଭଲ ଦେଖାଯାଉଥିଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କଥାକୁ ଟାଳି ଦେବାର ଯତ୍ନ କରି କହିଲେ, “ସେସବୁ ଜାଣି ତମର ଲାଭ କ’ଣ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜିଦ୍ କରି କହିଲେ, “ନାହିଁ କାକା, ତମକୁ ସେକଥା ନିଶ୍ଚୟ କହିବାକୁ

ହେବ । ନୋହଲେ ମୋର ଆଜି ଖାଦ୍ୟ ଜର୍ଣ୍ଣ ହେବନାହିଁ ।”

“ତାହେଲେ ଶୁଣ; କିନ୍ତୁ ଏତିକି ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଯେ ମୁଁ ଏ କଥା କାନପୁରର ଜଏଣ୍ଟ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟଙ୍କୁ କହୁନାହିଁ, କହୁଛି ମୋର ଜଣେ ପୁରୁଷ, ମୋର ବନ୍ଧୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦକୁ । ଏହି ସାର୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ପୁଞ୍ଜି ପତି ନାଁ ନୁହନ୍ତି ? ଭାରତର ପୁଞ୍ଜି ପତିମାନେ ଆମର ଆନ୍ଦୋଳନର ମେରୁଦଣ୍ଡ । ଆମ ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ଯାହା ପଛପା ଦରକାର ଏହି ପୁଞ୍ଜି ପତିମାନଙ୍କଠାରୁ ମିଳିପାରିବ; କାରଣ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଶକ୍ତି ବ୍ରାହ୍ମିଣ ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଶକ୍ତିରୁ ଗୁଣ୍ଡାତ । ଭାରତରେ ବ୍ୟବସାୟ କରି ଓ ଭାରତରେ ନିଜର ଜିନିଷ ବିକି ବ୍ରାହ୍ମିଣମାନେ ହିନ୍ଦୁ ସ୍ଥାନକୁ ଶୋଷଣ କରୁଛନ୍ତି । ଯଦି ବ୍ରାହ୍ମିଣ ପୁଞ୍ଜି ପତିମାନଙ୍କର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଶକ୍ତି କିଏ ଆସ, ତା’ହେଲେ ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ଭାରତୀୟ ପୁଞ୍ଜି ପତି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପୁଣି ସେହି ଲୁଗା ଦୋକାନୀଙ୍କର କଥା ମନେପଡ଼ିଗଲା—“ଏହି ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନଦ୍ୱାରା ଦେଶୀ ମିଳ୍ ମାନଙ୍କର ଗ୍ରାସ ବଢ଼ିବ ।” ସେ କହିଲେ, “ରୁହେଲି କାକା, ତମେ ତାହାହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କଠାରୁ ପଛପା ନେବା ପାଇଁ ଆସିଛ ! ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କଥା, ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତେଣେ ସରକାରଙ୍କୁ ଟଙ୍କା ଦେଉଛନ୍ତି; ଏଣେ କଂଗ୍ରେସକୁ ବି ଟଙ୍କା ଦେଉଛନ୍ତି !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଏଣେ ପୁଣି ତମକୁ ଟଙ୍କା ଦେଉଛନ୍ତି ମଟରଗାଡ଼ି ରୂପରେ । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା, ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାରେ କିଛି ନାହିଁ । ଏହି ପୁଞ୍ଜି ପତିମାନେ ବହୁତ ଲାଭ ଉଠାଉଛନ୍ତି । ଏମାନେ ସରକାରଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଅଳ୍ପ କିଛି ଦେଉଛନ୍ତି କେବଳ ସରକାରଙ୍କଠାରୁ ସୁବିଧା ଉଠାଇବା ପାଇଁ; ଅଳ୍ପ କିଛି କଂଗ୍ରେସକୁ ଦେଉଛନ୍ତି ସ୍ୱଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ । ତାହେଲେ ତାଙ୍କ ସ୍ୱଦେଶୀ ମାଲ ବେଶୀ ବିକ୍ରି ହେବ । ତାଙ୍କ ଲାଭରୁ ସେ ଜଏଣ୍ଟ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅଳ୍ପ କିଛି ଦେଉଛନ୍ତି । ତା’ହେଲେ ସେ ଯେଉଁ ଲୁଟିତରାଜ ଓ ବେଇମାନ କରୁଛନ୍ତି ସେଥିପ୍ରତି ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନେ ଆଖି ରୁଜି ଦେବେ । ଏ ଯୁଗରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଦରକାରୀ ଜିନିଷ ଟଙ୍କା ।” ଏତିକି କହି କହୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଲେ ।

ନଅ

ସମଗ୍ର କାନପୁର ସହରରେ ହରତାଳ ସହ ଖୁବ୍ ଉତ୍ତେଜନା ଦେଖା-
ଦେଇଥିଲା । ପୂର୍ବ ରାତିରେ ଜେଲ ଭିତରେ ଜଣେ କଂଗ୍ରେସ କର୍ମୀଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ
ହୋଇଥିଲା । ଲୋକେ କହନ୍ତି, ଜେଲ ହାକିମଙ୍କ ଅତ୍ୟାଚାର ଫଳରେ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ
ହୋଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଜେଲର ହାକିମମାନେ କହୁଥିଲେ, ପୂର୍ବରୁ ସେ ବେମାର ଥିଲେ ।
ତେଣୁ ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଭାବରେ ହୋଇଥିଲା । ଏହି କଂଗ୍ରେସ ସ୍ବୟଂସେବକଙ୍କ
ଶବକୁ ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ନିଆଯାଇଥିଲା । ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଷ୍ଟେସନ ରୋଡ଼ରେ
ପହଞ୍ଚିବାବେଳକୁ ପଚାଶ ଡରିଶ ହଜାର ଲୋକ ସେଥିରେ ଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ ।
ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ବହୁତ ହୁସା ଓ ଖୋସ ଥିଲା ।

ପୋଲିସ ଅଫିସରମାନେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଏପରି ମନୋବୃତ୍ତି ଦେଖି ଖୁବ୍ ଚିନ୍ତିତ
ହୋଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଏହାର ସୂଚନା ଦେଇଦେଲେ । ଅଫିସରମାନଙ୍କର ମିଟିଂରେ
ସ୍ଥିର ହେଲା ଯେ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକୁ ସିଦ୍ଧିଲ ଲାଜନ ରାସ୍ତାରେ ଛାଡ଼ି ଦିଆଯିବ ନାହିଁ ।
କାରଣ ସିଦ୍ଧିଲ ଲାଜନରେ ବହୁତ ଇଂରେଜ ଲୋକ ଓ ଅନେକ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅଫିସର
ରହୁଥିଲେ । ଲୋକମାନଙ୍କ ମନରେ ଏତେ ଉତ୍ତେଜନା ଥିଲା ଯେ ସେମାନେ ଯେକୌଣସି
ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହୁସାକାଣ୍ଡ ଘଟାଇବା ଅସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏହି ସମୟରେ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକାରୀ-
ମାନଙ୍କ ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ପାଇଁ ପୋଲିସଦଳଙ୍କୁ ଡକରା ହେଲା ।

ଷ୍ଟେସନ ରୋଡ଼ରୁ ସିଦ୍ଧିଲ ଲାଜନକୁ ଯିବାରସ୍ତା ଛକ ଉପରେ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକାରୀମାନଙ୍କୁ
ବାଧା ଦେବାପାଇଁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ସଶସ୍ତ୍ର ପୋଲିସ ଓ ସାଧାରଣ ସିପାହୀ
ନେଇ ଆସି ହୋଇ ରହୁଲେ । କଂଗ୍ରେସ କର୍ମକର୍ତ୍ତାଙ୍କର ଏହି ଶବକୁ ସ୍ବୟଂସେବକ ଓ
ଜାତିବାହୁମୁଖ ସହତ ଜେଲଠାରୁ ସିଧା ଭେରବଦାଟ ଶୁଶାନକୁ ପଠାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା;
କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟ ଶୋଭାଯାତ୍ରୀମାନେ ଯେତେବେଳେ ଆସି ଛକରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ
ବନ୍ଦ କରାଗଲା ।

ଏହି ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ଆଗରେ କଂଗ୍ରେସ ପତାକା ଧରି ସ୍ବୟଂସେବକମାନେ
ରହୁଥିଲେ ଓ ସେମାନଙ୍କ ସହତ ଆହୁରି ଅନେକ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ
ପଛରେ କଂଗ୍ରେସ ସ୍ବୟଂସେବକ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନେ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ

ପଛରେ କାନପୁର ସହରର ଅଗଣିତ ଜନତା ମାଡ଼ିଗଲିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଶୋଭା-
ଯାତ୍ରାର ଆଗକୁ ଯାଇ ସେଇଠୁ ଫେରିଯିବା ପାଇଁ ଲୋକଙ୍କୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଓ
ସିଭିଲ୍ ଲାଇନ୍ ରସ୍ତାରେ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଯିବାପାଇଁ ମନା ବୋଲି କହିଲେ । ଏ କଥା ଶୁଣି
ନଗର କଂଗ୍ରେସ କମିଟିର ପାଞ୍ଚଜଣ କର୍ମୀକର୍ତ୍ତା ଆଗକୁ ଆସି କହିଲେ ଯେ ଶୋଭାଯାତ୍ରା
ସେଠୁ ଫେରିପାରିବ ନାହିଁ । ଶୋଭାଯାତ୍ରୀମାନେ ସିଭିଲ୍ ଲାଇନ୍ ଦେଇ ଶୁଶାନ
ଘାଟକୁ ଯାଇ ସେଠି ସେମାନଙ୍କର ଅମର ଶହସ୍ରଙ୍କ ଉପରେ ଶ୍ରଦ୍ଧାଞ୍ଜଳି ଅର୍ପଣ କରିବେ ।
ସେମାନେ ସରକାରୀ ଆଜ୍ଞା ପାଳନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ପରନ୍ତୁ ଶୋଭା-
ଯାତ୍ରୀମାନେ କୌଣସି ହିଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ସେମାନେ
ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅଶ୍ୱାସନା ଦେଇଥିଲେ ।

ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ଭାରି ପାଠିଭୁଣ୍ଡ ହେଉଥାଏ । ଲୋକେ ସରକାର ଓ ସରକାରୀ
ଅଫିସରଙ୍କୁ ଖରାପ ଭାଷାରେ ଗାଳି ଦେଉଥା'ନ୍ତି । ମହାତ୍ମାଗାନ୍ଧୀ, ଭରତର ସ୍ୱାଧୀନତା
ଓ ଭାରତମାତାଙ୍କର ଜୟ ହୋଇଗାନ୍ ବୁଲିଥାଏ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ କାନପୁରର
ଇଂରେଜ ଅସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପୁଲିସ୍ ସୁପରିନ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ ଠିଆ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ଏପାଖ
ସେପାଖ ଅନେକ ମୁରାବୀସ୍ତାନ ଓ ଆଇଲ୍ୟାଣ୍ଡିଆନ ସର୍ଜେଣ୍ଟ ଅଣ୍ଟାରେ ପିସ୍ତଲ୍
ଲଟକାଇ ଠିଆହୋଇଥାନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ କାନପୁର ସହରରେ ଶହେ
ଚଉବଳିଶ ଧାରା ଘୋଷଣା କରିଦେଇ ଶୋଭାଯାତ୍ରୀକାରୀମାନଙ୍କୁ ଏଣେତେଣେ
ବୁଲିଯିବା ପାଇଁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ କେହି ଜଣେ ଏକ ଚେଲ ଫିଙ୍ଗିବାରୁ ତାହା
ଯାଇ ଅସିଷ୍ଟାଣ୍ଟ ପୁଲିସ୍ ସୁପରିନ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟଙ୍କ ବାଁ ହାତରେ ବାଜିଲା; ଫଳରେ ସେ
ଲୋକଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ପିସ୍ତଲ୍ ଦେଖାଇ ଠିଆହେଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସେହି ପୋଲିସ୍‌ଙ୍କ
ହାତକୁ ଦବାଇଦେଲେ; କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳେ ଏତେ ଟେନା ବୃଦ୍ଧି ହେଲା ଯେ
ସେଥିରୁ ଗୋଟିଏ ଯାଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ବାଜିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ
ଲିଓର୍ଜ୍ ପାଇଁ ଫୁଲିଯନ୍ତୁ ଆଦେଶ ଦେଲେ ଓ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେବା
ପାଇଁ ଘୋଡ଼ସବାଇମାନଙ୍କୁ ଆଜ୍ଞା ଦେଲେ । ଆଦେଶ ପାଇଲା ମାତ୍ରେ ସେମାନେ
ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଚଢ଼ାଉ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଲେ ।

ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ଅନ୍ୟ ଲୋକ ଏଣେତେଣେ ପଳାଇବାକୁ ଲାଗିଲେ; କିନ୍ତୁ
କଂଗ୍ରେସର ସ୍ୱୟଂସେବକ ଓ ସ୍ୱୟଂସେବକାମାନେ ଅଟଳ ରହି ମାଡ଼ ଟାଲିଲେ । ପାଞ୍ଚ
ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ସେ ଯୁଆଡ଼େ ପଳାଇଲେ । କେବଳ ଆହତ ଲୋକମାନେ ସେଇଠି
ପଡ଼ିରହିଲେ । ପ୍ରାୟ ଦୁଇଶହ ଲୋକ ଲିଓମାଡ଼ରେ ଆହତ ହୋଇଥିଲେ ଓ

ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରାୟ ପଚାଶ ଜଣ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଯେଉଁ ପରୁଷଜଣ ବେଶୀ ଆଦାତ ପାଇଥିଲେ ସେମାନଙ୍କୁ ଡାକ୍ତରଖାନା ପଠାଇ ଦିଆଗଲା ଓ ବାକିମାନଙ୍କୁ ଗିରଫ କରି ହାଜତକୁ ପଠାଇ ଦିଆଗଲା ।

ତହିଁ ଆରଦ୍ଦିନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଚେରୀରୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ତାଙ୍କ ଘରେ ସତ୍ୟଗ୍ରହ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବସିଥିଲେ । ପରୁଷ ଜଣ ଆହତଙ୍କ ଭିତରୁ ପ୍ରାୟ ଦଶଜଣ ଜଣଙ୍କୁ ଘରକୁ ପଠାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା ଓ ବାକି କୋଡ଼ିଏ ଜଣଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଭଲ ଥିଲା । ପୂର୍ବଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଯେଉଁ ପାଞ୍ଚ ଜଣଙ୍କୁ ଗିରଫକରି ନିଆଯାଇଥିଲା, ସେମାନଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମାସେ ଲେଖା ଜେଲ୍ ଦଣ୍ଡ ଦେଇଥିଲେ । ସେଥିରେ ମନ ତାଙ୍କର ଟିକିଏ ହାଲୁକା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ସେ ଲୁଗାପଟା ବଦଳି ଏହି ଦୁଇ ଜଣଙ୍କ ପାଖରେ ଆସି ବସିଲେ । ଭିକ୍ଷୁ ସେମାନଙ୍କୁ ଗୃହୀ ଜଳଖିଆ ଆଣି ଦେଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ନିରୀକ୍ଷଣ କରି ପଚାରିଲେ, “ହଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତମମାନଙ୍କର ଚରଣ କ’ଣ କୁହୁ ?”

“ଚରଣ ଆଉ କ’ଣ ? ଆମେ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ତମର ଚନ୍ଦ୍ରା ଦୂର କରିବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ; ଅନ୍ତତଃ ତମକୁ କିଛି ଶାନ୍ତି ମିଳିବା ଦରକାର । ଏଣିକି ସହର ଗୁଡ଼ି ଗାଁରେ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ କରିବା କଥା । ଗାଁରେ ସମୂହ ଝଗଡ଼ାବନ୍ଦ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆନ୍ଦେମାନେ ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛନ୍ତି । ସହରର ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍‌ଙ୍କର ସେଥିରେ କିଛି ଯାଏ-ଆସେ ନାହିଁ । ଆମେ ଭାବୁଛୁ, ଦୁଇଗୁଡ଼ି ମାସରେ ସରକାର ଯଦି ହାରିଯାନ୍ତି ତାହେଲେ ସବୁ ସମାଧାନ ହୋଇଯିବ ।”

“କାକା, ତାହେଲେ ସତରେ ଆପଣମାନେ ଗାଁରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବାପାଇଁ ଯାଉଛନ୍ତି ? ସାମୁଦ୍ରିକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ତ ଗୋଟିଏ ଭୟଙ୍କର ଅସ୍ତ୍ର । ସେ ବସ୍ତୁରେ ଆପଣମାନେ ଭାବନ୍ତି । ନଚେତ୍ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପଣମାନେ ଯାହା ସଫଳତା ପାଇଛନ୍ତି— ସେସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।”

କିଛି ଟିକିଏ ଚନ୍ଦ୍ରା କଲପର ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ ଗଙ୍ଗା ! ସେକଥା ମୁଁ ବୁଝୁଛି ଯେ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ରହୁଲେ ଆମର ସବୁ ସଫଳତା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ । ସମୂହ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଏକମାତ୍ର ଅସ୍ତ୍ର ଯାହା ପାଖରେ ବ୍ରତୀଶ ସରକାର ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁ ପାରେ । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ କୋଟି କୋଟି କୃଷକଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇବା ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମମାନଙ୍କର କାମ । ଏହି ସମ୍ପ୍ରାହସରେ ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶରେ ସମସ୍ତ ସକ୍ରିୟ କର୍ମୀମାନଙ୍କର ଆଲୁହାବାଦରେ ଏକ ବେଠକ ବସିବ ଓ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚାଇବାକୁ ସେଇ ଉପାୟ ଠିକ୍ କରାଯିବ ।”

ଏହି ସମୟରେ କଲେକଟରଙ୍କର ଚପରସୀ ଆସି ଖଣି ଏ ଚିଠି ଦେଇଗଲା । ଚିଠି ପଢ଼ି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଚମକିପଡ଼ି ଚପରସୀକୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଏଇ ସନ୍ଧ୍ୟାକ ଭିତରେ ଯାଉଛି ।” ଚପରସୀ ଚାଲିଯିବା ପରେ ସେ କଲେକଟରଙ୍କ ଟାଇପ୍ ଚିଠିକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଇ କହିଲେ, “କାକା, ସ୍ବାକୁ ପଡ଼ନ୍ତୁ । ବଡ଼ ତାଜା ଖବର ମୁଁ ତମକୁ ଦେଉଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କଲେକଟରଙ୍କ ଚିଠି ପଢ଼ି ପାଟିକରି ଉଠିଲେ, “ଏ, ସେ କ’ଣ ? ଏ ଚୌରଚଉରା ଖବର ମିଛ ! ଏଗୁଡ଼ା ଅତରଂଜିତ କରି କୁହାଯାଇଛି । ଆନା ପୋଡ଼ି-ଦେଇ ଏକୋଇଶ ଜଣ ପୋଲିସ୍ ଓ ଜଣେ ସବ୍‌ଇନ୍‌ସ୍‌ପେକ୍ଟରଙ୍କୁ ଜଣାଇ ପୋଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି । ମୁଁ ଏଗୁଡ଼ା ବିଶ୍ବାସ କରୁନାହିଁ । କ’ଣ ଗଙ୍ଗା, ତମେ କ’ଣ ଭୁଲୁଛ ଏଗୁଡ଼ା ସତ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “କାକା, ତମେ ବିଶ୍ବାସ କର ବା ନକର ସରକାରୀ ଖବର କେବେ ଲୁଲ୍ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ମୁଁ ତମକୁ ପ୍ରଥମରୁ କହିଛି ଯେ ସାମୁହିକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଓ ହିଂସାତ୍ମକ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଗାଁଗାହଳକୁ ନେବା ଭୁଲ୍ । ଯଦି ଏପରି ଆଉ ଦୁଇଗୁରୁଟା ଦଟଣା ଦଟିଯାଏ ତାହେଲେ ସାର୍ବଭୂମ୍ୟରେ ମିଲିଟାରୀ ଶାସନ ଚାଲିବ ଓ ତାହା ବୋଧହୁଏ ପଞ୍ଚାବ ମାର୍ଗାଲି ଆଇନଠାରୁ ବେଶି ଭୟାନକ ହେବ । ଏପରି ମିଲିଟାରୀ ଶାସନକୁ ମଧ୍ୟ ନ୍ୟାୟୋଚିତ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଏ କଥାର କୌଣସି ଜବାବ ଦେଲେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସତ୍ୟବାଦ ଦୃଢ଼ସ୍ବରରେ କହିଲେ, “ଜୟଶ୍ରୀ ସାହେବ ଖାଲି ଯୁକ୍ତପ୍ରଦେଶରେ ନୁହେଁ, ସାରା ଭାରତବର୍ଷରେ ଯଦି ମାର୍ଗାଲି ଆଇନ ଜାରି କରାଯାଏ, ତେବେ ମୁଁ ଖୁସି ହେବି । ତାହେଲେ ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷରେ ହାକିମମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଶାସନ ଚଳାଇଛନ୍ତି ତାହା ଶେଷ ହୋଇଯିବ ଓ ସାରା ଭାରତର ଲୋକେ ଅନୁଭବ କରିପାରିବେ ଯେ ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଗୋଲମ । ଭାରତରେ ଯେଉଁମାନେ ନଜକୁ ସଞ୍ଚିଛନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଗୁଳିକଣ୍ଠ କରୁଛନ୍ତି, ସେହିମାନଙ୍କ ଜରିଆରେ ବ୍ରିଟିଶମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଶାସନ ଏ ଦେଶରେ କାଏମ ରଖିଛନ୍ତି ବୋଲି ଲୋକେ ଜାଣିପାରିବେ ।”

ସତ୍ୟବାଦଙ୍କ କଥା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ; ବିଶେଷତଃ ସେଥିରେ ତାଙ୍କପ୍ରତି ଆକ୍ଷେପ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ପରନ୍ତୁ ସତ୍ୟବାଦଙ୍କ କଥାକୁ ସେ ଅସ୍ବୀକାର କରିପାରି ନଥିଲେ; ଦରଂ ସେ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଚାହିଁଥିଲେ । ଏତେ କମ୍ ବୟସର ଯୁବକ, ଏତେବଡ଼ ସତ୍ୟ କିମିତି କଲ୍ପନା କରିପାରିଲେ ! ସତ୍ୟବାଦଙ୍କ କଥାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପାଖ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ସେ ସତ୍ୟବାଦଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଆମର ଯେଉଁ ଲରଗାସ୍

ସୈନ୍ୟମାନେ ୧୮୫୭ ବିଦ୍ରୋହକୁ ଦବାଇ ଦେଇଥିଲେ, ସେମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ତମେ କ'ଣ କରିବ ? ସେହି ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କ ସାହାଯ୍ୟରେ ଅଲ୍ଲ କେତେକଣ ଇଂରେଜ ତ ପୁଣି ଏ ଦେଶକୁ ଗୋଲମ କରିଦେଲେ । ଦେଶ ସତ୍ୟବ୍ରତ, ମାର୍ଗାଲ ଆଇନ୍ ବଡ଼ ଭୟଙ୍କର ଜନସ୍ତ; ତାକୁ କେବେ ତମେ ସ୍ବାଗତ କର ନାହିଁ ।”

ସତ୍ୟବ୍ରତ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହେଲେ । କହିଲେ, “ଜଣେ ସାହେବ ! ମୁଁ ଜାଣେ ଗୋଲମୀ ବରୁଦରେ ବିଦ୍ରୋହ କରିବା, ଗୋଲମୀ ସାଙ୍ଗରେ ଲଢ଼ିବା ଆମର ଧର୍ମ । ଏହି ଯୁଦ୍ଧ, ଏହି ବିଦ୍ରୋହର ଫଳାଫଳ କ'ଣ ହେବ ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା କରିବା, ବାଦବିବାଦ କରିବା କେବଳ କାୟରୁଷିତା ଓ ଏହି କାୟରୁଷିତା ହେତୁ ଆଜି ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ଲୋକେ ଛେଳିମେଣ୍ଟା ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି । ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ତ କଲେକଟରଙ୍କ ଅଫିସକୁ ଯିବେ; ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ କଂଗ୍ରେସ ଅଫିସକୁ ଯାଉଛି । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ଆମ ଅଫିସକୁ ବି କିଛି ଖବର ଆସିଥିବ । ଏପରି ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଆମକୁ ମଧ୍ୟ କିଛି ବିଚାର କରିବାକୁ ହେବ । ଗୁଲୁଲୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକ, ଆପଣ ଏଠି ଏକା ବସି କ'ଣ କରିବେ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକ କହିଲେ, “ହଁ କାକା, ତମେ ବି ଯାଅ ।”

“କିନ୍ତୁ ଦେଶ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏ ଚୌଶଚୌର ଖବର କାହାକୁ କହିବ ନାହିଁ । ନଚେତ୍ ମୁଁ ସରକାରୀ ସମ୍ବାଦ ବାହାରକୁ ଦେଇଦେଇଛି ବୋଲି ମୋ ଉପରେ ଅଭିଯୋଗ ହେବ । କିଏ ଜାଣେ, ସରକାର ଏ ଖବର ନେଇ ଲୋକଙ୍କ ଉପରେ ଆଜି କିଛି କରିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କାକା, ଜିଲ୍ଲା ବାହାରେ ଥିବା କଂଗ୍ରେସ ଲୋକଙ୍କ ଦାୟିତ୍ବରେ ଥିବା ତମ ଦୁହେଁଙ୍କୁ ମୁଁ ଏତକ କହିବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଏଇଠି ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଦରକାର; ନାହିଁ ତ ଅବସ୍ଥା ବହୁତ ଖରାପ ହୋଇଯିବ । ଯଦି ଭାରତୀୟମାନେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ହତ୍ୟା କରନ୍ତି, ଜାଲିପୋଡ଼ି ମାରିଦିଅନ୍ତି, ତା ହେଲେ ଦେଶରେ ଗୁହ୍ୟତ୍ବ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବ; ଫଳରେ ଦେଶରେ ଲୁଚ୍ଚତ୍ବ ଓ ଅସୁବିଧା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେବ ।”

ତହିଁଆରୁହନ ଚୌଶଚୌର ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ଖବର ସାରା ଦେଶର ବ୍ୟାପିଗଲା । ସେଠାରେ ଯାହାସବୁ ଘଟିଥିଲା ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ଭୟଙ୍କର । ଲୋକେ ରାଗିଲେ କ'ଣ କରିପାରନ୍ତି ଏହା ତା'ର ଏକ ନମୁନା । ସରକାରୀ ଅଫିସର ଓ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଛୁନିଆ ପଶିଯାଇଥିଲା । ସେହି ଛୁନିଆ ଯୋଗୁଁ କଂଗ୍ରେସ ଲୋକମାନଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ସେମାନଙ୍କ ମନରେ ହିଂସା ଜାଗିଉଠିଲା । ଦେଶରେ ଲଢ଼ାଇ ଆରମ୍ଭ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଶସାରା କଂଗ୍ରେସ ସଂଗଠନଗୁଡ଼ିକ ସରଗରମ ହୋଇଉଠିଲେ ।

ସେଦିନ ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ବର୍ଷା ହୋଇଥିଲା ଓ ତା' ପୂର୍ବରୁ ବେଶ୍ ଅଣ୍ଟା ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଚେରିକୁ ବାହାରିବାବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତାଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ପ୍ରବେଶ କରି କହିଲେ, “ଗଙ୍ଗା, ମୁଁ ଏଇ ଗାଡ଼ିରେ ଆଲହାବାଦ ଚାଲିଯାଉଛି । କାଲି କଂଗ୍ରେସ କମିଟିରୁ ମୋ ପାଖକୁ ତାର ଆସିଥିଲା; ମୁଁ ସେଠାକୁ ଯିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର । ପ୍ରାନ୍ତୀୟ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ସେନ୍ଦେଟାଣ୍ଡଙ୍କ ଠିକ ମଧ୍ୟ ମୋତେ ଏହି ଜାକରେ ମିଳିଲା; ବଡ଼ ଅଜବ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଯାଇଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କୌତୂହଳ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ କାକା ! କ’ଣ ପରିସ୍ଥିତି ହୋଇଛି ? ଯଦି କିଛି ଲୁଚୁଛୁ ପା ନ ଥାଏ, ମୋତେ କୁହ ।”

“ଖବର କାଗଜରେ ତ ତମେ ପଢ଼ିଥିବ, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପୁଣି ସାମୁଦ୍ରିକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ହଟାଇନେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ପଢ଼ିଥିବ ଫେବୃୟାରୀ ବାର ତାରିଖରେ ବର୍ଦ୍ଦୋଲୀଠାରେ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କମିଟି ବସିବାର ଅଛି । ଜଣାପଡ଼ୁଛି, ସେଠି ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରସାବ ପାସ୍ ହୋଇଯିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏକ ଗଭୀର ନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ଦେଖିଲେ କାନା, ମୁଁ କ’ଣ କହୁଥିଲି । ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ପ୍ରକୃତରେ ଦେଶର ପରିସ୍ଥିତି ଖୁବ୍ ଭଲଭାବରେ ଜାଣନ୍ତି । ତେଣୁ ସେ ଯାହା କରୁଛନ୍ତି ଠିକ୍ କରୁଛନ୍ତି । ଏଥିରେ ତମର ଚିନ୍ତା କରିବାର କ’ଣ ଅଛି ?”

“ଆଗକୁ ପାଦ ପକାଇ ପୁଣି ପଛକୁ ଚାହିଁବା ଆମର ପରଜନ୍ମ; ତେଣୁ ବଳୟ ଆମ ଆଖିଆଗରେ ଦିଶୁଥିଲାବେଳେ ଆମେ ପଛକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଉଛୁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପୁଣି ହସି ହସି କହିଲେ, “ହଁ, ବଳୟ ଅତିଆଗରେ ଅଛି-ନା ବିନାଶ ଅଖିଆଗରେ ଅଛି; ଗାନ୍ଧୀ ତାହା ତମଠୁ ବେଶୀ ଭଲଭାବେ ଦେଖିପାରୁଛନ୍ତି ଓ ଚାହିଁପାରୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତମେ ଆଲହାବାଦ ଯାଇ କ’ଣ କରିପକାଇବ ? ଦେଖ କାକା, ଆଜି ଏଗାର ତାରିଖ ହେଲଣି, ହେଲେ ବାପା ଆଜିଯାଏ ଫେରିନାହାନ୍ତି । ତମେ ରହିଲେ ଟିକିଏ ଭଲ ଲାଗେ । ମୋ କଥା ମାନ ତମେ ଏଠି ଆଉ ପଞ୍ଚସାତ ଦିନ ରହଯାଅ । ତମେ ନଗଲେ ତ କଂଗ୍ରେସର କୌଣସି କାମ ଅଟକି ଯିବନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ବିଚିତ୍ର ଯାଇଥିଲେ; ତେଣୁ କଠାସରରେ କହିଲେ, “ହଁ, କାମ ଅଟକି ଯାଇପାରେ, ନ ଯାଇ ବି ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ତଳାଇବା ଭଲ ମୋ ଉପରେ ଥିଲା । ଏଠି ତ କିଛି ଟଙ୍କାପଇସା ମିଳିଲା ପରି ଦିଶୁନାହିଁ । କାନପୁରର ନ୍ୟବସାୟୀ ଓ ମିଲ୍ ମାଲିକମାନେ ଏବେ ନାନାପ୍ରକାର ବାହାନା କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେଣି । କାଲି ତ ପୁରୁପୁର ନାହିଁ କରିବା ଅବସ୍ଥା ଆସିଯାଇଥିଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ପଣ୍ଡା

ହଜାର ଟଙ୍କାଦେବେ ବୋଲି କହିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ କାଲି ସେ ଯତ୍ନ ମନାକରିଦେଲେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଫେଁକରି ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ସାବାସ୍ ସାର୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ! ବେଶ୍ ଜାଣିବା ଶୁଣିବା ଲୋକ ! ଆନ୍ଦୋଳନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ ସାଙ୍ଗରେ ରହିପାରିବେ; କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଅସୁବିଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିବ ସେତେବେଳେ କ’ଣ ଆଉ ସେ ସାଙ୍ଗରେ ରହିପାରିବେ ? ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ଗୁଲିଯାନ୍ତୁ ଓ କଂଗ୍ରେସବାଲଙ୍କର ଟଙ୍କା ପାଇବାର ବୃଥା ଆଶାକୁ ଶେଷକରି ଦିଅନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ସେଠି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ବାପାଙ୍କୁ ଓ ଘରର ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ଏଠାକୁ ପଠାଇଦେବେ; ଯେମିତି କାଲି ଆସି ସେମାନେ ପହଞ୍ଚିଯିବେ ।”

ସାଧାରଣତଃ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ରାଗନ୍ତୁ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ରେଗରେ ତମତମ ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ ନିଶ୍ଚୟ ପଠାଇଦେବି । ନ ଆସିଲେ ଜବରଦସ୍ତ ଗାଡ଼ିରେ ବସାଇଦେବି । କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା, ଏ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଟା ବଡ଼ ଗ୍ରେଟ ଲୋକଟାଏ । ସ୍ବଦେଶୀ ଆନ୍ଦୋଳନରୁ ସେ ପାଞ୍ଚ, ଛ’ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ଏବେ ପୁଣି ଗୋଟିଏ ନୂଆ ଲୁଗାକଳ ବସାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେତେବେଳେ ଅସଲ ସମୟ ଆସିଗଲା, ସେ ଯତ୍ନ ପଛଦୁଆ ଦେଇ ରହିଗଲା । ଆଲହାବାଦ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଲୋକଙ୍କୁ ମୁଁ ଏବେ କମିତି ମୁହଁ ଦେଖାଇବି ? ଆଲହାବାଦରେ କଂଗ୍ରେସର ସନ୍ଧିୟା କର୍ମକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ସମ୍ମିଳନୀ ଆମେ ଡକାଇଛୁ, ସେଥିରେ ଅନ୍ତତଃ ଦୁଇ ଡିନ ହଜାର ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ । ଆମର ସେଠି ପ୍ରଶ୍ନରୁ ସବୁ ଟଙ୍କା କେଁ ହୋଇଯାଇଛି । ଆଜି ସକାଳ ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ମାଗିଲି ଯେ, ସେ କହିଲା, ତା ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ପଇସା ନାହିଁ । ଶହେ ଟଙ୍କା ଆପଣଙ୍କୁ ନୋହୁଁ ବାହାର କରି କହିଲା, ତା ପାଖରେ ମୋଟେ ସେତିକି ନଗଦ ଥିଲା ; ଅଥଚ କାଲି ସେ ଡିନ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଚେକ୍ ଖଞ୍ଜିଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “କଣ କାକା ସାହେବ, ମୋଟେ କିଛି ନ ଦେଇ ଯେମିତି ଫେରେଇ ଦେଲା ? ଆଲହାବାଦ ଯିବାପାଇଁ ଗାଡ଼ିଭଡ଼ା ଅଛି ନା—ମୋତେ ଦେବାକୁ ଫଡ଼ିବ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲେ, “ବୁଝିଲ ବନ୍ଧୁ, ମୁଁ ଏମିତି ଖାଲି ନୁହେଁ ଯେ ତମଠୁ ଗାଡ଼ିଭଡ଼ା ନେବି ? ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ତ ନାହିଁ ନାହିଁ କରୁଥିଲା—କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାହାତରୁ ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କା ଛଡ଼େଇ ଆଣିଲି । ଘରପୋଡ଼ିରୁ କୁଟା କୋରସ ପାଇଲେ ଡେଇଁ । ଆଉ ଏଣୁତେଣୁ ପାଞ୍ଚଶହ ଟଙ୍କା କୁଟାକୁଟି କରିଛି । ମୋ ପାଖରେ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ହଜାର ଟଙ୍କା ଅଛି, ବାକି ହଜାର ଟଙ୍କା ମୋର ଦରକାର । କ’ଣ କରିବାକୁ ହେବ, କିଛି ଭାବିପାରୁନାହିଁ ।”

ଜଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନ ବର୍ତ୍ତମାନ ଟିକିଏ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “କାକା, ଦଶପାଞ୍ଚ ମିନିଟ୍ ପାଇଁ ଯଦି ତମେ ଅମନ-ସଭାର ସଭ୍ୟ ହୋଇଯା’ନ୍ତି, ତାହେଲେ ମୁଁ ତୁମକୁ ଆଜି ଭିତରେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା କରାଇ ଦିଅନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତମକପଡ଼ା କହିଲେ, “ମୋତେ ତୁମେ ଅମନ-ସଭାର ସଭ୍ୟ ହେବାପାଇଁ କହୁଛ । ତମ ମୁଣ୍ଡ ଠିକ୍ ଅଛି ତ ?”

ଜଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ମୁରୁକିହସା ଦେଇ କହିଲେ, “ତମେ କ’ଣ କାକା, ତମ ବଡ଼ଭାଇ ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ହେଉଛନ୍ତି ଅମନ-ସଭାର ପ୍ରେସିଡେଣ୍ଟ । ଯାହାହେଉ ଏହି ସାମାନ୍ୟ କଥାରେ ଏତେ ବିଗିଡ଼ିଯିବା କ’ଣ ଦରକାର । ମୁଁ ତ ଭାବୁଥିଲି ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ବିପଦରେ ପଡ଼ିଛ, ସେଇ ଫଣ୍ଡରୁ ତମକୁ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଉଧାର ଦିଆଇଦେବି । ନୋହିଲେ ତ ତମକୁ ଏ ଟଙ୍କା ହାତରୁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମୁଁ କ’ଣ ମିଛ କହୁଛି କାକା ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବିବଶସ୍ତରରେ କହିଲେ, “ହଁ ଏ ଟଙ୍କା ତ ମୋତେ ହାତରୁ ଦେବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିନ୍ତୁ ମୁଁ କେମିତି ଅମନ-ସଭାର ସଭ୍ୟ ହେବି ? ଭାରିଡ଼ା ସେଥିରୁ ଟଙ୍କା ବା କିମିତି ମିଳିବ ?

“କିମିତି ମିଳିବ ଶୁଣ । ଏଠି ନୂରୁଅହମଦ ଓ ମଞ୍ଜୁରୁଅହମଦ ବୋଲି ଗୋଟିଏ ଫାର୍ମ ଅଛି । ସେହି ଫାର୍ମର ଦୁଇଟା ଟାନେରୀ ଅଛି । ଖାଁ ବାହାଦୁର ନୂର ଅହମଦ ସରକାରଙ୍କର ବଡ଼ ଭକ୍ତ । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଅମନସଭା ଗୁମା ବାବଦରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିଥିଲି । ସେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଦେବେ ବୋଲି କହିଥିଲେ । ମୁଁ ଚିଠି ଲେଖି ଦେଉଛି । ତମେ ସେଠୁ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ନେଇଯିବ ; କିନ୍ତୁ ସେଠିକି ସୁଟ୍ ପିନ୍ଧକରି ଯିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ ସେ ଗୁମାର ରସିଦ୍ ?”

“ରସିଦ୍ ମୁଁ ତା ପାଖକୁ ପଠାଇଦେବି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ବି ଅମନସଭାକୁ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତାଙ୍କ ରସିଦ୍ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପଠାଇନାହିଁ । ଯେତେ ଟଙ୍କା କାରବାର ହେଉଛି ମୁଁ ତ ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ବହିରେ ଅମନସଭା ଖାତାରେ ଲେଖି ଦେଉଛି, ରସିଦ୍ ପରେ କାଟି ଦେଉଛି । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ କେବଳ ହଜାରେ ଟଙ୍କାର ରସିଦ୍ ଦେଇ-ଦେଲେ ହେଲା । ମୋ ପାଖରେ ଯଦି ଟଙ୍କା ଆ’ନ୍ତା, ତାହେଲେ ମୁଁ ତୁମକୁ ସେ ପାଖ ଖାଁ ବାହାଦୁର ପାଖକୁ ପଠାନ୍ତି ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକ ମାରସ୍ତ ହସରେଖା ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲେ, “ବନ୍ଧୁ, ତମେ ତ ଜାଲି କାରବାରରେ ବି ବଡ଼ ଓସ୍ତାଦ୍ ହୋଇଗଲଣି ।”

“ଏ ଯବୁ ତମର ପାଇଁ କରୁଛି କାକା, ନୋହିଲେ କଂଗ୍ରେସର ତ ମୁଁ ଜୀବନଶୟୀ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଦିନଗାଡ଼ି ଗୁଡ଼ିଦେଇ ଟଙ୍କା ନେଇ ରାଗୋଡ଼ିରେ ଆଲୁହାବାଦ ଚାଲିଗଲେ ।”

ଯାହା ଅନୁମାନ କରାଯାଉଥିଲା, ବର୍ଦ୍ଧେଲି କଂଗ୍ରେସର କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ସମିତି ତାହାହିଁ କଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ ସେମାନେ ସାଧାରଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହକୁ ସ୍ଥଗିତ କରିଦେବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ୍ କରାଦେଲେ । ସମସ୍ତ ଦେଶରେ ନେତୃତ୍ବର ଏକ ଗୁରୁତ୍ବ ଘୋଷିତଲା । ତଥାପି ସନ୍ଧ୍ୟା କର୍ମୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଆଗେଇ ନେବାପାଇଁ ବିରୁଦ୍ଧ କରୁଥିଲେ । ଫେବୃଆରୀ ଚବିଶ ତାରିଖରେ ଦିଲ୍ଲୀରେ ଅଖିଳ ଭାରତୀୟ କଂଗ୍ରେସ ମହାସମିତିର ଅଧିବେଶନ ହେବାର ଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ସତ୍ୟବାଦ ଦୁହେଁ ଯାକ ଏହି ମହାସମିତିର ସଭ୍ୟ ଥିଲେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହକୁ ବନ୍ଦ କରିବା କଥା ଅନେକ ସଭ୍ୟଙ୍କୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ସଦସ୍ୟମାନେ ଜେଲରେ ରହିଯାଇଥିଲେ ଓ ଯେଉଁମାନେ ଅଧିବେଶନରେ ଯୋଗ ଦେବାକୁ ଆସିଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳନ ଚଳାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛା ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେମାନଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳନର ରୂପରେଖ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଧାରଣା ନଥିଲା । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କଠାରୁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଚଳା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ଓ ସେ ଏହି ସତ୍ୟାଗ୍ରହକୁ ପରିଚାଳିତ କରୁଥିଲେ । ତଥାପି ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ସହୃଦ ଅନେକ ଲୋକ ଭାବୁଥିଲେ ଯେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ଏହାକୁ ସତ୍ତ୍ବିତ୍ତା ସହୃଦ କରିବାକୁ ହେବ । ଏଣିକି ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ରଚନାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ପୁରାଇବା ପାଇଁ ତେଜ୍ଜା କରାଯାଉଥିଲା । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ରୂପରେଖ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଦେଇଥିଲେ ।

ଦିଲ୍ଲୀଠାରୁ ସତ୍ୟବାଦ କାନପୁର ଫେରିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସିଧା ଆଲୁହାବାଦ ଚାଲିଗଲେ । କଂଗ୍ରେସର ସଂଗଠନକୁ ନୂତନ ରୂପ ଦେବାପାଇଁ ଆଲୁହାବାଦରେ କଂଗ୍ରେସ କାର୍ଯ୍ୟକର୍ତ୍ତାମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଡ଼ କ୍ୟାମ୍ପ ହେବାର ଥିଲା । ଆନ୍ଦୋଳନ ନିମନ୍ତେ ଆର୍ଥିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁଚ୍ଛଳ କରିବା ପାଇଁ ଟଙ୍କା ପଇସା ଯୋଗାଡ଼ କରିବା ଲାଗି କୋର ଦିଆଯାଉଥିଲା । ଆଲୁହାବାଦରେ ହେଉଥିବା ଏହି ସଭା ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଦଳ କାନପୁରରୁ ଯାଉଥିଲେ ।

ସେଦିନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଅଫିସରୁ ବହୁତ ଡେରିରେ ଫେରିଲେ । କଲେକଟରଙ୍କ ଅଫିସରେ ସହରର ସରକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କର ଗୋଟିଏ ସଭା ହୋଇଥିଲା । କଂଗ୍ରେସର ଆଗାମୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ କିପରି ଭାବରେ ମୁକାବିଲ କରିବାକୁ ହେବ ସେହି ବିଷୟରେ ବିଚାର ଚାଲିଥିଲା । ସେହି ସଭାରେ କଲେକଟର ଏପରି କେତେକ କଥା କହିଲେ ଯାହା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନକୁ ପାଇଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଉପଦେଶ ସରକାରଙ୍କର ଉପର ପ୍ରଭାବ

ଆସିଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ କଲେକ୍ଟରଙ୍କର ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ସମ୍ମତ ଥିଲା । ସେଦିନ ସେ ଦେହ ଓ ମନ ଉଭୟରେ କ୍ଳାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଅଜାଣତରେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ସହାନୁଭୂତି ଜାଗିଉଠିଥିଲା । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଛଡ଼ା ହୋଇ ଉତ୍ସବରେ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଉପରକୁ ରଙ୍ଗ ଫିଙ୍ଗିଲେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଅଶାନ୍ତି ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଥିଲା ତାହା ଦୂର କରିବାପାଇଁ କଲେକ୍ଟର ମଧ୍ୟ ସୂଚନା ଦେଇଥିଲେ । ଏହି ସୂଚନା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗିନଥିଲା; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା ଯେ, ମୁସଲମାନ ଅପିସରମାନେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ କଥାକୁ ସମର୍ଥନ କଲେ ମଧ୍ୟ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଘୋଷ ଏବଂ ଦୁର୍ଭିତ୍ତା ଥିଲା, ତାହା ସେମାନେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଭାବୁଥିଲେ ଶହ ଶହ ବର୍ଷଧରି ହୋଲିଡେଲ ହୋଇ ଆସିଅଛି; କିନ୍ତୁ କେବେ ତ କିଛି ଗଣଗୋଳ ହୋଇନାହିଁ । ହୁଏ, ମୁସଲମାନ ସବୁକାଳେ ମିଳମିଶି ହୋଇ ଖେଳି ଆସୁଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏଥର ହୋଇ ଉତ୍ସବରେ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଅଶାନ୍ତି ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା କ'ଣ ଥିଲା ?

ଦଶ

ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍ଙ୍କ ଘରଠାରେ ହେଉଥିବା ଉତ୍ତରରେ ମୋଟେ ବାରଜଣ ଲୋକ ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଛ'ଜଣ ଥିଲେ ଭରତୀୟ । ସେହି ଛ'ଜଣଙ୍କ ଭିତରୁ ଗୁରୁ ଜଣ ହୁଏ, ଦୁଇଜଣ ମୁସଲମାନ—ସାର୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର, ରାଜା ଶିବକୃପାର, ସାଧୁବାହାଦୁର ଗୋପୀନାଥ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ; ଙ୍କା ବାହାଦୁର ନୂରଅହମ୍ମଦ ଓ ନବାବ୍ ଅସଫାକ୍ ହୁସେନ୍ । ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ଏକାଠି ହୋଇ ମଦ ପିଇ ଆପଣା ଆପଣା ଭିତରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ଆରମ୍ଭ କଲେ, ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ତାହା ଏକ ପ୍ରକାର ରାଜନୈତିକ ଉତ୍ତର । ସାହେବମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କାନପୁରର କଲେକ୍ଟର ଓ ପୋଲିସ୍-ସୁପରିନଟେଣ୍ଡଣ୍ଟଙ୍କ ଛଡ଼ା ଗୁରୁଜଣ ମିଳମାଲିକ ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ।

ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍ ବେଶୀ ମଦ ପିଇଦେଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ବିଶେଷଭାବରେ ଉତ୍ସାହିତ ଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ଏହି ଗାନ୍ଧିକୁ ମୋଟେ ଛ'ବର୍ଷ ସଜା ହେଲା । ସାର୍ ହୁଏ-ସ୍ଥାନରେ ବିପ୍ଳବ ବିପ୍ଳବ କରିଥିବା ଏହି ମହାନ ବିଦ୍ରୋହୀକୁ ଗୁଳି କରିଦେବା ଉଚିତ ଥିଲା । ସାର୍ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର, ଆପଣଙ୍କର ଏ ବିଷୟରେ ମତାମତ କ'ଣ ?”

ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ରାୟବାହାଦୁର ଗୋପୀନାଥ କହିଲେ, “ଛାତ୍ରନ୍ତୁ, ଗଣ୍ଡଗୋଳ ତ ଚାଟିଯାଇଛି । ସେ ବଦମାସ୍ ମୋର ସବୁ ବେପାର ନଷ୍ଟ କରିଦେଲା । ମାନ୍ଦେଷ୍ଟାରରୁ ମୋର ପାଞ୍ଚଲକ୍ଷ ଟଙ୍କାର ଲୁଗା ଆସୁଛି । ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ ବଡ଼ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲି ।”

ଶ୍ରୀ ବାହାଦୁର ନୂରଅହମ୍ମଦ ଆପେ ଆପେ କହି ପକାଇଲେ, “ଗୋପୀନାଥ ସାହେବ ! ଆପଣ ଗୋଟିଏ ବଢ଼ିଆ କଥା କହିଲେ, ଲୋକଟା ବଡ଼ ଗଣ୍ଡଗୋଳିଆ । କେତେ ବଡ଼ ନିଆଁ ଲଗାଇ ଦେଇଛି !”

ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍‌ଙ୍କ ଉତ୍ତର ଆହୁରି ବଢ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ସେ ନିଆଁ ଲାଗିଗଲାଣି । ଆଜି ମୁଁ ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହିଦେବାକୁ ଚାହେଁ ଯେ ସେହି ବବର ବିଦ୍ରୋହୀଟା ଜେଲ୍ ଯିବାରୁ ମୁଁ ଶୁଣି ହୋଇ ଆପଣମାନଙ୍କୁ ଏହି ଭେଳି ଦେଉଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କର ସାଥୀ ଭରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ ଯେ ହାରିସନ୍‌ଙ୍କ ଅଭଦ୍ରତା ଯୋଗୁ କାହାର ମୁହଁରେ ଏତେ ଟିକିଏ ହେଲେ ମ୍ଳାନ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍, ଆପଣ ଯଦି ଆଗରୁ ଏହି ଭେଳି ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ଏହି ମାତ ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରି ଦେଇଥାନ୍ତେ, ତାହେଲେ ମୁଁ ଅନୁଭବ ଏ ଭେଳିକୁ ଆସି ନଥାନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ଏହିମାନଙ୍କ ଭିତରୁ ଆହୁରି ଗୁରୁ ଛ'ଜଣ ମଧ୍ୟ ଆସି ନଥାନ୍ତେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଜନରକ୍ତ ଆସିଥିବା ଆମନ୍ତ୍ରିତ ଅତିଥିମାନେ ତମକି ଉଠିଲେ । ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍ କାନପୁରର ଜଣେ ବଡ଼ ମିଲ୍‌ମାଲିକ ଓ ପୁଞ୍ଜିପତି । ସେ କହନ୍ତି ଯେ କାଲିଶ୍ରୀର ଲର୍ଡ଼ ପରିବାରରେ ତାଙ୍କର ଜନ୍ମ । ତଥାପି ସେ ଜଣେ ଅତି ଉତ୍ତମଭାବର ବୋଲି ତାଙ୍କୁ ସମସ୍ତେ ଜାଣିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହି କଥାରେ ସେ ତମ ତମ ହୋଇ କହିଲେ, “ଆପଣ କ'ଣ ସେହି ବଦମାସ୍, ଚୋର, ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ଧର୍ମପାବାଜ ଗାଳିକୁ ମହାସା ବୋଲି ଭାବନ୍ତି ?”

ହାରିସନ୍‌ଙ୍କର ଏହି ଅକାରଣ ଗାଳିଗୁଳଜ ଶୁଣି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାତିଯାଇ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ହାରିସନ୍, ତୁମେ ଯେ ଏହି ମହାପୁରୁଷଙ୍କୁ ଏଭଳି ଭାବରେ ନିନ୍ଦା କରୁଛ, ଏହା ତମର ମାତତା ଓ ଧୃଷ୍ଟତା । ଆମେ ତାଙ୍କ ରାଜମାତି ସହୃଦ ଏକମତ ନ ହୋଇପାରୁ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମହତ୍ତ୍ୱ, ସାଧୁତା, ତାଙ୍କର ନ୍ୟାୟ ବିଚାରକୁ କେହି କେବେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।”

ହାରିସନ୍ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲେ, “ତୁମେ କଲାଲୋକ ହୋଇ ମୋତେ ପୁଣି ମାତ ଓ ଧୃଷ୍ଟ କହିବା ପାଇଁ ସାହସ କରୁଛ ? ଆମେ ତୁମମାନଙ୍କୁ ମୁହଁ ଦେବାରୁ ତା'ର

ଫଳ ଏଇଆ ହୋଇଛି ! ତୁମେ ଯଦି ଆଉ ଥରେ ଏପରି କୁହୁ ତାହେଲେ ମୁଁ ତୁମର ମୁହଁ ଝାଟିଦେବି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କାମିନ୍ଦ୍ରାତକୁ ଟେକି ଦେଇ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ କହିଲେ, “ତମେ ନିଶ୍ଚୟ ଧୂଷ୍ଟ, ନୀଚ ଏବଂ ସମ୍ବୃତନ ।”

ଏକପ୍ରକାର ହୁଙ୍ଗାମା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା କହିଲେ ତଳେ । ଅତିଥିମାନେ ଉଦ୍‌ଭୟକୁ ଶାନ୍ତ କରାଇଲେ । ହାରିସନ୍‌ଙ୍କର ପୁର ଭଲ ହୋଇଥିଲା । ସମସ୍ତେ ବିଶେଷତଃ ଇଂରେଜ ମିଲ୍ ମାଲିକମାନେ ଜୋର ଦେବାରୁ ସେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପ୍ରତି ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ସବୁ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ ତାହା ଫେରାଇନେଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କ କଥା ମଧ୍ୟ ଫେରାଇନେଲେ । ବାତାବରଣ ଶାନ୍ତ ପଡ଼ିଯିବା ପରେ ଶିଆସିଆ ଚାଲିଲା ।

ତହିଁ ଆରଦ୍ଧନ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଲେକ୍ଟରେ ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ଚପରସୀ ଆସି ତାଙ୍କୁ କଲେକ୍ଟର ଡାକୁଛନ୍ତି ବୋଲି କହିଲେ ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସିଧା କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ସେ କହିଲେ, “ଏହି ହାରିସନ୍‌ଟା ଏକନମ୍ବର ପାକି ଓ ବଦମାସ୍, ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ !”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଆଜ୍ଞା, ସେ ଯେମିତି ପିଇ ଦେଇଥିଲେ, ମୁଁ ସେମିତି ପିଇ ଦେଇଥିଲି ।”

“ନାହିଁ, ତମର ସେଥିରେ କୌଣସି ଦୋଷ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏହି ହାରିସନ୍‌ଟା ତମ ପଛରେ ଲାଗିଛି । ସେ ମୋ ଜଗିଆରେ କମିଶନରଙ୍କ ପାଖକୁ ତମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଆପଣି ଦରଖାସ୍ତ କରୁଛି ।” ଏହିକି କହି କଲେକ୍ଟର ହାରିସନ୍‌ଙ୍କ ଦରଖାସ୍ତକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତକୁ ବଢ଼ାଇଦେଲେ ।

ଦରଖାସ୍ତ ପଢ଼ି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଚୁପ୍ ରହିଗଲେ । ସେ ଜଣେ କଂଗ୍ରେସୀ ଲୋକ ବୋଲି ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଲେଖାଯାଇଥିଲା ଓ ଗତ ରାତର ଦଣ୍ଡଶାଳୁ ଅତିରଞ୍ଜିତ କରାଯାଇଥିଲା । ସେ ଦରଖାସ୍ତ ପଢ଼ି କଲେକ୍ଟରଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି ଏଗୁଡ଼ାକ ସବୁ ମିଛ ।”

“ହଁ, ହଁ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଲୁଜିକ, ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମିଛ । ମୁଁ ତ ଏହି ଦରଖାସ୍ତ ଦେହରେ ମୋର ନୋଟ୍ ଲେଖିଛି; କିନ୍ତୁ ତମର ଟିକିଏ କମିଶନରଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଦେଖା ହୋଇଗଲେ ଭଲ ହୁଅନ୍ତା । ଯଦି ସମ୍ଭବତଃ ହାରିସନ୍ କଥାକୁ କମିଶନର ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି ଏବଂ ତମ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତାଙ୍କ ମନରେ କିଛି ରହିଯାଏ, ତାହେଲେ ଉଦ୍‌ବିଷ୍ଣୁତରେ ତମର ଅସୁବିଧା ହେବ । କମିଶନରଙ୍କ ପାଖକୁ ମୁଁ ଏହି କାଗଜ ପଠାଇବା ପୂର୍ବରୁ ତୁମେ ଯାଇ ତୁମ ନିଜକଥା ତାଙ୍କୁ କହିଦିଅ । ମୁଁ ତୁମ ସପକ୍ଷରେ ନୋଟ୍ ଦେଉଛି ।”

କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖରୁ ଫେରିଆସି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଦିଗରେ ଦେଇଦେଲେ ଓ କଲେକ୍ଟର ତାହା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଞ୍ଜୁର କରିଦେଲେ ।

ଆଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚିଲାମାତ୍ରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କମିଶନରଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ କଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ସେ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି କହିଲେ, “ତୁମେ କ’ଣ ଗାନ୍ଧିଙ୍କୁ ମହାତ୍ମା ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କର ? ଏହି ଅର୍ଦ୍ଧସତ୍ୟ ବିଦ୍ରୋହ ଜଣେ ମହାତ୍ମା ବୋଲି ତୁମେ ଭାବ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବିନୟ ଅଥଚ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱରରେ ଜବାବ ଦେଲେ, “ହଜୁର୍ ମୁଁ ତାଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧ ଏବଂ ରାଜନୀତି ସହୃଦ ଏକମତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଓ ସାଧୁତାକୁ ସମ୍ମାନ କରେ । ମୋର ଧାରଣା ବ୍ରିଟିଶ୍ମାନଙ୍କ ସପକ୍ଷ ଅନୁଦାର ନୁହେଁ ଯେ ସେ ଲୋକଙ୍କୁ ଅନ୍ୟର ସଦ୍‌ଗୁଣର ପ୍ରଶଂସା କରିବାକୁ ମନା କରିବେ ।”

କମିଶନର ଓଠକୁ କାମୁଡ଼ି କହିଲେ, “ବ୍ୟକ୍ତି ଅନୁଦାର ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ବ୍ରିଟିଶ୍ମାନଙ୍କ ଅନୁଦାର ନୁହେଁ । ତୁମେ ଯାହା କହିଛ ତାହା ଯଦି ଠିକ୍ ହୋଇଥାଏ, ତା ହେଲେ ହାରିସନ୍ଙ୍କ ଅଭିଯୋଗରେ ମୁଁ ଆଦୌ ପ୍ରଭାବିତ ହେବି ନାହିଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ନମସ୍କାର କରି ଗୁଲିଆସୁଥବାବେଳେ କମିଶନର ତାଙ୍କୁ ପୁଣି ରୋକି ଦେଇ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ଯାହା ତ ହେଲଣି ହେଲଣି; କିନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ କଥା ମନେ ରଖିବ । ଇଂରେଜ-ଇଂରେଜ, ହିନ୍ଦୁ-ସ୍ଥାନ-ହିନ୍ଦୁ ସ୍ଥାନ—ଜଣେ ଶାସକ, ଜଣେ ଶାସିତ । ତମକୁ ଏ କଥା ଯେତେ ଖରାପ ଲାଗିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ସତ୍ୟ; ତେଣୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ କେବେ ଏମିତି ଘଟିଲେ ତୁମେ ଚୁପ୍ ରହିଯିବା ଭଲ ହେବ ।”

କମିଶନରଙ୍କ ଏହି ଉପଦେଶକୁ ଗ୍ରହଣ କରି ସେ କହିଲେ, “ଆପଣ ଯାହା କହିଲେ ଠିକ୍ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଆନ୍ଦୋଳନ ଏକପ୍ରକାର ସମାପ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ଦେଶସାରା ନୈରାଶ୍ୟର ଗ୍ରସ୍ତା ଘୋଟିଯାଇଥିଲା । କଂଗ୍ରେସ ମାନଙ୍କୁ ପୁନର୍ବିଚାର କରିବା ପାଇଁ ଦେଶରେ କେତେକ ଲୋକେ ଭାବୁଥିଲେ । ଏଥିରୁ ଜଣା ପଡ଼ୁଥିଲା ଯେ ଲୋକେ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଅକ୍ଷୟାଚ୍ଛାଦିତ । ଅସହଯୋଗ ବଦଳରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ସହଯୋଗ ସହୃଦ ବିରୋଧ କରିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ଖୋଲିଖୋଲି କହିବା ପାଇଁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଅନ୍ତରରେ ଏକ ବିଚିତ୍ର ପ୍ରକାର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ଶିଥିଳ ହୋଇଯିବାକୁ ସେ ଖୁସି ନ ହୋଇ ବରଂ ମନେ ମନେ

ଅଶାନ୍ତି ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ । ଏହି ଅଶାନ୍ତିର କାରଣ ସେ ନିଜେ ବି ବୁଝିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଜୁଲାଇ ମାସର ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ ହଠାତ୍ ଦିନେ ସେ ନିଜର ଏହି ଆନ୍ତରିକ ଅଶାନ୍ତିର କାରଣ ବୁଝିପାରିଲେ । ବିନା କାରଣରେ ସେ ହଠାତ୍ ଏଟାଡ୍ରାରେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ଭାବରେ ବଦଳି ହୋଇଗଲେ । ସକାଳେ ଖାଇ ବସିଥିଲାବେଳେ ସରକାରୀ ଅଫିସର ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ । ଅଧାଖିଆ ଗୁଡ଼ି ସେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଭାବିଲେ ଏହି ପୁରସ୍କାର ତା ହେଲେ ତାଙ୍କୁ ମିଳିଲା ।

ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇବା ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଉପର ଅଫିସରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସେହି ବିଷୟରେ ଅନେକ ସମୟରେ ଚର୍ଚ୍ଚା ହେଉଥିଲା । ସେ ଭାବିଥିଲେ, ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ତାଙ୍କର ପ୍ରମୋସନ ହେବ ଓ ସେ ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ପଦରେ ସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଯିବେ । କାନପୁରର ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ୧୯୨୩ ଜୁନ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କ କୁଟି ବଢ଼ାଇଥିବାରୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଭାବିଥିଲେ ଯେ ଅନ୍ତତଃ ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କର ବଦଳି ହେବ ନାହିଁ । ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧି କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । କଲେକ୍ଟର ତାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ମାତ୍ର କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ବଡ଼ ଦୁଃଖର କଥା ତୁମର ବଦଳି ହୋଇଗଲା; କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଥିଲା । କାନପୁରର ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ମାନେ ହୁଅନ୍ତୁ । ସମ୍ଭବତଃ କେହି ଜଣେ ନୂଆ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ଆସିବନ୍ତି । ତାଙ୍କୁ ତ ପୁଣି କେଉଁଠି ରଖିବାକୁ ହେବ ।”

“ତାହେଲେ କୌଣସି ଆଇ. ସି. ଏସ୍. କୁ ଟେମ୍ପରରୀ ଭାବରେ ଜିଏସ୍ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ କରି ଆଣିଥିଲେ ତଳିଆ’ନ୍ତୁ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ସୁରକ୍ଷିତ ମୋଡେ କାହିଁକି ସେଠାକୁ ଡକାଯାଇଥିଲା ?”

“ମୋର ଧାରଣା ସେତେବେଳେ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଚାଲିଥିବାରୁ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସମ୍ଭାଳିବା ଲାଗି ଜଣେ ଅନୁଭବୀ ଅଫିସରଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା ଥିଲା; ତେଣୁ ତୁମକୁ ଡକାଯାଇଥିଲା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କଟୁ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହୋଇଗଲା, ସେଇଥିପାଇଁ ନା ! ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହୋଇଯିବାରୁ ଏବଂ ମୁଁ ଜଣେ ଭରତୀୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଦୁଧରୁ ମାଛ କାଢ଼ିଲି ପରି ମୋଡେ କାଢ଼ି ଫିଙ୍ଗିଦିଆଯାଇଅଛି ।”

କଲେକ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଧ୍ୟାନରେ ଚାହିଁ ପୁଣି ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇଯାଇ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ! ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ବୋଲି ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥା ଅଛି ଏବଂ ଯେଉଁ ସଂସ୍ଥାରେ ଯୋଗ୍ୟ ଇଂରେଜ ଯୁବକମାନଙ୍କୁ ନିଆଯାଏ ସେହି ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ରାଜ୍ୟର ମୁକ୍ତଦୁଆ । ତେଣୁ ଯେତେ ଦାୟିତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ସରକାରୀ

ରୁକ୍ମିଣୀ ଅଛି ସେଥିରେ ଆଇ. ପି. ଏସ୍. ମାନେ ରୁହନ୍ତି । କାନପୁରର ଜଣେ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ପଦ ଖୁବ୍ ଦାୟିତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବୋଲି ମନେ କରାଯାଏ ।

ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ମାସକପୂର୍ବେ କମିଶନର ଯାହା କହୁଥିଲେ ହଠାତ୍ ତାହା ତାଙ୍କର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । କମିଶନରଙ୍କର ସେହି କଥାକୁ ଦୋହରାଇ ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ଜାଣେ ଇଂରେଜ ଇଂରେଜ ଓ ଭାରତୀୟ ଭାରତୀୟ—ଜଣେ ଶାସକ ଓ ଜଣେ ଶାସିତ । ଆଇ. ପି. ଏସ୍. ଶାସକବର୍ଗର ସସ୍ଥା ।” ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ କଟୁତାପୂର୍ଣ୍ଣ ହାସ୍ୟରେଖା ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲେ, “ଧନ୍ୟବାଦ ମହାଶୟ ! ମୋର ଆଉ କିଛି କହୁବାର ନାହିଁ । ମୋ କଥା ସମାଧାନ ହୋଇଯାଇଛି ।”

ଦ୍ରୁପଦ ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥା କଲେକଟରଙ୍କୁ ଖରାପ ଲାଗିଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କଥାଭିତରେ କେତେ ବିବଶତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆତ୍ମପୀଡ଼ନ ଥିଲା କଲେକଟର ତାହା ବୁଝିପାରୁଥିଲେ । ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଏକପ୍ରକାର ସହାନୁଭୂତି ଆସିଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଂଗାପ୍ରସାଦ, ମୁଁ ଭାରତ ଗୁଡ଼ିଚ୍ ସରକାରଙ୍କୁ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ବଦଳାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତୁମ ପ୍ରତି ଯେ ଅନ୍ୟାୟ କରାଯାଇଛି, ଏକଥା ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି । ମୋର ଉପଦେଶ, ତୁମେ ଥରେ ଚିଫ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ୍ କର । ତୁମର ରେକର୍ଡ୍ ଖୁବ୍ ଭଲ ଅଛି । ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ, ତୁମକୁ କାହିଁକି ଏତାଡ଼୍ପୁରକୁ ପଠାଯାଇଛି ।”

ଚିଫ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀଙ୍କ ପାଖରେ ଗଂଗାପ୍ରସାଦ ଯେତେବେଳେ ପହଞ୍ଚିଲେ, ସେତେବେଳେ ସେ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଂଗାପ୍ରସାଦ, ଏତେବେଳେ ମୁଁ ଯେ ତୁମକୁ ଏତାଡ଼୍ପୁର ସମ୍ଭାଳିବା ପାଇଁ ପଠାଇଛି, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଦୁଃଖିତ । ମୁଁ ତୁମକୁ କାନପୁରରେ ରଖିବାକୁ ଚାହେଁ । କିନ୍ତୁ—କିନ୍ତୁ ଗୁଡ଼ିଚ୍ ସେ କଥା । ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ନିଜ ନିଜର କେତେକ ଅସୁବିଧା ଅଛି । ମୁଁ ବରଂ ତୁମକୁ କହିଛି ଯେ ତୁମେ ଡିସେମ୍ବର ସୁଦ୍ଧା କୁଟି ନେଇଯାଅ । ଜାନୁୟାରୀ ମାସରେ ମୁଁ ତୁମକୁ କୌଣସି ଭଲ ଜାଗାକୁ ପଠାଇଦେବି । ସେତେବେଳକୁ ଯଦି ଠିକ୍ ଠାକ୍ ହୋଇଯାଇଥିବ ।”

ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ଚିଫ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀ କାହିଁକି ସେ ଆଇ. ପି. ଏସ୍. କଥା କହିଲେ ନାହିଁ ! ତାଙ୍କର କ’ଣ ଅସୁବିଧା ଥିଲା ସେ ବୁଝିପାରିଲେ ନାହିଁ । ସେ ସାଙ୍ଗେ ସାଙ୍ଗେ କୁଟି ଦରଖାସ୍ତ ଲେଖିଦେଲେ ଓ ଚିଫ୍ ସେକ୍ରେଟାରୀ ତାହା ମଞ୍ଜୁର କରିଦେଲେ ।

ଗଂଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ବିଦାୟବେଳେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଗୋଟିଏ ଭେଜିକେଲେ । ସେହି ଭେଜିକ୍ସ ସହରର ବହୁତ ବଡ଼ ବଡ଼ ବ୍ୟବସାୟୀ, ମିଲ୍ ମାଲିକ, ଜମିଦାର, ସରକାରୀ ଅଫିସର

ନିମନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲେ । ଏହି ଭେଳିରେ ସମସ୍ତେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ବିଦାୟ ପାଇଁ ଦୁଃଖ ପ୍ରକାଶ କଲେ । ଭେଳି ଶେଷରେ ଯେତେବେଳେ ସମସ୍ତେ ଯିବାକୁ ବାହାରିଲେ ହାରିସନ୍ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ନିକଟକୁ ଆସି ତାଙ୍କ କାନରେ କହିଲେ, “ମିଷ୍ଟର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ଭବିଷ୍ୟତରେ କେବେ ଆଉ କୌଣସି ଇଂରେଜ ଲୋକ ସହୃଦ କଲି କରିବାର ଧୃଷ୍ଟତା କରିବ ନାହିଁ ।” ଏତକ କହି ସେ ଖୁବ୍ ଚଞ୍ଚଳ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ଚେହେରାରେ ଏକପ୍ରକାର ସଜାତା ଉଲ୍ଲାସ ପୁରିରହିଥିଲା ।

ହାରିସନ୍ ଏହି କଥା ଶୁଣି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନୁଷ୍ୟରେ ବିକଳ ଖେଳିଗଲା । ତତ୍ ସେତେବେଳେ ଅସୁବିଧାଟା ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବେଶ୍ ଚାହିଁପାରିଲେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ବର୍ଷାକାଳ ଶେଷ ହୋଇଆସିଥିଲା ଏବଂ ବର୍ଷା ଶେଷରେ ଗରମ ଖୁବ୍ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଛିରି କରିଥିଲେ ଯେ, ଅଗଷ୍ଟ ମାସଟା ଆଲୁହାବାଦରେ ରହି ତା’ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ସହୃଦ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଭ୍ରମଣରେ ଚାଲିଯିବେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଯେଉଁ ଜଳନ ଭରିଯାଇଥିଲା ତାହା ଦିନକୁ ଦିନ ବଢ଼ୁଥିଲା । ମଝିରେ ମଝିରେ ତାଙ୍କର ମନେହେଉଥିଲା, ସେ କେବଳ ଭରଣାୟ ବୋଲି ଜଣେ ଅସଭ୍ୟ, ଉଚ୍ଚତ ଇଂରେଜ ଦ୍ଵାରା ଏପରି ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଏହି ଲକ୍ଷ୍ମିନାର କାରଣ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କ କଳା-ଗୋରୁ ଭେଦଭାବ । ଅଜାଣତ ଭାବରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯିବା ଆସିବା କରୁଥିଲେ । ଗୋଲ୍‌ମୀ ନିକଟରେ ସତ୍ୟ, ନ୍ୟାୟ ଓ ମାନବତାର କୌଣସି ସ୍ଥାନ ନଥିଲା । ଜଣେ ଗୋଲ୍‌ମୀ ଭାବରେ ତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଗୋଟିଏ ପାଲିତ ପଶୁର ଅବସ୍ଥା ସହୃଦ ସମାନ ବୋଲି ସେ ଭାବୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ନିଜର କୌଣସି ଚନ୍ଦ୍ରା ବା ଚେତନା ନଥିଲା; କେବଳ ମାଲିକଙ୍କର ଇସାରାରେ ତାଙ୍କୁ ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା । ସେ ନିଜର ମନର ବିଦ୍ରୋହକୁ ଯେତକି ଚପାଇବାକୁ ଚାହୁଁ ଥିଲେ ତାହା ସେତକି ବଢ଼ି ଚାଲିଥିଲା ।

ସେଦିନ ସେ ଚାଲି ଫେରିଲାବେଳକୁ ଦେଖିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ଫରହତୁଲ୍ଲା ବାରିଶ୍ଵାରେ ବସି ଗପ କରୁଛନ୍ତି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଫରହତୁଲ୍ଲାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଆଗେଇ ଯାଇ କହିଲେ, “ନମସ୍କାର ଫରହତୁଲ୍ଲା ସାହେବ, କେବେ ଆସିଛନ୍ତି ?”

ଫରହତୁଲ୍ଲା ଉଠିପଡ଼ି କହିଲେ, “ନମସ୍କାର ।” ପୁଣି ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହୃଦ ହାତ ମିଳାଇ କହିଲେ, “ଆଜିକାଲି ମୁଁ ଆଲୁହାବାଦରେ ରହୁଛି । ଆଜି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସାହେବଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଚାଲିଆସିଥିଲି ।”

ଦୁହେଁ ବସିଯିବାରୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣ କ’ଣ କୌନସୁର ଗୁଡ଼ିଆସିଲେ ? କାହିଁକି ?”

ଫରହୁରୁଆ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଛୁଡ଼ି ଆସିଲି କ’ଣ—ଛୁଡ଼ିଆସିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ବାଧ୍ୟ କଲେ । ଭାବିଲି, ଆଲହାବାଦରେ ଦୁଇଗୁରୁ ମାସ ରହୁ କଂଗ୍ରେସ କାମ କରିବ । ଅବଦୁଲ୍ ହକ୍ ସାହେବ ମୋ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏତେ ବିପୋଦ୍‌ଗାର କଲେ ଯେ ଓ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କୁ ଏପରି ଭତାଇ ଦେଲେ ଯେ—ମୁଁ ଏକଦମ ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିଗଲି । ସଙ୍ଗରେ ଅଲ୍‌ଲରଜା ବି ଥିଲେ । ସେ ଗୁଣ୍ଡାମୀ କରିବା ପାଇଁ ବାହାରି ପଡ଼ିଲେ । ଛୁଡ଼ିନୁ ସେ କଥା । ଏଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକଠାରୁ ଶୁଣିଲି ଯେ ଆପଣ ଲମ୍ବା କୁଟି ନେଇଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଫରହୁରୁଆ ସାହେବ, ଧର୍ମ ବିଚାରର ଉପରକୁ ଉଠି ସାମାଜିକ କୁପ୍ରଥାଗୁଡ଼ିକୁ ଉଠାଇବାକୁ ପଡ଼ିବ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଏହି କୁପ୍ରଥାମାନଙ୍କ ସହଜ ଲଢ଼ି ବାର ଦାୟିତ୍ବ ନେଇଛନ୍ତି । ଆପଣ ତ ଜାଣନ୍ତି, କଂଗ୍ରେସର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଯେତିକି ରାଜନୈତିକ, ସେତିକି ସାମାଜିକ ।”

“ଆଜ୍ଞା ହଁ, ସେହି କାରଣରୁ ତ ମୁଁ କଂଗ୍ରେସରେ ପଶି ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ନେତୃତ୍ବ ସ୍ୱୀକାର କରି ନେଇଛି । କିନ୍ତୁ ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ପ୍ରଥମେ ମୁସଲମାନ । ମୋର ରାସ୍ତା ଯେ ସାଧୁତା ଓ ସାମ୍ୟଭିତ୍ତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏ କଥା ମୁଁ କମିତି ଭୁଲିଯିବି ! ବେଳେ ବେଳେ ମୋ ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଅଳସ ଚିନ୍ତା ଜାଗିଉଠେ । ମୁଁ ଭାବେ ଏବେ ଯେଉଁ ରାସ୍ତାରେ ଯାଉଛି ସେ ଠିକ୍ ତ ? କ’ଣ ଇସଲାମର ବିରୁଦ୍ଧାତରଣ କରି କିଛି ସୁଧାର କରାଯାଇପାରେ ? ସୃଷ୍ଟି ଭାବେ ଏସବୁ ଚିନ୍ତା କରି ଲାଭ କ’ଣ ! ନିଜର ସତ୍ୟ ଓ ସାଧୁତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଇଣ୍ଡରଙ୍କର ସେବା କରିବା ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଇଣ୍ଡରଙ୍କ ସେବା ମୁଁ ମୋର ଧର୍ମ ଧାରଣା ଅନୁସାରେ କରୁଛି । ମୋର ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟର ଏକମାତ୍ର ଆଦର୍ଶ ଧର୍ମ ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଫରହୁରୁଆ ହସିଦେଲେ—“ଛୁଡ଼ି ଭାଇ ସେସବୁ କଥା । ମୁଁ ଯାହା କରିଛି ସେ ଠିକ୍ । ଅବଦୁଲ୍ ହକ୍ ଓ ଅଲ୍‌ଲରଜା ଯାହା କରିଛନ୍ତି ତା’ ବି ଠିକ୍ । ପ୍ରକୃତରେ କିଏ ଠିକ୍ ତାର ସମାଧାନ ଇଣ୍ଡର ନିଜେ କରିବେ । ମୁଁ ନ୍ୟାୟ ଏବଂ ସତ୍ୟକୁ କେବେ ଛାଡ଼ି ପାରିବି ନାହିଁ; କାରଣ ସତ୍ୟ ଓ ନ୍ୟାୟ ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ସାଥୀ । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପାଖରେ ଆଉ ଏକ ବଡ଼ ଶକ୍ତି ତାଙ୍କର ଅହଂସା । ମୁଁ ତ ଅହଂସାର ଭକ୍ତ । ତେଣୁ ମୋର କାହାପ୍ରତି କୌଣସି ଆପତ୍ତି ଅଭିଯୋଗ ନାହିଁ ।”

ଫରହୁରୁଆ ଗୁଲିଯିବାପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ କହିଲେ, “କାକା, ତମଠାରୁ କିଛି ପରାମର୍ଶ ନେବାକୁ ହେବ । ତମେ ତ ଜାଣ କାନପୁରରୁ ମୋର ବଦଳି ହୋଇଯିବାରୁ ମୁଁ ଏ ଲମ୍ବା କୁଟି ନେଇଛି; କିନ୍ତୁ ମୋର କାହିଁକି ବଦଳି ହୋଇଛି ତମେ ବୋଧହୁଏ ଜାଣନାହିଁ ।”

“ତମେ ତ ମୋତେ ସେକଥା କେବେ କହିନାହିଁ କିମ୍ବା ମୁଁ ତୁମକୁ ସେ କଥା ପଚାରିବାକୁ ଉଚିତ ମନେକରିନାହିଁ ।”

“ତାହେଲେ ଆଜି ସେହି କଥା ମୁଁ ତୁମକୁ କହୁଛି । ଗୋଟିଏ ବନ୍ଦମାସ ସାହେବ ମହାପାତ୍ର ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ପ୍ରତି ଅପମାନଜନକ କଥା କହିବାରୁ ମୁଁ ତାକୁ ଗାଳି ଦେଇଥିଲି । ସେଥିପାଇଁ ମୋର ଏହି ବଦଳି ହୋଇଛି ।” ତାପରେ ସେ ହାରିସନଙ୍କ କଥାକୁ ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକୁ କହିଦେଲେ ।

“ଠିକ୍ କରିଛ ବନ୍ଧୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁମେ ବୁଝିଥିବ ମୁଁ କାହିଁକି କଂଗ୍ରେସରେ ଯୋଗଦେଇଛି ।”

“ହଁ କାକା, ଏବେ ମୁଁ ବୁଝୁଛି ତମେ କଂଗ୍ରେସରେ ପଶି ନାହିଁ ବୋଲି ମୁଁ ଯାହା କହିଥିଲି ତାହା ଭୁଲ୍ । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଭବୁଛି ଯେ ଯରକାଶ ଗୁଳିଘରୁ ଜୟଫା ଦେଇ କଂଗ୍ରେସରେ ମିଶିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତମକ ପଡ଼ି କହିଲେ, “ଏମିତି ପାଗଳ ପରି କ’ଣ କଥା କହୁଛ, ଜୟଫା ଦେଇଯାଉ ତମେ କରିବ କ’ଣ ? ତମର ପିଲାକୁଆ ଅଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ କଥା ତମକୁ ଚିନ୍ତା କରିବାକୁ ହେବ । ଆଉ ଦୁଇ ବର୍ଷରେ ନବଲ କଲେଜକୁ ଯିବ, ତିଅର ବାହାଘର ହେବ । ମୁଁ ଯେତେଦୂର ଜାଣେ, ଏ ଗୁଳିଘରୁ ତମେ କିଛି ପଇସା ରଖିନାହିଁ ।”

“ହଁ, ବ୍ୟାଙ୍କରେ ତ ମୋଟେ ଦୁଇ ବା ଅଡ଼େଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଅଛି । ବାପାଙ୍କ ପାଖରେ ଖୁବ୍ ହେଲେ ଗୁରି ହଜାର ଟଙ୍କା ଥିବ । ଭବୁଛି ଗୁରି ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲଗାଇ ଆଲହାବାଦରେ ଗୋଟିଏ ଦୋକାନ କରିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କାୟସ୍ଥ ଘରର ପୁଅ ଦୋକାନ କରିବ, ପୁଣି ଜୟଶ୍ରୀ ମାଜିଷ୍ଟ୍ରେଟ୍ ହେବାପରେ ! ଯେଉଁତକ ପଇସାପତ୍ର ଅଛି, ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଯିବଟି !”

“ତା’ ହେଲେ ପାଖରେ ଯେତେ ଅଲଙ୍କାର ଅଛି ତାକୁ ସବୁ ବିକିଦେଲେ ସାତ ହଜାର ଟଙ୍କା ହେବ । ମୋ ସ୍ତ୍ରୀ ମୃତ୍ୟୁ ବିକିଲେ ଛ’ ସାତ ହଜାର ଟଙ୍କା ହେବ । ତାହେଲେ ଦଶବାର ହଜାର ଟଙ୍କାରେ ଘର ତିଆରି କରିଦେଇ ଭଡ଼ା ଲଗାଇଦେଲେ ମାସକୁ ଶହେଟଙ୍କା ଆସିବ । ରହିବାପାଇଁ ଏହି ଘର ତ ଅଛି । ବାପାଙ୍କ ସେନାପତି ଓ ଘରଭଡ଼ା ମିଶି କୌଣସିମତେ ଗୁଳୁଗୁଣ ମେଣ୍ଟି ଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ମଦସିଆ ଗୁଡ଼ିକେଇ ଯଦି ଆମପରି ସାଧାସିଧା ଭାବରେ ରହିବ, ତାହେଲେ ତଳିଆଇପାରିବ । ତାପରେ ପାଞ୍ଚ ଛ’ବର୍ଷ କଷ୍ଟରେ କଟିବ,

ସ୍ବାଧୀନତା ମିଳିଗଲେ ପୁଣି ଆରମ୍ଭରେ ରହିଯିବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏହିପ୍ରକାର ବିଚାର ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମନରେ ଭାରି କଷ୍ଟ ହେଲା ଓ ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବହୁତ ବୁଝାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥାକୁ ରୁପ୍ତରୂପ ସମର୍ଥନ କରୁଥିଲେ । ଦୁଇଦିନ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘରେ ଏହିପରି ଟଣାଓଟଣା ଲାଗିଲାପରେ ଶେଷରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ହାର୍ ମାନବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏବଂ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଶିଷ୍ଟ ଅଥଚ କଡ଼ା ଭାଷାରେ ଇସ୍ତଫା ପତ୍ର ଲେଖିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ଇସ୍ତଫାପତ୍ରରେ ଏଠିଠି ସାମାନ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତାହାକୁ ଟାଇପ୍ କରିଦେଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବହୁତ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ସେହି ଇସ୍ତଫାପତ୍ରରେ ଦସ୍ତଖତ କଲେ । ସେ ଇସ୍ତଫା-ପତ୍ରରେ ଦସ୍ତଖତ କଲବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ସମ୍ଭାଳି ନ ପାରି ବାହାରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ସେତେବେଳେ ଆଖିରେ ତାଙ୍କର ଅଶ୍ରୁ ଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରୁ ପଦାକୁ ବାହାରିଲା ମାତ୍ରେ ଫରହତୁଲ୍ଲା ବାରଣ୍ଡା ଉପରକୁ ଚାଲିଆସି ପଚାରିଲେ, “ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସାହେବ ଘରେ ଅଛନ୍ତି ?”

ଫରହତୁଲ୍ଲାଙ୍କ ମୁହଁରେ ବ୍ୟସ୍ତତା ଓ ହାତରେ ‘ପାୟୋନିୟର’ କାଗଜର ବିଶେଷ ସଂସ୍କରଣର କେତେକ ପୃଷ୍ଠା ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ସେଥିପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ନ ଥିଲା । ସେ ଅନ୍ୟମନସ୍କ ଭାବରେ କହିଲେ, “ହଁ ଆସନ୍ତୁ, ସେ ଘରେ ବସିଛନ୍ତି ।” ତାପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଫରହତୁଲ୍ଲାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଘର ଭିତରକୁ ଲେଉଟିଗଲେ ।

ଫରହତୁଲ୍ଲା ଦରଜା ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ବଡ଼ ଅସୁବିଧା ହେଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସାହେବ ! କାଲି ମୁଲତାନରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହୋଇଯାଇଛି ।”

“ଏ କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ! ମୁଲତାନରେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଭିତରେ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ହୋଇଯାଇଛି ?”

“ହଁ ଆଜ୍ଞା ଦେଖନ୍ତୁ, ‘ପାୟୋନିୟର’ର ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସଂସ୍କରଣ ବାହାରିଛି । କ’ଣ ହେବ ଭଗବାନ ଜାଣନ୍ତି ।”

ଜଣ ଜଣକରି ସେହି ସମ୍ବାଦକୁ ସମସ୍ତେ ପଢ଼ିଲେ । ଘରର ବାତାବରଣ ନିର୍ବାଣୀରେ ଭରିଗଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ ପାଇଁ ସମସ୍ତେ ନୀରବ ହୋଇ ବସିରହିଲେ ।

ଫରହତୁଲ୍ଲା କହିଲେ, “ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏ ନିଆଁ କିଏ ଜାଳିଦେଲା ? ମୋତେ ଆଜି ରାତି ଗାଡ଼ିରେ ମୁଲତାନ ଯିବାପାଇଁ କୁହାଯାଉଛି । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଏକତା ଉପରେ ଏହା ଏକ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆଘାତ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହୁ ପକାଇଲେ, “ଓଃ, ତାହେଲେ ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଏକତା ନଷ୍ଟ କରିବାର ଭୟଙ୍କର ପଦକ୍ଷେପ ସରକାର ନିଜ ହାତରେ ନେଇଛନ୍ତି !”

ସତେ ଯେପରି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପୁରତନ ପୁତ୍ର ଓ ଲୁପ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ପୁଣି ଅରେ ଜାଗିଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “କାକା, ତୁମେ ଭୁଲ୍ କହୁଛ । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଏକତା କେବେ ନ ଥିଲା । କେବଳ ଏକ ଅପ୍ରାକୃତିକ ଉପାୟରେ ତାକୁ ରଖାଯାଇଥିଲା; ସେହିପରି ଅପ୍ରାକୃତିକ ଉପାୟରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବ ।”

ଫରହରୁଜ୍ଜା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଭାବରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଅନାଇ କହିଲେ, “ଆପଣ ଏ କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ବନ୍ଧୁ ?”

ସତେ ଯେମିତି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଭୂତ ସବାର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଫରହରୁଜ୍ଜା ସାହେବ, ମୁଁ ଠିକ୍ କହୁଛି । ମୋତେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜଣାପଡୁଛି ଯେ ଏହି ଗୋଲ୍‌ମୀରୁ ଆମକୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ମୁକ୍ତି ମିଳିନାହିଁ । ମୋତେ ଲାଗୁଛି, ଏ ଗଣ୍ଡଗୋଳ ଆନ୍ଦୋଳ ଡେଇଁ ବଢ଼ିବ; ସେ ତ ମୋଟେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଆପଣ ସେଦିନ କହିଥିଲେ ଯେ ଏହି ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ଭେଦଭାବ ମୂଳରୁ ରହିଛି । ସେହି କଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ସ୍ୱୀକାର କରୁଛି । ଆମର ଏହି ମୂଳ ଭେଦଭାବକୁ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ଆମକୁ ଶହ ଶହ ବର୍ଷ ଲାଗିଯିବ । ଏହି ଶହ ଶହ ବର୍ଷକୁ କିଏ ଅପେକ୍ଷା କରି ରହିଛି ? ତେବେ କାକା, ମୁଁ ଆଜି ଅଲଗାରେ ବଞ୍ଚିଗଲି । ଯଦି ଗୋଲ୍‌ମୀ ଭେଗନରବାକୁ ହେବ, ତାହେଲେ ଆରାମରେ ହସିଖେଳି କାହିଁକି ନ ଭୋଗିବା ।” ଏତିକି କହୁ କହୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ହାତରେ ଥିବା ଇସ୍ତଫାପତ୍ରକୁ ଚିରି ଟିକି-ଟିକି କରିଦେଲେ ।

ତୃତୀୟ ଶ୍ଳୋକ

ଏକ

ନବଲ ଆଖି ଖୋଲିଲା ମାତ୍ରେ ତାର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା ଟେବୁଲ୍‌ଉପର ଆଲମ୍ବିୟଣ୍ଟା ଉପରେ । ସେତେବେଳକୁ ସାଢ଼େଢ଼ନ ବାଜିଯାଇଥିଲା ଓ ଝରକା ଭିତର ଦେଇ ଆଲୁଅ ଆସି ଘରେ ବିସ୍ମୟ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ଉଠିବା ପାଇଁ ମନ ହେଉ ନ ଥିଲେ ବି ସେ ଉଠି ବସିଲା । ଘଠାଡ଼ୁ ତାର ମନେ ପଡ଼ିଲା ଆଜି ତାର ବି. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ସରି-ଯାଇଛି । ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ମନ ଲଗାଇ ପାଠ ପଢ଼ିବା ଦରକାର ନାହିଁ କିମ୍ବା ରାତିସାରା ଚେଇଁବା ଦରକାର ନାହିଁ କିମ୍ବା ହଷ୍ଟେଲ ରୁମ୍‌ଭିତରେ ବନ୍ଦ ହୋଇ ରହିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସେ ମନେ ମନେ ଏକପ୍ରକାର ଉଦ୍‌ଘାଟନା ଓ ଉତ୍ସାହ ଅନୁଭବ କଲା ଓ ଘରର କବାଟ ଖୋଲି ଦେଇ ଅଳସ ଭାବରେ ଚଉକି ଉପରେ ବସିଗଲା ।

ଆଖିଆଗରେ ତାର ଥିଲା ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସର ସ୍ବଲୋଷ୍ଟି ସୁନେଲା ଡେଇଁ । ଘାସର ଏକ ମଝମଲ ସବୁଜ ପ୍ରାନ୍ତର ଓ ତାର ଧାରେ ଧାରେ ନାନାପ୍ରକାର ରଙ୍ଗ-ବେରଙ୍ଗ ଫୁଲ । ନବଲର ଆଖି ସେ ଫୁଲରେ ଲୁଗିରହିଲା ଓ ମନରେ ତାର ଅନେକ ଭାବନା ଜାଗି ଉଠିଲା । ନାନାପ୍ରକାର ରଙ୍ଗର ହଜାର ହଜାର ଫୁଲ ଫୁଟିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ଫୁଲ ଆସିଲା କେଉଁଠି ? ପୁଣି ଏସବୁର ମୂଳ ବା କେଉଁଠି ? ଏସବୁ ରଙ୍ଗ ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ ମଞ୍ଜିରୁ ହୋଇଛି ନା ମାଟିରୁ ହୋଇଛି ନା ଯେଉଁ ପାଣି ଛୁଆ ହେଉଛି ସେଥିରୁ ହେଉଛି, କିମ୍ବା ଯେଉଁ ଋତୁରେ ଫୁଲ ଫୁଟିଛି ସେହି ଋତୁ ଯୋଗୁ ହେଉଛି—ଏହିପରି କେତେ କ'ଣ ସେ ଭାବିଲା ।

ଏହି ଫୁଲ ଫୁଟୁଛି, ଏକ ଫୁଲ ପୁଣି ମଉଳୁଛି । ଫୁଟୁଛି କାହିଁକି, ମଉଳୁଛି ବା କାହିଁକି ?

ପୁଣି ଏହି ଫୁଲମାନଙ୍କ ବିଷୟରେ ଏହି ସନ୍ଦେହ ହେଉଛି କାହିଁକି, ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ବା ଉଠୁଛି କାହିଁକି ? ସମସ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ କରାଯାଇପାରେ । ମନୁଷ୍ୟ ଜନ୍ମ ହେଉଛି; ପୁଣି ମରୁଛି । ଜନ୍ମ ହେବା ଓ ମରିବା ପ୍ରକୃତର ନିୟମ । ପରୀକ୍ଷାକୁ ଗଲାବେଳେ ନବଲ ଯେଉଁ ବହିକୁ ଖୋଲି ଟେବୁଲ୍ ଉପରେ ରଖିଦେଇଥିଲା, ଘଠାଡ଼ୁ ତାର ଉପରେ ତାର ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ିଲା । ସେହି ବହିକୁ ଦେଖି ତା'ମୁହଁରେ ହସର ଏକ କ୍ଷୀଣ ରେଖା ଖେଳିଗଲା ।

ସକାଳେ ପରୀକ୍ଷାରେ ଗୋଟାଏ ପ୍ରଶ୍ନ ପଡ଼ିଥିଲା—“ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଧ୍ବଂସର କାରଣ ଲେଖ ।”

ସେହି ପ୍ରଶ୍ନ ଦେଖି ନବଲ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରିଥିଲା । ପ୍ରଥମେ ଭାବିଥିଲା ଲେଖିଦେବ, “ବ୍ରିଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ଥାନ ହିଁ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ପତନର କାରଣ”; କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ନ ଲେଖି ବହୁରେ ଯାହା ପଢ଼ିଥିଲା ତାହାହିଁ ଲେଖିଲା । ସେ ଭାବୁଥିଲା, ବହୁରେ ଯାହା ଲେଖା ହୋଇଛି ତାହା ଭୁଲ୍ । ତା’ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଉତ୍ଥାନ ଓ ପତନ ଯାହା ସୁରୁଣୀ ତାହା ପଡ଼ିଯାଏ, ଯାହା ନୂତନ ତାହା ଉଠିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ଏପ୍ରକାର ଉତ୍ତର ‘ଦର୍ଶନ’ ପନ୍ଥରେ ଦିଆଯାଇପାରେ; ଇତିହାସରେ ନୁହେଁ ।

ଏହି ଫୁଲ୍‌ମାନଙ୍କର ଇତିହାସ ତ କେହି କେବେ ଲେଖେ ନାହିଁ । ବସନ୍ତ ରତ୍ନ ହେଲେ ଅସଂଖ୍ୟ ଫୁଲ ଫୁଟନ୍ତି । ପୁଣି ଗ୍ରୀଷ୍ମ ରତ୍ନ ହେଲେ ସବୁ ମଉଳିଯାନ୍ତି । ତାହେଲେ ଏହି ସୃଷ୍ଟି ଓ ଏହାର ବିନାଶ କ’ଣ ଅକାରଣ ? ନବଲ ଏସବୁ କିଛି ବୁଝି ପାରୁ ନ ଥିଲା ।

ନବଲ ଅଳ୍ପସ୍ଥ ଭାଙ୍ଗି ଠିଆହେଲା । ଘର କୋଣରେ ଥିବା ଷ୍ଟୋଭଟାକୁ ଲଗାଇ ଚାହିଁ ପାଣି ବସାଇଲା । ତା’ପରେ ପୁଣି ଆସି ଚଉକରେ ବସି ଦୁଆର ପଡ଼ିଆ ଆଡ଼କୁ ଅନାଇ ରହିଲା । ହଠାତ୍ କୋଇଲିର କୁକୁ ରାବ ଆସି ତା’ କାନରେ ପଡ଼ିଲା । କେଡ଼େ ମଧୁର ସେ ଧ୍ବନି, ସତେ ଯେମିତି ବସନ୍ତର ସମୟ ସଙ୍ଗୀତ ଭାରି ଭିତରେ ଲାଗୁଛି ଭାଙ୍ଗୁଛି । ପୁଣି କୋଇଲିର ଏହି ମଧୁର ଧ୍ବନି ଅଳ୍ପକ୍ଷଣ ଭିତରେ ଭାଷାର ସଙ୍ଗୀତମୟ କଣ୍ଠସ୍ବରରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା ।

ଉଷା ! ବହୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅପରୂପ ପ୍ରତିମା ସେ । କେଡ଼େ ମଧୁର ତାର କଣ୍ଠଧ୍ବନି । ଉଷାକୁ ଦେଖିଲେ ସେ ନିଜକୁ ହରାଇବସେ, ସବୁ ଭୁଲିଗଲା ପରି ରହିଯାଏ । ଉଷା ନବଲକୁ ଦେଖି ପଚାରେ, “କ’ଣ ହୋଇଛି, ଆପଣ ବସି କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ?” ନବଲ ପୁଣି ସତେଜ ହୋଇଯାଇ ଉତ୍ତର ଦିଏ, “ଉଷା ! ମୁଁ ଭାବୁଛି ଭଗବାନ କ’ଣ ତୁମପରି ଆଉ କାହାକୁ ଏତେ ସୁନ୍ଦର କରି ଗଢ଼ିଛନ୍ତି ?” ନବଲର ଉତ୍ତର ଶୁଣି ଉଷା ଖିଲି-ଖିଲି ହୋଇ ହସିଉଠେ, ସତେ ଯେମିତି ସେ ହସରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଫୁଲ ଝରିପଡ଼େ । ସେ କହେ, “ହଁ ହଁ, ଭ୍ରୂଡ଼ନ୍ତୁ ସେ ଗୁଡ଼ା । ଆପଣ ଖାଲି ମୋତେ ପରିହାସ କରନ୍ତି ।” ଏତିକି କହି ସେ ପଳାଏ । କିନ୍ତୁ ଦୂରକୁ ନୁହେଁ, କିଛି ବାଟ ଯାଇ ପୁଣି ଫେରିଆସି ଆଡ଼େଇ ହୋଇ ବସେ, ଗହୀର ହୋଇ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରେ । କେତେବେଳେ ସାହୁଡ଼୍ୟ କେତେବେଳେ ଇତିହାସ ବିଷୟରେ ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରି ନବଲକୁ ନିଜ ଭିତରେ ଛନ୍ଦି ଦିଏ ।

ଉଷା ଏ ବର୍ଷ ଆଇ. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇଛି । ପ୍ରାୟ ସପ୍ତାହେ ହେବ ତାର ପରୀକ୍ଷା ସରିବ । କିନ୍ତୁ ଉଷା ସଙ୍ଗେ ତାର ମାସେ ହେଲୁ ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ; କାରଣ ତାର ନିଜର ପରୀକ୍ଷା ଥିଲା । ଯାହା ହେଉ ଆଜି ତାର ପରୀକ୍ଷା ସରିଯାଇଛି ।

ଉଷା ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥଙ୍କ କନ୍ୟା ! କାମତାନାଥଙ୍କର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସହିତ ଘନସ୍ତ୍ର ବନ୍ଧୁତା ଥିଲା । ତେଣୁ କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରେ ନବଲ ପୁଅପରି ଚଳୁଥିଲା । ନବଲ ଓ ଉଷା ଦୁହେଁ ଜାଣିଥିଲେ ଯେ ରାୟବାହାଦୁର ସେମାନଙ୍କୁ ବିଭା କରି ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଏସବୁ ମନେ ପକାଇ ନବଲ ଟିକିଏ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇଉଠେ । ସେଦିନ ଏମିତି ଭାବୁ ଭାବୁ ନବଲର ଆଖି ଖୋଲି ଉପରେ ପଡ଼ିଲା, ଦେଖିଲା ପାଣି ଫୁଟି ଗଲଣି ।

ନବଲ ଉଠିପଡ଼ି ଚା' ତ ଆଉ କଲ ଓ ସବୁ ଦିନ ପରି ପାଟି କରି ତାଙ୍କ ପକାଇଲା, “ଆରେ ଭାଇ ପ୍ରେମଶଙ୍କର ! ଚା' ହୋଇଗଲାଣି, ଆସ ।”

ପାଖ ବଖରୁର କବାଟ ଫିଟିବା ଓ ବନ୍ଦ ହେବାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣାଗଲା ଓ ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଆସି ଘରଭିତରେ ହାଜର ହୋଇଗଲେ ।

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଆସିଲା ମାତ୍ର ପଚାରିଲା, “କ’ଣ ନବଲ ! ଆଜି ପରୀକ୍ଷା କେମିତି ହେଲା ?

ନବଲ କହିଲା, “ଫାଷ୍ଟ କ୍ଲାସକୁ କିଛି ରହିଗଲା, ତେବେ ହାୟର-ସେକେଣ୍ଡ କ୍ଲାସ ତ ହୋଇଯିବ !

“ସେହି ତ ତମର ଅସୁବିଧା, ଆଉ ଟିକିଏ ପରିଶ୍ରମ କରି ଦେଇଥିଲେ ଫାଷ୍ଟ କ୍ଲାସ ହୋଇଯାଇଥାନ୍ତା । ହୁଁ ଛାଡ଼” — ଏତିକି କହି ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଚୌକିରେ ବସିପଡ଼ିଲା ।

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଚା' ପିଇ ପିଇ କହିଲା, “ନବଲ, ତମେ ଚାହୁଁଲେ ପରିଶ୍ରମ କରିପାରନ୍ତୁ । କିନ୍ତୁ ତମେ କେବେ କର ନାହିଁ । ବିନା ପରିଶ୍ରମରେ ତ ତମକୁ ସବୁ ମିଳିଯାଇଛି; ଏବେ ବି ମିଳିଯାଉଛି ।” ତାପରେ ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ସେ ପଚାରିଲା, “ଅଛୁ, ଆଉ ତମର ଏବେ ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କ’ଣ ?”

“ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କଥା ଯାହା ପଚାରୁଛୁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ କିଛି କହିପାରୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ ମୁଁ ସେପ୍ଟେମ୍ବରରେ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯାଇପାରେ । ସେଠି ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ପରୀକ୍ଷା ଦେବି । ପାସପୋର୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ସେଠି ରହିବା ପାଇଁ ବାପା ଲେଖାଲେଖି କରୁଛନ୍ତି ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ମୁରୁକିହସା ଦେଇ କହିଲା, “ମୁଁ ଜାଣେ ତମେ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ହୋଇଯିବ ! କିନ୍ତୁ ତମକୁ ଆଜିର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ କଥା ମୁଁ ପଚାରୁଥିଲି । ତମ ଯୋଗୁଁ ଏଠି

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗୁ'ଟା ମିଳିଯାଉଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ସେଇଟା ବି ଗଲ ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଲ' ଫାଇନାଲ କ୍ଲାସରେ ଥିଲା । ସେ ବୟସରେ ନବଲଠାରୁ ଡେର ବଡ଼ ହେଲେ ବି ଦୁହେଁ ଏକା ବୟସ ପରି ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ସେ ସେମିତି ଗୋରୁ, ସେମିତି ଘୁଞ୍ଚର, ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟମ ଧରଣର, କଳା କଳା ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି, ମୁଣ୍ଡବାଳା ମଝିରେ ଫୁହା । ତା'ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବରେ ସେମିତି ଚୋମଳତା ଥିଲା, ଗ୍ରୀଷ୍ମାରେ ମଧ୍ୟ ସେମିତି ମଧୁରତା ଥିଲା । ଆଖିରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଉଦାସ ଭରି ରହୁଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଏମ୍. ଏ. ପାସ୍ କରି ଲ' ପଢ଼ୁଥିଲା ।

ନବଲ କହିଲା, “ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ତ ଏଠାରେ ସମ୍ରାଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଛି । ବାପା ଲେଖିଛନ୍ତି, ଫତେପୁରରେ ମୋର ଜଣେ କାକା ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଘୂଅର ବାହାଘର । ତେଣୁ ସେ ଗୁହଁନ୍ତି ମୁଁ ବି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଫତେପୁର ଯିବି । ଯା'ହେଉ ଗୁ' ଡିଆରି ସରଞ୍ଜାମ ସବୁ ମୁଁ ଏଠି ଛାଡ଼ିଯାଉଛି । ତମେ ସୁଖର ହାତରେ ଗୁ' କରିନେବ; ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହି କରି ଯାଉଛି । ଗଲବେଳେ ମୋ ଜନ୍ମପଥପତ୍ରକୁ ସୁଖରକୁ ଦେଇଦେଲେ ସେ ନେଇ ଆମ ବଙ୍ଗାଳାରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବ ।

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ହସି ହସି କହିଲା, “ଏସବୁ କାମ ମୋ ହାତରେ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ତମପୋଗୁ ମୋର ଗୁ' ଅଭ୍ୟାସ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତମେ ଗଲେ ମୁଁ ଛାଡ଼ିଦେବି ।”

ହଠାତ୍ ନବଲର କ'ଣ ଗୋଟାଏ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ ପଚାରିଲା, “ଜୀବନଠାରୁ ଆଜି ଖରାବେଲେ ଶୁଣିଲି, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ କୁଆଡ଼େ ତମେ ସିଉଲ୍ ଲାଇନରେ ଜଣେ ସାହେବ ସଙ୍ଗରେ ଚାଲୁଥିଲ ? କିଏ ସେ ସାହେବ ? ଆମକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କାହିଁକି ଚିହ୍ନା କରେଇ ଦେଉନା ?”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର କହିଲା, “ସେ ଜଣେ ଟୁରିଷ୍ଟ, ଚାଲୁଚାଲୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଏମିତି ମାମୁଲି ଦେଖା ହୋଇଗଲା ।” ତା'ପରେ ସେ ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ପ୍ରକୃତରେ କୌଣସି କଥା ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ ଅଛପା ରହେ ନାହିଁ । ତା'ଛଡ଼ା ଲୋକେ ବଡ଼େଇ କରି ବି କଥାଗୁଡ଼ା କହନ୍ତି ।”

ନବଲ ଜାଣିପାରିଲା ଯେ ପ୍ରେମଶଙ୍କର ପ୍ରକୃତ କଥାଟା କହିବାପାଇଁ ନାଗୁଜ । ତେଣୁ ସେ ଆଉ ବେଶୀ କିଛି ପଚାରିଲା ନାହିଁ । ପ୍ରେମଶଙ୍କର ବି ଗୁ' ଖାଇ ସାରିଥିଲା । ନବଲ କହିଲା, “ନାହିଁ, ଏମିତି ଖାଲି ପଚାରିଥିଲି, ତେବେ ପରାସ୍ତା ପରେ ତୁମର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍ କଣ ?”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ପକେଟରୁ କାଢ଼ି ଖଣ୍ଡେ ସିଗାରେଟ୍ ଲଗାଇ କହିଲା, “ମୋର ପ୍ରୋଗ୍ରାମ୍

କ'ଣ ମୁଁ ନିଜେ ବା'ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୋର ତ କିଛି ଘରଦ୍ବାର ନାହିଁ, କି ଠିକ୍ ଠିକଣା ନାହିଁ । ପରାକ୍ଷା ଦେଇଯାଉଲେ କ'ଣ କରିବି, କେଉଁଠିକି ଯିବି ସେ କଥା ଠିକ୍ କରିବି ।” ତାପରେ ସେ ଉଠି ଠିଆହୋଇ ପଚାରିଲା, “ତମେ ବୋଧହୁଏ ଆଜି କୁଆଡ଼େ ଚାଲିଯିବୁ କରବା ପାଇଁ ଯିବି, ଡେରି ହୋଇଯାଉନାହିଁ ତ ? ମୁଁ ତ ଯାଇ ପୁଣି ସେହି ବହୁ ଧରି ବସିବି ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଯେଉଁ ପାଇକାମା ଓ କାମିକ୍ ପିନ୍ଧିଥିଲା, ତାହା ଚିନିଦିନ ହେଲା ଧୂଆଁ ନ ହୋଇ ବହୁତ ମଇଲା ହୋଇଯାଇଥିଲା । ତାହା ଦେଖି ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ପଡ଼ିବ ତ, ଆଗଯାଇ ତମ ଲୁଗାପଟା ବଦଳିଯିବ ।”

“ଆରେ ମୁଁ ଲୁଗା ବଦଳାଇବାକୁ ଭୁଲିଯାଇଥିଲି ।” ପ୍ରେମଶଙ୍କର ପୁଣି ହସି ହସି କହିଲା, “ବାସ୍ତବରେ ଆଜିକାଲି ଜୀବନ କେତେ ଜଟିଳ ହୋଇଗଲାଣି । ପ୍ରଥମେ ଯଦି ଲୁଗା ଦରକାର, ପୁଣି କାମରେ ମନ ଲଗାଇବାକୁ ହେଲେ ସିଗାରେଟ୍ ଦରକାର । କେତେ ସେ କ'ଣ ଦରକାର ତାର ଠିକଣା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସବୁ ଜିନିଷ ପାଇଁ ପଇସା ଦରକାର ଓ ସେହି ପଇସା ଆଜି ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସମସ୍ୟା । ଆଜ୍ଞା, ଗୁଡ଼ିକ ସେ ସବୁ । ତମକୁ ଡେରି ହୋଇଯାଉଥିବ, ମୁଁ ଯାଉଛି ।” ଏତିକି କହି ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଚାଲିଗଲା ।

ନବଲ ଗାଧୋଇ-ପାଧୋଇ ଲୁଗାପଟା ପିନ୍ଧିଲାବେଳକୁ ପାଞ୍ଚ ବାଜିଯାଇଥିଲା । ତାପରେ ସେ କାନ୍ଥଦେହରୁ ଟେନିସ ରାକେଟ୍ କାଢ଼ିଲା । ଗଲା ମାସେ ହେଲା ପ୍ରାୟ ସେ ରାକେଟ୍ ଛୁଇଁ ନ ଥିଲା । ତା'ପରେ ସେ ସାଇକେଲ ଧରି ଆଲଫ୍ରେଡ଼ ପାର୍କକୁ ଚାଲିଲା ।

ମାସେ ହେଲା ଖେଳ ଅଭ୍ୟାସ ନ ଥିବାରୁ ସେ ମାତ୍ର ଦୁଇସେଟ୍ ଖେଳି ଥକି ପଡ଼ିଲା, ଅବଶ୍ୟ ତା' ଖେଳରେ କିଛି ତତ୍ପରତା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ତାପରେ ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ ନେଇ ସେ ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରକୁ ବାହାରିଲା ।

ମୁହଁଗିଞ୍ଜିରେ କାମତାନାଥଙ୍କ କୋଠି । ବାହାରୁ ଯେମିତି କିଛି ଜଣାପଡ଼େ ନାହିଁ । ବାହାରେ ଗୋଟାଏ ଖୁବ୍ ବଡ଼ ପାଚେରି ଓ ପାଚେରିକୁ ଲାଗି ଅନେକ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଦୋକାନ । ପାଚେରି ଆରକଡ଼େ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଫାଟକ ଓ ଫାଟକ ପାରିହେଲେ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ବଗିଚା । ତା ଉତ୍ତରେ ରାୟବାହାଦୁରଙ୍କ ଦୋମହଲ କୋଠି । ଆଗ ଫାଲଟା ପଥରରେ ଘିଅର । ସେ କୋଠିର ଗୋଟାଏ ଗେଟ୍ ଓ ଗେଟ୍ ଦୁଇପାଖରେ ଦୁଇଟା ଓସାର ବାରଣ୍ଡା ଓ ବଗିଚା ଶେଷରେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କର ରହୁବା ଘର । ବାହାର ପାଖେ ପୁରୁଷମାନେ ତଳାତଳ କରନ୍ତି ।

କାମତାନାଥ ନବଲକୁ ବସିବାକୁ ଦେଇ ପଚାରିଲେ, “କ'ଣ ନବଲ, ବହୁତ ଦିନୁ ତମର ଦେଖାନାହିଁ, ପରାକ୍ଷାରେ କେମିତି ହୋଇଛି ?”

“ହଁ ଭଲ ହୋଇଛି । ହାୟର ସେକେଣ୍ଡ କ୍ଲାସ ମିଳିଯିବ ।”

“ତା’ ହେଲେ ବଲ୍ଲଭ କେବେ ଯାଉଛନ୍ତି ?” ପୁଣି କ’ଣ ମନେ ପଡ଼ିଗଲା ପରି କାମତାନାଥ କହିଲେ, “ତମେ ଆମ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥିତିରାଜ୍ୟ ଗୁଲ୍ । ତମକୁ ତ ଯେମିତି ହେଲେ ବଲ୍ଲଭ ଯିବାକୁ ହେବ । ତା’ହେଲେ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଗୁଲ୍ନା ?”

ଏ କଥା ଶୁଣି ନବଲ୍ ତମକ ପଡ଼ି କହିଲା, “ପରାସ୍ତା ତ ମୋତେ ଆଜି ସରିଛି । ଫଳ ଆଗେ ବାହାରୁ, ତାପରେ ସିନା ବଲ୍ଲଭ କଥା ଦେଖିବା !”

ସୁସ୍ୱାଦାହାର କାମତାନାଥ ନିଜ କଥାକୁ ପୁଣି କୋର୍ ଦେଇ କହିଲେ, “ପାସ୍ତା ତ ତମେ ଯେମିତି ହେଲେ କରିବ । ପରାସ୍ତା ଫଳ କେବଳ ସ୍ଥିତିରାଜ୍ୟ ଗୁଲ୍ନା । ଆମେ ତ ଅପ୍ରେଲ ମାସ ଶେଷରେ ଯିବୁ; ଆହୁରି ମାସେ ବାକି ଅଛି ।

ଏହି ସମୟରେ ଉଷା ମୁହଁ ହାତ ଧୋଇ ହୋଇ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ଆସି ଗୋଟାଏ ଚୌକିରେ ବସି ପଡ଼ିଥିଲା । କାମତାନାଥ ଉଷାକୁ କହିଲେ, “ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ ଗୋଟାଏ ବଡ଼ କଥା ମନେ ପଡ଼ିଲା । ନବଲ୍ ତ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ପାଇଁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଯିବା କଥା । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କହୁଛି ସେ ଆମ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥିତିରାଜ୍ୟ ଗୁଲ୍ନା । ଆମେ ତ ଅକ୍ଟୋବରରେ ଫେରିଆସିବା, ସେ ସେହଠାରୁ ଇଂଲଣ୍ଡ ଗୁଲ୍ନାଯିବେ ।”

ଉଷାର ସମସ୍ତ ଉଦାସ ଭାବ ମୁହଁ ଉଠି କେ ଉଡ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲା, “ଆପଣ ଖୁବ୍ ଭଲ କଥାଟାଏ ଭାବିଛନ୍ତି ! ନବଲ୍‌ବାରୁ, ଆପଣଙ୍କୁ ଆମ ସଙ୍ଗେ ଯେମିତି ହେଲେ ଯିବାକୁ ହେବ । ନାହିଁ କରିବା କଥା ହେବ ନାହିଁ ।”

ଏହି ସମୟରେ କାମତାନାଥଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ ନବଲ୍, ତମେ ଆମ ସଙ୍ଗେ ଗଲେ ଆମେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇଯିବୁ । ତମେ ତ ସ୍କାଙ୍କ କଥା ଜାଣ, ଉଷା ବି ନିଜାନ୍ତୁ ପିଲାଟା । ତମେ ଗଲେ ତମଠୁ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିବ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ନବଲ୍‌ର ଅତୁଆରେ ପଡ଼ିବାବେଳେ ଆସିଗଲା । ସେ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବର ଜବାବ ଦେବାପାଇଁ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ସେ କ୍ଷୀଣ ସ୍ୱରରେ କହିଲା, “ଏ ବସ୍ତୁରେ ମୋତେ ବାପାଙ୍କୁ ପଚାରିବାକୁ ହେବ । ସେ କହିଲେ ମୁଁ ଗୁଲ୍ନାଯିବି ।”

କାମତାନାଥଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ତାଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଶୁଣ, ତୁମେ ସିଧା କଲେକ୍ଟର ସାହେବଙ୍କ ପାଖକୁ ଚିଠି ଲେଖିଦିଅ । ତମ କଥାକୁ ସେ କେବେ ନାହିଁ କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ନବଲ୍ ଠିକ୍ କହୁଛି, ବଲ୍ଲଭ ଯିବା କଥା ଯେତେବେଳେ ବାପାଙ୍କୁ ପଚାରିବା ନିଜାନ୍ତୁ ଦରକାର ।”

“ଆରେ ଚିଠି କ’ଣ ହେବ ? କାଲି କିମ୍ବା ପରାସ୍ତା ମୁଁ ନିଜେ ମୁକାଫରସ୍‌ର ଗୁଲ୍ନାଯିବି, କେତେ ଶୁଣା ଯେ ! ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ତ କିଛି ଟଙ୍କା ପଇସା ଯୋଗାଡ଼

କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ନବଲ ତ ଆମ ଘରରେ ଯିବ । ମୁଁ ତ ନିଜ ଜଣଙ୍କର ଟିକେଟ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଠିକ୍ କରି ଦେଉଛି ।”

ରାସୁବାହାଦୁର କାମତାନାଥଙ୍କଠାରୁ ସାହାଯ୍ୟ ନେବା କଥାଟା ନବଲକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ପୁଣି କହିଲା, “ମୁଁ ଆଗ ବାପାଙ୍କ ଅନୁମତି ପାଏ, ତାପରେ ଆପଣ ମୋ ଟିକେଟ୍ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବେ । ଆପଣ ବାପାଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଦିଅନ୍ତୁ କିମ୍ବା ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରନ୍ତୁ, ଯାହା ଆପଣଙ୍କର ଇଚ୍ଛା ।”

କାମତାନାଥ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ ସହିତ କହିଲେ, “ତମେ ବାପାଙ୍କ ଅନୁମତି ପାଇଲଣି ବୋଲି ମନେକର । ତମେ କାଲି ଉଷାକୁ ଯଙ୍ଗରେ ନେଇ ଡେଇଁବୁନ ଦୋକାନକୁ ଚାଲିଯା । ସେଠି ତମ ସୁଟ୍ ବରାଦ ଦେଇଦେବ ଓ ଉଷାର ଲୁଗାପଟା କଣି ଆଣିବ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ହୁଏ ।” ତାପରେ ସେ ଉଷାକୁ କହିଲା, “ଏତେ କଥାବାଣୀ ଭିତରେ ମୁଁ ତୁମକୁ ପଚାରିବାକୁ ଭୁଲିଯାଇଥିଲି, ତମର ପରୀକ୍ଷାରେ କେମିତି ହେଲା ? କ’ଣ କହିବ, ମୋ ପରୀକ୍ଷାରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହୁ ମୁଁ ଆଉ ଆସିପାରୁନି ନାହିଁ ।”

ଉଷା ସାମାନ୍ୟ ଅଭିମାନ କଲପର କହିଲା, “ହଁ, ଆପଣ ନ ଆସିଲେ କ’ଣ ହେଲା । ଆପଣ ତ ପଢ଼ାଇ ଦେଇଥିଲେ । ସେଇଥିରେ ମୋର ସେକେଣ୍ଡ ଡିଭିଜନ ହୋଇଯିବ । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ବି. ଏ. ରେ କିଏ ପଢ଼ାଇବ ?” ତା’ପରେ ସେ ବହୁତ କୋରରେ ହସି ହସି କହିଲା, “ମୁଁ ମୋର ବହୁପତ୍ର ନେଇ ସ୍ଥିରରାଜ୍ୟ ଯିବି । ଆପଣ ସେଇଠି ମୋତେ ପଢ଼ାଇଦେବେ ।”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ସେଠି ଚାଲିଗଲା ଭିତରେ ସମୟ ମିଳିବ କେଉଁଠି ? ଆଜ୍ଞା ଉଷା, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ତମେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଥିବ, ମୋର ଆଜି ଡେରି ହୋଇ ଗଲାଣି, ମୁଁ ଯାଉଛି ।” ଏତିକି କହି ନବଲ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହେଲା ।

ଉଷା ନବଲର ହାତ ଧରି ବସାଇ ଦେଇ କହିଲା, “ଆରେ, ଆପଣ ନ ଖାଇକରି କେମିତି ଚାଲିଯିବେ ?”

ରାସୁବାହାଦୁର କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରୁ ଖିଆପିଆ ସାରା ହଷ୍ଟେଲକୁ ଫେରିବା ବେଳକୁ ଏଗାର ବାଜିଯାଇଥିଲା । ସେଦିନ ନବଲର ମନ ବଡ଼ ପ୍ରସନ୍ନ ଥାଏ । ସେ ଆସି ଦେଖିଲା- ବେଳକୁ ପ୍ରେମଶଙ୍କରଙ୍କର ଘର ଖୋଲା ଅଛି । ସେ ବସିକରି କ’ଣ ପଢ଼ୁଛନ୍ତି । ନବଲକୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ସେ ଉଠିପଡ଼ି ପଚାରିଲା, “କ’ଣ ଖବର, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାଟା ବଡ଼ ମଜଲିସରେ କଟିଥିଲା ପରି ଜଣାପଡ଼ୁଛି ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କରଙ୍କର ଚେହେରାରୁ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ବି କୁଆଡ଼େ

ବାହାରକୁ ଯାଇଥିଲେ । ନବଲ କହିଲା, “ହଁ ମୋ କଥା ଠିକ୍ ଯେ, ତମ ନିଜ କଥା କହ । ତମେ ତ କୁଆଡ଼େ ବାହାରକୁ ଯାଇଥିଲୁପରି ଜଣାପଡ଼ୁଛି ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ଟିକିଏ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲା, “ନବଲ, ଆଜି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମୁଁ ତମକୁ ଯାହା କହିଥିଲି ପ୍ରକୃତରେ ତାହା ମିଛ; ବରଂ ସତ ନୁହେଁ ବୋଲି କହିଲେ ବେଶୀ ଠିକ୍ ହେବ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ତମେ ଯେଉଁ ସାହେବ କଥା ପଚାରୁଥିଲୁ ମୁଁ ତାଙ୍କର ପାଖକୁ ଯାଇଥିଲି । ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର ସେ ଲୋକ । ସେ ଯାହା କହୁଛନ୍ତି, ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର ଲାଗୁଛି; କିନ୍ତୁ କଥା ତ ମିଛ ନୁହେଁ । ଇଂରେଜ ଲୋକ ହେଲେ ବି ସେ ବ୍ରାଜିଲ ସରକାର ଓ ବ୍ରାଜିଲ ସାମାଜ୍ୟର ଘୋର ଶତ୍ରୁ ବୋଲି ମୋର ମନେ ହୁଏ ।”

ନବଲ ଟିକିଏ କୌତୂହଳୀ ହୋଇ କହିଲା, “ମୋର ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହେବାକୁ ଭାରି ଇଚ୍ଛା । ମୋତେ ଟିକିଏ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରେଇଦିଅ ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହିଲା, “ନାହିଁ ନାହିଁ, ମୁଁ ତମକୁ ବିପଦରେ ପକାଇବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସେଇଥିପାଇଁ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ମିଛ କହି ତମକୁ ଠକି ଦେଇଥିଲି । ସେ ଲୋକ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ; ନଚେତ୍ ବ୍ରାଜିଲ ଗୁପ୍ତଚର । ସେପରି ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧୁତା କରିବା ବିପଦନକ, ଅନ୍ତତଃ ତମପାଇଁ ନିଶ୍ଚୟ ।”

ନବଲ ପ୍ରେମଶଙ୍କରକୁ ଡାକ୍ଷଣିକଦିଗରେ ଚାହିଁ ପଚାରିଲା, “କିନ୍ତୁ ତମେ ତା’ହେଲେ ନିଜକୁ କାହିଁକି ଏ ବିପଦରେ ପକାଇଛ ପ୍ରେମଶଙ୍କର ?”

“ମୋ’ କଥା କଣ, ମୁଁ ତ ସାରା ଜୀବନ ସଂଘର୍ଷ କରି ଆସୁଛି । ବାପା କେବେ ମଲେ ମୋର ମନେନାହିଁ । ମା’ ମୋତେ ପାଲିଲେ । ମୋତେ ବଂଚାଇବା ପାଇଁ ଓ ପାଠ ପଢ଼ାଇବାପାଇଁ ମା’ କେତେ କଷ୍ଟ କରିଛନ୍ତି, କେତେ ଅପମାନ ସହ୍ୟଛନ୍ତି, ତା’ ତମେ ଜଳଜଳା କରି ପାରିବ ନାହିଁ । ମା’କୁ କିକା ଏମିତି ହଇରାଣ କଲେ ସେ ଶେଷରେ ସେ ଘର ଛାଡ଼ି ଚାଲିଆସିଲେ । ସେ ପାଠ ପଢ଼ିଥିଲେ ବୋଲି ମାଷ୍ଟାଣୀ ଗୁଳିଗୁଳି ମୋତେ ପାଠ ପଢ଼ାଇଲେ । ମୋ କପାଳକୁ ମୁଁ ଆଇ. ଏ. ପଢ଼ିଲି ବେଳକୁ ସେ ବି ଚାଲିଗଲେ । ସେ ମୋତେ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇଯାଇଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଦେଉ ହଜାର ଟଙ୍କାର ଗହଣା ଥିଲା । ସେହିଦିନୁ ମୁଁ ହଷ୍ଟେଲରେ ରହି ପଢ଼ିଆସୁଛି । ମୋର ମନେହେଉଛି ଏ ଦୁନିଆରେ ମୋର ନିଜର ବୋଲି କେହି ନାହିଁ । ସେହି ସାତେ ଡିଜି ହଜାର ଟଙ୍କାରୁ ଆଉ ମାତ୍ର ଛ’ଶହ ଟଙ୍କା ଅଛି, ଯେଉଁ ଦିନ ହେଲେ ସରିଯିବ ।”

ନବଲ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମୋ ପ୍ରଶ୍ନ ସଙ୍ଗେ ତମର ଏ କାହାଣୀର ତ କୌଣସି ସମ୍ବନ୍ଧ ନାହିଁ ।”

“ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି କହିଲେ ତଳିବ; ନାହିଁ କହିଲେ ବି ତଳିବ । ମୁଁ ଡାକ୍ତର ଲାସରେ

ଏମ୍. ଏ. ପାସ୍ କରି ଗୁଜରା ପାଇଁ ସବୁଆଡ଼େ ଦର୍ଶାନ୍ତ କରି; କିନ୍ତୁ କେଉଁଠି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ଗୋଟାଏ ଅଧେ ପ୍ରାଇଭେଟ ସ୍କୁଲରେ ମାଷ୍ଟର ଗୁଜରା ମିଳିଲା ଯେ ସେଥିରେ ଦୁର୍ଗି ଦରମା ନବେ ଟଙ୍କାରୁ ଦସ୍ତଖତ କରି ମାସ ପରୁଣ ଟଙ୍କା ନେବାକୁ ହେବ । ବରକ୍ତ ହୋଇ ଶେଷରେ ଲ' ପଡ଼ିଲି । ମୁଁ ଜାଣିଛି ଏହି ଓକିଲ ଜୀବନରେ ମୋତେ ବହୁତ ସଂଘର୍ଷ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏହିପରି ମୁଁ ବିପଦ ସଙ୍ଗେ ବରାବର ଖେଳ ଖେଳିଆସିଛି ।”

ନବଲ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍‌ରହି ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା, “ପ୍ରେମଶଙ୍କର, ମୁଁ ଏବେ ବୁଝୁଛି ତମେ ତମ ଜୀବନରେ ନିଶ୍ଚୟ ସଫଳ ହେବ; ତେଣୁ ନିରାଶ ହୋଇ ବିପଦ ଭିତରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିବା ଭରତ ନୁହେଁ । ଏସବୁ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତମେ ଆଉ ମିଳାମିଶା କର ନାହିଁ ।”

ପ୍ରେମଶଙ୍କର ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ଉପଦେଶ ପାଇଁ ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ । ମୋର ତ ଆଉ ଉପାୟ ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଆଗରୁ ପଶିଯାଇଛି, ଆଉ କହୁ ନାହିଁ କ’ଣ ? ଆରେ ହଁ, ଗୋଟାଏ କଥା କହୁବାପାଇଁ ଭୁଲିଯାଇଛି । ତମ ଜେଜେବାପା ଆସି ତମକୁ ଦୁଇଥର ଖୋଜି ଚାଲେଣି, ସାତେ ନଅଟା ଓ ସାତେ ଦଶଟା ଏମିତି ଦୁଇ ଥର ଆସିଥିଲେ । କହୁଯାଇଛନ୍ତି ଆସିଲାମାତ୍ରେ ଟିକିଏ ବଙ୍ଗଳାକୁ ପଠାଇଦେବେ, ବହୁତ ଜରୁରୀ କାମ ଅଛି ।”

ନବଲ ଘଣ୍ଟା ଦେଖି କହିଲା, “ଆଜି ତ ବହୁତ ଡେରି ହୋଇଗଲାଣି, କାଲି ସକାଳେ ଯିବି ।”

“ନାହିଁ ନାହିଁ, ତମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯା, ତମେ ଆସିଲା ମାତ୍ରେ ତମକୁ ପଠାଇଦେବା-ପାଇଁ ସେ ବହୁତ ଜୋର କରି କହୁଥିଲେ ।”

ନବଲ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “କ’ଣ, କଥା କ’ଣ ? ସେ କ’ଣ ଶୁବ୍ ବ୍ୟସ୍ତ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲେ ? ଆଉ କିଛି କହୁ ଯାଇନାହାନ୍ତି ?”

“ନାଁ, କିଛି କହୁ ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ବହୁତ ଚିନ୍ତିତ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲେ । ତମେ ଯାଇ ଦେଖି ଆସ କ’ଣ ହୋଇଛି ।”

ନବଲ ଆଉ ନିଜ ଘର ନ ଖୋଲି ସେଇଠୁ ନିଜ ବଙ୍ଗଳାକୁ ଫେରିଗଲା । ତା’ ଛୁତି ଥରିଲା ଓ ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଭୟ ଆସିଗଲା ।

ନବଲ ବଙ୍ଗଳାରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲା ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବଡ଼ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଛନ୍ତି । ନବଲକୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ସେ ଉଠିପଡ଼ି କହିଲେ, “ନବଲ, ବହୁତ ବେଳୁ ମୁଁ ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଛି । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରି ବିପଦ ପଡ଼ୁଛି ।”

ନବଲ କଥାଟା ଧରି ନ ପାରି ପଚାରିଲା, “ଆଉ ସବୁ ଭଲଟି ?”

“ଭଲ ଆଉ କ’ଣ ? ଗଙ୍ଗା ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରି ବେମାର । ଗୁରୁ ଦିନତଳେ ହଠାତ୍ ରକ୍ତବାନ୍ତ ହୋଇ ଶହେ ଦିନ ଭଗ୍ନୀ ଜର ରହୁଛି । ସିଭଲ୍ ସର୍ଜନଙ୍କୁ ଡକାଇଥିଲି ଯେ କହିଲେ ଦୁଇଟାଯାକ ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ ଖରାପ ହୋଇ ଯାଇଛି । ଏକ୍ସପ୍ରେ କରବାକୁ ହେବ, ମିର୍ଜାପୁରରେ ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ କୌଣସି ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ ।”

ନବଲ୍ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଆପଣ ମୋତେ ଆଗରୁ କାହିଁକି ଖବର ଦେଲେ ନାହିଁ ? ବର୍ତ୍ତମାନ କ’ଣ କରିହେବ ?”

“ତମର ପରୀକ୍ଷା ଗୁଲିଥିଲା ନା, ଆଜି ତ ପରୀକ୍ଷା ସରିଲା । ଡାକ୍ତର ଶେରଉଡ଼ ସାହେବଙ୍କୁ ନେବାପାଇଁ ଆସିଛି । ସିଭଲ୍‌ସର୍ଜନ କିଛି କରିପାରିବେ ନାହିଁ ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “ମୁଁ ଆଜି ଶେରଉଡ଼ଙ୍କୁ ଭେଟିଥିଲି । କାଲି ବାରଟା ବେଳେ ସେ ଯିବେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ତୁ ବ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯା ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ନବଲ୍‌କିଶୋର ତାଟକା ହୋଇ ବସିଗଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆମର ବଡ଼ ଖରାପ ସମସ୍ତ ପଡ଼ିଛି ନବଲ୍ ! ଭାର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଇଚ୍ଛା କ’ଣ ସେ ଜାଣନ୍ତି । କ’ଣ ଥିଲା, କ’ଣ ହୋଇଗଲା !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁର ତମଡ଼ା ଧୁଡ଼ୁକି ଯାଉଥିଲା, ଆଖିର ଆଲେକ ଲିଭି ଯାଇଥିଲା । ନବଲ୍ ଦେଖିଲା ଜେଜେ ବହୁତ ବୁଢ଼ା ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି । ସେ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଆପଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରନ୍ତୁ । କାଲି ଶେରଉଡ଼ ଦେଖିଲା ପରେ ବାପାଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ଜଣାପଡ଼ିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର କୋହ ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଦେଖ ନବଲ୍, ପ୍ରତିଦିନ ପଥର କରିବା ଛଡ଼ା ମୋର ଆଉ କୌଣସି ଉପାୟ ନାହିଁ । ଯା, ଜିନିଷପତ୍ର ସବୁ ଠିକ୍ କରି ଦେଇ ସକାଳୁ ଗୁଲିଆସିବୁ । ମୋର ତ ବଳ ପାଉନାହିଁ, ତୋତେ ହୁଏତ ଶେରଉଡ଼ଙ୍କ ପାଖକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିପାରେ !”

ଶେରଉଡ଼ଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ନବଲ୍‌କିଶୋର ମିର୍ଜାପୁରରେ ପହଞ୍ଚିଲେବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ବାଜିଯାଇଥିଲା । ବନ୍ୟା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ବସିଥିଲା । ସେ ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ଏମାନଙ୍କୁ ନେଇ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆଖି ବୁଜି ରୁପସ୍‌ରୁ ପଡ଼ିରହିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଅସହ୍ୟ ଯାତନାର ରେଖା ଫୁଟିଉଠିଆଏ । ଶେରଉଡ଼ ତାଙ୍କୁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଭାବରେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଦେଖିଲେ । ସ୍ୱା ଭିତରେ ନବଲ୍‌କିଶୋର ମିର୍ଜାପୁର ସିଭଲ୍ ସର୍ଜନଙ୍କୁ ବ ଡାକି ଆଣିଥିଲେ ।

ଡାକ୍ତର ଦୁହେଁ ଏକାଠି ବିଚାର କରି କହିଲେ, “ରୋଗୀକ ଆଲ୍‌ହାବାଦ ନେଇଯିବା

ଦରକାର । ମିର୍ଜାପୁରରେ ତ ଏକସ-ରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ନାହିଁ । ଆଲହାବାଦରେ ସ୍ବାଜ୍ଞର ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ସରକାରଙ୍କର ବିନାମୁମତରେ ତ କଲେକ୍ଟର ହେଡ଼କ୍ୱାର୍ଟର ଛାଡ଼ି ପାରିବେ ନାହିଁ ।”

ସିଦ୍ଧିଲ ସର୍ଜନ କହିଲେ, “ଆପଣ ଶେରଉଡ଼ଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଲହାବାଦ ଚାଲିଯାନ୍ତୁ । ମୁଁ ମେଡ଼ିକାଲ ସାଟିଫିକେଟ୍ ଲେଖିଦେଉଛି । ଆପଣ ସେଠି କମିସନରଙ୍କ ଅଫିସରେ କୁଟି ଦର୍ଶାସ୍ତ ଦେଇ ଦେବେ । ସ୍ବାଜ୍ଞର ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ମିର୍ଜାପୁରରୁ ଆଲହାବାଦ ଯିବା ଦରକାର ।”

ପ୍ରାୟ ଦଶାକ ବାଦ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଶେରଉଡ଼ଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆଲହାବାଦ ଚାଲିଗଲେ ।

ଡାକ୍ତରଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଜେଜେବାପାଙ୍କୁ ପଠାଇ ଦେଇ ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବାପାଙ୍କ ଘର ଭିତରକୁ ଲେଉଟି ଆସିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଜର ସେତେବେଳକୁ ଖୁବ୍ ବଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ସେ ନବଲକ୍ଷ୍ମୀକୁ ଦେଖି ନିଜ ପାଖରେ ବସିବାକୁ ସଜେତ ଦେଲେ ଓ କିଛି କାଳ ତାକୁ ଏକ ଆଖିରେ ଚାହିଁ ଶେଷରେ କ୍ଷୀଣସ୍ୱରରେ ପଚାରିଲେ, “ଶେରଉଡ଼ କ’ଣ କହିଲେ ?”

ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ଅନୁଭବ କଲା ଯେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଣ୍ଠ ଅରୁଣେ ଓ ଆଖିରେ ଏକ-ପ୍ରକାର ଭୟ ଆଜି ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ଡାକ୍ତର କହୁଥିଲେ ଯେ ଆଲହାବାଦରେ ଚିକିତ୍ସା କରିବାକୁ ହେବ ଓ ସେଇଠି ଆପଣ ଭଲ ହୋଇଯିବେ ।”

“ସତ କହୁଛୁ, ଆଲହାବାଦରେ ମୁଁ ଭଲ ହୋଇଯିବି ? ମୋତେ ତ ଲାଗୁଛି ଗୋଟାଏ ଭଲ ନ ହେବା ରୋଗ ଆସି ମୋତେ ଆକ୍ରମଣ କରିଛି । ତା ହେଲେ ଶେରଉଡ଼ କହୁଛନ୍ତି ମୁଁ ଭଲ ହୋଇଯିବି ? କି ରୋଗ ହୋଇଛି ବୋଲି କହୁଛନ୍ତି ?” ମନେ ହେଲା ସତେ ଯେମିତି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନିଜ ଗୁଣପାଖ ଦେଖିବା ନିରାଶ ଅନ୍ଧକାର ଭିତରୁ ଆଶାର ଆଲୋକରେଖାଟିଏ ଖୋଜୁଥିଲେ । ନବଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଦେହ ଏକଦମ ବିବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଛି ଓ ତେହେର ପୁରୁଷର ଭାବି ପଡ଼ିଛି । ସେ ମିଛରେ କହିଲା, “ରୋଗର ନାଁ ତ ସେ କହୁ ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କହୁଛନ୍ତି ଆପଣ ଆଲହାବାଦରେ ମାସଟିଏ ତାଙ୍କ ଚିକିତ୍ସାରେ ରହିଲେ ଭଲ ହୋଇଯିବେ । ଜେଜେ ଆପଣଙ୍କର କୁଟି ଦର୍ଶାସ୍ତ ଦେବାପାଇଁ ଯାଇଛନ୍ତି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘସ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ, ମୋ କୁଟି ଦର୍ଶାସ୍ତ ଦେବାପାଇଁ ଯାଇଛନ୍ତି ! କୁଟି ତ ମୋତେ ନେବାକୁ ହିଁ ପଡ଼ିବ, ହୁଏତ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ମୋର କୁଟି ହୋଇଯିବ ।”

ବିଦ୍ୟା ଗୋଟିଏ କଣରେ ଚୁପସୁପ ଠିଆ ହୋଇ ଏହିସବୁ କଥା ଶୁଣୁଥିଲା । ସେ ଆଗେଇ ଆସି କହିଲା, “ଭାଇ, ବାପା ଭୋଗରେ ପଡ଼ିଲାନୁ ଏମିତି ବରାବର କହୁଛନ୍ତି ! ତାଙ୍କୁ ଟିକିଏ ବୁଝାଇ ଦିଅ, ଏତେ ନିରାଶ ହେବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକ କରୁଣ ହସରେଖା ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲୁ ନବଲ, ସୋଲ ସତର ବର୍ଷର ହିଅ ବିଦ୍ୟା, ସେ ପୁଣି ମୋତେ ବୁଝାଉଛି !” ପୁଣି ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ କହିଲେ, “ଯା’ ତୋ ମା’କୁ ଏଠିକି ପଠାଇଦେବୁ । ଦିନରାତି ସେବା, କି କ୍ଳାନ୍ତି, କି କଷ୍ଟ !” ସେ ପୁଣି ନବଲକୁ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ମୋତେ ବର୍ତ୍ତମାନ ନିଦ ମାଡ଼ିଆସୁଛି, ତମେମାନେ ଟିକିଏ ବିଶ୍ରାମ କର । କିଛି ଦିନ ତ ତୁମକୁ ସେବା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।” ଏତିକି କହି ସେ ଆଖି ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ ।

ନବଲକିଶୋର ବିଦ୍ୟା ସଙ୍ଗରେ ଘର ଭିତରୁ ବାହାର ଆସିଲା । ବିଦ୍ୟା ନବଲକିଶୋରଠାରୁ ମାତ୍ର ଦୁଇବର୍ଷ ସାନ, ବେଶ ଉଚ୍ଚା, ଦୃଷ୍ଟପୁଷ୍ଟ ଯୁବତୀ; ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଖି ଓ ସେ ଆଖିରେ ଯେଉଁ ଓ କଠୋରତାର ଚିହ୍ନ; ସଫେଦ ଗୋରୁ ରଙ୍ଗ । ବିଦ୍ୟାର ଏଥର ବି ଏ ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ! କାଣି ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ମିର୍ଜାପୁର ଚାଲି ଆସିଥିଲା । ସେ ନବଲକୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ବଡ଼ ବିପଦ ଆସି ଆମ ଉପରେ ପଡ଼ୁଛି ।”

“ହଁ, ଆସିଛି ବିଦ୍ୟା ! କିନ୍ତୁ ଆମକୁ ତ ସମ୍ଭାଳିବାକୁ ହେବ ।”

ବିଦ୍ୟା ଚୁପସୁପ ଠିଆ ହୋଇ କ’ଣ ଭାବି ଭାବି ଶୁଭକ୍ଷୁଦ୍ରକୁ ଚାହିଁରହିଲା । ବେଶ୍ ପତଳା ଫାର୍ମକାୟ ଯୁବକ, ମୁହଁରେ ଗଭୀର ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସ, ସୁନ୍ଦର ଚେହେରା, ଯୁଦ୍ଧର ସାହସ । ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ବାପାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ତମେ ତ ମୋର ସବୁ । ତମେ ଯାହା କହିବ ମୁଁ ତା’ କରିବି । ଏହି ବିପତ୍ତି ସଙ୍ଗରେ ତ ଆମକୁ ଲଢ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।” ଏହି କଥା କହି କହି ଆଖିରେ ତାର ଲୁହ ଆସିଗଲା । ସେ ପୁଣି କହିଲା, “ଯାଉଛି, ମା’କୁ କହିଦେବି, ବାପା ଡାକୁଛନ୍ତି ।” ତା’ପରେ ସେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି ପୋଛି ଚାଲିଗଲା ।

ଭିତର ଖଜା ପଟେ ନବଲର ଜେଜୁବୁଢ଼ୀ ମୁହଁ ପୋତା ବସିଥିଲେ । ନବଲ ଯାଇ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସିପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ସମୁଦା ଏପରି ଚୁପସୁପ ନିଶ୍ଚେଷ୍ଟ ହୋଇ ବସିଥିଲେ, ସତେ ଯେମିତି ସେ କାଠ ପାଲଟିଯାଇଥିଲେ । ନବଲକୁ ଦେଖି ମଧ୍ୟ ସେ ନନ୍ଦେଖିଲା ପରି ରହିଯାଇଥିଲେ । ନବଲ ଡାକିଲା, “ଜେଜୁ !”

ସମୁଦାଙ୍କର ଡକ୍ । ଚାହିଁଗଲା । କହିଲେ, “କରେ ନବଲ, ତୁ ଆସିଲୁଣି ? ଡାକ୍ତର କ’ଣ କହିଲେ ?”

“ଡାକ୍ତର କହିଲେ ବାପାଙ୍କୁ ଆଲହାବାଦ ଯିବାକୁ ହେବ । ସେଠି ସେ ତାଙ୍କର ଚିକିତ୍ସା କରିବେ ।”

ଯମୁନା ପଶୁରିଲେ, “ଗଙ୍ଗା ପାଟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କିଏ ଅଛି ?”

“ମା’ ଅଛନ୍ତି, ବାପାଙ୍କ ନିଦ ଆସିବାରୁ ସେ ଆମକୁ ବାହାରକୁ ପଠାଇଦେଲେ ।”

“ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତା’ହେଲେ ତା’ ପାଖକୁ ଯାଉଛି ।” ଯମୁନା ଆଉ କିଛି କଥାବର୍ତ୍ତା ନ କରି ସିଧା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପ୍ରକୋଷ୍ଠ ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ । ଦେହରେ ପ୍ରାଣ ନଥିଲା ପରି ପାଦ ତାଙ୍କର ଏ ପାଖ ସେପାଖ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

ନବଲ ସେଠାରୁ ଉଦାସ ଭାବରେ ଲୋଭୁଟି ଆସି ବାହାର ସ୍ଥାନରେ ବସିଗଲା । ଶୁଣିଥାଡ଼ ଦାନ ଅନ୍ଧକାର, ବାରଣ୍ଡାରେ ଲଣ୍ଠନ ଢିକ୍ ଢିକ୍ ହୋଇ ଜଳୁଥିଲା । ନବଲ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ବସି ଭାବୁଥିଲା, ଅତୀତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ଭିତରେ ସମ୍ପର୍କ କ’ଣ ? ଯାହା ସବୁ ଘଟିଯାଇଛି ତାହା କେଉଁ ନିୟମରେ ଘଟୁଛି । ଏହି ଭାବନା ଭିତରେ ବୁଡ଼ି ରହି ସେ ଜାଣି ପାରିନଥିଲା ବିଦ୍ୟା କେତେବେଳେ ଆସି ତା’ପାଖ ଚୌକରେ ଚୁପ୍ ହୋଇ ବସିଯାଇଥିଲା ।

ବିଦ୍ୟା ବେଶୀ ସମୟ ଅପେକ୍ଷା ନ କରି ପାରି ତା’କୁ, “ଭାଇ !”

ନବଲ ଚମକି ପଡ଼ିଲାପରି କହିଲା, “କିଏ ବିଦ୍ୟା, ବାପାଙ୍କ ଦେହ ବର୍ତ୍ତମାନ କେମିତି ? ଶୋଇଛନ୍ତି ନାଁ ଚେଉଁଛନ୍ତି ?”

ବିଦ୍ୟା ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ନିଦ କାହିଁ ଯେ ଶୋଇବେ ? ବହୁତ ଜ୍ୱରରେ ବେହୋସ୍ ହୋଇ ଆଖି ଆପେ ଆପେ ବୁଜି ହୋଇ ଯାଉଛି ।”

“ବାପାଙ୍କ ପାଟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କିଏ ଅଛି ?”

“ଜେଜା ଅଛନ୍ତି, ମା’ ଖିଆସିଆ ଯୋଗାଡ଼ କରିବା ପାଇଁ ଗଲେଣି ।”

“ତାହେଲେ ଚାଲି ଯିବା, ଦେଖିବା କ’ଣ ହେଇଛି ।”

“କିଏ ଭାଇ, ଅବସ୍ଥା ତ ସେଇମିତି ଅଛି । ହଁ ତମେ ପରୀକ୍ଷା ପୂର୍ବ ଦେଇ-ଦେଇଛ ?”

ନବଲ ଏକପ୍ରକାର ବ୍ୟଙ୍ଗପୂର୍ଣ୍ଣ ହସ ହସି କହିଲା, “ପରୀକ୍ଷା ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆରମ୍ଭ ହେଉଛି ବିଦ୍ୟା ! ବି. ଏ ପରୀକ୍ଷା କ’ଣ ଗୋଟିଏ ପରୀକ୍ଷା । ହଁ, ତୁ ତୋ ପରୀକ୍ଷା କଥା କିଛି କହିନାହୁଁ ?”

“କହିବାର କ’ଣ ଅଛି ଭାଇ ! ବି. ଏ. ପ୍ରଥମ ବର୍ଷରୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ବର୍ଷକୁ ଗଲା ।”

“ଏହି ସମୟରେ ଚୁକ୍କିଣୀ ଆସି ନବଲକୁ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, ବାପା ତାକୁଛନ୍ତି ଯା ।”

“ଯାଉଛି ମା” କହି ନବଲ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କୋଠରରେ ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ର ସେ ପଶୁରିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ସବୁ ଭଲଟି ? ପରୀକ୍ଷାରେ କେମିତି କଲୁ ?”

“ଭଲ ତ କରୁଛି, ଏଥର ଫାଷ୍ଟ କ୍ଲାସ ମିଳିଯିବ ବୋଲି ଆଶା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ କିଛି ସମୟ ଏକତୁଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ କ୍ଷୀଣକଣ୍ଠରେ ପଚାରିଲେ,
“ଲଣ୍ଡନରେ ତୋର ରହୁବା ଜାଗା ଠିକ୍ ହୋଇଗଲାଣି କି ? ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପ୍ରଥମ
ସପ୍ତାହରେ ତୋତେ ସେଠାକୁ ଯିବାକୁ ହେବ ତି !”

“ସେଥିପାଇଁ ଏତେ ଡରଡର କ’ଣ ? ଆପଣ ଆଗ ଭଲ ହୋଇଯାନ୍ତୁ । ତା’ ପୂର୍ବରୁ
ମୁଁ ଯିବି ନାହିଁ ।”

“ନବଲ, ମୋ ରୋଗ ମୋତେ ଠିକ୍ ଜଣାଅଛି । ଏହା ରଜଯନ୍ତ୍ରା, ଏଥିରୁ କେହି
କେବେ ଭଲ ହୁଏ ନାହିଁ । ମୋ ରୋଗର ବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ତୋର ଅଟକିବା ଉଚିତ
ନୁହେଁ । ମୁଁ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଲ ଅଛି । ମୁଁ ଭାଙ୍ଗିବା ପୂର୍ବରୁ ତୁ ଗଢ଼ି ହୋଇଯିବା
ଦରକାର ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥାରେ ନୈରାଶ୍ୟର ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାତ୍ମ ଭରିରହିଥିଲା । ପ୍ରଭୁତ୍ବର
ଭାବନା, ଅଧିକାରର ଅହଙ୍କାର ସବୁ ଏବେ ତାଙ୍କ ମନରୁ ପୋଛି ହୋଇଯାଇଥିଲା ।
ନବଲ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ କଥାର କୌଣସି ଉତ୍ତର ଦେଲା ନାହିଁ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପୁଣି
ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “ନବଲ, ମୁଁ ଜୀବନରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବିଫଳ
ହୋଇଯାଇଛି । ଏହି ଯେଉଁ ମାନ ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ପଦ ପଦ୍ମ, ଏଗୁଡ଼ା ଖାଲି ଉପରର
ଆଡ଼ମ୍ବର ! ଏଥିରେ ସାର କିଛି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ କେଉଁଠି କ’ଣ ସାର ଅଛି ମୁଁ
ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ ।”

ନବଲ ବେଶ୍ ଜାଣିପାରୁଥିଲା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କଥା କହିବା ପାଇଁ କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା ।
ତେଣୁ ସେ କହିଲା, “ବାପା, ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୋଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ ।
ଏମିତି କଥାବାର୍ତ୍ତା କଲେ, ଏମିତି ନିରାଶ ହେଲେ କଷ୍ଟ ଆହୁରି ବଢ଼ିବ । ଆପଣ
ବିଶ୍ରାମ କରନ୍ତୁ, ଆପଣଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ପାଇଁ ମୁଁ ସବୁପ୍ରକାର ଚେଷ୍ଟା କରିବି । ସମୟ
ହୋଇଗଲାଣି, ଔଷଧ ପିଇଦିଅନ୍ତୁ ।”

“ଆଣ, ଔଷଧ ପିଇବା ତ ମୋର ଧର୍ମ; କାରଣ ମୁଁ ଜାଣୁଛି ଔଷଧ ପିଇ ମୋର
କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ଔଷଧ ପିଇବା ପରେ ଶୋଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ମଧ୍ୟ ମୋର
ଧର୍ମ । କାରଣ ମୁଁ ଜାଣେ ଔଷଧ ପିଇଲା ପରେ ମୋତେ ନିଦ ହେବ ନାହିଁ । ଯଦିବା
ନିଦ ହେବ ତେବେ ଖୁବ୍ କମ୍ ସମୟ ପାଇଁ । ସେଥିରେ ପୁଣି ବହୁତ ବାଜେ ସ୍ବପ୍ନ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଔଷଧ ଓ ପଥ୍ୟ ଖୁଆଇଯାଉ ନବଲ ପଦାକୁ ଆସିଲବେଳକୁ ରାତି
ବହୁତ ହୋଇଯାଇଥିଲା, ଓ ଭାରି ଗରମ ମଧ୍ୟ ହେଉଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ଭାଇକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି
ବସିରହିଥିଲା । ନବଲ ଆସିବା ମାତ୍ରେ ସେ କହିଲା, “ଗୁଲ୍ ଭାଇ, ଖାଇଦିଅ ।”

“ହଁ, ଯାଉଛି” କହି ନବଲ ବସିପଡ଼ିଲା । ଗୁରୁଆଡ଼େ ଶୂନ୍ୟଗାନ । ପଞ୍ଚମୀ ଜନ୍ମ ଧୀରେ ଧୀରେ ବୁଝିଯାଉଥିଲା । ଜନ୍ମଟା ବରଗଛ ଉପରେ ଅଟକିଲା ପରି ରହୁଯାଇଥିବାର ଦେଖି ନବଲ କହିଲା, “ଦେଖୁଛୁ ବନ୍ଦ୍ୟା, ଏ ଜନ୍ମଟା ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେ ନିଷ୍ପ୍ରଭ, କେତେ ନିସ୍ତେଜ, କେମିତି ବଦଳ ହୋଇ ଆକାଶରୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଓହ୍ଲାଇଛି । ତାର ଆଲୋକ କେତେ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି ।”

ବନ୍ଦ୍ୟା କହିଲା, “ହଁ ଦେଖୁଛୁ ଭାଇ, ତମକୁ ତ ବୁଝିବାକୁ ହେବ ଏଥିରେ ନୂଆ କଥା କ’ଣ ? କାଲି ପୁଣି ଏହି ତମ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବ, ତାର ଆଲୋକ ଆହୁରି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହେବ, ଆହୁରି ସୁନ୍ଦର ହେବ ।”

ନବଲ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ପକାଇ କହିଲା, “ହଁ, ତୁ ଯାହା କହୁଛୁ ସେ ସବୁ କାଲି ହେବ । ମୋର ପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି ଆଜିର, ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନର ।”

“ଭାଇ, ଆମର ସାରା ଜୀବନଟା ତ କାଲିକୁ ନେଇ ଗଢ଼ା । ଆମେ ଯଦି କାଲିର କଲ୍ପନା ନ କରୁନେ, ତା’ହେଲେ ଆଜିଟା ତ ଭୟଙ୍କର ହୋଇ ଉଠନ୍ତା !”

“ବନ୍ଦ୍ୟା, ତୁ ବୋଧହୁଏ ଠିକ୍ କଥା କହୁଛୁ ।” ନବଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆକାଶକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ଜନ୍ମଟା ବରଗଛର ଉପର ଡାଳ ପାଖକୁ ଗୁଲିଆସି ଆସେ ଆସେ ବରଗଛ ଡାଳକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଗୁଲିଗଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବରଗଛ ଭିତର ଦେଇ ଟିକିଏ ଟିକିଏ ଆଲୁଅ ଆସୁଥିଲା ଓ ଶେଷରେ ସେତକ ପୁଣି କୁଆଡ଼େ ଛପିଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ତା’ ଆଖିଆଗରେ ଅଭେଦ୍ୟ ଅନ୍ଧକାର ଜମିଯାଇଥିଲା । ସେ ଠିଆ ହୋଇପଡ଼ି କହିଲା, “ବନ୍ଦ୍ୟା, ଗୁଲି ।”

ଦୁଇ

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ନବଲ, ଜ୍ଞାନ କାକାଙ୍କ କଥା କିଛି ଜାଣ : ସେ ବଲ୍ଲଭରୁ କେବେ ଫେରିବେ ?”

“ମେ’ ମାସ ଶେଷ ସପ୍ତାହରେ ଆସିବା କଥା ଅଛି । କାହିଁକି, ତାଙ୍କଠି କିଛି କାମ ଅଛି କି ?”

“ନାହିଁ ଏମିତି ଖାଲି ପଚାରୁଥିଲି । ଦୁଇବର୍ଷ ହେଲା ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ । ମଝିରେ ମଝିରେ ବେଳେ ବେଳେ ଏମିତି ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଶେରଉଡ଼ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଭର ଭିତରକୁ ଆସି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଓ ଟିକିଏ ଗନ୍ଧାର ହୋଇ କହିଲେ, “ବେଶୀ କିଛି ଉନ୍ମତ ଦେଖା-ଯାଉନାହିଁ । ଏଠି ବହୁତ ଗରମ ବି ହେଉଛି । ସ୍ବାକ୍ଷ୍ମ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ନିବାସକୁ ନେଇଯିବାକୁ ହେବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ସାହେବ, ମୁଁ ଏ ଗରମ ସମ୍ଭାଳି ପାରୁନାହିଁ ।”

ତାଙ୍କର ଶେରଉଡ଼ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଭୁବାଲ୍ଲ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟନିବାସକୁ ମୁଁ ଲେଖିଦେଉଛି । ସେଠି ତମକୁ ଗୋଟିଏ କଟେଜ୍ ମିଳିଯିବ । ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେଠି ରହିଗଲେ ସ୍ବାଙ୍କ ଦେହ ପୁରୁ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ରୁପୁରର ପଚାରିଲେ, “ଗଙ୍ଗାକୁ ଭୁବାଲ୍ଲ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟନିବାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏତେବାର ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ ? ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାଗାରେ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇ ପାରବନାହିଁ ?”

“ହଁ ଆହୁରି ଅନେକ ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟନିବାସ ବି ଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେଠି ଚିକିତ୍ସା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ରୁପୁର ପ୍ରସ୍ଥେ ସେମାନଙ୍କର କଥାବାଣୀ ଶୁଣୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସେଥିରେ କୌଣସି ଆଗ୍ରହ ନଥିଲା । ସେମାନେ ଚାଲିଯିବା ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ କହିଲେ— “ନବଲ, ଜେଜେବାପାଙ୍କୁ କହିଦେ, ଭୁବାଲ୍ଲ ଠିକ୍ ହେବ । ସେଠି ଚିକିତ୍ସାପାଇଁ ଭଲ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଛି । ତା ଛଡ଼ା ମୋ ସଙ୍ଗରେ ସେଠିକି କେହି ଯିବା ଦରକାର ହେବନାହିଁ ।”

“ଆପଣ ସେଠି ଏକା କିମିତି ରହିବେ ? ଶେରଉଡ଼ ତ ସେଠି ଗୋଟିଏ କଟେଜ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିଦେବେ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବି ।”

“ନାହିଁ ନବଲ, ତୁ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇପାରିବୁ ନାହିଁ । ତୋତେ ବିଲ୍ଲତ ଯିବାକୁ ହେବ, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଜେଜେବାପା ଯିବେ ।”

ନବଲ ଦୃଢ଼ ସ୍ଵରରେ କହିଲା, “ନାହିଁ ବାପା, ଆପଣ ପୁରୁ ଭଲ ନ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ କେବେ ବିଲ୍ଲତ ଯିବି ନାହିଁ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆଉ କିଛି ନ କହି ଆଖି ବନ୍ଦକରି ରୁପୁ ରହିଗଲେ । ନବଲ ଦରୁ ପଦାକୁ ଚାଲିଆସିଲା । ମନ ତାର ବହୁତ ଉଦାସ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଭାବିଲା ବାପା ଠିକ୍ କହୁଥିଲେ ତାଙ୍କୁ ରାଜଯତ୍ନୀ ହୋଇଯାଇଛି ବୋଲି । ମିର୍ଜାପୁରରୁ ଆଲହାବାଦ, ପୁଣି ଆଲହାବାଦରୁ ଭୁବାଲ୍ଲ !”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଆଲହାବାଦ ଆସିବା ପ୍ରାୟେ ମାସେ ହୋଇଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ଏହି ମାସକ ଭିତରେ ଦେହ ଦିନକୁଦିନ ବେଶୀ ଖରାପ ହେଉଛି । ଦେହର ରକ୍ତ ମାଂସ ଶୁଖି

ଖାଲି ହାତ ରହିଯାଇଛି, ଚଳନ୍ତୁ କରବାପାଇଁ ବଳ ପାଉନାହିଁ । ବାପାଙ୍କର ଏହି ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ନବଲ ମନେ ମନେ କାନ୍ଦି ପକାଏ; କିନ୍ତୁ ତା ହାତରେ କ'ଣ ବା ଥିଲା ? ସେ ଘରୁ ପଦାକୁ ବାହାରିଲବେଳକୁ ବହୁତ ଖରା ଥିଲା । ବାରଣ୍ଡାରେ ଛୁଡ଼ା-ହୋଇ ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦକୁ ଆସୁଥିବାର ଦେଖି ଟିକିଏ ରହିଗଲା । ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ସେତେବେଳେ ଶେରଉଡ଼କୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଇ ଫେରିଆସୁଥିଲେ ।

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଗର୍ଭର ରେଖା ଦେଖି ନବଲ ପଚାରିଲା, “ଜେଜେ, ଖବର କ’ଣ ?”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ବ୍ୟଥିତ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭଗବାନଙ୍କୁ ଡାକ । ଗଙ୍ଗାକୁ ଯେମିତି ହେଲେ ଭୁବାଲା ଯିବାକୁ ହେବ । ସେଠୁ ବହୁତ କମ୍-ଲୋକ ଭଲ ହୋଇକରି ଆସନ୍ତି । ତାଙ୍କର ବି ବେଶୀ କିଛି ଆଶା ଦେଉନାହାନ୍ତି ।”

ନବଲ ପଚାରିଲା, “ଭୁବାଲା କେବେ ଯିବାକୁ ହେବ ଜେଜେ ?”

“ଆସନ୍ତା ସପ୍ତାହ ଭିତରେ ଯିବାକୁ ହେବ । କାଲି ପଥର ଦିନ ଭିତରେ କଟେଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଯିବ । ଗଙ୍ଗା ଶୋଇଯାଇଛି କି ?”

“ନାହିଁ, ଚେଇଁଛନ୍ତି । ଚାଲନ୍ତି ।”

ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆଖି ଖୋଲିଦେଲେ । ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ତାଙ୍କର କହୁଛନ୍ତି, ଆସନ୍ତା ସପ୍ତାହରେ ଭୁବାଲା ଯିବାକୁ ହେବ । କଟେଜ୍‌ପାଇଁ ସେ ଲେଖି ଦେଇଛନ୍ତି । ତାର ବି କର ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହେଉ ହେଲା, ମୋ ସାଙ୍ଗରେ କିନ୍ତୁ କେହି ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ଏକା ଭିକ୍ଷୁ ଗଲେ ଚଳିବ ।”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ, କିଏ କମିତି ହେବ ? ତୋ ଖାଇବା ପିଇବା ସେଠି କିଏ ବୁଝିବ ? ତୋ ମା ଓ ମୁଁ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବୁ, ବୋହୂ ଏଠି ପିଲପିଲିଙ୍କ କଥା ବୁଝିବେ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ନାହିଁ ଜେଜେ, ଜେଜେ ମା’ ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ ଯିବି । ତମକୁ ଏଠି ରହି ଘରକଥା ବୁଝିବାକୁ ହେବ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନବଲ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ—ଦେଖିଲେ ଆଖି ଆଗରେ ନିଜର ସମର୍ଥ ପୁଅ; ଆସୁବୋଧରେ ଭରା ଭବିଷ୍ୟତର ପ୍ରତୀକ । ଟିକିଏ ହସିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକରି ସେ ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ନବଲ ଠିକ୍ କହୁଛି । ସେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବ । ତମେ ଜୁଲାଇ ମାସରେ ଗଲେ ସେ ଫେରିଆସି ତା ପଢ଼ାପଢ଼ିର ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରିବ ।”

ଏକଥା ଶୁଣି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ଚୁପ୍ ହୋଇଗଲେ । ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷୀପ୍ତ ରୋଗ ସ୍ଥାନରେ

ନବଲ ଯାଇ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ବୋଲି ସେ ଭାବୁଥିଲେ ବି ପାଟି ଫଟାଇ ସେ କଥା କହିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସାହସ ନ ଥିଲା । ନିଜ ପୁଅ ତ ପୁଣି ଏହି ଭୟାନକ ରୋଗରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ! ଯଦି ସେ କହୁନେ, କ'ଣ କହୁନେ; କାହା ଆଗେ ବା କହୁନେ ! ତେଣୁ ରୁପ୍ତରୁପ୍ତ ହୋଇ ସେ ସେହି ଘର ଭିତରୁ ବାହାରି ଗଲେ । ସେ ଗୁଲିଯିବା ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନବଲ, ଭୁବାଲା ଯିବାପାଇଁ ସବୁ ଠିକ୍‌କା କର । ଏଠିକା ଗରମ ମୁଁ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ପାରିବି ନାହିଁ । ମରିବାକୁ ଯଦି ହେବ ଭଲରେ ମରିବି ନାହିଁ କାହିଁକି ?”

“ବାପା, ଏମିତି କଥା ପାଟିରେ ଧରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆପଣ ସେଠିକି ଗଲେ ନିଶ୍ଚୟ ଭଲ ହୋଇଯିବେ । ଆପଣ ଏତେ ନିରାଶ ହେଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନିରାଶ ହେବାର କିଛି କାରଣ ନାହିଁ । ଆମା ନେଇ ତ ଏ ଦୁନିଆ ବଞ୍ଚୁଛି । ଏମିତି ଗୋଟାଏ ଖାଲ କହିଦେଲି ।”

ତୃତୀୟଦିନ ଭୁବାଲାରେ ରହିବା ଓ ଚିକିତ୍ସା ହେବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ହୋଇଗଲା । ସେଦିନ ଲୁ ବହୁବାରୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆହୁରି ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ସୋମବାର ଦିନ ବରେଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯିବାପାଇଁ ଗୋଟିଏ ସେକେଣ୍ଡକ୍ଲାସ ଡବା ରିଜର୍ଭ କରିବା ପାଇଁ ସେ ନବଲକୁ କହିଲେ । ବରେଲାକୁ କାଠଗୋଦାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରିଜର୍ଭପାଇଁ ଭାର କରିଦେବାକୁ ମଧ୍ୟ କହିଲେ । ଷ୍ଟେସନ ଯାଇ ସେ କାମ ଶୀଘ୍ର କରିଦେବା ଦରକାର । ଏଠି ଆଉ ବେଶି ଦିନ ରହିବା ବୃଥା ।”

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ନବଲ ଷ୍ଟେସନ ଯାଇ ରିଜର୍ଭେସନ୍ କରି ଫେରିଲା ବେଳକୁ ମନ ଭାର ଟିକିଏ ହାଲୁକା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ହଠାତ୍ ସେ କାମତାନାଥଙ୍କ ଘର ଆଡ଼କୁ ଭାର ସାଇକେଲ ମୁହଁାଇଦେଲା ।

ରାସ୍ତାବାହୀଦୂର ଭିତର ବଗିଚାରେ ବସି କ'ଣ ପଢୁଥିଲେ । ନବଲକୁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ତମେ ତ ବହୁତ ଦିନ ପରେ ଦେଖା ଦେଉଛ ? ତମ ବାପାଙ୍କ ଦେହ କିମିତି ଅଛି ?”

“ଏଠି ତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥାରେ କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ନ ହେବାରୁ ତାଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ଭୁବାଲା ନେବାପାଇଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି ।”

“ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ କ'ଣ ? ଦେଖୁଛି ତ କିମିତି ଗରମ ପଡୁଛି । ମେ ଛ' ତାରିଖକୁ ଜାହାଜରେ କାଗା ମିଳିଛି । ତାହେଲେ ଆମେ ମେ ଢଳ ତାରିଖରେ ବମ୍ବେ ଗୁଲିଯିବା । ଆଜି ତ ବାଇଶ ଅପ୍ରେଲ । ତମେ ବି ମେ ଢଳ ତାରିଖରେ ଏଠୁ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଅ । ତମପାଇଁ, ମୋପାଇଁ ଓ ଭ୍ରଷ୍ଟାପାଇଁ ଢଳଟା କାଗା ରିଜର୍ଭ କରାଯାଇଛି ।”

“ମୁଁ ତ ଆପଣମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇପାରିବି ନାହିଁ । ସୋମବାର ଦିନ ମୁଁ ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଭୂବାଲ୍ଲ ଯାଉଛି ।”

ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ତମେ ଭୂବାଲ୍ଲ ଯାଉଛ ? ଗଜା ଚୁମକୁ କମିତି ସାଙ୍ଗରେ ଭୂବାଲ୍ଲ ନେଉଛ ? ବଳକୁଲ୍ ଭୁଲ କଥା । ତମେ ମୋ ସାଙ୍ଗରେ ସ୍ଥି ଜରଲଣ୍ଡ ଚାଲ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ଗଜା ସାଥରେ ଯିବା ଉଚିତ ଥିଲା ।”

ଏହି ସମୟରେ ଉଷା ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ନବଲକୁ ଦେଖି ପଚାରିଲା, “ଆପଣ ଆସିଗଲେ ନବଲ ବାବୁ ! କାଲି ବାପାଙ୍କ ପାଖକୁ ବମ୍ବେରୁ ଚିଠି ଆସିଛି ଯେ—ଆମେ ମେ ଛ’ ତାରିଖରେ ଜାହାଜ ଚଢ଼ିବା । ମେ’ ଦିନ ତାରିଖରେ ଆମକୁ ଏଠୁ ବମ୍ବେ ଯିବାକୁ ହେବ ।”

ନବଲ ଉଦାସ ଭାବରେ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ଉଷା, ମୁଁ ତ ଚୁମମାନଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଯାଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ବାପାଙ୍କ ବେମାରୀଯୋଗୁଁ ପରିସ୍ଥିତି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଦଳି ଯାଇଛି । ଭୂବାଲ୍ଲ ଯିବାପାଇଁ ତାଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ଭୂବାଲ୍ଲ ଯାଉଛି ।”

“ଯେଉଁ ଭୂବାଲ୍ଲ ସିନେଟୋରିଅମ୍ରେ ରାଜଯନ୍ତ୍ରା ଜବାଣୁ ରହିଁ ହୋଇଛନ୍ତି—ତମେ ଆଦୌ ସେଠିକି ଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ମୋତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି, ଗଜା ଚୁମକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେବାପାଇଁ କମିତି କହୁଛି । ଚୁମକୁ ପୁଣି ବଲ୍ଲଭରେ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ପଡ଼ି ପକ୍ଷୀ ଦେବାକୁ ହେବ ।”

“ସେଥିପାଇଁ ତ ଅନେକ ସମୟ ଅଛି । ମେ ଜୁନ୍ ଦୁଇ ମାସ ମୁଁ ବାପାଙ୍କ ପାଖରେ ରହିବି—ତାପରେ ଜେଜେବାପା ଯାଇ ରହିବେ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଉଷା ନବଲକୁ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟାକରି କହିଲା, “ମୁଁ ତ ପୁରୁଷର ଆଶା କରି ବସିଥିଲି ଆପଣ ଯିବେ ବୋଲି । ବିପତ୍ତି ତ ସମସ୍ତଙ୍କର ଆସେ; କିନ୍ତୁ ବିପତ୍ତି ଭିତରେ ମଣିଷ ନିଜକୁ ହଜାଇଦେବ କାହିଁକି ମୁଁ ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ଆପଣ ଏଠି ରୁହନ୍ତୁ ବା ବଲ୍ଲଭ ଯାଆନ୍ତୁ, ସେଥିରେ ବାପାଙ୍କ ବେମାର ସଙ୍ଗେ କ’ଣ ସମ୍ପର୍କ ଅଛି ? ହୁଏତ ଆପଣ ଆମ ସାଙ୍ଗରେ ନ ଗଲେ, ଆପଣଙ୍କର ଯିବା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇପାରେ ।”

ନବଲ ଉଷାକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ଯେ, ତା ଉପରେ ଯେଉଁ ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିଛି ସେଥିପାଇଁ ଉଷା ମନରେ କୌଣସି ସହାନୁଭୂତି ବା କୌଣସି ଭାବନା ନାହିଁ । ସେ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ହଁ ଉଷାବାଣୀ, ମୁଁ ଜାଣେ, ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବତଃ ମୋ ଯିବା ବନ୍ଦ ହୋଇ-ଯାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏପରି ବେମାର ଅବସ୍ଥାରେ ବାପାଙ୍କୁ କ’ଣ ମୁଁ ଛାଡ଼ି ଯାଇପାରେ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଯଦି ତାଙ୍କ ପାଖରେ ନରହେ, ତାଙ୍କର କେତେ କଷ୍ଟ ହେବ, ତମେ ଟିକିଏ

ଭବିଳ ଦେଖି । ଏ ପ୍ରକାର ଭବନା ନ କରି ମଣିଷ ରହୁ ପାରିବ କିମିତ ?”

ରାୟବାହାଦୁର କାମଜାନାଥ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ମୁଁ କହୁଛି ତମର ଏହି ଭବନା ତମକୁ ନଷ୍ଟ କରିଦେବ ନବଳ ! ମୁଁ ଭବୁଛି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଭୁବାଲ୍ଲ ଯିବାପାଇଁ ତମକୁ କେବେ କହି ନ ଥିବେ । ସେମାନେ ନିଶ୍ଚୟ ମନା କରିଥିବେ । କ’ଣ ମୁଁ ଭୁଲୁ କହୁଛି ?”

“ମୁଁ ଯିବାପାଇଁ ଜେଜେବାପା ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ—ମାତ୍ର ବାପା ମୋତେ ମନାକରି ନାହାନ୍ତି ।”

କାମଜାନାଥ ରୁଷ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ତମ ବାପାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଭ୍ରମ ହୋଇଗଲାଣି । ଏଇ ଭୋଗ ତାଙ୍କର ସବୁ ବୁଦ୍ଧି ନଷ୍ଟ କରିଦେଲାଣି । ଆଜ୍ଞା, ମୁଁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବି । ତମେ ମୋ ସଙ୍ଗେ ସ୍ଥିତିରାଶି ଯା’ ବା ନ ଯା’; କିନ୍ତୁ ରୂମର ଭୁବାଲ୍ଲ ଯିବା ଆଦୌ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଏହି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁତ୍ୟ ଚେଷ୍ଟାକରିବି । ଏହା ଗୋଟିଏ ଉଆଁ ଭୋଗ । ତମେ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ରହିବା ଉଚିତ ।”

କାମଜାନାଥଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି ନବଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କର ବଡ଼ ମର୍ମାହତ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଉଆଁ ଭୋଗ ବୋଲି ସେ ନିଜ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଭିନ୍ନ ରହିବ ? ଉଆଁ ଭୋଗ ବୋଲି ପୁଅ ଯଦି ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଦୂରେଇ ରହିବ ତାହେଲେ ଅନ୍ୟ କିଏ ତାଙ୍କର ସେବା କରିବ ? ଇଏ ମନୁଷ୍ୟର ସଂସାର ବୁଦ୍ଧି ନା ସଂସାରର ଏହି ବିଧାନ ? ତାପରେ ସେ ଭ୍ରମସ୍ଵରରେ ପଚାରିଲା, “ତାହେଲେ ଆପଣ କହୁଛନ୍ତି—ମୁଁ ମୋ ବାପାଙ୍କଠାରୁ ଅଲଗା ରହିବି ? ଏପରି ଜୀବନ ଯାପ କରିବାପାଇଁ ଆପଣ ମୋତେ ଉପଦେଶ ଦେଉଛନ୍ତି ? ତାହେଲେ ତ ଦୁନିଆରେ ପର ଆପଣାର କେହି ରହିବେ ନାହିଁ । ଦୁନିଆଟା ଗୋଟିଏ ନରକରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବ । ନା—ଏସବୁ କଥା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ରହିବି । ସୋମବାର ଦିନ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଉଛି ବୋଲି କହି ଦେବାପାଇଁ ମୁଁ ଆସିଥିଲି । ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଚାଲିଯାଉଛି, ବାପା ତେଣେ ଅନାଇ ବସିଥିବେ !”

ଉଷା ନବଲକ୍ଷ୍ମୀ ଅଟକାଇ କହିଲା, “ଅନେକ ଦିନ ପରେ ଆସିଛନ୍ତି । ଟିକିଏ ଦସନ୍ତୁ, ବିଦ୍ୟା ତ ଆସିଥିବ । ସେ ପଡ଼ି ବାପାଙ୍କ ବନାରସ ଗଲୁଥିବୁ ଆଉ ଦେଖାଯାଉଛି ହୋଇ ନାହିଁ । ତାକୁ ଦେଖିବାପାଇଁ ମୋର ଭାରି ଇଚ୍ଛା ହେଉଛି ।”

“ବାପାଙ୍କ ସେବାରେ ସେ ବି ଲାଗିଛି । ଦିନରାତି ଚକ୍ରଣ ଦଣ୍ଡା ଦେଖାଶୁଣା କରୁଛି । ଆଜ୍ଞା ମୁଁ ତାକୁ କହିଦେବି । ଆମର ସେ ଭୋଗୀ ଘରକୁ ଯିବାପାଇଁ ତମ ବାପା ତମକୁ ଛାଡ଼ିବେ ନାହିଁ । ଯାହାହେଉ ଅନୁମୋଦନ ସୋମବାର ଦିନ ଚାଲିଗଲା ପରେ ବିଦ୍ୟାକୁ

ଟିକିଏ ଫୁରୁସତ୍ ମିଳିବ ।”

ନବଲ କଥାରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟଙ୍ଗ ରହିଥିଲା ଉଷା ତାକୁ ଧରିପାରିଲା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ କାମତାନାଥ ତାକୁ ଠିକ୍ ବୁଝିପାରି କହିଲେ, “ମୁଁ କାଲି ବା ପଥରଦିନ ଉଷାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଯିବି । ତମେ ବିଦ୍ୟାକୁ କହିଦେବ, ଉଷା ତାକୁ ଭାରି ଖୋଜୁଛି ।” ତାପରେ ସେ ଉଷାକୁ କହିଲେ, “ଖାଇବାକୁ ତ ହୋଇଗଲାଣି । ନବଲକୁ ଖାଇବାକୁ ଦିଅ । ତା’ପରେ ସେ ଯିବ ।”

କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରେ ନବଲକୁ ରୁକ୍ଷାୟ ପରି ଲାଗୁଥିଲା । ସେ ଉଠିପଡ଼ି କହିଲା, “କ୍ଷମା କରିବେ ଆଜ୍ଞା, ଆଜି ଖାଇବା କଥା ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ । ବାପା ତେଣେ ମୋତେ ଚାହିଁ ବସିଥିବେ ।” ଏତକ କହି ସେ ସେଠୁ ବାହାରିଗଲା ।

ନବଲ ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ମୁହଁ ତାର ଶୁଖିଯାଇଥିଲା । କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରଠି ତା’ର ଯେଉଁ ଢଳୁ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ସେ ବହୁତ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ତା’ର ଶୁଖିଲା ଚେହେରା ଦେଖି ପଚାରିଲା, “କ’ଣ ହେଲା ଭାଇ ! କୁଅଡ଼େ ଯାଇଥିଲ, ତମେ ଏତେ ଶୁଖିଲା ଦେଖାଯାଉଛ କାହିଁକି ?”

“ଉଷା ଘରଠିକି ଯାଇଥିଲା ବିଦ୍ୟା, ସେ ତୋତେ ବହୁତ ମନେ ପକାଉଛି । ବହୁତ ଦିନହେଲା ତୋ ସଙ୍ଗେ ଦେଖାହୋଇ ନାହିଁ ବୋଲି କହୁଥିଲା ।”

“କ’ଣ କହିବ ଭାଇ, ତମେ ତ ଦେଖୁଛୁ ଆସିଲଦିନୁ ଏଠି ଜମ୍ବୁଲ ଲାଗିଛି । ତମେ ଭୁବାର ଯିବାପରେ ସମସ୍ତ ମିଳିବ, ସେତକବେଳେ ଯାଇ ଦେଖାକରିବ; କିନ୍ତୁ ତମର ଏଥିରେ ଏତେ ଉଦାସ ଦିଶିବାର କଥା କ’ଣ ଅଛି ?”

“ନାହିଁ ବିଦ୍ୟା, ମୁଁ ଏଥିପାଇଁ ଉଦାସ ନୁହେଁ ଯେ ।” ତାପରେ ଟିକିଏ ଅଟକିଯାଇ ପୁଣି କହିଲା, “ଜାଣିଛୁ ନା, କାମତାନାଥ ଗୃହୀଣ, ମୁଁ ବାପାଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ତାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ବଲ୍ଲଭ ଯିବି । ସେ ମୋ ପାଇଁ ସ୍ଥିତିଜରାଣୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଟିକେଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି ।”

ବିଦ୍ୟା ଚମକିପଡ଼ି ପଚାରିଲା, “ଭାଇ ! ତମେ କ’ଣ ସତରେ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଉଛ ?”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ତୁ ପାଗଳୀ ନା କ’ଣ ? ବାପାଙ୍କୁ ବେମାର ଅବସ୍ଥାରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ମୁଁ ବଲ୍ଲଭ ଯିବି ? ମୁଁ ତ ମନା କରିଦେଲି; କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି, ଏମିତି ଗୋଟିଏ କଥା ସେ କହିଲେ କେମିତି ?”

ବିଦ୍ୟାର ଆଖିରେ ଲୁହ ପୁରଗଲା । ସେ କହିଲା, “ଭାଇ ! ତମେ ମନା କରିଦେଇ ଆସିଲଟି ! ତମେ ସେଇଆ କରିବ ବୋଲି ମୋର ଆଶା ଥିଲା । ଆମ ଦୁହେଁଙ୍କର ବାପା ବେମାର । ଆମ ମୃଗ ଉପରେ ଯେଉଁ ବିପତ୍ତି ତାହା ସେ ବୁଝିବେ କିମିତି ? ବୋଧହୁଏ

ଭୁମେ ତାଙ୍କ ଘରେ କିଛି ଖାଇନ, ମୁଁ ତ ଶୁଣିଲ ଦିଶୁଛି । ଗୁଲ ଭାଇ—ଖାଇବ ଗୁଲ ।”

ଭୂବାଲ୍ଲ ଯାହାପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଜନସ୍ତପନ କରିବାକୁ ଶନିବାର ଦିନ ସକାଳେ ନବଲ ବଜାରକୁ ବାହାରିଗଲା । ବେଶୀ କିଛି କରିବାକୁ ନ ଥିବାରୁ ସେ ପ୍ରାୟ ଦଶଟା ବେଳକୁ ଫେରିଆସିଲା । ଆସିଲାବେଳକୁ ଭ୍ରୂରୁ ପାଖରେ ଶୁଣିଲା କାମତାନାଥ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହୁଛନ୍ତି, “ଆପଣ ଏଡ଼େ ଅନୁଭବୀ ଲୋକ ହୋଇ ଏମିତି ମୂର୍ଖକାମ କେମିତି କରୁଛନ୍ତି ? ଆପଣ ନବଲକୁ ଗଙ୍ଗା ସାଙ୍ଗରେ ଭୂବାଲ୍ଲ ପଠାଉଛନ୍ତି, ସ୍ୱାର ଫଳ କ’ଣ ହେବ ଜାଣିଛନ୍ତିଟି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତୁପ୍ ତୁପ୍ କରି କହିଲେ, “ମୁଁ କ’ଣ କରିବି, ମୁଁ ତ ଏତେ ମନାକଲି; କିନ୍ତୁ ସେ ମାନୁନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାର କାହିଁକି ତା’ପ୍ରତି ଏତେ ମୋହ ମୁଁ ତା’ ବି ଭୂରିପାରୁ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗାକୁ ଏସବୁ କିଛି କହିବାକୁ ମୁଁ ଗୃହେ ନାହିଁ ।”

“ଆପଣ ଯଦି କିଛି କହିବାକୁ ଗୁହାଣ୍ଟି ନାହିଁ, ତାହେଲେ ନିଜର ଏହି କାପୁରୁଷତା ଯୋଗୁଁ ବଂଶଟାକୁ ଧ୍ୟାନ କରିଦେବାକୁ କ’ଣ ଆପଣ ଗୁହାଣ୍ଟି ! ଗୋଟିଏ ବିପଦ ତ ମୁଣ୍ଡ ଉପରକୁ ଆସିଛି; କିନ୍ତୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିପଦକୁ ତ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବହୁତ ହତାଶ ହୋଇ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଏ ବିପଦରୁ କିମିତି ରକ୍ଷା ପାଇବାକୁ ହେବ, ମୋ ବୁଦ୍ଧିକୁ କିଛି ଦିଶୁ ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ସେହି କଥା କହୁଛି । ଆମେ ସ୍ଥିତିରଲ୍ଲଣ୍ଟ ଯାଉଛୁ । ନବଲକୁ ଆମେ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାଉଛୁ । ସେଇଠୁ ସେ ବିଲତ ଗୁଲିଯିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ, “ଗୁମ୍ଫାବାହାଦୁର, ଆପଣ ତ ଗଙ୍ଗା କଥା ଜାଣନ୍ତି । ଇଂଲଣ୍ଡ ଯିବା ଏବଂ ସେଠି ରହିବା ପାଇଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେତେ ଟଙ୍କା ଦରକାର ଗଙ୍ଗାକୁ ସେକଥା ବର୍ତ୍ତମାନ କହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

ଗୁମ୍ଫାବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଡେପୁଟି ସାହେବ, ନବଲ ଗଙ୍ଗାର ଯେମିତି ପୁଅ, ମୋର ବି ସେମିତି ପୁଅ । ଆପଣ କ’ଣ ଭୁଲୁଛନ୍ତି, ଆପଣଙ୍କ ଖର୍ଚ୍ଚରେ ମୁଁ ନବଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାଉଛି ? ବିଲତ ଯିବା, ସେଠି ପଢ଼ିବା ଓ ଫେରିବା, ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ମୁଁ ଦେବି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରାଣ ପଶିଲା । ସେ କହିଲେ, “ତାହେଲେ ଆପଣ ଗଙ୍ଗା ସାଙ୍ଗରେ କଥା ହୋଇଯାନ୍ତୁ । ନବଲ ତ ମୋ କଥା ଶୁଣିବ ନାହିଁ । ଗଙ୍ଗା ଜୋର ତଳେ ସେ ମନାକରି ପାରିବ ନାହିଁ । ଆଜ୍ଞା, ଆପଣ ଆସିଛନ୍ତି ବୋଲି ମୁଁ ଗଙ୍ଗାକୁ ଖବର ଦେଇଦେଉଛି ।”

ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ପଡ଼ୁଥିବା ପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ସହାୟ ଅଭିନନ୍ଦନ ଜଣାଇ କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ ରାୟବାହାଦୁର ସାହେବ, ବଡ଼ ଦୟା ଆପଣଙ୍କର ।”

ରାୟବାହାଦୁର ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଝଟକୁ ଗ୍ରୀଡ଼ି ଅଳ୍ପ ଦୂରରେ ପଡ଼ୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଚଉକି ଉପରେ ବସି ଗଲା ଝଙ୍କାର କହିଲେ, “ଶୁଣିଲି ଆପଣ ପଅରଦନ ଭୂବାଲୀ ଯାଉଛନ୍ତି । ମୋର ଧାରଣା ଆପଣଙ୍କର ବହୁତ ଆଗରୁ ଯିବା ଉଚିତ ଥିଲା । ଏଠି ଏମିତିଆ ଗରମରେ ଔଷଧ କ’ଣ କିଛି କାମ ଦେବ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ତାକ୍ରର ବି ସେଇଆ କହୁଛନ୍ତି । ସେଠି ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିବାକୁ ହେବ ।”

କାମତାନାଥ କହିଲେ, “ହଁ ଅନ୍ତତଃ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଭଲ ହୋଇଗଲା ପରେ ମଧ୍ୟ କେତେବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଖରାଦିନେ ଆପଣଙ୍କୁ ବରାବର ପାହାଡ଼ ଉପରକୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ଭାରି କଷ୍ଟ ରୋଗ । ଏହାର ଏକମାତ୍ର ଔଷଧ ହେଉଛି ପାହାଡ଼ ଉପରର ପବନ ଓ ବଗ୍ଗାମ ।”

ଟିକିଏ ରହଯାଇ କାମତାନାଥ ପୁଣି କହିଲେ, “କଲେକ୍ଟର ସାହେବ, ମୁଁ ନବଲ କଥା ଭାବୁଥିଲି । ମୁଁ ସ୍ଥିତିରଲଗ୍ନ ଯାଉଛି । ନବଲକୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇଯିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଛି । ଆଇ. ପି. ଏସ୍. ପାଇଁ ତା’ର ଇଂଲଣ୍ଡ ଯିବା କଥା । ସ୍ଥିତିରଲଗ୍ନରୁ ସେ ଚାଲିଯିବ । ତା ପାଠପଢ଼ା ଝଟ ବିଷୟରେ ଆପଣ ଆଦୌ ଚିନ୍ତା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସେ ଆପଣଙ୍କର ଯେମିତି ପୁଅ ମୋର ମଧ୍ୟ ସେମିତି ପୁଅ । ତାର ସବୁ ଝଟ ମୁଁ ବହନ କରିବି ।”

କାମତାନାଥଙ୍କର ଏହି କଥା ଶୁଣି, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚେହେରାରେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଦେଖା ଦେଲା । ରୋଗରେ ପଡ଼ିବା ପରେ ଏମିତି ପ୍ରସନ୍ନତା ଏଇ ପ୍ରଥମ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ରୋଗରେ ପଡ଼ିବାଦିନୁ ତାଙ୍କ ପରିବାର ଲୋକଙ୍କୁ ଭାରି ଚିନ୍ତା ହୋଇଯାଇଥିଲା । କାରଣ ସେ ଯେଉଁ ଦରମା ପାଉଥିଲେ, ତାକୁ ବରାବର ମୁକ୍ତହସ୍ତରେ ଝଟ କରି ଦେଉଥିଲେ । ଏବେ ମୃତ୍ୟୁର ଛୁଆ ଆସି ଯେତେବେଳେ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ଦେଖା ଦେଲା, ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନ ଉଦୟ ହେଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଭଗ୍ନସ୍ଵରରେ କାମତାନାଥଙ୍କୁ କହିଲେ, “ହଁ, ବାପା ତ ମୋ ପାଖରେ ଅଛନ୍ତି, ଆପଣ ନବଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇଯାନ୍ତୁ । ଯେଉଁଦିନଠାରୁ ଉଷା ସହଚ ନବଲର ବାହାଘର କଥା ଆପଣ ଉଠାଇଲେଣି, ସେଦିନ ନବଲ ଆପଣଙ୍କର ହୋଇ-ଯାରିଲଣି ।” ତା’ପରେ ସେ ବାପାଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ନବଲକୁ ଟିକିଏ ଡାକିଦିଅନ୍ତୁ,

ମୁଁ ତାକୁ କହିଦେବି ।”

କାଲିପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ ଡାକି ଆଣିଲେ । ସେ ଆସି ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ମୁଣ୍ଡକୁଆଁ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ପଚାରିଲା, “କାହିଁକି ଡାକିଲେ ?”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନବଲ, କାମତାନାଥ ଉପାକୁ ନେଇ ସ୍ଥିତିରଲଗ୍ନ ଯାଉଛନ୍ତି । ସେ ତୋ ଯିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ମୁଁ ସେକଥା ଜାଣେ ।”

“ତୁ ତାଙ୍କ ସାଥରେ ଚାଲିଯା, ସେଇଠୁ ବଲ୍ଲଭ ଖୁଲିଯିବୁ ।”

“ହଁ ମୁଁ ଏ ନଥା ଶୁଣିଛି । ରାସୁବାହାଦୁର ସାହେବ ମଧ୍ୟ ମୋ ବଲ୍ଲଭଙ୍କୁ ଦେବାପାଇଁ ରାଜିଅଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋତେ ତ ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଭୁବାଲ୍ଲ ଯିବାକୁ ହେବ । ଆପଣ ପ୍ରଥମେ ଭଲ ହୋଇଯାନ୍ତୁ—ପରେ ଯାହା କରିବାକଥା ମୁଁ ଠିକ୍ କରିବି ।”

ଅବଶ୍ୟ ନବଲ କଥା ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କିଛି ଖରାପ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ରାସୁବାହାଦୁରଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଆପଣ ତ ଜା’ କଥା ଶୁଣିଲେ । ଆପଣ ତାକୁ ଏବେ ଚାହାନ୍ତୁ ।”

କାମତାନାଥ ନବଲକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ନବଲ, ଏମିତି ଜିଦ୍ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଇଏ ତୋର ଜୀବନର ପ୍ରଶ୍ନଟି !”

ନବଲ ଧୀରସ୍ଥିତି ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନର ମାୟା ମମତାଠାରୁ ଭବିଷ୍ୟତର ପ୍ରଶ୍ନଟା ବେଶୀ ବଡ଼ ଜିନିଷ ନୁହେଁ । ବାପାଙ୍କୁ ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ଛାଡ଼ି ମୁଁ କୌଣସି ଆଡ଼େ ଯିବା ପାଇଁ କଲ୍‌ଜନା ମଧ୍ୟ କରିପାରୁନାହିଁ । ଆପଣ ବୃଥାରେ ମୋତେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟପଥରୁ ବିଚ୍ୟୁତ କରିବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଥରେ ନାହିଁ କରିଛି—ମୁଁ ଯିବି ନାହିଁ ।”

ନବଲର ଜିଦ୍ ଦେଖି କାମତାନାଥ ରାଗିଯାଇ କହିଲେ, “ନବଲ, ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଠିକ୍ ଲେଖା ହୋଇଛି, ବିନାଶ କାଳେ ବିପକ୍ଷତ ବୁଦ୍ଧି । ମୋର ଯାହା କହିବାର ଥିଲା ମୁଁ କହି ସାରିଛି ।” ତାପରେ ସେ ଯିବା ପାଇଁ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହେଲେ ।

ନବଲର ମନେ ହେଉଥିଲା କାମତାନାଥଙ୍କୁ ଏ କଥାର କଡ଼ା କଡ଼ା ଜବାବ ଦେଇଥାନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ସବୁ ସହଯାଇ ସେ ସଞ୍ଜତ ଭାବରେ କହିଲା, “ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି । ହେଲେ ଏହି ବିପତ୍ତି କାଳରେ ମୋର ବୁଦ୍ଧି ମୋର ସହାୟକ ହେଉ । ଯେଉଁ ପିତାମାତା ମୋର ଜନ୍ମଦାତା ତାଙ୍କଠୁ ମୋତେ ଭିନ୍ନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା ଆପଣଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ନୁହେଁ । ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଯାହା କହିଲେ, ଆଇ. ପି. ଏସ୍ ନ ହୋଇ

ମଧ୍ୟ ମୁଁ ବସ୍ତି ପାରିବି ।” ଏତକ କହି ନବଲ ଚଢ଼ିକରି ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କାମତାନାଥଙ୍କୁ ଶାନ୍ତ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହିଲେ, “ତା କଥା କିଛି ଭୁଲ ବୁଝିବେ ନାହିଁ ରାଧିକାହାଦୁର ସାହେବ । ସେ ମୋତେ ବହୁତ ଭଲପାଏ । ଆପଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ, ମୁଁ ତାକୁ ଜୁଲାଇ କିମ୍ବା ଅଗସ୍ତ୍ୟ ମାସରେ ନିଶ୍ଚୟ ବିଲତ ପଠାଇ ଦେବି ।”

ନବଲ ଘନସାର ଭୂବାଲୀ ଯାହାପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ରହିବା ଘରକୁ ଚାଲି । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତାକୁ କହିଲେ, “ବସ୍ତୁ ନବଲ, ଆଜି ମୋ ଦେହ ଟିକିଏ ଭଲ ଲାଗୁଛି ।”

ନବଲ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖରେ ଚଉକି ପକାଇ ବସିଗଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଚନ୍ଦ୍ରହାଲ କହିଲେ, “ନବଲ, ତୁ ବୋଧହୁଏ ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବୁ ଆଜି କାମତାନାଥଙ୍କ ସାମନାରେ ତୋର ରୂପ ଦେଖି ମୁଁ ଅବାକ୍ ହୋଇଗଲି ।”

“ମୋର ଯଦି କିଛି ଭୁଲ ହୋଇଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ କ୍ଷମା ମାଗୁଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ହସିଦେଲେ, ସେ ହସରେ କାରୁଣ୍ୟ ବା ନ୍ୟୁନତା ନ ଥିଲା, ଥିଲା ତାଙ୍କର ପୁରୀ ଅନୁସମ୍ପତ୍ତି । ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ ନବଲ, କ୍ଷମା ମାଗିବାର କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ ।” ତୋର ସେ ରୂପ ଦେଖି କେବଳ ମୋ ମନରେ ଗର୍ବ ହେଲା ନାହିଁ, ବରଂ ମୋ ମନରେ ଯେତେ ଭୟ ଥିଲା ସବୁ ଚାଲିଗଲା ।”

ନବଲ ଟିକିଏ ଅଳ୍ପ ଆରେ ପଡ଼ିଗଲା ପରି କହିଲା, “ବାପା ! ମୁଁ ତ ଆପଣଙ୍କ କଥା କିଛି ବୁଝି ପାରିଲି ନାହିଁ ।”

“ଅଛୁ, ମୋ କଥା ଯେବେ ବୁଝି ପାରିନାହିଁ, ତାହେଲେ ଶୁଣ । ତୁ ତ ଜାଣିଛୁ, ମୋତେ ‘ଗାଲ୍-ଫ୍ରେଜ୍ ଆଇସିଜ୍’ ହୋଇଛି । ସେ ରୋଗ କେବେ ଭଲ ହୁଏ ନାହିଁ । ମୋର ଯେଉଁଠି ପ୍ରଥମେ ରକ୍ତବାନ୍ତ ହେଲା—ସେଠିରୁ ମୁଁ ଏକଥା ଜାଣିଛି । ସେଠିରୁ ମୋ ମନରେ ଭୟ ହୋଇଯାଇଛି । ମୁଁ ଭାବୁଛି ତୁ, ବିଦ୍ୟା, ସୁଧା ଓ କେଶୁଲ୍—ତମେ ସବୁ କମିତି କ’ଣ କରିବ । ତୁ ପାଠ ପଢ଼ୁଛୁ । ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର ହେବ । ସୁଧା ଓ କେଶୁଲ୍ ନିଜାନ୍ତ ପିଲା । ମୋ ମନରେ କେତେ ଭୟ ହୋଇଛି ତୁ କଲେନା କରିପାରିବୁ ନାହିଁ । ବାପା ବି ବୁଢ଼ା ହୋଇ ଗଲେଣି । ତାଙ୍କର ବା କ’ଣ ଠିକଣା ଅଛି । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ମରବା ପାଇଁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ଜୀବନରେ ମୁଁ କିଛି ସଫଳତା କରିପାରି ନାହିଁ କିମ୍ବା ତୁମପାଇଁ କିଛି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ନାହିଁ । ତମର ସବୁ କମିତି କଣ ହେବ, ସେଇଥିପାଇଁ ମୋ ପ୍ରାଣ ଛଟପଟ ହେଉଛି ।”

ନବଲ ତୁମ୍ଭତୁମ୍ଭ ବସି ସବୁ ଶୁଣୁଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଦୁର୍ଗା ନିଶ୍ୱାସ ନେଇ କହିଲେ,

“ଆଜ୍ଞା, ମୋତେ ପାଣି ଗ୍ଳାସଟାଏ ଦେ । ଏତିକି କଥା କହିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଦମ୍ଭ ରହୁନାହିଁ ।”

ନବଲ ଉଠିକରି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଦେଲା ।

ପାଣି ପିଇିଯାଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଆଜି ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ଡୋର ଏହି ରୂପ ଦେଖିଲି, ମୋର ସବୁ ଭୟ କୁଆଡ଼େ ଉଠିବାର ଗଲା । ଆଜି ମୁଁ ଜାଣିଲି ତୁ କେତେ ସମର୍ଥ, କେତେ ସ୍ବାଭିମାନ । ତୁ ସମ୍ପଦକୁ ଗୋଡ଼ିରେ ଆଡ଼େଇ ଦେଇ ପାହାଡ଼ ପରି ବିପଦକୁ ମଧ୍ୟ ନିଜ ମୁଣ୍ଡ ଉପରେ ନେଇପାରୁ ।”

ନିଜର ଏହି ପ୍ରଶଂସା ନବଲକୁ ବେଶୀ ଭଲ ଲାଗୁ ନ ଥିଲା । ସେ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା ସେତିକି ଥାଉ, ଆପଣ ଥକି ଚାଲିଗଲା ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ ଧମକ ଦେଇ କହିଲେ, “ମୋ କଥାଟା ସୁରା ଶୁଣିଯା’ । ପ୍ରତିବାଦ କର ନାହିଁ । ତୁ ଜାଣୁନା, ମୋ ଜୀବନରେ ସମସ୍ତ ଅବସାଦ ଉଠିବାର ଯାଇଛି । ମୋର ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ବା କଷ୍ଟ ନାହିଁ । ମୁଁ ଏବେ ଶାନ୍ତରେ ମରଯାଇ ପାରିବି । ମୁଁ ଠିକ୍ ଜାଣିଲି, ତୁ ସବୁ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ପାରିବୁ ।” ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “ନବଲ, ତୁ କ’ଣ ଜାଣୁ ମୁଁ କେମିତି ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲି ଓ କାହିଁକି ଭାଙ୍ଗି ପଡ଼ିଲି ? ତୁ ଶୁଣି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବୁ । ମୁଁ ନିଜକୁ ନିଜେ କଷ୍ଟ ଦେଇଛି । ମୋର ଅନ୍ତରର ଭୟ ଓ ଏହି ଭୟର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦାହ ମୋତେ ଜାଳିପୋଡ଼ି ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛି ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ନବଲର କୌତୂହଳ ଜାଗି ଉଠିଲା । ସେ ପଚାରିଲା, “ବାପା, ସେ ପୁଣି କ’ଣ ?”

“ସେହି କଥା ଏବେ କହୁଛି । ଦିନେ ମୁଁ ମୋର ଗୁଳିସା, ମୋର ପର୍ୟାୟତା ଓ ମୋର ଗୋଲାମୀ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବିଦ୍ରୋହ କରି ଉଠିଥିଲି । ମୋର ଅନ୍ତରର ସେହି ବିଦ୍ରୋହ ଥିଲା ପ୍ରକୃତ ବିଦ୍ରୋହ । ଜ୍ଞାନକାଂକ୍ଷା ସେ ସବୁ କଥା ଜାଣନ୍ତି । ମୁଁ ଇସ୍ତଫା ଦେବାପାଇଁ ଠିକ୍ କରି ଦେଇଥିଲି; କିନ୍ତୁ ମୋର କାପୁରୁଷତାକୁ ସାମାନ୍ୟ ଟିକେ ସୁଯୋଗ ମିଳି ଯିବାକୁ ତାହା ମୋ ଉପରେ ଚଢ଼ି ବସିଲା । ସେହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମୁଁ ମୋର ଇସ୍ତଫାପତ୍ର ଚରିଦେଇ ଅପମାନ ଜହରକୁ ଖର୍ଚ୍ଚିକରି ଦେଇଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସେହି ଅପମାନ ବିଷ କେତେ କଠୋର, କେତେ ଧୀର ଅଥଚ ମାରାତ୍ମକ ହୋଇ ବସିଲା । ମୁଁ ମୋର ଇସ୍ତଫାପତ୍ର ଚରିଦେଇ ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ନଷ୍ଟ କରି ଦେଇଛି । ଗତ ଆଠ ଦଶ ବର୍ଷ ହେଲା ମୁଁ କେବଳ ଘୁସୁରୁଛି । ସେହି ଘୁସୁରିବାର ଶେଷ ମଧ୍ୟ ଆଜି ଆସି ପହଞ୍ଚି ଚାଲିଛି । ସେଇଥିପାଇଁ ମୁଁ ଆଜି ଭାରି ଖୁସି ।”

ନବଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶନାଠାରୁ ଏହି କଥା ବିସ୍ମୃତ ଭାବରେ ଆଗରୁ ଶୁଣିଥିଲା । ଏହି

ଘଟଣା ତା'ର ପିତାଙ୍କୁ ଏପରିଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ପକାଇଥିଲା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “ନବଲ, ମୋର କେତୋଟି କଥା ତୁ ମନେରଖିବୁ । ତୁ ଭବିଷ୍ୟତ ଛଡ଼ା କାହାର ପାଖରେ ମୁଣ୍ଡ ନୁଆଁଇବୁ ନାହିଁ—ନିଜର ବିବେକର ଡାକ ବିରୁଦ୍ଧରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବୁ ନାହିଁ ଓ ନିଜକୁ ଭୁଲିବା ପାଇଁ ତୁ କେବେ ମଦ ପିଇବୁ ନାହିଁ ।”

ନବଲ ଭବାଭିଭୂତ ହୋଇ କହିଲା, “ବାପା, ମୁଁ ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କରି କହୁଛି, ଏ ଦିନୋଟି କଥା ମୁଁ କେବେ କରିବି ନାହିଁ । ଆପଣ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୋଇପଡ଼ନ୍ତୁ ।”

“ହଁ ଆଜି ମୋର ଦେହ ବହୁତ ଭଲ ଲାଗୁଛି ଓ ଟିକିଏ ଭୋକ ବି ହେଉଛି । ମୁଁ ଖାଇପାରି ଶୋଇପଡ଼ିବି । ମୋତେ ଆଜି ଭଲ ନିଦ ବି ହୋଇଯିବ ।”

ତହିଁ ଆରତ୍ନିନ ସକାଳେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବେଶ୍ ପ୍ରସନ୍ନ ଦିଶୁଥିଲେ ଓ ତାଙ୍କର ଜର ପ୍ରାୟ ଏକ ଡିଗ୍ରୀ କମି ଯାଇଥିଲା । ସେ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନବଲ, ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ଏଇ ମୋର ଦେହ ଭଲ ହୋଇଯିବ । ଭୁବାଲା ଯିବା କ'ଣ ଆଉ ଦରକାର ପଡ଼ିବ ?”

ନବଲ କହିଲା, “ସବୁ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତ ମୁଁ କରି ଦେଇଛି । ସେଠି ଶୀଘ୍ର ଆପଣଙ୍କ ଦେହ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।”

“ହଁ ସେଠିକି ତ ନିଶ୍ଚୟ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏଠି ବହୁତ ଗରମ ହେଉଛି । ମୁଁ ଭାବୁଛି ଭୁବାଲାରେ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଆରୋଗ୍ୟ ହୋଇ ଫେରି ଆସିବି ।” ଏତିକି କହି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ହସି ଦେଲେ ।

ନବଲ ଦେଖିଲା, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା ଆସିଯାଇଛି । ତେଣୁ ସେ ନିଜେ ଟିକିଏ ପ୍ରସନ୍ନ ହୋଇ ଆସି ତ୍ରୁଇଂ ରୁମ୍‌ରେ ବସିଲା । ସବୁ ଜିନିଷ ପକ୍ଷ ସେ ବନ୍ଧାବନ୍ଧ କରିଛ ନେଇଥିଲା । କାରଣ ତହିଁ ଆରତ୍ନିନ ସକାଳେ ସେମାନଙ୍କର ଭୁବାଲା ଯିବା କଥା । ଏହି ସମୟରେ ମାୟା ଓ ସତ୍ୟବାଦ ଆସି ତ୍ରୁଇଂ ରୁମ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ।

ମାୟା ଆସିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲା, “ହାୟରେ ନବଲ, କେତେ ବଡ଼ ବିପତ୍ତି ଆସି ପଡ଼ିଲା । କାହାନ୍ତି ସେ । ମୁଁ ତ ବହୁତ ଡେରିରେ କାନପୁରରେ ତାଙ୍କ ଖବର ପାଇଲି । ସେଠୁ ଆମେ ସିଧା ମିର୍ଜାପୁର ଯାଇ ସେଠି ବୁଝିଲୁଁ ସେ ଆଲହାବାଦ ଆସିଛନ୍ତି । କହି ନବଲ, ତାଙ୍କ ଦେହ ବର୍ତ୍ତମାନ କମିତି ଅଛି ?” ନବଲ ସେମାନଙ୍କୁ ବସାଇ କହିଲା, “ଭୁବାଲା ଯିବାପାଇଁ ଜାକ୍ରର ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛନ୍ତି । କାଲି ସକାଳେ ସେ ଭୁବାଲା ଯାଉଛନ୍ତି ।”

ମାୟା ପାଟିକରି କହି ପକାଇଲା, “ହାୟରେ ଭଗବାନ, ତାଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ସୁଖି ଏମିତି

ହେଲା ଯେ, ତାଙ୍କୁ ଭୁବାଲୀ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ନବଲ, ମୋଡ଼େ ତାଙ୍କ ପାଖକୁ ନେଇ ଯା, ମୋ ଭଗବାନଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଗ ଦର୍ଶନ କରେ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ଆଗ ଦେଖିବେ, ସେ ଶୋଇଛନ୍ତି କି ନାହିଁ । ଅବଶ୍ୟ କାଲିଠାରୁ ଦେହ ଟିକିଏ ଭଲ ଅଛି । ଆପଣ ବସନ୍ତ । ମୁଁ ଆସୁଛି ।”

ନବଲ ଫେରି ଆସି କହିଲା, “ଗୁଲୁନୁ, ଆପଣମାନଙ୍କୁ ସେ ଡାକୁଛନ୍ତି ।” ନବଲ ମାୟା ଓ ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖି ମାୟା ପାଟିକରି ଉଠିଲା, “ହେ ଭଗବାନ, ଆପଣଙ୍କର କ’ଣ ହୋଇଗଲା ସତେ ! ମୋ କପାଳରେ ପୁଣି ଏହି ଦିନ ଦେଖିବାକୁ ଥିଲା !” ସେ ଧାଇଁ ଯାଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ଗୋଡ଼ ଧରି ଖୁବ୍ ପାଟିକରି କାନ୍ଦିଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ମାୟାକୁ ଛଡ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲେ, “ବସ ମାୟାଦେବୀ, କମିତି ଅଛି ? ପିଲପିଲି ସବୁ ଭଲ ଅଛିନି ? ଏଠି କେବେ ଆସିଲ ?”

କିନ୍ତୁ ମାୟା ସେମିତି କାନ୍ଦୁ ଥାଏ ଓ ପାଗଳୀ ପରି କହୁଥାଏ, “ଆପଣଙ୍କର ସତେ କ’ଣ ହୋଇଗଲା ! କେମିତି ହେଲା କୁହନ୍ତୁନା ! ଆପଣ ଆମକୁ ନିଜ ଦେହ କଥା କିଛି ଖବର ଦେଲେ ନାହିଁ । ଆପଣ ବେମାର ଅଛନ୍ତି ବୋଲି କାନପୁରରେ ଉଡ଼ା ଖବର ପାଇ ଆମେ ମିର୍ଜାପୁର ଗଲୁ ଓ ସେଠୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସିଧା ଏଠାକୁ ଆସୁଛୁ । ହେ ଭଗବାନ, ମୁଁ ଏ କ’ଣ ଦେଖୁଛି ସତେ !”

ସତ୍ୟବ୍ରତ ନିପୁଣ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଦେଖୁଥିଲେ । ସତେ ସେମିତି ସେ ତାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଖାଲି ଦେଖୁଥିଲେ, ହାଡ଼ ଓ ଚମର ଗୋଟି ଦୁଟି, ଶିଥିଳ ଓ ଅସମର୍ଥ ପ୍ରଜାକ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଉଭା ହୋଇଛି । ଇଏ କ’ଣ ସେହି ଲୋକ, ଯାହାଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ ଲୋକେ ଡରୁଥିଲେ । ସେ ବଡ଼ ବଡ଼ ସାହେବଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼ୁଥିଲେ ଓ ଧନୀ ଯୁଦ୍ଧାର ଲୋକଙ୍କ ଭିତରୁ ମାୟାକୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିଥିଲେ ! ଉଦ୍ଧାହ, ଉଦ୍ଧାହ ଲୋକ, ଶକ୍ତି ଓ କର୍ମର ଯିଏ ଥିଲେ ପ୍ରଜାକ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟନିଷ୍ଠା ଭିତରେ ସେ ନିଜକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହଜାଇ ଦେଉଥିଲେ, ସେ ଆଜି କୁଆଡ଼େ ଗଲେ ! ଅଥଚ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ତାଙ୍କର ଆଖି ଆଗରେ ପଡ଼ି ରହିଥିଲେ, ଜଣେ ଶକ୍ତିହୀନ ରୁଗ୍‌ବ୍ୟକ୍ତି, ଯାହାଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବାକୁ ବି ଆଜି କଷ୍ଟ ହେଉଥିଲା । ଏହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ପୁରୁଣା ପରିଚିତ ସ୍ବର ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କୁ ଶୁଣାଗଲା । ସେ କହିଲେ, “କହ ସତ୍ୟବ୍ରତ, କ’ଣ ଚିନ୍ତା କରୁଛ ? ସାଇମନ କମିଶନକୁ ତ ତମେ ବଡ଼ ଜୋର୍‌ସୋର୍‌ରେ ଡରାଇ, ଏବେ ତମର ଆଉ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କ’ଣ ?”

ସତ୍ୟବ୍ରତଙ୍କର ମନେହେଲା, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଏବେ ବି ଚେତନା ଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନକୁ

ସେ ଭୁଲି ନାହାନ୍ତି । ସେ କହିଲେ, “ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ସେମିତି କିଛି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ ମୁସଲମାନ ଗଣଗୋଲ ଆମ ରେଜିମେଣ୍ଟର ଜୀବନକୁ ଏକ ପ୍ରକାର ନଷ୍ଟକରି ଦେଇଛି; କିନ୍ତୁ ଦେଶରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଝୁବୁ ବଢ଼ିଯାଇଛି—ଏବଂ ଏହି ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ସଙ୍ଗେ ଲୋକଙ୍କର ଅସନ୍ତୋଷ ବି ଝୁବୁ ବଢ଼ିଛି ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ମୁରୁକିହସାଦେଇ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁଠୁ ବେଶୀ ନଢ଼ିଛି ଦେଶର ଚେତନା । ନିକଟରେ କୌଣସି ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେବ ବୋଲି ତମେ ଭାବୁଛ କି ?”

ସତ୍ୟବାଦ ଟିକିଏ ନିରାଶ ହୋଇ କହିଲେ, “ମୁଁ କିଛି ଭୁବିପାରୁନାହିଁ । ଲୋକେ ଏତେ ଗରିବ, ଏତେ ବେକାର ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କୌଣସି ବିଦ୍ରୋହ ବା ଚିନ୍ତା ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଏକପ୍ରକାର ହତାଶ ହୋଇଗଲି । ଗୁରୁପାଠେ କେବଳ ଚିନ୍ତା ଓ ଅନ୍ଧକାର ଘେରି ରହିଛି ।”

“ଏହି ଚିନ୍ତା ଓ ଏହି ଅନ୍ଧକାର ମଧ୍ୟରେ ବିଦ୍ରୋହର ଗଳ ଅଛି ସତ୍ୟବାଦ, କମି ହେଉଛି ଜୀବନର ନିୟମ । ଯେଉଁଠି ଫିସ୍କା ଅଛି, ସେଠି ପ୍ରତିଫିସ୍କା ନିଶ୍ଚୟ ଅଛି । ସେହି ପ୍ରତିଫିସ୍କାର ତ ଶେଷ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ ।” ଏହାପରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ମାୟାଦେବୀଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ମାୟାଦେବୀ, ତମେ କ’ଣ ସର ନେହୀ ହୋଇପାରିଲ ନାହିଁ କାହିଁକି ? ମନେହେଉଛି ସତ୍ୟବାଦ ତମକୁ ଝୁର୍ସା କରୁଛନ୍ତି ।”

“ପୋଡ଼ିଯାଉ ସେ ନେତାଗଣ ! ପିଲାଙ୍କ ଜଞ୍ଜାଳରୁ ମୋତେ ଛୁଟି ମିଳେ କେଉଁଠି ? ଘରକାମରୁ ଯେତେବେଳେ ଛୁଟି ମିଳେ, ସେତେବେଳେ ଅରଟଫରଟ ଚଲେ; କିନ୍ତୁ ଯାହା ଦେଖିଲି—ଏଗୁଡ଼ା ସବୁ ବେକାର । ଗୁଡ଼ନ୍ତୁ ସେ ସବୁ କଥା—ଆପଣ ନିଜ କଥା କୁହନ୍ତୁ ।”

“ନିଜ କଥା ଆଉ କ’ଣ କହିବ ? ତମେ ଆଖି ଆଗରେ ଦେଖୁଛ, କାଲିଠାରୁ ଦେହ ଟିକିଏ ଭଲ ଲାଗୁଛି । ଭାବୁଛି, ସେପ୍ଟେମ୍ବର ଭିତରେ ମୁଁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଲ ହୋଇଯିବି । କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ିରେ ଭୁବାଲି ଯାଉଛି । ଏଠି ଏତେ ଗରମ ଯେ, ଦେହ ଆଦୌ ଭଲ ହେଉନାହିଁ ।”

ସତ୍ୟବାଦ ଉଠୁ ଉଠୁ କହିଲେ, “ଆମେ କାଲି ଷ୍ଟେସନ ଆସିବୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆପଣ ବିଶ୍ରାମ କରନ୍ତୁ । କଥାବାତ୍ତା କରି ଅଳ୍ପ ଯିବେଣି ।”

ସତ୍ୟବାଦ ଠିକ୍ କହିଥିଲେ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ପ୍ରକୃତରେ ଅଳ୍ପ ଯାଇଥିଲେ । କଡ଼ ଲେଉଟାଇ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ହଁ ମୁଁ ଅଳ୍ପଗଲିଣି । କାରଣ ମୋର ଲୋରୁ ବହୁତ କମି ଗଲିଣି । ଅଛା, କାଲି ଷ୍ଟେସନଠାରେ ଦେଖା ହେବ ।” ଏତିକି କହି ସେ

ଆଖିବୁଜି ପଡ଼ିଗଲେ ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହୃଦ ସାକ୍ଷାତ କରିବା ପାଇଁ ସାବୁଦିନ ଲୋକଙ୍କର ଧାଡ଼ି ଲାଗି ରହିଲା । ପ୍ରାୟ ଗୁଡ଼ିଆଠି ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ନବଲକୁ ଡକାଇ ପଚାରିଲେ, “ନବଲ, କାଲି ସକାଳୁ ଭୂବାଲା ଯିବା କ’ଣ ନିଜାନ୍ତ ଦରକାର ?”

ନବଲ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “କାହିଁକି ବାପା, କ’ଣ ହେଲା କି ? ସବୁ ଜିନିଷ ପତ୍ନୀ ବନ୍ଦା ସରିଛି, କେବଳ ବିଛଣା ବାନ୍ଧିବାକୁ ବାକିଅଛି ।”

“ଆଜିକାଲି ଭିତରେ ମୋ ଦେହ ଏତେ ଭଲ ହୋଇଗଲାଣି ଯେ ଭାବୁଛି ଏଇଠି ବୋଧହୁଏ ଭଲ ହୋଇଯିବ ।” ପୁଣି କ’ଣ ଭାବ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଯେଠିକି ଯିବା ଦରକାର । ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର ନେଇ ମୁଁ ଚିନ୍ତିତ ଥିଲି । ନଭେମ୍ବରରେ ତାର ବାହାଘର କରିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ଭୂବାଲାରେ ରହିଲେ ତା ବାହାଘର ବ୍ୟବସ୍ଥା କିଏ କରିବ ? ମିର୍ଜାପୁରର ବାବୁ ବିଦେଶର ପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ ଚିଠି ଆସିଛି ଯେ ସେ ନବରାଜ ଦିନ ନିବନ୍ଧ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ।”

“ଆପଣ ସେସବୁ ଚିନ୍ତା କିଛି କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜୁଲାଇରେ ଆସି ସବୁ ଠିକ୍‌ଠାକ୍ କରିଦେବି । ତାହାତା ବାହାଘର ଦିନ ବଢ଼ାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ । ଯାହା ହେଲେ ବି ଆପଣଙ୍କ ଦେହ ତ ଭଲନାହିଁ । ସେ ବି ଖବର ପାଇଯିବେ ।”

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ଭାବସାରି କହିଲେ, “ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ଜବାବ ଦେଇ ନାହିଁ । ଭୂବାଲାଠାରୁ ତାଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଦେବି ।” ହଠାତ୍ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁ ଟିକିଏ ଚିକ୍ତ ଦେଖାଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ସେ ପାତ୍ରଟା ଟିକିଏ ଉଠାଇଲୁ ?”

ନବଲ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପାତ୍ର ଉଠାଇଲା, କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଏତେ ଜୋରରେ କାଶ ହେଲା ଯେ, ପାତ୍ର ଉଠାଇବା ପୂର୍ବରୁ ସେ ଚକ୍ରବାନ୍ତ କରିପକାଇଲେ । ବିଛଣା ସାରା ରକ୍ତରେ ଭିଜିଗଲା ।

ନବଲ ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ସେଇଠୁ ଡାକ ପକାଇଲା, “ଜେଜେ, ଶୀଘ୍ର ଏଠାକୁ ଆସ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ଆଉ ଥରେ ବାନ୍ତି ହେଲା । ବାନ୍ତିରେ ମୁଣ୍ଡା ମାଂସ ଓ ରକ୍ତ ପଡ଼ିଲା । ତାଙ୍କର ମୁହଁ କଳାପଡ଼ି ଆଖି ଓଲଟି ପଡ଼ିଲା । କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ଆସୁ ଆସୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କର ତୃଣସ୍ପର୍ଶ ଥର ବାନ୍ତିହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ପୂର୍ବପରି ଦୁର୍ଗନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ କଳା ମାଂସ ଖଣ୍ଡ ପଡ଼ିଲା ଓ ସେ ବେହୋସ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲେ ।

ଘରର ସମସ୍ତେ ଆସି ଏକାଠି ଜମା ହୋଇଗଲେ । କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କର ଶେରଉଡ଼କୁ ଆଖିବା ପାଇଁ ଦୌଡ଼ିଲେ ।

ତାଙ୍କର ଶେରଭୃତ୍ ଆସି ଦେଖିଲେ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ବେହୋସ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ସେ ପରୀକ୍ଷା କରିସାରି କହିଲେ, “ଆଉ କିଛି କରିହେବ ନାହିଁ । ସେ କୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସେ ମରଯାଇ ପାରନ୍ତି । ଖୁବ୍ ବେଶୀ ହେଲେ ସକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଞ୍ଚିପାରନ୍ତି ।

ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲେ, “କିଛି ଔଷଧ ଦେଇ କୌଣସି ମତେ ତାକୁ ବଞ୍ଚାନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସାହେବ !”

ତାଙ୍କର ଶେରଭୃତ୍ କହିଲେ, “ଔଷଧ ନ ଦେଇ ତାଙ୍କୁ ଗଙ୍ଗାଜଳ ଦିଅନ୍ତୁ । ଯାହାକୁ ଭଗବାନ ଗାଳଫିଙ୍ଗ ଟିକନ ଦେଇଛନ୍ତି ତାକୁ କିଏ ବଞ୍ଚାଇ ପାରିବ ! ସବୁ ସରିଗଲାଣି । ଏତିକି କହି ଶେରଭୃତ୍ ଚାଲିଗଲେ ।

ଘରସାରା ସମସ୍ତେ ପାଟି ଚରି କାନ୍ଦ ଉଠିଲେ । ନବଲ ଓ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ବିଛଣାରୁ ଉଠାଇ ଭୂଇଁରେ ଶୁଆଇ ଦେଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ ଡାକି ଗୋଦାନ ଦିଆଗଲା । ବାହାରେ ପଣ୍ଡିତ ବସି ମହାମୃତ୍ୟୁ ଞ୍ଜୟ ପାଠ ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଲେ । ନବଲକୁ ଜଣାଗଲା, ସତେ ଯେମିତି ଘରକୁ ମୃତ୍ୟୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଅଧିକାର କରି ସାରିଲାଣି । ବାହାର ବାରିଣ୍ଡାରେ ଯମୁନା ବେହୋସ ହୋଇ ପଡ଼ିଗଲେ । ରୁକ୍ମିଣୀ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ପିଟି କାନ୍ଦଲେ । ନବଲ ଓ ଜ୍ଵାଳପ୍ରସାଦ ଘରେ ଏମିତି ବସିଥିଲେ, ସତେ ଯେମିତି ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ମୃତ୍ୟୁର ଆସାତରୁ ବଞ୍ଚାଇବାକୁ ସେମାନେ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ । ସୁଧା ଓ କେତୁଲକୁ ନେଇ ବିଦ୍ୟା ବାହାର ଅଗଣାକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲା ଓ ଭିକ୍ଷୁ ଏତେ ତେଣେ ଧାଁ ଦଉଡ଼ି କରୁଥିଲା ।

ରାତି ପ୍ରାୟ ତିନିଟା ବେଳକୁ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ଆଖି ଖୋଲିଲେ । ତାଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ଯାଇ ନବଲ ଉପରେ ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଠୁ—ଠୁ ।” ତାପରେ ସେ ବାଧାକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ବାପା, ଆପଣ ନବଲ ଉପରେ ଭରସା ରଖିବେ । ସେ ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର କରିଦେବ ।” ତାପରେ ସେ ଚାରିଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଠାରରେ ଯମୁନାକୁ ତାକି କହିଲେ, “ତମ ପାଦକୁ ମୋ ହାତରେ ଛୁଆଇଁ ଦିଅ ।” ତାପରେ ସେ ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ତମକୁ ବହୁତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଦେଇଛି, କ୍ଷମା କରିବ ।” ତାପରେ ସେ ନିଜ ପିଲାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ; କିନ୍ତୁ ସେତେବେଳକୁ ତାଙ୍କର ବାକିଶିକ୍ଷିତ ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ସେ ପ୍ରଥମେ ନବଲକୁ ଚାହିଁ ମନେ ପିଲାମାନଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲେ । ସତେ ଯେମିତି ସେ କହିବାକୁ ଚାହୁଁ ଥିଲେ, ସବୁ ପିଲାଙ୍କ ଭାବ ସେ ନବଲ ଉପରେ ଛୁଡ଼ିଗଲେ । ତାପରେ ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ଯାଇ ବିଦ୍ୟା ଉପରେ ଅଟକି ଗଲା । ସେତିକି ବେଳେ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ଆସିଗଲା ଓ ବେକ ଗୁଞ୍ଜି ହୋଇଗଲା ।

ଘରସାରା ଚିତ୍କାରରେ ଗୁଞ୍ଜି ପଡ଼ିଲା ।

ଚିନ୍ତା

ଜନନୀ ହେଲୁ ବୃନ୍ଦାବନୀ ଲଗି ରହିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଆଜି ଟିକିଏ ବଢ଼ିଯିବା ଫାଟି ଯାଇଥିଲା ନବଲ ଗୁ ପିଇ ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସି ଦେଖିଲା ଆକାଶ ଅନେକ ନିର୍ମଳ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ସୂର୍ଯ୍ୟର ନିଷ୍ପତ୍ତି ସୁନେଲି କିରଣ ବାରଣ୍ଡାରେ ପଡ଼ିଥିଲା । ଜୁଲାଇ ଶେଷ ସପ୍ତାହ । ଗୁରୁଆଡ଼େ ସରୁଜ ରଙ୍ଗ ଲାଗି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ନବଲ କିଛି ସମୟ ଆଗେ ସୁନିଭରସିଟିରୁ ଖୁବ୍ ଜାଣୁ ହୋଇ ଫେରିଥିଲା । ଜ୍ଞାପପରେ କେତେକ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ସେଠି ସେ ଅଟକି ଯାଇଥିଲା । ମଝିରେ ମଝିରେ ଅସରକୁ ଅସର ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା । ସେ ସୁନିଭରସିଟି ଗେଟ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅସିଲ ବେଳକୁ ତା' ଯାଇକେଲ ଚକ ଫାଟି ଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଯାଇକେଲ ଠିକ୍ କରିବାକୁ ତାକୁ କର୍ମେଣ୍ଟରାସ୍ତ୍ର ଯିବାକୁ ପଡ଼ିଲା ।

ନବଲର ମନ ଅବସନ୍ନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ସପ୍ତାହ ପୁରୁଷ ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ନେଇ ବନାରସରେ ହଷ୍ଟେଲରେ ଛୁଟି ଦେଇ ଆସିଥିଲା । ବିଦ୍ୟାର ଏବେ ବି. ଏ. ଶେଷ ବର୍ଷ ଥିଲା । ସେ ବି. ଏ. ଟା ପାସ୍ କରିନେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାକୁ ଆଉ ଅଧିକ ପଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟା ବି. ଏ. ପାସ୍ କରିବା ପାଇଁ ଜିଦ୍ ଧରି ବସିଲା ଓ ନବଲ ମଧ୍ୟ ତାକୁ ସମର୍ଥନ କଲା । ସେମାନଙ୍କର ଆଗ୍ରହ ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ରାଜି ହେଲେ । ବିଦ୍ୟା ଚାଲିଯିବା ପରେ ନବଲକୁ ଭାରି ଏକା ଏକା ଲାଗିଲା । ବିଦ୍ୟା ନବଲଠାରୁ ଦୁଇ ବର୍ଷ ସାନ; ତଥାପି ତା ଠାରୁ ସେ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ ପାଉଥିଲା । ନବଲ ଆସି ବାରଣ୍ଡାରେ ରୁପ୍ ଗୁପ୍ ବସି ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ କ'ଣ ଭାବୁଥିଲା ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଜାଣି ପାରୁ ନ ଥିଲା । ନାନା ପ୍ରକାର ଖାପଛଡ଼ା ଚିନ୍ତା ମନ ଭିତରେ ଭିଜି ମାରି ଦୁର୍ଗି ଚାଲି ଯାଉଥାନ୍ତି । ଗଲ ଚିନ୍ତାମାସ ହେଲା ତାର ସଂସାର ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ତାର ଆଦର୍ଶ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରା ମଧ୍ୟ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଖାଲି ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେ ନିଜେ ସ୍ୱପ୍ନସ୍ୱପ୍ନ ବଦଳି ଯାଇଛି ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ହଠାତ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ପାଟି ଶୁଣାଗଲା । ସେ ପଚାରିଲେ, କହ “ନବଲ, କ'ଣ ବସି ଚିନ୍ତା କରୁଛୁ ?”

ନବଲ ହଠାତ୍ ତମକି ପଡ଼ିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ହସୁଥାନ୍ତି । ନବଲ

ଦେଖିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ମୁହଁରେ ପୁଣି ସେହି ଶାନ୍ତି, ସାହିତ୍ୟିକତା ଓ ଦୃଢ଼ତା ଥିଲା, ତାହା ସେମିତି ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହୁଛି । “କିନ୍ତୁ ନାହିଁ ଜେଜେ, ଟିକିଏ ଅବଶ ଲାଗିଲା ସେ ଏଠି ବସି ଯାଇଥିଲା । ବହୁତ ଦିନ ପରେ ଆଜି ଖରା ପଡ଼ିବ । ଭାବୁଥିଲି ଆଜି ବାହାରେ ଯାଇ ଟିକିଏ ଚାଲି ଆସିବି । ଆପଣ ତ ଆଜି କଂଗ୍ରେସ ଅଫିସରୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଚାଲି ଆସିଲେ !”

“ହଁ, ଆଜି ବହୁତ କାମ କରିବାକୁ ଥିଲା । ଭାରି କ୍ଳାନ୍ତ ଲାଗିବାରୁ ଚାଲି ଆସିଲି । ତମେ ଚା’ ପିଇ ସାରିଲଣି ?”

“ହଁ, ଏଇ ପିଇକରି ଆସୁଛି । ଆପଣ ବସନ୍ତ, ମୁଁ ଚା’ ନେଇ ଆସୁଛି ।” ଏହା କହି ନବଲ ଭିତରକୁ ଯାଇ ଭିତକୁ କହିଲା, “ଭିତ୍ତୁ ଜେଜେ, ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ଆସି ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଚା’ ନେଇଯା ।”

“ଆଜ୍ଞା ନେଇ ଯାଉଛି । ଭାଇ ଶୋଇଛନ୍ତି ନା ଉଠିଲେଣି, ତାଙ୍କୁ ବି ଟିକିଏ ତାଳି ଦିଅ ।”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ନିଜ ବଖରାରେ ବସି ଗୀତା ପଢ଼ୁଥିଲେ । ନବଲ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଚା’ ଦିଆରି ହେଉଛି । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ବି ଆସିଗଲେଣି, ଦଶ ପନ୍ଦର ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ଆପଣ ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସନ୍ତୁ । ଆମେ ସେଠି ଅପେକ୍ଷା କରିଛୁ ।”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଚାଲି, ମୁଁ ଏଇ ଅଧ୍ୟାୟଟା ଶେଷ କରି ଦେଇ ଯାଉଛି ।”

ନବଲ ଯାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ପାଖରେ ବସିଗଲା

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ତା’ ହେଲେ ତମେ ଲ’ରେ ଜିଏନ କଲ ? ତମର ଆଉ ବିଲ୍ଲତ ଯିବା ଦରକାର ନାହିଁ କି ?”

“ନା, ମୋଟେ ନାହିଁ ଜେଜେ । ଘର କଥା ତ ଆପଣ ଜାଣନ୍ତି । ଏ ବର୍ଷ ପୁଣି ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର କରିବାକୁ ହେବ । ବାହାଘରରେ ବହୁତ ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ ହେବ । କେମିତି କ’ଣ ହେବ କିନ୍ତୁ ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।”

“ନବଲ, ଗୋଟିଏ କଥା କହିବି, କିନ୍ତୁ ମନେ କରିବ ନାହିଁ । ଟଙ୍କା ପଇସା କିଛି ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ । ମୋ ପକ୍ଷରୁ ତମେ ବିଲ୍ଲତ ଯାଅ । ଏହା ଏକ ଭବିଷ୍ୟତ ଜୀବନର ପ୍ରଶ୍ନ । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ରୋଗରେ ପଡ଼ିଥିଲାବେଳେ ମୁଁ ବିଲ୍ଲତରେ ଥିଲି । ମୋତେ କେହି ଖବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦେଲନାହିଁ ।

“ଆପଣ ତ ଆପେକ୍ଷିକ୍ତ ଅପରେସନ କରି ହସ୍ପିଟାଲରେ ରହୁଥିଲେ, ଆମେ ଆପଣଙ୍କୁ ଆଉ ଖବର ଦେଇଥାନ୍ତୁ କ’ଣ ?”

“ଛୁଡ଼, ଯାହା ତ ହେଲଣି ହେଲଣି । ତମ ପାଦପୋଷି ତ ତମ ପାଖରେ ଅଛି । ତମର ସେପଟେମୁରରେ ଯିବାର ଥିଲା, ତେଣୁ ତ ହୋଇ ନାହିଁ । ମୁଁ କହୁଛି ତମେ ବଳତ ଚାଲି ଯା’ । ତମେ କୌଣସି କଥା ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କର ନାହିଁ ।”

ନବଲ ଟିକଏ ଚୁପ୍‌ରହ କହିଲା, “ନାହିଁ ଜେଜେ, ମୋତେ ତ ଠିକ୍ ରହୁ ଘରକଥା ଚାହିଁବାକୁ ହେବ । ବାପା ତ ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର ଠିକ୍ କରିଯାଇଛନ୍ତି । ଏଇ ନଭେମ୍ବରରେ ତାର ବାହାଘର ହେବ । ମୋର ଏବେ ଆଉ ଆଇ. ସି. ଏସ୍. ହେବାର ଆଗ୍ରହ ବି ନାହିଁ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆସି ବାରଣ୍ଡାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ସେ ବହୁତ ଚିନ୍ତିତ ଦେଖାଯାଉଥିଲେ । ଭିକ୍ଷୁ ଯା ଭିତରେ ଗୁଁ ରଖିଦେଇ ଚାଲି ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆସିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲୁ ଜ୍ଞାନୁ, ଆଜି ବିମେଶ୍ଵରପ୍ରସାଦଙ୍କର ଚିଠି ଆସିଛି । ଏ ବର୍ଷ ଆଉ ବାହାଘର ବନ୍ଦ କରିଦେବ ନାହିଁ । ନବରାତ୍ନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ନିଶ୍ଚୟ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ, ଯଦି ବାହାଘର କରିବା କଥା ଆଉ ତେଣିକରି ଲାଭ କ’ଣ ? ହଁ ମୁଁ ବି କହୁଛି ନବରାତ୍ନକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ନଭେମ୍ବରରେ ବାହାଘର କରିଦିଅ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଶିଥିଳ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ସେ ତ ଠିକ୍ କଥା; କିନ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବେଳେ ଆଠହଜାର ଟଙ୍କା ଦେବାକୁ ହେବ । ଟଙ୍କା ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ତ କିଛି ହସିଖେଳ କଥା ନୁହେଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଚଉକିରୁ ଡେଇଁପଡ଼ି କହିଲେ, ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଆଠହଜାର କ’ଣ ? ଭାଇ ତମେ ପାଗଲ ହେଲ ନା କ’ଣ ? ଘରର ଏ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥା, ସେଥିରେ ଆଠହଜାର ଟଙ୍କାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ?”

“କ’ଣ କହିବ, ଗଙ୍ଗା ତ ଠିକ୍ କରିଦେଇ ଯାଇଛି, ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ପି. ସି. ଏସ୍‌ରେ ପାସ୍‌କରି ଯାଇଛି, ମେ’ ମାସରେ ଯେତେବେଳେ ବିମେଶ୍ଵରୀ ଆମ ପାଖକୁ ଶୋକପତ୍ର ଲେଖିଥିଲେ, ସେଥିରେ ସେ କହିଥିଲେ ଯେ ତାଙ୍କ ପୁଅ ପାଇଁ ରାଜା ଯଶୋବନ୍ତ ରାୟଙ୍କ ଘରୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସିଛି ଓ ସେମାନେ ପରମ୍ପରା ହଜାର ଟଙ୍କା ଯୌତୁକ ଦେବେବୋଲି କହୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଗଙ୍ଗା ସଙ୍ଗେ କଥା ହୋଇଯାଇଥିବାରୁ ସେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରସ୍ତାବକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରୁନାହାନ୍ତି । ନବଲକୁ ମୁଁ ସେ ଚିଠି ଦେଖାଇ ଦେଇଛି ।”

“ତାହେଲେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଯଦି ଆଠହଜାର—, ବାହାଘର ପନ୍ଦର ହଜାର ଟଙ୍କାର ଚୁକ୍ତି । କ’ଣ ନବଲ, ତମେ ବିମେଶ୍ଵରପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ପନ୍ଦର ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ସଙ୍ଗେ ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର କରିବଟି ?”

ନବଲ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ଜେଜେ, ବାପା ଯେତେବେଳେ ବାହାଘର ଠିକ୍ କରି ଯାଇଛନ୍ତି, ତାକୁ ଯେମିତି ହେଲେ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚା’ ପିନ୍ଧି ପିନ୍ଧି କହିଲେ, “ଜାନୁ, ତୁ ତ ବିଦେଶର ବାବୁକୁ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣ । ତାଙ୍କୁ କହ, ସେ ଟଙ୍କା କିଛି କମାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ପରଦା ହଜାର ଟଙ୍କା ଯଦି ସେ ଏମିତି ନିଅନ୍ତି ତା’ହେଲେ ବାହାଘର ଖର୍ଚ୍ଚ ତ ଆହୁରି ଦୁଇ ତିନି ହଜାର, ଏମିତି ଅଠର ହଜାର । ଅଠର ହଜାର ଆମ ପାଇଁ ବହୁତ ବେଶୀ । ତେଣେ ବାହାଘରର ତାରିଖ ବଦାଇବାକୁ ସେ ରାଜି ନୁହଁନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ ସେ ବିଦେଶରୁ ପ୍ରସାଦ ମଣିଷ ନୁହେଁ, ଟଙ୍କା ରକ୍ଷସ, ନିଜେ ଫୌଜବାଦର ଡିଷ୍ଟିକଟ ସେୟନସ ଜଳ, ବହୁତ ଟଙ୍କା ଦରମା, ପୁଅ ପୁଣି ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର ହୋଇଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ପଇସା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ପ୍ରାଣ ଛାଡ଼ିଯାଉଛି । ମୁଁ ତ କହୁଛି ତମେ ସେ ବାହାଘର ଭାଙ୍ଗିଦିଅ । ତା’ଠୁ ଆହୁରି ଭଲ ପିଲା ବି ମିଳିବେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଦେଖ ଜାନୁ, ଏହି ସମ୍ପର୍କ ଭାଙ୍ଗିବାର ସମ୍ଭାବନା ଆଉ ଖୁବ୍ କମ୍ । ମୁଁ ହୁଏତ ରାଜି ହୋଇଯାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ନବଲ କେବେ ରାଜି ହେବନାହିଁ । ଗଙ୍ଗା ଯାହା ଠିକ୍ କରିଯାଇଛି, ନବଲ ପାଇଁ ତାହା ବେଦର ଗାର ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ନବଲକୁ ଚାହିଁଲେ, ନବଲ ମୁହଁ ତଳକୁ କରି ଚୁପ୍‌ସୁପ୍ ବସିଥାଏ । କିଛି ଭାବିବିନ୍ତି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଜ୍ଞାନକୁ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣଙ୍କ ପାଟରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କେତେଟଙ୍କା ଅଛି ?”

“ମୋ ପାଖରେ ତ ବ୍ୟାଙ୍କ୍‌ରେ ମୋଟେ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ଅଛି । ଗଙ୍ଗାର କରଜ ପୁରା ପୁରି କରି ତା’ ପକ୍ଷରୁ ମୋଟେ ବାରଶହ ଟଙ୍କା ମିଳିଲା, ଗଙ୍ଗା ହାତରେ ଯେଉଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୁଦ ଥିଲା, କଲିକତାରେ ତାକୁ ବିକିବାରେ ଯାଡ଼େ ପାଞ୍ଚହଜାର ଟଙ୍କା ମିଳିଲା । ଏମିତି ପ୍ରାୟ ନଅ ହଜାର ପାଖାପାଖି ଟଙ୍କା ଅଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଧର ନଅ ହଜାର ଟଙ୍କା, ଯୋଗୁନ ପାଇଁ ବାକି ଛଅ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦରକାର । ଧରନ୍ତୁ ଆପଣ ନବଲ ପାଇଁ ଛଅହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇଯାରିଛନ୍ତି, ତା’ହେଲେ ବାହାଘର ପାଇଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଆହୁରି ଆଠ ନଅ ହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଆପଣ ଏ ବିଷୟରେ କ’ଣ ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି ?”

“ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତ ଭାବିନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଭାବିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗଙ୍ଗା ମୋଟର ଗାଡ଼ିରୁ ହଜାର ଟଙ୍କା ମିଳିବ । ବାକି ଛ’ ସାତ ହଜାର ଟଙ୍କା କରଜ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।” କ’ଣ ଟିକିଏ ଭାବି ସେ କହିଲେ, “ଜାନୁ, ସତ୍ୟପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଲେଖି ତୁ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା

ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେ । ମୁଁ ଶୁଭୁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚହଜାର ଟଙ୍କା ମୁଁ ଯୋଗାଡ଼ କରିପାରିବି । ବାହାଘର ତ କୌଣସିମତେ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କ୍ୟୁଲପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥାର କୌଣସି ଜବାବ ନ ଦେଇ ଚା' ପିଇ ଚୁପ୍‌ରୁପ୍ ନିଜ ବଖରାକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ ପଚାରିଲେ, “ନବଲ, କ’ଣ କରିବା କହୁ ।”

“ଆମକୁ ତ ନିଶ୍ଚୟ ପଠାଇବାକୁ ହେବ । ଆମେ ଯେତେବେଳେ ଜବାବ ଦେଇ
ପାରିବେ, ସେଇଠି ବାହାଘର କରିବାକୁ ହେବ ।”

—ନବରାତ୍ରିକୁ ତାଙ୍କ ଗୃହିଣୀ ଅନୁସାରେ ଆଠହଜାର ଟଙ୍କା ନିବନ୍ଧ ଦିଏ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଖରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲଭି ଯାଇଥିଲା, ନବଲ ଘର ଭିତରକୁ ଯାଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳାଇ ବୁଲିଯିବା ପାଇଁ ବାହାରିଲା । ସେ ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସିବା ମାତ୍ରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଡାକିଲେ, “ନବଲ, ଟିକିଏ ଏଣିକି ଆସିଲ ।”

ନବଲ ଯାଇଁ ଦେଖିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘର ଭିତରେ ଏପଟ ସେପଟ ଟହଲ ମାରୁଛନ୍ତି । ନବଲ ପହଞ୍ଚିଲା ମାଣେ ସେ କହିଲେ, “ମୋ ପାଖରେ ମୋଟେ-ଢିନ ହଜାର ଟଙ୍କା ଅଛି । ତମେ ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ନିଅ । କିନ୍ତୁ ଏ ଟଙ୍କା ଜେଜେ ବାପାଙ୍କୁ ନ ଦେଇ ତମ ମା’ଙ୍କ ହାତରେ ଦେଇଦେବ । ମୁଁ ତ ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ଭାଇଙ୍କୁ ଲେଖିବି; କିନ୍ତୁ ସେ ଠିକ୍ ସମୟରେ ଟଙ୍କା ପଠାଇବାର ଆଶା କମ୍ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ଏଡ଼େ-ଉରଫର ଏବେ କାହିଁକି ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହେଲାପରି କହୁଲେ, “ମୁଁ ଯାହା କହୁଛୁ କର । ମୋର କେଉଁ ଠିକଣା ଅଛି, କେତେବେଳେ ପଇସା କୁଆଡ଼େ ଢେଙ୍କ ହୋଇଯିବ । ଆଗେ ଟଙ୍କାକୁ ମା’ ପାଖେ ରଖିଦିଅ, ତା’ପରେ ଯା ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଇଠୁ ସିଧା ମା’ ପାଖକୁ ଯା ।” ତା’ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘର ଭିତରେ ଥେମିତି ଟହଲିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସରେ ବିଦ୍ୟାର ନବର ଭର ସିବାକଥା । ଦଶହରା ଛୁଟିରେ ସେ
ଘରକୁ ଆସିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତା'ମନରେ କିଛି ସୁଖ ନ ଥିଲା । ନବର ସିବା ପୁରାତନ
ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ସେ ନବଲକୁ କହିଲା, “ଗୁଲ୍ ଭାଇ, ଆଲଫ୍ରେଡ୍ ପାର୍କ ଆଡ଼େ ଟିକିଏ
ବୁଲ୍ ଆସିବା । ଘରେ ବସି ବସି ଭରି ବିରକ୍ତ ଲାଗିଲାଣି ।”

ବିଦ୍ୟାର ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ନବଲ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟା ସଙ୍ଗରେ ସେ ଆଲଫ୍ରେଡ଼ ପାର୍କ ଆଡ଼କୁ ଗଲା । ବହୁତବେଳୁ ବର୍ଷା ବନ୍ଦ ହୋଇଥିଲେ ବି ଭାରି ଗରମ ଲାଗୁଥିଲା । ରାମଲୀଳା ଶୋଭାସାଥୀ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଲୋକେ ସହର ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଯାଇ-

ଥିଲେ । ପାର୍କରେ ପହଞ୍ଚି ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ଭାଇ, ଗୋଟାଏ କଥା ମୁଁ ପଚାରିବାକୁ ଚାହେଁ । ମୋ ବାହାଘରରେ କେତେ ଯୋଗୁକ ଦିଆଯାଇଛି ?”

ନବଲ କହିଲା, “ତୁ ସେଥିରୁ କ’ଣ ପାଇବୁ ? ବାପା ଯାହା କହି ଯାଇଥିଲେ ମେୟା ଦିଆଯିବ ।”

“ମୋ ବାହାଘର ଯେତେବେଳେ ମୁଁ ପାଇବି ନାହିଁ ? ନାହିଁ ଭାଇ, ତମରୁ କହିବାକୁ ହେବ ।”

“ଅଠ ହଜାରର ନିର୍ବାସ ଯାଉଛି—ଝୁରିହଜାର ଟଙ୍କା ଓ ଝୁରିହଜାରର ଜିନିଷ ।”

ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ହଁ ଝୁରି ହଜାର ଟଙ୍କା ଓ ଝୁରି ହଜାରର ଜିନିଷ । ତା ମାନେ ଯୋଗୁକ ପନ୍ଦର ହଜାର ଠିକ୍ ହୋଇଛି ।”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ବାପା ସେୟା ଠିକ୍ କରୁଥିଲେ ।”

“ତା ହେଲେ ତମେ ବିଲଭ କାହିଁକି ଯାଉନା ମୁଁ ଏବେ ବୁଝିଲି । ଆଜ୍ଞା ଭାଇ, ବାପାତ କିଛି ଟଙ୍କା ରଖିଯାଇ ନଥିଲେ । ତେବେ ଏ ଟଙ୍କା ଆସିଲା କେଉଁଠୁ ?”

ନବଲ କହିଲା, “ମୁଁ ତ ଓଁକଳିତ ପଡ଼ୁଛି, ତୁ ଜେରା କରୁଛୁ କ’ଣ ? ଭୁଡ଼ ସେ ସବୁ କଥା । ଜେଜେବାପା ଏହି ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅନ୍ଧୁର ମଧ୍ୟ କରିବେ । କ’ଣ ଏହି କଥା ସବୁ ପଚାରିବା ପାଇଁ ମୋତେ ଏଠାକୁ ଆଣିଛୁ ?”

“ହଁ ଭାଇ, ଏ ସବୁ ପଚାରିବା ପାଇଁ ଏଠାକୁ ଆସିଛୁ । ତା ହେଲେ ମୋ ବାହାଘର ଯୋଗୁ ଏହି ଘର ଧ୍ୟୁସ ହେବାକୁ ଯାଉଛି । ଶୁଣିଲି ଜେଜେବାପା ଯୋଗୁକ କମାଇ ଦେବା ପାଇଁ ବିନେଶ୍ୱରୀ ପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ରୁଷ ଭାବରେ ତାହା ସେ ଅସ୍ୱୀକାର କରିଦେଲେ । ଭାଇ ଏ କଥା କ’ଣ ସତ ?”

ନବଲ ହସି ହସି କହିଲା, “ହଁ ସେ କଥା ସତ ଯେ, ତୁ ନିଜ ଶରୀର ନାଁ ଧରୁଛୁ, ତୋତେ ଲଜ ମାଡ଼ୁନାହିଁ ?”

କିନ୍ତୁ ସମୟ ରୂପର ହିଁସା ବିଦ୍ୟା ପୁଣି କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ସେଠି ମୋ ବାହାଘର କରିନାହିଁ । ତା’ ଛଡ଼ା ମୁଁ ମଧ୍ୟ ବାହା ହେବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ ।” ଏହି କହି ବିଦ୍ୟା କାନ୍ଦି ପକାଇଲା ।

ନବଲ ବିଦ୍ୟା ହାତକୁ ନିଜ ହାତରେ ରଖି କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, କଥାଟା ତ ବହୁତ ଆଗରେ ଗଲଣି । ବାପା ଯାହା କହିଯାଇଛନ୍ତି ଆମକୁ ନିଶ୍ଚୟ ତାହା କରିବାକୁ ହେବ । ଆଉ ଧ୍ୟୁସ ହେବା କଥା ଯାହା କହୁଛୁ, ଭଲ ମନ୍ଦ କରିବା ଲୋକ ତ ଭଗବାନ । ଏ ବାହାଘରରେ ପରିବାରର ଯିଏ ହେବ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ମୋର ଯିଏ ହେବନାହିଁ, ତୁ ଏହି ବିଶ୍ୱାସ ରଖ ।”

“ଭାଇ, ମୁଁ କିନ୍ତୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯିବି । ମୁଁ ତମକୁ ହାତଯୋଡ଼ି କହୁଛି, ତମେ ମୋତେ ସେ ଧନପିଣ୍ଡାତ ଦରକୁ ଜବରଦସ୍ତ ଠେଲି ଦିଅ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟ ଅଛି ।”

ତ୍ୟାଗ, ସାଧୁତା ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନିଶାରେ ଅଭିଭୂତ ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ମନକଥାକୁ ବୁଝି ପାରିଲ ନାହିଁ । ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ଦେଖ ବିଦ୍ୟା, ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ ଏମିତି କଥା କହନାହିଁ । ଏ ହେଉଛି ବାପାଙ୍କ କଥା, ବାପା ତୋର ସବୁ ଦାୟିତ୍ବ ମୋ’ ଉପରେ ଛାଡ଼ି ଯାଇଛନ୍ତି । ମୁଁ ସତ କହୁଛି, ମୁଁ ବିଲତ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁ ନାହିଁ । ନଚେତ୍ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ତାଙ୍କର ଝାଡ଼ିରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୋତେ ବିଲତ ପଠାଇ ଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ଗୁଲ, ଦରକୁ ଯିବା, ବହୁତ ଡେରି ହୋଇଗଲାଣି । ଆଉ ଏ ବିଷୟରେ ପଦେ କଥା ତୁ ମୋତେ କହନା ।”

ବିଦ୍ୟା ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛୁ ପୋଛୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ମୋ କଥା ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ କିମ୍ବା ବୁଝି ପାରିବ ନାହିଁ ।” ତା ପରେ ସେ ଏକ ଦୀର୍ଘ ନିଶ୍ବାସ ପକାଇ କହିଲା, “ହଁ, ତମେ ଯେମିତି କହିବ ମୁଁ ସେମିତି କରିବି; କିନ୍ତୁ ଭାଇ, ଇଏ ମୋର ବି. ଏ. ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବର୍ଷ । ଏହି ବାହାଘରରେ ମୋର ଯେମିତି ପଢ଼ା ନଷ୍ଟ ନ ହୁଏ । ତମେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କର ତମେ ମୋତେ ବି. ଏ. ପାସ କରାଇଦେବ । କହ ଭାଇ, ବି. ଏ. ପାସ କରାଇ ଦେବଟି ?”

ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ଏହି ଭଙ୍ଗୀରେ ଅଭିଭୂତ ହୋଇ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, ମୁଁ ଶପଥ କରି କହୁଛି ମୁଁ ତୋତେ ବି. ଏ. ପାସ କରାଇ ଦେବି ।”

ନବମୀଦିନ ସକାଳେ ନବଲ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଭାରି ନେଇ ଫୌଜାବାଦରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ତାକୁ ନେବା ପାଇଁ ବିମେଶ୍ବରୀ ପ୍ରଦୀପ ସ୍ବୟଂ ଷ୍ଟେସନକୁ ଆସିଥିଲେ । କେଡ଼େ ଉଦାର ତାଙ୍କର ତେହେରା ! ନବଲ ବିମେଶ୍ବରୀଙ୍କୁ ଏହି ପ୍ରଥମଥର ଦେଖିଲା । ବିମେଶ୍ବରୀ ପଚାରିଲେ, “ଭଲରେ ଆସିଲଟି ? ଗାଡ଼ିରେ କିଛି ଅସୁବିଧା ହୋଇ ନାହିଁ ତ ?”

ନବଲ ବିମେଶ୍ବରୀଙ୍କର ଏହି ହାବଭାବ ଦେଖି ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଗଲା । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପୁଅରୁ ବିମେଶ୍ବରୀ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଜିନିଷ ଆସିଲା ତିକିଏ ଦେଖିବା ।”

ନବଲ ଟଙ୍କ ଖୋଲି ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ଆଲି ଦେହରେ ଜିନିଷ ସବୁ ସଜାଇ ରଖିଲା । ଜିନିଷପତ୍ର ଦେଖିବା ମାତ୍ରେ ବିମେଶ୍ବରୀଙ୍କର ମୁହଁ ଆନୁଲିନୀ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଶୁଣିହଜାର ଟଙ୍କା ତ ଠିକ୍ ଅଛି, କିନ୍ତୁ ବାକି ଜିନିଷ ଶୁଣିହଜାର ଟଙ୍କାର ନୁହେଁ । ଏ ଗୁଡ଼ାକ ତ ସବୁ ବଡ଼ ଅସୁବିଧା କଥା ।”

ନବଲ ତାର ଜେଜେବାପାଙ୍କ ଚିଠିଟା ବିମେଶ୍ଵରଙ୍କର ହାତରେ ଦେଇ କହିଲେ,
“ଜେଜେବାପା ଚିଠି ପଠାଇ ଅଛନ୍ତି ।”

“ବିମେଶ୍ଵରପ୍ରସାଦ ବିହୁ ପ କର କହିଲେ, “ସେ ଚିଠିଟା ନେଇ କ’ଣ ଚାହିଁ ?
ସବୁ ଜିନିଷର ଦାମ୍ ଶତକଡ଼ା ପଚାଶ ବଢ଼ାଇ ଲେଖା ହୋଇଛି ମୁଁ ଜାଣେ ।” ବର୍ତ୍ତମାନ
ନବଲ ବିମେଶ୍ଵରଙ୍କର ଦ୍ଵିତୀୟ ରୂପ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ—“ଯଦି ଏତିକି ବଳ ପାଉ
ନଥିଲା, ମୋ ଘରେ ବାହାଘର ଠିକ୍ କରିବାର କ’ଣ ଦରକାର ଥିଲା ?”

ନବଲ ଜାଣିଥିଲା ସବୁ ଜିନିଷର ଦାମ୍ ଶତକଡ଼ା ପଚାଶ ବଢ଼ାଇ ଲେଖାଯାଇଥିଲା;
କିନ୍ତୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ବଳ କଥା କହିଲେ ତାକୁ ଭାରି ଖରପ ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲା,
“ଆଜ୍ଞା, ତୁ ପକ୍ଷର ପୁଣି ବଳ ଗୋଟାଏ କ’ଣ ? ତା’ଛଡ଼ା ଯାହାଙ୍କର ବଳ ଥିଲା
ସେ ତ ଏବେ ନାହାନ୍ତି । ଆମେ ତ ଆଗରୁ ଏ ସବୁ ଲେଖିଦେଇଥିଲୁ । ଯେଉଁ ଭଗବାନ
ଏ ସବୁ ଘଟାଇଲେ ତାଙ୍କୁ ଆଉ କ’ଣ କହିବା ?”

ନବଲ ବିନୟ ହୋଇ ଯାହା ସବୁ କହିଲା, ବିମେଶ୍ଵରଙ୍କ ଉପରେ ତାର କୌଣସି
ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, “ତମେ ଜାଣି ଆଜି ଆମ ନାକ କାଟିଦେଲୁ ।
ଏ ଭାବ ଦେଖି ଲେନେ ଆମକୁ କ’ଣ କହିବେ ! ବହୁତ ବଡ଼ ବଡ଼ ଅର୍ଥସର, ଜମିଦାର
ଓ ଧନୀ ଲୋକଙ୍କୁ ଆମେ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିଛୁ । ତମ ଜେଜେବାପାଙ୍କୁ କହିଦେବ, ଆମ ସଙ୍ଗେ ଏ
ଧୋକାବାଜି ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏ ଜିନିଷପତ୍ର ଆମର ଦରକାର ନାହିଁ । ବାହାଘର ବେଳେ
ଆମର ନଗଦ ଚାରିହଜାର ଟଙ୍କା ଦରକାର । ଏମିତି ଜିନିଷ ଆମର ବହୁତ ଏଠି
ପଡ଼ିଛି ।”

ମନେହେଲା ନବଲ ଯେମିତି ଦାନ୍ତକାମୁଡ଼ି ରହିଗଲା । ନବର ସାରା ଚର୍ଚ୍ଚି ଆରଦନ
ସକାଳେ ସେ ଆଲହାବାଦ ଫେରିଆସିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ନବର କଥା ସବୁ ଶୁଣାଇ
ଶୁଣାଇ ସେ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଆମେ ଗୋଟାଏ କି ଅର୍ଥପିଣ୍ଡ ପାଖରେ ଯାଇ
କୁଟିରଲେ ! ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ଠିକ୍ କହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ଘରେ ବିଦ୍ୟାର ବାହାଘର ସ୍ଥିର
କରି ଆମେ ଭୁଲି କରିଛେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାଟକା ହୋଇ ରହିଗଲେ । ଜ୍ଞାନଙ୍କ ପାଖରେ ଆଉ
ମୋଟେ ଦିନହଜାର ଟଙ୍କା ଥିଲା ଓ ବାହାଘର ପାଇଁ ମୋଟେ ଦୁଇ ମାସ ସମୟ ଥିଲା ।
ବଡ଼ ଚିନ୍ତା ହୋଇ ସେ କହିଲେ, “ନବଲ, ଯାହା ହୋଇଗଲାଣି, ଗଲାଣି । ବର୍ତ୍ତମାନ
ଆମର ନଅ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦରକାର । ମୋ ପାଖରେ ମୋଟେ ଦିନ ହଜାର ଟଙ୍କା
ଅଛି । ଆମକୁ ଅନ୍ତର ଛଅ ହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ନବଲ ଶୀଘ୍ର କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ହଁ ଜେଜେ, ଛଅ ହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ ନ କରି

ଆମର ଆଉ ଗୁରୁ ନାହିଁ ।”

କାଳପ୍ରସାଦ ହତାଶ ହୋଇ କହିଲେ, “କ’ଣ କହିବ, ମୁଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକୁ କହିଥିଲି ସତ୍ୟପ୍ରକାଶଠାରୁ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ମଗାଇ ଦେବା ପାଇଁ । ମୁଁ ବି ଦୁଇ ଖଣ୍ଡ ଚିଠି ଲେଖିଲି; କିନ୍ତୁ ସେ କିଛି ଜବାବ ଦେଲେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଜ୍ଞାନ ମୋତେ ଆଉ କିଛି କହିଲେ ନାହିଁ ।”

‘ନବଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ଟଙ୍କାକିଆ ଫର୍ପୁଣ୍ଡ ଭୁଲିଯାଇଥିଲା । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ମୋତେ ଦୁଇମାସ ପୁର୍ବେ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇଥିଲେ । ମୁଁ ମା’ ପାଖରେ ସେ ଟଙ୍କା ରଖିଦେଇଛି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମକୁ କେବଳ ଗୁରୁ ହଜାର ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ହେବ ।”

କାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏବେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲେ, “ଭଗବାନ ଗୁହଁଲେ ବାକି ଟଙ୍କା ବି ମିଳିଯିବ । ମୁଁ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଆଜି ଲେଖୁଛି । ତାଠୁ ଡ଼ଏଟ ପାଞ୍ଚ ହଜାର ଟଙ୍କା ମିଳିଯାଇପାରେ ।”

ଏହି ସମୟରେ କାଳପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ପାଠି ଶୁଣାଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଭାଇ ! ତମେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ରଠାରେ ଆଶା ରଖନାହିଁ; ବରଂ ଅନ୍ୟ କେଉଁଠି ଦେଖ ।” ସତ୍ୟପ୍ରକାଶ ମୋ ପାଖକୁ ଶୁଖିଲା ଜବାବ ପଠାଇ ଦେଇଛି ।”

“ଜିନ୍ଦ, ତୁ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦେଇ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛୁ । ମୋର ଭାରି ବିଶ୍ୱାସ ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ଏହି ଅସମୟରେ ନିଶ୍ଚୟ ଆମକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବ । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ମୁଁ ନିଜେ କାନପୁର ଯାଇ ତା ସଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବି ।”

“ହଁ, ଆପଣ ଯଦି ନିଜେ ଯାଇ ଦେଖା କରିବେ, ତାହେଲେ ମୁହଁ ମୂଲକାରେ ହଜାରେ ପାଞ୍ଚଶହ ଅବା ଦେଇପାରେ ।”

ସେହି ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ କହିଲା, “ଭାଇ ! ମୁଁ ତମକୁ ଆଉ କିଛି କହିବି ନାହିଁ । ଯାହାସବୁ ଘଟିଲା ତମେ ତ ନିଜେ ଦେଖିଲି । ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯାହା ହେବ ସେ ସବୁ ମୁଁ ନିଜେ ଭୋଗିବି । ମୋତେ କୌଣି ନେଇ ତମେ ବନାରସରେ ଛୁଡ଼ି ଦେଇ ଥାଅ ।”

ନବଲର ପ୍ରାଣ ସତେ ଯେପରି କାନ୍ଦୁଉଠିଲା । ସେ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, ମୋତେ ତୁ କ୍ଷମା କର । ଆମର ବହୁତ ବଡ଼ ଭୁଲ ହୋଇଯାଇଛି ।”

“ଭୁଲ ତ ହୋଇଗଲାଣି । ସେ ଭୁଲ ତ ଆଉ ସୁଧାରିବାର ବାଟ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ତୁମକୁ ତୁମ ପ୍ରତିଜ୍ଞା ମନେ ପକାଇ ଦେଉଛି । ତମେ କହିଛ ମୋତେ ବି. ଏ. ପାଣି କବର ଦେବ ବୋଲି ।”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ ମୁଁ ନିଶ୍ଚୟ ମୋର କଥା ରକ୍ଷା କରିବି । ମୁଁ କାଲି ତୋତେ ନେଇ ବନାରସରେ ପ୍ରତି ଦେଇ ଆସିବି । ତୁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ । ତୋ ପଡ଼ାରେ ଯେମିତି କୌଣସି ବାଧା ଆସିବ ନାହିଁ, ସେ ଦାୟିତ୍ବ ମୋର ।”

ଦିନ ଶୀଘ୍ର ଶୀଘ୍ର ଗତିଗଲିଲା; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟଙ୍କା ଯୋଗାଡ଼ କରି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଯାହା କହିଥିଲେ ସେୟା ହେଲା । ଲକ୍ଷ୍ମୀଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ଅସୁବିଧା ଦେଖାଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ କହିଲେ, “କାକା ମୋର ଅବସ୍ଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଖରାପ । ଝିଅ ବାହାଘରରେ କନ୍ୟାଦାନ ସ୍ବରୂପ ମୁଁ ତମକୁ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଦେଇ ଦେଉଛି; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ବାହାଘରକୁ ଯାଇପାରିବି ନାହିଁ ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦକୁ ସେ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ଦେଲେ । ଦାକ ରହିଲା ତିନିହଜାର । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜାଣିଥିଲେ ବାହାଘରରେ ବେଶର ସ୍ବରୂପ ଆଉ ହଜାରେ ଟଙ୍କା ମିଳିଯାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଭବିଷ୍ୟତ, ଅନଶ୍ଚିତ କଥା ।

ନଭେନ୍ଦ୍ରର ଜୁଗାସୁ ସନ୍ତାହ ଶେଷ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଭାଇବନ୍ଧୁ ସବୁ ଆସିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଘରେ ଡାକ୍ତର ଚହଲ ହେଉଥିଲା । ନବଲ ବିଦ୍ୟାକୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ବନାରସ ଯାଇଥିଲା । ବିଦ୍ୟାକୁ ସାଙ୍ଗରେ ଧରି ସେ ନଭେନ୍ଦ୍ରର ତେଲଣି ଭାରିତରେ ଫେରି ଆସିଲାପରେ ବିଦ୍ୟାର ମଙ୍ଗଳାକ୍ଷିୟା ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।

କାମଦାମର ସବୁ ଭାରି ନବଲ ଉପରେ ଥିଲା । ଆସିଲା ମାତେ ସେ କାମରେ ଲାଗିଗଲା ଓ ସବୁ ଭଲ ଭାବରେ କରି ନେଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘରକଥା ସବୁ ବୁଝାସୁଝା କରୁଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଖାଲି ନାମକୁ । ପ୍ରକୃତ କାମ ସବୁ ଭିକ୍ଷୁ କରୁଥିଲା । ନବଲ ଭିକ୍ଷୁକୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ବାହାରୁ କିନ୍ନପପନ୍ଥ ସବୁ ଆଣୁଥିଲା ।

ନବଲ ଗୋଟାଏ ଠେଲରେ କିନିଷ ଧରି ଯେତେବେଳେ ଘରେ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା ଭିକ୍ଷୁ ତାକୁ କହିଲା, “ଆଜେ ପୁଅ, ସେ ଗୋଲ ବଖରାରେ ଭଲ ଜାନୁଭଲ ସଙ୍ଗେ କ’ଣ କଥାବାଣ୍ଟି କରୁଛନ୍ତି । ମୋର ମନେ ହେଉଛି ତାଙ୍କ ଦୁହେଁ ଭିତରେ କ’ଣ ଝଗଡ଼ା ଲାଗିଛି । ଟିକିଏ ଯାଇ ଦେଖିଲୁ ।”

ନବଲ ଡ୍ରାଇଁ ରୁମ୍‌ରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଥିଲେ, “ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ କୌଣସି ମତେ କରଜ କରାଇ ଦେବି ନାହିଁ, ବର୍ତ୍ତମାନ ବଦାଣ ଆଳୀରେ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଦିଅନାହିଁ । କହିଦିଅ ପରେ ସେ ଟଙ୍କା ପଠାଇ ଦିଆ ହେବ ।”

“ତୁ ହୁଁ ନାହିଁ, ଯେମିତି କଲେ ଭାରି ଜଣ୍ଡଗୋଲ ହୋଇଯିବ । ଏହି ଦୁଇହଜାର ଟଙ୍କା ମୋତେ କେଉଁଠୁ ହେଲେ ଯୋଗାଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ପଥର ଦିନ ବାହାଘର; ଆପଣ ଆଜି ଯିବେ ଯୋଗାଡ଼

କରିବା ପାଇଁ । ଟଙ୍କା କ'ଣ ବଜାରରେ ପଡ଼ିଛି କେଉଁଠୁ ଗୋଟାଇ ଆଣିବେ ନା କ'ଣ ? ପାଖରେ ଯାହା ଅଛି ସେତିକିରେ କାମ ଚଳାନ୍ତୁ । ଦିଅ ବାହାଘର କରିବେ ବୋଲି କ'ଣ ନଜର ମାନ ମହତ ସବୁ ବିକିଦେବେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏକ କଟୁ ହସ ହସି କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ ଜ୍ଞାନୁ, ଦିଅ ବାହାଘର କରିବା, ଇଚ୍ଛତ ବିକିବା ଏକା କିଥା । ଆମ ଏଇ ଘରଟା ବ୍ୟା ପକାଇ ଦେଲେ ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ମିଳିଯିବ । କିଏ ନେବ ତୁ ଟିକିଏ ଠିକ୍ କରିଦେ ।”

“ଏତେବେଳେ ବଙ୍ଗଳା ବ୍ୟା ପକାଇବେ, କାଗଜପତ୍ର କରିବେ, ମହାଜନ ଖୋଜିବେ—ଆପଣଙ୍କ ବୁଦ୍ଧି କ'ଣ ଡେ ଡାଇଗଲି କି ? ପୁଣି କେତେ ସେ ସୂଧ ଗଣିବାକୁ ହେବ । ନାହିଁ, ସେ ସବୁ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଆମର ଏତେ ସମୟ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି ସମୟ ଚିନ୍ତାକରି ନବଲକୁ କହିଲେ, “ଗଲୁ ଟିକିଏ ତୋ ଜେଜିକୁ ଡାକି ଆଣିଲୁ !”

ନବଲ ଯମୁନାକୁ ଡାକି ଆଣିବାରୁ ଯମୁନା କହିଲେ, “କ'ଣ କହୁଛ ଶୀଘ୍ର କହ । ଦୁଆରେ ଦେବାପୁଜା ପାଇଁ ଲୋକ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯିବି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଦୁଇ ହଜାର ଟଙ୍କା ଆଉ କମ୍ ପଡ଼ୁଛି । କେଉଁଠୁ ଯୋଗାଡ଼ କରି ହେଉନାହିଁ ।”

“ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ କ'ଣ କରିବି ? ସେଗୁଡ଼ାକ ତ ତମ ମରଦଙ୍କ କାମ, ତମେ ଅଛ । ଜ୍ଞାନୁ ଅଛନ୍ତି……।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲେ, “ମଲା, ଆମେ ଯଦି ପାରନ୍ତୁ ତମକୁ କାହିଁକି ଡାକନ୍ତୁ ?”

ଯମୁନା ଟିକିଏ ଭୟାଞ୍ଜିତ ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ତାହେଲେ କହୁନ କାହିଁକି ଡାକାଇଲୁ ?”

“କଣ କହୁଛି କି ତମର ଆଉ ବୋହୂଙ୍କର କିଛି ଗହଣା ଦେଇଦିଅ ବ୍ୟା ପକାଇ ଟଙ୍କା ଆଣିବା ।”

ଯମୁନା ପାଟିକରି ଉଠିଲେ, “ହେ ଭଗବାନ, ତମ ଅବସ୍ଥା ଆସି ଏଠି ପହଞ୍ଚିଲାଣି !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆଉ ତ କିଛି ଉପାୟ ନାହିଁ । ପାଖରେ ତ ଯାହା ଥିଲା ସବୁ ଖେପି ହୋଇଯାଇଛି । ଘର ବ୍ୟା ପକାଇବାକୁ ଆଉ ବେଳ ନାହିଁ । ଏଇ ଗୋଟିଏ ମାସ ବାଟ ଅଛି । କାଲି ସକାଳେ ମୋତେ ଗହଣା ଦେଇ ଦେବ । ପତଙ୍ଗଦାନ ବାହାଘରଆ ଆସିବେ ।”

ସବୁ ଶୁଣି ଯମୁନା କାନ୍ଦପକାଇ କହିଲେ, “କେଉଁ ମୁହଁରେ ବୋହୂକୁ ଏକଥା

ମୁଁ କହୁବ ? ମୁଁ ହେଲେ ଗହଣା ନ ପିନ୍ଧିବ କିନ୍ତୁ ଯାଏ ଆସେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ବୋହୂର ଝିଅ ବାହାଘର ହେଉଛି । ତା ଦେହରେ ଖଣ୍ଡେ ଗହଣା ରହୁବ ନାହିଁ । ହେ ଭଗବାନ, ବଡ଼ ବଦନାମ ହେବ ସତେ ?”

“ଆରେ ଭଲ ନାଁ ମନ୍ଦ ନାଁର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ଏ କାମ ତ ଯେମିତି ହେଲେ କରିବାକୁ ଦେବ । କାଲି ସକାଳେ ଗହଣା ଦେଇ ଦେବ ।”

ଯମୁନା କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ଚାଲିଗଲେ । ଅଗଣାରେ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକମାନେ ହସ ଖୁସି ଭିତରେ ମଙ୍ଗଳ ଝି ସ୍ତ୍ରୀରେ ଲାଗି ଯାଇଥିଲେ । ଯମୁନା ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ଯାଇ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମିଶିଗଲେ । ରୁକ୍ମିଣୀ ଯମୁନାର ଏ ଅବସ୍ଥା ଦେଖି ପାଖକୁ ଆସି ଚୁପ୍‌କରି ପଚାରିଲେ, “ମା, କଣ ହେଲା କି ? ଦେହ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ କି ?” ଯମୁନା ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କୁ ନିରୋଳାକୁ ଡାକିନେଇ ସବୁକଥା ବତାଇ ଦେଲେ ।

ସେତିକିବେଳକୁ ଘରେ ଏକପ୍ରକାର ଉଦାସୀନତା ଭରିଗଲା । ସବୁକାମ ଚାଲିଥିଲେ ବି କେଉଁଥିରେ ଉତ୍ସାହ ନଥିଲା ପରି ମନେହେଲା; କିନ୍ତୁ କାହିଁକି ଏମିତି ହୋଇଛି ବାହାରର କୌଣସି ବନ୍ଧୁ ବାନ୍ଧବ ଜାଣି ପାରିଲେ ନାହିଁ, ସମସ୍ତେ ଏକ ପ୍ରକାର ବ୍ୟସ୍ତତା ଅନୁଭବ କଲେ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଘରର ବାତାବରଣ ବହୁତ ବଦଳି ଯାଇଥିଲା ଓ ଭିକ୍ଷୁ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ ସେହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଅନୁଭବ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏମିତି କାହିଁକି ହେଲା ସେ ନିଜେ ନିଜ ରୁଚି ପାରୁ ନଥିଲା । ସେ ଯମ୍ଭାଳି ନପାରି ଯମୁନାଙ୍କୁ ଉଣାର ଘରକୁ ଡାକିନେଇ ପଚାରିଲା, “ଭଉଳି, କ’ଣ ହେଲା କି ? ସବୁ ହସଖୁସି କାହିଁକି ମଉଳି ଯାଇଛି ?”

ଯମୁନା କାନ୍ଦ-ପକାଇ କହିଲେ, “ଭିକ୍ଷୁ, ଏସବୁ ଭଗବାନଙ୍କ ମାୟା । ଭଗବାନ ତ ଆମକୁ ମାଟିରେ ମିଶାଇ ଦେବାକୁ ବାଞ୍ଛୁ କରୁଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀ ତ ନେଲେ; ଏବେ ଦେହରୁ ହାତରୁ ଗହଣା ବି କାଢ଼ି ନେଉଛନ୍ତି ।” ତାପରେ ଯମୁନା ସବୁକଥା ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଦେଲେ ।

ଭିକ୍ଷୁ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲା, “କଥା ଏତେଦୂର ହୋଇ ଗଲାଣି ! ନାହିଁ ନାହିଁ, ତମ ଗହଣା ଯିବନାହିଁ । ଯା, ଯା, ମନ ଖୁସିରେ ଝିଅ କଥାରେ ଲାଗ । ଭଲ ଘରେ ଅଛନ୍ତି ତି ?”

“ହଁ ଅଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନ ଓ ନବଲ ସଙ୍ଗରେ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛନ୍ତି ।” ଏତିକି କହି ଯମୁନା ଚାଲିଗଲେ ।

ନବଲ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବସି ଲୋକଙ୍କ ଖିଆପିଆ ବିଷୟରେ ବସ୍ତୁ କରୁଥିଲେ ।

ବରଯାତ୍ରୀ ତ ମୋତେ ଶହେ; କିନ୍ତୁ ସହରର ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ, ପ୍ରିୟାପ୍ରିୟ ମିତ୍ର ପ୍ରାୟ ଗୁଣିଶହ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖଣ୍ଡେ ଦୂରରେ ବସି ଏମାନଙ୍କ କଥା ଶୁଣିଥାନ୍ତି, ମନରେ ତାଙ୍କର କୌଣସି ଉତ୍ସାହ ନଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଭିକ୍ଷୁ ଗୋଟାଏ ଟିଣ ବାକ୍ସ ଧରି ଡରୁମ୍ ଭିତରକୁ ଆସିଲା । ଟିଣ ବାକ୍ସକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଗରେ ଥୋଇଦେଇ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା ବାହାଦର ପାଇଁ ଇଏ ମୋର ଉପହାର ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତମକି ପଡ଼ି କହିଲେ, “ତୋର ଉପହାର ! କ’ଣ କହୁଛୁ ? ଏଥିରେ କ’ଣ ଅଛି ?”

“ମୁଁ ତ ଗଣିନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏଥିରେ ବହୁତ ଟଙ୍କା ଅଛି । ଭାଉଜ ଓ ବୋହୂଙ୍କର ଗହଣା ବନ୍ଧା ପକାଇବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ବିଦ୍ୟା କ’ଣ ମୋର ନୁହେଁ, ମୁଁ ତ ପୁଣି ତାକୁ କାଶରେ କୋଳରେ ଖୁଆଇ ପିଆଇ ଏଡ଼ୁଟିଏ କରିଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ନବଲ ଦୁହେଁ ଭିକ୍ଷୁ ପାଖକୁ ଉଠି ଆସିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଏଥିରେ କେତେ ଟଙ୍କା ଅଛି ?”

“କହିଲି ପରା ମୋତେ ଗଣି ଆସେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନଯାନ୍ତର ସବୁ ରେଜିଗାର ଏଥିରେ ଅଛି । ଏହି ଘରେ ତ ଦିନକ କଟିଛି, ଯାହା ମିଳିଛି ରଖିଦେଇଛି । ମା’ ଯାହା ଦେଇଛନ୍ତି ସବୁ ଏଥିରେ ଅଛି ଦେଖିନେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଭିକ୍ଷୁ, ଏ ତୋର ସାରା ଜୀବନର ସମ୍ପଦ । ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଆମେ କେବେହେଲେ ନେଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ ।”

ଭିକ୍ଷୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ମୋତେ ପରବୋଲି ଭାବୁଛ କାହିଁକି ? ମୋର କେଉଁ ଘରଦ୍ୱାର ନା ପରିବାର ଅଛି ? ଏହି ସୁଅଝିଅମାନଙ୍କୁ ପ୍ରତିରେ ପକାଇ ମୁଁ ମଣିଷ କରିଛି ।” ଭିକ୍ଷୁ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରି ପଡ଼ିଲା । ସେ କହିଲା, “ଭାଇ, ଗଙ୍ଗା ମୋତେ ସବୁଠାରୁ ବେଶୀକରି ମାନିଥିଲା । ତା ଯୋଗୁ କେତେ ଗର୍ବ ମୋର ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଭଗବାନ କେଡ଼େ ନିର୍ଦ୍ଦୟ, ତାକୁ ମୋ ହାତରୁ ଛଡ଼ାଇ ନେଲେ ।” ତାପରେ ସେ ଲୁହ ପୋଛି କହିଲା, “ଗଙ୍ଗାର ଝିଅ କେମିତି ହାତକୁ ଦହାତ ହୋଇଯିବ, ସେଇ କଥାକୁ ଅନାଇ ଥିଲୁ । ଭଗବାନ ସେଇ ଦିନ ଏବେ ଆଣି ନୁହାଇଲେ । ମୁଁ ତ ବିଦ୍ୟା ନାଁରେ ଏହି ବାକ୍ସକୁ ମନାସି କରି ଆସିଛି । ତମେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ରଖ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଖି ବି ଲୁହରେ ଭଜିଗଲା । ସେ ଭିକ୍ଷୁକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ ସେହି ବୃଦ୍ଧର ଅସୁନ୍ଦର ମୁହଁରେ କେତେ ଦୟା, କେତେ ସ୍ନେହ ମାୟା ଭରି ରହିଛି । ପାଟି ତାଙ୍କର ଖଜି ବାଜିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ନବଲ, ଏ ବାକ୍ସକୁ ଛୁଇଁବା ପାଇଁ ଅଧିକାର ମୋର ନାହିଁ, ତୁ ନିଜେ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଖୋଲି ଦେଖ ।”

ନବଲ ବାକସ ଖୋଲି ଦେଖିଲା ସେଥିରେ ପଶୁଖଟା ସୁନା ମୋହର, ଫର ଶହ ଟଙ୍କା ଓ ଆଉ କିଛି ରୂପା ଚହଣା ଥିଲା । ଏହି ଗହଣା ଛୁନକା ଛୁଷୁକୁ ଦେଇଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସେଥିରୁ ବାରଗହ ଟଙ୍କା ଓ ପଶୁଖ ମୋହର କାଢ଼ିନେଇ ଭିଷକୁ କହିଲେ, “ଏତିକି ଆମର ଦରକାର ଥିଲା—ଆମେ ନେଉଛୁ । ବାକିତକ ତମେ ରଖ । ନବଲ ବାହାଘରକୁ ତ ତୁମକୁ କିଛି ଦେବାକୁ ହେବ । ପୁଣି ନିକଟରେ ସୁଧା ବାହାଘରରେ ବି କିଛି ଦାନ କରିବାକୁ ହେବ ।”

ଭିଷ ଆନନ୍ଦରେ ହସି ହସି କହିଲା, “ହଁ, କାହିଁକି କରିବି ନାହିଁ, ବହୁଥିଲେ ନିଶ୍ଚୟ କରିବି ।”

ଦିଗ୍‌ଗ ଜାରିଖରେ ବରଯାତ୍ରୀ ଆସିଲେ ଓ ଭଲରେ ବାହାଘର ହୋଇଗଲା । ବିନୋବିଶ୍ଵପ୍ରସାଦଙ୍କ ଆଡ଼ି କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆପତ୍ତି ଅଭିଯୋଗ ନଥିଲା । ବିଦାୟ ଦିନ ସକାଳେ ନବଲ ବିନୋବିଶ୍ଵଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ହାତ ଯୋଡ଼ି କହିଲା, “ଆମର ଅତିଥି ସକାରରେ ଯଦି କିଛି ଅସୁବିଧା ହୋଇଥାଏ ତେବେ କ୍ଷମା କରିବେ ।”

ବରଯାତ୍ରୀଙ୍କ ଆଦର ଅଭ୍ୟର୍ଥନାରେ ବିନୋବିଶ୍ଵ ବଡ଼ ପ୍ରସନ୍ନ ଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ନବଲ, ଆମେ ତମ ଆତିଥ୍ୟରେ ବହୁତ ଖୁସି । ପ୍ରକୃତରେ ତମେ ଯୋଗ୍ୟ ପିତାଙ୍କର ସୁଯୋଗ୍ୟ ପୁତ୍ର । ତୁମେ ଯେମିତି ଦୁଇଦୁବାନ ଯେମିତି ସାବଧାନ ମଧ୍ୟ ।”

“ମୋର ଆପଣଙ୍କ ନିକଟରେ ଗୋଟିଏ ଛୋଟ ମାଗୁଣି ଅଛି । ବିଦ୍ୟା ବର୍ତ୍ତମାନ ବି. ଏ. ଶେଷ ବର୍ଷରେ ପଢ଼ୁଛି । ସେ ଯେମିତି ଏ ବର୍ଷ ବି. ଏ. ପରୀକ୍ଷାଟା ଦେବ ।”

ବିନୋବିଶ୍ଵପ୍ରସାଦ ହସି ହସି କହିଲେ, “ଆରେ ତାର କ’ଣ ଗୁକିଲା ଦରକାର ଯେ ସେ ବି. ଏ ପାସ୍ କରବି !”

“ଆଜ୍ଞା, ଆପଣଙ୍କ ବୋହୂ ଗୁକିଲା କାହିଁକି କରିବ ? କିନ୍ତୁ ପିତାଙ୍କୁ ବାବୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟର । ଭବିଷ୍ୟତରେ ସେ ପୁଣି କଲେକ୍ଟର ହେବେ । ତାଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ଯଦି ବି. ଏ. ପାସ୍‌ବାଲା ହୁଏ, ତାହେଲେ ସମାଜରେ ତାଙ୍କ ମାନ ସମ୍ମାନ ଆହୁରି ବଢ଼ିଯିବ ।”

ନବଲ ଠିକ୍ କଥା କହିଥିଲା । ବିନୋବିଶ୍ଵ ପିତାଙ୍କୁ ଗୁଢ଼ି କହିଲେ, “ନଲେ କଥା ଶୁଣିଲୁଟି ! ତୋର କ’ଣ ଇଚ୍ଛା ?”

“ବାପା, ଆପଣ ଯାହା ଠିକ୍ ଭାବିବେ କରିବେ । ତେବେ ସେ ‘ବି. ଏ’ ପାସ୍ କରିନେଲେ ଭଲ । ମୋଟେ ଦୁଇଗୁଣ ମାସର କଥା ତ ।”

ବିନୋବିଶ୍ଵପ୍ରସାଦ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ ନୂଆ ଯୁଗ ହୋଇଗଲା ନା : ସମସ୍ତେ ଏକା କଥା ଭାବୁଛନ୍ତି । ଆଉ ହେଉ, ସପ୍ତାହ ପରେ ମୁଁ ତାକୁ ବିଦାୟ କରିଦେବି; କିନ୍ତୁ ସେ ପର ବନାରସରେ ନୂଆଲରେ ରହି ପଢ଼ୁଛନ୍ତି !”

ନବଲ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ହଁ ।”

“ତାହେଲେ ହଞ୍ଜେଲରେ ରହିବା ଖର୍ଚ୍ଚ ତ ତମକୁ ଦେବାକୁ ହେବ । କ’ଣ ସିକେଶ୍‌ସ୍, ମୁଁ କ’ଣ ଭୁଲ କହୁଛି ?”

ସିକେଶ୍‌ସ୍‌ପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ବାପା, ଇଏ କ’ଣ ଗୋଟାଏ କହିବା କଥା । ଯେ ଭଉଁଶୀକୁ ଆଜିଯାଏ ପଢ଼ାଇ ଆସିଲେ, ସେ କ’ଣ ଆଉ ପାଞ୍ଚ ଛ’ମାସ ପଢ଼ାଇ ଫରବେ ନାହିଁ ?” ଏତିକି କହି ସିକେଶ୍‌ସ୍ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଲେ ।

ସିକେଶ୍‌ସ୍‌ଙ୍କର ଏହି ହସରେ କି ବିଭୀଷଣ ଓ ବିକେଶ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ହସରେ କି କୃତ୍ରିମ ସ୍ୱାର୍ଥପରତା ଭରିରହିଥିଲା ସତେ ! କିନ୍ତୁ ନବଲ ଯେତେବେଳେ ଭଉଁଶୀକୁ ଜବାବ୍ ଦେଇଥିଲା, ସେ ତାକୁ ନିଶ୍ଚୟ ପଢ଼ାଇବ—ଏଇ କଥା ଭାବ ତା’ ମନରେ କୌଣସି ଅସନ୍ତୋଷ ନ ଥିଲା ।

ଗୁରୁ

ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ଖୁବ୍ ପାଟିକରି କହିଲେ, “ବାବୁ ସ୍ୱାଧୀନ ଦେବାକୁ ଆସିଛନ୍ତି, ଅଥଚ କମିସନ ଲୋକଙ୍କ ଯଙ୍ଗେ କଥାବାତ୍ସା କରୁନାହାନ୍ତି; ସ୍ୱାଧୀନତା ମୂର୍ଖତା ଆଉ କ’ଣ ହୋଇପାରେ ? ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନକୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ମିଳିବ ନା ହେନାଗୁଡ଼ ମିଳିବ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ହଁ, ରାୟବାହେବ, ମିଳିବ ତ ପ୍ରକୃତରେ ହେନାଗୁଡ଼, ସେଇଥିପାଇଁ ତ ଆମେ ସାଧନ କମିସନକୁ ବାସନ୍ଦ କଲୁ । ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାତ୍ସା କଲେ ଯଦି କିଛି ଲାଭ ହେଉଥାନ୍ତା ତା’ହେଲେ ତ ଆମେ ନିଶ୍ଚୟ କରିଥାନ୍ତୁ ।”

“ଆରେ, ଆମେ ତ ଆଜି ଆମ ପ୍ରାଚୀନ ପରମ୍ପରା ହରାଇ ବସିଛେ । ସାତସମୁଦ୍ର ଡେଇଁନଇଁ ପାରିହୋଇ କମିସନ ଲୋକେ ଆମ ପାଖକୁ ଆସିଛନ୍ତି । ଆମର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ସେମାନଙ୍କୁ ଖୁଆଇପିଆଇ, ବୁଲୁବୁଲି କରେଇ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଭଲରେ କଥାବାତ୍ସା କରିବା । ତା’ ହେଲେ କାମ ଶୀଘ୍ର ହୋଇଥାନ୍ତା । ଆପଣ ଗୋଟାଏ ମାଗିଲବେଳେ ସେମାନେ ତଉଠେ ଦେଉଥିଲେ । ସେତକ ଏବେ ପୁଣି ମୁଲୁ ଗଲା । ଓଲଟି କଂଗ୍ରେସ ଲୋକେ ସେମାନଙ୍କୁ ବେକିତ କରିବାକୁ ବସିଲେ । ସେମାନେ ଏଠି

ବର୍ତ୍ତମାନ ଅପେକ୍ଷା କରୁ ରହଲେ, କାଳେ ଲୋକଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ଫେରିବ, ଲୋକେ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବେ ଓ ତାଙ୍କ କଥା ବି ଶୁଣିବେ; କିନ୍ତୁ ତା' ଆଦୌ ହୋଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ବିଚାର ଅପମାନିତ ହୋଇ ଫେରିଗଲେ । ସେମାନେ ଭାବିଥିବେ କେମିତି ଜଙ୍ଗଲ ମୂର୍ଖ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ତାଙ୍କୁ କାମ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା !”

ରାୟବାହାଦୁରଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଭାରି ମଜା ଲାଗୁଥିଲା । ସେ କହିଲେ, “ମୋତେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗୁଛି, ଆପଣଙ୍କୁ କେହି କେମିତି କମିସନଙ୍କ ପାଖକୁ ଡାକିଲେ-ନାହିଁ ! ଆପଣଙ୍କର ଏତେ ବଡ଼ ପୋଜିସନ, ଏତେ ଧନ-ସମ୍ପତ୍ତି, ଏତେ କ୍ଷମତା !”

“କଣ କହିବା, ଏହି ବଜାରୁ ଇଂରେଜ ଅଫିସରଗୁଡ଼ା ହଜାର ହଜାର ଟଙ୍କା ଚୁନା ନେଇଯାଉଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କମିସନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରାଇ ଦେବାପାଇଁ କଂଗ୍ରେସ-ବାଲଙ୍କୁ ଖୁସୀମନ୍ଦ କରୁଛନ୍ତି । ମୁଁ ଯଦି ଯାଆନ୍ତି, ମୁଁ କ'ଣ କମିସନ ଲୋକଙ୍କୁ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଦେବାପାଇଁ ରାଜି କରାଇ ନଥାନ୍ତି ନାହିଁ ? ମୁଁ ଲେଫଟିନାଣ୍ଟ ଗଭର୍ଣ୍ଣରଙ୍କୁ ଲେଖିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ଚିଠିର ଜବାବ ବି ମିଳିନାହିଁ । ଯଦି ଭବିଷ୍ୟତରେ ଆଉ କେହି ଚୁନା ମାଗିବାକୁ ଆସନ୍ତି, ତେବେ ସେ ନିକମାଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ମୁଁ ଆଉ ଗୋଟାଏ ପଇସା ବି ଦେବି ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଆପଣ ତ ସୁରୋପରୁ ଫେରୁ ଫେରୁ ବହୁତ ଡେରି ହୋଇଗଲା । ଆପଣଙ୍କର ଅକଟୋବରରେ ଫେରିବାର ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଫେରିଲେ ଡିସେମ୍ବରରେ । ଆପଣ ବୋଧହୁଏ ସାରା ସୁରୋପଟାକୁ ଘାଣ୍ଟି ପକାଇଲେ ।”

ରାୟବାହାଦୁର ଟିକିଏ ହସି ଦେଇ କହିଲେ, “କ'ଣ କହିବ, ସେମାନେ ତ ଏମିତି ମାତିଗଲେ ଯେ ସେଠୁ ଫେରିବାପାଇଁ ମୋଟେ ଇଚ୍ଛା କଲେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସେ ଅଣ୍ଟାଟା ମୋଟେ ସହପାରିଲି ନାହିଁ । ସେଠୁ ଫେରିଲା ପରେ ଆପଣମାନଙ୍କ ସହଜ ସାକ୍ଷାତ୍ କରବାପାଇଁ ମୋର ମୋଟେ ସମୟ ହେଲା ନାହିଁ । ଉଷାର ବି ଗୋଟାଏ ବର୍ଷ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲା, ଆସନ୍ତା ବର୍ଷକୁ ଯାଇ ସେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ଯୋଗଦେବ ।”

ଏହି ସମୟରେ ନବଲ ଆସି ଘରଭିତରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଗୋଟାଏ ଟ୍ରେରେ ଚାରି ଗ୍ଲାସ ସଫତ ଧରି ତା' ସଙ୍ଗରେ ବି ଆସିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଏଥର ଖରାଦିନେ କୁଆଡ଼େ ଯିବେ ବୋଲି ଭାବୁଛନ୍ତି ?”

“ଏ ବର୍ଷ ମସୌଣରେ ମୁଁ ଗୋଟାଏ ଘର କଣି ନେଇଛି । ଭାବିଲି ପ୍ରତିବର୍ଷ ଖରାଦିନେ ତ କେଉଁଠିକି ନା କେଉଁଠିକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ତାହେଲେ ସବୁଦିନ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ କୋଠି କାହିଁକି କଣି ଦେବିନାହିଁ ? ଖୁବ୍ ଶକ୍ତାରେ ମିଳିଗଲା, ମୋଟେ ବାର ହଜାର ଟଙ୍କା ।”

ତା'ପରେ ସେ ପୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲେ, “ମୋ ପକ୍ଷରୁ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି, ମୋ ମାସ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲାଣି । ଏହି ଦୁଇଗୁଣ ଦିନ ଭିତରେ ମୁଁ ଏକା ଏକା ଚାଲିଯିବି । ଆପଣ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଚାଲନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହସି ହସି ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “ମୁଁ ମସୌରା କ'ଣ ଯିବି ? ଏଠି ଆଲହାବାଦରେ ବି ମୋର କିଛି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ ।”

କାମତାନାଥ ସଫଳ ପିତ୍ତ ପିତ୍ତ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ନବଲ, ତମେ ତ ଏବେ ଆମ ଘରଆଡ଼େ ଯିବା ଆସିବା ବନ୍ଦ କରି ଦେଇଛ, କଥା କଣ ? ହଁ, ତମେ ବିଲତ କେବେ ଯାଉଛ ? ଏ ବର୍ଷଟା ତ ତମର ବେକାର ଗଲା ।”

“ଆଜ୍ଞା, ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଆଉ ବିଲତ ଯିବାର କୌଣସି ବିଚାର ନାହିଁ । ଲ' ପ୍ରଥମ ଭାଗ ପରୀକ୍ଷା ମୁଁ ଦେଇସାରିଛି ଓ ପରୀକ୍ଷାରେ ଭଲ ବି କରିଛି ।”

କାମତାନାଥ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା ହୋଇ ପଚାରିଲେ, “ତା'ହେଲେ କଣ ଓକିଲାତି କରିବାପାଇଁ ତମର ଇଚ୍ଛା ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉତ୍ତର ଦେଲେ, “କାହିଁକି, ଓକିଲାତିରେ କ'ଣ କିଛି ଖରାପ ଅଛି ? ଆପଣଙ୍କ ପୁଅ ଗୌରନାଥ ବି ତ ଓକିଲାତି କରୁଛନ୍ତି ।”

କାମତାନାଥ କହିଲେ, “ଓକିଲାତି କ'ଣ କରୁଛି, ଖାଲି ବେକାର ହୁଲୁଛି । ମାସକୁ ପଚାଶ ପାଠିଏ ଟଙ୍କା ମିଳିଯାଉଛି । ଚୁଢ଼ିଲ ନବଲ, ଓକିଲାତି ଗୋଟାଏ ବେକାର କାମ, ମୁଁ କହୁଛି ତମେ ବିଲତ ଚାଲିଯା ।” ତା'ପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଆମର କେହି ଜଣେ ବଡ଼ ଅଫିସର ହେଉ । ଗୌରନାଥ ତ ଗଧଟାଏ, ଘୁସୁରି ଘୁସୁରି ଲ' ପାସ୍ କଲ ଦିନବର୍ଷରେ; ଏବେ ଶହେ ପଚାଶ ଟଙ୍କାକାର କରୁଛି; ବରଂ ସାଧନାତୀତା ବ୍ୟବସାୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଘର ବି ସମ୍ଭାଳୁଛି । ଏ ବର୍ଷ ପ୍ରାୟ ଲକ୍ଷେ ପଚାଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ଲାଭ ହୋଇଛି । ତେବେ ମୁଁ ଭାବୁଛି ସୁଅ ନହେଲେ ନାହିଁ, କୋଇଁ ଯଦି କଲେକ୍ଟର ହୋଇଯାନ୍ତେ, ତାହେଲେ ମୋର ଗୋଟାଏ ଅଭିଳାଷ ମେଣ୍ଟିଥାନ୍ତା, ଖର୍ଚ୍ଚପାଇଁ କିଛି ଚିନ୍ତା ନାହିଁ ।”

ନବଲ କାମତାନାଥଙ୍କ କଥାରେ ଟିକିଏ ବିରକ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । କହିଲା, “ଯାହା ହେଲେ ବି ତ ମୋତେ ଲ' ଫାଇନାଲ ପାସ୍ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତାହାଡ଼ା ଆମ ବଗିଚାରେ ସରକାରୀ ଗୁଳିସାର ଯେଉଁ ପରମ୍ପରା ଚାଲିଆସିଛି, ମୁଁ ତାକୁ ଭଙ୍ଗିବାକୁ ଚାହେଁ । ମୁଁ ଭାବୁଛି ଓକିଲାତିରେ ମୋର ନିଶ୍ଚୟ ଭଲ ହେବ ।”

କାମତାନାଥ ଯିବାପାଇଁ ଉଠି ଠିଆହୋଇ କହିଲେ, “ମୋର ଯାହା କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମୁଁ କରିବାପାଇଁ ରାଜି, ମନକୁ ଟିକିଏ ଥଣ୍ଡା କରି ମୋ କଥା ବିଚାର କର । ଆପଣମାନେ

ମଧ୍ୟ ତାକୁ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ ଓକିଲାତରେ କିଛି ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଦୁଇ ମାସପାଇଁ ମସୌରା ଯାଇଛି । ଆଜ୍ଞା ନବଲ, ଉଷା ତମକଥା ବହୁତ ମନେ ପକାଉଛି; ତମେ ଆମ ଘରକୁ ମଝିରେ ମଝିରେ ଆସୁଥିବ । ତାର ବି ମନ ଟିକିଏ ବଦଳି ଯାଉଥିବ । ଆଜ୍ଞା, ଉଷାକୁ ଘରଆଡ଼ୁ ତାକଥଣ, ମୋର ଡେରି ହୋଇଗଲାଣି ।”

ଉଷା ଘର ଭିତରେ ବିଦ୍ୟା ସଙ୍ଗେ ବସି କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ଦି. ଏ. ପରୀକ୍ଷା ହେଇ ଦିନଦିନ ହେଲେ ବନାରସରୁ ଫେରିଥିଲା । ଉଷାକୁ ମଟରରେ ବସାଇ ଦେଇ ନବଲ ଯେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟା ସଙ୍ଗରେ ଫେରିଆସିଲା ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ କାହିଁକି ବଲ୍ଲଭ ଯିବାକୁ ଗଲି ହେଉନା ? ତମକୁ ଜୋର କରିବାପାଇଁ ଉଷା ମୋତେ କହୁଥିଲା ।”

ନବଲ ବିରକ୍ତ ହୋଇ କହିଲା, “ମୁଁ ବଲ୍ଲଭ ଯିବି ନାହିଁ, ଯିବି ନାହିଁ, ଯିବି ନାହିଁ । ମୁଁ କାମତାନାଥଙ୍କ ଝିଅକୁ ବିବାହ ହୋଇପାରେ; ମାତ୍ର ମୁଁ ତ କାମତାନାଥଙ୍କର ଗୋଲମ ହୋଇ ପାରିବି ନାହିଁ ।”

“ତାହେଲେ ଭାଇ, ତମେ ତାଙ୍କ ଝିଅକୁ ବାହାହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଉଷାର ତ ପୁଣି ବଡ଼ ଆଶା, ବଡ଼ ସ୍ୱପ୍ନ ରହିଛି ।” ତାପରେ ବିଦ୍ୟା ଏକ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା, “ଭାଇ, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ବିଚାର ଓ ଆଦର୍ଶ ଆମଠାରୁ ଭିନ୍ନ, ସେପରି ଲୋକଙ୍କ ଘରେ ବାହାଘର କରିବା ବଡ଼ ବିପଦ । ମୋ କଥା ଦେଖିବା, ମୋ ପୁଅଣୀଘର ଯେତକ ପାଖେଲେ ଆସୁଛି, ମୋର ଚିନ୍ତା ସେତକ ବଢ଼ିଯାଉଛି ।”

ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ଏ କଥା ଶୁଣି ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ କହିଲା, “ତୁ ତୋ ଶରୀର ଘରର କୌଣସି କଥା ମୋତେ କେବେ କହୁନାହୁଁ । ସତ କହ, ତୋର କ’ଣ ସେଠି କିଛି ଅସୁବିଧା ହୋଇଥିଲା ?”

ବିଦ୍ୟା ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଭାଇ, ମୁଁ ତ ମୋଟେ ସସ୍ତାହେ ସେଠି ରହିଥିଲି, କହିଲେ କ’ଣ ଅବା କହୁବି ! କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ କଥା ସତ ଯେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ଭାବି ଦୃଷ୍ଟି । ଯେଉଁ ଲୋକେ ମୋର ଘରକୁ ଲୁଟପାଟ କରି ଉକାଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି— ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର ମାୟାମମତା ଆସିବ କେଉଁଠୁ ? ସେ ଘରର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକ ମୋତେ ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ରାକ୍ଷସ ପରି ଜଣାଯାନ୍ତି । ମନେମନେ କେତେ ତେଷ୍ଟା କରେ ଏମିତି ଭାବନା ମନରୁ ପୋଛି ଦେବାପାଇଁ; କିନ୍ତୁ କେବେ ପାରେନାହିଁ । ସେହି ପରିବାର ପାଇଁ ମୋ ଅନ୍ତରରେ ଭୟଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ପୁଣିରହିଛି ।”

ବିଦ୍ୟା କଥା ଶୁଣି ନବଲ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଦେଖ ବିଦ୍ୟା, ଜୀବନଟା ଗୋଟାଏ ପରସ୍ପର ସହୃଦ ବୁଝାମଣାର କଥା । ଏପରି ଚିନ୍ତା ତୁ ମନରୁ ପୋଛି ଦେ ।

ତୁ ଆଜି ମୋତେ ଜବାବ୍ ଦେ, ଯେମିତି ଭାବପ୍ରଧାନ ହୋଇ ତୁ କୌଣସି ଅନ୍ୟାୟ କଥା କେବେ କରି ନ ବସୁ ।”

“ଭାଇ, ମୁଁ ତୁମକୁ କହିରଖୁଛି ଯେ ମୋ ବିରୁଦ୍ଧରେ ତମେ କେବେ କୌଣସି ଅଭଯୋଗ ପାଇବ ନାହିଁ । ଜୀବନ ଗୋଟାଏ ବୁଝାମଣା ବୋଲି ମୁଁ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରୁଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି ବୁଝାମଣାରେ ଦୁଇଟି ପକ୍ଷ ଅଛି । ମୋ ପକ୍ଷରୁ ସବୁବେଳେ ମାନମର୍ଯ୍ୟାଦା ରଖି କାମ କରିବି ।” ଏହି କଥା କହି ବିଦ୍ୟା ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା । ବିଦ୍ୟାର ପୁଣି ପୁଆଣୀଘର ଜୁନ ଜୁଣୁଥିବା ସମ୍ବାଦରେ ହେବ ବୋଲି ଠିକ୍ ହୋଇଥିଲା । ସେତେବେଳକୁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରଙ୍କର ଉନ୍ନାବ ଜଳରେ ନୂତନ ନିୟନ୍ତ୍ର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ପୁଆଣୀଘର ପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଆଉ କ୍ଷୁଦ୍ର ମିଳନ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଠିକ୍ ହୋଇଥିଲା ଯେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ଆଲୁହାବାଦୀରୁ ବିଦ୍ୟାକୁ ସିଧା ଉନ୍ନାବ ନେଇଯିବେ । ନବଲ ଖୁସି ହେଲା ଯେ ବିଦ୍ୟାକୁ ଆଉ ଫେରାକାଦ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । କାରଣ ବିଦେଶୀ-ପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରତି ତା ମନରେ ଭାରି ଘୃଣା ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

ବିଦ୍ୟା ଉନ୍ନାବ ଚାଲିଗଲା ପରେ ନବଲର ମନ ଦେଶର ରାଜନୈତିକ ବିପ୍ଳବ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଏବେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ସହିତ ଦେଶର ରାଜନୀତି ବିସ୍ତୃତ ଚର୍ଚ୍ଚା କରିବାରେ ତାର ବେଶୀ ସମୟ କଟିଲା । ସାରା ଦେଶରେ ଦମନଲାଲା ଚାଲିଥିଲା ଓ ଦୂରଦୂରନ୍ତରୁ ଗିରଫଦାର ବେର ଆସି ପହଞ୍ଚୁଥିଲା । ନବଲ ଆଗରୁ କେବେ ରାଜନୀତି କଥା ଭାବୁ ନ ଥିଲା; ଏବେ କିନ୍ତୁ ରାଜନୀତି ପ୍ରତି ସେ ଖୁବ୍ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ।

ଜୁଲାଇ ମାସ, ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ବର୍ଷା ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ନବଲକୁ ଏଲ. ଏଲ. ବି. ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ଓ ବିଦ୍ୟାକୁ ବି. ଏ. ପରୀକ୍ଷାରେ ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀ ମିଳିଯାଇଥିଲା । ତାର ପୁରସ୍କାର ବିଦ୍ୟାର ଯେଉଁ ଚିଠି ଆସିଥିଲା, ସେଥିରେ ବହୁତ ଦୁଃଖ-କଥା ଲେଖା ହୋଇଥିଲା । ଉନ୍ନାବରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରଙ୍କର ଜଣେ ବଧୂବା ପିଉସୀ ରହି ଘର ବୁଝାଣୁଣା କରୁଥିଲେ । ଘରର ସବୁ କଥା ତାଙ୍କର ହାତରେ ଥିଲା । ସେହି ଘରେ ବିଦ୍ୟାର ଅଧିକାର ଅଛି ବୋଲି ସେ କେବେ ଅନୁଭବ କରି ପାରୁନଥିଲା । ତେବେ ବି ବିଦ୍ୟା ସବୁ ସହଯୋଗୀ ଥିଲା । ସେ ଜଣେ ଡେପୁଟି କଲେକ୍ଟରଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ ହେଲେ ବି ସାଧାରଣ ଘରର ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କ ପରି ତାକୁ ସବୁବେଳେ ପରଦା ଭିତରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ୁଥିଲା ।

ସେଦିନ ନିଦରୁ ଉଠିଲାବେଳକୁ ନବଲର ମନ ବହୁତ ଉଦାସ ହୋଇପଡ଼ିଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସି ରୁ’ ପିଇ, ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ୁଥିଲେ । ନବଲ ଯାଇ

ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସି “ଲୁହର” କାଗଜଟା ନେଇ ପଢ଼ିବସିଲା । ସେଥିରେ ବିଶେଷ କିଛି ଖବର ନ ଥିଲା । ଦେଖିଲା ଖାଲି ବିପ୍ଳବମାନଙ୍କ ନାଁରେ ମକଦ୍ଦମା ଚାଲିଛି ଓ ଆସ୍ପେକ୍ଟରେ ସରକାରୀ ବେସରକାରୀ ଉଭୟ ପକ୍ଷଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଦ-ବିବାଦ ଚାଲିଛି ।

ନବଲ କାଗଜ ଥୋଇ ଦେଇ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକୁ ପଚାରିଲା, “ଜେଜେ, ଆପଣ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ଏଥିରେ ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର କିଛି ଲଭ ହେବ ? ଏମିତି ଦମନଲାଲା ଚାଲିଛି ଯେ କଥାକଥାକେ ଲୋକଙ୍କୁ ଜେଲରେ ବନ୍ଦ କରିଦିଆଯାଉଛି; ଅଥଚ ଲୋକେ ଚାପ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ମୁରୁକିହସା ଦେଇ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ନବଲ, ଲୋକଙ୍କର ଯେ ଚେତନା ଜାଗା ଉଠିଲାଣି ଏ କଥା ତ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବେକାର ଯେମିତି ବଢ଼ିଲାଣି, ତାର ଫଳ ନିଶ୍ଚୟ ଫଳିବ ।”

“ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଲୋକଙ୍କ ବେକାରୀ ସଙ୍ଗରେ ସ୍ବାଧୀନତାର କ’ଣ ସମ୍ପର୍କ, ମୁଁ ତ କିଛି ବୁଝିପାରୁନାହିଁ ।”

“ନବଲ, କଥାଟା ଖୁବ୍ ସହଜ । ତମେ ତ ଜାଣ ଦେଶରେ ଶତକଡ଼ା ବୟାନବେ ଜଣ ଅଣିଷିତ । ସେମାନେ କିଛି ଭାବନ୍ତି ନାହିଁ କି ବୁଝନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନେ ନେତୃତ୍ବ ଚାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଦେଶର ନେତୃତ୍ବ ସବୁବେଳେ ଦେଶର ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକମାନଙ୍କ ହାତରେ ଅଛି । ଏ ଦେଶର ବଡ଼ ଦଡ଼ ହାକିମ, ଧନୀ ଲୋକ ଓ ଜମିଦାରମାନେ କେବଳ ଶିକ୍ଷା ପାଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ଵାର୍ଥ ଓ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କର ସ୍ଵାର୍ଥ ସମାନ ନୁହେଁ । କଣ ଏବେ ବୁଝିଲୁଟି ?”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ଇଏ ତ ଖୁବ୍ ସ୍ପଷ୍ଟ କଥା ।”

“କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଶରେ ହଜାର ହଜାର ଶିକ୍ଷିତ ଯୁବକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନେ ଗରିବ ଓ ବେକାର । ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ଜାନ୍ତିକାରୀ ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି ତାହା କ’ଣ ଏହି ବେକାରର ଅଭିଶାପ ନୁହେଁ କି ? ଇଂରେଜମାନେ ଅନେକ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ବିବାଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ଏହି ବେକାରୀ ଅସନ୍ତୋଷକୁ ଚପାଇ ରଖିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ମିଥ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟରେ ସତ୍ୟର କେବେ ସମାଧାନ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୁ-ମୁସଲମାନ ବିବାଦ ଏବେ ଦବିଗଲାଣି; କିନ୍ତୁ ବେକାରୀ ଅସନ୍ତୋଷ ତ ଏବେ ଉଭୟଙ୍କ ଭିତରେ ସମାନ ହୋଇଯାଇଛି । ମୁଁ ଭାବୁଛି, ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ପ୍ରକାର ପରାସ୍ତ ପରାସ୍ତିତ ବେଶୀ ଦିନ ରହିପାରିବ ନାହିଁ ।”

“ଆପଣ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ଇଂରେଜମାନେ ଭାରତବର୍ଷକୁ ଆଉ କିଛି ଅଧିକା ସୁବିଧା ଦେବେ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ଭାବିଲା ପରି କହିଲେ, “ଏ କଥା ନିଶ୍ଚୟ ଯେ ବିନା ଆନ୍ଦୋଳନରେ ବୁଟିଶ୍ ସରକାର କିଛି ଦେବେ ନାହିଁ । ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଦେଶବାସୀଙ୍କୁ ଏକ ଭୟଙ୍କର ଆନ୍ଦୋଳନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ଦେଶବାସୀ ତ କୌଣସି ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲା ପରି ମୋର ମନେ ହେଉ ନାହିଁ । ସବୁଆଡ଼େ ଏକପ୍ରକାର ବିବର୍ତ୍ତନ ଓ ନିଷ୍ପେଷଣ ଦେଖାପଡ଼ୁଛି । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ବନ୍ଦ କରିଦେଇ ଭୁଲ୍ କରିଛନ୍ତି ।”

“କିଏ ଜାଣେ ନବଲ, ମୋର ତ ଧାରଣା ସେ ଠିକ୍ କରିଛନ୍ତି । ସେତେବେଳେ ଗାଁ ଲୋକେ କିଛି ଜାଣି ନ ଥିଲେ, କଂଗ୍ରେସ କଥା ଖାଲି ସହର ଭିତରେ ସୀମିତ ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏଇ ସାତ ଆଠ ବର୍ଷ ଭିତରେ ଗାଁଗହଳରେ ବି କଂଗ୍ରେସର ଚେର ମାଡ଼ି ଗଲାଣି । ଅଳ୍ପ କେତେ ଜଣ ଶିକ୍ଷିତ ଲୋକଙ୍କ ଆନ୍ଦୋଳନ କେବେ ସଫଳ ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । ଦେଶର କୋଟ କୋଟି ଜନତା ଯେତେବେଳେ ବୁଟିଶ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ ବାହାରି ପଡ଼ିବେ ସେତେବେଳେ ଯାଇ ଆନ୍ଦୋଳନ ସଫଳ ହେବ ।”

ନବଲ ରୁପ୍ ରହୁଗଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପୁଣି କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ନବଲ ! ଏହି କୋଟି କୋଟି ଲୋକଙ୍କର ନେତା ଦରକାର, ସାଧୁ ଓ ସଚ୍ଚରିତ ଲୋକଙ୍କର ସହାୟତା ଦରକାର । ହେଲେ ଆମ ଦେଶରେ ସାଧୁ ଓ ସଚ୍ଚରିତ ଲୋକ ଖୁବ୍ କମ୍ ।”

ନବଲ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲା, “ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି ଜେଜେ !” ଏହିକି କହି ସେ ଗୁଁ ପିଇବାକୁ ଲାଗିଲା ।

ପାଞ୍ଚ

ଲଡ଼ି ଭରଭଇନ୍ ବିଲ୍ଡରୁ ଫେରି ୧୯୨୭ ଅକ୍ଟୋବର ୩୧ ତାରିଖରେ ଯେଉଁ ଘୋଷଣା କଲେ, ସେଥିରେ ଦେଶରେ ତହଲ ପଡ଼ିଗଲା । କନଭେକେସନ ସମ୍ରାହରେ ସୁନିଉସିଟି ସୁନିୟମରେ ଯେଉଁ ବକ୍ତୃତା ପ୍ରତିଯୋଗିତା ହେବାର ଥିଲା, ସେଥିରେ ବିଷୟ ଥିଲା, “ଓପନବେଣିକ ସ୍ଵରାଜ୍ୟରେ ଭାରତର ସମସ୍ତା ସମାଧାନ ହୋଇ ପାରିବ କି ?” ନବଲ ଏହି ବିଷୟରେ ବକ୍ତୃତା ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଥିଲା । ବିଷୟ କଠିନ ଥିବାରୁ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ସହୁତ ପରାମର୍ଶ କରିବା ପାଇଁ ଗଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଜଳଖିଆ ଖାଇ କଂଗ୍ରେସ ଅଫିସକୁ ବାହାରୁଥିବାବେଳେ ନବଲ ଯାଇ ଯୁଟିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କିଛି ସମୟ ବସିଯାଇ ନବଲକୁ ସରୁକଥା ବୁଝାଇଦେଲେ । ହଠାତ୍ ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ କଥା ମନେପଡ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ୧୨ ଡାହାଣରେ ଆଲହାବାଦଠାରେ ସର୍ବଦଳ ସମ୍ମିଳନ ହେଉଛି, ତମେ ଜାଣିଛ କି ? ସେଠାରେ ଏ ବିଷୟରେ ଖୁବ୍ ବିଶେଷଧରଣର ଆଲୋଚନା ହେବ ।”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ ଜେଜେ, ମୁଁ ଜାଣେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ସେଠିକୁ କିମିତି ଯିବି ?”

“ହଁ, ମୁଁ ସେଇ କଥା କହୁଥିଲି । ସର୍ବଦଳ ସମ୍ମିଳନକୁ ଦେଶର ସରକାରୀ ଲୋକେ ଆସିବେ । ସେଥିପାଇଁ ଆମର ଅନେକ ସୁଶିକ୍ଷିତ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଦରକାର । ତମେ ମୁନିଭରସିଟିରୁ ପଇସା କୋଡ଼ିଏ ଜଣ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ଠିକ୍ ନରଖାଉବ କି ?”

ନବଲ ବଡ଼ ଉତ୍ସାହରେ କହିଲା, “ବାଃରେ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ଆପଣ ଆଗରୁ ମୋତେ କାହିଁକି କହିଲେ ନାହିଁ ? ଆଜ୍ଞା, କାଲି ସନ୍ଧ୍ୟା ସୁଦ୍ଧା ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ-ମାନଙ୍କର ତାଲିକା ଦେଇଦେବି । ସେମାନଙ୍କର କିଛି ବିଶେଷ ପୋଷାକ ହେବା ଦରକାର କି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲେ, “ମୁଁ ତ ସେକଥା ବିଶେଷ ଭାବିନାହିଁ । ତେବେ ଖଦଡ଼ ପାଇଜାମା, ଖଦଡ଼ କୁର୍ତ୍ତା ଓ ଗାନ୍ଧିଜୀ ଝେଲେ ଭଲ । ଟିକିଏ ଶୀତ ବି ପଡ଼ିଛି—ତେଣୁ ମୋଟା ଚଦର ଚଳିବ । ସମିତି ଗ୍ରନ୍ଥ ହେବା ଦରକାର, ସେ ନିଜ ହାତରୁ ପାଞ୍ଚ ଛ’ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚକରି ପୋଷାକ ତିଆରି କରିପାରିବେ ।”

ସର୍ବଦଳ ସମ୍ମିଳନ ହେଲା ସତ; କିନ୍ତୁ ବାତାବରଣ ବଡ଼ ନୈରାଶ୍ୟଜନକ ଥିଲା । ବଡ଼ଲଟ୍ ଯେଉଁ ସୋପଣା କଲେ ଓ ବ୍ରିଟିଶ୍ ପାଲିଆମେଣ୍ଟରେ ସେ ବିଷୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ମନ୍ତ୍ରୀମାନେ ତାର ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ କଲେ, ସେଥିରେ ଦେଶର ନବଯୁବକମାନେ ବିଶେଷ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଉଠିଲେ । କାରଣ ସେମାନେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାରଙ୍କର ଛଳନାପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜନୀତିର ଶିକାର ହେବାକୁ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲେ । ବରଂ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏତେ ଉତ୍ସାହ, ଏତେ ଉନ୍ମାଦନା ଥିଲା ଯେ ସେମାନେ ଜୀବନ ଦେଇ ଲଢ଼େଇ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ । ଏହି ନବଯୁବକମାନଙ୍କର ନେତା ଥିଲେ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ ଓ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ବୋଷ ।

ଏସବୁ ଦେଖି ନବଲର ଅନୁନିହିତ ଚେତନାର ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦେଖିଲା ଦେଶରେ ଲଢ଼ାଇ ମୁନିଷ୍ଟିତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତରେ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ସେହି ଲଢ଼େଇରେ ଭାଗ ନେବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତରେ ମଧ୍ୟ ସେ ସେହିଆଡ଼କୁ ସନ୍ଧି ସ୍ୱ ଭାବରେ ଟାଣିହୋଇଗଲା ।

ନଭେମ୍ବର ଶେଷ ସପ୍ତାହ । ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଶୀତ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ତେଣୁ ଜ୍ୱାଳ-
ପ୍ରସାଦ ପରିବାରର ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ଶୀତଲୁଗା ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା କରି ନବଲକୁ
ତାଙ୍କ କହିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ଗଲା ବର୍ଷ ବିଦ୍ୟା ବାହାଘର ଯୋଗୁଁ ତୋପାଇଁ କିଛି
ଲୁଗାପଟା ହୋଇପାରି ନ ଥିଲା । ଦେଖୁଛି ତୋ ଲୁଗାପଟା ସବୁ ସ୍ୱରୂପା ହୋଇ ଚିରି-
ଗଲାଣି । ଏ ବର୍ଷ ତୁ ଗୋଟିଏ ଗରମ ଘୁଟ୍, କାମିଲ୍ ଓ ପାଇଜାମା ମଧ୍ୟ ଢିଆରି
କରିନେ ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ନବଲ ହାତରେ ଟଙ୍କା ଧରେଇଦେଲେ ।

ନବଲ ପଚାରିଲା, “ଜେଜେ ! ମୁଁ ମୋ ମନ ମୁତାବକ ଜାମା ଇତ୍ୟାଦି ଢିଆରି କଲେ
ଆପଣଙ୍କର କୌଣସି ଆପତ୍ତି ଅଛି-କି ?”

ଜ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନବଲ, ଆଜିକାଲି ଦୁନିଆରେ ତ ସମସ୍ତେ ମନକୁ ମନ କାମ
କରୁଛନ୍ତି । ସେଥିରେ ଆପତ୍ତି କରି ଲାଭ କ’ଣ ? ତୋ ଇଚ୍ଛା, ତୁ ଯାହା କର । ଲୁଗା ତ
ତୁ ପିନ୍ଧିବୁ, ମୋର ସେଥିରେ କ’ଣ ଅଛି ?”

ନବଲ ଟଙ୍କା ଧରି ଚଟାପଟ ବଜାରକୁ ଚାଲିଗଲା । ମନରେ ତାର ଭାବନା ଭାରି
ଜୋରରେ ଚାଲୁଥିଲା । ହଠାତ୍ ଦେଖିଲା ସେ ଗୋଟିଏ ଝଡ଼ ଲୁଗା ଦୋକାନରେ
ଠିଆ ହୋଇଛି । ତାକୁ ନିଜକୁ ବି ଟିକିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସେ ଭାବିଲା, ସେଇଠୁ
ଫେରିଯିବ; କିନ୍ତୁ ଫେରିବା ପାଇଁ ତାର ପାଦ ଚଳିଲା ନାହିଁ । ସେ ଗରମ କପଡ଼ା
ମଗେଇବାରୁ ଦୋକାନୀ କହିଲା, “ଗୋଟିଏ ଆନରେ କୋଟ୍ ଓ ଫତେଇ ହୋଇଯିବ ।
ତାପରେ ଛ’ଟା କୁର୍ତ୍ତା ଓ ଦୁଇଟା ପାଇଜାମା ପାଇଁ ସେ ଆଉ ଦୁଇ ଆନ ଝଡ଼ କପଡ଼ା
କିମ୍ପିଲା । ଦୋକାନିଦାର କହିଲା, “ଆପଣ ଯଦି କପଡ଼ା ସିଲାଇ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି, ଆମ
ଦୋକାନରେ ଦର୍ଜି ଅଛି । ସିଲାଇ ମୋଟେ ଦଶଟଙ୍କା ଲାଗିବ ।” ନବଲ ସେହି
ଦୋକାନରେ ସିଲାଇ ପାଇଁ ବରାଦ ଦେଇଦେଲା ।

ନବଲ ଝଡ଼ ଭଣ୍ଡାରରୁ ସିଧା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ଅଫିସକୁ ଚାଲିଲା । ଦେଖିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ
କଂଗ୍ରେସର ବିଜ୍ଞାପନ ବାହାର କରିସାରି ବସି ଚାହିଁ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ନବଲକୁ ଦେଖିଲମାତ୍ରେ
ସେ ପଚାରିଲେ, “ଆଜି କିମିତି କଂଗ୍ରେସ ଅଫିସରେ ପାଦ ପଡ଼ିଗଲା ନବଲ ? ଆଜ୍ଞା, ବସି
ରୁହା ପିଅ । ମୋଠି କ’ଣ କାମ ଅଛି ?”

ନବଲ ବସି ନିଜପାଇଁ ଚାଳୁ ତାଳୁ କହିଲା, “ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ, ମୁଁ ଆଜି ଗୋଟିଏ
ବଡ଼ କାମ କରିଦେଇଛି ।”

“ହଁ, ତମର ଗମ୍ଭୀର ଚେହେରା ଦେଖି ତ ଜଣାପଡ଼ି ଯାଉଛି । ତେବେ କ’ଣ କରିଛ
କୁହ ।”

“ମୁଁ ଆଜିଠାରୁ ଝଡ଼ ପିନ୍ଧା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛି । ଜେଜେ, ବିଦେଶୀ ଗରମ

କପଡ଼ାରେ ପୁଟି କରିବାପାଇଁ କହିଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଖଦଡ଼ରେ କରିବାପାଇଁ ବରଦ ଦେଇ ଆସିଛି । ଗୁଳିଗଣ ଟଙ୍କାରେ ଛ'ଟା କୁଣ୍ଡା, ଦୁଇଟା ପାଇକାମା, ଗୋଟିଏ ଗରମ କୋଟି, ଗୋଟିଏ ଫତେଲ ଓ ଛ'ଟା ଗାନ୍ଧିଟୋପି । ବହୁତ ଶସ୍ତ୍ରାରେ ହୋଇଗଲା । ସେଥିରେ ସିଲାଇ ଖର୍ଚ୍ଚ ହି ଅଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ କହିଲେ, “ଏସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ତୁମର ଏଲ୍. ଏଲ୍. ବି. ପାସ୍ କରିବା ଦରକାର । ମନେରଖ, ତମେ ଓକିଲ୍‌ସଦୃଶ ପାସ୍ ନ କଲ୍ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୁଁ ତୁମକୁ ସହି ସ୍ୱ ରାଜନୀତିରେ ପଶିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେବନାହିଁ । ନୋହୁଲେ କାଲିକ୍ଷର ମୋତେ ଦୋଷ ଦେବେ ।”

“ଆପଣ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସହି ସ୍ୱ ରାଜନୀତିରେ ପଶିବା ପାଇଁ ମୋର ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଆଜିଠାରୁ ଖଦଡ଼ପିନ୍ଧା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଉଛି ।”

“କିନ୍ତୁ ସି. ଆଇ. ଡି. ଦୃଷ୍ଟିରେ ପଡ଼ିବ । ଏ ବିପଦ ବରାବର ଅଛି । ତେବେ ଯେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସହି ସ୍ୱ ରାଜନୀତିରେ ଭ୍ରମ ନେଇନାହିଁ, ସେତେଦିନ ଯାଏ ପୋଲିସ୍ ତମର କିଛି କ୍ଷତି କରିବ ନାହିଁ । ତାଛଡ଼ା ତମେ ତ ସରକାରୀ ଗୁଳିକ୍ଷ କରିବ ନାହିଁ— ଚିନ୍ତା କ’ଣ ?”

ଉପେନ୍ଦ୍ର ଆରମ୍ଭ ବେଳକୁ ବହୁତ ଶୀତ ପଡ଼ିଯାଇଥିଲା । ଶନିବାର ଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟା-ବେଳେ ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ସହତ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବାକୁ ଆସିଲେ । ସେଦିନ ରାୟବାହାଦୁର ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାଙ୍କୁ ଡ୍ରମ୍-ରୁମ୍‌ରେ ବସାଇ ଦେଇ ପଚାରିଲେ, “ରାୟବାହାଦୁର ସାହେବ, ଆପଣ ଆଜି ଏତେ ଗମ୍ଭୀର ଦିଶୁଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

“ନାହିଁ ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ । ଖାଲି କାମଭଡ଼ । ସୀତାନାଥ ବହୁତ କାମ ବଢ଼ାଇ ଦେଇ ଆସିଛି । ମୋତେ ଯାଦଉଡ଼ କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି । ଆଜି ସାଂସଦିନ କାମରେ ଲାଗିଛି, ଭବିଳି ବହୁତ ଦିନ ହେଲା ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ । ଆଜି ଯାଉଛି ଟିକିଏ ଦେଖା ହୋଇ ଗୁଲିଆସିବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗୁଡ଼ା ଆଖିବା ପାଇଁ ଭିକ୍ଷୁକୁ କହିଦେଇ କାମତାନାଥଙ୍କୁ କହିଲେ, “ହଁ ରାୟବାହାଦୁର ସାହେବ ! କାମଦାମରେ ତ କଷ୍ଟ କରିବାକୁ ପଡ଼େ; କିନ୍ତୁ ଆପଣଙ୍କର ଏମିତି କି କାମ ଯେ, ଆପଣଙ୍କ ମୁଣ୍ଡକୁ ଏତେ ଜୋରରେ ଧରିବ ?”

“ବୁଝିଲେ ତେବେଟି ସାହେବ ! ଏ ଜୀବନଟା ତ ଗୋଟିଏ ଜଞ୍ଜାଳ । ଭବିଷ୍ୟତ ବହୁତ ହୋଇଗଲାଣି । ଆଠଟା ଗାଁ ଓ ସହରରେ ପାଞ୍ଚଟା ବଙ୍ଗଳା କରିଯାଉଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସୀତାନାଥର ମନ ଏଥିରେ ମାନ୍ଦୁନାହିଁ । ଗୋଷ୍ଠକୁ ଜମିବାଡ଼ି ଭର ଓ ସୀତାନାଥକୁ

ବ୍ୟବସାୟରେ ଦେଇ ମୁଁ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲି; କିନ୍ତୁ ସୀତାନାଥ ବ୍ୟବସାୟ ଏତେ ବଢ଼େଇଦେବ, ମୁଁ ଭବି ନଥିଲି । ଏହି ମାସେ ତଳେ ସେ ଗୋଟିଏ ଅଟାକଲ କରି ନେଇଛୁ ।”

କାମତାନାଥ ନିଜ ଧନସମ୍ପଦ କଥା କହିବାକୁ ବହୁତ ଭଲ ପା’ନ୍ତି, କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଏ କଥା ବେଶ୍ ଜାଣିଥିଲେ । ବେଳେବେଳେ କିନ୍ତୁ କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ସେଗୁଡ଼ା ଭଲ ଲାଗେ ନାହିଁ । ସେ କହିଲେ, “ଗୁଡ଼ୁକୁ ସେ ସବୁକଥା । ଆଜିକାଲି ଜମିଦାରରେ ଆଉ କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ଇଏ ବର୍ତ୍ତମାନ ବାଣିଜ୍ୟ-ବ୍ୟବସାୟର ଯୁଗ । ଏବେ ତ ଜମିଦାର, ଡାକ୍ତରଦାର, ସମସ୍ତେ ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲେଣି ।”

କାମତାନାଥ ଗୁଁ ପିଛ ପିଛ ଯଗୁରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ଡେପୁଟି ସାହେବ, ଆପଣ ନବଲ କଥା କ’ଣ ବସୁର କରୁଛନ୍ତି ?”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଜବାବ ଦେଲେ, “ମୁଁ ତ ଏବେ କୌଣସି କଥା ବସୁର କରିବା ଛାଡ଼ି ଦେଇଛି । କାରଣ ମଣିଷ ଯାହା ବସୁରୁଛି, ତାହା ହୋଇ ପାରୁନାହିଁ । ତାଛଡ଼ା ନବଲ ତ ଜାଣିବା-ଶୁଣିବାର ହୋଇଗଲେଣି । ସେ ଏବେ ମୋ କଥା ଶୁଣେ ନାହିଁ । ସେ ମୋତେ କିଛି ପସୁରେ ନାହିଁ । ତା ମନକୁ ଯାହା ଆସେ, କରେ ।”

କାମତାନାଥ କହିଲେ, “ଏଗୁଡ଼ା ତ ଭଲ କଥା ନୁହେଁ । ମୁଁ ଶୁଣୁଥିଲି, ସେ କୁଆଡ଼େ କ’ଣେସ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ ହୋଇ ଦେଉଁପିନ୍ଧା ଆରମ୍ଭ କରିଦେଇଛୁ !”

“ହଁ, ଯେଉଁ ସଫଳ ସମ୍ପନ୍ନ ଲମ୍ବା ହୋଇଥିଲା, ସେଥିରେ ସେ ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବକ କାମ କରୁଥିଲା । ମୁଁ ଅବଶ୍ୟ ତାକୁ ମନା କଲିନାହିଁ; କାରଣ ସେଥିରେ ତ ବିଶେଷ କିଛି ଅସୁବିଧା ନଥିଲା । ତାଛଡ଼ା ଆଜିକାଲି ନୂଆ ଯୁଗ; ନୂଆ ଯୁଗର ଚିନ୍ତା ନୂଆ ହୋଇ ଗଲେଣି । ମୁଁ ମନାକଲେ ସେ ଯଦି ନ ମାନିବ, ଅନ୍ଧାରଣରେ ମୋର ମନ କଷ୍ଟ ହେବ; କିନ୍ତୁ ମୋର ଆନନ୍ଦ ତାର ଚିନ୍ତାଟା ସଦାବେଳେ ଭଲ ଆଡ଼କୁ । ସେ ସେମିତି ସଜଗତ, ସେହିପରି ସଜୋଟ । ମୋର ତ ଧାରଣା ଏ ଦୁନିଆରେ ସାଧୁତା ଓ ସଜଗତତା ସବୁଠୁ ବଡ଼ ସମ୍ପଦ ।”

“ହଁ ଆପଣ ବଳକୁଳ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଏ ଦୁନିଆରେ ସେଗୁଡ଼ା ଚଳୁଛି କେଉଁଠି ? ସଂସାରରେ ତଳିବାକୁ ହେଲେ ସଂସାର ସିମିତି, ନିଜେ ସିମିତି ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ସାଧୁ ଓ ସଜୋଟ ରହି ପଇସା ରେଜିଗାର କରିହେବ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କୁ ବୋଧହୁଏ ଜଣାନାହିଁ, ସି. ଆଇ. ଡି.ଙ୍କ ନୋଟ ବହୁରେ ନବଲର ନାମ ଚଢ଼ିଯାଇଥିଲା । ମୁଁ ଦୁଇଟି ଟଙ୍କା ଦେଇ ବହୁତ କଷ୍ଟରେ ତା ନାଁ କଟାଇଦେଇଛି ।”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ କହିଲେ, “ନବଲ କ’ଣ ସି. ଆଇ. ଡି.ଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ

ପଡ଼ିଲଣି ? ସେ ତ ସରକାରଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ କେବେ କିଛି କରିନାହିଁ !”

“ମୁଁ କହୁଦେଲିନା, ମୁଁ ତା'ନା କଟେଇ ଦେଇଛି । ଆପଣ ସେଗୁଡ଼ା ଭୁଲିଯା'ନ୍ତୁ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି, ମୁଁ ଆସିଥିଲି ନବଲକୁ ବୁଝାଇ ଦେବାପାଇଁ, ସେ ଯିମିତ ବୁଝି-ବୁଝି କାମ କରିବ । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ବର୍ତ୍ତମାନ ବଡ଼ ଜୋର ସୋରରେ କାମ ଚଳାଇଛନ୍ତି । ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସତର୍କ ରହବାପାଇଁ ଜଣାଇ ଦିଆଗଲାଣି । କର୍ଣ୍ଣେଲ ଡଗ୍ବ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ସୈନ୍ୟପାଇଁ ଅର୍ଡର ଦେଇଯାଗଲେଣି । ସେ ମୋତେ କହୁଥିଲେ ଯେ, ଇଂଲଣ୍ଡରୁ ଦୁଇଲକ୍ଷ ସୈନ୍ୟ ଆସୁଛନ୍ତି । କଲିକତା, ବମ୍ବେ ଓ କରକାରେ ତୋପ ଓ ମେସିନ୍‌ଗର୍ ସଜା ହୋଇଗଲାଣି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଉ ଟିକିଏ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ି କହିଲେ, “ଗୁପ୍ତସାହେବ, ଆପଣ ତ ବହୁତ ବଡ଼ ଦୁଃସମ୍ବାଦ ଶୁଣାଇଲେ । ଯଦି ଇଂରେଜ ସରକାର ଏତେ ସାଜସଜ୍ଜାରେ ରହୁଛନ୍ତି, ତା'ହେଲେ ପୁଣି ‘ଓପନବେଣିଜ ସ୍ପର୍କ୍ସ’ କଥା ଉଠାଉଛନ୍ତି କାହିଁକି ?”

“ବୁଝିଲେ, ଏଗୁଡ଼ା ସବୁ ଖାଲି ଛଳନା ଓ ଧୋକାବାଜି ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ନୁହେଁ । ଅସଲ କଥା ହେଉଛି, ଆହୁରି ପରୁଣ ବର୍ଷ ଭାରତବର୍ଷକୁ କିଛି ମିଳିବ ନାହିଁ କିମ୍ବା ମିଳିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଦେଖନ୍ତୁ ଡେପୁଟି ସାହେବ, ପରୁଣ ବର୍ଷପରେ କ'ଣ ହେବ କିଏ ଜାଣେ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କାମତାନାଥଙ୍କର ଏହି କଥାର କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଚୁପ୍ ରହିଲେ ।

କାମତାନାଥ ପୁଣି କହିଲେ, “ମୁଁ ନବଲର ବାହାଘର ବିଷୟରେ କଥାବାତ୍ତୀ କରିବାପାଇଁ ଆସିଥିଲି । ଉପାକୁ ବି ଅଠର ପୁର ଡ଼େଇଗ୍ ଚାଲିଲଣି । ମୁଁ ଭବୁରୁ ଏହି ବର୍ଷ ଖରାଦିନେ ତା'ର ବାହାଘର କରିଦେବି । ଆପଣଙ୍କର କିଛି ଅସୁବିଧା ହେବ ନାହିଁ ତ ?”

“ଅସୁବିଧା ଯାହା ହିଅପକ୍ଷ ଆପଣଙ୍କର । ଆମର କ'ଣ ଅଛି ? ମୁଁ ତ ବରଂଯାତ୍ରୀ ନେଇ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଯିବି ।”

“କ'ଣ କହୁବ, ମୁଁ ତ ଯାହା ଆଶା କରିଥିଲି ତାହା ପୁରଣ ହେଲୁଥିଲି ଦେଖା-ଯାଉନାହିଁ । ଭବୁଥିଲି ନବଲ ଆଇ. ପି. ଏସ୍. ହୋଇ ଯାଇଥା'ନ୍ତା; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ଜିଦ୍‌ଖୋର ହୋଇ ବସିଛି । ତାର ଏ ଜିଦ୍ ଗୌରୀକୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ତାର ବଲ୍ଲଭ ଯିବା ଆସିବା, ରହବା, ପଢ଼ିବା, ସବୁ ଖର୍ଚ୍ଚ ତ ଆମେ ଦେଇଥାନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ମୋତେ କଥା ମାନୁନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ବୁଝିଲେ, ଏସବୁ ଇଗବାନଙ୍କ ଇଚ୍ଛା ।”

“ଠିକ୍ କହିଲେ ଡେପୁଟି ସାହେବ ! ଲୋକେ ପରା କହନ୍ତି ହାଜିଲଭ, ଜୀବନ, ମରଣ,

ଯଶ, ଅପଯଶ—ସବୁ ଭଗବାନଙ୍କ ହାତରେ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବାରଣ୍ଡାଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲେ, ନବଲ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ପାକେଟ୍‌ରେ ଲୁଗାଗୁଡ଼ାଏ ଧରି ଆସୁଛି । ସେ ତାଙ୍କ ପକାଇଲେ, “ନବଲ, ଇଆଡ଼କୁ ଆ । କ’ଣ ସେଗୁଡ଼ା ? ଲୁଗା ସିଲେଇ କରି ଆଣିଛୁଟି ?”

ନବଲ ବୋଧହୁଏ କାମତାନାଥଙ୍କୁ ଦେଖି ନ ଥିଲା; ନଚେତ୍ ସେ ଲୁଗାପାକେଟ୍ ଧରି ଘର ଭିତରକୁ ପଶି ନ ଥାନ୍ତା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନବଲ ହାତରୁ ଲୁଗା-ପାକେଟ୍ ନେଇ ଖୋଲିଦେଇ କହିଲେ, “ବହୁତ ଗୁଡ଼ାଏ ତ ତିଆରି କରିଛୁ । ଦେଖି, କିମିତ ହୋଇଛି !”

ଲୁଗାପଟା ଦେଖି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଯେତକ ତମକ ପଡ଼ିଲେ, କାମତାନାଥ ତା’ଠୁ ବେଶୀ ତମକ ଭିତ୍ତିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ତୁ ଏତେଗୁଡ଼ାଏ ଝଡ଼ିତ ପୋଷାକ ତିଆରି କରିପକାଇଛୁ ! ତୁ କ’ଣ କଂଗ୍ରେସରେ ମିଶିଗଲୁଣି କି ?”

ନବଲ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜାଣିଲା, କାମତାନାଥ ବି ସେଇ ଘରେ ବସିଛନ୍ତି । ସେ କହିଲା, “ନାହିଁ କଂଗ୍ରେସରେ ମିଶିନାହିଁ ଯେ, ଝଡ଼ିତ ପିନ୍ଧିବା ଆରମ୍ଭ କରି ଦେଇଛି ।”

କାମତାନାଥ ମୁହଁ ଫୁଲାଇ କହିଲେ, “ଏ ଝଡ଼ିତଗୁଡ଼ା ଦେହକୁ ଭଲଲଗେ ନାହିଁ । ଏ ଝଡ଼ିପିନ୍ଧା ତମ ମୁଣ୍ଡରେ ପଶିଲା କିମିତ ?”

“ନାହିଁ ସେମିତି କିଛି ନାହିଁ । ଖବର ମୋତଲାଲ, ଜବାହରଲାଲ ଯଦି ଝଡ଼ିତ ପିନ୍ଧୁଛନ୍ତି, ଆମେ ପିନ୍ଧିବା ନାହିଁ କାହିଁକି ? ଆଜ୍ଞା ମୁଁ ଲୁଗା ଥୋଇଦେଇ ଆସୁଛି ।” ଏହା କହି ନବଲ ଝଣ୍ଟାଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

କାମତାନାଥ କିଛିକାଳ ମର୍ମାହତ ହେଲାପରି ରହି ପୁଣି କହିଲେ, “ଚୁଟିଲେ ତେପୁଟି ସାହେବ, ପିଲଟା ହାତରୁ ଖସିଗଲା ଜାଣ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗର୍ବିଷ୍ଟାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ ସେମିତି ଜଣାପଡ଼ୁଛି ତ, ମନୁଷ୍ୟ କ’ଣ କରିବ ? ଭଗବାନଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା !”

କାମତାନାଥ ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲେ, “ରଖ ତମର ସେ ଭଗବାନ; ଅପେକ୍ଷା କର, ମୁଁ ନବଲକୁ ଠିକ୍ କରିଦେବି । ଅପ୍ରେଲ ମାସରେ ବାହାଘର ହୋଇଯିବା ଭବିଷ୍ୟ । କାରଣ କାନୁୟାରରେ ତ କୌଣସି ଲଗ୍ନ ନାହିଁ । ତାପରେ ଉଷା ସାଙ୍ଗରେ ମୁଁ ତାକୁ ବିଲ୍ଲତ ପଠାଇଦେବି । ଉଷା ନାଁରେ ମୁଁ ନଗଦ ପଚାଶ ହଜାର ଟଙ୍କା ବ୍ୟାଙ୍କରେ ରଖିଛି । ଥରେ ସେ ପଇସା ଲୋଭରେ ପଡ଼ିଲେ ମନରୁ ଦେଶଭକ୍ତି ଗୁଡ଼ିଯିବ ।”

କାମତାନାଥଙ୍କର ଏପ୍ରକାର ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । କାମତାନାଥଙ୍କ ପିତା ରାମସଙ୍ଗବନ ମିଲିଟାରୀରେ ଷ୍ଟୋରକିପର୍ କାମ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କ ପରି

ଅସାଧୁ ଧୂର୍ତ୍ତି ଲୋକ ଖୁବ୍ କମ୍ ଥିଲେ । ସେ ତାଙ୍କ ପୁଅ କାମତାନାଥଙ୍କୁ ମିଳିତାଣ କଣ୍ଠାକଟର କରି ରଖି ଦେଇଥିଲେ । ୧୯୪୦ରୁ ୧୯୪୭ ଭିତରେ କାମତାନାଥ ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ଲାଭ କରିଥିଲେ ଓ ରାୟବାହାଦୁର ପଦ ପାଇଥିଲେ । ରାମସଙ୍ଗବନ ସବୁବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯୋଡ଼ିହୁଏ ହୋଇ ଆସୁଥିଲେ; ଅଥଚ ଆଜି ତାଙ୍କର ପୁଅ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ନାତିକୁ ଟଙ୍କା ଦେଇ କିଣିନେବ ବୋଲି ବସିଛି । ତେଣୁ କାମତାନାଥଙ୍କ କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଦାରୁଣ ଆଘାତ ଲାଗିଲା; କିନ୍ତୁ ସେ ତାଙ୍କ କଥାର କୌଣସି ଜବାବ ଦେଲେ ନାହିଁ ।

କାମତାନାଥ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲେ, “ଆଜ୍ଞା ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁଁ ଯାଉଛି । ଗୌରୀ-ନାଥ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରି ବାହାଘର ଦିନ ଠିକ୍ କରିବ । ଆପଣ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୁଅନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କାମତାନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାହା କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇଥିଲେ, ଟିକିନିଖି ସବୁ ନ କହି କେବଳ ଏତିକି କହିଲେ, “ନବଲ, ରାୟବାହାଦୁର କହିଛନ୍ତି—ଅପ୍ରେଲ୍ ମେ ଭିତରେ ସେ ଉପାର ବାହାଘର କରିବେ । ତାରିଖ ଠିକ୍ କରି ସେ ଆମକୁ ଜଣାଇବେ ।”

“ଏତେ ତରତର କ’ଣ ଜେଜେ ! ମୁଁ ଆଗ ଲ’ ପାଶ୍ କରିଦିଏ !”

ନବଲ ଗୋଡ଼ରୁ ମୁଣ୍ଡଧାଏ ଖେଡ଼ ପୋଷାକ ପିନ୍ଧି ଘରୁ ବାହାରିବାବେଳେ ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରସାଦ କିଛିକାଳ ତାକୁ ଅନାଇ ରହିଲେ ଓ ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଖେଡ଼ ପୋଷାକ ତ ଖୁବ୍ ଭଲ ଦିଶୁଛି । ଭଗବାନ ତୋତେ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।”

ତହିଁ ଆରଦିନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନବଲ, ଯୁବକମାନେ ଲୁହୋର କଂଗ୍ରେସ୍‌ମାନଙ୍କ ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁଙ୍କ ହାତମୁଠା ଟାଣ କରିବା ଅବଶ୍ୟକ । ତମେ ଆଲ୍‌ହାବାଦ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରୁ ଦଶଜଣ ଯୁବକଙ୍କୁ ଯେଠିକି ନେଇ ପାରିବ କି ?”

ନବଲ ଉତ୍ସାହୀତ ହୋଇ କହିଲା, “ଆପଣ ମୋ ନାଁ ଆଗ ଲେଖିଦିଅନ୍ତୁ । ସପ୍ତାହକ ଭିତରେ ମୁଁ ଆଉ ଦଶଜଣଙ୍କ ନାଁ ଦେଇଦେବି ।”

“ନବଲ ! କାମଟା ଯେତେ ସହଜ ବୋଲି ତମେ ମନେ କରୁଛ, ପ୍ରକୃତରେ ସେତେ ସହଜ ନୁହେଁ । ଲୁହୋର ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କୁ ପ୍ରାୟ ଚାରିଶ ପଞ୍ଚାଶ ଟଙ୍କା ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଯାହାର ଖର୍ଚ୍ଚ କରିବାକୁ ବଳ ଅଛି ସେମାନେ ଯିବେ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବେ ସେମାନଙ୍କ ହାତରେ ପଇସା ନ ଥିବ । ମୋ ପାଖରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରାଇଭେଟ୍ ଫଣ୍ଡ ଟଙ୍କା ଅଛି; ସେଥିରୁ ମୁଁ ଅଧା ଖର୍ଚ୍ଚ ଦେଇଦେବି ।”

ନବଲ କହିଲା, “ତାହେଲେ ତ କାମ ସହଜରେ ହୋଇଯିବ ।”

“ନାହିଁ ନବଲ, ତେବେ ବି ସେଥିରେ ଅସୁବିଧା ଅଛି । ତମେ ଆଜିଠାରୁ କାମ ଆରମ୍ଭ କରିଦିଅ । ଲୁହୋର ଅଧିବେଶନ ବହୁତ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ । ଡିସେମ୍ବର ୨୩ ତାରିଖରେ

ଦୁଇଠାରେ ମହାସା ଗାଈ, ପଣ୍ଡିତ ମୋତିଲାଲ ଓ ଲର୍ଡ଼ ଭରଦ୍ଵାଜନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାର ଅଛି । ଦେଖାଯାଉ କ’ଣ ହେଉଛି । ଯାହା ହେଲେ ବି ଲହୋର ଅଧିବେଶନ ଖୁବ୍ ମହତ୍ତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ହେବ ।”

ନବଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ କାମ କରିବାପାଇଁ ଚାଲିଗଲା । ପ୍ରକୃତରେ କାମଟା ଏତେ ସହଜ ନୁହେଁ । ସେଦିନ ବଡ଼ କଷ୍ଟରେ ସେ ମୋଟେ ଦୁଇଜଣଙ୍କୁ ଲହୋର ଯିବାପାଇଁ ରାଜି କରେଇ ପାରିଲା । ଧାନ୍ଦଭିତ୍ତରେ ସେ ଏକଦମ୍ ଅକ୍ଷପତ୍ନି । ଘରକୁ ଫେରିଲାବେଳକୁ ପ୍ରାୟ ନଅ ବାଜିଯାଇଥିଲା ।

ଘରକୁ ଫେରି ନବଲ ଦେଖିଲା ଘରେ ବଡ଼ ବିଚିତ୍ର ଅବସ୍ଥା । ଘରଯାକ ଲୋକେ ଭ୍ରମ୍ଭି-ରୂପରେ ରୁଣ୍ଡ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ହାତରେ ଗୋଟିଏ ଟେଲିଗ୍ରାମ ଧରିଛନ୍ତି ଓ ଯମୁନା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହୁଛନ୍ତି, “କେଉଁ କଂସାଲ ଘରେ ମୋ ବିଦ୍ୟାକୁ ଦେଇଦେଲା । ଘରଦ୍ଵାର ତ ସବୁ ଖାଲିକରି ନେଇଗଲା । ତାପରେ ପୁଣି ଏଇଆ କପାଳରେ ଥିଲା ! ନବଲକୁ ନ ପଠାଇ ତମେ ନିଜେ ଯାଇ ବୁଝିଆସ କ’ଣ ହୋଇଛି ।”

ନବଲ ଆସିଲାମାତ୍ରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତାକୁ ଭାରଟା ଧରାଇଦେଲେ । ସେଟା ଉନ୍ନାବରୁ ସିଙ୍ଗେଶ୍ଵରୀ ପାଖରୁ ଆସିଥିଲା । ସେଥିରେ ଲେଖାଥିଲା, “ଶୀଘ୍ର ଆସି ତମ ଭଉଣୀଙ୍କୁ ନେଇ ଯା ।”

ନବଲ ସେହି ଟେଲିଗ୍ରାମକୁ ଦୁଇ ଦିନ ଅର ପଢ଼ି କହିଲା, “କଥା କ’ଣ, କିଛି ତ ବୁଝାପଡ଼ୁ ନାହିଁ ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ କହିଲେ, “ଏଥିରେ ବୁଝିବାକୁ କ’ଣ ଅଛି ? ସେମାନେ ବିଦ୍ୟାକୁ ଘରୁ ବାହାର କରିଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । କାଲି ବିଦ୍ୟାର ଚିଠି ଆସିଥିଲା ତାଙ୍କ ଘରର ସବୁଲୋକେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସି ଉନ୍ନାବରେ ଜମା ହୋଇଛନ୍ତି । ତୁ ମୋର ପେଣି ହୋଇ ଯାଉଛୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ନବଲକୁ କହିଲେ, “କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ିରେ ଚାଲିଯା, ବିଦ୍ୟାକୁ ଟିକିଏ ବୁଝାଇ ଶୁଣାଇ କହିବୁ, ସେ ଟିକିଏ ଗୁଣିଟା ନା; କିନ୍ତୁ ଶାଶୁଘରେ ତ ଚପିକରି ଚଳିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ କହିଲେ, “ଆରେ ପୁଅ ନବଲ, ତୁ ବିଦ୍ୟାକୁ ସଙ୍ଗରେ ଧରି ଚାଲିଆସିବୁ । ବିଦ୍ୟାର ତ କିଛି ଦୋଷ ନାହିଁ । ସେଗୁଡ଼ା ସବୁ ତ ଖୁଲାସା; ସେମାନେ ତାକୁ ମାରିଦେବାକୁ ବସିଛନ୍ତି । ହେ ଭଗବାନ !” ଏତିକି କହି ରୁକ୍ମିଣୀ ସକ ସକ ହୋଇ କାନ୍ଦିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘର ଭିତରକୁ ପଶିଆସିବାରୁ ରୁକ୍ମିଣୀ ଓଡ଼ଣା

ଟାଣିଦେଇ ଗୋଟିଏ କଡ଼କୁ ଆଡ଼େଇ ହୋଇଗଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଭଲ, କ’ଣ ? ଏତେ କନ୍ଦାକଟା କାହିଁକି ?”

ନବଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ହାତକୁ ଡାରଟା ବଢ଼ାଇଦେବାରୁ ସେ ଦେଖିଯାରି କହିଲେ, “ଓଃ, ଘଟଣା ଏତେଦୂର ଗଲଣି ! ନବଲକୁ ପଠାଇବା ଠିକ୍ ହେବ ନାହିଁ, ଭଲ ତମେ ନିଜେ ଯାଅ ।”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ କ୍ଷୀଣନଶ୍ୱରେ କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନୁ, ମୋତେ ତମେ ପଠାଅ ନାହିଁ । ନବଲ ଗଲେ ଠିକ୍ ହେବ । କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ିରେ ମୁଁ ନବଲକୁ ପଠାଇ ଦେଉଛି ।”

“ନାହିଁ, କାଲି ସକାଳ ଗାଡ଼ି କ’ଣ ନୁହେଁ, ନବଲ ଆଜି ରାତି ଗାଡ଼ିରେ ଚାଲିଯାଉ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ମୋଟେ ନ’ ବାକିଛି । ରାତି ଏଗାରଟାରେ କାନପୁରକୁ ଗୋଟିଏ ପାସେଞ୍ଜର ଗାଡ଼ି ଅଛି । ଏସବୁ କ’ଣରେ ଡେରି କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଯା ନବଲ, ଯିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯା ।” ଏତିକି କହି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଚାଲିଗଲେ । ନବଲ ଯେତେବେଳେ ଯିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ବାହାରି ଆସିଲା, ଦେଖିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବି ବଛଣାପନ୍ଥ ବାନ୍ଧି ଉଠିବାର । ସେ କହିଲେ, “ତମେ ଏକାକୀ ଏସବୁ କ’ଣରେ ପାରିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ତମ ସଙ୍ଗରେ ଯିବି । ତମେ ପିଲୁଲେକ, ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତୁମେ ପାରିବ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ନବଲ ଉନ୍ମାଦ ଷ୍ଟେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଭାରି ଖରା ହେଉଥିଲା । ଷ୍ଟେସନରେ ବଛଣାପନ୍ଥ ରଖିଦେଇ ଦୁହେଁଯାକ ଗୋଟିଏ ଦୋକାଗାଡ଼ିରେ ବସି ବାହାରିଗଲେ । ସିକେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦଙ୍ଗାଳାରେ ପହଞ୍ଚି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଚୌକିଦାରକୁ କହିଲେ, “ସିକେଶ୍ୱରବାବୁଙ୍କୁ କହିଦଅ, ଆଲହାବାଦରୁ ଲୋକ ଆସିଛନ୍ତି ।”

“ସାନ ସାହେବ ତ ଶୋଇଛନ୍ତି, ବଡ଼ ସାହେବଙ୍କୁ ମୁଁ ଖବର ଦେଇଦେଉଛି ।” କହି ଚୌକିଦାର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଦୁହେଁଯାକ ବାରଣ୍ଡାରେ ବସିଗଲେ । ଏହି ସମୟରେ ବିନୋବିନ୍ଦ୍ରପ୍ରସାଦ ବାହାରି ଆସି କହିଲେ, “ଆପଣମାନେ ତ ବହୁତ ଶୀଘ୍ର ଆସିଗଲେ, ଭିତରକୁ ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ ।” ସେ ଡ୍ରାଇଭ୍‌ମ୍ୟୁ ଡୋଲିବା ପାଇଁ ଚୌକିଦାରକୁ କହି ସେମାନଙ୍କୁ ପଚାରିଲେ, “ଆପଣମାନଙ୍କର ଜନସପ୍ତ ନାହିଁ ?”

ନବଲ କହିଲା, “ଷ୍ଟେସନରେ ଛାଡ଼ି ଆସିବୁ ।”

“ଭଲ କଲ, ନୋହୁଲେ ଜନସପ୍ତ ଆଣି ପୁଣି ଫେରେଇ ନେବାକୁ ପଡ଼ିଥାନ୍ତା । ତମର ଏହି ରାସ୍ତା ଭିତରକୁ ଶୀଘ୍ର ନେଇଯାଇ ଆମ ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କର ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ହୋଇଛି—କ’ଣ କ’ଣ ?”

“ଆମେ କ’ଣ କହିବୁ, ତା’ଠାରୁ ସବୁ ଶୁଣିନେବେ । କାଲିଠାରୁ କବାଟ କିଲି

ଶୋଇଛି, ମରବା ପାଇଁ ଓ ମାରିବା ପାଇଁ ଜିଦ୍ ଧରି ବସିଛି ।” ଏତିକି କହି ସେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀଙ୍କୁ ଡାକ ପକାଇଲେ, “ଏଇ ଆଲହାବାଦରୁ ଲୋକେ ଆସିଲେଣି ।”

ଏହି ସମୟରେ ବିଦ୍ୟା ଘର ଭିତରକୁ ଦୌଡ଼ିଆସି କହିଲା, “ଭାଇ, ମୋତେ ଏ ଗୁପ୍ତସୂଚୀ ହାତରୁ ରକ୍ଷାକର । ଜେଜେ ଆପଣ ବି ଆସିଛନ୍ତି ? ଯାହା ହେଉ, ମୋ ଜୀବନ ରହିଗଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଦେଖିଲେ ବିଦ୍ୟାର ଦେହ ଠାଏ ଠାଏ ଫାଟିଯାଇଛି । ବିନେଶ୍ଵରୀ କର୍କଶ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ନବଲ, ଏ ହାରାମଜାଦରୁ ଭିତରକୁ ନେଇଯାଇ ତା ଜିନିଷପତ୍ର ବନ୍ଦାବନ୍ଧ କରିଦିଅ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ମୁଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ସହିତ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛି ।”

ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ହାତ ଧରି ତାକୁ ଘର ଭିତରକୁ ଟାଣି ନେଇଗଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ଆସି ପହଞ୍ଚିଯିବାରୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ଆଜ୍ଞା, ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ବାବୁ ! କ’ଣ ହୋଇଛି, ମୁଁ ଟିକିଏ ଶୁଣେ ।”

ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ସେତେବେଳେ ଉତ୍ତେଜିତ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିଲେ । ସେ କହିଲେ, “ମୋ ମା ଭଉଣୀକୁ ବେକିତ୍ କଲବେଳେ ମୁଁ ରୁପ୍ତ ରହିଲି; କିନ୍ତୁ ବାପା ପ୍ରତିବାଦ କରିବାରୁ ସେ ଯେତେବେଳେ ବାପାଙ୍କୁ ବେକିତ୍ କରିବାକୁ ବସିଲା, ସେତେବେଳେ ମୋ ହାତ ଆଉ ସମ୍ଭାଳିଲା ନାହିଁ ।”

ବିନେଶ୍ଵରୀପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସେ କେବଳ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତତା ତାକୁ ମାରିଦେଇଥିଲା ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ହଁ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତତା ନିଶ୍ଚୟ ମାରିଥିବ । ନୋହିଲେ ଦେହଯାକ ଫାଟିଯାଇଥାନ୍ତା କେମିତି ? ହଁ, ଆଜ୍ଞା ଆଉ କୁହନ୍ତୁ !”

“ତାପରେ ସେ ତ ହାତଗୋଡ଼ ପିଟି ଆକାଶ ଫଟାଇଲା । ପୁଣି ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ଯେତେବେଳେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତତା ମାରିଲା, ଜାଣ ପୃଥିବୀ ପ୍ରଳୟ ହୋଇଗଲା । ସେ ଓଲଟି ପଡ଼ି ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀଙ୍କୁ ଗୁପ୍ତତା ମାରିଲା । ସ୍ତ୍ରୀ ଜଣେ ତା ପୁରୁଷକୁ ମାରିବ, ଜୀବନରେ ଏଇ ପ୍ରଥମ ଥର ମୁଁ ଦେଖିଲି । ଏମିତି ମାଇକିନିଆକୁ ତ ଗୁଲି କରିଦେବା ଦରକାର ।”

“କ’ଣ କହିବ, ଦୌଡ଼ିଯାଇ ନିଜ ଘରେ ପଶି କବାଟ କଲିଦେଲା; ନହେଲେ ତ ମୁଁ ସେ ହାରାମଜାଦର ଜୀବନ ନେଇଯାଇଥାନ୍ତୁ । ଆପଣ ତାକୁ ଏଠୁ ଶୀଘ୍ର ନେଇଯାନ୍ତୁ; ନଚେତ୍ ବହୁତ ଗଣ୍ଡଗୋଲ ହେବ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଧୀରସ୍ଥିର ହୋଇ କହିଲେ, “ହଁ ଆଜ୍ଞା ! ଆମେ ତ ସେଇଥିପାଇଁ ଆସିଛୁ । ଡାକି ତା’ର ଜୀବନ ତ ଯାଇ ନଥା’ନ୍ତା, ଆପଣମାନଙ୍କୁ ବି ଫାଣିରେ

ଚଢ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିଆ'ନ୍ତା । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦର ହିଅ ନା !”

ବିନୋବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସେ ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ତ ନରକକୁ ଗଲୁଣି । ଆମେ ବି ଏ ହାସମଜାଦକୁ ନରକକୁ ପଠାଇ ଦେଇଆ'ନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ସିଧା ଛୁଡ଼ାହେ'ଇପଡ଼ି କହିଲେ, “ବିନୋବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାଦ ! ଟିକେ ସହ-ସମ୍ଭାଳି କଥାବାଣ୍ଟି କର । ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ ନାହିଁ ବୋଲି ତା' ହିଅକୁ ଅନାଥ ମନେ କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ତାଙ୍କ ବାପାଙ୍କୁ ବାରଣ କରି କହିଲେ, “ଏ ଲୋକଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାଣ୍ଟି କରି କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ ।”

ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ଦୁଇଟା ଟଙ୍କ ଆଣି ଡ଼ାକି ରୂମ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚି ଯାଇଥିଲା ଓ କହିଲା, “ବେଶ, ବିଦ୍ୟା ଏତକ ନେଇଯିବାକୁ ଚାହେଁ । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଠୁ ଚାଲିଯିବା ଉଚିତ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “ତମର ଏଠି କିଛି ଗାଡ଼ି ଇତ୍ୟାଦି ଅଛି, ମଗାଇଦେବ ?”

ବିନୋବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାଦ ଏତକବେଳକୁ ଅନେକ ଶାନ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ । ସେ ଚାରିପଟକୁ ଡାକି କହିଲେ, “ଭବାନୀ, ତ୍ରାକଭରକୁ କହ ଗାଡ଼ି ଆଣ ।” ତାପରେ ସେ ବିଦ୍ୟାଙ୍କୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଆଉ ଏ ଘରେ ପୁଣି ପାଦ ପକାଇବାକୁ ହେବ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଳଙ୍କାର ଇତ୍ୟାଦି କାଢ଼ି ରଖିଦେଇ ଯାଅ ।”

ବିଦ୍ୟା ବିଚିତ୍ର ଯାଇ କହିଲା, “ଇଏ ତ ଘର ନୁହେଁ, ଏକ ନରକ । ମୁଁ ଯଦି ବାପର ପିଲା ହୋଇଥିବି, ତାହେଲେ ଏଠି ପାଦ ଦେବି ନାହିଁ । ତମ ଗହଣାଗଣି କାଢ଼ି ନେଇଯା ।” ଏହା କହି ବିଦ୍ୟା ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀପ୍ରସାଦ ଆଗକୁ ଚାଲି ଫିଙ୍ଗି ଦେଲା; କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀ ଚାଲି ନେବା ପୁର୍ବରୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ତାହା ଉଠାଇ ନେଇ କହିଲେ, “ଗହଣା ହିଅର; ସେଥିରେ ଆପଣମାନଙ୍କର କୌଣସି ଅଧିକାର ନାହିଁ ।”

ବିନୋବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାଦ ଗଳ୍ପି ଉଠିଲେ, “ଆମ ମଝିରେ କଥାବାଣ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଆପଣ କିଏ ସେ ? ଚାଲି ଏଣେ ମୋତେ ଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ମୁଁ ହିଅର ବାପ, ତାର ରକ୍ଷାକର୍ତ୍ତା ।” ଏତକ କହି ସେ ଚାଲି ପକେଟରେ ପୁରାଇଲେ ।

ବିନୋବସ୍ତ୍ରପ୍ରସାଦ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରୀଙ୍କୁ କହିଲେ, “ଦେଖୁ କୁ କ'ଣ ? ଗହଣା ଟଙ୍କ ଉଠାଇନେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କଠୋର ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ସବରଦାର, ଟଙ୍କ କୁଣ୍ଡିଲେ ପୁଣି ଦେଖିବ

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ! ପନ୍ଦର ଲକ୍ଷର ଟଙ୍କାର ଯୌତୁକ ନେଇ ବର୍ତ୍ତମାନ ହିଅକୁ ଘରୁ ବାହାର କରିବାକୁ ବସିଛ ! କେହି ଯଦି ଟଙ୍କା ଛୁଏଁ, ତେବେ ପରିସ୍ଥିତି ଖରାପ ହେବ ।” ତାପରେ ସେ ପକେଟରୁ ପିସ୍ତଲ କାଢ଼ି ହାତରେ ଧରି ପଚାରିଲେ, “ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ପୁଲିସ୍ ତକାଅ । ତୁମେ ପରା ଡକ୍ଟ୍ରିକ୍ଟ ଜଳ ! ଆଇନ୍ ମାଲୁମ୍ ଅଛୁଟି ? ନବଲ, ଟଙ୍କା ଧରି ଗାଡ଼ିପାଖକୁ ଚାଲ । ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ, ତୁମେ ପୁଲିସ୍ ତକାଲେ, ମୁଁ କ’ଣ ଅଟକି ଯିବି ? ଏଠି କୁଣିଲ ସିଂହ ପୋଲିସ୍ ସୁପରନ୍ଟେଣ୍ଡେଣ୍ଟ । ସେ ଗଙ୍ଗା-ପ୍ରସାଦଙ୍କର ଜଣେ ବଡ଼ ବନ୍ଧୁ ବୋଲି ଜାଣିଛ ତ ?”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ଦାନ୍ତ କଡ଼ମଡ଼ କରି କହିଲେ, “ତମ କଥା ବୁଝିନେବି । ତୁମକୁ ଠିକ୍ କରିଦେଇ ପ୍ରତିଦେବି ।”

“ମୋତେ ଠିକ୍ କରିବା ପାଇଁ ମୁଁ ସମସ୍ତ ଦେଉଛି । ମୁଁ ତ କହୁଛି ଜଣେ ପୋଲିସ୍ ତକାଲେ ମୋତେ ତକାୟିତ ଦମ୍ଭାରେ ଗିରଫ କରିନଅ; କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ତମର ସାହସ ଅଛି ତ ? ପାର୍ସା କାହାଁକା ?”

ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର କହିଲେ, “ଗୁଲି ବାପା, ଭିତରକୁ ଚାଲ । ଏ ଗ୍ରେଟଲେକଗୁଡ଼ାଙ୍କୁ ମୁହଁ ଦେଉଛ କାହିଁକି ?” ଏହା କହି ସେ ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତ ଧରି ତାଙ୍କୁ ଘରଭିତରକୁ ଟାଣିନେଲେ ।

ନବଲ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାଳୟ ଧରି ଉନ୍ନାବରୁ ଆଲହାବାଦ ଚାଲିଗଲେ ।

ଛଅ

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “ସମୁଦାୟ କେତେ ଜଣ ହେଲେ ?”

ନବଲ କହିଲା, “ମୋତେ ମିଶାଇ ମୋଟେ ସାତ । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ, ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଥିଲେ । ଯେତେ ସହଜ ବୋଲି ମୁଁ ଭାବିଥିଲି, କାମ ପ୍ରକୃତରେ ସେତେ ସହଜ ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ଆମେ ଯିବା କେବେ ? ପରଶି ଡିପେନ୍ଦ୍ରରକୁ କଂସେସ୍ ବସିବ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ମୁଁ ଆଉ ଦିନିକଣ ଯୋଗାଡ଼ କରିଦେବି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ ଦରକାର ନାହିଁ । ତେରୁ ହେଲଣି । ମୋତେ ହିଁଦନ ଆଗରୁ ଯିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ମୁଁ ବାଛଣିରେ ଚାଲିଯିବି । ତମେମାନେ ଚକ୍ରଣରେ ଯିବ । ତୁମମାନଙ୍କର ରହିବାପାଇଁ ମୁଁ ସେଠାରେ ବନ୍ଦୋବସ୍ତ

କରିଦେଇଥିବ ।”

ବିଦ୍ୟା ପାଟରେ ବସି ଖବରକାଗଜ ପଢ଼ୁଥିଲା । ସେ କାଗଜ ରଖିଦେଇ କହିଲା, “ଭାଇ, ମୁଁ ବି ତମମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯିବି । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ଆମେ ସାତ ଜାଗାରେ ଆଠ ହୋଇଗଲା ।”

ବିଦ୍ୟା ଉନ୍ମାବରୁ ଫେରିଲାବେଳୁ ବରାବର ରୁପ୍ ରହୁଥିଲା । ବେଶୀ କଥା କହୁ ନ ଥିଲା କିମ୍ବା ଘରୁ ବାହାରକୁ ଯାଉ ନ ଥିଲା; ବରଂ ଘରଭିତରେ ପଡ଼ିରହି ଏଣୁତେଣୁ ଚନ୍ଦ୍ରା କରୁଥିଲା । ତାର କଥା ଶୁଣି ନବଲକୁ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ସେ ପଚାରିଲା, “କ’ଣ କହୁଛୁ ! ତୁ କ’ଣେଯକୁ ଯିବୁ ?”

“ହଁ ଭାଇ, ମୁଁ ଯିବି, ବସି ବସି ଭାରି ବରକ୍ର ଲାଗିଲଣି । କ’ଣ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ, ମୁଁ ଲହୋର କ’ଣେଯକୁ ଗଲେ କ’ଣ ଅସୁବିଧା ହେବ ? କ’ଣ କହିନ୍ତୁ— ରୁପ୍ ରହୁଲେ କାହିଁକି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବିଦ୍ୟାକୁ କିଛି ସମୟ ଚାହିଁରହିଲେ, ଦେଖିଲେ ମୁହଁରେ ଯେମିତି ଦୃଢ଼ତା ଆଖିରେ ସେମିତି ପ୍ରତିଜ୍ଞାର ଅତଳ ଗଭୀରତା । କେଡ଼େ ଶାନ୍ତ, କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ! ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କର ଅଞ୍ଚଳର ଚନ୍ଦ୍ର ମନେ ପଡ଼ିଗଲା । ସେ କହିଲେ, “ନାହିଁ ମା, ତୋର ଯିବାରେ କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ତୋର ଲହୋର ଯିବା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ?”

ବିଦ୍ୟା କିଛି ସମୟ ରୁପ୍ ରହୁ ପୁଣି କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ, ସେଥିରେ ଆମର ଯାଏ ଆସେ କେତେ ? କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଜବରଦସ୍ତ କିଛି କରିବାକୁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ଆପଣ ଯଦି ଭାବୁଥାନ୍ତୁ ମୁଁ ବସି ବସି ଖାଲି ଚନ୍ଦ୍ରା କରୁଥିବି, ତେବେ ମୋର କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀଜୀବନ କ୍ରିତଦାସୀର ଜୀବନ । କ’ଣ ଭାଇ, ମୁଁ ଠିକ୍ କହୁଛି ନା ନାହିଁ ?”

ବିଦ୍ୟାର କଥାରେ ଯେଉଁ ନିଃସହାୟତା ଓ ଯେଉଁ ଟାବୁ ବ୍ୟଙ୍ଗ ଥିଲା ତାହା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ମନରେ ଖୁବ୍ ଜୋର୍ରେ ଲାଗିଲା । ନିଜର କାପୁରୁଷତାରେ ସେ ଲକ୍ଷିତ ହୋଇ ତଳକୁ ବୁଝି ରହିଲେ । ପୁଣି ସାହସ ଧରି କହିଲେ, “ନାହିଁ ମା, ତୋତେ ଦାସୀ ହେବାକୁ କିମ୍ବା ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ଦାସୀ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ତୁ ଯିବୁ । ଶୀଘ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯା । ତୁ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଯିବୁ । ଏମାନେ ଆଡ଼ କ୍ଲାସରେ ଯିବେ । ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଗଲେ ତୋର ଅସୁବିଧା ହେବ ।”

ବିଦ୍ୟା ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଜ୍ଞାନଜେଜେ, ଆପଣ କେଡ଼େ ଭଲ ଲୋକ ସତେ ! ଆପଣ ଆଉ ନବଲ ଭାଇ ମୋର କେଡ଼େ ବଡ଼ ଆଶ୍ରା; କିନ୍ତୁ ଜେଜେ, ମୁଁ ନବଲ

ଭାଇଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଆର୍ଡ଼ କ୍ଲାସରେ ଯିବ । ଯଦି ଜୀବନରେ ସଫର୍ଷକୁ ସ୍ବାଗତ କରିନେଇଛି, ତେବେ ଏହି ଛୋଟ ଛୋଟ ସୁଖ-ସୁବିଧାପାଇଁ ଏତେ ମୋହ-କାହିଁକି ? ନବଲ ଭାଇ, ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ନେବଟି ! ମୁଁ ତମର ଖିଆପିଆ କଥା ପୂରା ବୁଝିଦେବି ।”

ବିଦ୍ୟାର ଲହୋର ଯିବାକଥା ଯେତେବେଳେ ଜଣାଗଲା, ସେତେବେଳେ ଘରସାରା ଚହଲ ପଡ଼ିଗଲା । ଯମୁନା ରୁକ୍ମିଣୀକୁ କହିଲେ, “ବୋହୂ, ବିଦ୍ୟାକୁ ଲହୋର ଯିବାକୁ ମନା କର । ଉନ୍ନାବ ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ? ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ପୁଣି ବନ୍ଧୁତାର ଯେଉଁ ଆଶା ଟିକିକ ଅଛି, ସେତକ ବି ଯିବ । ଘରର ହିଅ ପର୍ଦା ଛାଡ଼ି ପୁଅଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଦେଶ-ବିଦେଶରେ ଚାଲିବ, କେହି ପସନ୍ଦ କରିବେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତେ ହୁ, ହୁ କରିବେ ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି କହିଲେ, “ହଁ ମା, ବିଦ୍ୟା ଲହୋର ଯିବା କଥା ତ ମୋତେ ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ସେ ଯଦି ଏହି ଅବସ୍ଥାରେ ରହେ, ତାହେଲେ ବେଶୀ ଦିନ ସେ ବଞ୍ଚିବ ନାହିଁ । ଦେଖିଛନ୍ତି ତ ତା ଅବସ୍ଥା ! ଶୁଖିକରି କଣ୍ଟା ରହିଲଣି ।”

ଯମୁନା ବର୍ତ୍ତମାନ ଟିକିଏ କଠୋର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ହଁ ସେକଥା ଜାଣୁଛୁ ଯେ, କିନ୍ତୁ କୁଳମର୍ଯ୍ୟାଦା ତ ପୁଣି ଦେଖିବାକୁ ହେବ । ଏ ହୃତଭାଗିନୀ ଜନ୍ମବେଳେ ଯଦି ମରିଯାଇଥା’ନ୍ତା, ଭଲ ହୋଇଥା’ନ୍ତା । ଜଣାପଡ଼ୁଛି, ଶେଷରେ ଇଏ ଆମ ମାନ-ମହତ ସବୁ ତଳେ ପକାଇବ ।”

“ମା ମୁଁ ହାତ ଧରୁଛି, ଏମିତି କଥା ମୁହଁରେ ଧରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ବିଦ୍ୟା ଶୁଣିବ ଯଦି କୁଆଡ଼େ କ’ଣ କରିବସିବ । ମୁଁ ଠିକ୍ ଜାଣେ, ବିଦ୍ୟା କେବେ କିଛି ଅନୁଚିତ କାମ କରିବ ନାହିଁ ।”

“ଅନୁଚିତ କାମ କରିବ ନାହିଁ ତ ନିଜ ସ୍ବାମୀ ଉପରକୁ ହାତ ଉଠାଇଲା କିମିତି ? ସେଇଟା କ’ଣ ଉଚିତ କାମ !”

ରୁକ୍ମିଣୀ କହିଲେ, “ଆଉ କ’ଣ ସେଠି ସେ ଜୀବନ ହରେଇ ଦେଇଥା’ନ୍ତା ! ଦେଖିଲେ ତ ଦେହଗୋଟାଘାକ ଫାଟିଯାଇଥିଲା । ବଣ ପାଦ ମିଶିକରି ତାକୁ ମାରିଲେ । କ’ସେଇଙ୍କ ଘରକୁ ମୋ ହିଅକୁ ପଠାଇଦେଲେ । ଜୀଅନ୍ତା ଫେରିଆସିଲା କ’ଣ କମ୍ କଥା !”

ଯମୁନା ବିଗିଡ଼ିକରି କହିଲେ, “ହଉ ରୁ ତାକୁ ଏବେ ମୁଣ୍ଡଈପରେ ବସା । ତା ଭାଗ୍ୟ ତ ଆଉ ରୁ ଭେଗକରିବୁ ନାହିଁ । ମୋତେ ଏଗୁଡ଼ା ଭଲ ଲାଗୁନାହିଁ । ମୁଁ ଯାଉଛି ତାଙ୍କୁ କହିଦେବି, ସେ ତାକୁ ମନା କରିବେ ।” ଏତକ କହି ସେ କ୍ବାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

କ୍ବାଲପ୍ରସାଦ ପୁରାସାରି ଡ୍ରାଇଁ ରୁମ୍‌ରେ ବସିଥିଲେ । ବିଦ୍ୟାର ଲହୋର ଯିବାକଥା

ତାଙ୍କୁ ଆଦୌ ଭଲ ଲାଗୁ ନଥିଲା । ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶକୁ କହିଲେ, “ବିଦ୍ୟାର ଲହୋର ଯିବା ଆଦୌ ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଆମର ତା ଘରଲୋକକୁ ପରୁଷଦେବା ଉଚିତ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପରୁଷଲେ, “ଭାଇ ଆପଣ କହିପାରିବେ କି—ତା ଘରଲୋକ କିଏ ? ଯେଉଁମାନେ ତାକୁ ନିଜ ଘରୁ ବାହାର କରିଦେଇଛନ୍ତି, ସେହିମାନେ କ’ଣ ତା’ର ଘରଲୋକ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଅଡ଼ୁଆରେ ପଡ଼ିଯାଇ କହିଲେ, “ସେମାନେ ନୁହଁନ୍ତି, କ’ଣ ଆମେ ଆଉ ତା ଘରଲୋକ !”

“ହଁ ଆପଣ ଥିଲେ ଯେ, ଏବେ ଅବଶ୍ୟ ଆଉ ନାହାନ୍ତି; କାରଣ ସେ ରାଷ୍ଟ୍ରପଞ୍ଜ ହାତରେ ଆପଣ ତାକୁ ଟେକି ଦେଇଛନ୍ତି । ଭାଇ, ଏ ଦୁନିଆରେ ତା’ର କେହି ନାହିଁ । କାହା ଉପରେ ତା’ର ଅଧିକାର ନାହିଁ କିମ୍ବା କେହି ତା’ର ଆଶ୍ରା ନାହିଁ । ଏବେ ତ ସେ ଭିକାରୁଣୀପରି ଅନ୍ୟର ଦୟା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବଞ୍ଚିବ । ତା ଆଗରେ ଗେଲମୀ କିମ୍ବା ମୃତ୍ୟୁ—କିଆ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ବାଟ ନାହିଁ ।”

ଏହି ସମୟରେ ଯମୁନା ଆସି ପରୁଷଲେ, “ଜ୍ଞାନ, ତମେ କ’ଣ ବିଦ୍ୟାକୁ ଲହୋର ଯିବାପାଇଁ ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛ ?”

“ନାହିଁ ଭଉଜ, ମୁଁ ସେ ପରାମର୍ଶ ଦେଇନାହିଁ । ଗଲା ଦଶ ବାରଦିନ ହେବ ତାର ଯେଉଁ ଜୀବନ ମୃତ୍ୟୁ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼େଇ ହେଉଥିଲା, ସେହି ବୋଧହୁଏ ତାକୁ ଏହି ପରାମର୍ଶ ଦେଇଛି । ତମେ ବୋଧହୁଏ ଦେଖିନାହିଁ, ଉନ୍ନାବରୁ ଫେରିଲା ଦିନୁ ସେ କମିତି ମୁହଁ ଭାଙ୍ଗି ମଲ୍ଲପରି ତା ଘରେ ଦିନରାତି ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ପଡ଼ିରହିଛି । ତା ମୁହଁରେ କେବେ ହସ ଫୁଟିନାହିଁ କିମ୍ବା ଆଖିରୁ କେବେ ପାଣି ଶୁଖିନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଆଜି ପ୍ରଥମେ ବୋଧହୁଏ ତା’ ଜୀବନ ଟିକିଏ ଜାଗିଉଠିଛି; ଆଜି ପ୍ରଥମେ ବୋଧହୁଏ ଜୀବନ ସଙ୍ଗେ ଲଢ଼େଇ କରିବାପାଇଁ ସେ ବାହାରିଛି । ତା’ର ଜୀବନ ଯେତେବେଳେ ମୋଠାରୁ, ନବଲଠାରୁ ଆଶ୍ରା ଚାହୁଁଲା, କହିଲୁ ଭଉଜ, ଆମେ ସେତେବେଳେ କ’ଣ କରିଆ’ଲୁ । ସେ ଲହୋର ଯିବାପାଇଁ କହିଲା । ଆମେ ହଁ କହିବାରୁ ଏତେ ଦିନେ ତା ମୁହଁରେ ଟିକିଏ ହସ ଫୁଟିଲା, ଆଖିରେ ଟିକିଏ ଜ୍ୟୋତି ଦେଖାଦେଲା । ଭଉଜ, ସେ ମରିଯିବ ବୋଲି ତମେ ଚାହୁଁଛ ନା କ’ଣ ?”

ଯମୁନା ହଠାତ୍ କାନ୍ଦିପକାଇ କହିଲେ, “ହାୟରେ କପାଳ, କେତେ ଆଦର ଯତ୍ନରେ ପାଳିଥିଲି ଶେଷରେ ଏହି ଚଣ୍ଡାଳଙ୍କ ହାତରେ ପଡ଼ିବାପାଇଁ । ଜ୍ଞାନୁ, ମୁଁ ତାକୁ ଆଉ ମନାକରିବି ନାହିଁ । ତା ମନ ଯାହା, ତାହା ସେ କରୁ ।” ଏହି କଥା କହି କହି ଯମୁନା ଚାଲିଗଲେ ।

ଏହାପରେ ଜ୍ଵାଲନ୍ତ୍ରୀୟ ସେକଥାକୁ ଆଉ ଆଗକୁ ବଢ଼ାଇଲେ ନାହିଁ ।

ତେଜଶ ଚାରିଶ ସଂଧ୍ୟାବେଳେ ଆଲହାବାଦରେ ତହଲ ପଡ଼ିଗଲା ‘ଲଡ଼ର’ ଓ ‘ପାୟୋନିଅର’ କାଗଜ ଦୁଇଟିର ବିଶେଷାଙ୍କରେ ବାହାରିଲା ଯେ ବଡ଼ଲଟ ସକାଳେ ଦୁଇା ଫେରୁଥିବା ବାଟରେ ପୁରୁଣା କିଛି ଅଞ୍ଚଳରେ ତାଙ୍କ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଟ୍ରେନ ତଳେ ବୋମା ଫୁଟିଲା । ବଡ଼ଲଟ ଅଳ୍ପକେ ରକ୍ଷା ପାଇଗଲେ; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ଡାଇନିଙ୍ଗ୍ କାର୍ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ଜଣେ ଗୁକର ଆହତ ହୋଇଗଲା ।

ଏହି ଖବର ପଢ଼ି ଜ୍ଵାଲନ୍ତ୍ରୀୟ ଭାରି ଚିନ୍ତିତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେ ବିଦ୍ୟା ଓ ନବଲକୁ ଡାକି ପଚାରିଲେ, “ଆଜି ଖବର ପଢ଼ିଲିଟି ! କ’ଣ ଭାବୁଛ ତମେ ?”

ନବଲ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଜେଜେ, ଖବର ତ ନିଶ୍ଚୟ ଖରାପ । ସ୍ବାର ଫଳ ହୁଏତ ଭଲ ହେବନାହିଁ । ମୋର ଧାରଣା ଗାନ୍ଧି ଓ ଇର୍-ଉଇନଙ୍କ ଭିତରେ ଯେଉଁ କଥାବାଣୀ ହେବାର ଥିଲା, ତାହା ବୋଧହୁଏ ସଫଳ ହେବନାହିଁ ।”

ଜ୍ଵାଲନ୍ତ୍ରୀୟ କହିଲେ, “ମୁଁ ସେକଥା ପଚାରୁନାହିଁ । ମୁଁ ପଚାରୁଛି, ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ତୋର ଓ ବିଦ୍ୟାର ଲହୋର ଯିବାର ବିଚାର ଅଛି କି ?”

“ହଁ ଅଛି, ସରକାର ତ କଂଗ୍ରେସ ଉପରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କୌଣସି ନିଷେଧାଜ୍ଞା ଜାରି କରିନାହାନ୍ତି; କରୁଥିଲେ ଖବର ବାହାରନ୍ତାଣି । ମୋର ଧାରଣା ସେମାନେ ନିଷେଧାଜ୍ଞା ଜାରି କରିବେ ନାହିଁ । ଏସବୁ କାମ ତ ସେହି ବିପ୍ଳବମାନଙ୍କର, ଯେଉଁମାନେ ହିଂସାରେ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଓ କଂଗ୍ରେସର ମାର୍ଗ ତ ଅହଂସାର ମାର୍ଗ ।”

ଜ୍ଵାଲନ୍ତ୍ରୀୟ କହିଲେ, “ତା’ହେଲେ ଦେଖୁଛି, ତମେ ଲହୋର ଯିବାପାଇଁ ଠିକ୍ କରି ସାରିଲଣି ।”

“ଏହି ଘଟଣା ପରେ ତ ଲହୋର କଂଗ୍ରେସ ଦେଖିବା କଥା । ବହୁତ ମଜା ହେବ ଜେଜେ ।”

“ଯାହା ମଜାହେବ ତ ମୁଁ ଜାଣେ । ହେଲେ ତମକୁ କହୁବ କିଏ ? ଯାହାହେଉ, ସଙ୍ଗରେ ବେଶି ଶୀତ ଲୁଗା ନେଇଯିବ । ସେଠି ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରି ଶୀତ ପଡ଼ିଛି । ତାଛଡ଼ା ଲହୋର ଭାରି ଅଣା ଜାଗା । ସେ ତ ଗଙ୍ଗାର ଓଭରକୋଟ୍ ନେଇଯିବ । ବିଦ୍ୟା ! ମୋର କେବଳ ତୋ’ର ପାଇଁ ଚିନ୍ତା ।”

ବିଦ୍ୟା ହସିଦେଇ କହିଲା, “ମୋ ଚିନ୍ତା କରିବେ ନାହିଁ । ମୋ ପାଇଁ ବାପା ଗୋଟିଏ ଫର୍କୋଟ୍ ତିଆରି କରି ଦେଇଥିଲେ ।”

ତିଥେମ୍ବର ଚବିଶ ତାରିଖ ସକାଳେ ବିଦ୍ୟା ଓ ନବଲ ସ୍ବେସନରେ ପହଞ୍ଚିଲା ବେଳକୁ ଉତ୍ସବର ଶୀତ ହେଉଥାଏ । ଗତ ରାତିସାରା ବର୍ଷା ହେଉଥିଲା । ଅବଶ୍ୟ

ସେତେବେଳକୁ ବର୍ଷା ଛୁଡ଼ିଯାଇଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଝୁବ୍ ଜୋରରେ ଉତ୍ତର ପବନ ମାରୁଥିଲା । ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ନବଲ ଦେଖିଲା, ତାଙ୍କ ଦଳର ଅଠଜଣ ଭିତରୁ ମୋଟେ ପାଞ୍ଚଜଣ ଅସିଥିଲେ ।

ଗାଡ଼ି ବନ୍ଦୁତ ଖାଲି ପଡ଼ିଥିଲା । ଏତେ ଶୀତରେ ଘରୁ ବାହାରିବାକୁ ଲୋକଙ୍କର ସାହସ ହେଉ ନଥିଲା । ଆର୍ଡ଼୍‌କ୍ଲାସ୍‌ରେ ପାଞ୍ଚଜଣଯାକ ମନ ଝୁସିରେ ଆରାମରେ ବସି ଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପୂର୍ବକଥା ଅନୁସାରେ ଷ୍ଟେସନ୍‌ରେ ଅସି ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ । ନବଲକୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ ସେ କହିଲେ, “ଏଠି ଅଜକାଲି ଭାରି ଶୀତ ହେଉଛି । ମୁଁ ଆଗରୁ ଜାଣିଥିଲେ ତମମାନଙ୍କୁ ଆସିବା ପାଇଁ କହି ନ ଥାନ୍ତି ।”

ନବଲ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ସାହା ହେଉ, ଆମେ ତ ଆସିଗଲୁଣି । ଏଠିକା ଶୀତ ମଜା ଟିକେ ଚାଟିବା ଦରକାର ।”

ନବଲ ଓ ତା’ର ସାଥୀମାନଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ରଖାଇ ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ନିଜ ପାଖରେ ରଖାଇଲେ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଅଧିବେଶନ ଶେଷ ହେଲା । ସେତେବେଳକୁ ଭୟଙ୍କର ଶୀତ ହେଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାକୁ ସେ ଶୀତ ଆଦୌ ଜଣା ପଡ଼ୁ ନଥିଲା । କାରଣ ସେ ତା ଜୀବନରେ ଆଜି ଏକ ନୂଆ ସଂସାର ଦେଖିଲା, ଯେଉଁଠି କର୍ମ ଓ ସଂଘର୍ଷ ପୁରୁ ରହୁଥିଲା । ସେହି କର୍ମ ଓ ସଂଘର୍ଷ ତା’ ଜୀବନର ଏକ ଅଙ୍ଗରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ଦେଖିଲା ହୁଏତ ହଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷ ଜୀବନର ସମସ୍ତ ତ୍ୟାଗକରି ଆତ୍ମବଳି ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରତିଜ୍ଞାବଦ୍ଧ ହୋଇ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ଭୁଲନାରେ ତା’ର ଜୀବନର ଦୁଃଖ କିଛି ନୁହେଁ କହିଲେ ତଳେ । କଂଗ୍ରେସ୍ ଅଧିବେଶନରୁ ଫେରିଆସି ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ବର୍ତ୍ତମାନ ତ ବେଶୀ ରାତି ହୋଇନାହିଁ । ମୋତେ ଟିକିଏ ସହରଆଡ଼େ ଚାଲିଲେ ଆଣ ! ଭାରି ବଡ଼ିଆ ସହର ବୋଲି ଶୁଣିଛି ।”

ଏତେବଡ଼ ବରଫ ଶୀତରାତିରେ ପଦାକୁ ବାହାରିବା ପାଇଁ ନବଲର ସାହସ ନ ଥିଲା । ତଥାପି ବିଦ୍ୟାମୁହୂରେ ଉଲ୍ଲାସର ଚିହ୍ନ ଦେଖି ନାହିଁ କହିବାକୁ ମଧ୍ୟ ତାର ସାହସ ହେଲା ନାହିଁ । ତେବେ ବି କଥାଟାକୁ ଟାଳିବା ପାଇଁ ସେ ସାମାନ୍ୟ ସାହସ କରି କହିଲା, “ଦେଖ ବିଦ୍ୟା, କେତେ ଜୋରରେ ଅଣ୍ଡା ହେଉଛି ।”

“ହଁ ଭାଇ, କିନ୍ତୁ ଏହି ଅଣ୍ଡାରେ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧାତ୍ମର ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ତମ ଓଭରକୋଟ ତମେ ପିନ୍ଧିପକା । କେଡ଼େ ସୁନ୍ଦର ଏ ରାତି ! ମୋର ଜୀବନ ପ୍ରତି ପୁଣି ମୋହ ଫେରି ଆସିଲା ପରି ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ଚାଲିନା ଭାଇ, ଘଣ୍ଟାଏ ଭିତରେ ଫେରିଆସିବା ।”

ନବଲ ବିଦ୍ୟାର ଆଗ୍ରହ ଭାଙ୍ଗି ନ ପାରି ତା ସାଙ୍ଗରେ ବାହାରିଗଲା । ଅବଶ୍ୟ ଏ କଥା ସତ୍ୟ, ବୁଲୁବୁଲି କରିବାର ବାତାବରଣ ସେତେବେଳେ ନ ଥିଲା । ସଡ଼କ ଏକଦମ ଶୂନ୍ୟ ଥିଲା । କେଉଁଠି କେମିତି ଜଣେଅଧେ ଯିବାଆସିବା କରୁଥିଲେ । ସିନେମା ଘର ଆଗରେ ସାମାନ୍ୟ ଟିକିଏ ଭିଡ଼ ଥିଲା ଓ ହୋଟେଲରେ ଅଳ୍ପ କେତେ ଲୋକ ବସି ଖାଉ-ଥିଲେ । ନବଲ ଏବଂ ବିଦ୍ୟା ମାଲଗୋଡ଼ା ଆଗରେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଛୁଡ଼ିଦେଇ ପାଦରେ ବୁଲିବାକୁ ଗଲେ ।

ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ ଅନେକ କଥା ପଚାରିବାକୁ ଓ ତାଠାରୁ ଅନେକ କଥା ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଭାବିଲା, ବର୍ତ୍ତମାନ ବୋଧହୁଏ ଜାଣିବାର କିଛି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ବରଫ ରାତିଭଳି ଦେହକୁ କାଟିଯାଉଥିବା ଜୀବନର ରୂପକୁ ସେ ଦେଖୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏତେ ଥଣ୍ଡାରେ ବି ତାକୁ ଥଣ୍ଡା ଜଣା ପଡ଼ୁ ନଥିଲା । ତା ଦେହର ରକ୍ତ ଗରମ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା । ସେହି ଡାବ୍ର ଥଣ୍ଡା ପବନ ଭିତରେ ସେ ଏକପ୍ରକାର ସୁଲକ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ଏହି ଭାଷଣ ଡାବ୍ର ଥଣ୍ଡା ରାତିଭଳି ଦୁଃଖମୟ ଜୀବନ ସହଜ ତାର ଦୃଢ଼ତା ଉନ୍ନତ ଓ ଧମକାର ରକ୍ତପ୍ରବାହ ନିଶ୍ଚୟ ଲଢ଼ିପାରିବ ବୋଲି ତା'ର ଧାରଣା ହେଉ-ଥିଲା ।

ସେହିନ କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନରେ ଯୁବକମାନଙ୍କର ନେତା ଜବାହରଲାଲ ସଭାପତି ଭାବରେ ଯେଉଁ ଭାଷଣ ଦେଇଥିଲେ, ତାହା ସେ ଶୁଣିଥିଲା । ସେହି ଭାଷଣର ଅଧିକାଂଶ ସେ ବୁଝି ପାରୁ ନଥିଲା; କାରଣ ସେଥିରେ ଅନେକ ଗଭୀର ରାଜନୀତି ଓ ତଥ୍ୟସବୁ ଥିଲା । ତଥାପି ସେ ଅନେକ କିଛି ବୁଝିଥିଲା । ସେ ଜାଣିଥିଲା ଯେ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନ । ସଂକ୍ରିୟ ଭାବରେ ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ତା'ର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଜୀବନ କର୍ମ ଓ ସଂଘର୍ଷ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହେଁ । ବାସ୍ତବରେ ସେହି ଭାଷଣ ଶୁଣି ସେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ।

ବିଦ୍ୟା ପାଖେ ପାଖେ ଚାଲୁଥିବା ତା'ର ଭାଇକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ତାଙ୍କ ମୁହଁରେ ଦୃଢ଼ତା ଓ ଆତ୍ମବିଶ୍ୱାସର ଚିହ୍ନ ଫୁଟିଉଠିଛି । ସେ ଭାବିଲା ତା'ର ଭାଇ କ'ଣ ଘନେ ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ପରି ହୋଇପାରିବେ !

କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟାର ମୁହଁ ମଉଳିଗଲା । ଜବାହରଙ୍କ ବାପା ଅଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଶକ୍ତିର ସହାୟତା ତାଙ୍କୁ ମିଳୁଛି; କିନ୍ତୁ ନବଲ ସେ ପିତୃହୀନ । ଏତେ କମ୍ ବୟସରେ ଏତେ ବଡ଼ ପରିବାରର ଦାୟିତ୍ୱ ତାଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ପଡ଼ିଛି । କେବଳ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଭାବଭାବଣୀ ନୁହଁନ୍ତି, ସେ ନିଜେ ବି ଗୋଟିଏ ଭାର ହୋଇ ଭାଇଙ୍କ କାନ୍ଧରେ ବସିଛି । ସେ ହଠାତ୍ ନବଲର ହାତ ଧରି ପକାର ପଚାରିଲା, “ଭାଇ, ତମେ କ'ଣ କେବେ ଭାବିଛ ଯେ, ମୁଁ ଚରକାଳ ପାଇଁ ମୋର ଶରୀରର ସ୍ତ୍ରୀ ଚାଲିଯିବୁ ଓ ମୁଁ ଆସି ତମ ଉପରେ ଏକ ବରଫ

ବୋର୍ଡ଼ପରି ଲଦି ହୋଇ ରହିବୁ ?”

ନଦଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ପାଗଳୀଙ୍କ ପରି ତୁ କ’ଣ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଛୁ ବିଦ୍ୟା ! ତୁ କ’ଣ କାହାର କେବେ ବୋର୍ଡ଼ ହୋଇ ପାରୁ ! ତୋର ସାହସ ଅଛି, ଶକ୍ତି ଅଛି । ତୁ ବି ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଆଶ୍ରା ଦେଇ ପାରୁ । ତୁ ତୋର ଦୁଃଖ ଓ ବିପାଦର ଆବେଗରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିଜକୁ ଚିହ୍ନି ପାରି ନଥିଲୁ । ଏବେ ତୋତେ ମୁଁ ଚିହ୍ନାଇ ଦେଉଛି ।”

ବିଦ୍ୟାର ସମସ୍ତ କ୍ଷୋଭ, ସମସ୍ତ ବିଷାଦ ଏକାଥରେ ମଉଳିଗଲା । ଏଇ ଅଲକ୍ଷଣ ପୂର୍ବରୁ ଯେ ଜୀବନର ଶୀତଳ ଡାକ୍ତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା, ଏଇ ଅଲକ୍ଷଣ ଭିତରେ ତା’ର ଅନ୍ତର ଉନ୍ମୁଳାରେ ଭରିଗଲା ଓ ସେହି ବିଷାଦ ପୂଲକରେ ପରିଣତ ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ କ’ଣ ସତରେ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଛ ଯେ ମୁଁ ମୋର ବୋର୍ଡ଼ ନିଜେ ସମ୍ଭାଳି ନେଇ ପାରିବି ? ସେହି ଘଣ୍ଟା ଓ ଦାସହର ବାତାବରଣକୁ ବିଧୂସ୍ତ କରି ନିଜେ ମୁଁ ମୋର ମାର୍ଗ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପାରିବି ? ସତ କୁହ ଭାଇ, ତମେ କ’ଣ ଏଥିରେ ମୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି ? ତମକୁ ମୋତେ ଏଥିରେ ନିଶ୍ଚୟ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

“ମୁଁ ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରୁଛି ବିଦ୍ୟା, ମୁଁ ତୋତେ ସାହାଯ୍ୟ କରିବି । ଆଜ୍ଞା, ବହୁତ ଥଣ୍ଡା ପଡ଼ିଲଣି, ଗୁଲ ଆମେ ଫେରିଯିବା ।”

“ଗୁଲ ଭାଇ, ସତରେ ଭାରି ଥଣ୍ଡା ପଡ଼ିଲଣି । ମୁଁ ତମପାଇଁ ଗୁଁ ତିଆରି କରିଦେବି । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ବି ଫେରିଆସିବେଣି ।”

ଲହୋର କଂଗ୍ରେସର ବାତାବରଣରେ ଉତ୍ତେଜନା ଭରି ରହିଥିଲା । ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଓ ଲର୍ଡ଼ ଇରୱିଙ୍ଗଙ୍କ ଭିତରେ କିଛି ବୁଝାମଣା ହୋଇପାରି ନଥିଲା । ଦେଶସାରା ନିରାଶ୍ୟ ଓ ହୋଧ ପୂରିରହିଥିଲା । ଲଢ଼ିବାକୁ ହେବ, ସଂଘର୍ଷ କରିବାକୁ ହେବ—ମାଗିଲେ କିଛି ମିଳିବ ନାହିଁ, ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଯାହା ପାଇବା କଥା ତାକୁ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିବାକୁ ହେବ; କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କରିବା ପାଇଁ ନେତା କାହାନ୍ତି ?

ଗାନ୍ଧିଜୀ ଗୁପ୍ତଚୁପ୍ ଶାନ୍ତ ଅଥଚ ଦୃଢ଼ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ସେ ନେତୃତ୍ୱ ଦେଇ ପାରିବେ; କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କର ସୂଚି ଅଛି । ବହୁତ କଠିନ ସୂଚି । ଲୋକେ କ’ଣ ସେହି ସୂଚି ପାଳନ କରିପାରିବେ ? ସେହି ସୂଚି ହେଉଛି ପ୍ରେମ, ଅହିଂସା ଓ ତ୍ୟାଗ । ସେ କହନ୍ତି “କାହାକୁ ଘୃଣା କର ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଦୃଢ଼ତାର ସହିତ ବିରୋଧ କର । ହିଂସା କର ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଜୀବନ-ମରଣର ଲଢ଼େଇ କର । ସବୁକିଛି ତ୍ୟାଗ କର; କିନ୍ତୁ ନିଜର ଅଧିକାରକୁ ଜବରଦସ୍ତ ଛଡ଼ାଇ ନଅ ।” ଏ ପ୍ରକାର ସୂଚି କ’ଣ କେହି ପାଳନ କରି ପାରିବେ ? ଜେଲ ଯାଅ, ଲଠିମାଡ଼ ଖାଅ, ଗୁଳି ବି ବାଜୁ; କିନ୍ତୁ ସେଥିପାଇଁ ଦୁଃଖ କର

ନାହିଁ । ଏ କଥା କ'ଣ ସମ୍ଭବ ? ଏ କଥା କଣ କେବେ ହୋଇପାରେ ?

ହଜାର ହଜାର ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ବରୂପ ଓ ଯୁବକ ଉପସ୍ଥିତ ଥିଲେ । ସମସ୍ତଙ୍କ ମୁହଁରେ ଦୃଢ଼ତା, ବିଶ୍ବାସ ଓ ସଫଳତା ଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏମାନେ କ'ଣ ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ପ୍ରେମ ଓ ଅହଂସା ମାର୍ଗରେ ଗୁଲିପାରିବେ ? ଗାନ୍ଧି ପଚାରୁଥିଲେ, ‘ଏସବୁ କ'ଣ ହୋଇପାରିବ ?’

ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଏହି ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଥିଲା ଜବାହରଲାଲଙ୍କଠାରେ; କାରଣ ସେ ଥିଲେ କଂଗ୍ରେସର ସଭାପତି । ଜବାହରଲାଲ କହୁଥିଲେ, “ଆମକୁ ଏସବୁ କରିବାକୁ ହେବ । ହଂସାରେ କାମ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁଠାରେ ସଫର୍ତ୍ତ ହଂସାତ୍ମକ ହୁଏ, ସେଠାରେ ବିଜୟଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଅଧିକ ସମର୍ଥ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ହଂସାର ଆବଶ୍ୟକତା ହୁଏ । ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଏହି କଥା ମାତ୍ର କଥା । ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ପଡ଼ିରହିଥିବା ଚରିତ୍ରମାନ ଦେଶରେ ହଂସାର ସଂଗଠନ ସହଜ ନୁହେଁ । ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଏହି କଂଗ୍ରେସ ପେଣ୍ଡାଲ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଗୁପ୍ତଚର ଅଛନ୍ତି । ସେହିମାନଙ୍କୁ ଆମର ଚିହ୍ନିବା ଦରକାର । ସେମାନେ ସମସ୍ତେ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଭାଇବନ୍ଧୁ କୁହନ୍ତୁ ।”

ଜବାହରଲାଲ କହନ୍ତି, ‘ଆମକୁ ଅହଂସାର ମାର୍ଗ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ କେବଳ ବିଶ୍ବାସ ରୂପରେ ନୁହେଁ, ମାତ୍ର ରୂପରେ ।’ ଜବାହରଲାଲ ଜଣେ ବେଶ୍ ବାସ୍ତବବାଦୀ ଲୋକ । ସେ ଏହି ଦେଶର ଆତ୍ମା ଏବଂ ଚେତନାର ପ୍ରତିନିଧି । ସେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଭଳି ଦେବତା ନୁହଁନ୍ତି । ଅତୀତର ସୁନଃପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ ସେ ବିଶ୍ବାସ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ମୁନ୍ଦିରସିମାନଙ୍କର ପରଂପରାକୁ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ଯାହା ନଷ୍ଟ ହୋଇଗଲାଣି, ତାହା ଅସତ୍ୟ ହୋଇଥିବ । ଅସତ୍ୟ ନ ହୋଇଥିଲେ ତାହା ନଷ୍ଟ ହୁଅନ୍ତା ନାହିଁ । ଜବାହରଲାଲ ଏହି ବସ୍ତୁବାଦୀ ଯୁଗର ଲୋକ । ସେ ସାମ୍ୟବାଦ ଅଧ୍ୟୟନ କରିଛନ୍ତି ଓ ଏହି ସାମ୍ୟବାଦ ମାତ୍ରରେ ଭବିଷ୍ୟତ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି; ତଥାପି ଜବାହରଲାଲଙ୍କ ଆତ୍ମା ଏହି ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ପରଂପରାକୁ ଭୁଲି ନାହିଁ । ହଂସାରେ ତାଙ୍କର ସ୍ବହା ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅହଂସା କେବଳ ମାତ୍ର ନୁହେଁ; ଅହଂସା ତାଙ୍କର ବିଶ୍ବାସ । ଜବାହରଲାଲ ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ପରିପୁରକ । ସେ ଉତ୍ସାହପୂର୍ଣ୍ଣ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ, ଉତ୍ସୁକ ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ଯୁବକମାନଙ୍କର ପ୍ରତିନିଧି । ନବଯୁବକମାନେ ହିଁ ଭାରତର ସ୍ବାଧୀନତା ପାଇଁ ଅହଂସା ଭାବରେ ଲଢ଼ିବେ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭବିଷ୍ୟତର ସ୍ବପ୍ନ ଅଛି ଓ ସେହି ସ୍ବପ୍ନକୁ ରୂପ ଦେବାପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରବୃତ୍ତି ଓ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ଅଛି ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ଲୋକଙ୍କର ଆଶା ଧୂଳିଯାତୁ ହୋଇଯାଇଛି ଓ ଦେଶରେ ଭୟଙ୍କର ଖୋର ଦେଖାଦେଇଛି । କ'ଣ ହେବ କେହି କହୁ ଜାଣିପାରୁ ନାହାନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଯାହା ହେଲେ ତ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ । ଲୁହୋର କଂଗ୍ରେସ ଅଧିବେଶନ ଏକ ସ୍ବାସ୍ଥକ

ପ୍ରଦର୍ଶନ । ନେତାମାନଙ୍କର ସମ୍ମୁଖରେ ବର୍ତ୍ତମାନ କୌଣସି ବୌଦ୍ଧିକ ଉପାୟ ନାହିଁ । ତେଣୁ ସଫର୍ଷ ସୁନିଶ୍ଚିତ ପରି ଜଣାପଡ଼ୁଛି; କିନ୍ତୁ ଏହି ସଫର୍ଷର ସ୍ବରୂପ କ'ଣ ହେବ, ସେ ବିଷୟରେ କୌଣସି ଯୋଜନା ନାହିଁ ।

ଲହୋର କଂଗ୍ରେସରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପରେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଆସୁଛି । ସେ ବିଷୟରେ ବିଚାର ଆଲୋଚନା ହେଉଛି ଓ କାଗଜରେ ତାହା ପ୍ରକାଶିତ ହେଉଛି । ସଭାରେ ଭାଷଣ, ପ୍ରସ୍ତାବ ଉପସ୍ଥାପନ ଓ ପ୍ରଶ୍ନର ଏଗୁଡ଼ା ତ କଂଗ୍ରେସର ବାହ୍ୟ ଉପସ୍ଥର; କିନ୍ତୁ ଲହୋର ଅଧିବେଶନରେ କଂଗ୍ରେସର କୌଣସି ସ୍ପଷ୍ଟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ନାହିଁ । ଦେଶର ସବୁଲୋକେ ଲହୋର ଅଧିବେଶନକୁ ଅନାହିଁ ରହିଛନ୍ତି । ଅଥଚ ସେଠି ଯାହା ହେଉଛି, ସେଥିରେ ନୈରାଶ୍ୟ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ଲହୋର ଅଧିବେଶନରେ ଯେଉଁମାନେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ ନୈରାଶ୍ୟ ନାହିଁ; ବରଂ ଅଛି ଦୃଢ଼ତା । ସେଠି ଅଛି ଜୀବନ-ମରଣର ସଂକଳ୍ପ । ଏମିତି ଶୀତ ପଡ଼ିଛି, ମନେ ହେଉଛି ଲୋକେ ଯିମିତି କାଠ ପାଲଟିଯିବେ; କିନ୍ତୁ ଏହି ବାହ୍ୟ ଶୀତଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କ ଦୃଢ଼ତାରେ ଉଷ୍ମ ରକ୍ତ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକଙ୍କର ଶ୍ବାସ-ପ୍ରଶ୍ବାସରେ ପ୍ରଗତିର ସୂଚନା ମିଳୁଛି ।

ନବଲ ଓ ବିଦ୍ୟା ଏସବୁ ଦେଖିଲେ—ନୂଆ ଦୁଇଆ, ନୂଆ ବାତାବରଣ ଓ ନୂଆ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ।

ନବଲ ଓ ବିଦ୍ୟା ଦିଲ୍ଲୀ ହୋଇ ଆଲହାବାଦ ଫେରିଆସିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କିଛି ଦିନ ପାଇଁ ଦିଲ୍ଲୀରେ ରହିଗଲେ । ଘରେ ପହଞ୍ଚି ସେମାନେ ଦେଖିଲେ, ଯମୁନା ବେମାର ଅଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମେ କାଶ ଓ ସର୍ଦ୍ଦି ହୋଇ ଏବେ ନିମୋନିଆ ହୋଇଯାଇଛି । ଯମୁନା ବେମାର ଅଛନ୍ତି ଶୁଣିଲା ମାତ୍ରେ ଭାଇଭଉଣୀ ଦୁହେଁ ଯାଇ ଯମୁନାଙ୍କ ଶୋଇବା ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଦେଖିଲେ ଜର ବହୁତ ବଢ଼ିଯାଇଛି ଓ ଯମୁନା ଅତି ବଦନର କଷ୍ଟରେ କୁହେଇ ହେଉଛନ୍ତି । ରୁକ୍ମିଣୀ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ବସିଛନ୍ତି ଓ କ୍ଲାଲପ୍ରସାଦ ତାକୁ ଡାକ ଡାକ ହୋଇଛନ୍ତି । ରୁକ୍ମିଣୀ ଯମୁନାକୁ କହିଲେ, “ମା, ନବଲ ଓ ବିଦ୍ୟା ଦୁହେଁ ଲହୋରରୁ ଫେରିଆସିଲେଣି । ଦେଖ, ସେମାନେ ଏଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଛନ୍ତି ।”

ରୁକ୍ମିଣୀଙ୍କ ପାଟି ଶୁଣିଲାମାତ୍ରେ ଯମୁନା ଆଖି ଖୋଲିଦେଲେ । ମନେହେଲା ତାଙ୍କୁ ଏକପ୍ରକାର ଶାନ୍ତି ଲାଗିଲା । ସେମାନଙ୍କୁ ଦେଖି ସେ କ୍ଷୀଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ଦୁହେଁ-ଯାକ ଫେରିଆସିଲେ ? କେତେ କାଳ ମୁଁ ତମ ବାଟକୁ ଅନାହିଁ ବସିଛି । ଭାବୁଥିଲି, କାଲେ ତମକୁ ନ ଦେଖି ମୁଁ ଶୁଳିଯିବି ।”

ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ନାହିଁ ଜେଜମା, ତୋର କିଛି ହେବ ନାହିଁ । ତୁ ଭଲ ହୋଇଯିବୁ ।”

ଯମୁନା ଅଳ୍ପ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କିଏ ଜାଣେ କ’ଣ ହେବ ? ମୋ ପାଖରେ ଆସି ଟିକିଏ ବସ ଓ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଦିଅ । ଆହା, କେଡ଼େ ଆରାମ ଲାଗିଲା ସତେ !” ତାପରେ ଯମୁନା ପୁଣି ଆଖି ବନ୍ଦ କରିଦେଲେ ।

ରୁକୁଣୀ ନବଲର ହାତ ଧରି ବାହାରକୁ ଚାଲିଆସି କହିଲେ, “ନବଲ, ତୁ ଶୁଣିଲୁଣି କି ବିମେଶ୍ଵରପ୍ରସାଦ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରକୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଜାଗାରେ ବନ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । ଜାଲୁଆରୀ ଅଠାଇଶ ତାରିଖରେ ବାହାଘର । ମା ଏହି ବବର ଶୁଣିଲୁଦିନୁ ବେମାର ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।” ରୁକୁଣୀ ପୁଣି ଟିକିଏ ବହୁସାଇ କହିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ଇଏ ସବୁ କ’ଣ ହେଉଛି ? ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କ’ଣ କିଛି ବୁଝାମଣା ହୋଇପାରନ୍ତା ନାହିଁ ?”

ନବଲ ମଧ୍ୟ ଏହି ସମ୍ଭାଦ ଶୁଣି ଟିକିଏ ଉଦାସ ହୋଇପଡ଼ିଲା । ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲା, “କ’ଣ ବୁଝାଶୁଝା କରିବା ମା, ଇଏତ ସବୁ ହେବାର ଥିଲା । ଆଉ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଯାହା ହେଉଛି, ସେ ବି ଏକପ୍ରକାର ଭଲ ।”

“ହେ ଭଗବାନ, ତୁ କ’ଣ କହୁଛୁ ! ଝିଅଟାର ସାରାଜୀବନ ପଡ଼ିଛି, କିଏ ତାକୁ ସମ୍ଭାଳିବ କହିଲୁ ?”

“କେହି ନାହିଁ ମା, ଭଗବାନ ସମ୍ଭାଳିବେ । ଭଗବାନ ତାକୁ ଏଡ଼େ ଶକ୍ତି ଦେବେ ଯେ, ସେ ନିଜେ ନିଜକୁ ସମ୍ଭାଳିବ । ହଁ, ଜେଜେବାପା କାହାନ୍ତି ?”

“ଡାକ୍ତର ତାଙ୍କିନାକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ବଡ଼ ପଥର ତାଙ୍କ ଗୁରୁ ! ଦୁଃଖର ପାହାଚ ଆସି ତାଙ୍କ ଗୁରୁରେ ଜମା ହୋଇଛି; ତଥାପି କିଛି ଦୁଃଖ ନାହିଁ । ରୁପ୍ତରୁପ୍ ନିଜ ନିର୍ଭୀକ୍ୟ କରିବାରେ ଲାଗିଛନ୍ତି । ଜେଜେମାଙ୍କ ଦେହ ଟିକେ ବି ଉଷା ହେଉନାହିଁ । ଗୁରୁ ପାଞ୍ଚଦିନ ହେଲା ସେ ଶୋଇ ନାହାନ୍ତି । ଆଜ୍ଞା ଯା, ଭଣ୍ଡକୁ କହିବୁ, ପାଣି ଗରମ କରିଦେବ । ଧୋଇଧାଇ ହୋଇପଡ଼ୁ । ଅକସିରୁଣି ।”

ରୁକୁଣୀ ଯମୁନାଙ୍କ ପାଖକୁ ଫେରିଗଲେ, ବଦ୍ୟା ବୁଢ଼ୀ ମା’ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତ ଦେଇ ରୁପ୍ତରୁପ୍ ବସିରହୁଥିଲା ଓ ଯମୁନା ଶୋଇଲା ପରି ଆଖି ବନ୍ଦକରି ପଡ଼ି ରହିଥିଲେ । ରୁକୁଣୀ ବଦ୍ୟାକୁ କହିଲେ, “ଯା’ ତୁ ଧୋଇଧାଇ ହୋଇ ପଡ଼ିବୁ । ମୁଁ ଏଠି ବସିବୁ ।”

ଯମୁନା କହିଲେ, “ନାହିଁ ବୋହୂ, ମୋ ଝିଅ ମୋ ପାଖରେ ଆଉ ଟିକିଏ ବସ । ରୁକୁଣୀ ଦେଖିଲେ ଯମୁନାଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ପୁରୁରହୁଛି । ଯମୁନା କହିଲେ, “ମା ମୋତେ କ୍ଷମା କର । ତୋ ପ୍ରତି ଆମେ ବହୁତ ଅନ୍ୟାୟ କରିଛୁ । ତୁ କ୍ଷମା ନ କଲେ, ମୁଁ ସୁଖରେ ମରିପାରିବି ନାହିଁ । ବଡ଼ ଭୁଲ ହୋଇଯାଇଛି; ତୁ ମୋତେ କ୍ଷମା କଲୁ ବୋଲି କହିଦେ ।”

ବିଦ୍ୟା ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ତା ମା' ମୁହଁକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲା, “ମା’ କ’ଣ ହୋଇଛି କି ? ଜେଜିମା ଏମିତି କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ?”

ରୁକୁଣୀ ମୁହଁ ତଳକୁ କରି କହିଲେ, “ସିଜେକ୍ସନ୍ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଷୟ ହେଉଛି । ଏହି ଅଠାଇଶ ତାରିଖରେ ତା’ର ବାହାଘର ।”

ବିଦ୍ୟା ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ମା ତୁ ଠିକ୍ କହୁଛୁଟି ! ତାହାହେଲେ ତ ଭଲ ହେଲା । ମୋର ବନ୍ଧନ କଟିଗଲା । ମୋତେ ମୁକ୍ତି ମିଳିଗଲା ।”

ବିଦ୍ୟା ନିଜ ହାତରେ ଯମୁନାଙ୍କ ହାତକୁ ରଖି କହିଲା, “ଜେଜିମା, ଏତ ବଡ଼ ଶୁଭ ଖବର ! ମୋର ବନ୍ଧନ କଟିଯାଇ ମୋତେ ମୁକ୍ତି ମିଳିଲା । ଭଗବାନଙ୍କୁ ଅଶେଷ ଧନ୍ୟବାଦ । ଏଥିରେ ଦୁଃଖ କ’ଣ ଅଛି ଜେଜିମା ?”

ଯମୁନା କରୁଣ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ତୁ ତ ମା’ ସେ କଥା ବୁଝିପାରିବୁ ନାହିଁ, ଅନ୍ତତଃ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝିପାରିବୁ ନାହିଁ । ହାସ୍ତରେ କପାଳ ! ଏସବୁ କ’ଣ ହୋଇଗଲା !”

“ଜେଜିମା, ନୂଆ ତ କିଛି ହୋଇନାହିଁ । ଏ ଘଟଣା ତ ସବୁଦିନେ ଘଟୁଛି । ଏଥିରେ ଦୋଷ କାହାର ନାହିଁ । ଏହା ଭଗବାନଙ୍କର ଲୀଳା । ଏ ଖବର ଶୁଣି ମୁଁ ଆଜି ବହୁତ ଖୁସି ହୋଇଛି ।”

ଯମୁନା ବିକଳ ହୋଇ କହିଲେ, “ମା’ ! ତୁ ମୋତେ କ୍ଷମା କରିଛୁ ବୋଲି ନିଜ ପାଟିରେ କହିଦେ ।”

ରୁକୁଣୀ ବିଦ୍ୟାକୁ କହିଲେ, “ନିଶ୍ଚୟେନ୍ଦ୍ରନାଥୁଁ କାହିଁକି ? ତାଙ୍କୁ ହେଲେ ଟିକିଏ ଶାନ୍ତି ମିଳିବ !”

ବିଦ୍ୟା ଯମୁନାଙ୍କ ହାତକୁ ଧରି କହିଲା, “ତମେମାନେ ମୋର ଭଲପାଇଁ ସବୁ କରିଛ । ଭଗବାନ ତା’ର ସାକ୍ଷୀ । ଏମିତିକି ମୋ ପାଇଁ ତମର ସବୁ ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି । ଯଦି ତମ ଅଜଣାରେ ମୋର କିଛି କ୍ଷତି ହୋଇଯାଇଥାଏ, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ତୁମକୁ କ୍ଷମା ଦେଉଛି । ମୁଁ ଭଗବାନଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରୁଛି, ତୁ କିମିତି ଭଲ ହୋଇଯା’ ଜେଜିମା !”

ଭବାବେଶରେ ଯମୁନାଙ୍କର ଶୋକ ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା ଓ ସେ ବେହେସ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ତା’ପରେ ତାଙ୍କର ଆଉ ଚେତା ଫେରିଲା ନାହିଁ ।

ଜାନପ୍ରକାଶ ଦକ୍ଷୀରୁ ବମ୍ବେ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ବମ୍ବେରୁ ଆସି ଆଲହାବାଦରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ବହୁତ ଘଟ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ନବଲ ନିଜ ଘରେ ବସି ପଢ଼ୁଥିଲା । ଜାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ଗାଡ଼ର ଟାଣ ଚାକିର ମାଧ୍ୟେ ସେ ବାହାରକୁ ଚାଲିଆସିଲା । ଗାଡ଼ବାଲ ହାତରେ ସବୁ ଜିନିଷପତ୍ର ମଗାଇ ବାଉଁଶରେ ରଖିଲା । ଗାଡ଼ବାଲକୁ ବିଦାକରି

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ନବଲକୁ ପଚାରିଲେ, “ଘରେ ଏତେ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ କ’ଣ ? ରୁ ଏତେ ଉଦାସ କାହିଁକି ?”

ନବଲ ଶୀଘ୍ର କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ଜେଜିମା ଚାଲିଗଲେ, ଆଜିକୁ ଆଠ ଦିନ ହେଲାଣି ।”

“କ’ଣ କହୁଛୁ ? ଭଉଜି ଆଉ ନାହାନ୍ତି ! ତାଙ୍କର କ’ଣ ହୋଇଥିଲା କି ?”

“ଆମେ ଚାଲିଯିବା ପରେ ତାଙ୍କର ନିମୋନିଆ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସତେ ଯେମିତି ସେ ଆମ ବାଟକୁ ଅନାଇ ବସିଥିଲେ । ଆମ ପହଞ୍ଚିବା ଦିନ ରାତିରେ ସେ ଚାଲିଗଲେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘରେ ସବୁ ଜିନିଷପତ୍ର ରଖାଇ ଦେଇ ନବଲ ସଙ୍ଗରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଘରକୁ ଗଲେ । ଦେଖିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କମ୍ବଳ ବସ୍ତ୍ର ଓ କମ୍ବଳ ଘୋଡ଼ିହୋଇ ଭୂଇଁରେ ଶୋଇଛନ୍ତି, କାରଣ ଦଶକର୍ମ ସେହିନୁ ହୋଇ ନଥିଲା । ନିଦରେ ଶୋଇଥିଲେ ବି ତାଙ୍କୁ ନିଦ ବେଶୀ ଜୋର ହୋଇ ନଥିଲା । ନବଲ ଓ ଜ୍ଞାନଙ୍କର ପାଦଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ସେ ଉଠିପଡ଼ି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଦେଖି କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନୁ, ବହୁତ ଡେରି କରିଦେଲୁ । ତୋର ଭଉଜି ଚାଲିଗଲା, ଏସବୁ ସେ ବରଦାସ୍ତ କରିପାରିଲା ନାହିଁ । ଯେତେ କହିଲି, ଯେତେ ବୁଝାଇଲି, ସେ ବୁଝିଲା ନାହିଁ । ମୁଁ ଶେଷରେ ହାର ମାନିଲି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଟିକିଏ ଛୁଡ଼ି ଭୂଇଁରେ ମୁକ ହୋଇ ବସିପଡ଼ିଲେ । ତାଙ୍କ ପାଟିରେ ଆଉ କୌଣସି କଥା ନ ଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ଆଉ ଗୋଟାଏ ବିଭାବେବା ଖବର ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ସେଇ ଖବରରେ ସେ ବେଶୀ ଟଳିପଡ଼ିଲା । ସେଇଦିନୁ ସେ ପଡ଼ିରହିଲା, ଆଉ ଉଠିଲା ନାହିଁ ।” ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ କଣ୍ଠ ଚୁକ୍ତହୋଇ ଆସିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ ରହିବା ପରେ କହିଲେ, “ଭାଇ, ଆପଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରନ୍ତୁ । ଆପଣ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହରାଇଲେ କାମ ଚଳିବ କିମିତି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ମନର ସମସ୍ତ ଦୁଃଖ ଦବାଇଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ ଜ୍ଞାନୁ, ସବୁ ବୁଝିଛି, ଧୈର୍ଯ୍ୟ ତ ରଖିବାକୁ ହେବ । କିନ୍ତୁ ଜୀବନର ସାଥୀ ଚାଲିଗଲା; ଭଗବାନ ତାକୁ ଶାନ୍ତି ଦେଉ ।”

ନବଲ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଚାହିଁଲା । କେତେ ବେଦନା ଭରିରହିଥିଲା ତାଙ୍କର ସେଇ କଥାରେ ! ଛ’ପିଠି ବର୍ଷର ବୁଢ଼ା, ତମ ବି ଧୂଡ଼ୁକି ଯାଇଥିଲା । ଜୀବନରେ କେତେ ସୁଖ-ଦୁଃଖ ସେ ଅଙ୍ଗେ ଲିଭାଇଥିଲେ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପୁଣି କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନୁ, ସେ ଯିମିତି ଖରାପ ପରିସ୍ଥିତି ଦେଖିଲା, ସେମିତି ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲା । ଖରାପ ପରିସ୍ଥିତି ତ ପୁଣି ଭଲ ହୋଇଯାଏ ! କିନ୍ତୁ ସେ ତାହା ବୁଝିଲା ନାହିଁ ।” ସତେ ଯିମିତି ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର

ଚେତନା ଫେରିଆସିଲା । ସେ କହିଲେ, “ଜଣାପଡ଼ୁଛି, ତୁ ଷ୍ଟେସନରୁ ସିଧା ଆସିବୁ । ଯା, ଧୋଇଧାଇ ହୋଇ ଲୁଗାପଟା ବଦଳିଯିବା । ନବଲ, ଜୀନ୍ସ କ’ଣ ଖାଇବ; କିଛି ଅଛି ? ନାହିଁ ଯଦି, ତୋ ମା’କୁ ଉଠାଇ କରାଇଦେ ।”

ନବଲ ଉଠୁ ଉଠୁ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା ପୁଣି ତିଆରି କରୁଛି । ଆପଣ ବ୍ୟସ୍ତ ହୁଅନ୍ତୁ ନାହିଁ, ଶୁଅନ୍ତୁ । ଗୁଲୁନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ପାଣି ଗରମ ହୋଇଗଲାଣି, ଇଚ୍ଛା ହେଲେ ଗାଧୋଇ ପଡ଼ିବେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ଖାଇବା ପାଇଁ ତିଆରି ହୋଇଯିବ ।”

ସକାଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଉଠିଲା ବେଳକୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଘରର ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନେଇ ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ ପାଇଁ ଯାଉଥିଲେ; କାରଣ ସେଦିନ ଶୁକ୍ଳି ଯିବା ପାଳନ କରାଯାଉଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବି ଗଙ୍ଗାସ୍ନାନ ପାଇଁ ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଚାଲିଗଲେ । ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ଦୁଇପ୍ରହର ବେଳକୁ ଯି ବେଣୀରୁ ଫେରିଲେ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଚାଲିବା ପାଇଁ ବାହାରକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ନବଲ ଓ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଏକାଠି ବସି ରୁଁ ପିଉଥିଲେ । ବିଦ୍ୟା ବି ସେଠି ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ଗମ୍ଭୀର ହୋଇ ବସିରହୁଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବିଦ୍ୟାକୁ ଚାହିଁ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ବିଦ୍ୟା, ମୁକ୍ତି ତ ମିଳିଗଲା । ଏବେ ତୋର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କ’ଣ ?”

ବିଦ୍ୟା ମୁହଁରେ ପ୍ରସନ୍ନତା ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲା, “ସତେ ଜେଜେ ! ଆପଣ କ’ଣ ଭାବୁଛନ୍ତି ମୋତେ ମୁକ୍ତି ମିଳିଗଲା ?”

“ହଁ ବିଦ୍ୟା, ତୋତେ ମୁକ୍ତି ମିଳିଗଲା । ଅନ୍ତତଃ ସେ ରାସ୍ତାସମ୍ପର୍କାଞ୍ଚଳାରୁ ତ ରକ୍ଷା ମିଳିଲା ! ଏହି ମୁକ୍ତିରେ ତୋର ଆନନ୍ଦ ହେବା କଥା; କିନ୍ତୁ ତୁ ତ ବଡ଼ ବିଷଣୁ ଦେଖା-ଯାଉଛି । ଏମିତି ହେବା ତ ଠିକ୍ ନୁହେଁ ।”

ବିଦ୍ୟା କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲା, “କ’ଣ କହିବ ଜେଜେ, ମୋର ଦୁଃଖରେ ଜେଜେମା’ ମରଗଲେ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “କେହି କୌଣସି କାରଣରୁ କେବେ ମରେ ନାହିଁ; ମରିବା ନିଶ୍ଚିତ ବୋଲି ଲୋକେ ମରନ୍ତି । ତୋ ଜେଜେବାପା ମରିବେ, ମୁଁ ବି ମରିବି । ଦିନ ଆସିବ, ତୁ ବି ଚାଲିଯିବୁ । ଯାହା ହୋଇଗଲାଣି, ତାକୁ କେହି ବନ୍ଦ କରି ପାରିବେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଯାହା ହେବାକୁ ଅଛି, ତାକୁ କେହି ରଖିପାରିବେ ନାହିଁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ତୁ ମୋତେ କହ, ତୁ କ’ଣ କରିବାକୁ ଚାହୁଁ ? କଂଗ୍ରେସ-କାମ କରିବୁ କି ? ବମ୍ବେରୁ ଫେରିଲାବେଳେ ମୁଁ ଏଇ କଥା ଭାବୁଥିଲି । ତୁ ତ ଲହୋରରେ ଦେଖିଲୁ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ କପର କଂଗ୍ରେସ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି ।”

ବିଦ୍ୟା କ’ଣ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତାକରି ମୁଣ୍ଡ ହଲାଇ କହିଲା, “ନାହିଁ ଜେଜେ, ମୋ ହାତରେ

ସେ କାମ ହୋଇପାରିବ ନାହିଁ ।”

“ଏସବୁ ତ ହେବ ନାହିଁ ତୋ ହାତରେ ଆଉ କ’ଣ ହେବ ? ତୋତେ ଭୟ ପ୍ରତିବାକୁ ହେବ ।”

ବିଦ୍ୟା ଟିକିଏ ହାକୁପିତ ହୋଇ କହିଲା, “ଜେଜେ ! ଅସଲ କଥା ହେଉଛି, ମୁଁ ପୁରୁଷଙ୍କ ମେଳରେ ବସି କାମ କରି ପାରିବି ନାହିଁ । ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଦେଖି ମୋତେ ଲଜ ମାଡ଼େ କିମ୍ବା ଭୟ ଲାଗେ, ଏମିତି କଥା ନୁହେଁ । କଥା ହେଉଛି—ମୋତେ ନିଜକୁ ନିଜେ ଭର ମାଡ଼େ । ମୁଁ ବହୁତ କଠୋର ଜୀବନକୁ ସ୍ୱାଗତ କରିନେଇଛି ନା !” ବିଦ୍ୟାର କଣ୍ଠରେ ଅସୀମ କାରୁଣ୍ୟ ଭରିଯିଥିଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଏକପ୍ରକାର କୋହ ଉଠିଲା । ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ଗୁହଁ ଦେଖିଲେ କେତେ ଶାନ୍ତ, କେତେ ସୌମ୍ୟ, କେତେ ସାହିକ ତା’ର ଅପୂର୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ! କିନ୍ତୁ ବିଧିର କି ବିଡ଼ମ୍ବନା ! ତାକୁ ପୁଣି ବୈଧବ୍ୟର କଠୋର ଜୀବନ ସ୍ୱୀକାର କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହୁଛୁ ମା ! ଆଜ୍ଞା ଏଠି ସହରରେ ‘ନାରାଣସି ସଦନ’ ନାମରେ ଏକ ବାଲିକା ସ୍କୁଲ ଅଛି । ମୁଁ ତାର ମାନେଜିଙ୍ଗ୍ କମିଟିର ମେମ୍ବର । ସେଠି ଜଣେ ଶିକ୍ଷୟିତ୍ରୀ ଇସ୍ତଫା ଦେଇଛନ୍ତି । ମାତ୍ର ପଢ଼ିଲାକୁ ତାଙ୍କ ସ୍ଥାନ ଖାଲି ହେବ । ତୁ ଗୋଟିଏ ଦରଖାସ୍ତ ଲେଖି ଦେ । ସେ କାମ ତୁ କରି ପାରିବୁ ଟି !”

“ହଁ ଜେଜେ, ସେ କାମ ମୁଁ କରିପାରିବି । ଆପଣ ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ସେଠି ରଖାଇ ଦିଅନ୍ତୁ । ବେଳେ ବେଳେ ସମୟଟା ବହୁତ କଷ୍ଟକର ମନେ ହେଉଛି । ସେହି କାମରେ ଅନ୍ତତଃ ମନକୁ ଭୁଲାଇ ନେବି ।”

ଛବିଶ ଡାରିଝରେ ସାରା ଦେଶରେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦିବସ ପାଳନ କରିବାର ଥିଲା । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଂଗ୍ରେସ ‘ଔପନିବେଶିକ ସ୍ୱାଧୀନତା’ ମାଗୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତି ବଦଳି ଯାଇଥିଲା । ଯଦି ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ଲଢ଼ିବା କଥା, ତେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ଲଢ଼ିବା ନାହିଁ କାହିଁକି ? କଲିକତାରେ ପ୍ରଥମେ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରସ୍ତାବ ପାସ ହେଲା ଓ ତାପରେ ଲୁହୋର କଂଗ୍ରେସ ଏହାକୁ କାର୍ଯ୍ୟାନ୍ୱିତ କରିବାର ଦାୟିତ୍ୱ ସ୍ୱୀକାର କଲା । ସ୍ୱାଧୀନତାର ଘୋଷଣାପତ୍ର ଦିଆର ହୋଇଗଲା ଓ ଦେଶର କୋଣେ କୋଣେ ସ୍ୱାଧୀନତା ବ୍ରତ ଧାରଣ କରିବାର କଥା ହେଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ସାରା ଦେଶରେ ଏହି ବାକ୍ସୀ ବିତରଣ କରି ସ୍ୱାଧୀନତା ସଙ୍ଗଠନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ନବଲ ମଧ୍ୟ ଖୁସିରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କଲା ।

ଯମୁନାକର ତେରଦିନ ପାରିହୋଇଯିବା ପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଗୀତା ଅଧ୍ୟୟନ ଆରମ୍ଭ

କରିଦେଲେ ଓ ବିଦ୍ୟା ତାଙ୍କୁ ସେହି କାର୍ଯ୍ୟରେ ସାହାଯ୍ୟ କଲେ । ନବଲର ଅଧିକାଂଶ ବେଳ ବାହାରେ କଟୁଥିଲା । ଦିନରେ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ କାମ ସାରି ବାକି ସମୟରେ ସେ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଅଫିସରେ କଟାଉଥିଲା । ପିଲାମାନେ ସ୍କୁଲକୁ ଚାଲିଯାଉଥିଲେ ଓ ରୁକୁଣୀ ଘରକଥା ଚୁଟୁଥିଲେ ।

ସେଦିନ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଡ୍ରାଇଫ୍ଟରେ ବସି ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାଠାରୁ ଗୀତା ଶୁଣୁଥିବାବେଳେ ଗୋଟିଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଆସି ଦୁଆରମୁହଁରେ ଅଟକିଲା । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଦେଖିଲୁ ମା, କିଏ ଆସିଲେ ।”

ବିଦ୍ୟା ବାରଣ୍ଡାକୁ ଆସି ଦେଖିଲା, ବିନ୍ଦେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇ ବାରଣ୍ଡା ଉପରକୁ ଉଠି ଆସୁଛନ୍ତି । ବିଦ୍ୟା ଶାନ୍ତସ୍ୱରରେ କହିଲା, “ଜେଜେ ଡ୍ରାଇଫ୍ଟରେ ଅଛନ୍ତି; ଆସନ୍ତୁ ।”

ବିନ୍ଦେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟା କଥାରେ କିଛି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଏଡ଼େ ମୁହଁ କରି ଡ୍ରାଇଫ୍ଟର ଭିତରକୁ ଗଲେ ।

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଉଠିପଡ଼ି ବିନ୍ଦେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କରି କହିଲେ, “ଆସନ୍ତୁ, ଆସନ୍ତୁ ।”

ବିନ୍ଦେଶ୍ୱର ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ଚଢ଼କରେ ବସିଗଲେ । ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାକୁ କହିଲେ, “ମା ଭିତ୍ତକୁ କହିଦେ, ରୁ’ ନେଇ ଆସିବ ।”

ବିନ୍ଦେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦ ବର୍ତ୍ତମାନ ମୁହଁ ଫିଟାଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, କିଛି ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଜଳଖିଆ ଖାଇକରି ଆସିଛି । ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କେତେକ ବିଶେଷ କଥା ଅଛି ବୋଲି ଚାଲିଆସିଲି । ଆପଣ ବିଦ୍ୟାକୁ କାହାରନ୍ତୁ ପଠାଇଦିଅନ୍ତୁ ।”

ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାକୁ ଚାହିଁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲୁ ମା, ଟିକିଏ ଘର ଭିତରକୁ ଯା ।”

ବିଦ୍ୟା ଉଠି ଛୁଡ଼ାହେଲା, ପୁଣି କ’ଣ ଟିକିଏ ଭାବ ଅଟକିଯାଇ କହିଲା, “ସେ ବୋଧହୁଏ ମୋ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବେ । ତେଣୁ ମୋର ଏଠି ରହିବା ନିଜାନ୍ତ ଦରକାର । ମୁଁ ଟିକିଏ ଶୁଣେ, ସେ କ’ଣ କହିବାପାଇଁ ଏଠିକୁ ଆସିଛନ୍ତି ।”

ବିନ୍ଦେଶ୍ୱରପ୍ରସାଦ କଠୋର ସ୍ୱରରେ କହିଲେ, “ତମ ସଙ୍ଗେ ମୋର କିଛି କାମ ନାହିଁ । ମୁଁ ଜ୍ୱାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ସଙ୍ଗେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାପାଇଁ ଆସିଛି । ମୁଁ ତମ ମୁହଁ ଦେଖିବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ ।”

ବିଦ୍ୟା ବିଚିତ୍ର ଯାଇ କହିଲା, “କିନ୍ତୁ ମୋ ବିଷୟରେ ଯେଉଁ ବିଷୟ ଓଗାଳିବାକୁ ଅଛି, ଏଇଠି ମୋ ସାମନାରେ ଓଗାଳନ୍ତୁ । ସେ ବିଷୟ ସବୁ ମୁଁ ଗୋଟାଇ ନେବି । ନିଜ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟ ଲୋକକୁ ମାରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଆପଣଙ୍କ ବିଷୟରେ ମୋ ଜେଜିମା ତ ମରସାରିଛନ୍ତି ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦକୁ କହିଲେ, “ମୁଁ ବି ଭବୁଛୁ, ବିଦ୍ୟାର ଏଠି ଉପସ୍ଥିତ ରହିବା ଉଚିତ; କାରଣ ଏଥିରେ ତା’ର ଭାଗ୍ୟର, ତା ଜୀବନର ପ୍ରଶ୍ନ ଜଡ଼ିତ ଅଛି ? ତା ଛଡ଼ା ତା’ର ତ ନିଜର ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିବା ବୟସ ହୋଇଗଲାଣି । ମୋର କ’ଣ ଅଛି ? ଭଗବାନ ମୋତେ ଯେକୌଣସି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ନେଇଗଲେ ଭଲ । ମୁଁ ତ କିଛି ଅମର-ଲଢ଼ୁ ଖାଇକରି ଆସିନାହିଁ ।”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ବ୍ୟଙ୍ଗ କରି କହିଲେ, “ହେଉ ଆପଣଙ୍କର ଯାହା ଇଚ୍ଛା । ତାହେଲେ ସେ ଏ କଥା ବି ଶୁଣୁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲି ଆଗାମୀ ଦ୍ଵୟାରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ବାହାଘର ହେବ ।”

“ହଁ, ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ ଆପଣଙ୍କର ଚିଠି ପାଇଛି । ହୃଦ୍ ଆଇନ୍ ଅନୁସାରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ଯେତେ ଇଚ୍ଛା ସେତେ ଥର ବାହା ହୋଇପାରେ । ସ୍ଵା ଛଡ଼ା ଆପଣଙ୍କର ଆଉ କ’ଣ କହିବାର ଅଛି ?”

“ମୁଁ ପଚାରୁଛି, ଇଏ ଏହି ବାହାଘରରେ ଯୋଗ ଦେବ କି ଓ ବାହାଘର ପରେ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵର ସହୃଦ ରହିବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବ କି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କିଛି କହିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ବାହାଘର ଆଗରୁ କ’ଣ ପଛରେ କ’ଣ, ଆପଣମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ରହିବା ନରକରେ ରହିବାଠାରୁ ଆତ୍ମର ଭୟଙ୍କର ।”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆପଣ ଏହି ବଜାଜୁ ମାଇକନିଆ କଥା ଶୁଣୁଛନ୍ତି ? ଆପଣମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ବୁଝୁଥିବେ ଇଏ ଆମ ସଙ୍ଗରେ ରହିବାପାଇଁ ଆଦୌ ହୃଦ୍ଘାତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ଏହି କଥା ଆପଣମାନଙ୍କୁ କହିବାପାଇଁ ଆସିଛି । ବିଶେଷତଃ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ବାବୁଙ୍କୁ କହିବାକୁ ଆସିଛି; କାରଣ ସେ ଜଣେ ବଡ଼ ଆଇନ୍‌ବାଲା ନା !”

ବିଦ୍ୟା ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଆପଣମାନଙ୍କ ପାପଧନରୁ ମୁଁ ପଇସାଟିଏ ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହେଁ ନାହିଁ । ଏ ବିଷୟରେ ଜେଜେବୋପା କିମ୍ବା ଜ୍ଞାନ ଜେଜେଙ୍କ ସହୃଦ କଥାବାଜ୍ଞା କରିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ମୁଁ ନିଜେ ମୋ ହାତରେ ଲେଖିଦେଉଛି ।”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ଗୁହଁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଲେ, ଆପଣ ମୋତେ ଆଉ କିଛି ଦୋଷ ଦେବେ ନାହିଁ । ଆମେ ସ୍ଵାର ଭରଣପୋଷଣ କରିବାକୁ ଗୁହଁ, ସ୍ଵାକୁ ଘରକୁ ବି ନେବାକୁ ଗୁହଁ; କିନ୍ତୁ ଏ ନିଜେ ଯିବାପାଇଁ ଗୁହଁ ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସେ ତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ତମ ସଙ୍ଗରେ ରହିବ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଯାଉଛି । ଆଉ କ’ଣ ?”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତରେ ଯେଉଁ ଫାଇଲ୍ ଥିଲା, ସେଥିରୁ ଖଣ୍ଡେ କାଗଜ ବାହାର କରି ସେ କହିଲେ, “ଆମେ ଜାଣିଥିଲୁ ସେ ଏମିତି କହିବ । ତେଣୁ ମୁଁ କାଗଜ ତିଆରି

କରି ଆଣିଥିଲି । ଏଥିରେ ଏବେ ସେ ଦମ୍ଭାତ୍ମା କରିଦେଉ । ଭବିଷ୍ୟତରେ କଟେଗରେ ମକଦ୍ଦମା ହେବାପାଇଁ ମୁଁ ଚାହେଁ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ଉଭୟ କୁଳର ଅପମାନ ହେବ ।” ଏକା କହି ସେ କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତକୁ ଖଣ୍ଡେ କାଗଜ ବଢାଇଦେଲେ ।

କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କାଗଜକୁ ପଢ଼ି ସାରି ବିଦ୍ୟାହାତକୁ ବଢାଇଦେଇ କହିଲେ, “ହଁ ଠିକ୍ ଅଛି । ନେ ରୁ ପଢ ।”

ବିଦ୍ୟା ପଢ଼ି ସାରି କହିଲା, “ଜେଜେ ! ଏଥିରେ ଟିକେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବା ଦରକାର । ଏଥିରେ ଲେଖା ହୋଇଛି ଯେ ମୁଁ ନିଜେ ନିଜେ ସେମାନଙ୍କୁ ଛାଡ଼ି ଆସୁଛି; କିନ୍ତୁ ତା ଜାଗାରେ ମୁଁ ଲେଖିବାକୁ ଚାହେଁ, ଏହି ଲୋକମାନଙ୍କର ଅମାନୁଷ୍ଟିକ ଅତ୍ୟାଚାର ସହ ନ ପାରି ମୁଁ ନିଜେ ଏମାନଙ୍କ ଦର ଛାଡ଼ି ଆସୁଛି ।”

“ନାଁ, ସେକଥା ଲେଖାହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ତମ ଦୁଷ୍ଟବ୍ୟବହାର ଓ କଳହ ଯୋଗୁଁ ଆମେ ତମକୁ ସବୁ ବାହାର କରି ଦେଉଛୁ ।”

ବିଦ୍ୟା କର୍କଶ ଭାବରେ କହିଲା, “ଲେଖିବା ଲେଖ ମୁଁ; ମୁଁ ଯାହା ଠିକ୍ ଭାବିବି, ଲେଖିବି । ତମର ଯଦି ଲେଖିବା କଥା, ମୁଁ ଯାହା କହୁଛି ଲେଖ, ନୋହୁଲେ ଏଠୁ ଚାଲିଯା ।”

କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆପଣ କାହାକୁ ନ ଦେଖେଇବେ କିମ୍ବା କଟେଗକୁ ନ ଯିବେ, ସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଗଜଟା ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ରହୁବ । ଏପରି ସ୍ଥଳେ ସେ ଯାହା ଲେଖିବାକୁ ଚାହେଁ, ଆପଣ ଲେଖେଇ ଦେଉନାହାନ୍ତି କାହିଁକି ?”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ କ’ଣ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଘଟଣାଟା ଏତେ ଜଟିଳ ହେବ ବୋଲି ସେ ଭାବି ନ ଥିଲେ । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଟିକିଏ ନରମ ସ୍ଵରରେ କହିଲେ, “ଦୁଇ କୁଳର ମାନ-ସମ୍ମାନ ରଖିବା ପାଇଁ ମୁଁ ଏସବୁ କରୁଛି । ତା’ର ଯିମିତି ଇଚ୍ଛା—ସେ ସେମିତି ଲେଖୁ ।”

ବିଦ୍ୟା ସେ କାଗଜରେ ନିଜ ବିଷୟ ଉଠାଇ ଦେଇ କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦଙ୍କ ହାତରେ କାଗଜ ଦେଇଦେଲା । କ୍ୱାଳପ୍ରସାଦ ତାକୁ ପଢ଼ି କହିଲେ, “ଠିକ୍ ଅଛି । ନିଅନ୍ତୁ ବିଦେଶୀ-ପ୍ରସାଦ ! କମ୍ ଗଣ୍ଡଗୋଳରେ ଏଡ଼େ ସହଜରେ ଆପଣଙ୍କର କାମ ହୋଇଗଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ଚାଲୁ କେପେ ପିଅନ୍ତୁ ।”

ବିଦେଶୀପ୍ରସାଦ ସେ କାଗଜକୁ ଫାଇଲରେ ରଖିଦେଇ କହିଲେ, “ନାହିଁ, ଏ ଘର ସହଜ ମୋର କୌଣସି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ ।” ପୁଣି ବିଦ୍ୟାକୁ ଚାହିଁ ସେ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ଏତିକି ମନେ ରଖିଥିବୁ, ହିନ୍ଦୁ ଲ’ରେ ତୋ ପାଇଁ ମୁକ୍ତି ନାହିଁ । ଜୀବନଯାତ୍ରା ରୁ ସିଦ୍ଧେଶ୍ଵରଙ୍କ ପ୍ରାଣ ହୋଇ ରହିବୁ । ଯଦି ଆମେ କେବେ ତୋ’ର ବଦମାସୀ କିମ୍ବା ବଦ୍‌ଲଗି ବିଷୟରେ ଖବର ପାଉ, ତେବେ ତୋତେ ଜେଲ୍‌ରେ ଡାକିଦେବୁ ।”

ବିଦ୍ୟା ବିଦେଶକୁ ଯିବାର ଏ କଥା ସବୁ ନ ପାରି ପାଦରୁ ଚପଲ କାଢ଼ି ତାଙ୍କ ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟିପାତ କରୁଥିଲା, “ସରକାର କାହିଁକି !”

ବିଦେଶକୁ ଯିବାର ପଳାଇଲେ ଓ କ୍ଷମାପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟାକୁ ଅଟକାଇ ନେଲେ । କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟା କ୍ଷମାପ୍ରସାଦଙ୍କଠାରୁ ହାତ ଛଡ଼ାଇନେଇ ଚପଲ ଧରି ବିଦେଶକୁ ଯିବା ପଛରେ ଗୋଡ଼ାଇଲା । କ୍ଷମାପ୍ରସାଦ ବିଦ୍ୟା ପଛେ ପଛେ ଯାଇଲେ । ସ୍ତ୍ରୀ ଭିତରେ ବିଦେଶକୁ ଯୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ବସିଯାଇ ଗାଡ଼ିବାଲାକୁ କହିଲେ, “ଶୀଘ୍ର ଚଲ ।”

ଗାଡ଼ି ଚାଲିଗଲା । ବିଦ୍ୟା ଅଟକି ଯାଇ କହିଲା, “କାହାକୁ କାହିଁକି !” ଏତିକି କହି ସେ କାନ୍ଦି ପକାଇଲା ।

ସାତ

୧୯୩୦ ମାର୍ଚ୍ଚ ଦୁଇ ତାରିଖରେ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧି ଲର୍ଡ଼ ଇରବିଲିନଙ୍କ ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପତ୍ର ପ୍ରକାଶ କଲେ ଓ ସେହି ପତ୍ରଯୋଗୁଁ ସାରା ଦେଶରେ ଚଳୁଥିବା ପତ୍ରଗଲା । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆନ୍ଦୋଳନ ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଯୋଗ୍ୟପତ୍ର । ବର୍ତ୍ତମାନ ସବୁପ୍ରକାର ପ୍ରସ୍ତୁତ ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ବ୍ରିଟିଶ ସରକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବାପାଇଁ ଆଦୌ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଥିଲେ; ସୂଚକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବା ଛଡ଼ା ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଆଉ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ଥିଲା । ସେହି ପତ୍ରରେ ସବୁପ୍ରକାର ସତ୍ତାବଳୀ ଓ ସ୍ୱାଧୀନତା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଥିଲା ଏକ ଅଟଳ ସଙ୍କଳ୍ପ ।

ନବଲର ପଡ଼ାପଢ଼ି ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଚାଲିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେହିନି କାହିଁକି ଯୁନିଭରସିଟିରେ ତା’ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କଂଗ୍ରେସ କମିଟି ଅଫିସକୁ ଚାଲିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଆଲୋଚନା ପାଇଁ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଥିଲେ । ସେ ନବଲକୁ ଦେଖିଲାମାତ୍ରେ କହିଲେ, “ନବଲ, ସମସ୍ତ ଆସିଗଲା; ଏଥର ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା ।”

“ହଁ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ, ମୁଁ ତ ସେଇଆ ଦେଖୁଛି । ଆପଣଙ୍କର କାମ କେତେବେଳେ ସରିବ ?”

“ଆଜି ତ ମୋତେ ଏଠି ସାବୁଦିନ ଲାଗିଯିବ । ଖାଲି କାମ ଉପରେ କାମ । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ଛ’ ସାତ ବେଳକୁ କାମ ସରିଯିବ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଘରେ ଯାଇ ଚା’ ପିଇବ ।

ହଁ, ଆଜି ସକାଳେ ନାରାଣୀସା ସଦନର ମିଟିଙ୍ଗ୍ ହୋଇଥିଲା । ମାର୍ଚ୍ଚ ପନ୍ଦର ତାରିଖରୁ ବିଦ୍ୟାକୁ ସେଠାରେ ନିଯୁକ୍ତ ମିଳିଯିବ । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ଗଲେ ସବୁ କଥା କହିବ ।”

“ଆଜ୍ଞା ଜେଜେ, ଆଜି ସୁନ୍ଦରପୁରୀରେ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ, ଘରକୁ ଚାଲିଯାଉଛି ।”

ନବଲ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲା । ବିଦ୍ୟାକୁ ନିଯୁକ୍ତ ମିଳିଯିବା ଶୁଣି ଭାରି ଖୁସି ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଯାହାହେଉ ଏବେ ସେ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ଠିଆହୋଇ ପାରିବ । ବିଦ୍ୟାପାଇଁ ଗୋଟାଏ ବାଟ ଫିଟିଗଲା—ଗୋଟାଏ ବଡ଼ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ହୋଇଗଲା । ତାକୁ ଏହି ସୁଯୋଗ ଶୁଣାଇବା ପାଇଁ ସେ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଯାଇ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେତେବେଳେ ବିଦ୍ୟା ଡ୍ରାଇଭିଂରେ ବସି ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ ରାମାୟଣ ଶୁଣାଉଥିଲା । ନବଲ ପହଞ୍ଚିଲା ମାତ୍ରେ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, ତୋ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଭଲ ଖବର ଆଣିଛି, ମୋତେ ମିଠାଇ ଖାଇବାକୁ ଦେ । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ କହିଛନ୍ତି, ନାରାଣୀସା ସଦନରେ ମାର୍ଚ୍ଚ ପନ୍ଦର ତାରିଖରୁ ତୋର ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଯାଉଛି ।”

ବିଦ୍ୟା ଉତ୍ସାହିତ ହୋଇ କହିଲା, “ସତ କହୁଛ ଭାଇ !” ତା’ପରେ ସେ ନିଜର ଅତ୍ୟଧିକ ଉତ୍ସାହଯୋଗୁଁ ସେ ଲଜ୍ଜିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲା । ସେ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦଙ୍କୁ କହିଲା, “ଜେଜେ, ଏହି ଦୋହାପରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଇଁ ରାମାୟଣ ବନ୍ଦ କରିଦେଉଛି ।”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ମୁରୁକି ହସି କହିଲେ, “ହଁ ମା, ବର୍ତ୍ତମାନ ଏଥିରେ ମନ ଲାଗିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଭଗବାନଙ୍କ ଦୟାରୁ ତୋତେ କାମ ମିଳିଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଗୁଣ ବେଶୀ ଗାଇବା ଦରକାର ।”

ବିଦ୍ୟା ରାମାୟଣ ବନ୍ଦ କରିଦେଇ ନବଲ ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ହଁ ଭାଇ, ଭଗବାନ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମୋ ପ୍ରତି ଦୟା ହୋଇଛି । ତାହେଲେ ପନ୍ଦର ତାରିଖରୁ ମୋତେ ସେଠିକି ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ନବଲ କିଛି କହିବା ପୂର୍ବରୁ ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘଶ୍ଵାସ ପକାଇ ମନେ ମନେ କହିଲେ, “ଘରର ଝିଅ ଘରୁ ବାହାର ପୁଣି ଚାଲିଗଲା କରବ, ପରର ଗୋଲମୀ କରିବ ! ଏହି ଦିନ ଦେଖିବା ପାଇଁ ପୁଣି ଝଗାରେ ଥିଲା ?”

ନବଲ ବୁଦ୍ଧି ରହିଗଲା; କିନ୍ତୁ ବିଦ୍ୟା ରହି ନପାରି କହିଲା, “ଜେଜେ, ଗୋଲମୀରୁ ମଣିଷକୁ କେବେ କ’ଣ ଛୁଟି ମିଳିଛି ? ଘର ଭିତରେ ଜଳିପୋଡ଼ି ରହିବା, ନିଜକୁ କୌଣସିମତେ ଚପାଇ ରଖିବା କ’ଣ କମ୍ ଗୋଲମୀ ?”

ଜ୍ଵାଲପ୍ରସାଦ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ କରି କହିଲେ, “ହଁ ମା, ତୁ ବୋଧହୁଏ ଠିକ୍ କହୁଛୁ, ହେଲେ ଘରେ ତ ଗୋଟାଏ ମମତା ଅଛି ?”

ବିଦ୍ୟା ଟିକିଏ ନଠୋର ହୋଇ କହିଲା, “କି ମମତା ଅଛି ? କାହାପ୍ରତି ମମତା

ଅଛି ? ମୋତେ ତ ଜଳପୋଡ଼ି ବହୁତ ଘୃଣା ଭିତରେ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ଯେଉଁ ରାକ୍ଷସମାନେ ମୋ ବାପମା'ଙ୍କ ପରିବାରର ରକ୍ତ ଶୋଷି ନେଇଛନ୍ତି, ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର କେବେ କ'ଣ ମମତା ହୁଅନ୍ତା ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ନାହିଁ ମା, ତୁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ । ଏ ସଂସାରରେ ଏକା ରହିବା ସବୁଠାରୁ ଭୟଙ୍କର । ଏହି ଏକାକୀ ଜୀବନରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବାପାଇଁ ପରିବାରର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।”

ବିଦ୍ୟା ହସି ଦେଇ କହିଲା, “ଜେଜେ ! ତମେ ଅଛ, ମୋର ଭାଇ ଅଛନ୍ତି, ମା' ଅଛନ୍ତି, ଘା ଛଡ଼ା ସାରା ଦୁନିଆ-ଏ ଅଛି । ଏତେ ବଡ଼ ପରିବାର ଆଉଁ ଆଉଁ ମୁଁ ଆଉ କାହା ପାଇଁ ଚିନ୍ତା କରିବି ? କ'ଣ ନବଲ ଭାଇ ! ତମେ ମୋତେ ସଙ୍ଗରେ ରଖିବଟି ? ମୁଁ ତମକୁ ଯେତିକି ଭଲ ପାଉଛି, ଭାଇଜକୁ ବି ସେତିକି ଭଲ ପାଇବି । ତମ ପିଲାମାନେ ମୋ ମୁଣ୍ଡରେ କାନ୍ଦରେ ରହିବେ ।”

ନବଲ ନିଜର ଅଶ୍ରୁକୁ ତପାଇ ରଖି କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, ତୁ ଏସବୁ ଏତେ କ'ଣ ବୁଝୁଛୁ ? ତୁ ମୋର ଛୋଟ ଭଉଣୀ ହେଲେ ବି ବୁଝି ଓ ସାହସରେ ତୁ ମୋର ନମସ୍ୟା ।”

ନବଲ ଘଷ୍ଟାକୁ ଚାହିଁ ଦେଖିଲା ମାତ୍ର ତଳ ବାଜିଛି । ଘରେ ତାର ମନ ଲାଗୁ ନଥିଲା, ସେ ନିଜ ଅନ୍ତର ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ବିଚିତ୍ର ଆଲୋଚନା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ସେ ସେହି ଆଲୋଚନାର କାରଣ ବୁଝିପାରୁ ନଥିଲା କିମ୍ବା ତାର କୌଣସି ସ୍ବରୂପ ଦେଖିପାରୁ ନଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ଆଜି କେମିତି ଆନମନା ଜଣା-ପଡ଼ୁଛ । କ'ଣ କଥା କ'ଣ ?”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ମୁଁ ବି ଜାଣି ପାରୁନାହିଁ, ମୋର କାହିଁକି ଆଜି କୌଣସି କଥାରେ ମନ ଲାଗୁନାହିଁ ।”

ବିଦ୍ୟା ଉଠି ଠିଆହୋଇ କହିଲା, “ଉଷା ସଂଗରେ ବହୁତ ଦିନହେଲା ଦେଖା ହୋଇନାହିଁ । ତଳ ଗୁରୁ ଦିନ ହେଲା ଭରୁଛୁ ତା' ସଙ୍ଗେ ଯାଇ ଦେଖାକରି ଆସିବ । ଗୁଲ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଯିବ, ମନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ଆସିବ ।”

ଉଷାର ନାଁ ଶୁଣି ସତେ ଯେମିତି ନବଲ ଚମକି ପଡ଼ିଲା । ଗଲା କେତେ ଦିନ ହେଲା ଉଷାକଥା ତାର ଆଦୌ ମନେ ନଥିଲା । ବିଦ୍ୟାର ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଉଷା ଆଡ଼କୁ ସେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇପଡ଼ିଲା । କିନ୍ତୁ ଏହି ଆକର୍ଷଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତା ମନରେ ଏକପ୍ରକାର ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଦେଇଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ଏହି ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କାରୁ ଆତ୍ମରକ୍ଷା କରିବାପାଇଁ ତାର ମନ ଉଷାପ୍ରତି ଏବେ ଉଦାସୀନ ହୋଇ

ପଡ଼ୁଥିଲା; ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆକର୍ଷଣ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆଶଙ୍କା ବି ଦେଖାଦେଇଥିଲା ।

ଭୟ ଓ ଆଶଙ୍କା.....ଏମାନଙ୍କୁ ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ; ଏମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଲଢ଼ିବାକୁ ହେବ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ପଳାଇଲେ ଚଳିବ ନାହିଁ । ନବଲ କହିଲା, “ଆଜ୍ଞା, ତା ହେଲେ ବିଦ୍ୟା ! ମୁଁ ତୋ ସାଙ୍ଗରେ ଯିବି; କିନ୍ତୁ ଦଶପନ୍ଦର ମିନିଟ୍ ଭିତରେ ଶୀଘ୍ର ବାହାର । ଛ’ ସାତ ବେଳକୁ ଆମେ ଯେମିତି ସେଠାରୁ ଫେରିଆସିଥିବା । ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ କହୁଥିଲେ, ସେ ଦରକୁ ଫେରି ଏଇଠି ଚାହିଁ ପାଇବେ । ପୁଣି ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅନେକ କଥାବାଣୀ ଅଛି ।”

ବିଦ୍ୟାକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ନବଲ କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ଗୁରୁ ବାଜିଯାଇଥିଲା ।

ଭିକ୍ଷା କଲେଜରୁ ଫେରିଆସି ଗୁ’ ପିଇବା ପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରୁଥିଲା । ସେ ନବଲ ଓ ବିଦ୍ୟା ସଙ୍ଗରେ ବସି ସେଇଠିକି ଗୁ’ ମଗାଇଲା ।

ବିଦ୍ୟା ପଚାରିଲା, “କହୁ ଭିକ୍ଷାଗୁଣୀ, ପଢ଼ାପଢ଼ି କେମିତି ଚାଲୁଛି ?”

ଭିକ୍ଷା ହସିଦେଇ କହିଲା, “ହଁ ଭଲ ଚାଲୁଛି । କ’ଣ କହିବି, ସୁରୋପଯାଯା ଯୋଗୁ ବର୍ଷଟାଏ ମାଟି ହୋଇଗଲା । ସାଙ୍ଗପିଲାମାନେ ସମସ୍ତେ ବି. ଏ. ଫାଇନାଲରେ ପଢ଼ି ଲେଖି ଦେଖି ମୋତେ ଭାରି ଲଜ ମାଡ଼ୁଛି ।”

ନବଲ କହିଲା, “ତମେ ତ ଫେଲ୍ ହୋଇନାହିଁ, ଏଥିରେ ଲଜର କଥା କ’ଣ ଅଛି ? ଆସନ୍ତା ବର୍ଷ ବି. ଏ. କରିନେବ ।”

“ହଁ, ଆସନ୍ତା ବର୍ଷକୁ ତ ବି. ଏ. କରିବି; କିନ୍ତୁ ମନଟା କେମିତି ଭାରି ଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଯାଇଛି । କୌଣସି କଥାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରିବାକୁ ମନ ହେଉନାହିଁ । ବେଳେବେଳେ ଭାବୁଛି ଏ ପାଠପଢ଼ା ଜଞ୍ଜାଳ ବରଣ କରି କିଛି ଲାଭ ନାହିଁ । ମୋର ବି. ଏ. ପାସ୍ କରିବା ଦରକାର ବା କ’ଣ ? କେଉଁ ଗୁକିଲା କରୁଛି ସେ !”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ଗୁକିରି ନ କଲେ ବି ବି. ଏ. ଟା ପାସ୍ କରିନଥା । ଖାଲି ତ ଗୁକିରି ପାଇଁ ପାଠପଢ଼ା ହୁଏ ନାହିଁ । ଦୁନିଆର ଆଦର୍ଶ ଖୁବ୍ ଚଞ୍ଚଳ ଚଞ୍ଚଳ ବଦଳିଯାଉଛି । ଭବିଷ୍ୟତର ରୂପ କ’ଣ ହେବ କିଏ ଜାଣେ ?”

ଭିକ୍ଷା ଦୀର୍ଘସ୍ଥ ପକାଇ କହିଲା, “ହଁ ନବଲବାବୁ, ଭବିଷ୍ୟତ କ’ଣ ହେବ କେହି କହୁପାରିବେ ନାହିଁ । ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ବି ଭବିଷ୍ୟତ କଥା ଜାଣିହେବ ନାହିଁ । ତାପରେ ଏହି କଥାକୁ ଶେଷ କରିବା ପାଇଁ ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ଗୁହଁ ପଚାରିଲା, “କହୁ ବିଦ୍ୟାଗୁଣୀ, କେମିତି ତମର ଦିନ କଟୁଛି ?”

ବିଦ୍ୟା ହସି ହସି କହିଲା, “ମଜାରେ କଟୁଛି । ଖାଉଛି, ପିଉଛି, ପଢ଼ୁଛି, ଲେଖୁଛି,

ଆଉ ଆରମ୍ଭରେ ଶୋଉଛୁ; କିନ୍ତୁ ଦେଖୁଛି ଏ ମଜା ଆଉ ବେଶୀ ଦିନ ଚଳିବ ନାହିଁ । ଏମିତି ରହୁ ରହୁ ବିରକ୍ତ ଲାଗିଲଣି । ଜୀବନରେ କିଛି କାମ କରିବା ଦରକାର ।”

ଉଷା କହିଲା, “ହଁ କାମ କରିବାକୁ ଚାହଁଲେ ତ କାମର ଅଭାବ ନାହିଁ ।”

“ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ତ କାମ କରିବାକୁ ହେବ । ନାଗଣିକ୍ଷା ସଦନରେ ମୋତେ ଶିକ୍ଷାଦିନୀ କାମ ମିଳିଛି । ମାତ୍ର ପନ୍ଦର ତାରିଖରୁ ମୁଁ ସେଠି କାମ କରିବି ।”

ଉଷା ଚମକିପଡ଼ି କହିଲା, “କି ଚାଲି କରବ ? ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ? ପୁଣି ତମକୁ କେମିତି ଲାଗିବ ?”

“ମୋତେ ତ ବହୁତ ଭଲ ଲାଗିବ । ମୁଁ ଚେଷ୍ଟା କରି ସ୍ବାକୁ ପାଇଛି । ମୁଁ ସେ ନିଜ ଗୋଡ଼ରେ ନିଜେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇପାରିବି ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଛି । କାହା ଉପରେ ମୋର ନିର୍ଭର ନାହିଁ କିମ୍ବା ମୁଁ କାହାର ଆଶ୍ରିତା ନୁହେଁ । ଆଉ ଲୋକେ କ’ଣ କହିବେ ବୋଲି ତମେ ଯାହା ପଚାରିଲ, ସେ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତାକରି ଲଭ ନାହିଁ । ମୋ ଜୀବନରେ ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଲୋକର ପ୍ରଶ୍ନ କ’ଣ ! ଅନ୍ୟ ଲୋକ କିଛି ଦେବେ ନାହିଁ କି ନେବେ ନାହିଁ ।”

ନବଲ ବିଦ୍ୟାନିଆକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହିଲା, “ବୁଝିଲ ଉଷାଗଣୀ, ଆଉ ଲୋକଙ୍କର ଏ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ଏତେ ସମୟ ବା କାହିଁ ? ଯେଉଁମାନେ ବିଦ୍ୟା ବିଷୟରେ କଥା ଉଠାଇବେ ସେମାନେ ନିଶ୍ଚୟ ପୁରୁଣା ଯୁଗର ଲୋକ; କିନ୍ତୁ ସେ ପୁରୁଣା ଯୁଗ ବି ଏବେ ଗଲଣି । ନୂଆ ଯୁଗର ଲୋକେ ଏ କଥାକୁ ପସନ୍ଦ କରିବେ ଓ ବିଦ୍ୟାକୁ ଆଦର କରିବେ । ସ୍ବାଲୋକର ମଧ୍ୟ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଅନ୍ତର ଅଛି ।”

ନବଲର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଉଷା ଇତସ୍ତତଃ ହୋଇଉଠିଲା । କହିଲା, “ନବଲବାବୁ, ଆପଣ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି । ଆପଣଙ୍କର ଏହି ନୂଆ ଦୁନିଆରେ ନାରୀର ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଆସନ ଅଛି । ସ୍ତ୍ରୀ ଘରୁ ବାହାରି ଯାଇ ବାହାରେ ଗୋଲାମୀ କରିବ, ପୁରୁଷଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ମିଳାଇ କାମ କରିବ, ଘରର ଓ ବଙ୍ଗର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ନଷ୍ଟ କରିବ ! ଆପଣଙ୍କର ସେଭଳି ନୂଆ ଦୁନିଆ ଆପଣଙ୍କ ପାଇଁ ଶୁଭଦାୟକ ହେଉ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ କହୁଛି ଏହି ଦୁନିଆର ରାସ୍ତା ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ଏହା ବେଶୀ ଦିନ ରହୁପାରିବ ନାହିଁ । ସ୍ତ୍ରୀ-ପୁରୁଷ, ସବଳ-ଦୁର୍ବଳ, ଧନୀ-ଗରିବ ଇତ୍ୟାଦି ଭେଦଭାବ ଯୁଗ-ଯୁଗ ଧରି ଚାଲିଆସିଛି ଏବଂ ଯୁଗ-ଯୁଗ ଧରି ରହିବ । ଆପଣ ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶ କଥା କହୁଛନ୍ତି, ସେସବୁ ଭୁଲ ଆଦର୍ଶ ।”

ନବଲ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଉଷା ଆଡ଼କୁ ଚାହିଁଲା । ଭାବିଲା ମୁଁ ଯାହାକୁ ଭଲ ପାଏ ଏ କ’ଣ ସେହି ଉଷା ! ଏହି ଉଷାକୁ କ’ଣ ସେ ଜୀବନସାଥୀ କରି ନିଜକୁ ଧନ୍ୟ ମନେ କରିବ ? ଉଷା ଆଜି ଏମିତି କ’ଣ କହୁଛି ? ଏହାର ସମସ୍ତ ଶିକ୍ଷା କ’ଣ ବୃଥା ହୋଇ-

ଯାଇଛି ? ଉଷା ସାରା ସୁରୋପ ବୁଲି ଆସିଛି, ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଦେଶ ସବୁ ଦେଖି ଆସିଛି । ସେ ଦେଶକୁ ଯାଇ ଏହାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଆନ୍ତରିକ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଯାଇଛି ! ଉଷାର ଦୃଷ୍ଟିକୋଣକୁ ବଦଳାଇବା ପାଇଁ ନବଲ ଆଉ ଥରେ ଚେଷ୍ଟା କରି କହିଲେ, “ତମେ ପରା ଇଉରୋପ ଯାଇଥିଲ ? ତମେ ତ ଦେଖିଥିବ ସେଠି ସ୍ତ୍ରୀମାନେ କେମିତି ସ୍ୱାଧୀନ । ତମେ ପୁଣି ଏମିତି କ’ଣ କହୁଛ ?”

ଉଷା ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗଭର ହସ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ହଁ, ମୁଁ ସୁରୋପ ବୁଲି ଆସିଛି ଏବଂ ସେଠିକା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଦେଖିଛି । ସେଠି କେତେ ସ୍ତ୍ରୀ ଶୁକର କରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ କରନ୍ତି; ସେମିତି ଆମ ଏଠି ଜାତି ଜାତିର ସ୍ତ୍ରୀମାନେ କାମ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ଶୁକର କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ, ସେମାନେ ବଡ଼ ଆରାମରେ ଥାନ୍ତି । ଖୁବ୍ ଟଙ୍କା ପଇସା ଖର୍ଚ୍ଚ କରନ୍ତି, ଶୁକରବାକର ରଖନ୍ତି, ବଡ଼ ବଡ଼ ମଟର ଗାଡ଼ି ଓ ବଡ଼ ବଡ଼ ଘର ରଖିଥାନ୍ତି । ସ୍ୱଏଟର ସିନେମା ସବୁ ଦେଖନ୍ତି । ଖାସ୍, ମୋଡ-ମାଣିକରେ ଛୁଇଁ ହୋଇଥାନ୍ତି ଓ ଦାମିକା ପୋଷାକ ମଧ୍ୟ ପିନ୍ଧିଥାନ୍ତି । ସେଠାର ଲୋକେ ସ୍ୱାଧୀନତା ଓ ପରାଧୀନତାର ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠାନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ତ ପୁଣି ସାନ-ବଡ଼ର ଭେଦ ।” ତା ପରେ ଉଷା ବିଦ୍ୟାକୁ ଗୁହଁ କହିଲା, “କ’ଣ ବିଦ୍ୟାଗୁଣୀ, ତମେ ଯଦି ନିଜ ଘର ଛାଡ଼ି ନଥାନ୍ତି ତା ହେଲେ ତମେ କ’ଣ ଶୁକର କରିଥାନ୍ତି ? ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଆଶ୍ରା ନ ଥିବାରୁ ତମକୁ ଆଜି ଶୁକର କରିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।”

ବିଦ୍ୟା ବିଷୟରେ ଉଷା ଯାହା କହିଲା, ତାହା ଅବଶ୍ୟ ଠିକ୍ । ତଥାପି ବିଦ୍ୟାକୁ ତାହା ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ ସେହି କଥାର ପ୍ରତିବାଦ କରି ପାରିବ ନାହିଁ ବୋଲି ଚୁପ୍ ହୋଇ ରହିଗଲା ।

ବିଦ୍ୟାଠାରୁ ଉତ୍ତର ପାଇବା ପାଇଁ ଟିକିଏ ଅପେକ୍ଷା କରି ଉଷା ପୁଣି କହିଲା, “ସ୍ତ୍ରୀ-ସ୍ୱାଧୀନତାର ଅର୍ଥ ନୁହେଁ ସେ ସେ ଗୋଲ୍‌ମୀ କରିବା ପାଇଁ ଦୁନିଆସାରା ବୁଲିବ । ସ୍ତ୍ରୀ-ସ୍ୱାଧୀନତାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ସେ ଘରର ଚତୁର୍ଥାମାରୁ ବାହାରକୁ ଯାଇପାରେ, ଘରର ଜଞ୍ଜାଲରୁ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିପାରେ, ପର୍ବାରୁ ବାହାର ପଦାରେ ବୁଲିପାରେ ଓ ସର-ସମିତିରେ ଯୋଗଦେଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଁ ପଇସା ଦରକାର ନବଳ ବାବୁ !”

ଏହି ସମୟରେ ଯାଜ୍ଞାନାଥବାବୁ ଘରୁ ବାହାର ଆସି ନବଲକୁ ଦେଖି କହିଲେ, “ଆରେ ନବଲ, ତୁମେ ଯେ ! ବହୁତ ଦିନପରେ ଆଜି ଦେଖାଦେଉଛ । ତମେ ତ ଗୋଡ଼ରୁ ମୁଣ୍ଡଯାଏ ଦେଡ଼ ପିନ୍ଧୁଛ, ପୁରା କଂଗ୍ରେସବାଲା ହୋଇଗଲଣି !”

ନବଲ କହିଲା, “ହଁ, ପୋଷାକଦ୍ରଷ୍ଟିରୁ ତ ପୁରା କଂଗ୍ରେସବାଲା ହୋଇଗଲଣି ।

କିନ୍ତୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସନ୍ଧି ସ୍ୱ ରାଜନୀତିରେ ମୁଁ ଭାଗ ନେଇନାହିଁ କିମ୍ବା ନେବାପାଇଁ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।”

“ହଁ, ସେ ବି ଦିନେ ହୋଇଯିବ । ମୁଁ କହୁଛି, ହେଲେ ବି କିଛି କ୍ଷତି ନାହିଁ ।” ତା’ପରେ ସେ ଉଷାକୁ କହିଲେ, “ଗୌରୀରାଜକୁ କହିଦେବୁ ଜରୁରୀ କାମରେ ମୁଁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଗ୍ରାହାମଙ୍କ ସହଯୋଗ ଯାଚାନ୍ତି କରିବାକୁ ଯାଉଥିବାରୁ ଗାଡ଼ି ନେଇଯାଉଛି । ମୁଁ ଫେରିବାକୁ ଡେରି ହେଲେ ସେ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ମଗାଇନେବେ ।”

ଉଷା କହିଲା, “ସାନଭାଇ, ଆପଣ କାହିଁକି ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ନେଇ ଚାଲିଯାଉ ନାହାନ୍ତି ।”

ମୋର ଅନେକ ଜାଗା ଯିବାକୁ ଅଛି । ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ିରେ ଗଲେ ଡେରି ହୋଇ ଯିବ । ଆଜ୍ଞା ହେଉ, ମୁଁ କର୍ଣ୍ଣେଲ ଗ୍ରାହାମଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଯାଚାନ୍ତି କରିଯାଉ ଯାଡ଼େ ଛ’ ଇଞ୍ଚରେ ଗାଡ଼ି ଫେରାଇ ଦେବି ।” ତା’ପରେ ପୁଣି ସେ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନବଲ ତମେ ଯିବ କି ? ମୁଁ ଚୈତ୍ୟ ଲାଭନୁ ଯାଉଛି । ଯିବ ଯଦି ତମ ଦୁହେଁକୁ ମୁଁ ବାଟରେ ଓହ୍ଲାଇ ଦେବି ।”

ବିଦ୍ୟା ଆଉ କିଛି ସମୟ ରହିବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ନବଲ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ କହିଲା, “ସୀତାନାଥ ଭାଇ, ଯିବା । ଉଠ ବିଦ୍ୟା, ଘରକୁ ଯିବା, ଜ୍ଞାନ ଜେଜେଙ୍କ ଫେରିବା ସମୟ ହୋଇଗଲାଣି ।”

ସୀତାନାଥ ବିଦ୍ୟାକୁ ତାଙ୍କ ଘରଠାରେ ଓହ୍ଲାଇ ଦେଇ ନବଲକୁ କହିଲା, “ଗୁଲ ନବଲ ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଟିକିଏ ଚାଲି ଆସିବ । ତମ ସଙ୍ଗେ ମୋର ଟିକିଏ କଥା ଅଛି ।”

ନବଲ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ହଉ ଗୁଲ, କିନ୍ତୁ ମୋତେ ଶୀଘ୍ର ଫେରିବାକୁ ହେବ ।”

ଚୈତ୍ୟ ଲାଭନୁରେ ସୀତାନାଥଙ୍କର ମୋଟେ ଦଶ ପହର ମିନିଟର କାମ ଥିଲା । ସେଠାରୁ ଯାଇ ସେମାନେ ସିଲ୍ଲିଲ ଲାଭନରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ଗୋଟାଏ ହୋଟେଲ ସାମ୍ନାରେ ଗାଡ଼ି ରଖିଦେଇ ସୀତାନାଥ ନବଲ ସଙ୍ଗରେ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ି ଡ୍ରାଇଭରକୁ କହିଲେ, “ଗାଡ଼ି ନେଇ ଘରକୁ ଚାଲିଯା ।”

ହୋଟେଲରେ ବସି ସୀତାନାଥ ଗୁଁ ମଗାଇଲେ ଓ ପରେ ପରେ ନବଲକୁ ପଂସୁରିଲେ, “ନବଲ, ତମେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର କିଶୋରଙ୍କୁ ଦେଖିଛୁଟି ? ତା’ ବସ୍ତ୍ରସ୍ୱରେ ତମର ମତାମତ କ’ଣ ?”

ନବଲ ଟିକିଏ ଚିନ୍ତା କରି କହିଲା, “ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଭଲକରି ଜାଣେ ନାହିଁ । ମୁଁ ତାଙ୍କୁ କେବଳ ଥରେ ଦୁଇଥର ତମ ଘରଠି ଦେଖିଥିଲି । ତେବେ ବେଶ୍ ଭଲ ଜଣାପଡ଼ନ୍ତି ତ, କାହିଁକି କ’ଣ ହେଲା କି ?”

“ତମେ କାଣିଛନ୍ତି, ସେ ଆଗରୁ ବନ୍ଧ ହୋଇ ଯାଉଛନ୍ତି ?”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଏଥରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କ’ଣ ଅଛି ? ତାଙ୍କର ବୟସ ବି ତ ଅନେକ ହୋଇଗଲାଣି !”

“ନାହିଁ, ଏଥରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛି ନାହିଁ ଯେ ସେ ବଳତ ଯିବା ଆଗରୁ ବନ୍ଧ ହୋଇ ଯାଉଥିଲେ । କଥା ହେଉଛି ଗୌରାଭର ଉପାକୁ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧ ଦେବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ମୋର ଧାରଣା ଗୌରାଭରକୁ ସେ ନିଜେ ଏ କଥା କହିଛନ୍ତି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ନବଲକୁ ଆକାଶରୁ ଖସିପଡ଼ିଲା ପରି ଲାଗିଲା । ସେ କହିଲା, “ରାଜେନ୍ଦ୍ର-କିଶୋର ପୁଣି ଦ୍ଵିତୀୟଥର କାହିଁକି ବନ୍ଧ ହେବା ପାଇଁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ?”

“କାରଣ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ଦେଖିବାକୁ ଅସୁନ୍ଦର, ସେ ପାଠ ପଢ଼ି ନାହିଁ । ସେ ପରଦା ମାରି ଚଳେ ଓ ସେ ମଫସଲର ଗୋଟିଏ ଗରିବ ପରିବାରର ଝିଅ । ଜଣେ ଆଇ. ପି. ଏସ୍. ଅଫିସରଙ୍କର ଖୁବ୍ ସୁନ୍ଦର ଫିଟ୍‌ଫାଟ୍ ଝିଅ ଦରକାର ନା !”

ହୁହେଁଯାକ କିଛିକାଳ ରୁପ୍ ରହୁବାପରେ ନବଲ କହିଲା, “ଏ ପ୍ରସ୍ତାବରେ ଗୌରାଭର ନିଶ୍ଚୟ ଭାରି ଖୁସି ହୋଇଥିବେ । କାରଣ ବଡ଼ ଲୁକାଣ, ବଡ଼ ପଦବୀ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଭାରି ମୋହ ।” ଉପର ଏହା ଭିତରେ ଯେଉଁ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଯାଇଛି ତାହା ନବଲର ଆଖି ଆଗରେ ଭାସିଗଲା । ସେ କହିଲା, “ସୀତାନାଥ ଭାଇ, ତମେ ଉପାକୁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର-କିଶୋରଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧଦେଲେ ମୋର କୌଣସି ଆପତ୍ତି ନାହିଁ । ମୁଁ ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି, ସେଥିରେ ଉପା ସଙ୍ଗେ ବନ୍ଧ ହେବା କଥା ମୋର ଚିନ୍ତା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।”

ସୀତାନାଥ କହିଲେ, “କିନ୍ତୁ ମୋର ସେ ବିଷୟରେ ଭାରି ଆପତ୍ତି । ବାପା ଓ ଗୌରା ଭାଇଙ୍କ ଛଡ଼ା ସେଠି ବନ୍ଧ ଦେବାପାଇଁ ଆଉ କାହାର ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।”

“କିନ୍ତୁ ଉପା ଏ ବିଷୟରେ କ’ଣ କହୁଛି ?”

“ସେତିକି ତ ଅସୁବିଧା । ସେ କିଛି ନ କହି ରୁପ୍ ରହୁଛି । ରୁପ୍ ରହୁବା ମନେ ତାର ଇଚ୍ଛା ଅଛି ବୋଲି ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ମୁଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ଗାଡ଼ି ପଠାଇଲି ତାହା ରାଜେନ୍ଦ୍ର-କିଶୋରଙ୍କ ପାଇଁ । ସେ ଆଜି ଆସୁଛନ୍ତି । ଗୌରା ଭାଇ ତାଙ୍କୁ ଆଣିବା ପାଇଁ ଶ୍ଵେତନ ଯାଉଛନ୍ତି । ଉପା ହୁଏତ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଯାଇପାରେ ।”

ନବଲର ଆଖିଆଗରେ ସବୁ ଅନ୍ଧାର ଦେଖାଗଲା । ସେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲା, “ସୀତାନାଥ ଭାଇ, ମୋ ଅବସ୍ଥାଟା ତମେ ଯେ ଆଜି ମୋତେ ବୁଝାଇଦେଲ, ସେଥିପାଇଁ ତମକୁ ବହୁତ ଧନ୍ୟବାଦ ।”

ସୀତାନାଥ ନବଲର ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲେ, “ନବଲ, ତୁମେ ବୋଧହୁଏ

ମୋତେ ଭଲ ବୁଝୁଛି । ଉଷା ଉପରେ ତମର ଅଧିକାର ଅଛି । ସେ ଅଧିକାର ତମର ଛାଡ଼ିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । ମୁଁ ରାଜେନ୍ଦ୍ର କିଶୋରକୁ ପସନ୍ଦ କରୁନାହିଁ । ସେ ଯେତେ ବଡ଼ଲୋକ ହେଉଥିବେ, ଗୋଟାଏ ସ୍ତ୍ରୀ ଆଉ ଆଉ ଆଉ ଗୋଟାଏ ସ୍ତ୍ରୀ ସେ ବଞ୍ଚନ୍ତୁଏ, ସେପରି ଲୋକକୁ ମୁଁ ପତତ ବୋଲି ମନେ କରେ ।”

ନବଲ ଉଦାସ କଣ୍ଠରେ ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ସୀତାନାଥ ଭାଇ ! ପ୍ରକୃତରେ କାହାର ଉପରେ କାହାର ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଉଷାର ମୋ ଉପରେ ଅଧିକାର ନାହିଁ କିମ୍ବା ମୋର ଉଷା ଉପରେ ଅଧିକାର ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ନିଜ ଉପରେ କେବଳ ଅଧିକାର ଥାଇପାରେ ।”

ସୀତାନାଥଙ୍କ ମୁହଁରେ ଏକପ୍ରକାର ନୈରାଶ୍ୟ ଦେଖାଦେଲା । ସେ କହିଲେ, “ଯାହା ଦେଖାଯାଉଛି ଆଉ ହେବନାହିଁ । କଥାଟା ଏକପ୍ରକାର ହାତରୁ ବାହାରିଗଲାଣି । ମୁଁ ଜାଣେ, ଏସବୁ ଗୌରବଭଙ୍ଗ କାଣ୍ଡ । ପଦମର୍ଯ୍ୟାଦା ଓ ଭେଗବାନୀ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଭାବ ମୋହ । ଅନ୍ୟ ଲୋକର କଷ୍ଟରୁ ଓ ପରିଶ୍ରମରୁ ଲାଭ ଉଠାଇବା ତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛା । ମୁଁ ଭବିଷ୍ୟତ, ତମଠାରୁ କିଛି ସାହାଯ୍ୟ ମିଳିବ । ତମେ କିନ୍ତୁ ଏତେ ଆଦର୍ଶବାଦୀ ସେ କୁଣ୍ଠିତ ବାସ୍ତବବାଦୀଠାରୁ ତୁମେ ବହୁତ ଦୂରରେ । ଯାହା ହେଉ, ବାପାଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ମୋତେ ଏ ବିଷୟରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ନବଲ ସିଭିଲ୍ ଲାଲ୍‌ସ୍‌ଟ୍ରୁ ଫେରି ଦେଖିଲା ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କଂଗ୍ରେସ କମିଟିରୁ ଫେରି ଆସି ଡ୍ରାଇଭିଂମରେ ବସିମାନ କରୁଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ବିଦ୍ୟା ଚଉକରେ ବସିଛନ୍ତି । ତୁଳ୍‌ଶୀ ଚରକା ପାଖରେ ଠିଆ ହୋଇଛନ୍ତି । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କହୁଛନ୍ତି, “ତୁମେ ଯାହା ଠିକ୍ ଘଟିବ, କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଭବୁଛି ଅଣି ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ହେବ ନାହିଁ । ହଁ, ବିଦ୍ୟାର ସିବାଧିବା ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ରଖିବାକୁ ହେବ; ନଚେତ୍ ତାର ଅସୁବିଧା ହେବ ।”

“ଜେଜେ, ଆମର ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି କ’ଣ ଦରକାର । ନବଲ ଭାଇ ମାସକୁ ଦଶ ଟଙ୍କାରେ ଗୋଟାଏ ଉଡ଼ା ଘୋଡ଼ାଗାଡ଼ି ଠିକ୍ କରିଦେବେ । ସେ ମୋତେ ସକାଳେ ନେଇ ଯାଇ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳେ ନେଇ ଆସିବ । କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ?”

“ହଁ, ସେଇଆ ଠିକ୍ । ପୁରୁଣା ମଟରଟା ତ ବନ୍ଦୀ ହୋଇଗଲା । ମୁଁ ଭବୁଛି ଗୋଟାଏ ନୂଆ ଗାଡ଼ି କଣିବି । ହେଲେ ମୋ କଥାରେ କ’ଣ ଠିକଣା ଅଛି ? ଆନ୍ଦୋଳନ ଆରମ୍ଭ ହେଉଛି, ଜେଲ୍ ଯିବା ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ମୋ ନାଁ ସବା ଆଗରେ ଅଛି ।”

ଏହି ସମୟରେ ନବଲ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲା । ତାର ଚେହେରା ସାମୁଣ୍ଡି ମଉଳି ପଡ଼ିଲା । ତାକୁ ଦେଖି ବିଦ୍ୟା ପଚାରିଲା, “ଭାଇ, କ’ଣ ହୋଇଛି କି ? ତମ ଦେହ ଭଲ ନାହିଁ କି ?”

ନବଲ ଚଉକି ଉପରେ ବସିପଡ଼ି ଆଖି ବନ୍ଦ କରିଦେଇ କହିଲା, “ନାହିଁ ଦେହ ଭଲ ଅଛି, ପାଣି ଗ୍ଳାସେ ମୋତେ ଦେ ।”

ପାଣି ପିଇ ନବଲକୁ ଟିକିଏ ଭଲ ଲାଗିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “କ’ଣ ହୋଇଛି କି ?”

ନବଲ ଟିକିଏ ଶୁଖିଲା ହସ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, କିଛି ନାହିଁ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ଅଳ୍ପ ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ଗୋଟାଏ ଖରାପ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲି, ସେଥିରେ ମନଟା ଟିକିଏ ଖରାପ ଲାଗିଲା । କିନ୍ତୁ ସ୍ବପ୍ନ ଆସିଲା ଯେମିତି, ଗଲା ସେମିତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଉ କିଛି ଅସୁବିଧା ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଏହି ଦିନରେ ଚେଇଁ ଆଉ ଆଉ କେମିତି ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିଲୁ ?”

ନବଲ କଥାକୁ ଟାଳିଦେଇ କହିଲା, “ସେମିତି ଥଟ୍ଟାରେ କହୁଥିଲି ।” ତାପରେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲା, “ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ, ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ସେହି ଚିଠି ପରେ ପରିସ୍ଥିତି ପୁଣି କେମିତି ଅଛି ?”

“ପରିସ୍ଥିତି ସେମିତି କିଛି ଜଣାପଡ଼ୁ ନାହିଁ । ତେବେ ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ଚିଠିର କୌଣସି ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିନାହିଁ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ନିଶ୍ଚୟ ହେବ । କେତେକ ଜଣାଶୁଣା ସତ୍ୟାଗ୍ରହୀ ଆସି ସାବରମତୀରେ ପହଞ୍ଚିଲେଣି । ମାର୍ଚ୍ଚ ବାର ତାରିଖକୁ ସେମାନେ ଲବଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ପାଇଁ ଦାଣ୍ଡୀ ଅଭିମୁଖରେ ଚାଲିଯିବେ । ସାବରମତୀରୁ ଦାଣ୍ଡୀ ଦୁଇଶହ ମାଇଲ ଗସ୍ତ ସେମାନେ ଚାଲି ଚାଲି ଯିବେ ।”

ଏତେବେଳକୁ ନବଲର ମନ ଭିତରର ସମସ୍ତ ଆନ୍ଦୋଳନ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସେ ପଚାରିଲା, “ଆପଣଙ୍କର ପର ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କ ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ଯିବାର ଥିଲା ?”

“ହଁ, ମୁଁ ତାଙ୍କୁ ଚିଠି ଲେଖିଥିଲି; ମାତ୍ର ସେ ମନା କରିଦେଲେ । ମୋର ମନେ ହେଉଛି, ଅପ୍ରେଲ ପାଞ୍ଚ ତାରିଖରେ ସେ ଲବଣ ଆଇନ ଭଙ୍ଗି ବେ ଓ ସେହି ଦିନ ସାରା ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଲବଣ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ କରାଯିବ । ଆନ୍ତମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ଦିଆଯାଇଛି, ଆନ୍ଦେମାନେ ନିଜ ନିଜ ଜାଗାରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବୁ ।”

ସମସ୍ତେ କିଛି ସମୟ ଚୁପ୍ ରହିବାପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ଜ୍ଞାନୁ, ତୁ ବି କ’ଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବୁ ?”

“ହଁ ଭାଇ, ଆଲହାବାଦରେ ପ୍ରଥମ ଦିନ ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ମୋ ନାଁ ଅଛି । ଇଏ ତ ଲଢ଼େଇ ଆରମ୍ଭ ହେଉଛି ଜାଣ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ପଚାରିଲେ, “ସ୍ତ୍ରୀ ପରେ ପୁଣି କ’ଣ ହେବ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହୁଏଦେଇ କହିଲେ, “ସ୍ତ୍ରୀ ପରେ ସବୁ ଲୋକ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ବାହାର ପଡ଼ିବେ । ଅନ୍ୟାୟର ବିରୋଧ କରିବା ଆମର ଧର୍ମ; କିନ୍ତୁ ଏହି ବିରୋଧ ଅହଂସ ହେବା ଦରକାର । ଆମର ଏହି ଲଢ଼େଇ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୁହେଁ ଧରଣର ଲଢ଼େଇ ।”

ଶାଲସାରିବା ପରେ ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ ପଚାରିଲା, “ଭାଇ ସତ କହୁ । ସୀତାନାଥଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ତମର କ’ଣ କଥାବାକ୍ତି? ହୋଇଥିଲା ? ତୁମେ କାହିଁକି ଏତେ ଭୟବିଧ ହୋଇ ଫେରିଥିଲ ?”

ନବଲ କରୁଣ କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ଜୀବନରେ ଆହୁରି ଏକ ଧକ୍କା ଲାଗିଛି, ଆହୁରି ଏକ ହତାଶା ଆସି ଦେଖାଦେଇଛି । ଭ୍ରଷ୍ଟା ଏବେ ମୋ’ ପାଖରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଛି ।”

ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ଭୁଲ୍ କହୁଛ । ସେ ତମ ପାଖରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇ-ନାହିଁ ଯେ ତମେ ତା’ ପାଖରୁ ଦୂରେଇ ଯାଇଛ । ଏଥିରେ ତମେ ହାଣିନାହିଁ, ବରଂ ଜିତିଛ ।”

ନବଲ ପାଗଳପରି ହୁସି ହୁସି କହିଲା, “ହାରିବା ଜିତିବାର ଅର୍ଥ କ’ଣ ବିଦ୍ୟା କିଏ ଜାଣେ ? ମୁଁ ତ କେବଳ ଏତିକି ଜାଣୁଛି ଯେ ମୁଁ ହଜିଛି, ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଛି ।”

ବିଦ୍ୟା କଠୋର ଦୃଷ୍ଟିରେ ନବଲକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ଭାଇ, ତମେ ଭାଙ୍ଗି କରି ମଧ୍ୟ ଗଡ଼ାହେଉଛି, ହଜି କରି ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ଖୋଜି ପାଉଛ । ଏଥିରେ ସୁଖି ଏତେ ଭୟ, ଏତେ ଅବିଶ୍ୱାସ କାହିଁକି ? ଧୈର୍ଯ୍ୟ ଧରି ନିଜକୁ ଦୃଢ଼ ରଖ ।”

ନବଲ ତାର ସାନ ଭଉଣୀକୁ ଆଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ଚାହିଁଲା ଓ ତାର ହାତ ଧରି କାନ୍ଦ-ପକାଇ କହିଲା, “ବିଦ୍ୟା, ରୁ ଠିକ୍ କହୁଛୁ । ଯାହା ଅସତ୍ୟ ତାହା ନଷ୍ଟ ହୋଇଯାଇଛି; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ କ’ଣ ତାହା ଖୋଜିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।”

ଅଠ

କ୍ଳାନ୍ତପ୍ରସାଦ ନିଜକୁ ନିଜେ ପଚାରିଲେ, “ଦୁନିଆ ଆସି କେଉଁଠି ହେଲଣି, ଆଉ କେତେ ବାଟ ଆଗକୁ ଯିବ ?” ଏହି କଥା ଭାବିଲା ବେଳକୁ ଆଖି ତାଙ୍କର ଛଳ ଛଳ ହୋଇ ଉଠୁଥିଲା ଓ କଣ୍ଠ ଥରିଯାଉଥିଲା । ରୁକୁଣୀ ମୁହଁକୁ ତଳକୁ କରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲେ । କ୍ଳାନ୍ତପ୍ରସାଦ ତାକୁ କହିଲେ, “କ’ଣ ମୋ କଥା ଶୁଣୁଛୁ ? ମୋତେ ସେ ଓଲୁ ମୁରୁ

ବୋଲି ମନେ କରୁଛି । ତା'ର ବୁଦ୍ଧି ବଢ଼ି ଗଲାଣି, ନା ମୋର ବୁଦ୍ଧି, କମିଗଲାଣି, ମୁଁ କିଛି ବୁଝିପାରୁନି ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ କହିଲେ, “ନବଲ ପ୍ରସାସା ଦେଇଥିଲେ ଭଲ ହୋଇଥାନ୍ତା । ଆପଣ ତାକୁ ଟିକିଏ ବୁଝାଇ ଦିଅନ୍ତୁ, ଗାଲି ବ ଦିଅନ୍ତୁ ।”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ହତାଶ ହୋଇ କହିଲେ, “କାହାକୁ ଗାଲିଦେବି ? କାହାକୁ ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝାଇବି ? ଯେ ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ଲୋକେ ସିନା ତାକୁ ଗାଲି ଦିଅନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ସେ ତ ମନ୍ଦ କାମ କରୁନାହିଁ । ଆଜି ସାନ କିଏ, ବଡ଼ କିଏ, ଭଲ କିଏ, ମନ୍ଦ କିଏ କହିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତମେ ନିଜେ ଭାରିଲେ ଜାଣିପାରବ, ଆଗେ ଲୋକେ ଜେଲ୍ ନାଁ ଶୁଣିଲେ ଡରୁଥିଲେ । ଏବେ କିନ୍ତୁ ଜେଲ୍‌କୁ କୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦର ମନେକରି ବହୁତ ବଡ଼ ବଡ଼ ଲୋକ ଜେଲ୍ ଯାଉଛନ୍ତି । ନାହିଁ ବୋହୂ, ମୁଁ ତାକୁ ଭଲ ମନ୍ଦ ବୁଝାଇ ବୁଝାଇ ହାରି ଗଲାଣି ।”

ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଖିରୁ ଲୁହ ପୋଛି ପୋଛି କହିଲେ, “ବାପା, ସେ ସବୁ କ'ଣ ହେଉଛି ? ଆପଣ କୌଣସି ନା କୌଣସି ଉପାୟ ବାହାର କରନ୍ତୁ ।”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ରୁକ୍ମିଣୀକୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ଚୁପ୍ ରହିଲେ; କାରଣ ସେହି ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ତାଙ୍କର ଉତ୍ତର ନଥିଲା । ‘ସେ ସବୁ କ'ଣ ହେଉଛି ।’ ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ନିକଟରେ କିଛି ନୂଆ ନଥିଲା । ଜୀବନସାରା ଏହି ପ୍ରଶ୍ନ ତାଙ୍କ ଆଖିଆଗରେ ଥିଲା ଏବଂ ସେଥିପାଇଁ ସେ କୌଣସି ଜବାବ୍ ଦେଇ ପାରିନଥିଲେ । ବାସ୍ତବରେ କୌଣସି ଜନସମ୍ପର୍କରେ କାହାର କିଛି ଅଧିକାର ନାହିଁ । କେହି କିଛି କରେ ନାହିଁ ବା କରିପାରେ ନାହିଁ । ସବୁ କଥା ଆପେ ଆପେ ହୋଇଯାଏ ।

ରୁକ୍ମିଣୀ ବିରୁଦ୍ଧ କିଛି ନ କହି କ୍ମାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ଉତ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥାନ୍ତା । ନିଶ୍ଚୟ, ନିଶ୍ଚୟ, ଦୁଃଖ ନାହିଁ; ତାଙ୍କର ଆଖି ଆଗରେ ତାଙ୍କର ସବୁ ଲୁଚି ହୋଇ ଯାଉଥିବାର ଦେଖି ବିକଳରେ ଆଶ୍ରା ଖୋଜୁଥାନ୍ତା । ସେ ପୁଣି କାନ୍ଦ କାନ୍ଦ ହୋଇ କହିଲେ, “ବାପା ତାକୁ କୌଣସିମତେ ଛାଡ଼ନ୍ତୁ ନାହିଁ । ସେ ଜେଲ୍‌ରେ କମିତ ରହିବ ? ଜେଲ୍‌ରେ ପରା ଦଣ୍ଡା ପେଲିବାକୁ ଓ ଭୁଲି ଭାଣିବାକୁ ପଡ଼େ !”

କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘସ୍ଥାପ ପକାଇ କହିଲେ, “ବୋହୂ, ମୁଁ ଦଣ୍ଡା ପେଲିବା କିମ୍ବା ଭୁଲି ଭାଣିବା କଥା ଭାବୁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ.....କିନ୍ତୁ ଜେଲ୍ ଯିବା କଥାଟା ମୋତେ କମିତ ଭାରି ଅଡ଼ୁଆ ଲାଗୁଛି । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ କଥାପାଇଁ ଜ୍ଞାନ ଦାୟୀ ।” କ୍ମାଲପ୍ରସାଦ ପୁଣି କଠୋର କଣ୍ଠରେ କହିଲେ, “ନିଜେ ତ ଭୁଲ ସତ୍ତାରେ ଯାଇ ନିଜ ଜୀବନକୁ ନଷ୍ଟ କଲ; ଏବେ ପୁଣି ଯୁବକମାନଙ୍କର ଜୀବନ ନଷ୍ଟ କରୁଛି ।”

“ବାପା, ସେ କଥା କାହିଁକି କହୁଛନ୍ତି ? ମନୁଷ୍ୟର ଏଥିରେ ଦୋଷ କ’ଣ ? ଏ ତ ସବୁ ଭଗବାନଙ୍କର ହେଉଥିବା କଥା । ସତେ ଯିମିତି ଭଗବାନ ଆମକୁ ମାଟିରେ ମିଶାଇ ଦେବାପାଇଁ ବସୁର କରୁଛନ୍ତି ।” ଏତିକି କହି ରୁକ୍ମିଣୀ ଲୁହ ପୋଛି ପୋଛି ଚାଲିଗଲେ ।

ନବଲ ଡ୍ରଇଂରୁମ୍ରେ ବସି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କରୁଥିଲେ ଓ ବିଦ୍ୟା ସେଇଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ କହୁଥିଲେ, “ଦେଖ ନବଲ, ମୁଁ ପ୍ରଥମ ଦଳରେ ମୋ ନାଁ ଲେଖାଇଛି; ତୁ ଦ୍ଵିତୀୟ ଦଳରେ ରହିବୁ ।”

ନବଲ ହସି ହସି କହିଲା, “ନାହିଁ ଜେଜେ, ମୁଁ ପ୍ରଥମ ଦଳରେ ଯିବି । ଆପଣଙ୍କୁ ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ସଙ୍ଗଠିତ କରିବା ପାଇଁ ଯେମିତି ହେଲେ ଗୋଟିଏ ସମ୍ପାଦକ ବାହାରେ ରହିବାକୁ ହେବ । କ’ଣ କହୁଛୁ ବିଦ୍ୟା ?”

ବିଦ୍ୟା ନବଲକୁ ସମର୍ଥନ କରି କହିଲା, “ହଁ ଜେଜେ, ଭାଇଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଦଳରେ ଯିବା ଉଚିତ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସି ହସି ପଚାରିଲେ, “ଆଉ ବିଦ୍ୟା ! ତୁ କ’ଣ ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯିବୁନାହିଁ ?”

“ନାହିଁ ଜେଜେ, ମୋତେ ଏ ଜଞ୍ଜାଳରୁ ଦୂରରେ ରଖ । ଜେଲ ଯିବା, ଆନ୍ଦୋଳନ କରିବା ପୁରୁଷଙ୍କ କାମ ।” ପୁଣି ଟିକିଏ ରହିଯାଇ ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ହଁ, ଦରକାର ପଡ଼ିଲେ ମୁଁ ବାହାରକୁ ନ ଯିବି ବୋଲି କିଏ କହିପାରିବ ?”

“ନାହିଁ-ବିଦ୍ୟା, ତୋତେ ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ପଡ଼ିବ ନାହିଁ । ମୁଁ ତୋତେ ଥଟ୍ଟାରେ ସିମିତି କହୁଥିଲି ।”

ଏହି ସମୟରେ କ୍ଵାଲିପ୍ରସାଦ ଡ୍ରଇଂରୁମ୍କୁ ଆସି ବଡ଼ ଗମ୍ଭୀର ଭାବରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଗଲେ । ତାଙ୍କୁ ଦେଖି ସବୁ କଥାବାର୍ତ୍ତା ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସେ ଦିନଜଣସାକକୁ କଟମଟ କରି ଚାଲି, ଶେଷରେ ନବଲକୁ କହିଲେ, “ନବଲ, ମୁଁ ଶଶିହର ପଥରଦିନ ଯେଉଁମାନେ ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯିବେ ସେମାନଙ୍କ ଭିତରେ କୁଆଡ଼େ ତୋ ନାଁ ଅଛି ? ତାହେଲେ ତୁ କ’ଣ ଲେଖାପଢ଼ା ଛାଡ଼ି ଜେଲଯିବା ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରିଛୁ ?”

“ହଁ ଜେଜେ, ମୁଁ ଜୀବନରେ କ’ଣ କରିବି, ସେହି କଥା ବହୁତ ଦିନୁ ଚିନ୍ତା ହେଉଛି । ମୋର ମନେହେଉଛି ମୋ ହାତରେ ଓକିଲାତି ଭଲ ହେବ ନାହିଁ । ଓକିଲାତି ପାଇଁ ମିଛ କହିବା, ଖୋସାମତି କରିବା ନିତାନ୍ତ ଦରକାର; କିନ୍ତୁ ମୋ ହାତରେ ସେପରି ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଓକିଲାତିଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବା ମୋ ପକ୍ଷରେ ଭଲ । ମୁଁ ଯଦି ଓକିଲାତି କରିବି ନାହିଁ, ପଶ୍ଚିମା ଦେଇ ଲାଭ କ’ଣ ?”

କ୍ଵାଲିପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ତା ହେଲେ ତୋର ଏଇ ଦୁଇ ବର୍ଷ ବେକାର ଗଲା ?”

“ନାହିଁ ଜେଜେ, ବେକାର ଯିବ କାହିଁକି ? ଏଇ ଦୁଇବର୍ଷରେ ବହୁତ ଦେଖିଛୁ, ବହୁତ ଶିଖିଛୁ ଓ ବହୁତ କଥା ବୁଝିଛୁ । ଆପଣ ତ ଦେଖୁଥିବେ କେତେଲୋକ ପାଠପଢ଼ି ବେକାର ବୁଲୁଛନ୍ତି—ସେମାନଙ୍କୁ ଖାଇବାକୁ ବି ମୁଠାଏ ମିଳୁନାହିଁ । ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ବି. ଏ. ଏମ୍. ଏ. ପାଶ୍ କରି ଚାକିରି ପାଇଁ ବୁଲୁଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଚାକିରି ମିଳୁନାହିଁ । ମୁଁ ତ ଅନ୍ତତଃ ସେଥିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଯାଇଛି । କ’ଣ ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ! ମୁଁ ଯାହା କହୁଛି ଠିକ୍ ନା ଭୂଲ ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ତିକିଏ ବିରକ୍ତ ହେଲାପରି କହିଲେ, “ଜ୍ଞାନ କ’ଣ ତୋ କଥାରେ ଆଉ ହିଁ ନକରିବ ? ସେ ତ ବାହା ହୋଇନାହିଁ କି ଜୀବନରେ କିଛି କାମ କରିନାହିଁ । ତୁ ବି ତାରି ଶିକ୍ଷାରେ ପଡ଼ିଛୁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓଲଟିପଡ଼ି କହିଲେ, “ଭାଇ, ଆଉ ବାହାଗ୍ନେରା ହୋଇ କିଏ କ’ଣ କରି ପକାଇଛି କି ? ମୁଁ ତ ଅନ୍ତତଃ ଡରଭୟ ଓ ଚିନ୍ତାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଛି । ଆଉ ଶିକ୍ଷାରେ ପଡ଼ିବା କଥା ଯାହା କହୁଛୁ, କିଏ କାହା ଶିକ୍ଷାରେ ପଡ଼ିବ କ’ଣ ? ସମସ୍ତେ ନିଜର ଇଚ୍ଛାର ପ୍ରେରଣାରେ କାମ କରନ୍ତି ।”

ବିଦ୍ୟା କହିଲା, “ହିଁ ଜେଜେ, ଜ୍ଞାନ ଜେଜେ ଠିକ୍ କହୁଛନ୍ତି । ଗୀତାରେ ବି ସେଇ କଥା ଲେଖା ଅଛି ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ମନେହେଲା ସତେ ଯିମିତି ସାରା ଦୁନିଆ ତାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଗଢ଼ାଯାଇ କରୁଛି । ତାଙ୍କ କଥା ଶୁଣିବା ପାଇଁ କେହି ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହଁନ୍ତି । ସେ ଘରୁ ବାହାରି ଆସି ବାଉଁଶରେ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ପରାସ୍ତ ହେଲାପରି ଠିଆ ହୋଇ ରହିଲେ । ଖରା ଆହୁରି ବାକି ଥିଲା । ଗରମ ପବନ ବି ତିକିଏ ତିକିଏ ବହୁଥିଲା । ଭିକ୍ଷୁ ଟ୍ରେରେ ଚା’ ଆଣି ଡାକ୍ତରୀ ରୁମ୍‌ରେ ପହଞ୍ଚିଲା ଓ ସେହି ଘର ଭିତରୁ କହିଲା, “ଭାଇ, ଚା’ ପିଇଦେଇ ବୁଲିବାକୁ ଯିବ । ମୁଁ ସେଇଠିକି ନେଇ ଯାଉଛି । ତମର ଭିତରକୁ ଆସିବା ଦରକାର ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭିକ୍ଷୁକୁ କୌଣସି ଉତ୍ତର ନ ଦେଇ ମୁଣ୍ଡରେ ହାତଦେଇ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ଚାଲିଥିଲେ, ‘ଏ ଦୁନିଆରେ ଏ ସବୁ କ’ଣ ଚାଲୁଛି ? କିଛି ତ ବୁଝି ହେଉନାହିଁ । ସବୁଆଡ଼େ ଖାଲି ଖାପଛଡ଼ା ଲାଗୁଛି ।’ ଅନ୍ତତର ସବୁ କଥା ଖୁବ୍ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ତାଙ୍କର ମନେପଡ଼ିଗଲା । ଶିବଲୀ, ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦ, ଯମୁନା ଜଣକ ପରେ ଜଣେ ଚାଲିଗଲେ । ଆଜି ମନେ ହେଉଛି ସତେ ଯିମିତି ସେମାନେ କେବେ ନଥିଲେ । ସେ ବି ନିଜେ ଦିନେ ସିମିତି ଚାଲିଯିବେ । ତାଙ୍କର କୌଣସି ସନ୍ତାନ ରହିବ ନାହିଁ । ହଁ, ମନୁଷ୍ୟର ସନ୍ତାନ—ସେ ପୁଣି ଏକ ମାୟା, ଛଳନା, ଏକପ୍ରକାର ଭ୍ରମ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ଚାଲିଗଲା । ଭିକ୍ଷୁ ତାଙ୍କ ଆଗରେ ଚା’ କପ୍ ଥୋଇଦେଇ

କହିଲା, “ନିଅ ଭାଇ, ଗୁଁ ପିଅ, କ’ଣ ଭାବୁଛ ?” ତାପରେ ଭିଷ୍ମ ତାଙ୍କ ହାତରେ ଗୁଁ ପିଆଳ ଧରେଇଦେଇ ତଳେ ଚଟାଣ ଉପରେ ବସିଗଲା ।

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ଗୁଞ୍ଜି ଦେଖିଲେ, ଭିଷ୍ମ ଗାଁସରେ ଗୁଁ ଡାଳ ନିଜେ ପିଉଛୁ ଓ ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ବଗିଚା ଆଡ଼କୁ ଗୁଞ୍ଜି ମନେ ମନେ କ’ଣ ଭାବୁଛ । କ୍ୱାଲଙ୍କର ମନେହେଲା ଏ ସମ୍ଭାରରେ ଭିଷ୍ମ ଏକା ତାଙ୍କର ନିକଟତମ ଆତ୍ମୀୟ ଲୋକ । ସେ ଭିଷ୍ମକୁ କହିଲେ, “ଶୁଣିଛୁ ନା, ନବଲ ପଅରଦନ ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯାଉଛୁ ।”

“ହଁ ଭାଇ ଶୁଣିଛୁ; ହେଲେ ଆମ ପୁଅଟା ଏତେ ପାଠଶାଠ ପଢ଼ି କାହିଁକି ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯାଉଛୁ ବୁଝିପାରୁ ନାହିଁ । ଲୁଣ ତ ଲୁଣବାଲ ତଥର କରୁଛନ୍ତି । ଯେଉଁଠି ବଲତ ଲୁଣ ଆସିଲଣି ସେଠାରୁ ତ ଲୁଣ ବ୍ୟବସାୟ ଗଲଣି । ଲୋକେ ଭୋକରେ ମରୁଛନ୍ତି । ନବଲ ଏବେ ଅଫିସର କାମ ଛାଡ଼ି ଲୁଣ ମାରିବାକୁ ଯାଉଛୁ, ତମେ ତାକୁ ମନା କରୁନାହିଁ କାହିଁକି ?”

କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ଆରେ ତୁ ବୁଝିନାହୁଁ, ସେ କଣ ଲୁଣ ବ୍ୟବସାୟ କରିବା ପାଇଁ ଯାଉଛୁ ? ସେ ଜେଲ ଯିବାପାଇଁ ଲୁଣ ଆଜନ ଭାଙ୍ଗିବାକୁ ଯାଉଛୁ ।”

ଭିଷ୍ମ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହୋଇ ପଚାରିଲା, “ନବଲ ତାହେଲେ ଜେଲ ଯିବ ? ଅରେ ବାପରେ, ଏ ପାଗଳାମି ସୁଣି ତା ମୁଣ୍ଡରେ କିମିତ ଢୁଳିଲା ! ତମେ ତାକୁ ମନା କରୁନାହିଁ କାହିଁକି ?”

“କ’ଣ କହୁବି ଭିଷ୍ମ, ସେ କ’ଣ ମୋ କଥା ଶୁଣୁଛୁ ? ଜାଣୁ ବି ତ ଜେଲ ଯିବାପାଇଁ ସଜ ହୋଇ ବସିଛୁ ।”

ଭିଷ୍ମ ଏକ ଦୀର୍ଘସ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା, “ତାଙ୍କର ବୁଦ୍ଧି ବି ଏମିତି ଭ୍ରମ ହୋଇଗଲା ! କ’ଣ ହେଲା ସତେ ! ଭଗବାନ ଆମ ପୁଅକୁ ନେଇଗଲେ, ନୋହିଲେ ସେ ଥିଲେ କ’ଣ ନବଲକୁ ଜେଲ ଯିବାକୁ ଛାଡ଼ିଥାନ୍ତା ? ଏହି କଥା କହୁ କହୁ ଭିଷ୍ମ କାନ୍ଦିପକାଇଲା ।

ଗଙ୍ଗାପ୍ରସାଦଙ୍କ କଥା ପଢ଼ିଲେ ଭିଷ୍ମ ବରାବର କାନ୍ଦେ । କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ କହିଲେ, “ବୁଝିଲୁ ଭିଷ୍ମ, ଦୁନିଆରେ କେହି କିଛି କରେ ନାହିଁ ବା କେହି କାହାକୁ ବନ୍ଦ କରି ପାରେନାହିଁ ।” ସତେ ଯିମିତ କ୍ୱାଲପ୍ରସାଦ ନିଜର ମାନସିକ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତହୋଇ ଉଠି ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ ।

ଭିଷ୍ମ ମଧ୍ୟ ଛୁଡ଼ା ହୋଇ ପଡ଼ିଲା ଓ ଏକ ଦୀର୍ଘସ୍ୱାସ ପକାଇ କହିଲା, “ହଁ ଭାଇ, ଠିକ୍ କହୁଛ । ଆମ ପୁଅ ଯେତେବେଳେ ନିଜର ମୁଣ୍ଡକୁ ନିଜେ ଅଟକାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ, ସେ ଅନ୍ୟ ଲୋକଙ୍କୁ ଅଟକାଇ ଥା’ନ୍ତା କିମିତ ?” ଏତିକି କହି ଭିଷ୍ମ ମନକନ୍ଦରେ ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଉଦାସ ମନରେ ଚାଲିବାପାଇଁ ବାହାରିଗଲେ । ମନ ତାଙ୍କର ଖୁବ୍ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା ଓ ମନ ଅକ୍ଷୟିବାରୁ ପାଦ ମଧ୍ୟ ଆପେ ଅକ୍ଷୟିତ ହେଲା । ଆଜି ସେ ହିଁ ବେଶୀ ଆଡ଼କୁ ନଯାଇ କଟକ ଆଡ଼କୁ ଗଲେ; ଦେଖିଲେ, ଆନନ୍ଦଭବନ ସମ୍ମୁଖରେ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ‘ଭରତ-ମାତା କି ଜୟ’, ‘ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧୀ କି ଜୟ’, ‘ମୋତିଲାଲ କି ଜୟ’, ‘ଜବାହରଲାଲ ନେହେରୁ କି ଜୟ’ ଧ୍ବନି କରୁଛନ୍ତି । ଗାନ୍ଧୀ ତାଙ୍କର ସାଥୀମାନଙ୍କ ସହତ ଦାଣ୍ଡିରେ ପହଞ୍ଚି ସାରିଲେଣି ବୋଲି ସେହିନ ଖବର କାଗଜରେ ବାହାରି ସାରିଥିଲା । ସେମାନେ ପରଦିନ ଲୁଣ ମାରି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବେ ଓ ସାରା ଦେଶରେ ଲବଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଯିବ ।

ସେହି ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଆଲହାବାଦରେ ଆରମ୍ଭ ହେବ ଓ ପ୍ରଥମ ଦିନ ସତ୍ୟାଗ୍ରହରେ ନବଲ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରିବ । ପ୍ରଥମ ଦିନର ସତ୍ୟାଗ୍ରହମାନଙ୍କୁ ଗିରଫଦାର କରାଯିବ । ଦିନ ପରେ ଦିନ ଏହିପରି ଗିରଫଦାରୀ ଚାଲିବ । ତାହେଲେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ କ’ଣ ୧୯୨୦-୨୧ ପରି ହେବ; କିନ୍ତୁ ସେହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ କେତେ ସହଜରେ ଦବାଇ ଦିଆଯାଇଥିଲା । ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଭାବରେ ଦବାଇ ଦିଆଯିବ । ସେଥିପାଇଁ ବ୍ରିଟିଶ୍ ସରକାର ଅଶ୍ବସ୍ତ ହୋଇ ବସିଛନ୍ତି । ଅଧିକାରମାନଙ୍କ ଭିତରେ କୌଣସି ଆବେଗ କିମ୍ବା ଉତ୍ତେଜନା ନାହିଁ । ଯେଉଁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ଦେଖିବା ପାଇଁ ଗାଁ ଗହଳରୁ ଆସିଥିଲେ, ସେହିମାନଙ୍କ ଉପରେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ନଜର ପଡ଼ିଲା । ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ଜୟଧ୍ବନି କରୁଥିଲେ । ସେମାନେ ଯେ ଡାଲି କୌତୁହଳରେ ସେପରି କରୁଥିଲେ ତାହା ନୁହେଁ । ସେମାନେ ଉତ୍ସାହ ଓ ଉଦ୍ଦୀପନା ଭିତରେ କାମ କରିବାପାଇଁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଥିଲେ ।

ହଠାତ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ଚିନ୍ତାଧାରା ବଦଳିଗଲା । ତାଙ୍କୁ ଲାଗିଲା, ସ୍ବାଧୀନତାର ଡାକ ଭାରତର ଗାଁ ଗହଳରେ ମଧ୍ୟ ପହଞ୍ଚିଯାଇଛି । ଗାଁ ଗହଳର କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ନିଶ୍ଚୟ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗଦେବେ । ତାହାହେଲେ ତ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇବା ଏଡ଼େ ସହଜ ହେବନାହିଁ । ହୁଏତ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇବା ପାଇଁ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ସହାୟତା ନେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ତାହେଲେ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଗୁଳିଗୁଳା, ଓ ମେସିନ୍‌ଗନ୍ ଆଗରେ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନ କିମିତି ଚାଲିବ ?

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଆଉ ଆଗକୁ ନଯାଇ ସେଇଠି ଘରକୁ ଫେରିଗଲେ ଓ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ଦେଖିଲେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଘରଭିତରେ ବସି କ’ଣ ଲେଖୁଛନ୍ତି—କିନ୍ତୁ ନବଲର କୌଣସି ପତ୍ର ନାହିଁ । ତେଣୁ ସେ ବିଦ୍ୟାକୁ ପଚାରିଲେ, “ନବଲ କୁଆଡ଼େ ଗଲା ?”

“ଏଇ ଅଳ୍ପସମୟ ହେଲା ସେ ବାହାରକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ବୋଧହୁଏ ରାୟବାହାଦୁରଙ୍କ

ଘରକୁ ଯାଇଥିବେ । ସେଇଆଡ଼େ ଯିବେ ବୋଲି କହୁଥିଲେ ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଲାଲପ୍ରସାଦଙ୍କ ହତାଶା ଅନ୍ଧକାରରେ ଆଶାର ଏକ ଆଲୋକ ରେଖା ଦେଖାଦେଲା । ସେ ଭାବିଲେ, ନବଲକୁ ଯଦି କେହି ବନ୍ଦକରିପାରେ ତାହେଲେ ଉଷା ପ୍ରତି ତା’ର ମନର ଯେଉଁ ମୋହ ସେଇ କେବଳ ବନ୍ଦ କରିପାରିବ । ପ୍ରକୃତରେ କ’ଣ ସେଥିରେ ସେ ଅଟକି ରହିଯିବ ?

ଆଉ ଦୁଇଦିନ ପରେ ନବଲ ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଝାସଦେବ । ଆନ୍ଦୋଳନର କେତେକ କଥା ତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖା ଯାଉଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଆଉ କେତେକ କଥା ସେ ଆଦୌ କଲ୍ପନା କରି ପାରୁନଥିଲା । ମାତ୍ର ଏହି ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଝାସଦେବା ପୁରୁଷ ସେ ଉଷାକୁ ଥରେ ଦେଖି ନେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା । ଉଷା ତାଠାରୁ ଦୂରେଇଗଲାଣି ଜାଣି ମଧ୍ୟ ସେ ଉଷା ନିକଟରେ ଯାଇ ପହଞ୍ଚିଲା ।

ଉଷା ଘରେ ଗୌରୀନାଥ ଓ ହୀତାନାଥଙ୍କ ଭିତରେ ଏକପ୍ରକାର ଟଣାଓଟଣି ଚାଲୁଥିଲା; କିନ୍ତୁ ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ କେତେବେଳେ ଏ ପାଖ, କେତେବେଳେ ସେ ପାଖରେ ରହୁଥିଲେ । ଉଷା ବଡ଼ ଭାଇଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଥିବାରୁ ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ସେହି ପକ୍ଷରେ ରହୁଥିଲେ ।

ନବଲ ରାୟବାହାଦୁରଙ୍କ ଘରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳକୁ ସେ ତାଙ୍କ ବୈଠକ ଘରେ ଚୁପ୍‌ଚାପ୍ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ବସିଥିଲେ । ସେଦିନ ଦ୍ଵିପ୍ରହରେ ତାଙ୍କ ପୁଅ ଦୁହଙ୍କ ଭିତରେ ଖୁବ୍ କଡ଼ାକଡ଼ି କଥାବାର୍ତ୍ତା ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ନବଲକୁ ଦେଖି ସେ କହିଲେ, “ଆସ ନବଲ, ବହୁତ ଦିନପରେ ଆଜି ଦେଖାହେଲା । ଆଉ ପଡ଼ାପଡ଼ି କିମିତି ଚାଲୁଛି ?”

“ହଁ ଖୁବ୍ ଭଲ ଚାଲୁଛି ।”

ରାୟବାହାଦୁର କହିଲେ, “ଏଲ୍-ଏଲ୍-ବି. ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ମୁନ୍‌ସିଫ୍ ପରୀକ୍ଷାଟା ହଅ । ହାଇକୋର୍ଟ ଚିଫ୍ ଜଷ୍ଟିସ୍‌ଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ମୋର ଭଲ ପରିଚୟ ଅଛି । ତମର ଚାକିରୀ ହୋଇଯିବ ।”

“ଆଜ୍ଞା ହଁ, ଆପଣ ତ ସବୁ କିଛି କରିପାରିବେ; କିନ୍ତୁ ମୋର ମୁନ୍‌ସିଫ୍ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଆଦୌ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।”

ରାୟବାହାଦୁର କାମତାନାଥ ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲେ, “ଗୌରୀ ଠିକ୍ କହୁଛି । ତମେ ଗୋଟିଏ ନିତାନ୍ତ ଜିଦ୍‌ଖୋର ଲୋକ । ତାହେଲେ ଆଉ କ’ଣ ଓକିଲାତି କରିବ ? ଓକିଲାତି ବ୍ୟବସାୟ ବଡ଼ ଖରାପ । ଗୌରୀନାଥ ସେଥିରେ ପଣି ବଡ଼ ହଇରାଣ ହୋଇଗଲାଣି ।”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ବାପା, ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ମୁଁ ନିଜେ ବି ଜାଣେନାହିଁ ।

ମଣିଷ ତ ନିଜେ କିଛି କରେ ନାହିଁ । ଯାହା ହେବାର ଥାଏ, ତାହା ଆପେ ଆପେ ହୋଇଯାଏ । କିଏ ଜାଣେ ଦ୍ଵିଧାତୁ ଏହାଠାରୁ ଆହୁରି ଭଲକାମ ବି ମୁଁ କରିପାରେ ।”

କାମତାନାଥ ଖୁବ୍ ଜୋରରେ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ତା’ହେଲେ ତ ତମେ ଜଣେ ଦାର୍ଶନିକ ହୋଇଗଲୁଣି ।” ତାପରେ ସେ ଉଷାକୁ ଡାକି କହିଲେ, “ଉଷା, ଦେଖ, ନବଲବାରୁ ଆସିଛନ୍ତି ।”

ଉଷା ବୋଧହୁଏ ସେତିକିବେଳେ ଭ୍ରାତୃରୁମ୍ ଆଡ଼କୁ ଆସୁଥିଲା । ସେ ଘର ଭିତରେ ପଶିଲାମାତ୍ରେ କହିଲା, “ଆରେ ଆପଣ ନବଲବାରୁ ! ବହୁତ ଦିନପରେ ଆସିଲେ । ଗୁଲୁନୁ ଯିବା, ବାହାରେ ବସିବା । ଏଠି ଭାରି ଗରମ ହେଉଛି । କ’ଣ କହୁଛନ୍ତି ବାପା ?”

କାମତାନାଥ କହିଲେ, “ହଁ, ମୁଁ ତ ଏଇଠି ବସିଛି । ତମେ ଯାଇ ସେଇଠି ବସ । ମୋ ସଙ୍ଗରେ ଦେଖାକରିବା ପାଇଁ କେତେ ଲୋକ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆସିବେ ।”

ଉଷା ନବଲକୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ବାଗିଚା ଉପରକୁ ଗୁଲିଯାଇ କହିଲା, “ବସନ୍ତ, ଆଜିକାଲି ତ ଖୁବ୍ ପଡ଼ାପଡ଼ି ଗୁଲୁଥିବ ।”

ନବଲ ବସୁ ବସୁ କହିଲା, “ହଁ ଗୁଲୁଛି—ଗୁଲି ନାହିଁ ବି । ଆଜି ପଡ଼ିବାରେ ମନ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ଭାବିଲି ତମ ଆଡ଼େ ଟିକିଏ ଗୁଲି ଆସିବ । କେମିତି ଅଛି ? ତମର ପାଠପଢ଼ା କିମିତ ଗୁଲୁଛି ?”

“ହଁ କେମିତି ବେଶୀ ନାହିଁ । ଅଥଚ କଥା ହେଉଛି, ମୋର ଆଉ ପଢ଼ିବାରେ ଇଚ୍ଛା ନାହିଁ ।” ତା ପରେ ଟିକିଏ ରୁପ୍ ରହୁ ସେ ପଚାରିଲା, “ଶୁଣୁ ଆପଣ ଆଜିକାଲି ବେଶୀ ସମୟ କ’ଣେ ଅଧିକ୍ଷରେ ରହୁଛନ୍ତି ।”

ଉଷାର ଏକଥା ଶୁଣି ନବଲକୁ ଟିକିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଲାଗିଲା । ଭାବିଲା ଉଷାକୁ ତା’ର ସମସ୍ତ ଗତିବିଧି ଜଣାଅଛି । ତା’ର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଗୁରୁବାହାଦୁର କାମତାନାଥଙ୍କ ଘରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ ତା ପ୍ରତି ମମତା ରହୁଛି । ତାହାପରେ ସେ କହିଲା, “ହଁ ତମେ ଯାହା ସବୁ ଶୁଣିଛ, ତାହା ଠିକ୍ । ତମକୁ ଏକଥା କିଏ କହିଲା ?”

ଉଷା ଉତ୍ତର ଦେଲା, “ଗୌରୀ ଭାଇ କହୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଧାରଣା ଆପଣ ଜଣେ କ’ଣେ ନେତା ହେବାକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ।”

ନବଲ ଟିକିଏ କୌତୁହଳ ଦେଖାଇ ପଚାରିଲା, “କ’ଣେ ନେତା ହେବା କ’ଣ ଖରାପ ?”

“ସେ କଥା ମୋତେ ଜଣାନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ମୁଁ ଶୁଣୁଛି କ’ଣେ ନେତା ହେଲେ ଲୋକଙ୍କୁ ଜେଲ୍ ଯିବାକୁ ପଡ଼େ ।”

ଉଷାର ଆଖିରେ ଆଖି ମିଳାଇ ନବଲ କହିଲା, “ଉଷା, ତମେ ଜାଣ, ମୁଁ କାହିଁକି ଏତେବେଳେ ଆସିଛି ?”

“ହଁ, ମୋ ସଙ୍ଗରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କରବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ହୁଏତ କିଛି କହିବା ପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି । ଏଇସ୍ତା ନା ଆଉ କ’ଣ ?”

“ହଁ ଦେଖାହେବାକୁ ଆସିଛି । କଥା କହିବାକୁ ଆସିଛି । ଉଷା, ପ୍ରକୃତରେ ମୁଁ ତମକୁ ମୁକ୍ତ ଦେବାକୁ ଆସିଛି ।”

ନବଲର ଏହି କଥା ଶୁଣି ଉଷା ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲା, “ଆପଣ ତ ମୋତେ କିଛି ନ କହି ଆଗରୁ ମୁକ୍ତ ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ଏବେ ଆଉ କ’ଣ ? ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ କଥା ଉଠାଇବାର ଆଉ କୌଣସି ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । ସତ କହିବାକୁ ଗଲେ ମୁଁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସାରିଛି ।”

ଉଷା ଯାହା କହିଲା, ସବୁ ସତ । ହେଲେ ଉଷା ମୁହଁରୁ ଏମିତି କଥାଟା ଶୁଣିବାକୁ ନବଲକୁ ଭଲ ଲାଗିଲା ନାହିଁ । ସେ କହିଲା, “ହଁ ଉଷା, ମୁଁ ଜାଣେ ତମେ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ସାରିଛ; କିନ୍ତୁ ଏହି ମୁକ୍ତିପରେ ତୁମେ ଯଦି ଆଉ କୌଣସି ଜାଗାରେ ବାନ୍ଧିହୁଅ, ତେବେ ସେ ବନ୍ଧନ ଅତି ଭୟଙ୍କର ଓ ବିଭୟ ହେବ ।”

ଉଷା କଠୋର କଣ୍ଠରେ କହିଲା, “ଏ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର ମତାମତ କିଏ ଚାହୁଁଛି ? ଆପଣ ବା ଏ ବିଷୟରେ ମତାମତ ଦେବାକୁ କିଏସେ ?”

ନବଲ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ହଁ, ମୋର ମତାମତ କେହି ମାଗୁନାହିଁ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ଏ ବିଷୟରେ ମତାମତ ଦେବାର ଅଧିକାର ମୋର ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅଛି ଓ ସବୁଦିନେ ରହିବ । କାରଣ ତମ ସଙ୍ଗରେ ମୋର ଆତ୍ମୀୟତା ବଢ଼ିବର ରହିଛି । ନିଜ ଲୋକ ଭୁଲ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ଗଲେ ମନରେ କଷ୍ଟ ହୁଏ । ତମେ ତ ନିଶ୍ଚୟ ଜାଣ ଯେ ରାଜେନ୍ଦ୍ର କିଶୋର ଆଗରୁ ବିବାହ ହୋଇ ସାରିଛି ।”

ଏ କଥା ଶୁଣି ଉଷା ଚିହ୍ନି ଉଠି କହିଲା, “ଏ ବିଷୟରେ ମୁଁ କାହା ସଙ୍ଗରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା ହେବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ । ଏସବୁ ମୋର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ କଥା ।”

ନବଲ ଉଠି ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲା, “ଆମେମାନେ ଚରକାଳପାଇଁ ଅଲଗା ହୋଇ-ଗଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଁ ଯେ ତମକୁ ଏମିତି କହିଲି, ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଭାରି ଦୁଃଖିତ । ମୁଁ ତମକୁ କ’ଣ କହିବାକୁ ଆସି କ’ଣ କହିଯାଇଛି—ତାହା ନିଜେ ବି ଜାଣିପାରୁ ନାହିଁ ।”

ଉଷା ବ୍ୟଙ୍ଗଭର ଶବ୍ଦସ୍ୱରରେ କହିଲା, “ଆପଣ ତ ମୋତେ ମୁକ୍ତ ଦେବାକୁ ଆସିଥିଲେ । ସେହି ମୁକ୍ତି ତ ଦେଇସାରିଛନ୍ତି । ସ୍ତ୍ରୀ ଛଡ଼ା ଆଉ କିଛି କହିବାକୁ ଅଛିକ ?”

“ହଁ, ସଂପର୍କିତ ମୁଁ ଲବଣ ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବାକୁ ଯାଉଛି । ସେଦିନ ପ୍ରାୟ ଦୁଇପ୍ରହର

ବେଳକୁ ମୁଁ ଜେଲ ଚାଲି ଯାଇଥିଲି । ଜେଲ ଯିବା ପୂର୍ବରୁ ତମକୁ ଅରେ ଦେଖି ଓ ମୋର ସମସ୍ତ ଶୁଭ କାମନା ଦେଇ ଯିବାପାଇଁ ଆସିଥିଲି; କିନ୍ତୁ ଏଠାକୁ ଆସି ମୋର ଅନ୍ତରରେ ଯେଉଁ ଢିକ୍କଣା ଥିଲା, ତାହାକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ମୁଁ ଅସୁବିଧାରେ ପଡ଼ିଯାଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ମୋତେ କ୍ଷମା କର ।” ଏତିକି କହି ନବଲ ଚାଲିଯିବାପାଇଁ ଚାଲିପଡ଼ିଲା ।

ଭ୍ରଷା ଦୌଡ଼ିଯାଇ ନବଲର ହାତ ଧରି ପକାଇ କହିଲା, “କ’ଣ କହିଲେ ? ଆପଣ ଜେଲ ଯିବେ ?” ସେ ନବଲକୁ ଟାଣିଆଣି ଚୌକରେ ବସାଇଦେଇ କହିଲା, “ନାହିଁ, ଆପଣ ତାହା କହୁନୁ ନାହିଁ । ଜେଲ ଯା’ଆନ୍ତୁ ନାହିଁ—ମୋର ଏତିକି ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।”

“ନାହିଁ ଭ୍ରଷାବତୀ, ମୁଁ ଏ ବିଷୟରେ ଆଗେଇ ଯାଇଛି । ଆଉ ପଛକୁ ଫେରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ସମସ୍ତ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରି ସାରିଛି ।”

“ଆପଣ ମୋତେ ଭୁଲି ବୁଝିଛନ୍ତି । ରଜେନ୍ଦ୍ର କିଶୋରଙ୍କ ପ୍ରତି ମୋର କୌଣସି ସ୍ନେହ ନାହିଁ ବା ମୋହ ନାହିଁ । ଆପଣ ଜେଲ ଯା’ନ୍ତୁ ନାହିଁ । ଏଲ୍.ଏଲ୍.ବି. ପାସ୍ କରନ୍ତୁ । ମୁଁ ରଜେନ୍ଦ୍ର କିଶୋରଙ୍କୁ ବିବାହ ହେବି ନାହିଁ ବୋଲି ବାପାଙ୍କୁ ଅଜି କହି ଦେଉଛି । କହନ୍ତୁ, ଆପଣ କୁପ୍ ରହିଲେ କାହିଁକି ?”

“ଏସବୁ ବୁଝା ନଥା ଉଠା, ମୁଁ ଜୀବନରେ ନିରାଶ ହୋଇ ଜେଲ ଯାଉନାହିଁ । ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ସୁଖ ଥିବି କଲେନେଇଛି ଏହାହିଁ ତାହାର ଫଳ । ମୁଁ ବାହୁନେଇଛି ସଫର୍ଯ୍ୟ, ଖାଲି ସଫର୍ଯ୍ୟ, ଜୀବନସାରା ସଫର୍ଯ୍ୟ । ଏହି ସଫର୍ଯ୍ୟ ହିଁ ମୋର ଅନ୍ତରର ଅସ୍ଥାନ ଉଠା ! ଏହି ସଫର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଁ ମୋ ନେନେ ମୋର ସାଥୀ ହୋଇ ପାରିବି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ଅସିଲମାମେ ତୁମକୁ ମୁକ୍ତି ଦେଇ ଦେଇଥିଲି ।”

ନବଲର କଥା ଶୁଣି ଭ୍ରଷା ଏକ ଧକ୍କା ଖାଇଲାପରି ଅନୁଭବ କଲା । କହିଲା, “ତାହେଲେ ଆପଣ ମୋ କାରଣରୁ ଜେଲ ଯାଉନାହାନ୍ତି ?”

ନବଲ କହିଲା, “ମୋଟେ ନୁହେଁ । ମୁଁ ନିଜ କାରଣରୁ ଜେଲ ଯାଉଛି । ମୁଁ ନିଜ ଅନ୍ତରର ପ୍ରେରଣାରେ କାରାବରଣ କରୁଛି ।”

ଭ୍ରଷା ନିଜ ଉପରେ ନିଜେ ବରକ୍ତା ହୋଇ ଉଠିଲା । ମନେ ମନେ ଯାହାକୁ ସେ ନିଜର ଗୌରବ ଓ ନିଜର ବଜୟ ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲା, ସେ ସମସ୍ତ ଏବେ ବୃର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା । ସେ କହିଲା, “ଏବେ ମୁଁ ଚାଲିଲି । ଆପଣ ମୋତେ ପରିହାସ କରିବାପାଇଁ ଆସିଥିଲେ । ମୋ ନିକଟରେ ନିଜର ମହତ୍ତ୍ୱ ଦେଖାଇ ମୋତେ ଅପମାନିତ କରିବାକୁ ଆସିଥିଲେ ।”

ନବଲ ପୁଣି ଛୁଡ଼ାହୋଇ କହିଲା, “ନାହିଁ ଭ୍ରଷା, ମୁଁ ତୁମକୁ ମୋର ସମସ୍ତ

ଶୁଭକାମନା ଦେଇ ରୂପଠାରୁ ବିଦାୟ ନେବାକୁ ଆସିଥିଲି । ହୁଏତ ଆତ୍ମମାନଙ୍କର ଆଉ କେବେ ଦେଖାହେବ ନାହିଁ ।”

ଉଷା ବିଚିତ୍ରଯାଇ କହିଲା, “ଆପଣଙ୍କର ସେ ଶୁଭକାମନା ଆପଣ ରଖନ୍ତୁ । ମୋର ସେଗୁଡ଼ାକ ଦରକାର ନାହିଁ । ଜେଲ ଯାଆନ୍ତୁ ଓ ସେଠି କଷ୍ଟ ଭେଗନ୍ତୁ । ମୋ ବିଷୟରେ ଆପଣଙ୍କର କିଛି ଚିନ୍ତା କରିବା ଦରକାର ନାହିଁ । ମୋତେ ସବୁ ମିଳିଛି ଓ ସବୁକାଳେ ମିଳୁଥିବ । ଆପଣ ଯାହା କରୁଛନ୍ତି ଆପଣ ଯଦି ତାକୁ ଠିକ୍ ମନେକରୁଛନ୍ତି, ମୁଁ ଯାହା କରୁଛି ମୁଁ ବି ତାକୁ ଠିକ୍ ମନେକରୁଛି । ହେଉ ଯାଆନ୍ତୁ । ମୁଁ ଆପଣଙ୍କୁ ଦୃଶ୍ୟ କରେ । ଆପଣ ଏଠାରୁ ଚାଲିଯାନ୍ତୁ ।”

ଏତିକି କହି ଉଷା କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲା ।

ନବଲ କିଛି ସମୟ ରୂପସ୍ପର୍ଶ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ରହିଲା । ତା’ର ଅନ୍ତରରେ ଭବନାର ଏକ ଘୋର ତୋଫାନ ଉଠିଲା । ସେ ପୁଣି ପ୍ରକୃତସ୍ଥ ହୋଇ ଦେଖିଲା, କାମତାନାଥ ତା ଆଗରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ପଛୁରୁଛନ୍ତି, “କ’ଣ ନବଲ, କ’ଣ ହେଲା ? ତମେ ପଥରଦିନ ଜେଲ ଯାଉଛ ?”

“ହଁ ମୁଁ ପଥରଦିନ ଜେଲ ଯାଉଛି ।” ଏତିକି କହି ନବଲ ସେଠାରୁ ଚାଲିଗଲା ।

ନବଲ ସେଠାରୁ ଚାଲି ଚାଲି ଘରକୁ ଗଲା । ସୁନ୍ଦର ରାତି, ଚାରିଆଡ଼େ ସ୍ଥିର ଶୀତଳ ଓ ଆଲୁଅ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ବାତାବରଣ କବିତାମୟ ଜଣାପଡ଼ୁଥିଲା । ତା’ ପ୍ରାଣର ସମସ୍ତ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହୋଇ ସେ ଏବେ ଅସୀମ ଶାନ୍ତି ଓ ଶିଥିଳତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା । ଘରେ ତାକୁ ବିଦ୍ୟା ଅପେକ୍ଷା କରି ବସିଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ପଛୁରିଲା, “କ’ଣ ଯାକ୍ଷାତୁ କରି ଚାଲିଆସିଲ ?”

“ହଁ ବିଦ୍ୟା, ଯାକ୍ଷାତୁ କରି ଚାଲିଆସିଲି ଓ ଯାହାସବୁ ଥିଲା ତାକୁ ଭଙ୍ଗାବୁଜା କରିଦେଇ ଆସିଲି । ଯେଉଁ ନୂତନ ପଥ ମୁଁ ନିର୍ମାଣ କରିବାକୁ ଯାଉଛି ସେଥିପାଇଁ ମୋତେ ବହୁତ ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ହେଉଛି । ଅନ୍ତତଃ ଯାହାସବୁ ଥିଲା, ତାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦୟ ଭାବରେ ଭଙ୍ଗିବାକୁ ପଡ଼ୁଛି ।”

ବିଦ୍ୟା ହସି ହସି କହିଲା, “ନାହିଁ ଭାଇ, ଅନ୍ତତଃ ତ ଆପେ ଆପେ ଭଙ୍ଗି ଯାଉଛି, ତାକୁ ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେଲେ ତମକୁ ନିଜକୁ ନଷ୍ଟ କରିବାକୁ ହେବ । ତେଣୁ ସେ ବିଷୟରେ ଆଉ ଚିନ୍ତା କରି ଲଭ କ’ଣ ? ଆଜ୍ଞା ଚାଲି, ଆଗେ ଖାଇଦିଅ ।”

ସେହିଦିନର ରାତି ଥିଲା ନବଲର ସ୍ବପ୍ନର ରାତି । ଭଲ ମନ୍ଦ ବହୁ ସ୍ବପ୍ନ ତା’ ମନରେ ଥିଲା । ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳୁ ସେ ଉଠିଲେବେଳକୁ ଡେଇଁ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ନ’ଟା

ବେଳେ କଂଗ୍ରେସର ଏକ ସାଧାରଣ ସଭା ହେବାର ଥିଲା । ସେଠାରେ ସତ୍ୟାଗ୍ରହର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ସ୍ୱରୂପ ବୁଝାଇବା ପାଇଁ ସେହି ସଭା ହେଉଥିଲା । ସେଠାକୁ ଯିବାପାଇଁ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଆଗରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଉଥିଲେ । ତେଣୁ ନବଲ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର କାମଦାମ ସାରି ତାଙ୍କ ସହୃଦ ଯିବାପାଇଁ ବାହାରିପଡ଼ିଲା ।

ସେ ଦୁହେଁ ସଭାସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚିଲାବେଳେ ସେଠାରେ ଥିବା ଲୋକମାନେ ଜୟଧ୍ବନି କରି ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଗତ କଲେ । ସତ୍ୟାଗ୍ରହ କରିବା ଲୋକେ ଯେଉଁ ମଞ୍ଚ ଉପରେ ବସିଥିଲେ ନବଲ ଯାଇ ସେହି ମଞ୍ଚ ଉପରେ ବସିଲା । ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଦେଶର ସ୍ୱାର୍ଥଲଗି ଆତ୍ମବଳି ଦେବାପାଇଁ ବସିଥିବା ଏହି ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଚାହିଁ ରହିଥିଲେ ।

ନବଲ ନିଜ ପ୍ରାଣରେ ଏକ ନୂତନ ଉତ୍ସାହ ଧୀରେ ଧୀରେ ଜାଗ୍ରତ ହେଉଥିବାର ଅନୁଭବ କଲା । ମଞ୍ଚ ଉପରେ ଚଢ଼ିଲାବେଳେ ତା' ପ୍ରାଣରେ ଯେଉଁ ବ୍ୟସ୍ତତା ଥିଲା, ତାହା ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଚାଲିଯାଇ ତାହା ସ୍ଥାନରେ ଏକ ପ୍ରକାର ଦୃଢ଼ ଭାବନା ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ସମୟ ପରେ ତାକୁ ଲାଗିଲା ସତେ ଯିମିତ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଦଳି ଯାଇଛି । ସେ ପ୍ରାଣରେ ଅସୀମ ଉତ୍ସାହ ଓ ଦୃଢ଼ତା ଅନୁଭବ କଲା ।

ଏହି ସମୟରେ ତା'ର ସମସ୍ତ ସଂସାର ଓଲଟପାଲଟ ହୋଇଗଲା । ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଓ ବୁଦ୍ଧିଶୀଳକୁ ଭୁଲିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିଜର ଗ୍ରେଟ ଗ୍ରେଟ ଭାଇ ଭଉଣୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଗଲା । କାମତାନାଥ ଓ ଉଷା ତା'ର ବିସ୍ମୃତିରେ କୁଆଡ଼େ ହଜିଗଲେ । ସେତିକି ନୁହେଁ, ସେତେବେଳେ ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଗଲା । ସେତେବେଳେ ତା'ର ସମ୍ମୁଖରେ ଥିଲା ଏକ ବିଶାଳ ଜନତା ଏବଂ ତା'ପାଖରେ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାର୍ଥନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ସତ୍ତ୍ୱଭାବନା ଓ ସେମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ଓ ନବଲ ସଭାପରେ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲେ । ଘରକୁ ଫେରି ନବଲ ଏକପ୍ରକାର ଉଦାସ ଅନୁଭବ କଲା । ଦେଖିଲା ଘରେ ସମସ୍ତଙ୍କ ମଝିରେ ଉଦାସ ଭାବ ଓ ସମସ୍ତେ ପ୍ରାୟ ଦୁଃଖୀ । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭୋଜନ କରିବାପାଇଁ ସେହିମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷାରେ ରହିଥିଲେ । ସେମାନେ ଆସିବାରୁ ସମସ୍ତେ ଖାଇବା ପାଇଁ ଏକାଠି ବସିଗଲେ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏତେ ଚିନ୍ତିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ ଯେ, ଖାଇବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ହାତ ଚଳୁନଥିଲା । ନବଲ ପଚାରିଲା, “ଜେଜେ, ଆପଣ କାହିଁକି ଆଜି ଏତେ ଉଦାସ ଜଣାପଡ଼ୁଛନ୍ତି ?”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଜବାବ୍ ଦେଲେ, “ନବଲ, ମୋତେ କିଛି ଭଲଲଗୁନାହିଁ । ଦୁନିଆଟା ସତେ କ'ଣ ହୋଇଗଲା ! ତୁ କାଲି ଜେଲ ଯିବାପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିନେଇଛୁ । ଜାନୁ ବ ଆଉ ଦିନ ଚାଲିଯିବ ପରେ ଚାଲିଯିବ । ମୁଁ ଏକା ଏକା ପଡ଼ିରହିବି ।”

ବିଦ୍ୟା ଖାଇବାକୁ ଦେଉ ଦେଉ ଟିକିଏ ହସିଦେଇ କହିଲା, “ଆପଣ ଏକା ରହୁଥିବେ କମିତ ଜେଜେ ! ମୁଁ ତ ପୁଣି ଆପଣଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଅଛି । ନବଲ ଭାଇ କେଉଁଦିନ ଆପଣଙ୍କ ପାଖରେ ଘରେ ରହୁଥିଲେ ସେ ? ମୁଁ ତ ସବୁଦିନେ ଆପଣଙ୍କୁ ଭାଗବତ ଶୁଣାଉଛି ।”

ବିଦ୍ୟା କଥା ଶୁଣି ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ହସିଦେଇ କହିଲେ, “ଠିକ୍ କହିଲୁ ମା, ବଲକୁଲ୍ ଠିକ୍ । ଭାଇ, ଆପଣ ଏସବୁ ମୋହ ଛାଡ଼ନ୍ତୁ । ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଆପଣ ହସି ହସି ଆମକୁ ବିଦାୟ ଦିଅନ୍ତୁ । ଆପଣ ଧରିନିଅନ୍ତୁ, ଧର୍ମ ଓ ଭଗବାନ ଆମ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅଛନ୍ତି ।”

“ହଁ ଜ୍ଞାନୁ, ମୁଁ ଖୁବ୍ ଭଲଭାବରେ ଜାଣେ, ଧର୍ମ ଓ ଭଗବାନ ତମ ସଙ୍ଗରେ ଅଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ମୁଁ ତମକୁ ଅଟକାଇବାକୁ ଚାହେଁନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ନିଜ ମନକୁ ମୁଁ କ’ଣ କରିବି ?”

“ମନକୁ ଟିକିଏ ଟାଣି କରନ୍ତୁ ଖୁବ୍ ହେଲେ ଆମକୁ ଛ’ମାସ ଜେଲ ମିଳିବ । ଆମେମାନେ ଅହଂସା ଯୁଦ୍ଧ କରିବାପାଇଁ ଯାଉଛୁ । ତେଣୁ ଆମର ବିଶେଷ ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ନାହିଁ ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଏକ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ ଅନିଷ୍ଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ତ ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ...କିନ୍ତୁ..... ।”

ଜ୍ଞାନପ୍ରକାଶ ପଚାରିଲେ, “କିନ୍ତୁ କ’ଣ ?”

“ନାହିଁ କିନ୍ତୁ କିଛିନାହିଁ ! ଯା’ ନବଲ ! ଯା’ ଜ୍ଞାନୁ ! ମନୁଷ୍ୟ ହାତରେ କିଛି ନାହିଁ, ପ୍ରକୃତରେ କିଛିନାହିଁ । ଚନ୍ଦ୍ରା କରିବାର ବା କ’ଣ ଅଛି ? ଯାହା ହେବାର କଥା ସେ ତ ହୋଇଯାଇଛି ! ତାକୁ ଆଉ ବନ୍ଦ କରିହେବନାହିଁ ।” ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଖାଇଯାଉ ଉଠିଲା ବେଳକୁ ମନ ତାଙ୍କର ବହୁତ ହାଲୁକା ହୋଇଯାଇଥିଲା । ସାରା ଘରର ଉଦାସ ଭାବ କେଉଁଆଡ଼େ ଉଭାଯାଇଥିଲା ।

ଅପ୍ରେଲ ପାଞ୍ଚ ତାରିଖ ସକାଳ ପ୍ରାୟ ସାଢ଼େ ଗୁଣ୍ଟା ବେଳକୁ ନବଲର ନିଦ ଭାଙ୍ଗି ଗଲା । ସେତେବେଳକୁ ଅନ୍ଧାର ପୁରୁ ଛୁଡ଼ି ନଥାଏ । କେବଳ ପୂର୍ବ ଆକାଶ ସାମାନ୍ୟ ଲାଲ ଦେଖାଯାଉଥିଲା । ନବଲ ଉଠି ବସିଲା ଓ ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଘରର ସମସ୍ତେ ମଧ୍ୟ ଉଠି ବସିଲେ । ଅପ୍ରେଲ ପାଞ୍ଚ ତାରିଖ ସକାଳେ ଦାଣ୍ଡିଠାରେ ମହାତ୍ମା-ଗାନ୍ଧିଙ୍କର ଲବଣ ଆଇନ୍ ଗ୍ରହଣିତ ହେଲା । ତେଣୁ ଦେଶର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସେହି ସମୟରେ ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥିଲା । ସକାଳ ନ’ଟା ବେଳେ ଏକ ଶୋଭାଯାତ୍ରା କଂଗ୍ରେସ ଅଫିସରୁ ବାହାରି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଘରକୁ ଯାଇ

ସେମାନଙ୍କୁ ସାଗତ କରିବା ପାଇଁ ସୁ ଚିନ୍ତାକ୍ଷେପ । ତାପରେ ସେହି ଶୋଭାଯାତ୍ରା ସାରା ସହର ପରିକ୍ରମା କରିଯାଉ ଲାଗି ଆଇନ ଅମାନ୍ୟ କରିବ ।

ପ୍ରାୟ ସାତ ଦଶଟା ବେଳେ ଏହି ଶୋଭାଯାତ୍ରା ନବଲ୍ ଦରଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ସେଠାରେ ପ୍ରାୟ କୋଡ଼ିଏ ହଜାର ଲୋକ ଜମା ହୋଇଥିଲେ । ନବଲ୍ ଦରଠାରେ ପାଖାପାଖି ଅଗରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ମେମାନେ ନାନା ପକାର ଜୟଧ୍ବନି କରୁଥିଲେ । ବିଦ୍ୟା ମଳାକୁ ଉଠି ବଡ଼ ଘରରେ ଆରତ ଥାଳି ଯଜ୍ଞ ରଖିଥିଲା । ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଆସି ପହଞ୍ଚିବା ମାତ୍ରେ ବିଦ୍ୟା ନବଲ୍ ଦରଠାରେ ବନ୍ଦାପନା କରି ତା ବେଳରେ ମାଳା ପିନ୍ଧାଇ ଦେଲା । ଚୁକ୍କିଣୀ ସେଇଠି ପାଖରେ ଛୁଡ଼ାହୋଇଥିଲେ । ବିଦ୍ୟା ତାଙ୍କ ହାତଧରି ଟାଣି ଆଣି କହିଲା, “ମା, ଭାବୁଛୁ ତଳେ ଲାଗି ଦେ । ସେ କୃଷ୍ଣ ମନ୍ଦିରକୁ ଯାଉଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେ ।”

ଚୁକ୍କିଣୀଙ୍କର ଦେବ ଗୋଟା ପଶେ ଥରୁଥିଲା ଓ ତାଙ୍କ ଆଖିରେ ଲୁହ ପୁର ଯାଇଥିଲା । ବିଦ୍ୟା ଜବରଦସ୍ତ ମା’ଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ କାଢ଼ିଦେଇ କହିଲା, “ଇଏ ସକୋଚ ବା ଦୁର୍ବଳତାର ସମୟ ନୁହେଁ ।”

ଶୋଭାଯାତ୍ରାର ସମସ୍ତ ଲୋକ ପାଟିକରି ଉଠିଲେ, “ନବଲ୍ କଣୋର—ଜନ୍ମାବାଦ”, “ନବଲ୍ କଣୋର କି ଜୟ ।”

ନିଜ ପୁଅର ଜୟ ଜୟକାର ଶୁଣି ଓ ତାଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେବାପାଇଁ ଅପାର ଜନସମୁଦାୟ ମାନ୍ଦ୍ର ଅସୁଥବାର ଦେଖି ଚୁକ୍କିଣୀ ଏକପ୍ରକାର ଉଲ୍ଲାସ ଅନୁଭବ କଲେ । ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅବସାଦ ଅପେ ଅପେ ଚାଲିଗଲା । ସେ ନିଜ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅତି ପୋଷ୍ଟଦେଇ ପୁଅକୁ କୋଳ କରି ପକାଇଲେ ଓ କମିତ ହସ୍ତରେ ପୁଅ ମୁଣ୍ଡରେ ତଳେ ଦେଇ ନିଜ ହାତରେ ବନ୍ଦାପନା କଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ କାରଣରେ ବସି ରୁପନ୍ଦ୍ର ଏ ସବୁ ଦେଖୁଥିଲେ । ଭିକ୍ଷୁ ତାଙ୍କ ପାଖରେ ଛୁଡ଼ା ହୋଇଥିଲା । ନବଲ୍ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇ ଯେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପାଦ ଛୁଇଁ ନମସ୍କାର କଲା ସେତେବେଳେ ତାଙ୍କ ପାଟିରୁ କେବଳ ଏତିକି ବାହାରିଲା, “ଭଗବାନ ତୋତେ ରକ୍ଷା କରନ୍ତୁ ।”

ନବଲ୍ ଭିକ୍ଷୁକୁ ଚାହିଁ କହିଲା, “ଭିକ୍ଷୁ ଜେଜେ, ନମସ୍କାର, ଜେଜେବାପାଙ୍କ କଥା ବୁଝାବୁଝି କରୁଥିବ ।”

“ସାଥ ବାବା, ଖୁବ୍ ଭଲରେ ବୁଝ ଓ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଫେରିଆସ ।”

ବର୍ତ୍ତମାନ ନବଲ୍ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଆଡ଼କୁ ଚାଲିଲା ଓ ବିଦ୍ୟା ତା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଯାଇ କହିଲା, “ଗୁଲ୍ ଭାଇ, ମୁଁ ତମକୁ କିଛି ଦୂରରେ ଛାଡ଼ିଦେଇ ଆସିବି । ସେଇଠୁ ଶୁଣାଯିବୁ

ମୁଁ ସ୍କୁଲକୁ ଚାଲିଯିବି ।” ଏତିକି କହି ବିଦ୍ୟା ବି ଶୋଭାଯାତ୍ରାରେ ମିଶିଗଲା ।

ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଚାଲିଲା । ଘରର ସବୁଲୋକେ ଛୁଡ଼ାହୋଇ ଶୋଭାଯାତ୍ରାକୁ ଅନାଇ ରହିଲେ । ଶୋଭାଯାତ୍ରା ପାର ହେବା ପାଇଁ ପ୍ରାୟ ଅଧଘଣ୍ଟାଏ ସମୟ ଲାଗିଲା । ରୁକ୍ମିଣୀ ଆଉ ସମ୍ଭାଳି ନପାରି ଭୋକି କାନ୍ଦି ପକାଇଲେ ଓ ନିଜ ଛୋଟ ପିଲା ଦୁହିଁଙ୍କର ହାତଧରି କାନ୍ଦି କାନ୍ଦି ଘର ଭିତରକୁ ଚାଲିଗଲେ ।

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭିକ୍ଷୁ ସାଙ୍ଗରେ ଫାଟକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସି ଶୋଭାଯାତ୍ରାକୁ ଏକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚାହିଁ ରହିଲେ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପାର ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଏବଂ ଚାରିଆଡ଼ ଶୂନ୍ୟ ଶାନ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଭିକ୍ଷୁକୁ ଚାହିଁ ପଚାରିଲେ, “ଭିକ୍ଷୁ, ଏସବୁ କ’ଣ ଚାଲିଛି ?”

“ଭାଇ, ମୁଁ ତ କିଛି ବୁଝିପାରୁନାହିଁ । ନବଲ ପିଲାଟାଏ, ନିଜ ଖୁସିରେ ଜେଲ ଯାଉଛି । ବିଦ୍ୟା ଝିଅଟାଏ, ଚାଲିଗି କରୁଛି । ଭାଇ, ସେ ସବୁ କ’ଣ ହେଉଛି କିଛି ବୁଝି ହେଉନାହିଁ !”

ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦ ଦୀର୍ଘନିଶ୍ଵାସ ପକାଇ କହିଲେ, “ହଁ ଭିକ୍ଷୁ, କିଛି ବୁଝି ହେଉନାହିଁ । ମାତ୍ର ପଚାରିବା ବର୍ଷ ଭିତରେ ଏସବୁ କ’ଣ ହୋଇଗଲା ? ସବୁ ବଦଳିଗଲା— ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ବଦଳିଗଲା । ତୁ ବି ବଦଳିଗଲା, ମୁଁ ବି ବଦଳିଗଲା । କେତେ ନିଆଁଲୋକ ଆସିଲେ, କେତେ ପୁରୁଣା ଲୋକ ଚାଲିଗଲେ ।” ଏହିକଥା କହିଲାବେଳେ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କ କଣ୍ଠ ଥରଡ଼ୁଥିଲା ।

ଭିକ୍ଷୁ ଜ୍ଞାନପ୍ରସାଦଙ୍କର ହାତ ଧରିପକାଇ କହିଲା, “ଗୁଲି ଭାଇ, ବିଶ୍ରାମ କର । ଇଏ ସବୁ ଭଗବାନଙ୍କର ଲୀଳା । ଏଥିରେ ଆମର ହାତ କ’ଣ ? ପ୍ରକୃତରେ କିଛି ବୁଝି ହେଉନାହିଁ ।”

“ହଁ ଭିକ୍ଷୁ, ଇଏ ସବୁ କିଛି ବୁଝିହେଉନାହିଁ । ନାନା ପ୍ରକାର ଚନ୍ଦ୍ର ଆଖି ଆଗକୁ ଆସୁଛି ପୁଣି କେଉଁଆଡ଼େ ଲିଭିଯାଉଛି । ଏସବୁ କାହିଁକି ହେଉଛି ?”

ଏହି ବୃଦ୍ଧ ଦୁଇଜଣ ଯୁଗ ଯୁଗର କଥା ଦେଖିଥିଲେ । ଜୀବନର ବହୁତ ଭଲମନ୍ଦ ବୁଝିଥିଲେ । ବହୁତ କଥା ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ । ତଥାପି ଏମାନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିବଶ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରୁତ୍ସର୍ଗ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ଅଥଚ ଏତିକିବେଳେ ହଜାର ହଜାର, ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ, କୋଟି କୋଟି ନରନାରୀ ନବୀନ ଆଶା, ନବୀନ ଉତ୍ସାହ ଓ ନବୀନ ଉଲ୍ଲାସରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ନୃତ୍ୟ ନୃତ୍ୟା ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଚାଲିଥିଲେ ।

